

HEILZAME PRESENTIE

Heilzame presentie

Diaconale betrokkenheid als leeromgeving voor protestantse kerken

Beneficial Presence

Diaconal Involvement as Learning Environment for Protestant Churches
(With a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor in de godgeleerdheid
aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam – Groningen
op gezag van de rector, prof. dr. M.M. Jansen,
ingevolge het besluit van het college voor promoties
in het openbaar te verdedigen te Groningen
op 28 juni 2018 om 12.45 uur

door

ALBERTUS ROOR

geboren 16 november 1958 te Veenendaal

Eerste promotor : prof. dr. H. Noordegraaf

Tweede promotor: prof. dr. H.P. de Roest

‘In Gods eyes, it’s faithful presence that matters’

James Hunter, *To Change the World*, p. 27

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	9
DEEL I VERKENNING	11
1. DIACONALE OPLEVING MET EEN MISSIONAIR TEGOED	12
1.1. AANLEIDING	12
1.2. DOELSTELLING	14
1.2.1. Diaconaat verandert mensen	14
1.2.2. Hebben diaconale leerprocessen een missionair tegood?	15
1.2.3. Op zoek naar integere en integrale missionaire presentie	16
1.2.4. Centrale doelstelling en nevendoelstelling	18
1.3. VRAAGSTELLING	19
1.4. RELEVANTIE VOOR THEOLOGIE EN PRAKTIJK	20
1.5. KARAKTER VAN HET ONDERZOEK	21
2. MISSIONAIRE PRESENTIE IN TRANSITIE	24
2.1. MISSIONAIRE PRESENTIE IN DE VERZORGINGSSTAAT	24
2.1.1. Opbouwfase verzorgingsstaat	24
2.1.2. Uitbouwfase verzorgingsstaat	25
2.1.3. Hervormingsfase verzorgingsstaat	26
2.2. MISSIONAIRE PRESENTIE IN DE PARTICIPATIESAMENLEVING	32
2.2.1. Kanteling van staat naar samenleving	32
2.2.2. Diaconale opleving	35
2.2.3. Nieuw missionair verlangen	38
2.3. NIEUWE MISSIONAIRE VISIES EN PRAKTIJKEN	43
DEEL II THEORETISCH KADER	49
3. DIACONAAL EN MISSIONAIR	50
3.1. INLEIDING	50
3.2. DIACONAAL	51
3.3. MISSIONAIR	57
3.4. DIACONAAT ALS DIMENSIE VAN MISSIONAIRE PRESENTIE	60
3.5. DE MISSIONAIRE DIMENSIE VAN DIACONALE PRESENTIE	61

3.6.	DIACONAAAT ALS ASPECT VAN INTEGRALE MISSIONAIRE PRESENTIE	63
3.7.	CONCLUSIES	67
4.	DIACONAAAL LEREN ALS ERVARINGSLEREN	68
4.1.	HEILZAME ONTMOETINGEN	68
4.2.	KENMERKEN VAN ERVARINGSLEREN	69
4.3.	REFLECTIE OP DIACONAAAL HANDELEN	71
4.3.1.	Het belang van reflectie	71
4.3.2.	Lagen van reflectie	74
4.3.3.	Voorwaarden voor goede reflectie	75
4.3.4.	Niveaus van reflectie	77
4.4.	DIACONAAAL LEREN IN DE PRAKTIJK	78
4.4.1.	Diaconaal leren in Nederland	78
4.4.2.	Diaconaal leren in het buitenland	79
4.4.3.	Apprenticeship learning als vorm van diaconaal leren	79
4.4.4.	Indicaties	80
4.5.	MISSIONAIR-HERMENEUTISCH LEERMODEL	80
4.6.	DE GEMEENTE TUSSEN OPENHEID EN IDENTITEIT	83
4.7.	CONCLUSIES	85
5.	DIACONAAAL LEREN ALS DIACONALE BILDUNG	88
5.1.	INLEIDING	88
5.2.	VISIE OP DIACONAAAL LEREN	90
5.3.	ASPECTEN VAN DIACONALE BILDUNG	91
5.4.	DIACONALE COMPETENTIES EN LEERDOELEN	96
5.5.	EFFECTEN VAN DIACONAAAL LEREN	99
5.6.	CONCLUSIES	100
6.	KERKEN ALS MISSIONAIRE LEERGEMEENSCHAPPEN	103
6.1.	KENMERKEN VAN LERENDE ORGANISATIES	104
6.1.1.	Wat zijn lerende organisaties?	104
6.1.2.	Leerdisciplines en de cyclus van het diepteleren	104
6.1.3.	Organisatieleren is ervaringsleren	106
6.1.4.	De architectuur van lerende organisaties	106
6.1.5.	Transfer naar het leren in kerken	107
6.2.	DE KERK ALS LEERGEMEENSCHAP EN ALS LERENDE GEMEENTE	110
6.3.	DE KERK ALS MISSIONAIRE LEERGEMEENSCHAP	111
6.3.1.	Missionair leren communiceren	112
6.3.2.	Discipelschap als kern van missie	112

6.3.3.	Oefenen in liefhebben	114
6.3.4.	Elementen van een goed leerklimaat binnen kerken	114
6.4.	CONCLUSIES	116
DEEL III VELDONDERZOEK.....		119
7.	VERANTWOORDING ONDERZOEKSMETHODE	120
7.1.	MEERVOUDIGE LOKALE CASESTUDY	120
7.2.	SELECTIE EN REPRESENTATIVITEIT CASESTUDIES.....	122
7.3.	VERKENNEND EN VERDIEPEND ONDERZOEK	124
7.4.	PARTICIPATIE VAN STUDENTEN	131
7.5.	ONDERZOEKPROTOCOL	131
7.6.	VALIDITEIT EN BETROUWBAARHEID	133
8.	VEENENDAAL ALS MAATSCHAPPELIJK EN KERKELIJK	
ECOSYSTEEM		136
8.1.	MAATSCHAPPELIJKE PROFIELSCHETS	136
8.2.	VERANDERINGEN IN HET SOCIALE DOMEIN	142
8.3.	MISSIONAIRE EN DIACONALE PRESENTIE	146
8.3.1.	Missionaire communicatie in Veenendaal	146
8.3.2.	Diaconale presentie in Veenendaal	148
8.4.	CONCLUSIE: VEENENDAAL ALS ECOSYSTEEM VOOR DIACONAAL HANDELEN	
	150	
9.	DIACONAAL LEREN IN EEN HERVORMDE WIJKGEMEENTE	151
9.1.	LEERPATRONEN PER KERKELIJKE GEMEENTE	151
9.2.	PROFIELSCHETS OUDE KERK	152
9.2.1.	Historie en huidige fase	152
9.2.2.	Profiel van de actieve kern in de gemeente.....	153
9.2.3.	Activiteiten.....	154
9.2.4.	Context.....	155
9.2.5.	Identiteit en cultuur	156
9.2.6.	Structuur en middelen	157
9.2.7.	Leiding	159
9.3.	MISSIONAIRE EN DIACONAAL PARADIGMA	160
9.3.1.	Uitspraken in beleidsstukken	160
9.3.2.	Analyse van publicaties	161
9.3.3.	Observaties uit erediensten	162

9.3.4.	Uitspraken in interviews	163
9.3.5.	Conclusies	164
9.4.	DIACONALE BETROKKENHEID	165
9.4.1.	Kerkelijke diaconale activiteiten.....	165
9.4.2.	Betrokkenheid in interkerkelijk diaconaat	166
9.4.3.	Persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden	167
9.5.	DIACONALE LEEREFFECTEN.....	176
9.5.1.	Leereffecten in de survey.....	177
9.5.2.	Leereffecten in interviews.....	178
9.5.3.	Tussenbalans: leerervaringen van diaconaal handelen.....	194
9.6.	BETEKENIS VAN LEERERVARINGEN VOOR DE GEMEENTE.....	195
9.6.1.	Delen van leerervaringen	195
9.6.2.	Effecten op het missionaire en diaconale denken en handelen	197
9.7.	PERSOONLIJKE LEERPATRONEN	198
9.8.	FACTOREN DIE HET COLLECTIEVE LEREN BEÏNVLOEDEN	200
9.8.1.	Bevorderende en belemmerende factoren	200
9.8.2.	Methode van gemeenteopbouw	207
9.9.	HET LEERPATROON VAN DE OUDE KERK.....	209

10. DIACONAAAL LEREN IN EEN

NEDERLANDS GEREFORMEERDE KERK.....212

10.1.	PROFIELSCHETS NGK-VEENENDAAL	212
10.1.1.	Historie en huidige fase	212
10.1.2.	Profiel van de actieve kern in de gemeente.....	213
10.1.3.	Activiteiten.....	214
10.1.4.	Context.....	215
10.1.5.	Identiteit en cultuur	216
10.1.6.	Structuur en middelen	217
10.1.7.	Leiding	218
10.2.	MISSIONAIREN DIACONAAAL PARADIGMA	219
10.2.1.	Uitspraken in beleidsstukken	219
10.2.2.	Analyse van publicaties	220
10.2.3.	Observaties uit erediensten	221
10.2.4.	Uitspraken in interviews	222
10.2.5.	Conclusies	224
10.3.	DIACONALE BETROKKENHEID	224
10.3.1.	Kerkelijke diaconale activiteiten.....	224
10.3.2.	Betrokkenheid in interkerkelijk diaconaat	225
10.3.3.	Persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden	225

10.4.	DIACONALE LEEREFFECTEN.....	232
10.4.1.	Leereffecten in de survey.....	232
10.4.2.	Leereffecten in interviews.....	234
10.4.3.	Tussenbalans: leerervaringen van diaconaal handelen.....	243
10.5.	BETEKENIS VAN LEERERVARINGEN VOOR DE GEMEENTE.....	244
10.5.1.	Delen van leerervaringen	244
10.5.2.	Effecten op het missionaire en diaconale denken en handelen	247
10.6.	PERSOONLIJKE LEERPATRONEN	248
10.7.	FACTOREN DIE HET COLLECTIEVE LEREN BEÏNVLOEDEN	249
10.7.1.	Bevorderende en belemmerende factoren	249
10.7.2.	Methode van gemeenteopbouw	252
10.8.	HET LEERPATROON VAN DE NGK-VEENENDAAL	253
11.	DIACONAAAL LEREN IN EEN EVANGELISCHE GEMEENTE.....	255
11.1.	PROFIELSCHETS EDR3	255
11.1.1.	Historie en huidige fase	255
11.1.2.	Activiteiten.....	257
11.1.3.	Context.....	258
11.1.4.	Identiteit en cultuur	258
11.1.5.	Structuur en middelen	259
11.1.6.	Leiding	260
11.2.	MISSIONAIR EN DIACONAAAL PARADIGMA	260
11.2.1.	Uitspraken in beleidsstukken	260
11.2.2.	Analyse van publicaties	262
11.2.3.	Observaties uit erediensten	262
11.2.4.	Uitspraken in interviews	263
11.2.5.	Conclusies.....	264
11.3.	DIACONALE BETROKKENHEID	264
11.3.1.	Kerkelijke diaconale activiteiten.....	265
11.3.2.	Betrokkenheid in interkerkelijk diaconaat	265
11.3.3.	Persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden	265
11.4.	DIACONALE LEEREFFECTEN.....	272
11.4.1.	Leereffecten in de survey.....	272
11.4.2.	Leereffecten in interviews.....	274
11.4.3.	Tussenbalans: leerervaringen van diaconaal handelen.....	283
11.5.	BETEKENIS VAN LEERERVARINGEN VOOR DE GEMEENTE.....	284
11.5.1.	Delen van leerervaringen	284
11.5.2.	Effecten op het missionaire en diaconale denken en handelen	286

11.6. PERSOONLIJKE LEERPATRONEN	287
11.7. FACTOREN DIE HET COLLECTIEVE LEREN BEÏNVLOEDEN	288
11.7.1. Bevorderende en belemmerende factoren	288
11.7.2. Methode van gemeenteopbouw	291
11.8. HET LEERPATROON VAN EDR3	293
12. CONCLUSIES: DIACONAAL LEREN IN PROTESTANTSE GEMEENTEN	294
12.1. INLEIDING.....	294
12.2. LEEREFFECTEN VAN DIACONAAL WERK.....	294
12.2.1. Waar en wanneer wordt er geleerd?.....	294
12.2.2. Wat wordt er geleerd?.....	296
12.2.3. Door wie wordt er geleerd?.....	306
12.2.4. Typologie van persoonlijke leerpatronen	308
12.3. DOORWERKING IN DE GEMEENTEN	311
12.3.1. Ervaringen delen	312
12.3.2. Samen reflecteren op ervaringen.....	313
12.3.3. Doorwerking in het missionaire denken en handelen	314
12.3.4. Conclusie: zoekende gemeenten	315
12.3.5. Typologie van kerkelijke leersituaties	316
12.4. FACTOREN DIE HET SAMEN LEREN BEVORDEREN	317
12.4.1. Schematisch model van de lerende gemeente	317
12.4.2. Factoren die het samen leren beïnvloeden	319
12.5. WAT VOORKOMT DAT KERKLEDEN SAMEN LEREN UIT ERVARINGEN?.....	327
12.6. SAMENVATTENDE CONCLUSIES	329
DEEL IV REFLECTIES.....	331
13. HANDVATTEN VOOR MISSIONAIR-DIACONALE LEERPROCESSEN	332
13.1. BAKENS.....	332
13.2. METHODEN.....	337
13.3. INFRASTRUCTUUR.....	340
14. HEILZAME PRESENTIE: EEN ONTWERP	343
14.1. HEILZAME PRESENTIE ALS MISSIONAIR PARADIGMA.....	344
14.2. GODS HEILZAME PRESENTIE WEERSPIEGELEN.....	348
14.3. KWETSBARE PRESENTIE.....	350
14.4. DE PRAKTIJK: HET KLEURENSPECTRUM VAN HEILZAME PRESENTIE	351
14.4.1. Op gepaste wijze present zijn.....	352

14.4.2. Vormen van heilzame presentie	353
14.5. EEN WERKDEFINITIE VAN HEILZAME PRESENTIE	362
14.6. EEN WERKMODEL VOOR HEILZAME PRESENTIE	365
15. EVALUATIE EN DISCUSSIE	368
15.1. EVALUATIE	368
15.2. DISCUSSIE	369
GECITEERDE LITERATUUR	371
GERAADPLEEGDE WEBSITES	384
SUMMARY – BENEFICIAL PRESENCE	386
REGISTER VAN PERSONEN EN ORGANISATIES	393
INHOUDSOPGAVE BIJLAGEN	399
CURRICULUM VITAE	414

Woord vooraf

In het ntr-programma ‘Kijken in de ziel’ stelde interviewer Coen Verbraak bekende wetenschappers de vraag: wat is wetenschap? ¹ Wetenschap is volgens hen ontdekken wat er al is door het stellen van de juiste vragen en geduldige en zorgvuldige observatie en interpretatie. Zo dringt de mens al vragend en zoekend steeds dieper door tot de werkelijkheid die hem omringt. In deze studie wordt op deze wijze het vergrootglas gelegd over de sociaal-diaconale praktijken van orthodoxe protestantse kerken en kerkleden. Sinds begin deze eeuw zijn deze weer sterk in opkomst. Maar wat leren kerkleden uit hun diaconale ervaringen en delen zij deze met anderen in hun kerk? Wat is er nodig om gezamenlijke leerprocessen op gang te brengen die kerken helpen om ook in deze tijd hun missionaire opdracht te vervullen? Welke praktijktheorie kan hen hierin helpen?

Deze studie is niet uit de academische lucht komen vallen. Samen met mijn vrouw heb ik diaconale ervaringen opgedaan die ons leven hebben gestempeld en dit onderzoek hebben geïnspireerd. Ik denk daarbij allereerst aan alle pleegkinderen uit binnen- en buitenland die we in de loop der jaren onderdak mochten bieden. In deze grenssituaties leerden we begrippen als present zijn, dienen, kwetsbaarheid en wederkerigheid spellen. Ook de kleine, diaconale geloofsgemeenschap in Veenendaal-West vanuit de hervormde Westerkerk waaraan we als teamlid verbonden zijn is een belangrijke stimulans. Daar beleven we op een intense en pure wijze wat het betekent om in vreugde en verdriet verbonden te zijn met mensen uit heel uiteenlopende achtergronden. Mijn denken is ook gevormd in jarenlange betrokkenheid bij Tear en de Leprazending. Persoonlijke ervaringen kleuren je manier van theologie bedrijven. De missionaire roeping wordt ontvangen en geïnterpreteerd in concrete verbinding met de zogenaamde ‘armen’ (Hof, 2016, p. 287).

Daarnaast heb ik veel geleerd in mijn periode als coördinator diaconaat bij de Evangelische Alliantie (2000-2007). Met ere noem ik ‘leermeesters’ als ds. Erik Veenhuizen, drs. Joop Brongers en drs. Herman van Well die belangrijke steunpilaren waren binnen de landelijke EA-werkgroep diaconaat. Ook wijlen dr. Ab Noordegraaf inspireerde met zijn woorden, boeken en artikelen. Regelmatig wordt hij in dit proefschrift geciteerd als A. Noordegraaf, niet te verwarren met die andere diaconale expert uit de Protestantse Kerk, mijn promotor H. (Herman) Noordegraaf.

---

1. 29 juli 2016, NPO-2.

Dit onderzoek werd mogelijk dankzij de nauwe samenwerking van mijn werkgever, de Christelijke Hogeschool Ede, en de Protestantse Theologische Universiteit. Ik dank allen die mij in deze leerweg hebben bijgestaan, in het bijzonder mijn beide promotoren prof. dr. Herman Noordegraaf en prof. dr. Henk de Roest. Jullie hielden me scherp, maar waren ook een belangrijke bron van inspiratie en bemoediging. Ik bewaar kostbare herinneringen aan onze regelmatige ontmoetingen die meestal zowel letterlijk als figuurlijk op tussenstations plaatsvonden. Ik bedank voormalig CHE-lector dr. René Erwich en drs. Leo van Hoorn die de verbindingsschakel vormden tussen CHE en PThU en de drie GPW-studenten die mij assisteerden: Kees Kersbergen, Johan Wlochacz en Rik Nijhof. Je leert het meest als je samen op ontdekkingsstocht gaat! De drie kerken in Veenendaal die ruimte gaven voor mijn onderzoek ben ik zeer erkentelijk voor hun medewerking. Belangrijke impulsen ontving ik tijdens studiereizen naar prof. dr. Heinz Schmidt in Heidelberg, naar de universiteiten van Kiel en Zürich met medepromovendi, naar Engeland met inspiratienetwerk Tijd voor Actie en naar het missionaire congres CLADE V in Costa Rica met Tear. De bijeenkomsten van NOSTER en de PThU Graduateschool hebben mij geholpen om de studie in het juiste academische perspectief te plaatsen en kritisch te zijn op al te vanzelfsprekende denkpatronen.

Heel veel ben ik verschuldigd aan mijn vrouw Janneke en aan onze vier dochters. Voortdurend hebben jullie mij aangemoedigd om vol te houden en mijn ‘gedachtenkathedraal’ te voltooien. Bedankt voor al jullie belangstelling, steun en geduld. Bij deze richt ik voor jullie een klein kapelletje van dankbaarheid in. Een extra bedankje voor Tirza en Annebeth die mij als paranimfen met raad en daad hebben ondersteund.

Mijn hoop en wens is dat deze studie kerken en christenen zal helpen om heilzaam present te zijn in de naam van Jezus die onder ons present is met zijn Geest. Wie zo present is voor de naaste ontdekt vroeger of later dat dit ook voor hem/haarzelf in ieder opzicht heilzaam is. We worden gevormd in de ontmoeting met de ander opdat het beeld van Christus meer en meer gaat oplichten in ons leven.

Bert Roor

Veenendaal, maart 2018

DEEL I

VERKENNING

Sinds de eeuwwisseling is er in christelijk Nederland sprake van een missionaire en diaconale opleving. In deze studie wordt onderzocht of nieuwe vormen van diaconale betrokkenheid in de samenleving een leeromgeving zijn voor orthodoxe protestantse kerken en welke factoren daarin een rol spelen. Het onderzoek focust hierbij op de leereffecten voor de missionaire communicatie van kerken in de samenleving.

In dit inleidende deel worden in hoofdstuk 1 eerst de aanleiding, doelstelling en vraagstelling uiteengezet. Nadat de relevantie voor theologie en praktijk en het karakter van het onderzoek zijn toegelicht, volgt in hoofdstuk 2 een historische schets van de missionaire en diaconale presentie van de protestantse kerken in Nederland in de laatste vijftig jaar. De kerkelijke maatschappelijke presentie wordt daarin gerelateerd aan de opkomst, opbouw en hervorming van de verzorgingsstaat en de kanteling naar een participatiesamenleving. De schets loopt uit op enkele reflecties op de missionair-diaconale praktijken vanaf het jaar 2000. Deze leiden tot de conclusie dat de opleving van diaconale presentie geïnterpreteerd kan worden als uitdrukking van een nieuw missionair verlangen onder christenen in Nederland. Dit resulteert in de hypothese dat de zogenaamde participatiesamenleving een rijke missionaire leeromgeving kan zijn voor kerken, met name voor orthodox-protestantse kerken en hun leden.

1. Diaconale opleving met een missionair tegood

Er is wel moed voor nodig om te midden van de kerkelijke leegloop de blik naar buiten te wenden en te ontdekken dat God ons op onverwachte plaatsen roept. God kan ons hierdoor ook verrassen met een nieuwe vreugde.²

1.1. AANLEIDING

‘De kerk staat klaar!’ Zo luidde de titel van een studiedag in 2014 over de mogelijke bijdrage van kerken aan de zorg.³ De dag was er één in een reeks van conferenties die vanaf begin deze eeuw in kerkelijk Nederland zijn belegd om de diaconale rol van de kerk in de samenleving opnieuw tegen het licht te houden. Het is niet overdreven om te stellen dat er sprake is van een opleving van de hulpverlening door christenen en kerken in de samenleving.⁴ Tal van christelijke sociale initiatieven zoals Stichting Present, Stichting HiP (Hulp in Praktijk) en de kerkelijke Schulphulpmaatjes kwamen in korte tijd van de grond en hielpen kerken en hun leden om weer diaconaal present te zijn. Maar ook via meer algemene initiatieven zetten kerkleden zich in voor hun medemens: bijvoorbeeld als taalmaatje of buddy van een psychiatrisch patiënt, als opvanggezin of als vrijwilliger bij de Voedselbank. Al die duizenden vrijwilligers deden en doen nieuwe ervaringen op. Ze komen in contact met mensen die ze vaak slechts van horen zeggen kenden, maar bij wie ze zelf niet of slechts bij uitzondering over de vloer komen. Dat geldt niet minder voor kerkleden die ervoor kiezen om zelfstandig in hun persoonlijke omgeving sociaal-diaconaal betrokken te zijn bij mensen die dat nodig hebben. Dit onderzoek zoomt in op het effect van al deze nieuwe ‘diaconale ervaringen’. In hoeverre zijn dit ook *leerervaringen* voor de betrokken kerkleden? Delen zij deze ervaringen ook met anderen in hun kerkelijke gemeente en zo ja, wat is daarvan het effect? Kunnen kerken uit deze ervaringen leren hoe zij het eigen geloofsgeheim op een verstaanbare, relevante en geloofwaardige manier kunnen communiceren met mensen buiten de eigen geloofstraditie?

Daarbij denken we met name aan de orthodox-protestantse kerken en hun leden. We bedoelen daarmee kerken en gemeenten met orthodoxe protestantse geloofsovertuigingen. Het gaat om drie stromingen die elkaar onderling beïnvloeden en overlappen: *evangelicals*, bevindelijk-gereformeerden en neo-gereformeerden.

---

2. Dr. Wim Dekker (IZB) die vier jaar na de verschijning van zijn boek *Marginaal en missionair* de tussenbalans opmaakt van de kerkelijke ontwikkelingen (Dekker, 2015).

3. Studiedag over de relatie tussen formele en (kerkelijke) informele zorg op 20 september 2014 georganiseerd door EA-EZA, de christelijke zorgfederaties Viteria en Reliëf en de Christelijke Hogeschool Ede.

4. Zie hierover onder meer het artikel ‘De missie van de diaconie’ in *De Nieuwe Koers* (Tiekstra, 2013).

De eerste twee stromingen worden ook wel aangeduid als ‘de evangelische beweging’ respectievelijk de ‘gereformeerde gezindte’.

De stroming van de bevindelijk-gereformeerden is in Nederland een omvangrijke substroming binnen het gereformeerde protestantisme. Deze stroming omvat zowel de rechterflank van de Protestantse Kerk in Nederland, die bekend staat als ‘de Gereformeerde Bond’, als verschillende kerkverbanden van gereformeerde signatuur die zich in de 19^e eeuw van de Hervormde Kerk hebben afgescheiden. De bekendste daarvan zijn de Christelijke Gereformeerde Kerken – met name de rechtervleugel - en de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika. Ook de Hersteld Hervormde Kerk, die ontstond als gevolg van de totstandkoming van de Protestantse Kerk op 1 mei 2004, wordt er toe gerekend. Samen met enkele kleinere gereformeerde kerkgenootschappen zijn deze kerken goed voor ruim een half miljoen kerkleden.⁵ Van evangelicals onderscheiden zij zich met name door de combinatie van een zekere wereldmijding, soberheid in liturgie en levensstijl en hun binding aan de Statenvertaling, de Psalmberijming van 1773 en de gereformeerde belijdenisgeschriften (Van de Lagemaat, 2013, pp. 68-73). Waar evangelicals vrijmoedig oproepen tot een keuze voor geloof in het gepredikte evangelie, leggen bevindelijk-gereformeerden meer de nadruk op Gods verkiezend handelen en de onmacht van de mens om iets toe te doen aan de eigen redding. De Geest van God moet het Woord toepassen aan het hart van het individu. ‘Bevindelijk’ verwijst naar de strikt persoonlijke beleving van de omgang met God als vrucht van de bekering (Hoekstra & Ipenburg, 2000, p. 228).

De evangelische stroming is rijk geschakeerd en lastig onder één noemer te vangen. Veel gebruikt is de typering van Bebbington (1989, pp. 2-3). Hij onderscheidt vier gemeenschappelijke kenmerken van evangelicals: bekering (*conversionism*): de nadruk op de noodzaak het leven te veranderen, activisme (*activism*): de nadruk op evangelisatie en zending, Schriftgezag (*biblicism*): de nadruk op de betrouwbaarheid van de Bijbel als Gods Woord en ten slotte de nadruk op de kruisdood van Jezus Christus als noodzakelijk en enig middel voor vergeving van zonden (*crucicism*). In Nederland worden onder meer Baptistengemeenten, Vrije Evangelische Gemeenten en de diverse soorten Pinkstergemeenten tot deze stroming gerekend, naast tal van autonome evangelische gemeenten, groepen en huisgemeenten. Daarnaast zijn er evangelicals in de gevestigde kerken. Hierbij kan worden gedacht aan het Evangelisch Werkverband in de PKN, maar ook aan leden uit de Christelijke en Nederlands Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt die ‘evangelicaliseren’. Het is een bonte groep van kerken en christenen die, los van de genoemde gemeenschappelijke kenmerken, onderling sterk kunnen verschillen zodra het gaat om andere zaken zoals de visie op kerk, liturgie, ambten en sacramenten.⁶

5. Van de Lagemaat (2013, pp. 14, 61) baseert zich op cijfers uit 2006 van Becker en De Hart voor de kleinere gereformeerde kerken (totaal 260.000 leden) en J. Smelik voor de omvang van de gereformeerde bondsstroming (290.000, is 16% van de Protestantse Kerk). Hoekstra en Ipenburg (2000, p. 229) gingen in 2000 uit van een schatting van ca. 250.000 bevindelijk-gereformeerden waarbij zij echter 20% van de Christelijke-gereformeerden meetelden en slechts 30% van de Gereformeerde Bonders. In deze berekeningen zijn de ledenaantallen van de Gereformeerde Kerken-vrijgemaakt (127.000) en de Nederlands Gereformeerde Kerken (33.000) niet meegenomen. Zij hebben het kenmerk ‘activism’ gemeen met evangelicals en vormen daardoor een groep die in staat tussen de bevindelijk-gereformeerden enerzijds en de evangelische stroming in Nederland anderzijds. Samen met de Gereformeerde Kerken die in 2004 opgingen in de PKN, staan ze in de traditie van de neo-gereformeerde Abraham Kuyper. Ze zijn veel meer gericht op participatie in de seculiere cultuur dan de ‘wereldmijdende’ bevindelijk-gereformeerden.

6. De verschillende stromingen zijn onder meer beschreven door Klaver (2011, pp. 43-62), Visser (2013, pp. 22-25) en Van Iperen (2014, pp. 25-39). Een geschiedschrijving vanuit de evangelische beweging zelf is te vinden in *Typisch evangelisch. Een stroming in perspectief* (Dijkhuizen & Bakker, 2017).

De derde orthodoxe protestantse stroming zijn de neo-gereformeerden, waartoe vooral de Vrijgemaakte en Nederlands Gereformeerde kerken gerekend kunnen worden. Internationaal zijn ze op basis van de kenmerken van Bebbington in te delen bij de evangelicals. Qua leer (accent op verbond en kinderdoop) en kerkopvatting (presbyteriaal) zijn ze echter voluit gereformeerd. Ze vormen hierdoor in Nederland een groep die in staat tussen de bevindelijk-gereformeerden enerzijds en de evangelischen. Samen met de Gereformeerde Kerken die in 2004 opgingen in de PKN, staan ze in de traditie van Abraham Kuiper. Veel meer dan de ‘wereldmijdende’ bevindelijk-gereformeerden zijn ze gericht op participatie in de seculiere cultuur en willen zij deze transformeren volgens Bijbelse principes.

In al hun verscheidenheid delen evangelicals, bevindelijk-gereformeerden en neo-gereformeerden het verlangen om mensen buiten de eigen geloofsgemeenschap te winnen voor het christelijke geloof (*evangelism*). Deze getuigende houding roept in toenemende mate vragen op in een postchristelijke, postmoderne en multireligieuze samenleving. De opleving van diaconale presentie lijkt er op te wijzen dat hun missionaire verlangen meer dan voorheen een sociaal gezicht krijgt. De centrale vraag van deze studie is of deze sociaal-diaconale participatie in de samenleving hen helpt om nieuwe antwoorden te vinden op de indringende vragen rond missionaire communicatie. De kerk staat klaar om te participeren. Is zij er ook klaar voor om hieruit te leren?

1.2. DOELSTELLING

1.2.1. Diaconaat verandert mensen

Diaconaal werk in de samenleving kan een verrijkend effect hebben op de betrokken gelovigen. Stichting HiP (Hulp in Praktijk) stelt bijvoorbeeld: ‘Doordat kerkmensen in contact komen met en daadwerkelijk hulp bieden aan mensen met problemen in de samenleving, veranderen de kerkmensen en verandert de kerk.’⁷ Oprichter Walter Willigenburg verwoordt het als een geestelijke zegen (Roor B. , 2010, pp. 35-36):

‘Ik denk dat het hulp geven je als mens heel erg verrijkt in je persoonlijk geloofsleven en in je houding naar andere mensen toe. Ik denk dat je door andere mensen te helpen een evenwichtiger mens wordt. Dat is ook een belofte van God: als je omziet naar de armen en de weduwen dan zal hij je daar in zegenen. Er zit ook altijd een zegen in voor je zelf. Ik geloof niet in wederkerigheid in die zin dat je precies dat terug krijgt van de ander wat je zelf gaf, maar ik geloof wel in wederkerigheid in de ontmoeting met de medemens. In deze ontmoeting kan God zomaar het hoekje omkomen, daar heb je zonder dat je het altijd door hebt als mens heel veel aan, dat is de werking van de heilige Geest, je wordt daar altijd in

---

7. Bron: HiP, Strategisch groeiplan 2008-2011, versie 4.0, oktober 2008.

gezegend. Dat is gewoon een belofte die God geeft. Dat betekent niet dat je een zegening krijgt in dezelfde mate als jij de ander hielp, maar een zegening die past bij jouw leven.’

Ook een organisatie als Stichting Present is zich bewust van de betekenis van diaconaal werk. In een interview vatte voormalig directeur Rudolf Setz dit helder samen (Roor B. , 2010, p. 44):

‘Het zit er in, absoluut, vooral het ervaringsleren en het besef dat een project een onderdeel is, een schakel. Dat hebben we vanaf het begin benadrukt. Het is een verandertraject. En dat we de effecten allemaal beschreven hebben, is een bewustwording van wat er nou allemaal gebeurd is. Dus daar zijn we heel bewust mee bezig, daar zijn we een soort missionarissen in: mensen laten kijken naar wat er is gebeurd aan processen bij henzelf, bij die ander en hoe dit kan uitwerken bij mensen persoonlijk en in de groep/kerk waarbinnen ze functioneren.’

Verrassende en soms confronterende ontmoetingen met medemensen uit andere sociale lagen en religieuze en culturele achtergronden, leiden tot leereffecten en –leerprocessen. Hierdoor kan zich al doende een nieuwe diaconale spiritualiteit ontwikkelen die zich kenmerkt door ontvankelijkheid voor wat God in de ander wederkerig wil schenken en door een bereidheid te leren spreken en handelen in het belang van die ander (Roor B. , 2010, pp. 67-68) . Wie zich inzet voor een medemens in nood en hem of haar hierdoor persoonlijk leert kennen, kan leren om zich echt te verplaatsen in een ander en om niet te snel te oordelen over iemands levenssituatie. Wie het verhaal van een mensenleven leert kennen, leert ook meer begrip op te brengen voor het ‘anders zijn’ van de ander en de soms uitzichtloze situatie waarin deze verkeert. Zo kan een relationele sensitiviteit groeien die, zeker als deze verbonden wordt met een biddende betrokkenheid op de ander, van missionaire betekenis is. We hebben de indruk dat veel kerkelijke gemeenten nog onvoldoende zicht hebben op hoe belangrijk diaconale leerervaringen kunnen zijn of worden voor hun zoektocht naar nieuwe vormen van missionaire presentie in een snel veranderde samenleving.

1.2.2. Hebben diaconale leerprocessen een missionair tegood?

De vraag die ons dan ook bezig houdt is of er aan diaconale leerprocessen van kerkleden een missionair tegood verbonden is in de vorm van nieuwe inzichten voor hun kerkelijke gemeenten. Dat diaconaat tot leerprocessen kan leiden wordt breed onderstreept. Net als zending maakt diaconaat leerprocessen los ten aanzien van kerk en context. Vanzelfsprekend is dit echter niet. Herman Noordegraaf (2004, p. 114) benadrukt dat ‘diaconaat leidt tot leerprocessen als de opgedane ervaringen bereflecteerd worden met het oog op het functioneren van de kerk en het diaconaat’. Bewuste re-

flectie is dus een voorwaarde. Van Well (2009, p. 263) omschrijft diaconale gemeentebouw als ‘een gezamenlijk en wederkerig leerproces waarin denken en doen een eenheid vormen’. Diaconale ervaringen dienen ingebracht en doordacht te worden wil een gemeenschappelijk leerproces op gang komen. Volgens Miedema (2005, p. 170) is dit één van de taken van de diaken als kerkelijke functionaris. Deze brengt de diaconale ervaring, door hem opgevat als het doen van barmhartigheid en gerechtigheid, in bij het missionaire leerproces. Ook kan diaconie de contextualiteit vernieuwend inbrengen in de liturgie (Crijns & Miedema, 2004, p. 363) en de spiritualiteit verrijken in de richting van een grotere ontvankelijkheid en gevoeligheid voor de naaste, zoals diverse auteurs onderstrepen (Beumer, 2004, p. 301) (Roor B., 2010, pp. 67-68) (Meeuws, 2011). Diaconaat heeft een missionair mandaat (Herbst & Laepple, 2010) en een missionaire dimensie (Miedema, 2005, p. 170) (Den Hertog & Noordegraaf, 2009, p. 188), maar kan reflectie op het diaconale handelen ook de communicatie van het evangelie ten goede komen? Concrete vragen die ons in dit verband bezighouden zijn: hoe verlopen binnen kerken diaconale leerprocessen op het individuele niveau en hoe werken deze al dan niet door op het mesoniveau van de kerkelijke groep en het macroniveau van de kerkelijke gemeente? Eenvoudiger gezegd: wat leren gemeenteleden en wat gebeurt daarmee in hun kerkelijke gemeente? Vervolgens: kan een gemeente *als geheel* dankzij deze diaconale leerprocessen groeien in haar missionaire presentie? Welke factoren zijn hierop van invloed? Voor zover we hebben kunnen nagaan is hiernaar in Nederland nog geen onderzoek verricht. Het centrale doel van ons onderzoek is daarom in deze lacune te voorzien en daarmee bij te dragen aan de diaconiewetenschap en de missiologie en de diaconale en missionaire praktijken waaraan deze praktisch-theologische disciplines dienstbaar zijn. Daarbij gaan we tevens te rade bij theorieën die kunnen helpen bij het reflecteren op de diaconale en missionaire praktijken van kerkelijke gemeenten. Het gaat daarbij om theorieën over ervaringsleren, inzichten uit de Duitse diaconiewetenschap over *diakonisches lernen* en *diakonische Bildung*⁸ en om theorie over de kerk als *learning community*.

1.2.3. Op zoek naar integere en integrale missionaire presentie

Het onderzoek heeft als nevendoelstelling het helpen overbruggen van de vermeende tegenstelling tussen diaconaal werk als christelijk-sociaal handelen en andere vormen van missionaire presentie gericht op het delen van de eigen geloofsovertuiging. Aan de ene kant nemen we waar dat de zogeheten ‘presentietheorie’ van Andries Baart (2001) in diaconale kringen een sterk stempel drukt op het denken en handelen. Het

---

8. De Duitse publicaties zijn onder meer afkomstig van het Diakoniewissenschaftlichen Instituts van de Universiteit van Heidelberg. Deze dissertatie biedt de mogelijkheid het Duitse denken over diakonisches lernen beter te integreren in de Nederlandse diaconiewetenschap.

onvoorwaardelijk present zijn voor de ander, lijkt soms het vrijmoedig (mogen) getuigen van Christus uit te sluiten. Anderzijds bestaat er in bepaalde orthodox-gereformeerde en evangelische kringen in Nederland de neiging om het diaconale getuigenis ondergeschikt te maken aan de opdracht tot evangelisatie. Kan het in ons land ook anders, niet alleen theoretisch maar ook in de praktijk van de kerkelijke missionaire presentie? Is het bijvoorbeeld mogelijk om, zoals de Duitse Michael Herbst (2010, pp. 15-21) bepleit, diaconale en missionaire presentie (*Diakonie und Mission*) te integreren binnen een vorm van ‘ganzheitliche Mission’, holistische zending? Dat zou de weg vrij kunnen maken om niet alleen op diaconaal terrein nauw samen te werken, maar in de volle breedte van de communicatie van het evangelie. Via ons onderzoek willen we daarom ook bijdragen aan de bezinning op geloofwaardige, integrale vormen van missionair kerkzijn in de Nederlandse context. In deze context staat de geloofwaardigheid van het evangelie onder grote druk, onder meer door secularisatie, religieus relativisme en kerkelijke misbruikschandelen. Een geloofwaardig getuigenis in woord en daad is daarom onmisbaar voor de communicatie van het evangelie van Jezus Christus in onze westerse samenleving.

We willen ons hierbij met name verhouden tot het invloedrijke begrip ‘integral mission’ zoals dat geijkt is binnen het internationale Micah Network van christelijke hulp- en ontwikkelingsorganisaties.⁹ Het begrip benadrukt het belang van integraliteit in het missionaire getuigenis. Volgens Vinoth Ramachandra gaat het hierbij om meer dan het in balans houden van verschillende missionaire activiteiten. De kern van *integral mission* is volgens hem een krachtig verzet tegen het maken van onbijbelse tegenstellingen (Ramachandra, 2011):

Integral mission has do to with the Church’s integrity. A man or woman of integrity is someone who is trustworthy, with no inconsistency between what he or she is in public and what he or she is in private. Integral mission is a way to call the church to keep together, in theology as well in practice, what the Triune God of the Biblical narrative always brings together: ‘being’ and ‘doing’, the ‘spiritual’ and the ‘physical’, the ‘individual’ and the ‘social’, the ‘sacred’ and the ‘secular’, ‘justice’ and ‘mercy’, ‘witness’ and ‘unity’, ‘preaching truth’ and ‘practicing the truth’ and so on.

Integrale missie vraagt dus volgens Ramachandra om de integriteit van het geloofsgetuigenis van de kerk en haar leden. Ook andere missionaire denkers benadrukken het belang van integriteit voor missionaire communicatie in onze tijd. Volgens De Roest (2005, pp. 162-163) zijn echtheid en integriteit voorwaarden voor christenen om van hun geloof te kunnen getuigen. Chris Wright benadrukt dat het gedrag van

---

9. Zie www.micahnetwork.org. De Micha Campagne, met onder meer de Micha Zondag en de Micha Cursus, is hiervan de Nederlandse component. Zie www.michacampagne.nl.

christenen in onze tijd gekenmerkt moet zijn door nederigheid, integriteit en eenvoud.¹⁰ Dat kerken van godswege geroepen zijn om het goede nieuws van Jezus Christus en zijn komende Koninkrijk ook in onze tijd uit te dragen, is onze overtuiging en ons uitgangspunt. Hoe zij dit op een integere en integrale wijze kunnen doen, is de zoektocht waarmee we met name orthodox-protestantse kerken in Nederland hopen te dienen via onze studie.

1.2.4. Centrale doelstelling en nevendoelstelling

We focussen ons in deze studie vooral op de missionaire betekenis van diaconale leerervaringen en formuleer onze *centrale doelstelling* daarom als volgt:

Via praktijkonderzoek en reflectie hierop verhelderen van de (mogelijke) betekenis van diaconaal werk en daaraan verbonden leerervaringen voor het ontwikkelen van integere en integrale missionaire presentie van orthodox-protestantse kerken in Nederland.

We doen dit langs twee wegen. De eerste is het in kaart brengen van de leereffecten van diaconaal werk voor de betrokken gemeenteleden en -groepen en de kerkelijke gemeenten waartoe deze behoren. Vervolgens willen we onderzoeken en beschrijven wat de factoren zijn die de doorwerking van deze leereffecten in de missionaire presentie van kerkelijke gemeenten bevorderen. In samenhang hiermee hopen we bij te dragen aan het vergroten van het inzicht in de samenhang tussen twee velden van kerkelijke praxis die beide sterk in ontwikkeling zijn: diaconaal werk en missionaire presentie in de Nederlandse samenleving. Dat inzicht kan helpen om diaconaal werk en andere vormen van missionaire presentie op een integere manier te verbinden.

---

10. Zie: <http://www.lausanne.org/nl/documents/cape-town-2010/99-cape-town-2010-articles/1408-humility-integrity-simplicity.html> (geraadpleegd 27-2-2012). De gehele vijfde dag van dit wereldwijde Lausanne-zendingscongres was gewijd aan het belang van integriteit onder christelijke leiders.

1.3. VRAAGSTELLING

Op grond van aanleiding en doelstelling komen we tot deze centrale vraagstelling:

Wat zijn de leereffecten van diaconaal werk in de samenleving binnen orthodox-protestantse kerkelijke gemeenten in Nederland en onder welke voorwaarden worden deze van betekenis voor hun missionaire presentie?

Het onderzoek richt zich dus op situaties waarin leereffecten van diaconaal werk in de praktijk daadwerkelijk missionaire betekenis krijgen en de factoren die hiermee samenhangen. De beoogde conclusie ziet er ongeveer als volgt uit: als aan de voorwaarden A, B en C wordt voldaan, worden de leereffecten X, Y en Z van diaconaal werk van betekenis voor de missionaire presentie van orthodox-protestantse kerken.

Onderzoeksvragen:

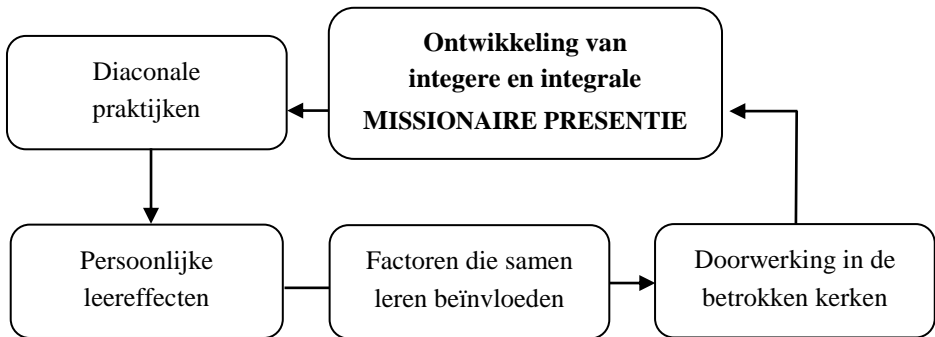
1. Wat zijn de leereffecten van diaconaal werk in de samenleving voor de betrokken gemeenteleden en -groepen en de kerkelijke gemeenten waartoe zij behoren?
2. Werken deze leereffecten volgens de betrokken gemeenteleden en -groepen en de ambtsdragers en andere leidinggevendenden in hun gemeenten door in het ontwikkelen van integere en integrale missionaire presentie in de Nederlandse samenleving? Zo ja, in welke zin en op welke wijze?
3. Wat zijn binnen kerkelijke gemeenten de factoren die bevorderen dat deze leereffecten van betekenis (kunnen) zijn voor de missionaire presentie van deze gemeenten?

Wanneer vraag 1 en 2 in positieve zin beantwoord worden, zal het antwoord op de laatste deelvraag ons leiden naar de voorwaarden voor missionair-diaconale leerprocessen waarnaar we op zoek zijn in de centrale vraagstelling.

Uit de vragen blijkt dat het vooral om een beschrijvend en interpreterend empirisch onderzoek gaat. Het onderzoek wil in beeld brengen wat er gebeurt in de praktijk van het kerkelijke leven. Daarbij is uiteraard ook sprake van interpretatie, zowel bij de betrokkenen als bij de onderzoeker zelf, zeker als het gaat om het zoeken van verklaringen voor het al dan niet doorwerken van leereffecten in gemeenten. We maken hierbij gebruik van een normatief vertrekpunt dat in feite al in de vraagstelling ligt opgesloten. Dit vertrekpunt bestaat uit twee kerngedachten. De eerste is dat kerkelijke gemeenten geroepen zijn om in de samenleving te dienen en om te getuigen van de Heer die hen hiertoe aanzet in zijn liefde. In samenhang hiermee zijn we van mening

dat diaconale ervaringen van betekenis kunnen zijn voor de bredere missionaire presentie van kerken.

In de terminologie van Richard Osmer (2008, pp. 4-12) ligt het accent van het onderzoek vooral op de empirisch-descriptieve en de interpretatieve praktisch-theologische taken¹¹. Via de descriptief-empirische taak worden situaties en verschijnselen empirisch onderzocht en beschreven (hoofdstuk 7-11). De interpretatieve taak zoekt vanuit verschillende perspectieven naar duiding van de gevonden feiten met behulp van theorie (zie hoofdstuk 12, met gebruikmaking van de theorie uit de hoofdstukken 4-6). Via de normatieve taak wordt een theologisch kader ontwikkeld waaraan de praktijk moet voldoen. De strategisch-pragmatische taak tenslotte zoekt naar strategieën om dit ook daadwerkelijk te realiseren. In onze afsluitende agogische en theologische reflecties krijgen ook deze normatieve en praktische taken aandacht (zie hoofdstuk 13 en 14). We hopen hiermee impulsen te geven aan de missionaire praktijken van - met name protestantse - kerkelijke gemeenten in Nederland. Figuur 1.1 geeft een schematisch weergave van het onderzoek. De term ‘missionair-diaconale leerprocessen’ die we hier introduceren en die in het vervolg regelmatig zal worden gebruikt, zal worden toegelicht in § 3.5, nadat we de samenhang tussen de begrippen missionair en diaconaal hebben uitgediept.

Figuur 1.1. Conceptueel kader missionair-diaconale leerprocessen.

1.4. RELEVANTIE VOOR THEOLOGIE EN PRAKTIJK

De relevantie voor theologie en praktijk is als volgt samen te vatten:

- Verhelderen van de leereffecten van diaconale presentie in de samenleving voor betrokken kerkleden en hun kerkelijke gemeenten.

11. Het model van Osmer is voor Nederland bewerkt door het lectoraat van de Christelijke Hogeschool Ede in Onder Spanning (Boersema & Paas, 2011).

- Vaststellen van de voorwaarden waaronder deze diaconale leereffecten van betekenis (kunnen) worden voor de bredere missionaire presentie van kerken.
- Ontsluiten van Duitse inzichten over diaconaal leren voor Nederlandse kerken.
- Bijdragen aan de diaconiewetenschap¹² en de missiologie, met name in het doordenken van de samenhang tussen missionaire en diaconale presentie.
- Ontwikkelen van een missionair concept dat verbindend kan werken tussen diaconaal werk gebaseerd op de presentiebenadering en meer op evangelisatie gerichte vormen van missionaire presentie. We proberen daarbij te komen tot een eigen verwerking van het concept 'integral mission' dat in de Nederlandse context vanuit praktisch-theologisch perspectief nog weinig is doordacht.

1.5. KARAKTER VAN HET ONDERZOEK

Het karakter van dit onderzoek is praktisch-theologisch. Van de Ven (1993, p. 9) beoogt begin jaren negentig dat al sinds de jaren zeventig de praxis van de kerk in de context van de hedendaagse maatschappij vrij algemeen gezien wordt als het voorwerp van de praktische theologie. In diezelfde periode definieert Heitink (1993, p. 18) de praktische theologie als handelingswetenschap, de empirisch-georiënteerde theologische theorie van de bemiddeling van het christelijk geloof in de praxis van de moderne samenleving. God bemiddelt zijn heil via het communicatieve handelen van mensen. Dat handelen is de praxis waar de praktische theologie zich op richt (ibid., p. 20). Praxis heeft bij Heitink echter een dubbele betekenis. De eerste is die van het handelen van God door de dienst van mensen, zoals dat bijvoorbeeld in de Griekse naam van het bijbelboek Handelingen wordt uitgedrukt (praxeis apostoloon). Het gaat om intentioneel handelen van gelovige mensen met het doel in een bepaalde situatie langs agogische weg verandering te brengen. Deze eerste praxis speelt zich af binnen een tweede praxis, de dynamische context van de samenleving waarin mensen en groepen zich op bepaalde wijzen gedragen en uiteenlopende doeleinden nastreven

---

12. Het begrip diaconiewetenschap is in 2004 geïntroduceerd in Nederland in het eerste handboek voor diaconiewetenschap naar analogie van de Duitse *Diakoniewissenschaft*. Met deze zelfstandige positionering beogen de bedenkers te voorkomen dat diaconie als theologisch aandachtsveld wordt opgesloten in de praktische theologie. Als wezenskenmerk van de kerk verdient diaconaat ook royale aandacht binnen andere disciplines zoals de systematische theologie en de kerkgeschiedenis (Crijs & Miedema, 2004, pp. 409-410). Van der Kolm (2005, pp. 510-511) tekent daarbij aan dat het risico is dat een nieuwe diaconiewetenschap zich ontwikkelt los (of zelfs in plaats van) een steeds verder gemarginaliseerde missiologie. Het gaat in de zending om het gezonden zijn van iedere gelovige in woorden en daden. Het is vooral de context die moet bepalen welk handelen geboden is en het Rijk [van God] bevordert of tegenwerkt. Tegelijk is ook enige relativisering op zijn plaats omdat het Griekse begrip *diakonia* in het Nieuwe Testament ruim geïnterpreteerd kan worden en ook de dienst van het Woord impliceert. Daarnaast kan de diaconiewetenschap ook inzichten uit de missiologie verwerken en andersom. Dat is ook wat deze studie beoogt.

(ibid., p. 19). De praktisch-theologische theorievorming neemt zowel de ervaringswereld van gelovigen volledig serieus als de context waarbinnen deze zich afspeelt. Zij denkt vanuit menselijke ervaringen en ontwikkelt met het oog daarop haar theorie. Ze onderscheidt zich daarmee van andere benaderingen zoals de exegetische, de historische en de filosofische, maar maakt hiervan wel gebruik. Praktisch-theologisch onderzoek is zowel theologisch gestuurd als empirisch georiënteerd in het beschrijven en verklaren van een concrete praxis en agogisch gericht op verbetering van de praxis, waardoor deze meer beantwoordt aan doel en inhoud van de christelijke traditie.¹³ Immink (2014) verdedigt in reactie hierop de stelling dat de praktische theologie meer theologisch moet worden in haar beschrijving, analyse en reconstructie van religieuze praktijken. Het gaat de praktische theoloog immers om de *godsdiensstige dimensie* van de bestudeerde praktijken. Religieuze praktijken kunnen vanuit allerlei disciplines bestudeerd worden, maar uiteindelijk moeten theologische concepten volgens hem de doorslag geven (2014, p. 129):

‘the main task of the practical theologian is to approach the field of research with theological concepts that fit these practices, because of her intention to do justice to the beliefs, values and commitments involved in these practices. Intra-disciplinary work, therefore, implies that the practical theologian makes use of non-theological disciplines, but is not carried away in her analysis by these disciplines.’

Van de Ven geeft aandacht aan de theologische dimensie in de hermeneutische cirkel van het praktisch-theologische onderzoek, maar zijn benadering schiet volgens Immink toch tekort omdat de gebruikte theologische concepten aangepast worden aan de reeds gevonden empirische waarnemingen. Dat doet naar zijn mening onvoldoende recht aan het feit dat praktijken geladen zijn met theologische tradities en overtuigingen (ibid, p. 130):

‘practices are embedded in traditions. They display confessions and dogmas, and historical religions have implicit or explicit regulations for participation. Theologians deal with these issues in a non-reductive way: they treat them as factors or dimensions in the human-divine encounter and relationship. Albeit in a critical and reflective way, theologians grant the self-understanding of the religious communities they analyze, including the values, norms and truth claims.’

Gelovige praktijken zijn betekenisvol, ze laten zien waar mensen in geloven en zijn ingebed in tradities. De theologische onderzoeker is geroepen om recht te doen aan deze historie en dit zelfverstaan. We hebben dit als volgt verwerkt in deze studie:

- Om onderzoek mogelijk te maken hebben we brede werkdefinities ontwikkeld van de begrippen missionair, diaconaal en diaconaal leren (deel II).

---

13. Heitink tijdens een lezing bij de presentatie van de CHE-ETF-publicatie *Gezag in beweging* in oktober 2008.

- In het veldonderzoek, een tweejarige *case study* in Veenendaal onder drie protestante kerken (deel III), hebben we de respondenten bij aanvang van de interviews zelf laten verwoorden wat zij verstaan onder ‘missionair’ en ‘diaconaal’. Zo gaven we ruimte aan hun geloofstaal om te voorkomen dat onze werkdefinities hun antwoorden bij voorbaat inkaderen binnen onze opvattingen.
- De agogische en theologische reflectie vindt plaats in deel IV. Daar werken we een aanzet uit voor een theorie van missionair-diaconaal leren die rekening houdt met de resultaten van het empirische veldonderzoek en het gelovige zelfverstaan van de onderzochte kerken (hoofdstuk 13). Daarnaast ontwikkelen we in hoofdstuk 14 een theologisch geladen paradigma voor hedendaagse missionaire en diaconale geloofspraktijken. Dit paradigma neemt de heilzame presentie van de Drie-enige God onder de mensen als uitgangspunt voor de missionaire presentie van christenen en kerken in de samenleving.

2. Missionaire presentie in transitie

Als zending in Europa niet een onvoltooid kersteningsproject is, maar iets anders, dan opent zich een nieuwe mogelijkheid. Deze zending is niet gemotiveerd door de vraag hoe groot het deel van de wereld is dat getransformeerd kan worden, maar door de vraag wat het betekent om getuigende kerk te zijn in een wereld die God niet erkent, hoewel zij hem soms op merkwaardige wijzen vermoedt.¹

De vraagstelling van dit onderzoek hangt nauw samen met de opkomst van nieuwe vormen van missionaire en diaconale presentie in de samenleving. Om deze samenhang goed te begrijpen, schetsen we nu eerst de ontwikkelingen in de missionaire en diaconale praktijken sinds de jaren zestig van de vorige eeuw. We zullen ontdekken dat de nieuwe invulling van de (missionaire) presentie van christenen en kerken in de samenleving samenhangt met ingrijpende veranderingen in leven, denken en geloven van de Nederlandse bevolking en de consequenties daarvan voor de maatschappelijke deelname van christenen. Gezien de complexiteit en de onderlinge samenhang van de ontwikkelingen moet de historische schets zich beperken.² Omdat ons praktijkonderzoek zich toespitst op orthodox-protestantse kerken, wordt aan ontwikkelingen en publicaties in deze kring de meeste aandacht gegeven.³

2.1. MISSIONAIRE PRESENTIE IN DE VERZORGINGSSTAAT

2.1.1. Opbouwfase verzorgingsstaat

Tot begin jaren zestig spelen de diaconieën van kerken nog een belangrijke rol in de ondersteuning van armen en maatschappelijk kwetsbare groepen, met name voor hun eigen leden. Begin 1965 trekt de overheid deze rol grotendeels naar zich toe met de invoering van de Algemene Bijstandswet. ‘Van genade naar recht’, zo typeert minister Marga Klompé deze wet als zij deze in 1963 door het parlement loodst. De ABW wordt gezien als het sluitstuk van de opbouw van de Nederlandse sociale zekerheid na de Tweede Wereldoorlog. Vanaf nu is er een sociaal vangnet voor elke burger die oud, ziek of gehandicapt is, weduwe, werkloos of arbeidsongeschikt. De overheid voorziet vanaf dat moment in het bestaansminimum van al haar burgers.

De kerken gaan zich vooral op andere diaconale taken richten: extra aandacht voor kwetsbare groepen in de samenleving, werelddiaconaat en ontwikkelingssamenwer-

---

1. Conclusie Stefan Paas (2015, p. 23) na zijn evaluatie van gebruikelijke zendingsmodellen in Europa.

2. Voor een gedetailleerde schets van de ontwikkeling van de verzorgingsstaat zie: Marja Jager-Vreugdenhil, Nederland participatieland!? (2012, pp. 13-23).

3. Deze paragraaf is een verdere uitwerking van onze bijdrage ‘Diaconaat op nieuwe wegen’ in: *De kerk leeft! Vitaal gemeente-zijn vandaag*. J. Hoek (red.).

king. In deze tijd hebben veel instellingen een kerkelijke signatuur en worden gedragen en bestuurd door kerkleden. Een groot deel van de bevolking is nog betrokken bij een ‘traditionele’ kerk, meer of minder meelevend. Evangelische kerken en gemeenten zijn nauwelijks in beeld. Kerkelijke gezinsverzorging en maatschappelijk werk en christelijk club- en buurthuiswerk dateren uit deze tijd. Overheidssubsidie maakt steeds meer mogelijk in de samenleving.

2.1.2. Uitbouwfase verzorgingsstaat

Deze *welfare state* wordt verder uitgebouwd in de jaren zestig dankzij de economische voorspoed en bereikt begin jaren zeventig haar hoogtepunt (Kuiper & Visser, 2005, p. 9). Nieuwe sociale wetgeving en het subsidiebeleid van de overheid zorgen er voor dat het diaconaat in deze jaren meer en meer achter de kerkdeuren wordt teruggedrongen. Het welzijnswerk verzelfstandigt zich en de diaconale betrokkenheid wordt steeds geringer (Noordegraaf A. , 1991, p. 177). Materiele hulpverlening en de structurele zorg voor zieken, jeugd, ouderen en gehandicapten komen in handen van overheden en instanties. Daaronder zijn eerst nog allerlei gesubsidieerde interkerkelijke instellingen, zowel in de zorg als in het welzijnswerk. Veel van deze instanties seculariseren echter, onder meer vanwege fusies (schaalvergroting) die efficiënter werken mogelijk moeten maken. Dit gaat echter ten koste van de kerkelijke presentie in de samenleving. Andere blijven overeind maar hebben moeite om hun christelijke identiteit levend te houden wanneer de band van hun medewerkers met kerk en geloof vermindert als gevolg van de groeiende ontkerkelijkking. De ontwikkelingen dragen bij aan het functieverlies van de kerk in de samenleving (Noordegraaf A. , 1991, p. 179).

Als tegenreactie ontstaan er kleine uitgesproken evangelische en reformatorische instellingen, eerst op basis van giften, later ook (deels) gesubsidieerd. Voorbeelden zijn de evangelische verslavingsorganisatie ‘De Hoop’ in Dordrecht, het gereformeerde GLIAGG voor ambulante geestelijke gezondheidszorg (later opgegaan in Eleos) en het Evangelisch Begeleidingscentrum ‘De Schuilplaats’ in Oldebroek. De focus van de kerken richt zich nu vooral op evangelisatie in eigen land en op zending, wereld-diaconaat en ontwikkelingssamenwerking, de geestelijke en materiele armoede elders in de wereld. 1973 is het gezamenlijke geboortjaar van organisaties als de Evangelische Zendingsalliantie (EZA), TEAR Fund (vanuit de EZA), Woord & Daad (reformatorisch) en ZOA (vooral gereformeerd-vrijgemaakt). Zij vormen para-kerkelijke kanalen voor orthodox-protestantse christenen om ook internationaal de daad bij het woord te voegen.

Het ontstaan van de diverse evangelische en reformatorische organisaties in deze periode moet ook gezien worden tegen de achtergrond van politieke en kerkelijke polarisatie in een tijd van toenemende ontkerkelijking en secularisatie (Den Hertog & Noordegraaf, 2009, p. 96). Een deel van de kerkverlaters verlaat vanwege theologische verschuivingen de toenmalige Nederlandse Hervormde Kerk en Gereformeerde Kerken in Nederland. Zij voegen zich bij meer behoudende gereformeerde kerkgenootschappen of vormen vrije gemeenten met een evangelische identiteit. Tegelijk komen invloedrijke parakerkelijke evangelische bewegingen op met een sterke missionaire drive. Bekende voorbeelden zijn Youth for Christ, de Navigators, het Instituut voor Evangelisatie (nu Agapè), Operatie Mobilisatie en Stichting Opwekking. Parallel hieraan ontstaat de EO als alternatief voor de NCRV en de RPF (Reformatorische Politieke Federatie) als politiek onderdak voor christenen die niet mee willen in de vorming van het ‘oecumenische’ CDA. In het hoger onderwijs wordt initiatief genomen voor een nieuwe Gereformeerde Sociale Academie en een Evangelische Hogeschool, initiatieven die uitlopen op de vorming van de Christelijke Hogeschool Ede in de jaren negentig. Ook worden missionair gerichte Bijbelscholen gestart. De missionaire presentie van orthodox-hervormde jongeren krijgt steeds meer vorm via de groei van het DABAR-werk op campings en het toerustende werk van jeugdevangelisatiecentrum ‘De Windroos’ (1975), onder gezamenlijke verantwoordelijkheid van IZB en HGJB⁴ (Lieburg, 2012, pp. 349-380).

2.1.3. *Hervormingsfase verzorgingsstaat*

Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig groeit de kritiek op de verzorgingsstaat. Er verschijnen titels als ‘De stagnerende verzorgingsstaat’ (Van Doorn & Schuyt, 1977) en ‘De nadagen van de verzorgingsstaat’ (Idenburg (red.), 1983). De kritiek betreft niet alleen de oplopende kosten, maar ook de toenemende bureaucratie, de groeiende invloed van de overheid in het leven van mensen en het verdwijnen van ‘warme’ solidariteit tussen mensen. (Jager-Vreugdenhil, 2012, p. 18). De economische crisis van de jaren tachtig noodzaakt tot krachtig ingrijpen in de verzorgingsstaat door de kabinetten onder leiding van CDA-premier Lubbers. Het uitgestrekte stelsel van verzekerings- en verzorgingsarrangementen is een molensteen geworden om de nek van de Nederlandse samenleving (Kuiper & Visser, 2005, p. 9).

---

4. Per 1 januari 2008 opgegaan in de HGJB. Vele duizenden jongeren bezochten sinds 1976 de Kerstconferenties van De Windroos. ‘Het moest gaan om evangelisatie, maar de kern van het gebeuren betrof een grote inhoudelijke en emotionele concentratie op geloofs- en levensvragen. Voor veel jongeren was het indringend en confronterend’ (Van Lieburg, 2012, p. 362). De Windroos koppelde missionaire en diaconale toerusting aan verdieping van het geloof, waarbij gereformeerde inhoud werd verbonden met een evangelische beleving.

Binnen de kerken leidt de afbrokkeling van de verzorgingsstaat tot nieuwe aandacht voor ‘de arme kant van Nederland’⁵ Samen met bijvoorbeeld de vakbonden wordt gestreden voor goede uitkeringen en behoud van sociale rechten. De aandacht voor het armoedevraagstuk wordt wel *politiek diaconaat* genoemd. Voorstanders beroepen zich hiervoor op de prediking van gerechtigheid door bijbelse profeten. Tegenstanders vrezen dat op deze wijze het eigene van de kerkelijke *diakonia* wordt verzvolgen door een politisering van het evangelie. Het is een voorbeeld van de bestaande kerkelijke polarisatie.

De barmhartigheid krijgt nieuwe vorm in het oude wijken-pastoraat en inloophuizen in de grotere steden (Den Hertog & Noordegraaf, 2009, pp. 100-101). K. Schippers (1990) oefent hierop volgens Van der Spek (2011, p. 99) grote invloed met zijn denken over ‘presentie vanuit het evangelie’ en later ‘missionaire presentie’. Voor orthodoxe kerken is dit een ver-van-hun-bed-show. Zij richten zich vooral op evangelisatie, psychosociale en geestelijke zorg in eigen kring en zending en internationale hulpverlening. ‘Allerlei evangelische stichtingen zijn zeer actief op het terrein van hulp en zorg en slagen erin door een laagdrempelige aanpak velen te bereiken. Niet zelden wordt dit werk gedragen door een sterk missionair besef waarbij men uitgaat van het gegeven dat het evangelie het totale heil voor de totale mens behelst zodat woord en daad, getuigenis en dienst, hecht met elkaar verbonden zijn.’ (Den Hertog & Noordegraaf, 2009, p. 100)⁶ In deze meer holistische missionaire praktijken wordt in orthodox-protestantse kringen ook iets zichtbaar van de invloed van theologen als John Stott en Lesslie Newbigin. Zij verbinden de aandacht voor evangelisatie met bredere aandacht voor welzijn in de samenleving⁷, zij het dat evangelisatie voor Stott (1978, p. 34) prioriteit houdt⁸. Hij volgt daarin de lijn van de evangelische *Lausanne Beweging*, die start met een congres voor wereldevangelisatie in Lausanne, een initiatief van Billy Graham dat ook in Nederland invloed krijgt. In Lausanne wordt door de evangelische beweging de verhouding tussen evangelisatie en sociale verantwoordelijkheid (diaconale presentie en politieke inzet) opnieuw gedefinieerd in het *Lausanne Covenant* (Lausanne Verklaring). De gereformeerde missioloog Verkuyel (1978,

---

5. De werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA was een interkerkelijke werkgroep, ingesteld door de Raad van Kerken in Nederland en het arbeidspastoraat DISK. Sinds 1987 voerde de werkgroep campagnes tegen verarming en verrijking, vanuit de kerken. In juni 2014 werd de werkgroep opgeheven vanwege geldgebrek bij fondsen en deelnemende kerken. De Raad van Kerken presenteerde daarop samen met Kerk in Actie (PKN) een alternatief in de vorm van een landelijk knooppunt ‘Kerken en armoede’ om goede plaatselijke initiatieven te delen en om de krachten landelijk effectief te bundelen.

6. De vraag naar de verhouding tussen hulp en heil, is volgens A. Noordegraaf de centrale vraag voor de diaconale bezinning op welzijnswerk (Noordegraaf A., 1991, p. 180).

9. Publicaties als *Zending in de moderne wereld* (Stott, 1978) en later *The Gospel in a Pluralist Society* (Newbigin, 1989).

8. Een gereformeerd-vrijgemaakte theoloog als J. Douma volgt hem daarin in zijn collegedictaat over evangelistiek (Douma, 1982, p. 74).

p. 28) constateert dat dankzij John Stott, ‘de architect van het Convenant van Lausanne’, diaconaat niet meer wordt ‘gedegradeerd tot aas aan een hengelstok’ maar wordt beschreven als ‘*partner* van het verbale getuigenis’. In vervolgsconferenties krijgen sociale problemen steeds meer aandacht. Ze laten hun sporen na onder Nederlandse evangelicals (Bouw W. , 1982) (Poll, 1984) (Barth, Bouw, Heusden, Keijzer, & Snoei, 1990) (Medema, 2011).

Er zijn inmiddels zoveel evangelicale organisaties dat in 1979 de Evangelische Alliantie kan worden (her-)opgericht als platform voor evangelische organisaties⁹. Na enige tijd volgen evangelische gemeenten en denominaties en kerkelijke organisaties als HGJB, IZB en GZB. Van de EA – die gezien kan worden als orthodox-protestants alternatief voor de Raad van Kerken – gaan belangrijke missionaire impulsen uit. Een voorbeeld is het evangelisatorisch jaar E’82. In de basisverklaring van dit jaar zijn de invloeden van de Lausanne Verklaring uit 1974 duidelijk merkbaar (Bouw W. , 1981, pp. 183-188). De jaren tachtig levert niet alleen veel publicaties en bezinning op, maar ook nieuwe diaconale organisaties. Voorbeelden zijn de internationale hulporganisatie Dorcas, Stichting Timon (jeugdhulpverlening, uitbouw van opvangcentrum van Youth for Christ in Utrecht) en stichting World Servants, een voortzetting van de diaconale werkvakanties van – opnieuw - Youth for Christ.

Ondanks de economisch vette *jaren negentig* en eerdere bezuinigingsrondes blijkt de verzorgingsstaat financieel onhoudbaar. Hard ingrijpen in de overheidsfinanciën is opnieuw onvermijdelijk. De verzorgingsstaat wordt verder hervormd. Volgens H. Noordegraaf (2011, pp. 281-282) ligt hieraan geen blauwdruk ten grondslag. Wel vertonen de genomen maatregelen een bepaald patroon: versobering van uitkeringen en strengere regels; activering naar betaald werk; meer marktwerking in de publieke sector; sterke nadruk op eigen verantwoordelijkheid, sociale netwerken en de inzet van maatschappelijke organisaties (*civil society*); decentralisatie van de landelijke naar de lokale overheid. In dit patroon is zowel het meer liberale maatschappelijke klimaat te herkennen en de opkomst van het neoliberale denken (VVD-D66), als de nieuwe nadruk op de *civil society* van het CDA dat hiervoor de term ‘maatschappelijk middenveld’ introduceert. Dit middenveld was mede als gevolg van de uitbouw van de verzorgingsstaat steeds meer weg gaan vallen (Noordegraaf A. , 1991, p. 184). De kerk is vanouds een speler op dit middenveld. Praktische-theologen wijzen er begin jaren negentig op dat de kerk zich op haar rol in de samenleving moet herbezinnen. De samenleving wordt volgens Heitink (1993, p. 290) onherbergzamer. De gemeente kan

---

9. De oorspronkelijke Evangelische Alliantie werd in 1846 opgericht en functioneerde tot begin 20e eeuw. De jaarlijkse Week van Gebed dateert vanaf de oprichting in de periode van het Reveil. Sinds enkele jaren is er nauwe samenwerking met de internationale gebedsweek van de Raad van Kerken, een samenwerking die in de jaren zeventig en tachtig vanwege de kerkelijke polarisatie ondenkbaar was. De samenwerking met de RvK begon met de toetreding van de EA in 2006 tot de Werkgroep Arme Kant van Nederland.

nagaan welke mogelijkheden zij heeft om hierin samen met anderen verandering te brengen. A. Noordegraaf (1991, p. 189) roept diakenen op de leden van de gemeente te wijzen op hun roeping tot dienst en solidariteit. Een zorgzame samenleving kan volgens hem niet worden afgedwongen door de overheid, maar vraagt om vernieuwing van het hart.

Ondertussen globaliseert de wereld in snel tempo, met name door de toegenomen mobiliteit en de opkomst van internet en nieuwe media. De gevolgen zijn ook in christelijke kring steeds meer merkbaar. In navolging van ‘multinational’ World Vision strijkt in 1996 de Amerikaanse hulporganisatie Compassion neer in Nederland. Youth for Christ start Project Serve om jongerendiaconaat over de grenzen opnieuw vorm te geven, dat later – opnieuw - verzelfstandigd wordt, nu onder de naam Livingstone. Via de diaconale werkvakanties van World Servants en Livingstone komen duizenden christelijke jongeren oog in oog te staan met armoede en uitzichtloosheid, maar ook met levendige kerken in de sloppen van wereldsteden. De confrontatie hiermee verandert in meer- of mindere mate hun wereldbeeld.¹⁰ De globalisering wordt ook op een andere manier zichtbaar. In Nederland strijken steeds meer vluchtelingen neer. Marten Visser richt in 1992 samen met andere jonge christenen Stichting Gave op om kerken te ondersteunen in hun missionaire en diaconale werk onder vluchtelingen, met name in asielzoekerscentra. Gave-medewerker en evangelist Theo Visser gebruikt deze ervaringen eind jaren negentig voor een nieuw experiment: het stichten van een multiculturele kerk in Rotterdam. In Rotterdam start hij in 2000 de International Christian Fellowship (ICF). Het justitiepastoraat krijgt vanaf de jaren tachtig een extern vervolg voor (ex-) gedetineerden via Stichting Exodus¹¹. In 1995 ontstaat daarnaast in orthodox-protestantse kring Stichting Gevangenezorg, de Nederlandse tak van *Prison Fellowship*.

De EA lanceert het meerjarenproject *Kerk in Uitvoering* met werkmappen en landelijke toerustingsdagen. Daarmee wordt zowel het evangelisatiewerk gestimuleerd als het diaconaat, vooral onder evangelische, Baptisten- en Pinkstergemeenten. De expliciete aandacht voor diaconale presentie in de samenleving vanuit lokale kerken is nieuw in de evangelische beweging (Visser, 2013, pp. 149-149). Tot nu toe vormden vooral parakerkelijke organisaties het kanaal voor diaconale participatie. Ook vraagt de EA via het jongerenproject *Time to Turn* in evangelicale kring nadrukkelijk aandacht voor vragen rondom milieu en rentmeesterschap. De jaren negentig laten al met al een vernieuwde aandacht zien voor missionaire en diaconale presentie in de samenleving vanuit orthodox-protestantse kringen. Tegelijk is er in missionair opzicht een

---

10. Het World Servants motto luidt niet voor niets: ‘Bouwen aan jezelf door te bouwen voor een ander’.

11. In 2017 waren ongeveer 1800 vrijwilligers actief bij Exodus naast 250 professionals. Bron: <https://www.exodus.nl/over-exodus> (geraadpleegd 19-6-2017).

zoektocht gaande. De kerken en het evangelisatiewerk staan in de jaren tachtig en negentig onder steeds grotere druk. Evangelische, Pinkster- en Vrije Baptistengemeenten komen op en groeien door, maar vooral doordat zij leden overnemen uit de traditionele kerken.

Niet alle *evangelicals* in de traditionele kerken maken echter deze keuze. Op 31 mei 1995 treed een groep hervormde en gereformeerde predikanten naar buiten met een evangelisch manifest. Ze kennen elkaar veelal uit de evangelische jongerenbewegingen en de Evangelische Alliantie. In het manifest geven ze uitdrukking aan hun ‘vurig verlangen’ naar geestelijke vernieuwing in de bestaande kerken.¹² Met de hervormde predikant en oud-Youth for Christ-stafflid Hans Eschbach als boegbeeld starten zij het ‘Evangelisch Werkverband binnen de Verenigde Protestantse Kerk i.w.’, een beweging die ‘heilzaam wil zijn voor onze kerk’ zodat de kerk weer gaat functioneren ‘tot eer van God’ en ‘tot getuigenis en dienst aan de wereld’ (Eschbach, 1996, pp. 7-8). Het accent zal in de jaren die volgen vooral liggen op het getuigenis van de kerk en veel minder op dienst. Van Iperen (2014, pp. 248-249) typeert het EW als loyaal aan de Protestantse Kerk in Nederland, maar deze loyaliteit staat wel onder een voortdurende spanning. Zolang de visie van de landelijke kerk overeenkomt met de eigen visie werkt men samen, als deze visie afwijkt, kiest men een andere weg. Het EW balanceert als beweging in een spanningsvolle dynamiek tussen het besef van exclusiviteit enerzijds en verbondenheid met de landelijke kerk anderzijds. Deze spanning wordt zichtbaar bij concrete initiatieven als de uitgave van een evangelische liedbundel of visievorming op pioniersplekken (ibid., p. 250). Het EW neemt als eerste binnen de Protestantse Kerk het initiatief voor protestantse pioniersplekken. De landelijke kerk ‘in wording’ kijkt met argusogen toe, maar neemt later alsnog de term over als missionair kerkzijn hoog op de agenda komt¹³.

Ondertussen maakt Youth for Christ een moeilijke periode door en ook andere missionaire organisaties zijn ‘zoekend’ omdat vertrouwde evangelisatiemethoden niet of nauwelijks meer werken. Verhalen over mensen die tot geloof komen worden schaars. Nieuwe benaderingen van missionaire gemeenteopbouw komen op. Inspiratie wordt vanuit EA-kring opgedaan in de Verenigde Staten bij Bill Hybels (de *seeker church* van Willow Creek) en vanaf 2000 bij Rick Warren in Chicago (‘Doelgerichte gemeente’). Hybels en Warren krijgen met name invloed in evangelische en Baptistengemeenten. Landelijk bekend worden bijvoorbeeld de Vrije Baptistengemeenten van

---

12. Het manifest van 1995 wordt in 1996 uitgewerkt in het boek ‘Vurig verlangen. Evangelische vernieuwing in de traditionele kerken’ dat verschillende herdrukken beleeft. Aan het boek wordt onder meer bijgedragen door EA-directeur Arnold van Heusden en EA-voorzitter ds. Erik Veenhuizen (‘evangelische gemeenteopbouw’).

13. Zie: <http://www.protestantsekerk.nl/missionair/pionieren>.

ds. Orlando Bottenbleij in Drachten en van ds. Wigle Tamboer in Hoofddorp en Evangelische Kerk De Pijler in Lelystad. Het accent ligt op een combinatie van passie, missionair leiderschap en professionele diensten en programma's.

In 1992 bezoekt een delegatie van EA-deelnemers voor het eerst de Anglicaanse Holy Trinity Brompton Church in Londen. Daar wordt al sinds 1978 een introductiecursus in het christelijke geloof gegeven, de zogeheten *Alpha Course*. De cursus wordt overgebracht naar Nederland door een samenwerkingsverband van EA, IZB en Youth for Christ. Na oprichting van de stichting Alpha Cursus Nederland wordt de cursus binnen korte tijd door veel kerken op steeds meer plaatsen gegeven. De cursus bereikt niet alleen veel deelnemers¹⁴, maar versterkt ook het missionaire bewustzijn van lokale kerken. Missionaire verlegenheid maakt plaats voor missionair verlangen en een nieuwe vrijmoedigheid om met het geloof naar buiten te treden. IFES-medewerker René van Loon is daarvan een markant voorbeeld. Al voor de komst van de Alpha-cursus pioniert hij met een Oriëntatiecursus Christelijk Geloof en blijkt daarmee zoekers van buiten de kerken te bereiken.¹⁵ Als één van de eerste in meer behoudende hervormde kring vraagt hij aandacht voor het belang van presentie als missionaire houding. Hij grijpt daarin terug op het document 'Van pretentie naar presentie' van het Belmontberaad, een overlegorgaan van vertegenwoordigers van de achterban van EO en EA. 'Het gaat er [...] om, open, creatief, innovatief, verrassend en dienstbaar in de samenleving aanwezig te zijn.' (2000, p. 259)¹⁶. Van Loon brengt zijn principes vrijmoedig in praktijk als evangelist en hervormd predikant in Capelle aan de IJssel (Schollevaar). Zijn ervaringen geeft hij later door in *Kerk voor de buurt* (2010) waarin hij pleit voor een missionair tweesporenbeleid: algemene dienstbaarheid aan de leefomgeving en hulp bij geloofsvragen. Hij speelt daarmee op twee manieren in op de veranderende samenleving. Met algemene dienstbaarheid en diaconale presentie draagt de kerk bij aan de sociale samenhang en de leefbaarheid in de wijk. Met hulp bij geloofsvragen weet de gemeente aansluiting te vinden bij voormalige kerkverlaters en nieuwe religieuze zoekers. Het praktiseren van nieuwe vormen van dienen als getuigen wordt na 2000 op steeds meer plekken gemeengoed, al blijft het een zoektocht in een samenleving waarin kerk en christelijk geloof steeds meer naar de marge zijn gedrongen.

---

14. Het totaal aantal deelnemers dat in Nederland heeft deelgenomen wordt in 2014 geschat op 220.000 (100.000 in 2005). Dit betreft niet alleen de reguliere Alpha-cursus, maar ook Alpha Youth, Alpha Prison, Alpha Business en Alpha Student. Voor de geschiedenis in Nederland zie: <http://nederland.alpha.org/organisatie/>.

15. Het bijbehorende cursusmateriaal is in 2012 geüpdatet door de IZB en nog steeds hier en daar in gebruik. Zie: <http://www.izb.nl/bestellen/cursussen/orientatiecursus-christelijk-geloof> (geraadpleegd 24-12-2014).

16. Gepresenteerd op 8 oktober 1998. Het document markeert volgens Van Loon de omslag van in het denken van defensief naar dienstbaar.

Binnen de vele interkerkelijke inloophuizen speelt deze zoektocht minder een rol. De diaconale presentie onder mensen in de marge staat hier centraal. Actief evangeliseren wordt beschouwd als ongewenst. Wel is er een luisterend oor voor de geestelijke vragen van door het leven gebutste mensen. Deze benadering wordt van een methodisch kader voorzien door Andries Baart (2001) met zijn invloedrijke ‘theorie van de presentie’ die hij ontleent aan een jarenlang onderzoek onder werkers in het buurtpastoraat. In deze benadering is een dubbele agenda van dienen en getuigen *not done*. Echt dienen betekent dat de agenda van de ander leidend moet zijn in de diaconale ontmoeting. Sake Stoppels onderstreepte dit enkele jaren eerder al in zijn dissertatie over inloophuizen, maar laat in zijn visie meer ruimte voor een getuigend gesprek. In de presentie gaat het erom een vertegenwoordiger te zijn van Christus bij de mensen. Ook het uitnodigen van mensen om in navolging van Jezus Christus een verbond aan te gaan met de God van Israël is een vorm van diakonia. Inloophuizen, als vorm van kerkelijke presentie in de samenleving, kenmerken zich volgens hem door twee brandpunten. Het eerste is het honoreren van het subject-zijn van de bezoekers. Dit verbiedt het hanteren van een verborgen agenda, indoctrinatie of paternalisme. Het andere brandpunt is het open houden van de deur naar Christus. In beide gevallen dient de mens waar het om gaat centraal te staan. Het in stand houden van dit spanningsveld typeert in zijn ogen het inloophuis als *kerkelijk* centrum (1996, pp. 250-252). De discussie wordt later opnieuw opgepakt door Jannet van der Spek in *De kramp voorbij*, waarin zij theologische notities plaatst bij zending, presentie en kerk. Zij signaleert tien jaar later - naar onze mening terecht - een nieuwe aandacht voor buurtgericht werken in de kringen van IZB en Youth for Christ met alle daarbij horende discussies over ‘presentie’ uit de jaren vijftig en zestig (Van der Spek, 2011, pp. 202-203). De 21^e eeuw laat inderdaad nieuwe missionaire en diaconale benaderingen zien in gereformeerde en evangelicale kringen. Een voorbeeld hiervan is Stichting Gevangenen-zorg die in haar herstellzorgmethodiek heeft aangesloten bij de presentiebenadering van Andries Baart¹⁷.

2.2. MISSIONAIRE PRESENTIE IN DE PARTICIPATIESAMENLEVING

2.2.1. Kanteling van staat naar samenleving

Na 2000 wordt de sociale wetgeving verder hervormd en komen met name allerlei zorg- en welzijnsvoorzieningen onder druk te staan. Nu komt aan het licht dat de vertrouwde sociale netwerken van families, kerken, buurten, vakbonden en verenigingen sterk aan betekenis hebben ingeboet. Steeds meer mensen komen er alleen voor te

---

17. Zie het jaarverslag 2016 met de titel ‘Met presentie naar herstel’.

staan. Werken aan sociale cohesie wordt het nieuwe motto. In het begin van deze eeuw komt de definitieve omslag van verzorgingsstaat naar het werken aan een zorgzame samenleving. Premier Balkende typeert in een interview in maart 2005 het beleid van zijn kabinet als ‘het opnieuw definiëren van solidariteit’. Solidariteit is niet alleen een eis die aan overheidshandelen kan worden gesteld, maar een algemene opdracht voor burgers en maatschappelijke organisaties (Kuiper & Visser, 2005, pp. 8-9). De Wet Maatschappelijke Ondersteuning van 2007 is daarvan een uitdrukking. De zorg voor de burger wordt weer bij de lokale overheden gelegd en met name bij de burgers zelf. Meedoen, eigen netwerken en denken vanuit eigen kracht en mogelijkheden wordt het nieuwe parool. De verzorgingsstaat kantelt van staat naar samenleving. Deze ontwikkeling wordt versneld door de economische recessie die vanaf 2009 de overheidsmiddelen verder onder druk zet.

De beleidsstukken achter de Wmo bevatten volgens Marja Jager (2013, p. 36) niet alleen elementen van christelijk-sociaal denken, maar ook van maakbaarheidsdenken (opleggen van sociale samenhang in de buurten) en van vergaand vertrouwen in de markt. Sociologisch onderzoek laat zien dat de concrete participatiepraktijken een wisselend beeld tonen. Het blijkt bijvoorbeeld helemaal niet zo vanzelfsprekend dat mensen een beroep doen op hun bureaus. De geografische buurt valt namelijk niet vanzelfsprekend samen met een sociale structuur. Traditionele burgers en allochtonen zijn bereid tot mantelzorg, maar dat geldt in veel mindere mate voor moderne autochtonen. Zij hebben hun leefstijl ingesteld op de voorzieningen van de verzorgingsstaat. Voor kerken en kerkleden is het volgens Jager (2012, pp. 124, 171, 205) nog maar de vraag in hoeverre zij bereid zijn te participeren in de samenleving, als de overheid van hen verwacht dat zij daarin niet mogen getuigen van hun geloof. Bij het nadenken over de rol van kerken in de Wmo is er sprake van een binnen- en buitenperspectief. De overheden scharen kerken onder de noemer van ‘maatschappelijke organisaties’ en hantieren daarbij het beginsel van de scheiding van kerk en staat (buitenperspectief). Kerken geven hun dienst in de samenleving echter vorm vanuit hun eigen zelfverstaan (binnenperspectief). Die perspectieven kunnen in de praktijk botsen. Kerken doen in hun maatschappelijke betrokkenheid wat zij zelf belangrijk vinden en doen dit niet omdat overheden dit nuttig vinden (Noordegraaf H., 2012, pp. 105-109).

In 2014 wordt de kanteling van staat naar samenleving verder doorgezet door het kabinet-Rutte II met drie grote en ingrijpende transitie's in het sociale domein. Per 1 januari 2015 worden de lokale gemeenten verantwoordelijk voor de jeugdzorg, voor delen van de AWBZ die worden ondergebracht in de ‘nieuwe Wmo’ en voor de participatie van mensen met een achterstand op de arbeidsmarkt. De decentralisaties beheersen de lokale verkiezingscampagnes in het voorjaar van 2014 en veroorzaken veel onrust onder zowel cliënten als medewerkers van zorg- en welzijnsorganisaties.

Internationaal perspectief

De kanteling van staat naar samenleving is zeker niet exclusief voor Nederland. Het is een trend die in heel de westerse wereld plaats vindt en overall impact heeft op de rol van kerken in de samenleving. Het WREP-project (Welfare and Religion in a European Perspective) deed vergelijkend onderzoek naar deze veranderingen aan het begin van de 21^e eeuw. In acht landen verspreid over Europa die representatief zijn voor drie 'welfare regimes' werd een case study uitgevoerd in een middelgrote stad (Bäckström & Davie, 2010). In navolging van Esping-Andersen (1990) worden drie welzijnsregimes ('families') onderscheiden: het liberale, het conservatieve en het sociaaldemocratische regime (p. 28-32). Het liberale regime overheerst waar socialistische en christendemocratische bewegingen zwak zijn of afwezig, met name in de Angelsaksische landen zoals Engeland. De sociale voorzieningen zijn beperkt en in welzijn en zorg ligt de nadruk op marktdenken¹⁸. Het conservatieve regime is zichtbaar in landen waar de Rooms-Katholieke kerk een stempel heeft gedrukt op politiek en samenleving, zoals de zuidelijke Europese landen en Duitsland en Oostenrijk. In dit denken staat de zorg van gezinsverbanden centraal in zorg en welzijn en overheerst het subsidiariteitsdenken. Pas waar de zorg vanuit de familie tekort schiet, springt de staat bij. Het derde, sociaaldemocratische regime is te vinden in de Scandinavische landen en wordt daarom ook het 'Nordic regime' genoemd. De overheid speelt een sterke rol in de samenleving en zorgt voor uitgebreide voorzieningen. De Lutherse kerk gunt de overheid deze ruimte (tweerijkenleer) en springt bij waar nodig. De onderzoekers wijzen er op dat Nederland moeilijk in te delen is. Het niveau van uitkeringen en de welzijnsvoorzieningen lijken op het Scandinavische regime, de benadering van de samenleving past echter het beste bij de conservatieve stroming. Het zijn vooral de (katholieke) christendemocraten die hun stempel hebben gedrukt op zorg en welzijn. De Wmo is naar onze overtuiging een argument om Nederland te typeren als een hybride regime met elementen van zowel het conservatieve als het noordelijke regime¹⁹. De verantwoordelijkheid wordt primair gelegd bij de burger en zijn natuurlijke netwerken en de voorzieningen versoberen. Tegelijk blijft de (lokale) overheid verantwoordelijk voor goede zorg voor mensen die meer hulp nodig hebben en deze zelf niet kunnen organiseren of betalen. De staat kan dit echter niet in alle gevallen en ieder opzicht waar maken en daarom is er een aanvullende rol weggelegd voor maat-

---

18. De goede basisgezondheidszorg in Engeland vormt hierop een uitzondering. Voor het overige is Engeland een typisch voorbeeld. De vele Engelse urban mission-projecten kunnen onder meer worden geïnterpreteerd als diaconaal antwoord op de 'hardheid' van de Britse samenleving.

19. Zie voor de typering 'hybride' voor Nederland en de discussie hierover: *Faith-based Organisations and Social Exclusion in the Netherlands* (Davelaar, Van den Toorn, De Witte, Beaumont, & Kuiper, 2011, pp. 33-35).

schappelijke organisaties zoals de kerken. In alle onderzochte landen blijkt deze kerkelijke rol te groeien, zowel in het aanbieden van zorg als in het vertolken van een kritische stem ten aanzien van tekortkomingen in de zorg. De case studies van WREP wijzen uit dat ondanks noodzakelijke bezuinigingen op overheidsuitgaven de verschillende regimes in de diverse landen herkenbaar blijven. Het sociaal-politieke beleid is in de diverse Europese landen niet geconvergeerd (189-190).

2.2.2. Diaconale opleving

De jaren 2000-2010 waarin de kanteling van staat naar samenleving wordt doorgezet, zijn tevens de jaren van een sterke missionaire en vooral diaconale opleving in ons land. Al in de eerste maand van 2000 ontstaat de ChristenUnie als gezamenlijk politiek en maatschappelijk platform voor gereformeerde en evangelische christenen. De nieuwe partij brengt het tot ieders verrassing zelfs tot regeringsdeelname in het 4^e kabinet Balkenende (CDA-PvdA-CU, 2006-2010). De Wmo schudt diaconieën wakker en leidt tot nieuwe publicaties en websites over diaconaat in de samenleving.²⁰ Er ontstaan interkerkelijke diaconale platforms voor overleg en samenwerking in lokale diaconale projecten en als spreekbuis naar burgerlijke gemeenten. Het jongerenwelzijnswerk van Youth for Christ krijgt vorm, om te beginnen in de Millinxbuurt in Rotterdam (Wolf, 2006). Op tal van plekken ontstaan vergelijkbare centra en activiteiten van YfC-The Mall met subsidies van fondsen en lokale overheden. De eerste voedselbank wordt in 2002 door evangelische christenen (Clara en Sjaak Sies) opgericht in Rotterdam en krijgt snel navolging in allerlei steden. Veel kerken fungeren als uitdeelpunt, maar de voedselbanken leiden ook tot veel discussie in kerkelijke kring omdat het gevaar dreigt dat particuliere voedselhulp de tekortschietende voorzieningen van de overheid legitimeert. Het principe van 'helpen waar geen helper is' gaat echter voor, zij het met de aanvulling 'onder protest' (Noordegraaf H., 2010).

In 2004 organiseert de EA de landelijke werkconferentie HOOP21 als broedplaats van missionaire en maatschappelijke initiatieven.²¹ Daarnaast is er het jaarlijkse Christe-

---

20. In protestants-orthodoxe kringen bijvoorbeeld: *Over de schutting. Op weg naar nieuwe solidariteit*, een gezamenlijke publicatie van Sensor en het Wetenschappelijke Instituut van de ChristenUnie (Kuiper & Visser, 2005), gevolgd door *Nabije naasten. Kerken actief in lokaal diaconaat* waarin Sensor en de NPV breed optrekken met diaconale vertegenwoordigers vanuit de Evangelische Alliantie, Christelijke Gereformeerde Kerken, Gereformeerde Gemeenten en de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) (Van Hoek-Burgerhart, Jager-Vreugdenhil, & Kuiper, 2007). Ook wordt de website www.kerkenwmo.nl in het leven geroepen met subsidie vanuit de overheid. Na enkele jaren komt deze stil te liggen omdat de eerste aandacht voor de Wmo verflauwt en subsidies aflopen.

21. Het congres was een vervolg op het Europese HOPE.21-congres in Budapest (april 2002) van de beweging *Hope for Europe*, met ondersteuning van de Europese Evangelische Alliantie en het Lausanne Comité Europa. Zie 'Leven als volk van hoop' (Leven als volk van hoop. Geloof, hoop en liefde in de 21ste eeuw, 2004, p. 187) van initiatiefnemer Jeff Fountain van Jeugd met een Opdracht.

lijk Sociaal Congres voor christelijke maatschappelijke organisaties waar nieuwe contacten ontstaan tussen liberaal en orthodox en tussen katholiek, gereformeerd, evangelisch en oecumenisch. Stichting Present gaat in 2003 van start in Zwolle op initiatief van Rudolf Setz, andere steden volgen vanaf 2005. Setz, kerkelijk werker bij de Christelijke Gereformeerde Kerk in Zwolle, doet zijn inspiratie op bij een werkbezoek aan een Alpha-conferentie in Londen. Daar bezoekt hij het al langer bestaande diaconale Besom-project. Setz ontwikkelt de 'Presentformule': het bemiddelen van groepen vrijwilligers naar sociale en praktische projecten voor cliënten van maatschappelijke organisaties. In 2005 richt Walter Willigenburg Stichting HiP op (Hulp in Praktijk). HiP verbindt kerkelijke vrijwilligers aan hulpvragen vanuit de samenleving. Present en HiP verspreiden zich in enkele jaren over tientallen steden en regio's.²² De EA treedt in 2006 toe tot de inmiddels 'vergrijsde' werkgroep Arme Kant van Nederland van DISK/Raad van Kerken. Het is een stap die door anderen beschreven wordt als 'opmerkelijk' en als bewijs van een groeiende interesse van evangelische kerken in maatschappelijke vraagstukken (Beaumont & Noordegraaf, 2013, p. 163). De EA wordt hierdoor een belangrijke partner bij de opzet van het project Schuldhulpmaatjes. Getrainde kerkelijke vrijwilligers zetten zich via lokale projecten in als buddy voor mensen met schulden.²³ Ook steeds meer christelijke jongeren komen in beweging met lokale groepen van het inspiratienetwerk TijdVoorActie²⁴ en binnen Happietarias's²⁵ en Serve the City-campagnes zoals Kerstoutreaches²⁶. *Time to Turn* wordt door de EA verzelfstandigd en timmert aan de weg met campagnes voor duurzaamheid en sociale gerechtigheid. De Micha Campagne ontstaat als Nederlandse tak van het internationale Micah Network. Tear, Stichting Present en de EA slaan de handen ineen met *Kerk in Actie* binnen de Micha Cursus²⁷. Jonge *Schrijvers voor gerechtigheid* produceren een CD vol Bijbelse geïnspireerde liederen. Kritische jonge *post-evangelicals* geven leiding aan *FairFood* (voor eerlijke voedselproductie) en *Stop the Traffic* (tegen mensenhandel).

Uitgesproken diaconaal is vanaf eind 2012 de inzet van de Protestantse Diaconie Amsterdam voor uitgediende asielzoekers in de zogenaamde 'Vluchtkerk', met

---

22. Zie voor de vroege geschiedenis en de werkwijze van Present en HiP onze masterthesis (Roor B., 2010, pp. 32-34 en 41-43).

23. Zie: www.schuldhulpmaatje.nl In dit project werken twaalf kerken en christelijke organisaties samen.

24. Missie: 'Jongeren met het verlangen naar een samenleving waarin mensen naar elkaar omzien.' Zie: www.tijdvooractie.nl (geraadpleegd 24-12-2014). TijdVoorActie ontstond in Ede, waar het oorspronkelijke initiatief nu bekend is als Dien je Stad-Ede en jaarlijks vele sociale projecten vorm geeft in de samenleving.

25. Tijdelijke restaurants van christelijke studenten die de opbrengst doneren aan goede doelen als Tear en ZOA. Een initiatief van Eelco Fortuijn, de latere oprichter van FairFood. Sinds 1993 hebben er in Nederland 18.000 jongeren meegewerkt en hebben meer dan 100.000 mensen een bezoek gebracht één van de restaurants. Zie: http://www.happietaria.nl/nl_NL/site/page/20/happietaria/wat-is-happietaria (geraadpleegd 24-12-2014).

26. Zie: www.servethecity.nl

27. Zie: <http://www.michanederland.nl/cursus/>.

een vervolg op diverse andere tijdelijke locaties. Wat opvalt is dat jonge orthodoxe protestanten, zowel gereformeerd als evangelisch, er volop aan meewerken. Oude kerkelijke tegenstellingen worden overbrugd in een gezamenlijke inzet voor barmhartigheid en gerechtigheid. De Vluchtkerk is daarmee misschien wel het symbool van de diaconale emancipatie van orthodoxe christenen in ons land. De jonge generatie christenen – vertrouwd met de EO-Jongerendagen, Soul Survivor, de Opwekkingsconferentie en het Flevo Festival van Youth for Christ – geeft het geloof steeds meer handen en voeten bij mensen in de knel. God aanbidden uit zich niet alleen meer in *praise & worship*, maar evenzeer in diaconale presentie – al zullen ze zelf eerder spreken over *outreach*, missie of ‘doen van gerechtigheid’.

‘Nieuw diaconaat’, zo is de diaconale ervaring wel samengevat en beschreven (Miedema, 2010). De zoektocht naar nieuwe vormen van kerkelijk diaconaat in de samenleving gaat ondertussen volop door. De organisatie Tear gebruikt de ervaringen van Afrikaanse kerken om Nederlandse kerkelijke gemeenten te stimuleren ‘met beide benen in de buurt’ te staan. Samen met Stichting Present worden hiervoor zorgvuldig begeleide leertrajecten aangeboden aan lokale kerken²⁸. Het project ‘Zorgzame Kerk’ van Kerk in Actie (PKN) doet ervaring op met ‘zorgmaatjes’ die tijd, aandacht en ondersteuning geven aan zorgbehoevende mensen en met het inzetten van kerkgebouwen voor zorg- en welzijnsactiviteiten²⁹. Er ontstaan voorbeelden van een *diaconaal loket* waarmee lokale kerken hun hulpaanbod presenteren³⁰. Kerken zijn zich bewust dat er meer van hen gevraagd wordt dan voorheen: ‘Het is iedereen duidelijk dat de bijdrage van de overheid aan armenzorg niet meer zo groot is als eerst; maatschappelijke initiatieven zijn nodig om het gat dat ontstaan is op te vullen. Spannend is de vraag wat de kerk hierin kan betekenen. Zal zij erin slagen om de handen ineen te slaan zodat gelovigen een verschil zullen maken in onze samenleving?’ (Wijma, 2014, p. 5). Hoe zal binnen de participatiesamenleving ‘diaconaat 2020’ er uit gaan zien?³¹ Zal de kerk daarbij de ruimte krijgen om haar eigen unieke kracht te tonen of moeten gelovigen in het publieke domein zwijgen over hun diepste drijfveren (Lam & Roor, 2014)?

---

28. Onder de naam *Umoja Nederland*. Dit programma werd gelanceerd op 14-2-2017 en werkt nauw samen met diverse kerkverbanden, hogescholen en diaconale organisaties. Zie www.umojanederland.nl.

29. Zie: <http://www.kerkinactie.nl/over-kerk-in-actie/onzethemas/zorgzame-kerk> (geraadpleegd 23-12-2015).

30. Zie het voorbeeld www.diaconaaloketzeist.nl (geraadpleegd 15-2-2017).

31. Eind 2013 lieten de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, de Nederlands Gereformeerde Kerken en de Christelijke Gereformeerde Kerken gezamenlijk een onderzoek doen door het Centrum voor Samenlevingsvraagstukken van de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle. De vraag stond centraal wat ervoor nodig is om (ook) in de toekomst een bloeiende diaconale praktijk in de plaatselijke kerken te vinden. Zie voor de onderzoeksresultaten: www.diaconaat2020.nl (geraadpleegd 29-12-2014).

2.2.3. Nieuw missionair verlangen

De geschetste diaconale opleving hangt naar onze mening nauw samen met een nieuw missionair verlangen onder christenen en een verschuiving in het missionaire paradigma. Daarmee bedoelen we het geheel van opvattingen en overtuigingen dat sturend is voor het missionaire handelen. De nieuwe vormen van diaconale presentie zijn daarvan een expressie. Met een schets van de missionaire ontwikkelingen sinds de eeuwwisseling willen we deze samenhang verduidelijken. Vanaf 2000 geeft vooral de Alphacursus nieuw missionair elan in honderden bestaande kerken.³² Stefan Paas, in die tijd evangelisatieconsulent bij de Christelijke Gereformeerde Kerken, beschouwt Nederland vanuit een zendingsbril in 'Jezus als Heer in een plat land'. Daarmee zet hij een nieuwe toon: missionair werk in Nederland is zendingswerk. Paas gaat op zoek naar een evangelie dat aansluit bij de Nederlandse cultuur die hij typeert als egalitair, vrijheidslievend, kritisch en direct. 'Het is deze cultuur waarin Christus wil binnen gaan als Eén van ons' (Paas S. , 2001, pp. 199-200). Twee jaar later volgt *De werkers van het laatste uur*, een studie gericht op de vraag hoe 'nieuwkomers' kunnen worden ingewijd in het christelijke geloof en de christelijke gemeente (Paas S. , 2003). Aanleiding is het nieuwe gezamenlijke Emmaüs-project voor missionaire catechese van de hervormde IZB, de Deputaten Toerusting Evangeliserende Gemeente (DTEG) van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en Deputaten Evangelisatie van de Christelijke Gereformeerde Kerken. Medeauteurs zijn de hervormde René van Loon (zie § 1.2.1) en de vrijgemaakt-gereformeerde Simon van der Lugt. Paas (2003, pp. 257-269) pleit onder meer voor inclusieve erediensten waarin kerkleden en zoekers gelijktijdig in verstaanbare taal worden aangesproken. Elk aspect van de eredienst wordt vanuit dit perspectief opnieuw doordacht. Dat is een duidelijk andere benadering dan bijvoorbeeld de speciale *seeker services* van Willow Creek of 'diensten met belangstellenden'. Sabine van der Heijden (2003) zet in haar boek *Re:visie* de missionaire spot op het 'gewone' jeugdwerk in de kerken. Wat is het geheim van succesvol missionair jeugdwerk vanuit de kerk? Liefde voor jongeren, goede jeugdleiders en eigentijdse programma's vormen de sleutels. Voorheen werkte Van der Heijden voor Youth for Christ waar ze met anderen de methoden Rock Solid en Solid Friends ontwikkelde om lokale kerken te ondersteunen. Vanaf 2003 geeft ze haar kennis en ervaring samen met anderen door op professionele opleidingen aan de Christelijke Hogeschool Ede en De Wittenberg. De professionele kerkelijk jeugdwerker duikt vanaf dat moment op in steeds meer protestantse kerken.

In het missionaire werk is samenwerking over kerkmuren heen gemeengoed geworden. Dat wordt ook zichtbaar in nieuwe kerkplantingen in de grote steden, vaak

---

32. Voor een evaluatie van de Alphacursus en andere missionaire cursussen zie: W. Verboom. *De Alphacursus onderzocht. Een onderzoek naar hedendaagse missionaire catechese* (2002).

met een sterk sociaal betrokken inslag. Een voorbeeld is het netwerk *Urban Expression* voor creatieve gemeentestichting in aandachtswijken in de steden, waarin mensen van evangelische, baptistische en gereformeerde komaf samenwerken (Kilpin & S., z.j.). Wat hen inspireert zijn de ‘kleine verhalen van het Koninkrijk’, waarin iets zichtbaar wordt van Gods goedheid voor mensen in de marge³³. De parallellen met de opkomst van *urban mission* in de jaren zeventig zijn opmerkelijk.

In Amsterdam ontstaat het kerkennetwerk *Amsterdam in Beweging voor Jezus Christus* waaraan kerken en kerkplantingen van allerlei gereformeerde denominaties deelnemen. Hun inspiratie voor kerkzijn in de stad ontleen zij in belangrijke mate aan de Amerikaanse presbyteriaan Tim Keller³⁴. Naast de talloze bestaande migrantenkerken komen er nu ook interculturele gemeenten van de grond. ICF-Rotterdam, gestart in 2000, richt stichting *House of Hope* op als diaconale arm in de multiculturele samenleving³⁵. In 2005 start ICF-pionier Theo Visser het ICP-netwerk als platform voor het stimuleren en samenbrengen van nieuwe multiculturele kerken³⁶. Kerkplanters van zeer diverse komaf vinden elkaar in het netwerk Missionaire Gemeenschapsvorming, dat vanaf 2013 als *Kerklab, alliantie voor kerkplanting* door het leven gaat. ‘Duwers, doeners en denkers’ ontmoeten en inspireren elkaar en wisselen kennis en ervaring uit³⁷.

De invloeden vanuit de Angelsaksische *missional church*-beweging zijn sterk. Missionaire pioniers lezen boeken van de Australische Alan Hirsch (2006), die de missionaire kerk wil reactiveren vanuit een incarnationele missiologie³⁸ met een sterke nadruk op teamleiderschap³⁹. Eén van hen, Present-oprichter Rudolf Setz, gaat lokaal pionieren binnen *Assen zoekt...* en start vervolgens *Nederland Zoekt...* als leer-gemeenschap voor missionair gedreven groepen en gemeenten. Zij willen van betekenis zijn voor hun directe leefomgeving en leggen accent op persoonlijk discipel-

---

33. Zie ook: www.urbanexpression.nl. Initiatiefnemers zijn Matthijs Vlaardingerbroek uit Den Haag (Spoorwijk) en Oeds Blok uit Amersfoort (Soesterkwartier). Eind 2014 waren er negen teams actief.

34. Zie: <http://amsterdam-inbeweging.nl/>, ‘een partnerschap van groeiende en zich vermenigvuldigende christelijke gemeenten in groot-Amsterdam’ (geraadpleegd 29-12-2014).

35. Het ontstaan van ICF en House of Hope is beschreven door Herman van Well (2013).

36. Zie www.icpnetwork.nl, ‘network for intercultural communities’. Eind 2014 waren meer dan 30 lokale kerken en initiatieven aangesloten (geraadpleegd 31-12-2014).

37. Zie: www.kerklab.nl. De eerste ervaringen met nieuwe vormen van gemeentestichting in Nederland zijn beschreven en geanalyseerd in: *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming* (Noort, Paas, De Roest, & Stoppels, 2008).

38. In de woorden van Hirsch (2006, p. 281): ‘The Incarnation refers to the Act of God in entering the created universum and realm of human affairs as the man Jesus of Nazareth. When we talk of incarnational in relation to mission it means similarly embodying the culture and life of a target group in order to meaningfully reach that group of people within their culture.’. De missionaire werker (zendeling) moet daarom bereid zijn om deel te worden van de missionaire doelgroep in plaats van deze uit te nodigen binnen de eigen culturele groep wat in de meeste kerken gebruikelijk is.

39. Zie: www.theforgottenways.org, met een overzicht van de publicaties van Hirsch (geraadpleegd 31-12-2014).

schap als missionaire levensstijl (*intentional of missional living*). Inspiratie wordt opgedaan bij 3DM in Engeland (Sheffield), een missionaire organisatie verbonden met de Anglicaans/Baptistische St. Thomas Church. *Nederland Zoekt...* introduceert in Nederland de publicaties van Mike Breen. Deze werken door in het boek *Oefenruimte*, waarin de protestantse theoloog Sake Stoppels (2013) het belang onderstreept van meer aandacht voor discipelschap in de traditionele kerken. De IZB volgt kort daarop met een eigen bijdrage aan deze discussie (Dekker, De Leede, & Markus, 2014). Net als bij Stoppels en de genoemde Engelse auteurs worden de noodzaak en de prijs van het volgen van Jezus in onze tijd benadrukt. Eerder al koos de Evangelische Alliantie discipelschap als speerpunt van haar beleid naast aandacht voor missionaire gemeenschapsvorming.

Het traditionele kerkbeeld begint al met al steeds meer te kantelen en te schuiven, om te beginnen in de grote steden, maar in toenemende mate ook daarbuiten. In kerkelijke en missionaire experimenten wordt de kerk als het ware opnieuw uitgevonden. In kringen van de vrijgemaakte en de Nederlands Gereformeerde kerken wordt het missionaire denken gevoed met publicaties van de Britten Tim Chester en Steve Timmis (2011). Hun nadruk op missionaire gemeenschappen met een sterk onderling commitment sluit aan bij de gereformeerde traditie. Het accent ligt echter veel minder op het instituut kerk en veel meer bij het dagelijks samenleven in gemeenschappen van volgelingen van Jezus.

Ook in de breedte van de nieuw gevormde Protestantse Kerk in Nederland (PKN, 2004) ontstaat een nieuw missionair verlangen. Een stroom van publicaties komt op gang. Henk de Roest (2005) schrijft in 2005 over ‘uitwegen uit de missionaire verlegenheid’ en gemeenteadviseur Nynke Dijkstra-Algra (2005) wijst de weg met *Kerk naar buiten*, een gids voor vrijwilligers in missionaire werkgroepen. In samenwerking met de IZB verschijnen *Missionair is mogelijk* (De Groot, De Jong, & Markus, 2007), *Kerk voor de buurt* (Van Loon R., 2010), en *Anders verder* van René de Reuver over missionair kerkzijn in een dynamische samenleving. Ook voor krimpende kerken is er volgens hem toekomst, maar dat vraagt dan wel om een *mixed economy of church* waarin zowel ruimte is voor traditionele gelovigen in de geografische wijkkerk als voor nieuwe gelovigen in missionaire netwerkkerken (De Reuver, 2012). De Roest evalueert in 2013 tien jaar missionaire ontwikkeling in de Protestantse Kerk in zijn diesrede voor de PThU⁴⁰. Zijn conclusie is (2013, p. 12): ‘Bij alle aarzelingen en bezwaren, er lijkt sprake te zijn van een missionaire dynamiek waarin de kerk op verschillende plekken bezig is zichzelf opnieuw uit te vinden’

IZB-toeruster Wim Dekker tempert het missionaire optimisme in *Marginaal en missionair* (2011, p. 6). De crisis van de kerk is volgens hem vooral ook een crisis van

---

40. Zie: <http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/20131205-Diesrede-Henk-de-Roest-Pionieren-en-lekepreken.pdf> (geraadpleegd 2-1-2015).

het christelijk geloof zelf. De seculiere tijd vraagt om een nieuwe spiritualiteit die is opgewassen tegen het leven in de marge van de samenleving. De crisis moet aanvaard worden in een nieuwe concentratie op het kruis van Christus. Ook dogmaticus Bram van de Beek blijft niet ophouden te benadrukken dat de geestelijke crisis veel dieper gaat dan velen beseffen. De vervreemding raakt ook betrokken kerkleden in orthodoxe gemeenten en hun kinderen. Van kerkelijke programma's gericht op terugwinnen van 'randkerkelijken' verwacht hij weinig. De kerk hangt ten diepste af van God zelf die zich in de doop onvoorwaardelijk met mensen verbindt. 'Je kunt je doop niet ongedaan maken. Je blijft bij de kerk horen.' (Van de Beek, 2013, p. 73).

Voor kerken in een postchristelijk tijdperk is het 'tijd voor heroriëntatie', aldus emeritus-hoogleraar Gerben Heitink. In deze tijd mag van een kerk verwacht worden dat zij karakter toont en durft te staan voor wat zij gelooft. De tijd is volgens Heitink (2007) rijp voor een kerk waarin niet langer lidmaatschap en kerkbezoek de overheersende kenmerken vormen. De grenzen tussen binnen en buiten de kerk zijn vloeiend geworden en maken plaats voor een veel bredere variatie in betrokkenheid. Dat vraagt volgens Jan Hendriks (2008, p. 340) om 'verlangen en vertrouwen' en om een lerende gemeente in plaats van een belerende. Zo'n gemeente ziet de samenleving niet als een bedreiging maar gaat een open relatie aan die nieuwe kansen biedt. De nieuw gevormde PKN kiest in haar visienota's missionair werk als speerpunt en start hiervoor in 2008 de afdeling Missionair Werk & Kerkgroei. Het nieuwe team timmert hard aan de weg met missionaire rondes door het land en tal van publicaties. Dat roept ook weerstanden en vragen op in de kerk, maar het initiatief wordt doorgezet.⁴¹ In 2012 lanceert de afdeling het plan om 100 nieuwe missionaire pioniersplekken te starten. Daarbij wordt samenwerking gezocht met zowel de IZB, het Evangelisch Werkverband als het ICP-netwerk voor interculturele kerkplanting. Het is nog afwachten hoe groot het diaconale gehalte zal zijn van deze nieuwe loten aan de protestantse stam. Opvallend is in elk geval dat de afdeling los staat van *Kerk in Actie*, de afdeling die verantwoordelijk is voor diaconaat en zendingswerk. De heroriëntatie van de PKN vraagt om ruimte voor nieuwe experimenten los van de bestaande kaders. De *Church of England* vormt voor de missionaire afdeling en vele anderen (zoals de al genoemde De Reuver) een inspirerend voorbeeld met hun project voor *fresh expressions of church*. De PKN laat daarom in 2014 de verantwoordelijke bisschop Graham Cray overkomen om de geheimen uit de doeken te doen. Want hoe is het mogelijk is dat parallel aan de diepgaande secularisering zo veel nieuwe missionaire initiatieven opbloeien vanuit de kerken in Engeland? Gemeentestichter Richard Roest (Leidsche

---

41. Zie: <http://www.protestantsekerk.nl/missionair>, o.a. voor een lijst met veel gestelde vragen.

Rijn-Utrecht, Nederlands Gereformeerd) vat de vier achterliggende principes kort samen (Roest, 2014): God is missionair en de kerk dus ook; vorm en inhoud van de kerk moeten consequent aangepast worden aan de context; aandacht voor discipelschap als levensstijl; verbondenheid van pioniersplekken met de bestaande kerk (mixed economy).

In de kring van evangelie- en Pinkstergemeenten is het in deze periode van nieuw missionair verlangen opvallend stil. Typerend is wellicht het boek *Nooit meer evangeliseren* van voormalig Agapè-directeur Mark de Boer. Aan de hand van persoonlijke ervaringen neemt hij afstand van traditionele evangelische missionaire benaderingen. De 21e eeuw vraagt niet om ‘evangelisatieacties’, maar om het uitleven van de boodschap die christenen willen uitdragen. ‘De postmoderne mens is een spiritueel wezen dat niet geïnteresseerd is in jouw boodschap, maar in relatie en verbondenheid’ (De Boer, 2011, p. 140). Toch is daarmee niet alles gezegd. *Evangelicals* die wel van zich laten horen doen dat onder meer in publicaties gericht op holistische *urban mission* (Gort, 2011) als christelijke presentie in de samenleving. De Evangelische Alliantie vraagt aandacht voor een appèl van Joel Edwards (2010), de Britse directeur van Micah Network, en pleit voor maatschappelijke transformatie op basis van een geestelijke metamorfose. Alleen zo kan Christus geloofwaardig gepresenteerd worden aan de 21e eeuw. De Amsterdamse migrantenpastor dr. Moses Alagbe laat enkele jaren later een zelfde geluid horen in zijn *The Church is boring! If it is not relevant* (2015).

Naast de ‘traditionele’ evangelische kerken is er inmiddels een nieuwe generatie snel groeiende charismatische gemeenten ontstaan die zich niet of nauwelijks verbindt met bestaande verbanden als de Evangelische Alliantie (sinds 2015 MissieNederland). Ze zijn zowel te vinden op de zogenaamde *Biblebelt* (‘Doorbrekers’ in Barneveld en ‘Mozaïek0318’ in Veenendaal) als in de grotere steden (C3-kerken, Hillsong Amsterdam, Crossroads-gemeenten, City Life Church ⁴²). De meeste van deze kerken combineren actieve evangelisatie met allerlei vormen van praktische hulpverlening.

Onder de evangelische jongeren lijkt een meerstromenlandschap te ontstaan dat weleens typerend kan zijn voor het toekomstbeeld van de protestanten in Nederland. Een deel van de evangelische jongeren focust samen met jongeren uit bevindelijk-gereformeerde kerken op persoonlijke bekering en geestelijke vernieuwing in een beweging als *Heart Cry*⁴³. Anderen zijn inmiddels meer te typeren als *postevangelical*. Zij combineren een onbevangen openheid naar allerlei spirituele tradities met evangelische *worship* en een sterk politiek en maatschappelijk engagement (aandacht voor duurzaamheid, gerechtigheid, mensenhandel, asielzoekers). Geloven betekent

---

42. Motto van CLC Utrecht: ‘Eigentijdse kerk in hartje Utrecht, die mensen anders tegen Jezus en zijn kerk aan laat kijken.’ Zie: <http://clcutrecht.nl/> (geraadpleegd 2-1-2015). Eind 2014 waren er in zeven steden City Life-kerken.

43. Zie: www.heartcry.nl

voor hen kleine zaadjes planten van het Koninkrijk in de hoop en het vertrouwen dat God er door heen wil werken. Het instituut kerk is daarbij secundair ⁴⁴. Zij zijn bijvoorbeeld te vinden in *church plants*, evangelicale PKN-gemeenten of zelfgeformde huisgemeenten. Een derde groep vindt (of zoekt) zijn geestelijke thuis in meer doorsnee kerken van gereformeerde, evangelische of baptistische afkomst of ervaart de christelijke studentenvereniging tijdelijk als zijn of haar geloofsgemeenschap.

2.3. NIEUWE MISSIONAIRE VISIES EN PRAKTIJKEN

In vogelvlucht zijn hiervoor de missionaire en diaconale ontwikkelingen van de laatste vijftig jaar geschetst, met een accent op de opleving in de periode na 2000 waarin de overheid de verzorgingsstaat definitief wil kantelen naar een participatiesamenleving. Ter afronding trekken we enkele conclusies om duidelijk te maken wat typerend is voor de nieuwe missionaire visies en praktijken aan het begin van de 21 eeuw en hoe deze samen hangen met veranderingen in de samenleving⁴⁵.

a. Gezamenlijke missionaire zoektocht

Waar binnen de teruglopende Protestantse Kerk een beweging wordt gemaakt naar nieuwe aandacht voor persoonlijk geloof en evangelisatie, is bij evangelischen juist een omgekeerde beweging te zien. Evangelicals willen vanuit het geloof van betekenis zijn in de samenleving (Cors Visser). Oude onderscheidingen tussen oecumenisch, gereformeerd en evangelisch lossen steeds meer op, op missionair en diaconaal terrein wordt de samenwerking gezocht. Op missionair gebied wellicht met uitzondering van de reformatische bevindelijk-gereformeerde kerken, maar op diaconaal vlak haken ook zij steeds meer aan bij samenwerkingsverbanden. De vraag is niet meer: waarin onderscheiden we ons van geloofsgenoten uit andere kerkelijke tradities, maar: hoe kunnen we vanuit het geloof dat we samen delen missionair en maatschappelijk present zijn in onze 21e eeuwse samenleving waarin mensen zoeken naar mede-mensen en naar nieuwe zingeving in hun bestaan? Op welke manier is het evangelie goed

---

44. Zie bijvoorbeeld de *Time to Turn*-publicatie van Tom Sine: *De Nieuwe Samenzweersers* (2008).

45. Een meer uitgebreide evaluatie van de diverse missionaire stromingen in Nederland is te vinden in *Vreemdelingen en priesters* van Stefan Paas (2015). Hij onderscheidt zes kerkelijke missionaire benaderingen en belicht hun sterke en zwakke kanten in historisch, theologisch en cultureel perspectief. De zes benaderingen zijn: volkskerk, kerk als tegencultuur, de kerkgroebeweging, kerk als transformerende kracht in de wereld, de kerk binnenstebuiten en de kerk als krachtcentrale. Paas plaatst hier het alternatief naast van de kerk als gemeenschap van priesters die God vertegenwoordigt bij de mensen en de mensen bij God. 'Zij komt tot God als een lofprijzende, dankzeggende, liturgische gemeenschap en zij beweegt zich in de wereld op een getuigende, geduldige, uitnodigende, vriendelijke manier' (Paas S., 2015, p. 196).

nieuws voor onze cultuur en context? En wat betekenen deze vragen voor onze gemeente, wat is onze specifieke roeping, doelgroep en werkwijze (Vlaardingerbroek, 2011)? Dat is de grote gezamenlijke zoektocht in een tijd waarin velen schouderophalend aan het evangelie voorbij leven of geen enkele idee meer hebben van de inhoud van het christelijke geloof.

b. Kerk in dienst van het Koninkrijk

Veel van de Missional Church-principes zijn voor Nederland niet nieuw. In de jaren vijftig benadrukt de nieuwe hervormde kerkorde mede onder invloed van A.A. van Ruler dat de kerk als Christus-belijdende geloofsgemeenschap door God is gesteld in de wereld. In de jaren zestig werkt de missioloog Hoekendijk deze apostolaatsbenadering uit in een veelgelezen boekje over *De kerk binnenstebuiten* (1964).⁴⁶ Het begrip presentie is dan al gemeengoed aan het worden.⁴⁷ In de jaren tachtig zijn vergelijkbare geluiden te horen in een bundel artikelen over 'evangelie en cultuur' bij het 50-jarig bestaan van de IZB. Bas Plaisier benadrukt daarin in navolging van Van Ruler dat de hele kerk missionair is en alles in de kerk doordrenkt moet zijn van een apostolische Geest, d.w.z. gericht zijn op de bedoeling van God met deze wereld, of te wel op het Rijk van God. Het is wel 'een dienst in de wereld aan het rijk met het evangelie en geen dienst aan de wereld vanuit het evangelie' (IZB, 1985, pp. 171-172). De centrale plaats van het Koninkrijk van God in het evangelie, is voor missionaire pioniers uit meer behoudende gereformeerde en evangelische kringen een ontdekking (Wolf, 2009) (Wulffraat, 2011). Onder hen oefent de Engelse theoloog N.T. Wright veel invloed uit. Het heil van God blijkt zich niet alleen uit te strekken tot de persoonlijke verzoening met God en de redding voor de eeuwigheid, maar is ook nu al goed nieuws voor mens en samenleving. Bij Britse evangelicals heeft deze gedachte al eerder ingang gevonden.⁴⁸ Vanaf eind jaren negentig positioneert de Britse EA zich op basis van deze theologie als een 'movement for change' in de samenleving (Randall & Hilborn, 2001, pp. 352-355). Maar wat vooral nieuw is, is de vergaande contextualisering in de missionaire praktijk en de bereidheid om in een postchristelijke cultuur radicaal nieuwe wegen in te slaan bij de vorming van nieuwe geloofsgemeenschappen. Het is het inzicht dat het instituut kerk moet sterven aan zichzelf, om opnieuw vrucht te kunnen dragen voor het Koninkrijk van God en heilzaam present te kunnen zijn voor

---

46. Door Theo L. Hettema (2010) is een interessante vergelijking gemaakt tussen het denken van Hoekendijk en de nieuwe emerging church-beweging Als PDF te downloaden op internet. In een eerdere versie verschenen in: *Een lichte last. Protestantse theologen over de kerk*, Gerrit de Kruijff, Wietse de Jong (red.), Zoetermeer: Boekencentrum, 2010, pp. 81-97.

47. Een vergelijkbare benadering is terug te vinden bij Pop in: *Zo is God bij de mensen* (Pop, 1967) met onder meer hoofdstukken over 'apostolaat en presentie' en 'apostolaat en participatie'.

48. Zie bijvoorbeeld: *Een kerk die prikkelt* (Tomlin, 2008), een boek dat Tomlin schreef als rector van St. Paul's Theological Centre van Holy Trinity Brompton, de Anglicaanse kerk in Londen waar de Alphacursus is ontstaan.

mensen in nood of spirituele zoekers. Dat vraagt volgens Pete Ward (2003) om een *liquid church* met een flexibel en gevarieerd kerkleven dat functioneert als een netwerk. Daarin worden mensen in organische gemeenschappen met elkaar verbonden worden en kan de eredienst zeer uiteenlopende vormen aannemen. Ook in Nederlandse pioniersplekken worden steeds meer van dit soort fresh expressions zichtbaar in opkomende kerken (emerging churches) die veel meer dan voorheen worden gekenmerkt door transformatief, postmodern leiderschap (Doornenbal, 2012, pp. 427-428). Voor de bestaande traditionele kerken betekent het ruimte maken voor pionieren en experimenteren in een mixed economy (De Reuver) van solid church (traditioneel) en liquid church (innovatief).

c. Nieuwe taal voor nieuwe inzichten

Met een veranderde culturele context en nieuwe missiologische inzichten verschuiven ook de termen die gebruikt worden. ‘Evangeliseren’, ‘zending’, ‘getuigen’ en ‘mensen werven voor de kerk’ zijn volgens De Roest (2005, p. 133) woorden geworden die zowel binnen als buiten de kerk bij velen weerstand oproepen. ‘Mensen voelen zich ongemakkelijk bij het ‘opdringerige’ karakter ervan. Pogingen om mensen over te halen om jouw visie te delen getuigen niet van respect voor de mening van een ander’. Tegelijk pleit De Roest voor nieuwe missionaire vrijmoedigheid. Daarvoor is wel nieuwe taal nodig. Evangelisatie maakt steeds meer plaats voor ‘missionaire communicatie’ of ‘missionaire presentie’ omdat de term te weinig het holistische van de Bijbelse opdracht lijkt uit te drukken. De evangelisatiecommissie maakt plaats voor het missionaire team, de evangelisatieouderling voor ‘missionaire ambassadeurs’ (PKN). Evangelisten worden missionair-diaconaal werkers. Maar ook die laatste term onderscheidt het diaconale volgens sommigen teveel van het missionaire, waarvan het immers een integraal aspect is. Zij spreken liever over ‘missie’ of ‘mission’ (in het Engels) en over missionair werkers. De beroepsspecialisatie Missionair Werk verandert op de opleiding Godsdienst-Pastoraal Werk in Ede (CHE) naar Missionair-Diaconaal Werk (2007) en vervolgens weer naar Missionaire Presentie (2013). De term diaconaat klinkt sommigen te oubollig in de oren en te binnenkerkelijk en wordt daarom ‘diaconale presentie’ of gewoon presentie, waarbij het accent veel meer ligt op het van betekenis zijn in de samenleving. In sommige protestantse kringen resoneert de term diaconaat of diaconie al helemaal niet meer en wordt er bijvoorbeeld gesproken over missie, ‘zorg’ (evangelisch) of ‘uitreiken naar de allerarmsten’ (charismatisch). Nieuwe taal drukt nieuwe inzichten uit. Dat geldt ook voor soms lastig te vertalen Engelse termen als integral mission, missional church, missional communities en missional of intentional living. Daarin klinkt door dat in de westerse samenleving *mission* het karakter van kerk-zijn meer dan voorheen hoort te stempelen (Roor B., 2015). De

in het Angelsaksische christendom opkomende aandacht voor discipleship als missional living resulteert in publicaties over discipelschap en zelfs in ‘discipelen’ als anglicisme. Het moet in de kerk immers niet gaan om het vasthouden van kerkgangers, maar om het maken van discipelen (Sake Stoppels) die in het dagelijks leven ‘verschil maken’ en op hun beurt weer nieuwe discipelen vormen binnen missionaire gemeenschappen met een cultuur van discipelschap (Mike Breen). Dat betekent impliciet tevens een kanteling van doen (activiteiten) naar zijn (missionair leven) en van christelijke pretenties naar geloofwaardige missionaire presentie onder de mensen (Van Loon). Wat inspireert zijn de ‘kleine verhalen van het Koninkrijk’ (Urban Expression) waarin iets van Gods goedheid zichtbaar wordt.

d. Missionair geïnspireerd diaconaat

Wat is de nu de plaats van diaconale presentie in dit alles? Het daadwerkelijk omzien naar mensen in nood kan zowel gezien worden als een uiting van geloofsverlegenheid als van nieuwe missionaire vrijmoedigheid. Veel christenen vinden het moeilijk om over het geloof in gesprek te komen met mensen in hun omgeving. Ze verwachten bij de ander onbegrip of weerstand – wat overigens niet altijd het geval hoeft te zijn – wat bij hen zelf leidt tot onzekerheid en verlegenheid. Het ‘evangelie uitleggen’ is in de meeste contacten ook niet echt een optie, hooguit het geven van een kort persoonlijk getuigenis in een concrete situatie die daar aanleiding toe geeft, soms in enkele woorden. Dit alles geldt niet voor het concrete dienstbetoon aan de ander in bijvoorbeeld het optreden als gastvrouw in een inloophuis, een klusproject met Stichting Present of het op orde brengen van iemands financiën als schuldhulpmaatje. Toch zijn ook dit voor velen manieren om iets van Gods liefde voor mensen zichtbaar te maken en daarom expressies van missionaire presentie en communicatie.

e. Diaconaat als geloofwaardige navolging

Diaconaat voegt de daad bij het woord. Geloof wordt zichtbaar in de daden van gelovigen. Wie zich in Christus door het geloof gerechtvaardigd weet, zet zich ook in voor gerechtigheid in zijn omgeving. En daarom: ruim baan voor gerechtigheid (Keller, 2010). De apostel Jacobus verwoordde het lang geleden al kernachtig: zuivere (echte, ware) godsdienst is weduwen en wezen bijstaan in hun nood (Jac. 1:27). In een tijd dat christelijke woorden steeds minder landen bij niet-kerkliden, zijn gelovigen zich sterker bewust geworden van de waarheid van Jacobus uitspraak. Discipelschap moet zichtbaar worden in diaconaal handelen. Een congres in 2014 over diaconaat in 2020 van enkele kleine gereformeerde kerkgenootschappen had als titel: ‘Kerk onderweg naar morgen. Diaconaat en discipelschap in een veranderende samenleving.’⁴⁹ Daarin

---

49. Zie: <http://diaconaalsteunpunt.nl/kerk-onderweg-naar-morgen/> (geraadpleegd 31-12-2014)

klinkt door dat diaconaat niet alleen urgent is voor de leefbaarheid van de samenleving, maar ook voor de geloofwaardigheid van de kerk van de toekomst. Die geloofwaardigheid komt voor leerlingen en volgelingen van Jezus Christus tot uitdrukking in de dienst aan de naaste in nood. Nieuwe missionair gerichte gemeenschappen, zoals die van Urban Expression of de IZB, dragen vaak een sterk diaconaal karakter en benadrukken discipelschap als missionaire levenshouding. Dat komt tot uitdrukking in een kleinschalige opzet die persoonlijke aandacht, zorg en hulp mogelijk maakt voor bezoekers en bewoners in de buurt. Zo richt het 3D-project van de IZB zich op zich missionaire pilots waarin het accent ligt op ‘Dagelijks dichtbij dienen’. Gemeenteleden worden toegerust om in hun woon- en werkomgeving te leven als volgelingen van Jezus. Dirk de Bree, één van de 3D-pioniers in Hervormd Vreeswijk (Nieuwegein) typeert het in zijn boekje als *Verskil maken* door kwetsbaar en kleurrijk kerkzijn (De Bree, 2013). Maar ook kerkplantingen die op hoger opgeleiden zijn gericht, zoals Via Nova in Amsterdam, kiezen bewust voor missionaire presentie in de eigen omgeving via diaconale projecten.⁵⁰

f. Geestelijke vernieuwing

Achter het diaconale handelen zit een geestelijke drijfveer, een verlangen van gelovigen om te delen wat zij van God ontvangen hebben en een bewustzijn van de opdracht dit ‘om niet’ te doen. Niet op een opdringerige manier, maar – zoals René van Loon het aanduidde – open, creatief, innovatief, verrassend en dienstbaar (§ 2.1.3). Dat verlangen is vaak gevoed vanuit een nieuwe beleving van het geloof die minder leerstellig en op ‘begrijpen en overtuigen’ gericht is en meer op ontvankelijkheid en openheid voor God en de naaste, minder ‘modern’ en meer postmodern. Deze houding is naar onze inschatting versterkt vanuit een nieuwe ontvankelijkheid voor het werk van de Heilige Geest en het daarmee verbonden vertrouwen dat zijn presentie doorwerkt in het eigen handelen. Met woorden van Present-oprichter Rudolf Setz: ‘Als je zo in de leefwereld van de ander stapt en geraakt wordt dan is het ook wat van Gods Geest die bewogenheid geeft.’ (Roor B., 2010, p. 109). Daarmee wordt in het ‘nieuwe diaconaat’ mogelijk ook iets zichtbaar van een brede doorwerking van de evangelische en charismatische beweging onder leden van traditionele protestantse kerken.⁵¹ Diaconaal handelen wordt mogelijk als mensen van binnenuit door een geestelijke vernieuwing gemotiveerd worden tot dienst aan de naaste.

---

50. Samen met Stichting Present, zie: <http://www.vianova-amsterdam.nl/index.php/activiteiten/inzet-voor-de-stad> (geraadpleegd 2-1-2015)

53. We denken daarbij onder meer aan de druk bezochte conferenties van Opwekking, Near East Ministry (Reveilweken) en meer recent Stichting Alpha-cursus en New Wine. Daarnaast ook aan evangelische jongerenbewegingen als Soul Survivor, de Navigators Studentenverenigingen en Youth for Christ.

De historische schets hierboven maakt duidelijk dat er, met name sinds de eeuwwisseling, sprake is van een diaconale opleving onder orthodoxe protestantse christenen en kerken. Die opleving heeft een sterke missionaire drive. Gelovigen willen door deze dienst de ontvangen liefde van God delen met medemensen en zo iets van het evangelie zichtbaar maken.

We keren nu terug naar de vraag waar we mee begonnen: in hoeverre zijn de hieruit voortkomende diaconale ervaringen ook *leerervaringen* voor leden van orthodox-protestantse kerken? Delen de kerkleden deze ervaringen met elkaar in hun kerkelijke gemeenschap en helpt dit hun gemeenten om in bredere zin missionair kerk te zijn, kerk naar buiten? Om verbinding te maken met mensen buiten de eigen geloofstraditie en naar hen het eigen geloof te communiceren op een verstaanbare, relevante en geloofwaardige manier? Is de hypothese juist dat diaconale presentie een rijke leeromgeving kan zijn voor de missionaire roeping van de kerk? Om deze hypothese in de praktijk te kunnen onderzoeken, werken we nu eerst een theoretisch kader uit.

DEEL II

THEORETISCH KADER

Met een theoretisch kader leggen we een basis onder ons onderzoek en de afsluitende reflecties. Om te beginnen verkennen we de centrale begrippen diaconaal en missionair, zowel afzonderlijk als in onderlinge samenhang. Dit leidt tot werkdefinities voor ons veldonderzoek (hoofdstuk 3). Daarna volgt in hoofdstuk 4 theorie over diaconaal leren als ervaringsleren. Leren uit ervaringen wordt mogelijk door reflectie op het eigen handelen in een concrete context. Ervaringen krijgen daardoor betekenis. Goede reflectie is afhankelijk van de juiste randvoorwaarden en attitudes en speelt zich af op verschillende lagen. We verdiepen dit theoretisch concept met studies uit Duitsland over diaconaal leren als diaconale Bildung (hoofdstuk 5) en theorie over de kerk als missionaire leergemeenschap (hoofdstuk 6).

3. Diaconaal en missionair

*Degenen die hun dienst goed verrichten, verwerven aanzien
en kunnen door hun geloof in Jezus Christus vrijuit spreken.
1 Timoteüs 3:13*

3.1. INLEIDING

Wat bedoelen we in dit onderzoek met de termen diaconaal en missionair? En hoe verhouden deze beide zich tot elkaar? Wie enigszins bekend is met de theologische discussies en de diversiteit aan missionary en diaconale tradities en praktijken voelt direct aan dat er geen eenduidige en voor allen overtuigende antwoorden zijn te geven op deze eenvoudige vragen. We moeten daarmee leren leven, maar dat wil niet zeggen dat er geen zinnig vertrekpunt is te formuleren voor nader onderzoek. De woorden worden immers niet zomaar gebruikt voor bepaalde geloofspraktijken. Ze labelen deze praktijken omdat ze overeenstemmen met de grondbetekenissen van *diaconaal* en *missionair* en de wijze waarop deze breed worden geïnterpreteerd. Daarbij is het behulpzaam om onderscheid te maken tussen normatieve (prescriptieve) omschrijvingen en meer descriptieve beschrijvingen. De eerste schrijven voor hoe het ‘principeel hoort te zijn’ volgens een bepaalde overtuiging, terwijl de tweede beschrijven hoe de betreffende geloofspraktijken er concreet uit zien en dus zijn waar te nemen en te onderzoeken. In een praktisch-theologisch onderzoek als dit zijn beide van belang maar op verschillende manieren. Een globaal normatief vertrekpunt is behulpzaam om te kunnen komen tot een descriptieve omschrijving die onderzoek mogelijk maakt. Dat globale normatieve vertrekpunt kunnen we typeren als intersubjectief: het verwoordt de gemeenschappelijke overtuiging van uiteenlopende denkers of tradities en een verscheidenheid aan *practitioners*¹. Daarbij is het van belang om ook de opvattingen en overtuigingen van de onderzochte *practitioners* zelf in kaart te brengen. Zo kan worden voorkomen dat het eigen vertrekpunt praktijkervaringen van anderen ten onrechte insluit of juist over het hoofd ziet, in dit geval dus ‘missionaire en/of diaconale ervaringen’. Voor de theologische reflectie op de onderzochte praktijken is het echter van belang om ook zelf kleur te bekennen en een meer geprofileerd standpunt in te nemen als bijdrage aan de ‘intersubjectieve normativiteit’. Dat zal dan ook de werkwijze zijn in deze studie. We ontwikkelen daarom nu een normatief standpunt maar met het voorbehoud dat het dient als vertrekpunt voor het praktijkonderzoek

---

1. We gebruiken deze Engelse term in deze dissertatie als aanduiding voor allen die in de praktijk missionair en diaconaal handelen volgens onze beschrijvende definities.

(welke praktijken onderzoeken we eigenlijk?) en ruimte bevat voor correctie en aanvulling vanuit de *practitioners* die we zullen gaan onderzoeken (wat zijn hun opvattingen en overtuigingen?).

3.2. DIACONAAL

Het bijvoeglijk naamwoord diaconaal is afgeleid van de kerkelijke termen diaconie en diaconaat. Over deze begrippen wordt in theologische kringen veel gediscussieerd. Ze kunnen verwarring oproepen, zowel binnen als buiten de kerk. Wat wordt er mee bedoeld? Suggesteren de termen bedoeld of onbedoeld een meerwaarde ten opzichte van vergelijkbare vormen van hulpverlening die niet christelijk gemotiveerd worden maar in wezen op hetzelfde neerkomen? Erik Sengers (2012) pleit er voor om de term diaconie af te schaffen en gebruik te maken van de vertrouwde katholieke term *caritas* omdat deze duidelijker verwijst naar de naastenliefde en de liefdadigheid waar het om gaat. De Zwitsers Heinz Rüegger en Christoph Sigrids (2011, p. 31) verzuchten in hun inleiding in de diaconie: ‘Eigentlich wäre es überhaupt am besten, ganz auf dem Begriff der Diakonie für christlich motiviertes sociales Handeln zu verzichten’. Voor hen is de belangrijkste reden dat de term automatisch suggereert dat men er van uit gaat dat christelijk sociaal handelen iets anders en ‘meer’ is als handelen zonder christelijke achtergrond. Voor deze auteurs uit de gereformeerde traditie is het een uitgemakte zaak dat dit niet het geval is. Helpend handelen is typerend voor het mens zijn in algemene zin, ongeacht iemands religie of levensbeschouwing. Theologisch gesproken is het gegeven met het geschapen zijn naar het beeld van God en daarom kenmerkend voor alle mensen (2011, pp. 118-122). De vraag is of zij daarmee de christelijke diaconale traditie voldoende recht doen. Heeft deze door de eeuwen heen niet laten zien een geheel eigen dynamiek te bezitten door haar oriëntatie op Jezus Christus en de daaruit voortkomende solidariteit met de ‘minsten’, ook buiten de eigen familie of sociale klasse?

Het op elkaar aangewezen zijn ligt in de schepping verankerd. Dat benadrukt ook Den Hertog (2009, p. 112). Deze fundamentele noties maken duidelijk dat het in de kerk niet moet draaien om het begrip diaconaat, maar om *de zaak* die men hiermee wil aanduiden (Rüegger & Sigrist, 2011, pp. 30-32) (Den Hertog & Noordegraaf, 2009, p. 14). Om deze zaak op het spoor te komen oriënteren we ons om te beginnen op studies van A. Noordegraaf en T. Brienens. Vertrekpunt vormt de Griekse woordgroep *diakonia*, *diakonein* en *diakonos* waaraan het bijvoeglijk naamwoord ‘diaconaal’ en ook de kerkelijke functie diaken refereren. De woordgroep heeft in het Nieuwe Testament de grondbetekenis van aan tafel dienen (vgl. Hand. 6:2, Luc. 12:37, Joh. 2:5, 9) of het dienen van anderen in meer algemene zin (Luc. 8:3, vrouwen die

Jezus dienen met hun goederen) (Den Hertog & Noordegraaf, 2009, p. 11). John Collins concludeert dat het hier niet gaat om een vorm van verachtelijke slavendienst, maar om alle activiteiten die passen bij een goed gastheer- en gastvrouwschap. Het mag gasten aan niets ontbreken. De *diakonoi* (dienaren) die aan tafel dienen zijn niet zomaar slaven, maar medewerkers en representanten van de gastheer. De overheersende betekenis van *diakonoi* is volgens Collins het gezonden zijn van mensen die officieel namens iemand anders optreden als bemiddelaar of gevolmachtigde. Gedurende de uitvoering van zijn opdracht weerspiegelt de *diakonos* het gezag en aanzien van zijn meester of meesteres. Zo is Paulus als apostel een gezant van Christus in dienst van de verzoening (2 Kor. 5:18-21). Miedema (2005, p. 162) sluit aan op deze inzichten van Collins wanneer hij concludeert dat diaconaat gezien kan worden als de tot hun identiteit behorende 'communicatie' van kerken en christenen gericht op het doen van barmhartigheid en gerechtigheid. Al dit werk wordt gedaan in bondgenootschappelijke wederkerigheid met anderen in de verwachting van de vestiging van Gods gerechtigheid. De diaconale communicatie veronderstelt wederkerigheid. Hulpverlening staat in dienst van deze wederkerige relatie, al kan deze in een noodsituatie slechts indirect worden vormgegeven.

Noordegraaf (2009, pp. 14-15) verbindt de diaconale dienst met Jezus Christus die de roeping van dienaar vervult (Mat. 8:16-17). Als een gezondene van God gaat Hij de weg van de dienaar door zijn leven te geven als losprijs voor velen. Zo is Hij bron en norm voor discipelschap als dienst aan de ander. Ook de woordgroep *doulos* en *douleuein* (slaaf, als slaaf dienen) die gebruikt worden voor Jezus' dienst aan mensen wijzen in deze richting (Fil. 2:6-7, vgl. Joh. 13, het verhaal van de voetwassing). Het bijbels dienstbetoon is verworteld in het hart van Oude en Nieuwe Testament. Voor een bijbelse invulling van diaconaat zijn ook woorden als *therapeuein* (helen, genezen), liefde, barmhartigheid en gerechtigheid kernwoorden².

Brienen (1999, pp. 167-169) volgt min of meer de lijn van Noordegraaf in zijn behandeling van de woordgroep *diakonein*. Voor hem is diakonein als dienen, helpen onderdeel van de bredere dienst van het Woord (*diakonia tou logou*)³. De interpretatie van Collins (bemiddeling, het overbrengen van een boodschap) verwerkt hij in de *diakonia tou logou*. Naast deze dienst is er het aspect van het dienen en helpen van de naasten in moeilijke, nooddruftige omstandigheden. Het gaat daarbij om liefdedienst zoals Christus zijn volgelingen heeft geboden en voorgeleefd (Joh. 12:26, 13:14-15). Brienen benadrukt dat er in de eerste christelijke gemeenten een vaste dienende taak

---

2. Een helder overzicht van Bijbelse gegevens die gerelateerd (kunnen) worden aan het diaconale handelen geeft Miedema in zijn dissertatie over wederkerigheid in het diaconaat (2005, pp. 182-185).

3. Vergelijk de Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland, IV.1, Ord. 8: het diaconale ambt staat net als de andere ambten in het teken van de dienst aan het Woord van God.

en positie ontstond, die door begaafde leden werd behartigd, die van diaken en diacones (zie Hand. 6:1vv; 1 Tim, 3:8, 11vv; Fil 1:1). Zijn conclusie is daarom dat de bediening (diakonia) van het Woord de gemeente en haar leden onder leiding van de diakenen brengt tot het verlenen van barmhartigheid aan elkaar en aan de naasten dichtbij en veraf. Het begrip 'diaconaat', dat Brienens hier samenvattend voor hanteert, is voor Noordegraaf de zaak waar het om gaat en die door de geschiedenis van de kerk heen telkens weer nieuwe vorm en inhoud heeft gekregen. Heinz Schmidt (2004, p. 12) vat het 'in Übereinstimmung mit der im Neuen Testament erkennbaren Praxis' samen als 'helfendes Handeln in der Nachfolge Jesu Christi an den Bedürftigen Gliedern der Gemeinde und darüber hinaus an allen notleidenden Menschen'. Diaconaat richt zich dus zowel op de eigen gemeenschap als op mensen in nood in het algemeen. Van inzet voor de bredere samenleving en binnen het politieke bestel komen we in het Nieuwe Testament weinig sporen tegen. Dat betekent volgens Wissink (2011, p. 112) niet dat de kerk hieraan niets moet doen of gedaan heeft. Vanuit het Oude Testament weten we dat het geloof ook voor het sociaal-maatschappelijk en politiek domein van betekenis is en wil zijn. De geringe aandacht hiervoor in het Nieuwe Testament heeft vooral te maken met de minderheidspositie van de eerste groepen christenen en de overheersing door de Romeinse bezettende macht.

Rüegger en Sigrist (2011, pp. 196-200) benadrukken dat Jezus zelf aan deze hulp geen bijzondere geestelijke bijbedoeling verbindt. Ook bij hem gaat het om spontaan, humaan handelen richting medemensen in nood die je pad kruisen. Zo doe je wat God van alle mensen vraagt: het liefhebben van de naaste, in het bijzonder als deze op jouw hulp is aangewezen. Jezus onderstreept dat zowel in zijn gelijkenis over de barmhartige Samaritaan in Lucas 10 als in zijn rede over het laatste oordeel in Matteüs 25. In beide gevallen worden mensen in nood als vanzelfsprekend geholpen. Christelijke spiritualiteit, opgevat als gerichtheid op Jezus Christus en door Hem op God de Vader, is daarom ondenkbaar zonder solidariteit met medemensen. Diaconale hulp wordt gegeven op basis van een algemeen menselijk besef of gevoel van verbondenheid en verantwoordelijkheid. Wat de Bijbel naastenliefde noemt, wordt volgens hen tegenwoordig meestal solidariteit genoemd. Die twee hangen immers nauw met elkaar samen. Naastenliefde is niet in de eerste plaats een emotie, maar de keuze om er te zijn voor de ander, een houding van solidariteit. Deze liefde, die centrum is van de christelijke ethiek, komt voort uit God (1 Joh. 4:7) en heeft de hele mens op het oog. Ze neemt de behoeften van medemensen meerdimensionaal waar (holistisch): lichamelijk, psychisch, cognitief, sociaal, geestelijk en cultureel. In de christelijke traditie is deze aandacht vaak ook uitgegaan naar mensen buiten de eigen gemeenschap, met name hen die leven in de marge van de samenleving omdat zij zijn uitgesloten of uitgestoten. Gedreven door Gods liefde hebben volgelingen van Jezus 'uitgereikt'

naar mensen met besmettelijke ziekten, ‘onaanraakbaren’ en onaangepasten, zijn ze trouw gebleven in ondraaglijk lijden en in zorg voor de allerarmsten, ongeacht hun afkomst of overtuiging. Dat was en is echter niet altijd zo. Het is dan ook de vraag of alles wat diaconaat wordt genoemd ook werkelijk diaconaal is in de diepere, bijbelse zin. Juist de vergeten en gemeden groepen vormen een grote uitdaging voor het christelijke diaconaat en een voortdurende test van de waarachtigheid van het geloof (vgl. Jac. 2: 1-13). Mattheus 25 laat zelfs zien dat het een zaak is van eeuwige ernst. ‘De Heer verbindt zich aan mensen in nood: wie hen voorbij loopt, loopt ook aan hem voorbij’ (Wissink, 2011, p. 107).

Het handboek diaconiewetenschap *Barmhartigheid en gerechtigheid* omschrijft diaconaat/diaconie als het handelen vanuit en door kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van lijden en sociaal-maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen in kerk en samenleving (Van Well & Stoppels, 2004, p. 392). Het is een werkdefinitie die beschrijvend is maar uitgaat van fundamentele bijbelse noties. De definitie heeft zowel oog voor nood en lijden als voor sociale gerechtigheid en richt zich niet alleen op het oplossen, verminderen of mee uithouden van nood en lijden, maar ook op het voorkomen daarvan. Daarbij kan gedacht worden aan het publieke en profetische spreken van de kerk in de samenleving en het opkomen voor de rechten van mensen (advocacy). Daarnaast werken kerken ‘en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen’ aan diaconale toerusting en bewustwording en dragen zo bij aan maatschappelijk welzijn en rechtvaardige verhoudingen. De diaconale opdracht is dynamisch en veelzijdig.

Normatief vertrekpunt

Samenvattend komen we tot het volgende normatieve vertrekpunt dat naar onze mening recht doet aan de verschillende invalshoeken in de discussie hierboven. De term *diaconaal*, als vervoeging van diaconaat of diaconie, verwijst naar de christelijke hulp of dienst aan de naaste die te maken heeft met lichamelijk of psychisch lijden, sociale en materiële nood of maatschappelijk onrecht. Geestelijke aspecten zijn hier mee verweven en vragen om zorgvuldige aandacht in het diaconale handelen. Datzelfde geldt voor bewustwording en pleitbezorging die, als het goed is, samengaan met hulpverlening en noodsituaties en onrecht willen voorkomen en bestrijden. Deze dienst vindt zowel plaats binnen de christelijke geloofsgemeenschap (onderlinge zorg) als daarbuiten (diaconale presentie) en kan zowel collectief als persoonlijk worden vormgegeven. Het diaconaat is niet alleen gericht op het oplossen van problemen of onrecht, maar ook op het mee uithouden, zolang als het nodig is. Het is een vorm van naastenliefde en solidariteit die God van alle mensen verwacht, maar in het bijzonder van de

gelovigen. Dit is de reden waarom christenen deze dienst ervaren als een vorm van discipelschap, navolging van Jezus in het dagelijkse leven. Hij zendt hen met deze opdracht de wereld in en is onderweg de bron waaruit zij putten om deze dienst waar te kunnen maken. De diaconale dienst grijpt terug op de gehele boodschap van Oude en Nieuwe Testament inclusief woorden als liefde, helen en genezen, barmhartigheid en gerechtigheid. Als zodanig is zij een aspect of dimensie van de *diakonia tou logou*, het overbrengen van Gods boodschap aan mensen. Dit vertrekpunt brengt ons tot de volgende omschrijving van diaconaal handelen:

Onder diaconaal handelen verstaan we de door het evangelie geïnspireerde dienst aan mensen in moeilijke persoonlijke of maatschappelijke omstandigheden, in het bijzonder aan hen die geen helper hebben. Deze dienst richt zich op het voorkomen, bestrijden, verminderen dan wel mee uithouden van lichamelijk en psychisch lijden, van sociale en materiele noden en van onrecht en maatschappelijke uitsluiting en heeft oog voor de geestelijke dimensie die hiermee verbonden is. De gelovige die diaconaal handelt communiceert hiermee het woord en de liefde van God onder de mensen.

We voegen nog enkele opmerkingen toe ter verduidelijking. Allereerst iets over de term diaconale presentie die in deze studie een belangrijke rol speelt. We verstaan daaronder het diaconale handelen vanuit de kerk in de samenleving, omdat de kerk en haar leden daarin onder medemensen ‘present’ zijn vanuit hun geloof. Schmidt (2004, p. 14) verwijst hierbij naar Gert Otto die dit handelen typeert als ‘weltliche Manifestation von Religion’, de wereldse manifestatie van religie. Binnen de kerk wordt niet gesproken over diaconale presentie, maar bijvoorbeeld over diaconaal gemeentezijn, over onderlinge (diaconale en pastorale) hulp en zorg of simpelweg over ‘omzien naar elkaar’.

De hulp en zorg die christenen verlenen zijn niet per definitie ‘beter’ dan die van anderen. Toch is er meer dan alleen dit te zeggen over het karakter van diaconaal handelen. De motivatie wordt niet alleen geput uit een gedeelde humaniteit, maar ook uit Gods liefde die uitgaat naar het ‘verlorene’ in de wereld. Deze reddende liefde bepaalt de reikwijdte van het diaconaat en stimuleert om ‘meer dan het gewone’ te doen. Dat raakt zowel het *wie* als het *hoe*. Daarnaast vindt diaconaal handelen plaats vanuit de christelijke gemeente als context. De gemeente voedt de motivatie en draagt het handelen door gebed. Ook heeft de diaconale inzet als het goed is oog voor de geestelijke aspecten die met lijden, nood en onrecht verbonden zijn. De verbinding met de christelijke gemeente is essentieel. Diaconaat dat hieruit wordt los gepeld verliest haar impliciete verwijzing naar de dienst aan God (Noordegraaf & Den Hertog, 2009, pp. 176-177). Met Crijns en Miedema (2004, p. 330) onderstrepen we dat diaconaat constituerend is voor de kerk en daarom een plaats dient te hebben in het hart van de ecclesiologie, samen met de andere wezensfuncties: zonder diaconie is de kerk

geen kerk. De kerk bestaat in verkondiging, eredienst, gemeenschap en diaconie, opgevat als solidair-helpend handelen. Kerkelijk diaconaat moet in het geheel van het kerkelijk leven zijn ingebed, ook als het zich afspeelt in de samenleving (Rüegger & Sigrist, 2011, p. 188). Daarbij moet het diaconale handelen gezien worden in zijn verbondenheid met de verkondigende opdracht van de kerk. We komen hierop terug bij de doordenking van de term ‘missionair’.

De wijze waarop kerken invulling geven aan hun diaconale roeping hangt nauw samen met hun visie op kerkzijn. Jager en Kuiper (2007, pp. 35-43) maken hierbij een behulpzaam onderscheid tussen gerichtheid op de kerk als instituut waarbij het initiatief vooral uitgaat van de leiding (formeel diaconaat) en de kerk als gemeenschap die het initiatief van de leden aanmoedigt (informeel diaconaat). In combinatie met interne en externe gerichtheid leidt dit tot vier diaconale kerkelijke scenario's: intern gericht zijn de dienstbare gemeente (informeel) en de verantwoordelijke kerk (formeel), extern gericht zijn de uitreikende gemeente (informeel) en de lokale speler (formeel).

Tenslotte nog iets over hen die aan de diaconale dienst invulling en leiding geven namens de christelijke gemeente. We kunnen daarbij denken aan kerkelijke functionarissen als diakenen en diaconessen maar ook aan anderen die hiervoor zijn aangesteld. Omdat zij deze dienst op grond van een benoeming of verkiezing vervullen *namens* de christelijke gemeente, representeren zij Christus als Heer van de kerk in het bijzonder. Dat zorgt ervoor dat er impliciet en soms ook meer expliciet een bepaalde pretentie verbonden is aan hun spreken en handelen. Anderen zullen zich afvragen: zie ik iets van Christus en de christelijke boodschap terug in deze kerkelijke medewerker? In afgeleide zin geldt dit echter ook voor ieder die zich als christen profileert en diaconaal betrokken is bij medemensen. Gewild of ongewild zit er ook voor hen een missionaire dimensie aan hun diaconale handelen.

We maken een vervolgstap naar de praktijk. Hoe kunnen we de christelijke dienst aan de naaste in nood, deze ‘dienst van barmhartigheid en gerechtigheid’⁴ verder operationaliseren zodat empirisch onderzoek mogelijk wordt? In ons praktijkonderzoek binnen enkele kerkelijke gemeenten zullen we hiervoor de term ‘diaconale betrokkenheid’ gebruiken. We operationaliseren deze betrokkenheid als *extra aandacht, zorg en hulp van kerken en hun leden voor mensen die dat nodig hebben*, binnen of buiten de betreffende gemeenten en ongeacht de aanleiding⁵. Hulp aan mensen begint altijd met het oprecht en onvoorwaardelijk aandacht geven aan mensen in hun specifieke

---

4. Vergelijk de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland, ordinantie 8, art. 2: ‘De gemeente is geroepen tot de dienst van barmhartigheid en gerechtigheid door... [waarna een opsomming volgt van concrete taken].

5. De driedeling ‘aandacht, zorg en hulp’ werd ook door Marja Jager-Vreugdenhil (2012, p. 117) gebruikt bij haar onderzoek naar burenhulp in Zwolle.

omstandigheden⁶. Deze persoonlijke aandacht en nabijheid krijgt een concreet vervolg in allerlei praktische vormen van zorg en hulp die we via ons onderzoek in beeld willen brengen. Daartoe kunnen ook vormen van preventief behandelen behoren of het aandacht geven aan maatschappelijke achterstelling of onrechtvaardige behandeling van mensen in kerk en samenleving. We hanteren dus een brede omschrijving van diaconale betrokkenheid die ruimte biedt voor eigen accenten van de door ons onderzochte kerken en respondenten.

3.3. MISSIONAIR

Het tweede begrip dat we willen verkennen en kort omschrijven is de term missionair. Missionair is de vervoeging van missie of *mission*. David Bosch (1998, p. 511) concludeert aan het einde van zijn missiologische overzichtswerk *Transforming Mission*:

it remains extraordinarily difficult to determine what mission is. This entire study has evolved from the assumption that the definition of mission is a continual process of sifting, testing, reformulating, and discarding. Transforming mission means both that mission is to be understood as an activity that transforms reality and that there is a constant need for mission itself to be transformed.

Ook voor het begrip missionair geldt: elke definitie die gegeven wordt weerspiegelt vooral het theologisch denkkader van de bedenker zelf, dat gevormd is door de eigen traditie, context, ervaring en ontwikkeling. Toch is er in Nederland en ook internationaal sprake van overeenstemming als het gaat om de betekenis van missie. Missie – van het Latijnse *missio* (zending) – verwijst in de christelijke traditie zowel naar Gods ‘missie’ in de wereld als naar de zending van de kerk in de wereld. De Vader zendt de Zoon en de Geest in de wereld om haar zijn heil/verlossing mee te delen. Volgens de evangelist Lucas was Jezus zich hiervan duidelijk bewust. Bij het begin van zijn optreden karakteriseert Hij zijn persoon en roeping met een citaat van de profeet Jesaja (Luc. 4:18-21 HSV). We kunnen deze woorden opvatten als zijn *mission statement*:

De Geest van de Heere is op Mij, omdat Hij Mij gezalfd heeft; Hij heeft Mij gezonden om aan armen het Evangelie te verkondigen, om te genezen die gebroken van hart zijn, om aan gevangenen vrijlating te prediken en aan blinden het gezichtsvermogen, om verslagenen weg te zenden in vrijheid, om het jaar van het welbehagen van de Heere te prediken. En toen Hij het boek dichtgedaan en aan de dienaar teruggegeven had, ging Hij zitten, en de ogen van allen in de synagoge waren op Hem gevestigd. Hij begon tegen hen te zeggen: Heden is deze Schrift in uw oren in vervulling gegaan.

---

6. Een voor ons onderzoek relevante verkenning van het begrip ‘aandacht’ is te vinden in: *Aandacht. Etudes in presentie* van Andries Baart (2005).

De discipelen van Jezus – en in hun verlengde de christelijke kerk – worden op- en meegenomen in deze missie van God (*Missio Dei*): ‘Ik zend hen naar de wereld, zoals u mij naar de wereld hebt gezonden’ (Joh. 7:8 NBV). Wright (2010, p. 25) benadrukt dat God zijn gemeente roept om mee te werken aan zijn grote doel, de verlossing en het herstel van de gehele schepping. De gemeente van Christus fungeert daarom volgens Reitsma (2017, p. 105) als ambassadeur van God. Door haar aanwezigheid (presentie) getuigt zij wat God voor ogen staat met de schepping. De christelijke godsdienst is daarom een missionaire godsdienst. De wereld vormt het doel en de context van de christelijke missie.⁷ In missiologische kringen bestaat hierover brede consensus.⁸ Mission/zending draait om het meedelen/verkondigen van Gods heil in Jezus Christus aan de wereld, in zowel verlossende woorden als heilzame daden. Beide zijn goed nieuws, evangelie, voor een wereld in nood. Het bekend maken van het evangelie omvat zowel *proclamation* als *demonstration*, zowel verkondiging als een levenspraktijk die hiermee overeenstemt en deze boodschap bevestigt. In beide gevallen gaat het om de erkenning van Jezus als Gods Verlosser en als de Koning van het Godsrijk dat in Hem nabij is gekomen. In zijn naam Jezus (Hebr.: Jesjoe’a) die betekent: de HERE redt, wordt de bron en inhoud van het bijbelse heil kernachtig aangeduid. Het heil kan worden samengevat als de reddende hulp van God en de goede gaven⁹ van zijn verlossende handelen. Dit heil is alomvattend, goed nieuws voor de hele mens, de hele wereld en de gehele schepping. Schmidt (2004, p. 14) van het kernachtig samen: ‘Rettung ist das Thema des Neuen Testaments überhaupt. Die Rettungszeichen Jesu beziehen sich auf den ganzen Menschen nach Leib, Seele und Geist’.

In de Anglicaanse Kerk is de visie op *holistic/integral mission* in de jaren tachtig vertaald naar vijf taken voor de kerk, de zogeheten ‘Five Marks of Mission’: evangelism, teaching, compassion, justice en care for creation. De eerste twee, de proclamatie van het goede nieuws van het Koninkrijk van God en het verdere onderwijs in dit nieuws door leren en dopen, zijn gericht op de opbouw van de kerk en het groeien in geestelijke volwassenheid (building the church). Met liefdevol dienstbetoon en het

---

7. Zie voor een verdere uitwerking van deze gedachten onder meer David Bosch (1998, pp. 1, 8-11) en Christopher Wright (2010, pp. 23-25).

8. De *missio Dei* is het vertrekpunt van recente verklaringen van zowel het derde evangelicale Lausanne Congres voor Wereldevangelisatie in Kaapstad (2010) als van de Commission on World Mission and Evangelism (CWME) van de oecumenische World Council of Churches (2012). Zie voor de Nederlandse vertaling van het *Cape Town Commitment* van de Lausanne Beweging: *Totaal christendom. Zending in de hele wereld van Kaapstad tot Lausanne* (Medema, 2011, pp. 121-197). Voor de samenhang tussen Gods missie en die van de kerk zie p. 123 en 125 en bijvoorbeeld p. 193: ‘De missie van de kerk op aarde is ten dienste te staan van Gods missie’. Voor de CWME-verklaring, zie: *Together Towards Life: Mission and Evangelism in Changing Landscapes* (CWME, 2012), *missio Dei* onder meer in onderdeel 11. De CWME-verklaring verwijst naar het Cape Town Commitment, maar ook naar verklaringen van bijvoorbeeld de Rooms-Katholieke Kerk en de World Alliance of Reformed Churches.

9. ‘Met heil als algemeen begrip verbindt men [...] alle goede gaven, alle zegeningen, die God beloofd heeft en die reeds in het heden ervaren worden’ (Den Hertog G., Heil, bevrijding, redding, behoud, 2005).

opkomen voor gerechtigheid dient de kerk de samenleving (serving society). Zij vertolkt de stem van het evangelie wanneer zij opkomt voor mensen in de knel in de maatschappij en in het publieke ethische debat. Het derde terrein dat deel uitmaakt van integrale zending is de dienst aan de schepping (care for creation). De vijf taken van de kerk vloeien voort uit het koningschap van Christus over de wereld. In dit alles is het evangelie - dat wat God heeft gedaan- de as waar het werk van de kerk om draait¹⁰.

De verschillen in opvattingen tussen missiologen worden met name zichtbaar als het gaat om de toegang tot en toe-eigening van het heil dat centraal staat in het christelijk geloof. Hoe deelt de wereld in dit heil?¹¹ Is dat alleen door persoonlijke overgave in geloof aan Jezus Christus of trekt de Geest van God ook langs andere wegen heilzame sporen in de wereld en de levens van mensen? Is het heil opgesloten in de christelijke traditie, gemeenschap en verkondiging of is het daarvan ten diepste niet afhankelijk? Is het noodzakelijk om deel uit te maken van een christelijke kerk of gemeenschap en/of deel te nemen aan de christelijke sacramenten of is er ook een directe persoonlijke toegang tot Gods heil? De antwoorden op deze vragen bepalen hoe missionaire praktijken er uit zien en werken door in de wisselwerking tussen diaconaat en verkondiging.¹²

Met dit alles in gedachten geven we een ruime werkdefinitie van de termen missionair handelen en missionaire presentie als vertrekpunt voor ons onderzoek:

Onder missionair handelen verstaan we het bijdragen van christenen en kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen aan de missie van God in de wereld. Missionair spreken en handelen richt zich zowel op het delen van het evangelie van Jezus Christus als boodschap van Gods heil voor mens en samenleving als op het vormgeven van deze boodschap in heilzame en bevrijdende daden. Overal waar missionaire gerichtheid in de samenleving concreet gestalte krijgt is er sprake van missionaire presentie.

Er is verschil tussen de missionaire intentie of gerichtheid (het willen, het verlangen) en de daadwerkelijke missionaire presentie (het zijn en handelen). Beide vatten we op als aspecten van missionair leven en missionair gemeentezijn. Kerkelijke gemeenten

---

10. We citeren hier de uitleg van missioloog Chris Wright in zijn lezing voor het EA Congres van 8 juni 2012. De 'Five Marks' worden in diverse talen uitgelegd op <http://www.anglicancommunion.org/identity/marks-of-mission.aspx> (geraadpleegd 9-12-2015).

11. C. Graafland (1978, pp. 98-99) concludeert m.i. terecht in een vergelijking tussen de klassiek-gereformeerde heilsopvatting en nieuwere, oecumenische benaderingen: 'Misschien gaat het hier wel om het meest wezenlijke verschil, omdat de consequenties ervan het hele zendingswerk doortrekken. (...) Het is dan ook te begrijpen dat hier de wegen zich scheiden.'

12. Craig van Gelder heeft vier brede, elkaar overlappende 'stromingen' onderscheiden binnen het missionaire denken: missionair zijn als evangeliserend zijn, als incarnationeel zijn, als contextueel zijn en als het zoeken naar wederkerigheid en gemeenschappelijkheid. Keller (2014, pp. 229-233) vat ze samen in zijn studie *Centrum-Kerk* en bespreekt de overeenkomsten en verschillen.

of christenen die hun missionaire roeping verwaarlozen kunnen beschouwd worden als ‘demişsionair’.

Bosch (1998, p. 519) brengt *mission* als volgt onder woorden: ‘It is the good news of God’s love, incarnated in the witness of a community, for the sake of the world’. Centraal in het missionaire getuigenis staat volgens hem Gods liefde, voor de hele mens en de hele wereld¹³. Het is God zelf die de kerk in het leven roept als gemeenschap van mensen die Jezus belijden als Verlosser en die haar inschakelt om het evangelie van Jezus Christus hoorbaar en zichtbaar te maken. Deze *Missio Dei* gaat vooraf aan het missionaire zijn, spreken en handelen van mensen. Daarin ligt de basis van de christelijke/kerkelijke missionaire presentie. De dragende theologische overtuiging is dat in het delen en demonstreren van het evangelie Christus zelf door zijn Geest present wil zijn, aanwezig onder de mensen. Ook als Hij daarin niet altijd geloofwaardig wordt gerepresenteerd of door mensen wordt opgemerkt. Tegelijk benadrukken we dat er verschil is tussen de missionaire pretenties van gelovigen en missionaire presentie waarin daadwerkelijk iets van Christus’ reddende aanwezigheid ervaren wordt door mensen.¹⁴

3.4. DIACONAAT ALS DIMENSIE VAN MISSIONAIRE PRESENTIE

Van deze representatie, dit ‘in Christus naam te zijn waar de mensen zijn’¹⁵, is de diaconale presentie volgens velen een integraal aspect. Het missionaire spreken en handelen als opdracht van de christelijke kerk spitst zich hierin toe op de onvoorwaardelijke en concrete hulp aan mensen in nood in een specifieke maatschappelijke context. Deze diaconale dienst wordt zichtbaar in het betonen van barmhartigheid en opkomen voor gerechtigheid. Het feit dat het gaat om mensen in *nood* geeft het diaconale handelen wel een eigen, specifiek karakter. Er is, benadrukt Miedema (2005, p. 162), in ieder geval bij aanvang sprake van een asymmetrische relatie waarbij de een afhankelijk is van het spreken en handelen van de ander. ‘Diaconaat is relatievormende en wederkerige communicatie in de context van [...] asymmetrische verhoudingen’. Die asymmetrie is in andere vormen van missionaire communicatie zoals evangelieverkondiging of geloofsonderricht meestal niet op deze manier aanwezig. Onderlinge

---

13. Vergelijk het Cape Town Commitment: ‘Gods missie vloeit voort uit Gods liefde. De missie van Gods kinderen vloeit voort uit onze liefde voor God en voor alles waar onze God van houdt.’ (Medema, 2011, p. 125)

14. Discussies over (christelijke, kerkelijke en missionaire) presentie worden als sinds de jaren vijftig en zestig gevoerd in Nederland. Zie bijvoorbeeld het *terzake*-cahier *Presentie en Pretentie* uit 1967 (Van Beusekom, et al., 1967). Een uitgebreide beschrijving en analyse van de kerkelijke presentiepraktijken vanaf de jaren 1950 tot het begin van de 21^e eeuw en van de daarmee verbonden theologische discussies is te vinden in: Jannet van der Spek, *De kramp voorbij. Theologische notities bij zending, presentie en kerk*. (2011, pp. 16-166).

15. De presentiebenadering van de hervormde theoloog F.J. Pop, aangehaald door Heitink (2007, p. 198).

wederkerigheid is in het diaconaat wel een veronderstelling, omdat naar de mens gesproken beiden gelijkwaardig zijn, maar in de diaconale relatie moet hier heel bewust naar gezocht en aan gewerkt worden. Wederkerigheid spreekt niet vanzelf bij ongelijke maatschappelijke posities. Goede bedoelingen werken niet altijd goed en heilzaam uit en diaconale inzet leidt niet per definitie tot een relatie waarin de ander daadwerkelijk als gelijkwaardig (h)erkend wordt. Het expliciet benoemen van de diaconale dimensie van missie doet recht aan de kwetsbare, afhankelijke en soms gemarginaliseerde situatie waarin de mens in nood verkeert en de eisen die dit stelt aan de attitude van degene die diaconaal spreekt of handelt. Dat geldt in het bijzonder wanneer er bewust vanuit een missionaire intentie wordt gehandeld. Waar dit het geval is, vraagt het om een zorgvuldige doordenking van het eigen handelen en om een missionair-diaconale competentie die rekening houdt met de afhankelijkheid en kwetsbaarheid van de ander. We verkennen de relatie missionair-diaconaal daarom nu ook vanuit deze optiek.

3.5. DE MISSIONAIRE DIMENSIE VAN DIACONALE PRESENTIE

Als diaconaat een aspect of dimensie is van de christelijke/kerkelijke missionaire presentie, geldt andersom ook dat diaconale presentie een missionaire dimensie heeft en een missionaire intentie kan hebben. Dat laatste hoeft niet het geval te zijn: veel mensen helpen zonder zich bewust te zijn van eventuele geestelijke implicaties¹⁶. Bijbels-theologisch gezien is ook de diaconale dienst echter een vorm van getuigenis omdat zij de liefde van God in navolging van Christus zichtbaar maakt. In de werkdefinitie van het begrip ‘diaconaal’ omschreven we dit als volgt: de gelovige die diaconaal handelt communiceert hiermee het woord en de liefde van God onder de mensen. Uiteraard is dit een theologisch uitgangspunt, het kan ook anders en niet op deze wijze beleefd worden. Maar overall waar gelovigen bewust iets van Gods liefde (willen) communiceren, is er ook sprake van missionair handelen. Deze missionair-verkondigende dimensie kan in de praktijk op drie manieren gestalte krijgen:

---

16. Een klassiek voorbeeld is het verhaal van Jezus over hen die hebben omgezien naar naasten in nood. De Mensenzoon verwelkomt hen in het koninkrijk van zijn Vader omdat zij daarin naar Hem zelf hebben omgezien. Hun verraste reactie is: ‘Heer, wanneer dan?’ (Matth. 25, 37-40 NBV). Ze hebben zich nooit beseft dat Jezus hun hulp heeft ervaren *als aan Hem gedaan*: ‘Alles wat jullie gedaan hebben voor een van de onaanzienlijksten van mijn broers of zusters, dat hebben jullie voor mij gedaan.’ Hij identificeert zich met het lot van de minsten en wordt daardoor medehulpontvanger. Daardoor bevatte hun handelen een onvermoede geestelijke dimensie. Andersom kan Christus de ander tegemoet treden door de hulpbieder heen, ook als deze dit zelf niet bewust zo ervaart. Deze ervaring is overigens minder eenvoudig met duidelijke Bijbelse gegevens of verwijzingen te ondersteunen. Het lijkt vooral een veronderstelling gebaseerd op de overtuiging dat Christus met zijn Geest woont in de gelovige en door hem of haar heen werkt.

1. *Daden spreken voor zich*

In de eerste plaats is er het *impliciete* getuigenis van diaconale aandacht, zorg of hulp. Dorcas was overvloedig in goede werken daarmee een getuigenis voor haar omgeving, in het bijzonder de weduwen (Hand. 9: 36-42). Ook een Presentproject van een Bijbelkring of de steun van een SchuldhulpMaatje kan door de ander beleefd worden als teken van Gods liefde, al spreekt deze religieuze duiding uiteraard niet vanzelf.

2. *Woorden begeleiden en volgen de daden*

Dit is het *expliciete* getuigen in een diaconale situatie of relatie. Er zijn momenten waarop christenen iemand kunnen wijzen op God die de ander wil bijstaan in de nood. Ook kunnen zij vanuit hun geloof motiveren waarom ze doen wat ze doen, bijvoorbeeld wanneer de ander daarnaar vraagt. Diaconaat kan mensen daarvoor ontvankelijk maken zoals Paulus onderstreept als hij spreekt over de dienst van diakenen. Zij die hun dienst goed verricht hebben maken dat zij hoog staan aangeschreven onder de mensen en verkrijgen daardoor veel vrijmoedigheid in het geloof in Jezus Christus (1 Tim. 3:13)¹⁷. Diaconaat kan voor gelovigen de weg banen om vrijmoedig en geloofwaardig te spreken over hun zender en inspirator.

3. *Daden begeleiden en volgen de woorden*

Hierbij gaat het om diaconaal handelen in een missionair-getuigende situatie. Een missionair contact kan vragen om een diaconaal vervolg. Een pastoraal bezoeker ontdekt bijvoorbeeld de financiële nood van een gezin en regelt een stacaravan voor een gratis vakantie. Jezus trok het land door en verkondigde het evangelie, terwijl Hij goeddeed en mensen genas en bevrijdde van de duivel (Hand. 10:38). De hulp ondersteunt zo de verkondiging. Wanneer diaconale hulp uitblijft of tekort schiet kan ook het omgekeerde effect optreden; het getuigenis van het evangelie wordt dan verzwakt of ontkracht.

Diaconale presentie kan ook missionaire betekenis krijgen als leeromgeving voor missionaire presentie en missionaire communicatie. Dit is de leerdimensie van diaconale betrokkenheid: diaconale presentie als rijke leeromgeving, als missionaire leerweg. Dit begint steeds opnieuw met de vraag hoe het evangelie in de samenleving verstaan moet worden. Volgens Miedema (2005, pp. 169-170) is dit een missionaire vraag, een vraag naar missie in context. Daarbij moeten de eigen zekerheden, stellingen en veronderstellingen onder ogen worden gezien. Dat is een avontuur dat risico's met

---

17. Zie hiervoor de verhelderende uitleg van Van Houwelingen (2009, p. 93). Hij concludeert: 'Mensen die zich verdienstelijk hebben gemaakt in het diaconaat zullen des te gemakkelijker voor hun geloof uitkomen wanneer zij het woord voeren, zowel binnen de gemeente als naar buiten toe. Hun vrijmoedige uitspraken worden immers bevestigd door hun hulpvaardige daden.'

zich meebrengt voor het persoonlijk geloofsleven, de kerk en de oecumene, het samen optrekken van kerken. Het diaconaat staat evenals het missionaire werk in het geloofsperspectief van de verwachting van het rijk van God. Bij al dit werk gaat het om een permanent leerproces van kerk en christen. Naast risico's biedt deze leerweg ook kansen. Zo is het denkbaar dat kerkleden hulp verlenen aan mensen met psychische problemen of andersgelovigen en daardoor ontdekken hoe Gods boodschap specifiek voor *hen* goed nieuws is. Ook leren zij wellicht de taal van de ander spreken waardoor ze de boodschap van het evangelie in begrijpelijke taal kunnen communiceren. Langs deze weg kunnen diaconale ervaringen op een indirecte manier dienstbaar worden aan missionaire communicatie die mensen wil meenemen op de weg van het geloof en in contact brengen met het evangelie (De Roest H. , 2005, p. 142).

In dit onderzoek zullen we deze missionaire leerweg verkennen en uitdiepen. De veronderstelling daarbij is dat wie bewust reflecteert op diaconale ervaringen veel kan leren: over zichzelf en over de ander, over de rol van de kerk in de samenleving en over de actuele betekenis van het geloof en de christelijke geloofsgemeenschap. We hanteren hiervoor de term missionair-diaconale leerprocessen om duidelijk te maken dat missionaire en diaconale leerwegen nauw met elkaar vervlochten zijn. Het diaconale is daarbij een aspect of dimensie van het bredere missionaire leerproces.

We zijn ons er van bewust dat het inzoomen op de missionaire dimensie van diaconaat vragen kan oproepen over de integriteit van het diaconale handelen. Krijgt het diaconale handelen zo geen verborgen agenda, een missionaire bijbedoeling? Jüngel wijst er op dat de Barmhartige Samaritaan eenvoudig helpt, niet meer en niet minder. Diaconaal handelen dat deze houding als normatief beschouwt 'sperrt sich [...] gegen jede 'demonstratio christiana', gegen das Ansinnen, die Diakonie als Gelegenheit zu nutzen, um sich als Christen oder Kirche werbend zu präsentieren'¹⁸. Dat sluit echter niet uit dat christenen en kerken het nodige kunnen leren (en afleren) in de diaconale praktijk, juist met het oog op het ontwikkelen van integrale missionaire praktijken.

3.6. DIACONAAT ALS ASPECT VAN INTEGRALE MISSIONAIRE PRESENTIE

In § 3.3 concludeerden we dat het Bijbelse heil alomvattend is, goed nieuws voor de hele mens, de hele wereld en de gehele schepping. In dit hoofdstuk werd duidelijk dat de diaconale presentie van christenen en kerken een gestalte is van de missie van de kerk om dit heil te delen met medemensen in nood. Deze missie heeft een diaconale dimensie en diaconaat een missionaire intentie. Zij gunt de ander het beste, niet alleen sociaal, fysiek of materieel, maar ook in geestelijk opzicht. Diaconaat draagt zo de

---

18. Geciteerd in *Diakonie – eine Einführung* (Rüegger & Sigrist, 2011, p. 67).

missionaire bewogenheid in zich (Den Hertog & Noordegraaf, 2009, p. 188). Daar ligt de overtuiging onder dat het leven pas echt heel wordt als de relatie met God hersteld wordt door geloof in de Drie-enige God. Dit leidt tot een zendingsparadigma waarin de christelijke kerk zowel gezonden is om het bevrijdende evangelie van haar Heer door te geven als om mensen in nood in ieder opzicht bij te staan. Bosch (1998, p. 399) vat de begin jaren negentig samen hoe hierover wordt gesproken in zendingskringen:

‘in missionary circles today, but elsewhere as well, the mediating of “comprehensive”, “integral”, “total”, or “universal” salvation is increasingly identified as the purpose of mission, in this way overcoming the inherent dualism in the traditional and more recent models (...). Missionary literature, but also missionary practice, emphasize that we should find a way beyond every schizophrenic position and minister to people in their total need, that we should involve individual as well as society, soul and body, present and future in our ministry of salvation’.

Missionaire benaderingen die het dualisme tussen ziel en lichaam en tussen mens en samenleving willen overwinnen en die eenheid en integraliteit benadrukken worden ook wel holistische zending of *holistic mission* genoemd. De door Bosch genoemde termen worden breed gebruikt, maar de invulling in de missionaire en diaconale praktijk kan desondanks verschillen. Deze is afhankelijk van bijvoorbeeld de spirituele traditie, theologische opvattingen en de culturele en maatschappelijke context. Ook waar de term niet expliciet gebruikt wordt, kan de praktijk door deze integrale benadering gestuurd en gestempeld worden. Een Nederlands voorbeeld illustreert dit:

Motivatie van het jongerenwelzijnswerk van Youth for Christ-The Mall¹⁹

Jongeren zijn de toekomst van onze maatschappij. Sprankelend, dynamisch en altijd vernieuwend aanwezig. Wij geloven dat God van jongeren houdt en van ze geniet. Onze ambitie is om ze te helpen groeien op *geestelijk, sociaal, emotioneel en fysiek gebied* [cursive-ring BR]. Wij geloven dat we met veilige en positieve community's de context creëren waarin deze groei kan plaatsvinden. In dit alles positioneren wij ons als voorvechters van jongeren; zeker voor hen met een zwakke positie in de samenleving.

In deze studie richten we ons op missionaire presentie in de eigen leefomgeving. We proberen de term missionaire presentie te verbinden met de visie op *integral mission* zoals deze internationaal is opgekomen onder maatschappelijk betrokken evangelicals in Latijns-Amerika (*mission intégral*), waaronder met name René Padilla²⁰ en Samuel

19. <http://themall.nl/actief/> (geraadpleegd 22-12-2014).

20. Zie in het bijzonder: René Padilla, *Mission Between the Times* (Padilla, 2010). Oorspronkelijk in het Spaans als: *Misión Integral. Ensayos sobre el Reino de Dios y la Iglesia*.

Escobar.²¹ De uitdrukking wordt inmiddels breed gebruikt, ook door ecumenicals die de door Bosch genoemde schizofrenie willen overstijgen. Integral mission is uitgangspunt en doel van het internationale *Micah Network* van (evangelicale) christelijke hulp- en ontwikkelingsorganisaties.²² De benadering wordt als volgt kort getypeerd in de gezamenlijke *Micah Declaration*²³:

It is not simply that evangelism and social involvement are to be done alongside each other. Rather, in integral mission our proclamation has social consequences as we call people to love and repentance in all areas of life. And our social involvement has evangelistic consequences as we bear witness to the transforming grace of Jesus Christ. If we ignore the world, we betray the word of God which sends us out to serve the world. If we ignore the word of God, we have nothing to bring to the world. Justice and justification by faith, worship and political action, the spiritual and the material, personal change and structural change belong together. As in the life of Jesus, being, doing and saying are at the heart of our integral task.

Met integraliteit wordt in *integral mission* dan ook meer bedoeld dan het samen opgaan van verkondiging en sociale (diaconale) betrokkenheid in zending. Het éne heeft ook consequenties voor het andere. Verkondiging vraagt om bekering op ieder levens-terrein. In sociale (diaconale) betrokkenheid wordt getuigd van de transformerende genade van Jezus Christus. Net als in Jezus' leven behoren bij *mission* zijn, doen en spreken geïntegreerd te zijn. Zowel het Woord (Christus) als de wereld (de context) moeten volledig serieus genomen worden om in missionair opzicht van betekenis te kunnen zijn. Deze visie moet vooral begrepen worden tegen de achtergrond van de grote maatschappelijke nood in Latijns-Amerika. De 'vaders' van *integral mission* proberen een alternatieve weg te wijzen voor aan de ene kant de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie (in hun beleving te weinig Christocentrisch) en anderzijds Noord-Amerikaans en West-Europees zendingswerk (doorgaans te weinig contextgericht). In lijn hiermee zijn we in deze studie op zoek naar begaanbare wegen voor integere en integrale missionaire presentie in een West-Europese context en proberen daarbij te leren van deze stem uit Latijns-Amerika.²⁴ Het gaat daarbij uitdrukkelijk

---

21. Zie: www.integralmission.net voor een nadere uitleg en literatuur. Citaat van deze website (geraadpleegd 23—12-2014): 'The expression "integral mission" (misión integral) came into use principally within the Latin American Theological Fraternity (FTL) about twenty years ago. It was an attempt to highlight the importance of conceiving of the mission of the church within a more biblical theological framework than the traditional one, which had been accepted in evangelical circles due to the influence of the modern missionary movement. In the last few years the expression has been used so widely that the literal translation into English, integral mission, is gradually becoming a part of the vocabulary of those who are pressing for a more holistic approach to the Christian mission, even outside Spanish-speaking evangelical circles.'

22. In Nederland vertegenwoordigd door de Micha Campagne waarbij tientallen kerken en organisaties zijn aangesloten. Initiatiefnemer en trekker is de organisatie Tear.

23. Zie <http://integralmission.net/integral-mission/> (geraadpleegd 23-12-2014).

24. We geven daarmee vervolg aan een Nederlands missionair leerproces dat in 2012 in gang is gezet door Tear via een bezoek van een delegatie aan CLADE V in Costa Rica, het 5^e Latijns-Amerikaanse evangelisatiecongres van de FTL (Fraternidad de Teología Latinoamericana). Zie:

niet om het hanteren van een verborgen of dubbele agenda om ‘zieltjes te winnen’. We willen recht doen aan de - vaak kwetsbare - medemens in heel zijn bestaan, maar ook aan de volheid van het Bijbelse heil dat de mens in/en zijn context heilzaam wil transformeren. Ons onderzoek naar missionair-diaconaal leren in protestantse kerken heeft mede tot doel om een integraal missionair paradigma te helpen ontwikkelen als basis voor geloofwaardige missionaire en diaconale praktijken in Nederland en vergelijkbare postchristelijke samenlevingen. Aan het einde van deze studie zullen we hiervoor een voorstel presenteren waarbij inzichten uit het praktijkonderzoek verwerkt worden.

We maken hiermee een bewuste keuze. In een onderzoek naar de participatie van *evangelicals* in de civil society in Nederland, Kenya en Brazilië is deze benadering door Visser (2013) getypeerd als die van de *presenters*. Zij hebben de antithetische houding uit de jaren '70 tot '90 van de vorige eeuw, gekenmerkt door een sterk wij-zij denken, losgelaten, en kiezen ervoor ‘om iets van het christelijke geloof te laten zien door actief en dienstbaar (present) te zijn in de samenleving’, ook buiten de eigen organisaties om. Presenters beseffen dat zij als orthodox-protestantse gelovigen een minderheid vormen in de samenleving. Daardoor zijn hun verwachtingen wat betreft het verdedigen van een christelijk Nederland een stuk getemperd. Een tweede oorzaak van deze omslag van antithese naar presentie is de opkomst van het postmodernisme en het einde van de polarisatie in de samenleving. Dit heeft geleid tot meer openheid naar de cultuur en een nadruk op authenticiteit. In de derde plaats hebben evangelicals geleerd dat orthodoxie en politieke en maatschappelijke betrokkenheid elkaar niet hoeven uit te sluiten, maar kunnen samengaan (Visser, 2013, pp. 156-157). Het gaat in Nederland volgens Visser om een groeiende groep die onder meer zichtbaar wordt binnen de ChristenUnie, de Evangelische Omroep (EO), de Evangelische Alliantie (EA)²⁵ en IFES, de koepel van evangelische en gereformeerde studenten verenigingen. De presentiehouding gaat niet op voor de kleine groep charismatischen en de veel grotere groep bevindelijke gereformeerden. Hun houding is antithetischer omdat zij meer spanning ervaren tussen hun religie en de samenleving als geheel.

<http://www.tear.nl/christenen-latijns-amerika-hoopvol-armoede> (geraadpleegd 23-12-2014). Januari 2015 kreeg deze reis een vervolg via een tweedaagse werkconferentie van Tear in Amsterdam-Noord waarbij o.a. Ugandese partners aanwezig waren om mee te denken met een groep Nederlandse missionaire werkers en denkers. De bevindingen daarvan zijn vastgelegd in ‘Vijf broden en twee vissen’, zie: <http://www.tear.nl/vijf-broden-en-twee-vissen> (geraadpleegd 7-4-2015).

25. De EA fuseerde per 1 juli 2013 met de Evangelische Zendingsalliantie tot EA-EZA. Vanaf mei 2015 ging de organisatie verder onder de naam MissieNederland. Zie www.missionenederland.nl.

3.7. CONCLUSIES

In deze studie wordt uitgegaan van zending als integrale missionaire presentie in een lokale context. Ons onderzoek naar missionair-diaconaal leren in protestantse kerken heeft mede tot doel om een integraal missionair paradigma te helpen ontwikkelen dat kan dienen als basis voor geloofwaardige missionaire en diaconale praktijken in Nederland en vergelijkbare samenlevingen.

- a. Onder *missionair handelen* verstaan we het bewust (willen) deelnemen en bijdragen van christenen en kerken aan de missie van God in de wereld. Missionair spreken en handelen richt zich zowel op het delen van het evangelie van Jezus Christus als op het vormgeven van deze boodschap in heilzame en bevrijdende daden. Overal waar deze missionaire gerichtheid in de samenleving concreet gestalte krijgt is er sprake van missionaire presentie. De betrokkenheid op de naaste in nood is hiervan een wezenlijke expressie en dimensie, constituerend voor het kerk-zijn.
- b. Onder *diaconaal handelen* verstaan we de persoonlijke en gezamenlijke dienst van volgelingen van Jezus aan medemensen in moeilijke persoonlijke of maatschappelijke omstandigheden, in het bijzonder aan hen die geen helper hebben of door anderen worden uitgesloten. Deze dienst richt zich op het voorkomen, bestrijden, verminderen en mee uithouden van zowel fysiek en psychisch lijden, als sociale en materiele noden en maatschappelijk onrecht en heeft oog voor de geestelijke aspecten die hiermee verbonden zijn.
- c. In het veldonderzoek naar diaconaal leren zullen we uitgaan van een vereenvoudigde omschrijving. We operationaliseren diaconale betrokkenheid als *extra aandacht, zorg en hulp van kerken en hun leden voor mensen die dat nodig hebben*, binnen of buiten de betreffende kerkelijke gemeenten en ongeacht de aanleiding.
- d. De gelovige die diaconaal handelt communiceert hiermee het woord en de liefde van God onder de mensen. Daarom heeft diaconaal handelen theologisch gezien een missionaire dimensie. Tegelijk kan het een missionaire leerweg zijn voor christenen en kerken die willen leren hoe zij op een integere en integrale wijze missionair present kunnen zijn in een samenleving die zich kenmerkt door individualisering, ontkerkelijking, secularisatie, multireligiositeit en multiculturaliteit.

4. Diaconaal leren als ervaringsleren

De heilzame ontmoeting tussen kerkmensen en mensen die buiten de samenleving staan resulteert in een nieuw besef van wat geloven is en hoe essentieel de praktische kant van geloven is voor de kerken en voor de samenleving (Present Nederland, 2009, p. 34).

Wanneer we in deze studie inzoomen op de mogelijke leereffecten van diaconale presentie, spreken we in leertheoretische termen over ervaringsleren. In dit hoofdstuk diepen we uit wat we hieronder verstaan en hoe we deze inzichten kunnen verbinden met het verwerken van diaconale ervaringen.

4.1. HEILZAME ONTMOETINGEN

In de diaconale praktijk worden gelovigen blootgesteld aan ervaringen die hun overtuigingen kunnen bevestigen, maar ook kunnen bevragen. Hiervoor wordt ook wel de term *exposure* gebruikt. Hoe nieuwer en indringender de diaconale ervaring is, hoe sterker de ‘exposure’ en hoe meer er los wordt gemaakt aan primaire oordelen, vragen en daarmee verbonden emoties. ‘Gemeenteleden worden op deze manier uitgedaagd via de buitenkerkelijke context om stil te staan bij het eigen geloven en de eigen traditie, bij eigen antwoorden en eigen geloofspraktijken’ (De Kock, 2014, p. 183). Stichting Present spreekt in dit verband van heilzame ontmoetingen: ‘De heilzame ontmoeting tussen kerkmensen en mensen die buiten de samenleving staan resulteert in een nieuw besef van wat geloven is en hoe essentieel de praktische kant van geloven is voor de kerken en voor de samenleving’ (Present Nederland, 2009, p. 34).

Mary McClinton-Fulkerson (2007) noemt deze ervaringen plaatsen van bevrijding (places of redemption). Als systematisch theologe probeert zij theologisch betekenis te geven aan wat er zich afspeelt in de werkelijkheid van alledag van een kerk en haar leden (‘theology of the worldly’). Daarvoor moet onderzocht worden hoe deze realiteit niet alleen vol is van tegenstrijdigheden en complexiteit, maar ook van sporen van Gods bevrijdende aanwezigheid. Ze gebruikt hiervoor het beeld van een lichamelijke verwonding. Theologisch denken komt op gang doordat het moet reageren op bepaalde ervaringen. Dat kan een nieuw perspectief geven op het eigen geloof. Het honoreren van ‘wereldse’ ervaringen kan een belangrijke aanvulling geven op meer traditionele manieren van theologiseren.

Het beeld van verwonding sluit nauw aan bij John Hull (1991, p. 97) die spreekt over de pijn van het leren. Zijn perspectief is sociaalpsychologisch. De confrontatie met andersdenkenden kan leiden tot cognitieve dissonantie, tot spanningen tussen de

eigen overtuigingen en die van de ander of de bredere samenleving. Vooral leden van orthodoxe geloofsgroeperingen kunnen hiermee worstelen omdat zij gewend zijn aan een sterke geloofsideologie. Terugtrekken uit de samenleving verkleint de pijn (p. 117). Een andere mogelijke reactie is ideologische verharding (p. 125) of juist het uit de weg gaan van gesprek over de eigen overtuigingen (p. 130). Samengevat: terugtrekken, verharden of vermijden. Er is ook een vierde reactie mogelijk: de weg naar voren die de risico's en de pijn van het nieuwe religieuze leren aanvaardt (p. 133). Deze reactie, die de eigen levenservaringen integreert en daardoor nieuwe perspectieven opent, noemen we *veranderen*. Verandering ontstaat alleen wanneer er voldoende ruimte aanwezig is om de nieuwe ervaringen toe te laten en te overdenken. Dit geldt zowel individueel als collectief.

Theologisch gesproken kan het gelovigen helpen om te beseffen dat God zich laat ontmoeten 'in de werkelijkheid van alledag', zoals Van den Brink en Van der Kooij (2012, p. 174) het verwoorden. In deze werkelijkheid zijn volgens hen sporen van Gods liefde aan te treffen (p. 180). Ook rekent het christelijk geloof ermee dat God zich in zijn vrijheid en liefde kan aandienen via open verhoudingen die volgelingen van Christus met andersgelovigen aangaan (p. 186). Diaconale ervaringen kunnen helpen om andere vormen van openbaring, zoals de Bijbelse geschriften en de traditie van de kerk, beter of anders te verstaan. Ervaring is daarmee geen correctie op deze vormen van openbaring, maar op de geldende interpretatie hiervan in de geloofsgemeenschap. Er zijn sporen van God te vinden in het leven van alledag en 'de christelijke gemeenschap is, als het goed is, de interpretatiegemeenschap bij uitstek die hier werk van maakt' (p. 181).

4.2. KENMERKEN VAN ERVARINGSLEREN

Ervaringsleren staat voor het opdoen van ervaringen in de praktijk en daaruit leren. Dat kunnen incidentele leerervaringen zijn die spontaan opkomen uit het diaconale handelen maar ook bewust bedoelde (intentionele) leerervaringen. De confrontatie met de nood of eenzaamheid van mensen kan leiden tot spontane, meer impliciete en intuïtieve leerervaringen. Bewustwording en reflectie versterken het leereffect, maar ook zonder deze leren mensen van 'het leven'. Voorbeeld van intentionele leerervaringen zijn maatschappelijke stages in het voortgezet onderwijs of diaconale werkvakanties van jeugdgroepen. Ervaringsleren, ook wel authentiek leren genoemd (Korthagen & Lagerwerf, 2008, p. 174), onderscheidt zich van leren aan informatie

zoals dat in het verleden in het Nederlandse onderwijs gebruikelijk was en deels nog het geval is. De verschillen worden samengevat in tabel 4.1¹.

Tabel 4.1. *Verschillen tussen ervaringsleren en leren aan informatie.*

ERVARINGSLEREN	LEREN AAN INFORMATIE
Vertrekt vanuit de ervaringen van de persoon	Startpunt buiten de persoon in geordende en systematische kennis.
Werkt met concrete gegevens uit de situatie van de persoon. Gevoelens spelen vaak een grote rol.	Aanreiken van feiten en ideeën, begrippen en regels vanuit informatiebronnen.
Wat geleerd wordt heeft vaak alleen betrekking op situaties die zich dicht rond de lerende afspelen.	Het leren is abstract en de nadruk ligt op algemeen geldende inzichten.
Inzichten verkregen uit ervaring worden vaak niet getoetst aan externe maatstaven. Daarom is het leereffect vaak beperkt en het geleerde soms alleen van toepassing op een beperkt aantal situaties.	De verkregen leerresultaten zijn vaak op een groot gebied van toepassing.

We zouden in deze verschillen een tweedeling kunnen zien tussen ervaringsleren als subjectief kennen en informatieleren als objectief kennen, gericht op geordende en systematische kennis. In zekere zin is dit juist: ervaringsleren richt zich op persoonlijke en daarmee subjectieve ervaringen en waarnemingen en daarop gebaseerde oordelen en overtuigingen. De godsdienstopedagoge Lanser-van der Velde (2000, p. 32) voegt hier echter aan toe dat ook het leren aan informatie niet gezien kan worden als ‘objectief’. Op basis van de contextuele kentheorie van Dewey stelt zij dat leren een *intersubjectief proces* is en daarom in zichzelf altijd een zaak van wederkerigheid. De leraar verandert mee met de leerling. Tegelijk is leren een doorgaand proces, want we doen voortdurend nieuwe ervaringen op en gaan door veranderingen heen. Termen als ‘wederkerig leren’ en ervaringsleren zijn in haar ogen contaminaties. In deze contextuele kennistheorie, die verwant is met het constructivisme, horen denken en handelen als aspecten van kennisverwerving onlosmakelijk bij elkaar. Beide zijn volgens Lanser nodig om te kunnen leren.

Tot nu toe gebruiken we het woord leren als een vanzelfsprekend begrip. De eerste associatie van mensen bij leren is vaak het aanleren van nieuwe kennis en vaardigheden in een speciaal daarvoor gecreëerde leeromgeving. Een natuurlijke omgeving kan echter ook een leeromgeving zijn, zij het dat daar vooral spontaan en incidenteel geleerd wordt (Boekaerts & Simons, 1993, pp. 4-5). In dit onderzoek hanteren we de

1. Naar J.G. Schaap in *Samen leren leven en geloven* (1984, p. 67).

volgende eenvoudige basisdefinitie van leren: leren is het zich eigen maken van nieuwe kennis, inzichten, houdingen en vaardigheden. Lanser-van der Velde (2000, p. 32) voegt hier aan toe dat leren een intersubjectief proces is en daarom in zichzelf altijd een zaak van wederkerigheid². Tegelijk is het een doorgaand proces, want we doen voortdurend nieuwe ervaringen op en gaan door veranderingen heen. Leven is leren en leren is leven. Deze conclusies onderstrepen het belang van aandacht voor leren uit diaconale ervaringen en de nauwe verwantschap tussen leren en veranderen.

4.3. REFLECTIE OP DIACONAAL HANDELEN

4.3.1. *Het belang van reflectie*

Ervaringsleren heeft volgens Schaap (1984, p. 67) betrekking op:

- de mens in de eigen leefomgeving, met zijn emoties en gevoelens;
- het via de wisselwerking van actie en reflectie komen tot verstaan van deze leefomgeving en van de eigen persoon;
- concreet betrokken raken op de leefomgeving en op de betekenis daarvan voor het eigen leven (praktisch kennen).

We herkennen hierin het model ‘see–reflect–act’ zoals dat door Latijns-Amerikaanse theologen wordt gebruikt als hulpmiddel om theorie en praktijk met elkaar te verbinden (Lutheran World Federation, 2009, pp. 59-60). Deze start met *zien* (waarnemen, onderzoeken) van de context waarin diaconale actie plaats vindt. Aandacht geven aan ervaringen en persoonlijke verhalen is daarin de eerste stap. Wordt de realiteit gezien vanuit het perspectief van de arme en de gemarginaliseerde? Wat leren we uit onze diaconale praktijken? Dit geeft ruimte aan wat weleens ‘stille kennis’ wordt genoemd en aan stemmen die niet altijd toegang hebben tot formele reflectieprocessen. Op de eerste stap van het analytische *zien* volgt de meer hermeneutische stap van de *reflectie*. Hoe interpreteren we wat we zien, horen en waarnemen in het licht van Gods Woord en de komst van zijn Koninkrijk? Welke betekenis geven we aan onze eigen ervaringen en die van mensen in de marge? Op welke wijze worden we uitgedaagd om te handelen en te participeren in Gods holistische missie? Dit leidt tot de derde stap van

---

2. Op basis van de contextuele kentheorie van Dewey.

nieuwe vormen van diaconaal *handelen* die als het goed is gebaseerd zijn op nauwkeurig waarnemen en zorgvuldige reflectie. Van daaruit krijgt de cyclus weer haar vervolg³.

Een vergelijkbaar onderwijskundig model is de bekende leercirkel van Kolb. Doen, waarnemen, opmerken en denken volgen elkaar daarin achtereenvolgens op als actief oefenen en experimenteren, concreet ondergaan en ervaren, reflectief observeren en daarop gebaseerde abstracte begripsvorming (conceptualiseren). Volgens Kolb is er pas sprake van effectief leren wanneer alle fases uit deze leercirkel worden doorlopen. De fase waarmee het leerproces begint kan echter verschillen per individu (Hendriksen, 2006, p. 14). Het model van Kolb is vooral een leermodel voor een intentionele leeromgeving. De betekenis voor het kerkelijke diaconaat is tweërlei. In de eerste plaats vraagt ook het creëren van een leeromgeving voor het diaconale handelen om het kunnen doorlopen van de gehele leercirkel. Een inspirerende preek is belangrijk, maar onvoldoende om diaconaal te leren handelen. Daarvoor is ook concrete ervaring nodig in bijvoorbeeld een inloopcentrum en daarop volgende reflectie en bezinning. Daarnaast is het belangrijk rekening te houden met de verschillende voorkeurlerestijlen van gemeenteleden. Praktisch betekent dit bijvoorbeeld dat als een diaconie meer gemeenteleden wil mobiliseren om mee te doen in de participatiesamenleving, sommigen de kans moeten krijgen om direct ervaring op te doen en hierover later onder begeleiding door te praten. Anderen zullen eerst behoefte hebben aan een stukje achtergrond en theorie of aan meelopen en observeren, om pas daarna een concrete taak op zich te nemen.

In het model van Kolb wordt het reflecteren volgens Schaap (1984, p. 134) vooral opgevat als een proces van inductief en deductief denken. Vanuit ervaringen komt men via generalisatie op een inductieve manier tot begripsvorming, vanuit deze begrippen worden vervolgens op logisch-deductieve wijze aanwijzingen afgeleid voor het handelen. Het omgaan met begrippen, zoals de kernwoorden van het geloof, is volgens Schaap echter ook een creatief leergebeuren dat daar bovenuit gaat, ‘een zoekproces naar nieuwe, meer adequate kernwoorden, d.i. inzicht-als-onderkennen van nieuwe inzichten’. Dit creatief probleemoplossend denken duidt hij aan met *abductie*, omdat de lerende wordt weggevoerd naar een nieuwe, zinvolle ordening van zijn leefwereld. Ideeën worden op creatieve wijze met elkaar in verband gebracht binnen het kader van meer omvattende ideeën die helpen om problemen in de werkelijkheid het hoofd te bieden en de leefsituatie daardoor leefbaarder te maken. Het bijhorende kennisideaal is functioneel: een open systeem van integrerende ideeën; voorlo-

---

3. Een alternatief model wordt beschreven door Lindberg en gevormd door het acronym DRAPE: do – reflect – analyze – put into use – evaluate. ‘Learning is like draping yourself around an experience, either alone or in a group’ (1997, pp. 119-120).

pig, benaderend, open voor verbetering. Het pedagogische ideaal is dat mensen moeten leren om actief en creatief veranderend in te grijpen in hun leefsituatie om tot een zinvolle ordening te komen. Zij leren hun situatie begrijpen door de juiste vragen te stellen, beschikbare inzichten te gebruiken en nieuwe inzichten te ontwikkelen en te testen (ibid., p. 135). Het gaat om een perspectivisch kennen, d.w.z. dat de mens duiding geeft aan zijn leefwereld vanuit een bepaald perspectief, waardoor aspecten van de werkelijkheid zich ontsluiten. ‘In het ervaren van mensen komen het gebeuren, waarin zij betrokken raken én de interpretatie die zij daaraan geven, samen in een actief en creatief leergebeuren gericht op de zinvolle ordening van hun totale leefsituatie’ (p. 136). Deze functionele benadering leidt tot drie principes voor het leren uit missionair-diaconale ervaringen:

- op een open, integratieve wijze leren omgaan met elkaar en met de ander en diens overtuigingen;
- zich leren verhouden tot de werkelijkheid in vier verschillende relaties, n.l. die van concreet ervaren, reflectief waarnemen, abstracte begripsvorming en actief experimenteren,
- en het leren hanteren van een functioneel kennisideaal, gericht op een creatieve en zinvolle ordening van de leefwereld, maar altijd open voor verbetering.

Terugkerende kernbegrippen in de gepresenteerde modellen van ervaringsleren zijn *reflectie en betekenisgeving*. In de meest basale vorm is reflecteren ergens over nadenken met het doel hieruit iets te leren voor de toekomst. Groen spreekt over het stellen van vragen over het eigen gedrag in een betekenisvolle situatie met als doel zelfkennis en zelfinzicht. Gedrag is een samenstel van waarneembare handelingen en niet-waarneembare processen die het zichtbare gedrag ‘boven de waterlijn’ beïnvloeden. Zelfkennis en zelfinzicht bevorderen het begrip van het gedrag van anderen (Groen, 2011, pp. 17, 24). Korthagen (2008, p. 174) omschrijft reflectie als het herstructureren van ervaringen en/of kennis met de bedoeling het handelen van de persoon vorm te geven bij een vergelijkbare activiteit. Reflectie leidt dus via het stellen van vragen tot verdiepend inzicht in de eigen persoon en het eigen handelen in een concrete context met als doel het handelen in toekomstige vergelijkbare situaties daarop aan te passen. Dat maakt het bij uitstek relevant voor diaconale werkers en vrijwilligers: ‘Wat kan ik uit deze diaconale ervaring leren met het oog op een volgende keer?’. Of, met een voorbeeldvraag van Hendriksen (2006, p. 13), ‘Waar zat vandaag voor jou de verrassing en wat ga je daar mee doen?’. In het diaconale leren is het belangrijk om deze vragen niet alleen voor de eigen persoon te beantwoorden, maar ook voor de geloofsgemeenschap als geheel zodat er een gemeenschappelijk leerproces ontstaat. De vragen worden dan: ‘Wat leren wij hieruit en wat gaan we hier

mee doen?’ Dit zijn de vragen die gesteld worden in het Latijns-Amerikaanse reflectiemodel en die in christelijke kring verbonden worden met de voortdurende wisselwerking tussen tekst en context, het geschreven Woord en de dynamische werkelijkheid.

Het vermogen te reflecteren is niet bij iedereen in gelijke mate aanwezig. Het vraagt volgens Groen (2011, p. 51) bereidheid om naar het eigen gedrag te kijken en het vermogen om dit van een afstand te doen. ‘Dit is een abstracte bezigheid: zowel het in gedachten voorstellen van de voorbije gebeurtenis als het denken daarover’. Reflectie is daarom een metacognitieve vaardigheid die het handelen in een concrete situatie overstijgt. Deze vaardigheid ontwikkelt zich gedurende de adolescentieperiode. In die periode leert de adolescent analyseren en redeneren en problemen van meerdere kanten bekijken. Ook ontdekt hij dat de beoordeling of interpretatie van situaties samenhangt met zijn eigen normatieve referentiekader en dat van anderen. Reflectie als denkproces is niet hetzelfde als empathie. Dit is het vermogen om zich in te leven in de gevoelens en gedachten van anderen en dat te tonen aan de ander (ibid., p. 51-55).

4.3.2. Lagen van reflectie

Het ui-model van Korthagen (2008, pp. 93-94)⁴ is een middel om de verschillende lagen van de persoon in relatie tot ervaringen bespreekbaar te maken. Het model grijpt terug op de zogeheten logische niveaus van Gregory Bateson die verder ontwikkeld zijn door Robert Dilts. Deze niveaus helpen om zicht te krijgen op geconditioneerde patronen in het denken en handelen en hierop invloed uit te oefenen vanuit het innerlijke zelf (Van der Meij, 2012, p. 115). Korthagen presenteert deze niveaus als schillen of lagen van een ui. Bij elke schil van het ui-model past een reflectievraag. We presenteren het model van buiten naar binnen, startend bij de buitenste schillen, de context en het handelen. Vandaaruit worden verdiepende vragen gesteld om tot de kern te komen. Het ui-model telt zes lagen (tabel 4.2). Het reflecteren over deze zes lagen noemt Korthagen kernreflectie, omdat het mensen brengt tot hun kern, hun diepste betrokkenheid (bijvoorbeeld God) en/of missie in het leven. Van der Meij (2012, p. 115) spreekt hier over het niveau van spiritualiteit. Ze omschrijft dit als ‘het contact met degene die je werkelijk bedoeld bent te zijn, je ongeconditioneerde ‘ware’ zelf’. De vraag is natuurlijk hoe ongeconditioneerd dit zelf is. Reflectie kan immers ook leiden tot de ontdekking dat er in je diepste zelf belemmeringen zijn om anderen te

---

4. De bewoordingen zijn enigszins aangepast. Overtuigingen hebben we aangevuld met Waarden en Identiteit met Rollen. Competenties hebben betrekking op de kennis, kwaliteiten en vaardigheden die nodig zijn om in een bepaalde situatie adequaat te kunnen handelen.

dienen. In Bijbels perspectief kan het daarom ook worden verwoord als het beschouwen van het leven in het licht van Gods openbaring.

Tabel 4.2 Het ui-model van Korthagen schematisch weergegeven.

REFLECTIELAAG	REFLECTIEVRAAG
<i>Omgeving/context</i>	Wat kom je/kwam je tegen in je omgeving?
<i>Gedrag</i>	Wat doe je/deed je in de concrete situatie?
<i>Competenties</i>	Welke competenties worden in deze situatie zichtbaar?
<i>Overtuigingen/Waarden</i>	Welke overtuigingen/waarden sturen/stuurden jouw handelen?
<i>Identiteit/Rollen</i>	Hoe zie je/zag jij jezelf en jouw rol in deze situatie?
<i>Missie/Betrokkenheid</i>	Waar doe je/deed je het ten diepste allemaal voor?

Het reflectieve leerproces waar alle genoemde lagen bij betrokken zijn, wordt *multi-level learning* genoemd. Van de begeleider wordt verwacht dat deze kan ‘schakelen’ van de ene naar de andere laag en zo de persoon helpt om tot nieuwe inzichten te komen (Korthagen & Lagerwerf, 2008, pp. 95-97). Korthagen tekent hierbij aan dat aandacht voor de diepere lagen vaak niet past binnen de comfortzone van mensen. Dat geldt vermoedelijk ook voor de uitdaging die Schaap aanreikt om gelovigen een functioneel kennisideaal te leren hanteren en op een open, creatieve wijze met hun omgeving te leren omgaan. Veiligheid is een voorwaarde om deze uitdaging aan te kunnen gaan (ibid., p. 103). Ook in kerkelijk verband is dit een belangrijke conditie die voorafgaat aan alle betekenisvolle reflectie op missionaire en diaconale praktijken.

4.3.3. Voorwaarden voor goede reflectie

Goede, betekenisvolle reflectie spreekt niet vanzelf. Deze veronderstelt bepaalde randvoorwaarden, attitudes en vaardigheden. Randvoorwaarden zijn volgens Hendriksen (2006, p. 54) tijd en geld, netwerken ter ondersteuning van het reflectie-gesprek en het realiseren van hulp bij de reflectie. De vraag is of kerken en christelijke organisaties hierin voorzien als het gaat om diaconaal handelen. Is er tijd en ruimte voor naast het uitvoerende werk? Beschikken kerken over deskundigheid om reflectieprocessen te begeleiden? Waar ligt de focus van leidinggeven? Wordt het belang er van ingezien voor de betrokkenen en de gemeenschap als geheel of draait het vooral om het concrete diaconale handelen?

Daarnaast vraagt reflectie om de juiste attitudes en vaardigheden bij de betrokken personen. Als belangrijkste attitudes noemt Hendriksen (2006, p. 56):

- zich openstellen voor nieuwe informatie en interactie
- zich flexibel tonen
- zich onbevangen en niet oordelend opstellen
- zich onderzoeks- en veranderingsgericht opstellen
- creatief durven zijn, risico's durven nemen.

Openheid, moed en durf zijn dus belangrijke voorwaarden voor goede reflectie. Daarbij horen ook de nodige vaardigheden. We noemden al het vermogen tot abstractie, analyseren en redeneren. Daarnaast kan gedacht worden aan (Groen, 2011, pp. 149-150):

- vragen stellen en doorvragen
- helder benoemen van aspecten in een betekenisvolle situatie (concretiseren)
- uitleggen en uitspreken wat je precies bedoelt (expliciteren)
- fijn onderscheid aanbrengen in informatie (nuanceren)
- goed verwoorden van gedachten en gevoelens (taalschat)

Al deze attitudes en vaardigheden hebben een duidelijk raakvlak met het kennisideaal en de open, creatieve houding die Schaap bepleit. De vraag kan worden gesteld in hoeverre ze aanwezig zijn binnen kerken, met name binnen de orthodoxe protestantse kerken waarop ons onderzoek zich toespitst. In de kern gaat het n.l. om de bereidheid en het vermogen om zich open te stellen voor nieuwe ervaringen, daaruit te leren en mee te bewegen met deze leerervaringen. Hoe groot is deze bereidheid binnen orthodoxe protestantse kerken? Zijn juist zij niet geneigd om de eigen geloofstraditie af te schermen voor invloeden van buitenaf? Weten zij zich niet allereerst geroepen om 'de waarheid van het evangelie' te bewaren voor invloeden vanuit de wereld? Als er aan het begin van de 21^e eeuw sprake is van een opleving van het missionaire *activism* onder evangelicals, hoe verwerken zij deze ervaringen dan in relatie tot hun *conversionism*, *Biblicism* en *crucicism* (§ 1.1)? De missie van de kerk vraagt immers om 'dubbel luisteren', zowel naar het Woord van God als naar de wereld, *the Word and the World*. Alleen dan is het volgens een theoloog als John Stott mogelijk om beide werelden met elkaar te verbinden⁵. Dubbel luisteren vraagt een open en onbevangen leerhouding waarin ook de ervaringen van alledag worden 'uitgeluisterd' inclusief de soms confronterende en ontregelende stemmen vanuit de marge. Daarom is er in feite sprake van een drievoudig luisteren. Naast de stemmen vanuit het Woord en de wereld, stemmen die van buitenaf komen, moeten ook de eigen innerlijke stemmen worden beluisterd en vervolgens in dialoog gebracht met openbaring en ervaring⁶. Zijn

---

5. Zie: <http://www.licc.org.uk/about-licc/john-stott> (geraadpleegd 9-2-2015).

6. Harry van de Pol (2010, p. 105) geeft in *Harthorend* inzicht in het beluisteren van innerlijke stemmen die schuil gaan achter eigen gedachten, behoeften, emoties en oordelen. Zijn methodische benadering kan

orthodoxe protestantse kerken in staat tot drievoudig luisteren? Kunnen zij nieuwe ervaringen betekenis geven en hierdoor tot een nieuw verstaan komen van zichzelf, hun omgeving en mogelijk ook hun eigen geloofstraditie? Al te nadrukkelijke reflectie kan immers ook spanningen opleveren met de eigen identiteit, missie, overtuigingen en waarden.

4.3.4. Niveaus van reflectie

Niet iedereen kan concrete ervaringen zelfstandig relateren aan bijvoorbeeld politieke of maatschappelijke achtergronden. Daarom is het goed om onderscheid te maken tussen niveaus van diaconale reflectie (zie tabel 4.3). Theoretisch kan gedacht worden

Tabel 4.3 Niveaus van diaconale reflectie

NIVEAU	MOGELIJKE DIACONALE REFLECTIEVRAGEN
<i>Persoonlijk</i>	Wat leer ik uit deze ervaringen over mijzelf en de ander die ik ontmoette? Wat leer ik uit deze ervaringen voor mijn toekomstig handelen?
<i>Gezamenlijk</i>	<i>Kerkelijk:</i> Wat leren we uit deze ervaringen over ons kerkelijke functioneren? Wat betekenen deze ervaringen voor onze missionaire communicatie?
	<i>Maatschappelijk:</i> Wat leren we uit deze ervaringen over de samenleving? Is er aanleiding om te reageren op de effecten van maatschappelijk beleid?
	<i>Theologisch:</i> Door welke theologische overtuigingen lieten we ons leiden bij ons handelen? Welke nieuwe theologische inzichten ontleen we aan deze ervaringen?
<i>Wetenschap- pelijk</i>	Door welke motieven laten mensen zich leiden in hun diaconale handelen? Wat leren mensen uit hun diaconale ervaringen en wat doen zij hier mee?

aan drie elkaar opvolgende niveaus: persoonlijke, gezamenlijke en wetenschappelijke reflectie. Deze niveaus lopen op van concreet naar abstract. Het eerste niveau richt zich op het persoonlijke diaconale handelen. Het daaropvolgende niveau van reflectie is gericht op het gezamenlijk verwerken van leerervaringen in kerken, groepen en organisaties. Dit kan worden gesplitst in kerkelijke, maatschappelijke en theologische

---

helpen om in een missionair of diaconale context ruimte te geven aan de diversiteit van innerlijke ‘stemmen’ en deze in een constructieve dialoog te brengen met de stemmen die opklinken uit het Woord en uit de context’.

reflectie. Het laatste niveau betreft de wetenschappelijke doordenking van diaconale geloofspraktijken. De niveaus lijken binnen kerken ook bruikbaar voor bijvoorbeeld pastorale en missionaire geloofspraktijken. De vraag is of er binnen kerken op de verschillende niveaus gereflecteerd wordt, wat dit belemmert of bevordert en welke methodieken hierbij behulpzaam kunnen zijn. In deze studie spelen deze vragen een belangrijke rol.

4.4. DIACONAAL LEREN IN DE PRAKTIJK

4.4.1. Diaconaal leren in Nederland

Onze theoretische verkenning roept de vraag op naar empirisch materiaal dat licht werp op de gestelde vragen. Wordt er in de diaconale praktijken in Nederland gereflecteerd en geleerd? In deel III van deze studie zullen we in een *case study* nagaan hoe een en ander functioneert in enkele concrete protestantse kerken. De vraag is door ons eerder onderzocht in een verkennend onderzoek onder protestantse kerkleden die diaconaal actief waren via Stichting Present en Stichting HiP (Roor B. , 2010). Het onderzoek geeft enige indicaties van hoe het er aan toegaat in de diaconale praktijk. Het bestond uit twee onderdelen: interviews met individuele vrijwilligers (Stichting HiP) en groepsinterviews met kerkelijke groepen (Stichting Present). De leereffecten blijken sterk uiteen te lopen onder de individuele vrijwilligers, sommigen leren weinig, anderen veel. Zij typeren diaconale ervaringen als verrijkend. Ze maken hen meer bewust van wat hen inspireert en versterken hun motivatie om te dienen en te delen. Ook openen zij de ogen voor de noden van medemensen en geven zij inzicht in sociaal-maatschappelijke problemen. Eenzaamheid en het ontbreken van goede sociale netwerken is daarbij een vaak genoemde ontdekking. Leereffecten die afwezig waren hadden betrekking op intentioneel leren. De ervaringen blijken (gemiddeld genomen) voor respondenten geen impuls om bijvoorbeeld vaker bepaalde TV-programma's te bekijken, verdiepende boeken te lezen of bijeenkomsten te bezoeken (ibid., pp. 57-58). Ook stellingen over de invloed op het eigen geloof of op de eigen visie op de rol van de kerk in de samenleving scoren laag. De confrontatie met de sociale werkelijkheid lijkt daarin weinig teweeg te brengen. De vrijwilligers leren minder dan de professionals van de beide organisaties hopen.

Bij de geselecteerde Presentgroepen bleken de wat oudere kerkleden meer open te staan voor reflectie. Teveel aandacht voor reflectie lijkt met name onder jonge hoogopgeleide vrijwilligers averechts te werken. Ze leiden aan reflectiemoeheid als gevolg van een overdosis aan reflectieopdrachten tijdens hun opleiding. Eén van hen vatte het zo samen: 'Voeg de daad bij het woord in plaats van allemaal woorden aan de daad toe te voegen' (p. 61).

4.4.2. Diaconaal leren in het buitenland

Ook onderzoeken onder deelnemers aan diaconale werkvakanties en short term-uitzending laten iets zien van de impact van ervaringen in een onbekende omgeving. De Evangelische Zendingsalliantie publiceerde in 2009 de resultaten van onderzoek waaraan 450 oud-deelnemers meededen. 40% zegt dat de reis positief is geweest voor het getuigend christen-zijn, nog eens 36% antwoordt ‘een beetje positief’. Voor dienstbaarheid liggen deze cijfers nog hoger: 54 en 32%. In totaal is dus 86% gestimuleerd in een dienstbare levensstijl (Van den Brink T. , 2009, p. 7). Uit een vergelijkbaar onderzoek blijkt dat een flink deel van de deelnemers aan diaconale werkvakanties⁷ meer begrip krijgt voor hoe mensen leven in een andere cultuur (62,5%) en opener worden in hun visie op de kerk (45%). In een andere omgeving kan de kerk een andere vorm hebben, maar God heeft ‘ook daar zijn kinderen’ (Dijkstra-Oosterman, Juni 2008, p. 36). In 2012 werd door Palland (2012, p. 26) opnieuw onderzoek gedaan, nu onder deelnemers van reizen van World Servants. Het hoogste positieve effect werd gemeten bij de stelling ‘De ontmoeting met de ander was verrijkend’ (48%). Ook al werd er weinig gedaan aan begeleide reflectie na een werkvakantie, oud-deelnemers kunnen na hun reis iets aangeven van wat ze geleerd hebben. De onderzoekster concludeert echter ook dat lokale organisatoren zo druk zijn met de reis zelf en ondersteunende geldacties dat zij geen aandacht kunnen geven aan een natraject om opgedane ervaringen te verwerken (ibid., p. 35).

4.4.3. Apprenticeship learning als vorm van diaconaal leren

De duidelijke indicaties voor leren uit diaconale ervaringen onderstrepen dat diaconaat kansen biedt voor geloofsvorming onder jongeren. Voorwaarde is dan wel dat deze ervaringen worden ingebed in een leertraject waarin zij goed worden voorbereid en begeleid en waarin achteraf langs methodische weg wordt teruggekeken op de diaconale praktijk. In hoofdstuk 5 zullen we zien welke ervaringen hiermee zijn opgedaan in Duitsland en wat hieruit valt te leren voor onze vraagstelling. Op deze plaats willen we alvast een verbinding leggen met het pleidooi van Jos de Kock (2012b, p. 186) voor *apprenticeship learning*, een vorm van geloofsleren waarbij jongeren leren van oudere, ervaren christenen uit hun geloofsgemeenschap door persoonlijk met hen op te trekken:

---

7. Van onder meer World Servants, Livingstone , Kom over en Help en diverse kerkelijke gemeentes.

According to the apprenticeship model the learner and teacher participate in a shared world with respect to a particular subject. The teacher has considerable expertise in that world and tries to model his or her expertise. The learner, in turn, masters a number of domain-related practices by participating in that world and imitating the activities of the teacher.

De Kock ziet deze vorm van leren door samen optrekken als een veelbelovende vorm van kerkelijke catechese, aanvullend op de gangbare praktijken, bijvoorbeeld in de vorm van mentorcatechese. Naar onze overtuiging liggen er ook kansen voor ‘apprenticeship learning’ door samen te participeren in diaconale projecten van bijvoorbeeld stichting Present of World Servants. Jongeren zien hoe meer ervaren gelovigen hierin vanuit hun geloof present zijn en kunnen ‘afkijken’ wat het betekent om Christus na te volgen in de dienst aan de naaste. Ook kunnen zij hun ervaringen, gevoelens en vragen delen met een ervaren mentor. Een gedeelde diaconale praktijk is een rijke leeromgeving, zeker als er bewust wordt gekozen voor momenten van reflectie op het handelen.

4.4.4. *Indicaties*

De indicaties zijn duidelijk: diaconale vrijwilligers leren uit hun ervaringen, ontmoetingen worden ervaren als verrijkend, zowel in het buitenland als in Nederland. Samen optrekken van jongeren met ouderen in missionair-diaconale praktijken biedt kansen voor geloofsleren. Tegelijk blijkt dat vrijwilligers vooral leren op bepaalde punten en minder dan professionals hopen. Dit kan te maken hebben met gebrek aan attitudes en vaardigheden om te kunnen reflecteren, maar onderzoeken wijzen ook in een andere richting. Een deel van de vrijwilligers heeft niet zozeer behoefte om te praten over diaconaat of zich daarin te verdiepen, maar om daadwerkelijk de handen uit de mouwen te steken. De prioriteit ligt bij het uitvoerende werk. Dat klinkt positief, maar bemoeilijkt het missionair-diaconale leerproces van hun geloofsgemeenschappen. Drievoudig luisteren (§ 4.3.3) vraagt immers om tijd en aandacht.

4.5. MISSIONAIR-HERMENEUTISCH LEERMODEL

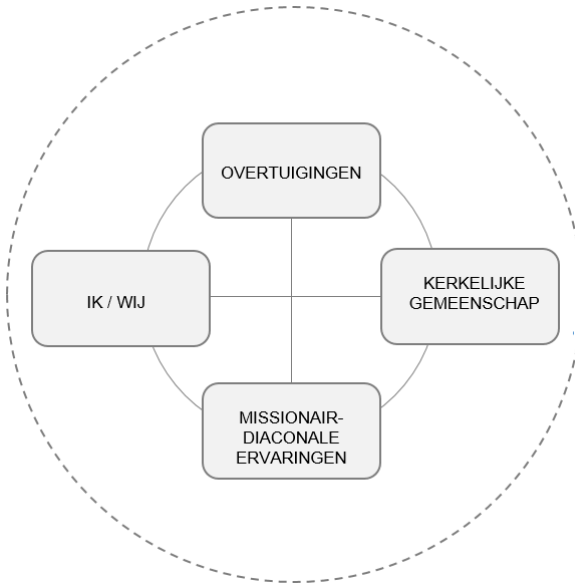
Dit brengt ons bij de vraag hoe we theorie over ervaringsleren kunnen verbinden met missionair-hermeneutische leerprocessen in kerken. Onder missionair-hermeneutische leerprocessen verstaan we de gezamenlijke zoektocht van een geloofsgemeenschap naar de interpretatie van haar bijdrage aan Gods missie in een gegeven context en wat zij hierin al doende ontvangt (missie in context). Om te komen tot een theoretisch kader putten we opnieuw uit *Samen leren leven en geloven* van Jaap Schaap (1984, pp. 67-68). Ervaringsleren als actief, reflectief proces is er volgens hem op

gericht de opgedane ervaringen te verwerken in een *dialectisch-hermeneutisch leerproces*. Wanneer mensen zich open stellen voor de wereld die zij binnen treden, laat deze wereld zich aan hen kennen. Waar deze ontmoeting plaats vindt ontstaat een vormings- of leerproces dat zowel bijdraagt aan hun mensvorming als aan hun werkelijkheidsoriëntatie. De dialectiek⁸ van mens en werkelijkheid voltrekt zich in deze dubbele ontsluiting. De mens wordt zich bewust van zichzelf en ontwerpt een totaalbeeld van zijn omgeving, waarin hij de verschillende situaties ordent. Alleen zo kan hij uitgroeien tot een geïntegreerd persoon. Het leerproces heeft dus een holistisch karakter: het richt zich op het leven nu en in de toekomst, het gaat om de gehele persoon en het geheel van zijn wereld. In een hermeneutische dialoog met de eigen geloofstraditie en geloofsgemeenschap kan vervolgens ook religieuze betekenis worden gegeven aan de opgedane ervaringen en kan de werkelijkheid weer met nieuwe inspiratie tegemoet worden getreden.

Het dialectisch-hermeneutische leerproces dat Schaap beschrijft vertaalt hij schematisch naar een leermodel voor het godsdienstonderwijs (ibid., p. 153). Binnen de cirkel van een open context is er een veelzijdige wisselwerking tussen enerzijds ik/wij en de ander(en) en anderzijds de kernwoorden van het geloof (de leerinhouden) en de persoonlijke ervaringen van de leerlingen en hun docent. Dezelfde dialectische wisselwerking is ook herkenbaar wanneer gelovigen missionair-diaconaal present zijn in de samenleving. We vertalen het model van Schaap daarom naar een missionair-hermeneutisch leermodel (figuur 4.1). In dit model vervangen we ‘leerinhouden’ door ‘overtuigingen’, zoals de overtuigingen over God, missie en kerk die ontleend zijn aan de eigen traditie. Deze staan in een dialectische verhouding tot de missionair-diaconale ervaringen die persoonlijk of samen met anderen worden opgedaan. De ‘anderen’ in het schema van Schaap definiëren we als de kerkelijke gemeenschap waartoe de handelende persoon behoort en waarmee hij in een voortdurende dialoog staat. Dit leidt tot een missionair-hermeneutisch leermodel waarin alle vier aspecten elkaar binnen een open context (de geperforeerde cirkel) wederzijds beïnvloeden.

---

8. Dialectiek is hier opgevat als het zoeken naar waarheid door middel van het gebruik van tegenstellingen, in dit geval mens-werkelijkheid.

Figuur 4.1 Missionair-hermeneutisch leermodel.

Ervaringen kunnen volgens Schaap op twee manieren worden verwerkt en geïnterpreteerd in relatie tot overtuigingen. Wanneer ze de eigen overtuigingen bevestigen, is er sprake van een *identificatiemoment*. Het kan echter ook zo zijn dat de eigen overtuigingen niet blijken te voldoen als interpretatiekader en aanleiding geven tot verdere vragen. Dan ontstaat het in § 4.3.1 genoemde creatief-probleemoplossende leerproces, waarin verrassende nieuwe inzichten kunnen doorbreken. Dit moment van *disclosure* (ontsluiting) noemt Schaap het *creativiteitsmoment* (153). Het zal duidelijk zijn dat er een zekere spanning met de eigen kerkelijke gemeenschap kan ontstaan als iemand naar aanleiding van persoonlijke missionair-diaconale ervaringen komt tot creatieve, nieuwe inzichten en besluit zijn overtuigingen bij te stellen. Wanneer deze ervaringen niet worden gedeeld en besproken in de kerk kan de betrokken persoon langzaam maar zeker weggroeien van de eigen geloofsgemeenschap. Deelname aan nieuwe geloofspraktijken kan een kerklid vervreemden van de eigen kerkelijke gemeenschap. In een ideale situatie is er sprake van een voortdurende dialoog in de geloofsgemeenschap waarin het dialectisch zoekproces vorm krijgt via het samen delen en duiden van ervaringen. In relatie tot missionaire en diaconale praktijken kan er zo een gemeenschappelijk missionair of diaconaal leermoment ontstaan.

Naast deze twee interpretatiemomenten onderscheidt Schaap twee ervaringsmomenten. Er is sprake van een *ontmoetingsmoment* wanneer mensen in hun omgang

met de werkelijkheid het andere, de ander of de Ander ontmoeten. Ervaren als ontmoeten vraagt om interpretatie. Dit kan plaats vinden in de vorm van identificatie, wanneer er sprake is van herkenning, maar kan ook leiden tot het creëren van nieuwe inzichten. In plaats van ontmoeting kan er sprake zijn van een *confrontatiemoment*, wanneer de eigen inzichten of overtuigingen botsen in de concrete situatie (154). Soms wordt deze confrontatie bewust gezocht om te toetsen of de eigen overtuigingen in de gegeven situatie adequaat zijn als interpretatiekader. Confrontatie kan echter ook plaats vinden op de manier zoals Hull deze beschreef en leiden tot ideologische verharding. We combineren de categorieën van Schaap in tabel 4.5 met de mogelijke reacties van verharden en vermijden van John Hull uit § 4.1.

Tabel 4.5 Ervaringsmomenten in het missionair-diaconale handelen.

ERVARINGSMOMENT	INTERPRETATIEMOMENT	EFFECT OP EIGEN OVERTUIGINGEN
<i>Ontmoeting</i>	Identificatie	Herkenning
	Creativiteit	Vernieuwing
<i>Confrontatie</i>	Toetsing	Heroverweging
	Afwijzing of vermijding	Verharding

Een echte ontmoeting van hart tot hart kan de eigen overtuigingen bevestigen door herkenning in de ander, maar ook leiden tot verandering door creatieve vernieuwing. Ook confrontatie kan verschillende effecten hebben. Ervaringen kunnen bewust worden gebruikt om de eigen overtuigingen op hun houdbaarheid te toetsen. Wanneer er sprake is van afwijzing of vermijding leidt confrontatie tot ideologische verharding en is er geen sprake van een leereffect. In elk van de andere situaties gebeurt wel iets met de persoon en zijn of haar overtuigingen: zowel bevestiging, bijstelling als heroverweging kunnen worden gezien en ervaren als een nieuw inzicht.

4.6. DE GEMEENTE TUSSEN OPENHEID EN IDENTITEIT

Hans Pasveer (1992) heeft deze thematiek begin jaren negentig treffend getypeerd als de spanning tussen openheid en identiteit. De gemeente ontdekt haar identiteit door communicatie en dialoog met haar omgeving en is daarom aangewezen op openheid. Openheid en identiteit zijn de twee samenhangende kenmerken van een gemeente, als de twee brandpunten van een ellips. Ze mogen niet tegen elkaar uitgespeeld worden,

maar moeten met elkaar in spanning worden gehouden. Aandacht voor de identiteit van de gemeente zonder voortdurende communicatie met de omgeving leidt tot ‘ecclesiocentrisme’; openheid zonder voortdurende terugkoppeling naar de oorspronkelijke identiteit tot onduidelijkheid over het waartoe en waaruit van de missie van de kerk. De identiteit van de gemeente moet daarom voortdurend op tweeërlei manier kritisch bevraagd worden: vanuit het Woord en vanuit de ontmoeting met de Ander/ander in de situatie van de ‘aanvechting’. Alleen wanneer de gemeente zich laat betrekken in Gods missie in de wereld en in de daarin besloten voorkeur voor de arme en verdrukte, komt zij volgens Pasveer haar ware identiteit op het spoor. Daarom vormen identiteit en openheid de twee constanten die het leerproces van de gemeente bepalen (ibid., p. 174-175).

Dit vraagt om een ‘georganiseerde openheid’, sluizen met buiten (p. 255) waardoor de input van ervaringen en indrukken uit de wereld binnen kan komen in de gemeente. Telkens opnieuw moet dan de vraag beantwoord worden: wat staat ons als gemeente te doen in de wereld? Vanuit de ontmoeting en de confrontatie wordt de identiteit telkens weer op haar relevantie bevraagd. Het zoeken naar antwoorden op nieuwe vragen wordt zo een wezenlijk onderdeel van het leerproces van de gemeente dat hierdoor het karakter krijgt van een ‘identiteitsdiscours’, een gemeentebreed gesprek over geloof en roeping. Terecht wijst Pasveer erop dat hiervoor leer- en werkmethoden ontwikkeld moeten worden die de gemeente – als subject – in staat stellen om ‘een missionaire werkagenda op te stellen en uit te voeren’ (p. 176). Niet alles wat speelt in de wereld komt voor verantwoordelijkheid van de gemeente. Daarom is er een selectie- en verhelderingsproces nodig waarin de gemeente zelf subject is, mee bepaalt hoe zij haar roeping moet verstaan en in praktijk brengen. ‘Hoe helderder de vraag die vanuit haar omgeving op haar afkomt geformuleerd wordt, hoe beter zij kan bepalen waar en hoe in de gegeven situatie haar participatie in de missio Dei verlangd wordt.’ (p. 177). God kan de gemeente daarbij wegroepen uit veilige positiekeuzes en uit haar niet-kiezen. Dit opgeven van veiligheid en rust is bedreigend. Rust en beweging dienen elkaar daarom in een goed ritme af te wisselen. De gemeente heeft behoefte aan een ‘huis om te wonen’, een rust- en oefenplaats als uitgangsbasis voor haar missie. In de tweede plaats kan zij in dit leerproces niet zonder deskundige leiding, leiding die zich dienend en ondersteunend opstelt, maar ook niet bang is om indien nodig een tegenpositie in te nemen (p. 178-179).

Pasveer reikt hiermee een bruikbaar theoretisch kader voor reflectie op de centrale vraagstelling van deze studie. Diaconale leerervaringen vormen in potentie belangrijke input voor het leerproces van gemeenten. Dat leerproces speelt zich af in de spanning tussen de bestaande identiteit van kerken en hun leden en de ontwikkelingen in de samenleving. Zowel de ervaringen als de vragen die deze oproepen dienen langs

methodische weg aan de orde te komen zodat de gemeente voortdurend haar identiteit en roeping opnieuw tegen het licht kan houden.

4.7. CONCLUSIES

In dit hoofdstuk hebben we diaconaal leren getypeerd als ervaringsleren. Ervaringsleren staat voor het opdoen van ervaringen in de praktijk en daaruit leren. Via de wisselwerking van actie en reflectie komt de mens tot verstaan van zichzelf en van zijn leefomgeving en raakt hij meer betrokken op deze omgeving en de betekenis daarvan voor het eigen leven. Het leerproces kan de vorm aannemen van bevestiging, bijstelling of heroverweging van de eigen overtuigingen. Het heeft een holistisch karakter: het richt zich op het leven nu en in de toekomst, het gaat om de gehele persoon en het geheel van zijn wereld. In een hermeneutische dialoog met de eigen geloofstraditie en geloofsgemeenschap kan vervolgens ook religieuze betekenis worden gegeven aan de opgedane ervaringen en de werkelijkheid met nieuwe inspiratie tegemoet worden getreden. Identiteit en openheid vormen de twee constanten die het leerproces van de gemeente bepalen (Pasveer).

In modellen van ervaringsleren (See-act-reflect, leercirkel Kolb) staan reflectie en betekenisgeving centraal. Reflectie leidt tot verdiepend inzicht in de eigen persoon en het eigen handelen in een concrete context. Dat maakt reflecteren bij uitstek relevant voor diaconale werkers en vrijwilligers. Eerder onderzoek laat zien dat diaconale ervaringen verrijkend zijn voor kerkleden, hen meer bewust maken van wat hen inspireert en hun motivatie versterken om te dienen en te delen. Ook worden de ogen geopend voor de noden van medemensen en ontstaat er meer inzicht in sociaal-maatschappelijke problemen. Diaconale vrijwilligers leren echter minder dan professionals hopen, bijvoorbeeld ten aanzien van het eigen geloof of de visie op de rol van de kerk in de samenleving. Het lijkt erop alsof dit vooral te maken heeft met het verlangen onder christenen om de daad bij het woord te voegen waardoor de bereidheid tot praten (reflectie) beperkt is. Deze opstelling kan missionair-hermeneutische leerprocessen in de kerk bemoeilijken. In een ideale situatie is er sprake van een voortdurende dialoog in de geloofsgemeenschap waarin het dialectisch zoekproces vorm krijgt via het samen delen en duiden van ervaringen. De gemeente is daarin subject, maar kan niet zonder deskundige leiding die begeleidt, ondersteunt en waar nodig confronteert. In relatie tot missionaire en diaconale praktijken kan er zo een gemeenschappelijk missionair of diaconaal leermoment ontstaan dat de kerkelijke gemeente helpt bij het vormgeven van haar aandeel in Gods missie.

Goede, betekenisvolle reflectie op diaconale ervaringen in kerkelijke gemeenschappen wordt volgens de geraadpleegde auteurs bevorderd door de volgende factoren:

- a. persoonlijke ontmoeting met mensen in de missionair-diaconale praktijk;
- b. aandacht geven aan ervaringen en persoonlijke verhalen, inclusief het perspectief van de arme en de gemarginaliseerde;
- c. het in gesprek brengen van deze ervaringen met het Woord van God als openbaring en met de eigen innerlijke stemmen (drievoudig luisteren);
- d. het geven van feedback en voeren van een dialoog gebaseerd op persoonlijk contact, vertrouwen, inleving, geduld en eerlijkheid;
- e. het doorlopen van de gehele leercirkel van concreet ervaren, reflectief waarnemen, abstracte begripsvorming en actief experimenteren;
- f. een kennisideaal dat zich richt op een creatieve en zinvolle ordening van de leefwereld (betekenisgeving, zingeving), maar ook altijd open blijft voor verdere verbetering;
- g. reflectie op verschillende lagen van de persoonlijkheid, met speciale aandacht voor de kern, dat wat iemand ten diepste motiveert;
- h. het maken van onderscheid tussen verschillende niveaus van reflectie op diaconaal handelen, variërend van persoonlijk, tot beleidsmatig en wetenschappelijk;
- i. het op een open, integratieve wijze leren omgaan met de ander en zijn overtuigingen door de diaconale *practitioners*;
- j. hiermee verwante attitudes zoals het zich openstellen voor nieuwe informatie en interactie, een flexibele, onbevangen en niet oordelende opstelling en durf om creatief te zijn en risico's te nemen;
- k. randvoorwaarden als tijd en geld, ondersteuning en begeleiding bij het reflecteren en werkbare methoden;
- l. veiligheid voor de deelnemers: zij moeten zeker weten dat hun persoonlijke reflecties geen negatieve gevolgen kunnen hebben voor zichzelf.

Sommigen van de genoemde factoren hebben alleen betrekking op de diaconale practitioners, andere alleen op de kerk als leergemeenschap, weer andere op beiden. Het is de combinatie van de diverse factoren die een rijke leeromgeving creëert voor de betrokken leden, ook als ze zelf geen recente ervaringen kunnen inbrengen maar willen leren van anderen.

We breiden ons theoretisch kader nu verder uit langs twee lijnen. In de eerste plaats oriënteren we ons op publicaties van Duitse protestantse diaconiewetenschappers over diaconale Bildung en *diakonisches Lernen* (hoofdstuk 5). Vervolgens verkennen we theorie over lerende organisaties en de kerk als lerende gemeenschap. Onder welke voorwaarden kan de kerk een *missional learning community* worden (hoofdstuk 6)?

Daarmee verzamelen we theoretische bouwstenen voor ons antwoord op de derde deelvraag: wat zijn binnen kerkelijke gemeenten factoren die bevorderen dat diacoonale leereffecten van betekenis worden voor de missionaire presentie van kerkelijke gemeenten?

5. Diaconaal leren als diaconale Bildung

Diakonisches Handeln ist immer auch diakonisches Lernen
(Hanisch & Schmidt, 2004, p. 14).

5.1. INLEIDING

In hoofdstuk 2 beschreven we de diaconale en missionaire ervaring en zoektocht die in Nederland zichtbaar is sinds het begin van de 21^e eeuw. Deze laat zich in protestantse en met name evangelische milieus sterk inspireren door publicaties en vernieuwende praktijken in de Angelsaksische wereld. Duitstalige publicaties en ontwikkelingen lijken voor veel Nederlandse *practitioners* minder toegankelijk al zijn er uitzonderingen¹. Er zijn echter goede redenen om juist op diaconaal terrein inspiratie op te doen bij onze oosterburen. Allereerst kent Duitsland een sterke diaconale traditie, zowel in katholieke kring (Caritas) als binnen de protestantse kerken (Diakonie). Tal van protestantse diaconale instituten zijn voortgekomen uit de beweging van de *Innere Mission* in de 19^e eeuw. Tot op vandaag is er grote invloed van diaconale pioniers uit de 19^e eeuw als Johann Hinrich Wichern. Onder de naam ‘Wichern drei’ wordt gezocht naar nieuwe expressies van *gemeinwesendiakonie* vanuit de kerk in een sterk geseculariseerde en multiculturele samenleving (Herrmann & Horstmann, 2010). Daarmee wordt de inzet van de kerk voor de publieke zaak bedoeld, het algemene welzijn van de samenleving (common good). Eén van de dilemma’s hierbij is dat de huidige *Diakonie* sterk is geïnstitutionaliseerd in grote instellingen voor zorg en welzijn waarin vele medewerkers kerk en geloof vaarwel hebben gezegd². Hoe kan ‘het diaconale’ in de diakonie herontdekt worden (Horstmann, 2011, p. 12) ? Hoe kan het *diakonische Profil* van dergelijke instellingen worden behouden en versterkt? Sommigen benadrukken de onmisbaarheid van een diaconale identiteit die leeft uit een persoonlijke ontdekking van het evangelie (Herbst & Laepple, 2010, p. 143). Anderen onderstrepen het belang van *diakonische Bildung*, de inhoudelijke en persoonlijke vorming van professionals en betrokken vrijwilligers.

In samenhang daarmee wordt de term *diakonisches Lernen* veelvuldig gehanteerd. Voor onze studie is dat een extra reden om kennis te nemen van Duitse literatuur.

---

1. Te denken valt aan de intensieve aandacht van de Evangelische Alliantie voor het werk van Christian Schwarz (Natuurlijke Gemeenteontwikkeling) in de jaren negentig en aan de meer recente aandacht vanuit Tear voor het Duitstalige werk van missioloog Johannes Reimer. Ook zijn er contacten via Europese netwerken als de European Evangelical Alliance, Hope for Europe en het Europese City to City-netwerk van Tim Keller.

2. Bijna een half miljoen mensen werken als professional in de Duitse ‘georganiseerde diaconie’, instellingen voor zorg en welzijn (Horstmann, 2011, p. 9).

Diakonisches Lernen functioneert als term binnen zowel kerk, school en samenleving. Binnen scholen krijgt het sinds begin jaren negentig vorm via vakoverstijgende diaconale onderdelen zoals feesten, excursies, projecten en diaconale vrijwilligersgroepen (Schmidt, 2004, p. 27) (Horstmann, 2011, p. 71). Scholieren lopen bijvoorbeeld sociaal-diaconale stages binnen diaconale instellingen die verbonden zijn aan de Evangelische Kirche (EKD)³. In diverse publicaties wordt er theoretisch gereflecteerd op deze praktijken.

In de derde plaats zijn in Duitsland duidelijke parallellen zichtbaar met de ontwikkelingen in Nederlandse kerken in de verzorgingsstaat. De sterke institutionalisering van de Duitse diaconie heeft geleid tot een loskoppeling van de diaconie van de lokale kerk. Er wordt zelfs gesproken over de ‘Entdiakonisierung’ van de kerkelijke gemeente met een daaraan verbonden verlies van diaconale competentie (Schubert, 2003, p. 183) en de noodzaak van een nieuwe ‘Diakonisierung’ van lokale kerken (De Roest H., 2011, pp. 231-235). Kerken moet hun diaconale rol in de samenleving herontdekken en het diaconale alfabet opnieuw leren spellen. Diaconaal leren kan kerken helpen om zich de diaconale competenties weer eigen te maken die nodig zijn om een heilzame rol te kunnen spelen in de maatschappij. Nauw hiermee verbonden is het besef van de missionair-hermeneutische betekenis van diaconale presentie. Heinz Schmidt en Renate Zitt hanteren de term ‘erfahrungshermeneutischen Bildungskonzeption’ om aan te geven dat er bij diaconale leerprocessen sprake is van een hermeneutische cirkel waarin levenservaring en traditie op elkaar betrokken worden. De eigen subjectieve interpretatie van diaconale ervaring kan ‘erneuernde Impulse der fundierenden Tradition zur Wirkung bringen’ waardoor de geloofstraditie op een nieuwe manier gaat doorklinken in het christelijk-sociale handelen. Binnen de hermeneutische cirkel is er sprake van subjectieve zingeving (‘Subjektive Sinnkonstruktionen’) die ontstaat uit interactie met medemensen. De inzichten die verkregen worden uit diaconale reflectie zijn persoonlijk en subjectief en moeten daarom in gesprek worden gebracht met de maatschappelijke discoursen en de ervaringen en interpretaties van anderen⁴. Dit onderstreept het belang van de kerk als hermeneutische gemeenschap voor de omgang met openheid en identiteit (4.6).

---

3. Het diaconale practicum blijkt populair onder deelnemende scholieren. Bij een onderzoek naar de liefdeheid van schoolvakken plaatsten zij het op plaats 1 in een rij van 13 vakken (Hanisch & Schmidt, 2004, p. 109).

4. Het draait volgens de auteurs om ‘sinn- und wertorientierten reflexiven Durchdringung diakonisch-sozialer Handlungsfelder und Herausforderungen unter Beobachtung ihrer Vermittelbarkeit in gesellschaftlichen Diskursen’ (Hanisch & Schmidt, 2004, pp. 66-68).

5.2. VISIE OP DIACONAAL LEREN

Diaconaal handelen is volgens Heinz Schmidt (2004) helpend handelen in navolging van Jezus Christus voor de behoeftige leden van de gemeente en – daar bovenop - alle noodlijdende mensen (ibid., p. 13). Diaconaal leren is daarom een vorm van sociaal leren die inhoudelijk gekwalificeerd wordt door het helpende en verzoenende handelen van Jezus. Het kan getypeerd worden als christelijk-sociaal leren. Sociaal leren definieert Schmidt als het aanleren van sociaal-relatieve en maatschappelijke vaardigheden⁵ gericht op algemeen erkende gedragspatronen en denkbeelden. Sociaal leren is dus een vorm van ethisch leren, gericht op sociaal-moreel handelen, leren het goede te doen voor mens en samenleving. Diaconaal leren als christelijk-sociaal leren laat zich daarbij leiden door gedragspatronen en waarden die aan Christus ontleend zijn (p. 9). Het gaat in diaconaal leren om de navolging van Christus in intermenselijke relaties en in het sociale domein. Net als sociaal leren richt diaconaal leren zich zowel op de affectief-relatieve als op de cognitief-kritische aspecten van het sociaal-morele handelen. Diaconaal leren is echter ook méér, want zij is ook betrokken op de spiritualiteit die het christelijk-sociale handelen draagt (p.10).

Met een citaat uit een diaconale nota van de EKD (1998, p. 62) concretiseert Schmidt de inhoud van het diaconale leren. Het leren richt zich op achting en respect voor andere mensen, op gerechtigheid en eerlijkheid, op tolerantie en bereidwilligheid tot helpen en op persoonlijke en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Net als bij sociaal leren gaat het in diaconaal leren om communicatie, samenwerking en conflict-oplossing, maar in de eerste plaats draait het om de geestelijke component, om een spiritualiteit die van aanpakken weet in het alledaagse leven, daarin verantwoordelijkheid neemt en gericht is op helpen en op gerechtigheid. Deze praktische, diaconale spiritualiteit is verankerd in contemplatie, het zoeken van God. Actie en contemplatie moeten elkaar wederkerig beïnvloeden. Diaconaal leren betreft ook het beoefenen van inclusieve vormen van christelijke gemeenschap waar samen wordt geleefd en geleerd⁶. Het vraagt bereidheid om de medemens telkens weer opnieuw te ontdekken en je aan hem te geven. Daar is sociale verbeeldingskracht voor nodig, maar evenzeer het ontdekken van de waarheid van het evangelie in het leven van alledag (ibid., p. 10-11):

Hier geht es um Erfahrungen des christlichen Glaubens im sozialen Lebensalltag und um die Einübung des Miteinanders von Hilfebedürftigen und Helfenden, Starken und Schwachen in christlichen Gemeinschaftsformen. Gemeinsames Leben und und Gemeinsames

---

5. Letterlijk: 'zwischenmenschliche und gesellschaftliche Handlungsfähigkeit'.

6. Een sprekend voorbeeld van wat Schmidt hier bedoelt is te vinden in *Zalig de zachtmoedigen* (Hauerwas & Vanier, 2016). De theoloog Stanley Hauerwas en Jean Vanier, oprichter van de internationale beweging van Ark-gemeenschappen, reflecteren hierin diepgaand op de betekenis van gemeenschappen waarin mensen met en zonder beperking vriendschappelijk samenleven.

Lernen werden dort aufeinander bezogen. Diakonisches Lernen aus dem Glauben bedeutet Aufbruch und neue Bereitschaft zur Zuwendung, zum Entdecken des Mitmenschen. Erwachen sozialer Fantasie, aber auch Entdecken der Wahrheit des Evangeliums im gesellschaftlichen Alltag. (...) Diakonisches Lernen zielt auf eine lebenspraktische und zupackende Spiritualität. Diese braucht die Vergewisserung in der Kontemplation. Aktives und kontemplativus Leben durchdringen sich hier gegenseitig.

Twee dingen vallen ons op. In de eerste plaats de brede definitie van diaconaal leren. Deze hangt samen met een brede invulling van diaconaat: het gaat om helpend handelen, om het zoeken van gerechtigheid, om diaconale gemeenschapsvorming en om een diaconale spiritualiteit die het handelen draagt en voedt. Dat alles spreekt niet vanzelf maar moet geleerd worden in de navolging van Christus. Het uiteindelijk doel is het toegroeien naar een Christocentrische spiritualiteit die verschil maakt in het samenleven met mensen in nood, binnen en buiten de christelijke geloofsgemeenschap. Voor Schmidt is diaconaal handelen ook altijd diaconaal leren. Diaconaal handelen impliceert de bereidheid om je indien nodig bezig te houden met de ecclesiologische dimensie en de geestelijke inhoud van de eigen praxis (ibid., p.14). In de tweede plaats valt op dat er vooral normatief wordt gesproken over wat er geleerd moet worden en niet empirisch, vanuit wat er feitelijk wordt geleerd.

5.3. ASPECTEN VAN DIACONALE BILDUNG

Het begrip Bildung benadert qua betekenis het Nederlandse idee van persoonlijke vorming en ontwikkeling. Diaconaal leren kan ook invulling krijgen vanuit dit typisch Duitse begrip. We spreken dan niet meer over spontaan en incidenteel leren, maar over intentionele leerprocessen. In zijn studie naar didactische ingangen voor het diaconale handelen werkt Martin Horstmann (2011) vijf dimensies van diaconale Bildung uit. Hij ontleent deze aan een werkdefinitie van Bildung van de Evangelische Kirche uit 2003. Deze definitie luidt als volgt: ‘Bildung ist die Zusammenhang von Wissen, Können, Wertebewusstsein, Haltung, Handlungsfähigkeit und Sinn’ (ibid., p. 145). Alleen in hun samenhang creëren de genoemde dimensies de beoogde Bildung, maar de dimensies kunnen ook onderling onderscheiden worden en van nadere betekenis worden voorzien met het oog op de Bildung voor het diaconale handelen. Omdat handelingsvaardigheid en ‘kunnen’ inhoudelijk dicht tegen elkaar aanliggen, worden deze door Horstmann samengevoegd. Hij komt dan tot vijf dimensies: kennen, kunnen, waarden, houdingen en zingeving. Horstmann werkt deze vijf dimensies theoretisch in detail uit (pp. 146-167). Zijn theorie kan helpen bij het ordenen van leereffecten van diaconale ervaringen van kerkleden.

a. Kennen (pp. 146-149)

Horstmann maakt onderscheid tussen impliciet en expliciet en subjectief en objectief kennen. Subjectief kennen is persoonlijk, bij objectief kennen gaat het om gesystematiseerde kennis⁷. Ervaringskennis is subjectief en niet waardenvrij en wordt meestal gelijk gesteld aan impliciet weten. Deze kennis is intuïtief, niet onder woorden te brengen en ervaringsgebonden. Relevant is verder het onderscheid tussen geloofskennis, oriëntatiekennis en praktische kennis. Geloofskennis is onder meer van betekenis om nood te kunnen duiden en met lijden om te gaan. Uit onderzoek van Rainer Merz onder werkers in de Duitse 'Diakonie' blijkt dat deze nauwelijks gebruik maken van geloofskennis in hun dagelijks werk. Ze gebruiken alleen algemeen-christelijke begrippen en motieven.

Met betrekking tot kerkelijke diaconale vrijwilligers kunnen we voorzichtig veronderstellen dat deze meestal weinig expliciete diaconale kennis hebben, tenzij ze theologisch onderlegd zijn of professioneel gevormd in zorg en welzijn (professionele kennis). Hun ervaringen kunnen leiden tot nieuwe kennis in de omgang met mensen. Deze kennis of levenswijshouding kan echter niet altijd onder woorden worden gebracht omdat deze veelal intuïtief van aard is. Anders dan veel geseculariseerde werkers in Duitse diaconale instituten beschikken zij mogelijk wel over geloofskennis die hen kan helpen in de omgang met nood en lijden.

b. Kunnen (pp. 149-155)

In fenomenologisch opzicht is het diaconale kunnen volgens Horstmann niet van het sociale kunnen te onderscheiden; het gaat om dezelfde soort vaardigheden die nodig zijn binnen sociale beroepen. Wel zijn er vaardigheden te benoemen die speciaal voor het diaconale handelen relevant zijn. Uit de christelijke traditie kennen we bijvoorbeeld de 'zeven werken der barmhartigheid'. In de hedendaagse Duitstalige diaconale literatuur worden volgens hem drie typen vaardigheden onderscheiden: (1) conceptuele beschrijvingen met een praktisch-theologische oorsprong; (2) opsommende beschrijvingen zonder duidelijke conceptuele overwegingen en (3) systematische beschrijvingen met een methodisch uitgewerkte heuristische structuur. Een voorbeeld van het eerste is Albrecht Grözinger die diaconaal handelen typeert als 'verder schrijven aan de geschiedenis van God'. Bij deze narratieve benadering behoren het 'lezen' van het menselijk leven, het kunnen vertellen over menselijk hoop en teleurstelling en het in herinnering brengen van de levensgeschiedenis van mensen. Een voorbeeld van het tweede type is de opsomming van tien vaardigheden die diaconale werkers volgens Dieter Dreisbach moeten bezitten: zien, waarnemen, voelen, herinneren, vergeeten, leren, verbinden, scheiden en onderscheiden en vragen stellen. Het derde type kan

---

7. Zie de kritische opmerking bij deze stellingname van Van der Velde-Lanser in § 4.3.

worden geïllustreerd met een uitgewerkte competentie-matrix voor de opleiding van diaconale werkers in de zorg. Zij moeten het evangelie en de christelijke religie kunnen communiceren, mensen ondersteunen in existentiële levensvragen, kunnen handelen binnen kerkelijke en diaconale instellingen en ‘das Soziale gestalten’, d.w.z. de sociaal-diaconale betrokkenheid concreet kunnen vormgeven in antwoord op de nood van mensen. Elk type geeft een eigen perspectief op het diaconale handelen, maar een eenduidige en algemeen aanvaarde set van diaconale vaardigheden is niet te geven. Deze kan alleen worden geformuleerd voor een concrete context.

c. Waarden (pp. 155-161)

Binnen Duitse diaconale instellingen bestaat grote interesse voor het denken vanuit waarden vanwege hun profilerende kracht op de arbeidsmarkt. In het algemeen verstaan we volgens Horstmann onder waarden dat wat goed en nastrevenswaardig is, verrijkend is, gelukkig maakt, nuttig is en steun verdient. In moreel opzicht kunnen waarden worden geformuleerd als grondslag, maatstaf of doel. Waardetheorieën proberen waardenstelsels te systematiseren en hun ontstaan te verklaren. De Amerikaanse sociaalpsycholoog Milton Rokeach maakt bijvoorbeeld onderscheid tussen terminale waarden (*terminal values*, doelwaarden) en instrumentele waarden (*instrumental values*, dienende waarden). De laatste vormen het middel om de eerste te bereiken. Waarden kunnen ook geordend worden op basis van hun vermogen om mensen te motiveren. Daaruit blijkt dat waarden en motieven nauw verwant zijn. Hans Joas benadert waarden antropologisch. Een universeel waardensysteem is volgens hem niet mogelijk. Binding aan bepaalde waarden ontstaat alleen als deze persoonlijk worden ‘beleefd’; deze binding is resultaat van een ontwikkelingsproces. In de derde plaats bestaan er pragmatische benaderingen uit managementtheorieën. Josef Wieland (2004) maakt bijvoorbeeld onderscheid tussen prestatiewaarden zoals winst en innovatie, communicatiewaarden als respect en transparantie, waarden gericht op samenwerking (loyaliteit, teamgeest) en morele waarden als integriteit en verantwoordelijkheid.

De vraag is op welke theorie ‘diaconale waarden’ zijn gebaseerd. Volgens Horstmann worden deze in diaconale instellingen niet ontleend aan de benaderingen van Rokeach en Joas. Meestal wordt er een deductief-normatieve benadering gehanteerd door een set waarden af te leiden uit de geloofstraditie of er wordt aangesloten bij de pragmatische managementbenadering. Vaak functioneren algemeen aanvaarde waarden die verrijkt zijn met een christelijk vocabulaire. Horstmann is met Bultmann van mening dat er, moreel gezien, geen specifieke christelijke waarden bestaan. Er zijn echter wel christelijke interpretatiekaders voor het diaconale handelen (160). Het eerste is het grote gebod van de liefde tot God en de naaste. Binnen dit interpretatiekader

moeten alle andere bijbelse gedragsregels worden begrepen en geïnterpreteerd. Ook moet het leiden tot terughoudendheid in het formuleren van specifieke gedragscodes. In de tweede plaats is er de indicatief-imperatiefstructuur van bijbelse teksten. Dat wat van mensen wordt gevraagd (het gebod, de imperatief) is gebaseerd op en verwijst naar het bevrijdende handelen van God (de indicatief). In het Oude Testament wordt dat met name zichtbaar in de exodus uit Egypte, in het Nieuwe Testament in Christus. Christelijk ethiek heeft daarom een verwijzingskarakter en christelijk handelen, zoals het diaconale handelen, wil iets van het reddende handelen van God zichtbaar maken. Daaraan ontleent het zijn specifieke waarde. Kenmerk van alle ‘christelijke’ waarden is dan ook volgens Horstmann dat zij op God zijn terug te leiden (161). Vanwege dit verwijzingskarakter spreken wij zelf over diaconale presentie als *betekenisvol handelen*. Gezien de vele vragen die met de dimensie waarden samen hangen stelt Horstmann voor om bij diaconaal leren niet teveel nadruk te leggen op het waardenbegrip. Aan de andere kant blijft het volgens hem binnen diaconale instellingen waardevol als ‘warmtemetafoor’ die het beoogde klimaat aangeeft.⁸ Het waardenbegrip geeft oriëntatie bij het handelen en juist dat moet bij het diaconale leren worden aangegrepen en uitgewerkt.

De vraag is hoe waarden functioneren binnen het diaconaat van kerken en organisaties. Functioneren er gemeenschappelijke richtinggevende waarden? Zijn deze impliciet aanwezig of worden ze expliciet verwoord? Zijn dit ‘christelijke’ waarden of meer algemeen aanvaarde waarden die in christelijke taal zijn verwoord? Is er onder kerkleden en vrijwilligers persoonlijke binding met deze leidende waarden?

d. Houdingen (pp. 161-164)

De dimensie houdingen is volgens Horstmann (2011) van centrale betekenis voor de diaconale *Bildung*. Houdingen liggen dicht tegen waarden aan, maar zijn meer direct betrokken op een situatie, persoon of object en op het concrete handelen (p. 161). Het eigenlijke van het diaconaat bestaat in een bewustzijn of houding van het christelijke geloof. Hij illustreert dit met een voorbeeld uit de scholing van werkers in de christelijke ouderenzorg. Hier wordt gewerkt met drie hoofdgroepen van elk vier of vijf houdingen. De hoofdgroepen zijn de blik op het zelf, de blik op God, geloof en religiositeit en de blik op de ander. We vatten de genoemde houdingen kort samen (p. 162):

---

8. Een voorbeeld van een Nederlandse diaconale instelling die werkt met waarden is de christelijke Leliezorggroep (ca. 4000 medewerkers werkzaam in instellingen voor thuiszorg, verzorging en verpleging en geestelijke gezondheidszorg, www.leliezorggroep.nl). De acht waarden die worden gehanteerd zijn: acceptatie, bewegendheid, eerlijkheid, liefde, moed, nederigheid, volharding en vreugde (Leliezorggroep, 2014, p. 7).

1. *De blik op het zelf.* Diaconaal handelen toont zich in de persoonlijke houding van de medewerker (1), de bereidheid tot reflectie, ontwikkeling en leren (2), het nemen van verantwoordelijkheid voor jezelf en anderen (3) en inzet voor sociale gerechtigheid (4).
2. *De blik op God, geloof en religiositeit.* Diaconaal handelen toont zich in de echtheid van het eigen geloof en het ondersteunen van het geloof van anderen (1), naastenliefde zonder een tegenprestatie te verwachten (2), het aanvaarden van sterven en dood als deel van het leven (3), het aanbieden van religieuze rituelen (4) en culturele openheid en religieuze verdraagzaamheid (5).
3. *De blik op de ander, de medemens.* Diaconaal handelen toont zich in het aanvoelen van personen en situaties (1), het rekening houden met de waardigheid en autonomie van ieder mens (2), toegewijde aandacht en zorg voor geborgenheid (3), de ontwikkeling van gemeenschap (4) en een mensgerichte manier van leiding geven (5).

Niet al deze houdingen zijn toepasbaar op ‘gewone’ kerkleden en diaconale vrijwilligers. De hoofdgroepen geven echter een bruikbaar kader voor de bezinning op het diaconale handelen, voor diaconale toerusting en voor diaconaal leren. Daarbij moet wel beseft worden dat didactisch gezien deze dimensie de lastigste categorie is omdat houdingen moeilijk te beïnvloeden zijn. Dit heeft vooral te maken met achterliggende overtuigingen. Peter Senge (1990) hanteert hiervoor het begrip ‘mentale modellen’. Dit zijn diep gewortelde vooronderstellingen, veralgemeniseringen, beelden en symbolen die grote invloed uitoefenen op de wijze waarop wij de wereld waarnemen en op hoe we handelen. Groen noemt het de niet-waarneembare processen die het zichtbare gedrag ‘boven de waterlijn’ beïnvloeden (4.3.1). Korthagen benoemt het in zijn ui-model als de overtuigingen en waarden die het handelen sturen (4.3.2). Een verandering van houding vraagt daarom ook altijd om reflectie die leidt tot bewustwording van het onderliggende ‘mentale model’. Bewustwording ontstaat wanneer vooronderstellingen worden ontdekt en blootgelegd. De spiegel wordt naar binnen gekeerd.

e. Zingeving (pp. 164-167)

De vier genoemde dimensies staan samen in het perspectief van de zingeving van het leven, de betekenisgeving (*Be-Deutung*). Ook deze dimensie ligt dicht tegen de waardendimensie aan. Waarden schetsen de leidende idealen en oriëntaties, zin vraagt echter naar wat het leven betekenisvol maakt. De zinvraag dringt zich vooral op als mensen de afwezigheid van zin nadrukkelijk ervaren. Beslissend hierbij is hoe de mens zich verhoudt tot de moeiten en beperkingen die hem overkomen in het leven. De

zin vraag is de grondvraag van de moderne mens (Paul Tillich). De mens wordt bedreigd in zijn geestelijke zelfaanvaarding door angst voor leegte en zinloosheid. Wat betekent deze vraag naar zin en zingeving voor christelijke diaconie? Mensen verwachten van diaconaal werkenden aandacht voor zingeving en diaconaal handelen kan daarom worden opgevat als zorg voor zingeving. Deze zorg richt zich op de taak om mensen te ondersteunen in hun vermogen tot handelen en tot het ondergaan van lijden. Waar deze inzet ontbreekt en niet wordt opgemerkt, staat de geloofwaardigheid van het diaconale handelen ter discussie. Dit vraagt om een bijzondere sensitiviteit, want zingeving 'in het algemeen' bestaat niet volgens Horstmann. Zin is altijd subjectief en afhankelijk van toe-eigening en kan daarom alleen geconstrueerd worden. Hiervoor zijn bronnen van zingeving nodig. Bij het diaconale handelen zijn dit met name de eigen levensverhalen van helpenden en hulpontvangers. Daarnaast en daarbij is kennis nodig van christelijke perspectieven op zingeving en ruimte om zich daartoe op creatieve wijze te verhouden (p. 166). Behulpzaam hierbij is het inzicht dat zinvol is wat zin geeft: het ontdekken van samenhang in de dingen die ons overkomen (Wilhelm Schmid). Zinloosheid is gemis aan samenhang, zin is het ervaren dat dingen, mensen, gebeurtenissen en ervaringen op de een of andere manier op elkaar betrokken kunnen worden. Het gaat dus niet om het zien van 'zin' in alle afzonderlijke gebeurtenissen, maar om het samen ontdekken (construeren) van een samenhang die zin geeft. Diaconale vorming kan zich richten op het leren construeren van deze vorm van zingeving⁹.

5.4. DIACONALE COMPETENTIES EN LEERDOELEN

Diaconale vorming (Bildung) is in deze tijd een weg voor christenen en kerken om zich de diaconale competenties weer eigen te maken die nodig zijn voor een actieve rol in de samenleving. Van het begrip competentie, dat we terloops al gebruikten, bestaan vele definities. We gaan hier uit van een basale omschrijving, n.l. het vermogen om in een bepaalde situatie adequaat (gepast) te kunnen handelen. Het is een omschrijving die ook buiten de beroeps-of onderwijscontext bruikbaar is. Uitgaande van onze werkdefinitie van diaconaat (§ 3.2) verstaan we onder diaconale competentie het vermogen van christenen om op gepaste wijze extra aandacht, zorg en hulp te kunnen geven aan mensen die dat nodig hebben. Wanneer we de diaconale competentie zo omschrijven verwijst het woordje 'gepast' zowel naar de christelijke traditie als naar de geboden aandacht, zorg en hulp. Deze dient aan te sluiten bij de ander als specifieke persoon of groep in een specifieke context met specifieke behoeften, maar

---

9. Van Leeuwen c.s. (2016) hebben een model ontwikkeld (diamantmodel) voor het geven van aandacht aan zingevingsvragen in zorg en welzijn. Het model kan naar onze mening een hulpmiddel zijn om concreet invulling te geven aan de pastorale dimensie van diaconale presentie.

ook bij de Ander die een specifieke weg vraagt in het omzien naar medemensen, de weg van de navolging van Jezus Christus. Of diaconaal handelen werkelijk gepast is, is daarom uiteindelijk aan de ander/Ander om te beoordelen. Wel kunnen we ons afvragen: wat is in het licht van de christelijke traditie en van de concrete situatie van mensen in nood gepast handelen? Met het oog hierop bespreken we kort de voorstellen van Grote, Hanisch en Von Schubert.

a. Christof Grote: diaconale competenties

Christof Grote (2003, pp. 178-179) vat de diaconale competentie kernachtig samen als (1) het leren waarnemen van nood in de eigen omgeving, (2) het ontwikkelen van een laagdrempelig hulpaanbod dat hierop aansluit en (3) het verbinden van dit hulpaanbod met de professionele zorg ('verknüpfen'). Het zijn *kerkelijke* diaconale competenties die de collectieve bekwaamheid van een gemeenschap omschrijven en de aanwezigheid van *persoonlijke* diaconale competenties veronderstellen.

b. Helmut Hanisch: diaconale leerdoelen

Hanisch (2000, pp. 11-18) formuleert leerdoelen voor schollieren die diaconale 'Praktika' volgen. Hij omschrijft ze als dimensies van het diaconale leren¹⁰:

1. Gevoelig maken voor mensen die zonder hulp niet kunnen leven.
2. Leren waarnemen van persoonlijke motieven voor het diaconale handelen.
3. Aanschouwelijk maken wat 'diakonein' in het Nieuwe Testament betekent.
4. Kennismaken met diaconaal handelen.
5. Opwekken van bereidheid om diaconaal handelen mee te dragen en te ondersteunen.

c. Britta von Schubert: aandachtsvelden voor diaconaal leren

Von Schubert (2003, p. 185) noemt tien aandachtsvelden voor het diaconale leren, een opsommende beschrijving volgens de typering van Horstmann in § 5.3, b (zie tabel 5.1). Ze presenteert deze voor diaconale vormingsprogramma's op christelijke scholen, maar naar onze mening zijn ze ook van toepassing op kerkleden en diaconale vrijwilligers. Diaconaal leren kan zich richten op deze aandachtsvelden en daarmee bijdragen aan de groei van de diaconale competentie. Houdingen en vaardigheden lopen hierbij in elkaar over. Deze aandachtsvelden zijn breder uitgewerkt dan de leerdoelen van Hanisch en de competenties van Grote. Toch is er ook een duidelijke gemeenschappelijke component: het leren waarnemen van de nood van medemensen

---

10. Deze worden gebruikt in het EKD-programma *Schule und Diakonie* (Schmidt, 2004, p. 50).

door met hen in contact te treden en het daardoor versterken van de motivatie en het vermogen tot diaconaal handelen.

Tabel 5.1 Aandachtsvelden voor diaconaal leren en handelen.

	AANDACHTSVELDEN VOOR DIACONAAL LEREN EN HANDELEN
1	Contact leggen met mensen die verdrongen zijn naar de rand van de samenleving en het hierdoor overwinnen van segregatie.
2	Ervaren van eigen vaardigheden in het omzien naar medemensen en daardoor herwinnen van de diaconale competentie op de doorgesloten professionalisering.
3	Herkennen van sociale opgaven in de lokale omgeving als terreinen waarop samengewerkt kan worden in de samenleving.
4	Afbreken van eigen vooroordelen die zijn ontstaan door het leven in gescheiden werelden (segregatie).
5	Ontwikkelen van de bereidheid om medemensen te helpen die door omstandigheden op jouw hulp zijn aangewezen.
6	Ervaren dat je gebruikt wordt en dat je graag gebruik wilt maken van je eigen vermogen om anderen te helpen.
7	Inzien dat er nieuwe en andere vormen van samenleven mogelijk zijn wanneer deze zich hebben bewezen als humaner dan de bestaande.
8	Ontwikkelen van kritisch vermogen ten opzichte van de bestaande samenleving.
9	Reflecteren op wat in de samenleving als waardevol en waardeloos ervaren wordt en op hoe dit nuttigheidsdenken bepaalde mensen uitsluit.
10	Reflecteren op het eigen leven en dat van anderen als schepping en gave, hoe het ook beleefd wordt (tevreden, bedreigd, dankbaar, beperkt).

Aan deze doelen wordt op school gewerkt door de gehele leercirkel te doorlopen, inclusief klassikale voorbereiding en reflectieve verwerking van ervaringen.

Parallellen zijn zichtbaar in de maatschappelijke stages in Nederland die functioneren als vorm van sociaal leren en oefenplaats voor burgerschap. De doelen hiervan zijn (Bruning, Bron, Hoek, Oorschot, & Rodenboog, 2011) jongeren kennis laten maken met de maatschappij, hen een bijdrage aan de maatschappij laten leveren, het vergroten van hun maatschappelijke betrokkenheid, hen contacten laten leggen met nieuwe groepen en hen vaardigheden laten leren buiten school. Deze doelen zijn meer algemeen geformuleerd dan de genoemde Duitse diaconale leerdoelen, maar hebben toch ook een duidelijke overlap: kennismaken, nieuwe contacten leren aangaan en het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid. Promotieonderzoek van psychologe Anne van Goethem uit 2014 toont aan dat jongeren die maatschappelijke stages hebben gelopen nadien meer tijd gaan besteden aan

vrijwilligerswerk. Ook heeft de stage een positieve invloed op hun motivatie op school, hun zelfvertrouwen en hun sociale vaardigheden. Om een positief effect te bereiken is het wel belangrijk dat op school reflectie plaats vindt op de stage. Hoe vaker scholen leerlingen laten reflecteren, hoe sterker het effect ¹¹. Uit een metaonderzoek van Van Goethem e.a. (2014, november/december) onder maar liefst 49 onderzoeken naar de effecten van 'community service' op adolescenten van 12-20 jaar blijkt dat de leereffecten van maatschappelijke stages met reflectie substantieel groter zijn dan bij stages zonder reflectie. Dit bevestigt de Duitse inzichten rond diaconaal leren en onderstreept het belang van goed begeleide reflectie als voorwaarde voor ervaringsleren. In de Verenigde Staten is in het onderwijs al decennia lang aandacht voor service learning. Deze leertrajecten lijken sterk op de Duitse programma's voor diakonisch leren. Over de theoretische onderbouwing, de didactische aanpak en de effecten is veel gepubliceerd. Ook deze programma's zijn sterk gericht op de ontwikkeling van goed burgerschap.¹²

5.5. EFFECTEN VAN DIACONAAL LEREN

Een onderzoekje onder scholieren naar de effecten van een diaconaal *Praktikum* van twee weken, laat een breed spectrum aan leereffecten zien die volgens docente Britta von Schubert vooral te danken zijn aan de combinatie van begeleide praktijkervaring en reflectie hierop in de lessen. De diaconale ervaringen vergroten de bereidheid van scholieren om zich voor de samenleving in te zetten en diaconale verantwoordelijkheid op zich te nemen. Diaconaal handelen leidt tot diaconaal handelen, zoals we ook al zagen in de Nederlandse onderzoeken onder deelnemers aan diaconale projecten. Von Schubert (2003, pp. 188-189) clustert uitspraken van scholieren tot een aantal leereffecten waarbij vooral inzicht in de eigen vaardigheden en meer besef van de eigen vooroordelen eruit springen¹³. Ze wijst er op dat plaatselijke kerken nog nauwelijks ontdekt hebben hoe zinvol het kan zijn om scholieren met diaconale ervaring voor een gesprek uit te nodigen en hun opgedane kennis en ervaring te laten delen. Dat kan het diaconale bewustzijn in de kerk versterken en biedt kansen om jongeren vanuit de kerk te betrekken bij het oplossen van problemen in de samenleving. Ook benadrukt ze dat diaconaal leren pas zinvol wordt als gemeenten er bewust voor kiezen om een diaconale gemeente te willen worden die tegenstellingen in de samenleving overbrugt en verzoent (diaconie van de verzoening). Verlangen naar diaconale presentie creëert bereidheid om te leren van ervaringen (ibid., p. 191).

---

11. *Nederlands Dagblad*, 6 februari 2014, 'Maatschappelijke stage leidt tot meer vrijwilligers'.

12. Een grote verzameling onderzoeken en publicaties is samengebracht in de 'Barbara A. Holland Collection for Service Learning and Community Engagement (SLCE)', zie: <http://digitalcommons.unomaha.edu/slce>. Met name in de jaren negentig kwam een grote stroom op gang van artikelen, theses en dissertaties. Een deel van deze collectie is geheel gewijd aan studies naar reflectie op service learning.

13. Het betreft één klas in 1998. De leerlingen maakten hiernaast veel opmerkingen over de positieve beleving en de waarde van hun diaconale maatschappelijke stage. Ze beleefden deze als een hoogtepunt in hun schooltijd.

5.6. CONCLUSIES

Doel van dit hoofdstuk was het theoretisch verkennen van het begrip diaconaal leren vanuit Duitse literatuur. Ons onderzoek richt zich op de leereffecten van diaconaal handelen voor kerkleden en hun geloofsgemeenschappen. De Duitse literatuur blijkt zich vooral te focussen op de praktijken van professionele medewerkers in diaconale instituten en van scholieren die binnen deze instellingen diaconale praktijkervaring opdoen. Deze praktijken zijn meer ingekaderd in een formeel, intentioneel leerproces. Uit de bestudeerde theorie en praktijken nemen we de volgende inzichten mee voor ons theoretisch kader voor diaconaal leren in een kerkelijke context.

a. Waarom aandacht voor diaconaal leren?

Diaconaal handelen is volgens Schmidt ook altijd diaconaal leren; gelovig handelen impliceert de bereidheid om je bezig te houden met de ecclesiologische dimensie en de geestelijke inhoud van de eigen diaconale praxis. Hoe verhoudt mijn handelen zich tot mijn geloof en tot de christelijke geloofsgemeenschap? Voor kerken is diaconaal leren behulpzaam om zich de diaconale competentie weer eigen te maken die nodig is om een heilzame rol te kunnen spelen in de samenleving.

b. Wat typeert diaconaal leren?

Inhoudelijk is diaconaal leren een vorm van ethisch leren die gericht is op sociaal-moreel leren handelen in intermenselijke relaties en in het sociale domein. Net als sociaal leren richt diaconaal leren zich op de affectief-relatieve en de cognitief-kritische aspecten van het sociaal-morele handelen; in aanvulling daarop tevens op de spiritualiteit die het christelijk-sociale handelen draagt (diaconale spiritualiteit).

c. Wat kwalificeert diaconaal leren?

Inhoudelijk wordt diaconaal leren volgens Schmidt gekwalificeerd door het helpende en verzoenende handelen van Jezus; het laat zich leiden door gedragspatronen en waarden die aan Hem ontleend zijn en gaat daarom over de navolging van Christus. Hierdoor ontwikkelt zich een christocentrische spiritualiteit die van aanpakken weet in het alledaagse leven, daarin verantwoordelijkheid neemt en gericht is op helpen en op gerechtigheid. Deze praktische, diaconale spiritualiteit is verankerd in contemplatie, het zoeken van God. Actie en contemplatie moeten elkaar wederkerig beïnvloeden. Ook het leren beoefenen van inclusieve vormen van christelijke gemeenschap is een wezenlijk kenmerk van diaconaal leren.

d. Welke dimensies kent diaconaal leren?

Volgens Horstmann kent diaconaal leren als diaconale *Bildung* vijf met elkaar samenhangende dimensies: kennen, kunnen, waarden, houdingen en zingeving of betekenisgeving. Zingeving kan worden opgevat als het samen ontdekken van samenhang in gebeurtenissen die mensen overkomen. Waar zingeving ontbreekt, komt de geloofwaardigheid van diaconaal handelen onder druk te staan. Deze vijf dimensies kunnen behulpzaam bij het ordenen van leereffecten van diaconale ervaringen van kerkleden. Een andere manier om dimensies te onderscheiden is het formuleren van leerdoelen. Deze zijn echter altijd terug te leiden tot de vijf dimensies van Horstmann.

e. Wat is diaconale competentie?

Onder diaconale competentie verstaan we het vermogen van christenen om op gepaste wijze extra aandacht, zorg en hulp te kunnen geven aan mensen die dat nodig hebben. Het is het doel van diaconale *Bildung* en, in meerdere of mindere mate, het resultaat. Diaconale competentie kan echter ook een spontaan neveneffect zijn van diaconaal handelen, met name als de betrokkene reflectief is ingesteld.

Wat gepast is, is zowel gerelateerd aan de specifieke behoeften van de ander als specifieke persoon of groep in een specifieke context, als aan de specifieke weg die God van mensen vraagt in het omzien naar medemensen. Deze wordt gekwalificeerd door de navolging van Jezus Christus die kwam om God en mensen te dienen en bereid was daarvoor zijn leven af te leggen. Deze kwalificatie impliceert dat alleen God en de ander kunnen vaststellen of een gelovige ‘gepast’ en dus geloofwaardig handelt.

Grote (2003) vat de diaconale competentie samen als het leren waarnemen van nood in de eigen omgeving, het ontwikkelen van een laagdrempelig hulpaanbod dat hierop aansluit en het verbinden van dit hulpaanbod met de professionele zorg. De vraag is of deze definitie voldoende onderscheid maakt met sociaal-competent handelen in het algemeen. Met Schmidt concluderen we dat er aanvullend sprake moet zijn van een christocentrische spiritualiteit die het handelen inspireert en normeert. Deze komt onder meer tot uiting in het beoefenen van inclusieve vormen van gemeenschap met de ander en in de voortdurende wisselwerking tussen contemplatie en actie.

f. Welke diaconale leerdoelen zijn er te onderscheiden?

In algemene zin gaat het bij diaconaal leren om het ontwikkelen van de diaconale competentie, het vermogen van christenen om op gepaste wijze extra aandacht, zorg en hulp te kunnen geven aan mensen die dat nodig hebben (zie punt e). In meer specifieke zin worden er verschillende antwoorden gegeven:

- het ontwikkelen van diaconale spiritualiteit als kern van de diaconale competentie (Schmidt);
- het in onderlinge samenhang ontwikkelen van specifiek omschreven kennis, vaardigheden, houdingen, waarden en het vermogen tot zingeving (Horstmann);
- het leren waarnemen van nood, ontwikkelen van een passend hulpaanbod en dit verbinden met professionele zorg (Grote).

Deze algemene leerdoelen kunnen nader gespecificeerd worden in houdingen en vaardigheden zoals contacten aangaan met mensen aan de rand van de samenleving, eigen vooroordelen herkennen en bijstellen, bereidheid om te helpen, kritisch vermogen richting de samenleving en reflectie op jezelf en de ander en op wat wel en niet ‘nuttig’ wordt geacht in de samenleving.

g. Welke leereffecten van diaconaal handelen worden er in de praktijk vastgesteld?

In de Duitse literatuur gaat het over leereffecten van speciaal daarvoor gecreëerde diaconale leeromgevingen. Deze bevestigen de genoemde leereffecten uit § 4.4. Aspecten die in aanvulling daarop door jongeren worden genoemd zijn onder meer inzicht in eigen vaardigheden, besef van eigen vooroordelen en meer besef van saamhorigheid.

In hoeverre ook de diaconale spiritualiteit wordt ontwikkeld is niet helemaal duidelijk. De Nederlandse ervaringen wijzen erop dat de geïnterviewde kerkelijke vrijwilligers al ‘van aanpakken weten’ omdat zij dit zelf expliciet benadrukken. Andere aspecten van diaconale spiritualiteit worden niet benoemd, ook niet door de Duitse leerlingen. Dat maakt onze casestudy als vindplaats van mogelijke diaconale leereffecten extra interessant.

h. Wat zijn voorwaarden voor effectief diaconaal leren?

Het verlangen naar diaconale presentie is een voorwaarde om te kunnen leren uit diaconale ervaringen. Waar deze wil aanwezig is ontstaat bereidheid om naar ervaringsverhalen te luisteren en hieruit te leren (Von Schubert). Goed begeleide reflectie is een tweede voorwaarde voor ervaringsleren. Internationaal metaonderzoek naar sociaal leren bevestigt deze stelregel: hoe intensiever er wordt gereflecteerd, hoe meer er wordt geleerd (Van Goethem e.a.).

De bestudeerde auteurs gaan niet in op collectieve leerprocessen binnen kerkelijke gemeenschappen. In het nu volgende hoofdstuk stellen we deze thematiek daarom expliciet aan de orde.

6. Kerken als missionaire leergemeenschappen

In de navolging begeven de leerlingen van Christus zich in een dynamisch leerproces, waardoor ze worden die ze in Hem zijn, een proces waardoor ze de wereld van het geloof internaliseren en waardoor ze in ontvankelijkheid de betekenis van hun geloofservaringen opslaan en betekenis geven (Jonker, 2000, p. 18).

Socioloog Gert de Jong (2008) spreekt over plaatselijke kerkelijke gemeenten als dynamische configuraties die bestaan uit drie gestalten die wisselend op elkaar inwerken. Deze gestalten zijn de kerk als organisatie, als sociale beweging en als gemeenschap. Het perspectief van de organisatie en meer specifiek dat van de ‘lerende organisatie’, kan ons mogelijk helpen een antwoord te vinden op de vraag hoe en waar ‘organisatorisch’ de transfer plaats vindt van de individuele diaconale ervaring naar het geheel van de kerkelijke gemeenschap. Wat zijn kenmerken van lerende organisaties en hoe werken ervaringen van individuele leden door in het geheel (§ 6.1)? Kerken zijn echter wel organisaties met een specifieke religieuze aard en doelstelling. Theologisch gesproken kan de kerk bijvoorbeeld worden gedefinieerd als schepping van de Geest en als de zichtbare gestalte van de nieuwe, eschatologische heilsgemeenschap rond Christus (Van den Brink & Van der Kooi, 2012, p. 520). Fundamenteel voor de kerk is daarom dat de kerk een leergemeenschap is waarin het geloof ‘geleerd’ en het heil ontdekt wordt in al zijn dimensies. Ook het communiceren van dit heil dichtbij huis en verder weg in zowel woorden als daden is een continu leerproces. Gemeenten en parochies zijn gemeenschappen van leerlingen (Stoppels, 2013), de kerk is een lerende gemeente en haar leden zijn en blijven ‘altijd leerling’ (De Kock & W., 2012a). In dit hoofdstuk proberen we daarom ook begrippen als leergemeenschap en lerende gemeenschap/gemeente te verhelderen (§ 6.2). We verbinden deze met het Bijbelse concept van discipelschap en presenteren met Stoppels de kerkelijke gemeente als oefenruimte voor het leren volgen van Jezus (§ 6.3). Diaconaal handelen is een aspect van deze navolging en tegelijk een potentiële leeromgeving voor de missionaire gemeente. Zo komen we voorwaarden op het spoor voor missionair-diaconaal leren in kerken (§ 6.4) die we in het volgende deel kunnen toetsen aan de praktijk van drie concrete gemeenten.

6.1. KENMERKEN VAN LERENDE ORGANISATIES

6.1.1. Wat zijn lerende organisaties?

Lerende organisaties beschikken over het continue vermogen om zich aan te passen en te veranderen. Ze maken gebruik van *double loop learning*. Dat wil zeggen dat ze problemen niet alleen benaderen en oplossen vanuit de bestaande organisatie (single loop learning¹), maar bestaande diepgewortelde aannames en normen ter discussie durven te stellen. Dit schept mogelijkheden voor radicaal andere oplossingen voor de problemen waar organisaties tegenaan lopen (Robbins, 2000, p. 270). Voor de missionaire praktijk van kerken is dit een belangrijk en uitdagend inzicht.

Het is vooral de Amerikaan Peter Senge die een stempel gedrukt heeft op het denken over de ‘lerende organisatie’. Senge integreert leertheoretische en bedrijfskundige inzichten en benadrukt dat organisaties in een voortdurend veranderende samenleving alleen blijvend succesvol kunnen zijn wanneer ze zich ontwikkelen tot *learning organizations*. Dit zijn volgens hem (Senge P. , 1990, p. 3):

...organizations where people continually expand their capacity to create the results they truly desire, where new and expansive patterns of thinking are nurtured, where collective aspiration is set free, and where people are continually learning to see the whole together.

Lerende organisaties bezitten het vermogen om zich adequaat aan te passen aan nieuwe en voortdurend veranderende omstandigheden. Ze kenmerken zich door een open en positieve relatie tot de samenleving en gerichtheid op vernieuwing (innovatie). Klimaat, leiderschap en structuur vormen in dergelijke organisaties een herkenbaar interdependent systeem (Hendriks & Jonker, 2000, p. 48).

6.1.2. Leerdisciplines en de cyclus van het diepteleren

Na deze eerste korte typering kunnen we dieper afsteken en nagaan waaruit dit vermogen tot leren in organisaties bestaat en hoe het kan worden bevorderd. Volgens Senge wordt de kern gevormd door de cyclus van het diepteleren. Deze begint met teamleden die nieuwe vaardigheden en capaciteiten ontwikkelen waardoor hun vermogens en inzichten veranderen. Dit leidt tot een nieuw besef en waarnemingsvermogen. Wanneer zij de wereld (hun omgeving) anders gaan zien en beleven, beginnen

---

1. Anderen gebruiken de term single loop-learning voor de individuele reflectie op het eigen handelen en de resultaten daarvan. Hoe kan ik mijn handelen de volgende keer zo aanpassen dat ik betere resultaten bereik? Wanneer in samenspraak met anderen ook wordt nagedacht over de achterliggende theorie die het handelen stuurt is er sprake van double loop learning. Het leren wordt nog fundamenteeler als ook de achterliggende opvattingen en motivaties heroverwogen worden (triple loop learning). Bron: https://www.leernetwerkeducatie.nl/mediawiki18/index.php?title=Double_en_Triple_Loop_Leren.

zich nieuwe uitgangspunten en overtuigingen te vormen, wat hen weer in staat stelt om nieuwe vaardigheden en capaciteiten te ontwikkelen. Wanneer deze cyclus in beweging komt, ontstaan er duurzame en ingrijpende veranderingen (Senge, Kleiner, Roberts, Boss, & Smith, 1995, pp. 14-15). ‘De drager van de cultuur is het verhaal dat wij onszelf steeds opnieuw vertellen’, aldus Senge. ‘Wanneer we geleidelijk de wereld met andere ogen bekijken en anders beleven, gaan we een ander verhaal vertellen’ (ibid., p. 17).

De dieptecyclus wordt geactiveerd door vijf leerdisciplines die samen de kenmerken vormen van lerende organisaties (ibid., p. 5). In de eerste plaats worden binnen een lerende organisatie capaciteiten optimaal ontwikkeld en gestimuleerd met het oog op de gewenste doelstelling en resultaten. Er is dus voortdurende aandacht voor de ontwikkeling van persoonlijk meesterschap. In de tweede plaats worden fundamentele overtuigingen en denkpatronen constant verduidelijkt en verbeterd. Senge noemt dit mentale modellen. Hij definieert ze als de percepties die mensen opbouwen als onderdeel van hun dagelijkse redeneringen. Lerende organisaties zien in hoe deze percepties de handelingen en beslissingen van hun leden beïnvloeden. In de derde plaats bevordert een lerende organisatie toewijding van haar leden door een gemeenschappelijke visie te ontwikkelen op de gewenste toekomst en op de principes en praktijken waarmee men deze wil verwezenlijken. De vierde discipline is teamleren. Het zijn de teams en niet de individuen die de basis leggen voor het leren in organisaties. Een lerende organisatie transformeert de gespreksvaardigheden van de teamleden en het collectieve denkvermogen zodat de gezamenlijke intelligentie van de groep uiteindelijk groter is dan de som van de individuele talenten. Het vijfde en laatste kenmerk is de aandacht voor systeemdenken. Een lerende organisatie gebruikt systeemdenken om het gedrag in de organisatie te begrijpen en in heldere taal te beschrijven. Organisaties zijn systemen waarin de elementen nauw samenhangen en elkaar voortdurend beïnvloeden. Daarom zijn ze alleen te veranderen door zoveel mogelijk verschillende perspectieven vanuit de organisatie bij elkaar te brengen (p. 74-77). Deze vijfde leerdiscipline (‘The Fifth Discipline’) is volgens Senge (1990, p. 12) de conceptuele hoeksteen van een lerende organisatie die de andere vier kenmerken samenvoegt in een coherent systeem van theorie en praktijk. Mark Smith (2001) concludeert: ‘The drawing together of the elements via the *Fifth Discipline* of systemic thinking, while not being to everyone’s taste, also allows us to approach a more holistic understanding of organizational life’.

6.1.3. *Organisatieleren is ervaringsleren*

Senge definieert leren in een organisatie als een constant testen van ervaring en het omzetten van deze ervaring in kennis die toegankelijk is voor de hele organisatie en relevant voor het doel van haar bestaan. Organisatieleren is in zijn ogen ervaringsleren. Leidinggevendens dienen zich voortdurend vier vragen te stellen (Senge, Kleiner, Roberts, Boss, & Smith, 1995, pp. 39-40):

- Toetst u doorlopend uw ervaringen, d.w.z. maakt u ze bespreekbaar?
- Produceert u hieruit kennis, d.w.z. kunt u effectief optreden in de bespreking?
- Is deze kennis gemeenschappelijk, d.w.z. toegankelijk voor alle leden van de organisatie?
- Is het leren relevant, d.w.z. gericht op het kerndoel van de organisatie?

Methodisch werkt Senge deze vorm van ervaringsleren uit met behulp van de leercirkel van Kolb (zie hoofdstuk 4) die hij toepast op het werken in teams. Voor optimaal leren in teamverband dienen de verschillende leerstijlen vertegenwoordigd te zijn omdat zij elk hun eigen invalshoek en voorkeur hebben in het leerproces en in de leercirkel. Dit bevordert de cyclus van bezinning in teamverband, gevolgd door gezamenlijke zingeving, gezamenlijke planning van acties en gecoördineerde maatregelen (ibid., pp. 52-55). De vier genoemde vragen zijn hierin te herkennen als het inbrengen en toetsen van ervaringen, het samen produceren van kennis, het delen en benutten van deze kennis in de organisatie en het richten van nieuwe acties en experimenten op het kerndoel van de organisatie.

6.1.4. *De architectuur van lerende organisaties*

De cyclus van het samen doorlopen van leerprocessen in een organisatie vraagt om een infrastructuur die dit mogelijk maakt. Senge onderscheidt deze technische infrastructuur, door hem de architectuur van de organisatie genoemd, van het procesmatige leren. Infrastructuur omvat de voorzieningen waarmee een organisatie de middelen beschikbaar maakt die de mensen in hun werk steunen (ibid., p. 26). Leiders die een lerende organisatie willen ontwikkelen moeten zich richten op drie 'architectonische elementen' die hij presenteert als samenhangende driehoek (pp. 29-31). *Richtinggevende ideeën*, door Senge 'bakens' genoemd, geven enthousiasme en een gevoel van richting en doel en voorkomen dat organisaties zijn overgeleverd aan de grillen van externe krachten. *Theorieën, methoden en instrumenten* helpen mensen om nieuwe vaardigheden en capaciteiten te ontwikkelen die vereist zijn voor intensief leren en het omgaan met veranderingen. De architectuur van een organisatie vraagt in de derde

plaats om *infrastructurele vernieuwingen*. Mensen moeten de gelegenheid en de middelen krijgen om nieuwe inzichten en instrumenten toe te passen. Leren mag niet aan het toeval worden overgelaten maar moet met dezelfde inzet georganiseerd worden als de andere essentiële activiteiten binnen de organisatie.

Deze driehoek van de organisatie-architectuur verbindt Senge met de cyclus van het diepteleren (pp. 34-38). In zijn eigen woorden: ‘De activiteit ligt besloten in de driehoek; de causaliteit van de veranderingen ligt in de cirkel. Beide vormen beïnvloeden elkaar constant. Samen vertegenwoordigen zij de tastbare en subtiële veranderingen die plaats vinden bij het opbouwen van een lerende organisatie’. Veranderingen in de infrastructuur kunnen vandaag ontworpen en morgen weer veranderd worden. ‘De cyclus van diepteleren die op het eerste gezicht vluchtig en onzeker lijkt, is echter van blijvende aard’ (pp. 34-35).

Senge besluit zijn betoog met een verwijzing naar een ‘nog subtieler’ niveau van diepteleren dat hij in navolging van de fysicus David Bohm aanduidt als de *generatieve orde*. Bohm duidt daarmee op een diepere werkelijkheid waarin de onze als het ware is ‘ingevouwen’. Deze implicate orde ontvouwt zich in onze explicate, zichtbare orde. Hij wijst er op dat er in het doorlopen van de leercyclus ook iets bestaat als ‘weten wat er moet gebeuren’, een gevoelsdimensie die het denken te boven gaat en samenhangt met de heelheid van het leven. Deze gedachtegang is ontleend aan de filosofie van het Oosten waarin het niet-meetbare als de primaire werkelijkheid wordt beschouwd (p. 38). Parallellen met existentieel leren en veranderen in de kerkelijke, religieuze context dringen zich op. Niet meetbare leerresultaten dienen uiteindelijk de doorslag te geven, maar de wijze waarop de werkelijkheid van het Koninkrijk van God onze werkelijkheid doordringt, verandert en in een nieuw licht plaatst. Dat gezegd hebbende, vragen we ons nu eerst af wat kerken kunnen leren van de theorievorming over lerende organisaties voor hun dagelijkse ‘explicate’ orde.

6.1.5. *Transfer naar het leren in kerken*

Organisatieleren is volgens Senge leren uit ervaring. Ervaringen vormen het startpunt van verandering. Dat maakt zijn inzichten interessant en waardevol voor kerken die bewust willen leren uit de ervaringen van hun leden. Dat geldt in het bijzonder voor diaconale ervaringen die buiten de kerk worden opgedaan in de context waar de kerk haar boodschap wil communiceren. Lerende gemeenten zijn geloofsgemeenschappen die het vermogen bezitten om zich adequaat aan te passen aan nieuwe en voortdurend veranderende omstandigheden. Zij doen dat via diepteleren, de cyclus waarin het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden en capaciteiten leidt tot verandering van inzichten en een nieuw besef en waarnemingsvermogen. Wanneer zij de wereld (hun context)

anders gaan zien en beleven, vormen zich nieuwe uitgangspunten en overtuigingen, die hen op hun beurt in staat stellen om weer nieuwe vaardigheden en capaciteiten te ontwikkelen waarmee zij present kunnen zijn in de samenleving. Binnen de lerende kerk dienen niet de meetbare leerresultaten de doorslag te geven, maar de wijze waarop de werkelijkheid van het Koninkrijk van God de lerende gemeente doordringt, verandert en in een nieuw licht plaatst.

Voor dit diepteleren, voor het komen tot een collectief leerproces, zijn bekwaamheden (leerdisciplines) nodig in de kerkelijke gemeente. Jan Hendriks en Evert Jonker (2000, p. 49) hebben de vijf disciplines van Senge vertaald naar de context van kerken. Ze geven samen een theoretische aanzet om het lerend vermogen van lokale kerken te onderzoeken en te beoordelen, ook als het gaat om de verwerking van diaconale ervaringen. In de eerste plaats is het nodig dat er spanning wordt ervaren tussen de feitelijke en de gewenste situatie. Een gemeente die zich geroepen weet te worden wat ze van Godswegen is, zou volgens de auteurs per definitie aan deze voorwaarde moeten voldoende. De vraag is uiteraard of dit ook daadwerkelijk zo beleefd wordt en of kerkleden een helder beeld hebben bij de 'gewenste situatie'. In aanvulling op Hendriks en Jonker kan volgens ons gezegd worden: in lerende gemeenten hebben gemeenteleden een verlangen om hun gaven en talenten te ontwikkelen en in te zetten met het oog op de missie van de kerk. Het begrip *meesterschap* van Senge vertaalt zich naar het *discipelschap* van de leden, de bereidheid om hun Meester te volgen en te dienen met de door God geschonken gaven. In lerende gemeenten bestaat er vervolgens ook inzicht in de eigen basisvooronderstellingen ('mentale modellen'). De terugkoppeling naar de eigen overtuigingen vindt volgens Hendriks en Jonker elke zondag plaats en ook elders in de praktijk van gemeenteopbouw. Maar geldt dit ook voor basisvooronderstellingen ten aanzien van kerkzijn in een snel veranderende samenleving? Meer en meer dringt zich de vraag op aan lokale kerken wat de kerk in essentie is en wat dit betekent voor de vormgeving van de geloofsgemeenschap, het voortzetten van kerkelijke tradities en de communicatie van het geloof binnen kerk en samenleving. In de derde plaats is het belangrijk dat betrokkenen een gedeelde visie op de toekomst ontwikkelen. Op dit punt is de kerk volgens de auteurs zowel landelijk als lokaal vaak een verdeeld huis. Er moeten daarom werkvormen ontwikkeld worden om gemeenteleden aan bezinning op de eigen toekomst te laten deelnemen. De kerken zijn op dit punt volop in ontwikkeling. Denk bijvoorbeeld aan de methode van Waarderende Gemeenteopbouw die bemoedigende ervaringen van gemeenteleden als uitgangspunt neemt voor gemeenteopbouw (Hendriks, 2013). Een vierde kenmerk van lerende gemeenten is dat zij een dialoog op gang kunnen brengen, zonder meteen in een discussie of een tot verdeeldheid leidend debat te vervallen. Senge spreekt hier over de noodzaak van een transformatie van gespreksvaardigheden. Deze helpt de leden om samen tot echt 'teamleren' te komen. Een laatste bekwaamheid is dat er systematisch wordt

gedacht. In een lerende gemeente beseffen de leden dat de som meer is dan de afzonderlijke delen. De auteurs denken dat dit moeilijk is voor een gemeente in een geïndividualiseerde context. Mede omdat steeds weer nieuwe mensen bij beleid zijn ingeschakeld en de neiging hebben om persoonsgebonden beleid te maken. Dit kan in kerkelijke gemeenten waar leden zich vrijwillig committeren en engageren inderdaad een punt van verschil zijn met arbeidsorganisaties waaraan mensen zich functioneel verbinden. Het is echter ook denkbaar dat kerkleden zich sterk geestelijk verbonden voelen binnen hun gemeenschap en daarom bereid zijn om rekening te houden met het geheel van de geloofsgemeenschap.

In methodisch zin is ook de toepassing van de leercirkel van Kolb op teamleren mogelijk waardevol voor kerkelijke gemeenten. Binnen kerken wordt immers veelvuldig in teamverband samen gewerkt (kerkenraden, diaconieën, Alphateams, etc.). De vier vragen voor leidinggevendenden kunnen daarbij behulpzaam zijn. Met dit doel vertalen we ze naar de kerkelijke context:

- Maakt u ervaringen doorlopend bespreekbaar binnen teams en breder in de gemeente?
- Trekt u hieruit duidelijke lessen, ofwel kunt u een effectief leergesprek voeren?
- Is het geleerde gemeenschappelijk, ofwel toegankelijk voor alle leden in de gemeente?
- Is het samen leren relevant, ofwel gericht op de kerndoelen van de gemeente?

Voor deze vorm van leren is een goede kerkelijke infrastructuur een voorwaarde. Deze bestaat uit 'bakens', richtinggevende ideeën die de kerk sturen en behoeden voor hypes, bruikbare *theorieën, methoden en instrumenten* en *infrastructurele vernieuwingen* die de leden de gelegenheid en de middelen schenken om nieuwe inzichten en instrumenten toe te passen. Leren mag niet aan het toeval worden overgelaten maar moet met dezelfde inzet georganiseerd worden als andere essentiële activiteiten binnen de kerk. Alleen dan kan de kerkelijke gemeente, gezien vanuit het perspectief van de *learning organization*, werkelijk een lerende gemeenschap zijn die in staat is om adequaat te reageren op een voortdurend veranderende omgeving. In deze omgeving blijken oudere routines niet meer te werken. Er is een radicale verandering nodig in de waarneming van de werkelijkheid en in de cultuur (Jonker, 2000, p. 17) en een nieuw verhaal dat we elkaar en anderen vertellen (Senge P. , 1990).

6.2. DE KERK ALS LEERGEMEENSCHAP EN ALS LERENDE GEMEENTE

In het voorgaande gebruikten we de term *lerende gemeente* als kerkelijk synoniem voor een *lerende organisatie*. Kerken zijn echter organisaties met een specifieke religieuze aard en doelstelling. Fundamenteel voor de kerk is dat de kerk een *leergemeenschap* is waarin het geloof ‘geleerd’ en het heil ontdekt wordt in al zijn dimensies. Ook het communiceren van dit heil dichtbij huis en verder weg is een continu leerproces. In deze paragraaf proberen we begrippen als *leergemeenschap* en *lerende gemeenschap/gemeente* van elkaar te onderscheiden en zo te verhelderen.

Binnen de kerk kan leren in een brede en omvattende zin worden opgevat als een dynamisch proces van vernieuwing van de geest, verandering, groeien, bekering, het zoeken in een andere richting en omvorming in overeenstemming met Gods bedoeling (Hendriks & Jonker, 2000, p. 32). Ook het ervaringsleren heeft daarin zijn plek, naast methodische leervormen. De term ‘*lerende gemeente*’ wordt binnen de kerken op verschillende manieren opgevat. De eerste benadering is die van leren als basisfunctie, evenals bijvoorbeeld vieren, dienen en getuigen. Een gemeente kan niet anders dan een *lerende gemeente* zijn. Een gemeente die niet leert, verleert het om gemeente zijn. Daarom worden er binnen de kerk speciale leerprogramma’s aangeboden voor diverse doelgroepen. De kennis van het geloof komt mensen immers niet vanzelf aanwaaien. Het is van belang dat de verschillende vormen van leren in de kerk op elkaar worden afgestemd. De Kock et al (2012a, pp. 17-18) bepleiten een leerproces waarin generaties in een wederzijds leerproces van en aan elkaar leren om christen te zijn in de hedendaagse maatschappij. Naast deze benadering waarin de educatieve dimensie van de kerk centraal staat, staat een benadering die de *lerende gemeente* tegenover de *beleurende gemeente* plaatst. Jan Hendriks (1995, pp. 90-94) maakt bijvoorbeeld een tweedeling tussen type I-gemeenten en type II-gemeenten. Het eerste type is *beleurend*, gesloten en angstig bezorgd. Het tweede type *lerend*, open en vertrouwensvol. Binnen het eerste type verlopen gemeentelopbouwprocessen als ‘georganiseerde reis’, binnen het tweede type als ‘gezamenlijke trektocht’. Het tweede type sluit nauw aan bij de inzichten over de *lerende organisatie* zoals deze in § 6.1 besproken zijn.

In een al wat oudere omschrijving van de gemeente als *leergemeenschap* van Kor Schippers (1977, p. 22) komen de twee benaderingen van de *lerende gemeente* samen. Onder de gemeente als *leergemeenschap* verstaat hij: ‘een gemeente die haar gemeente-zijn ziet als een onafgebroken leersituatie; die met het oog daarop opzettelijk en systematisch een leerproces organiseert waarin de leden van de gemeente zich herkennen door het samengaan zowel van geloof als ervaring, als van thema’s en relaties en die de resultaten van dit leerproces in haar beleid verwerkt.’ De term *leergemeenschap* slaat hier zowel op het geloofsleren van de gemeente als op de gemeente als *lerende gemeenschap* (*lerende organisatie*).

Sinds de jaren tachtig krijgt het concept van de kerk als lerende organisatie in Nederland een plek in de theorie van gemeenteopbouw, met name via de al genoemde Jan Hendriks. Ook Van der Ven (1993, p. 11) wijst er op dat in het wezen van de kerk een transformatorisch beginsel ligt besloten. In sociologisch opzicht kan de kerk worden beschouwd als een zelfregulerend verband dat zich voortdurend aanpast aan veranderingen in haar omgeving. Dat gebeurt soms in passieve zin (ze wordt veranderd door haar omgeving), maar ook omdat ze zich telkens weer actief oriënteert op haar eigen opgaven en doelen en deze zo naderbij brengt. De kerk verandert ook zichzelf. Dit mechanisme vormt het uitgangspunt voor een transformationele ecclesiologie die zich richt op de mogelijke en nodige verandering van de kerk in de context van de moderne samenleving. Daarbij gaat het om verandering gericht op de opgaven en taken die in haar visie en missie besloten liggen. Een lerende gemeente (als organisatie) veronderstelt daarom volgens Jonker (2000) een leergemeenschap die haar gemeenteleden uitnodigt om problemen open te benoemen en vragen, wensen en angsten persoonlijk te formuleren, die hen leert om samen in te spelen op de dynamiek van een snel veranderende samenleving ‘en toch op een nieuwe wijze trouw te blijven aan het hart van de zaak’ (ibid., p. 22).

6.3. DE KERK ALS MISSIONAIRE LEERGEMEENSCHAP

Het leren van de kerk raakt ook haar participatie in Gods missie, haar roeping om het heil van God zoals dat is vervat in het evangelie van Jezus Christus in woorden en daden door te geven en voor te leven. Leren mag in de kerk nooit worden losgemaakt van deze missie: ‘learning leads to mission, and mission in turn leads to further learning’ formuleren Cook Everist en Nachtigal (1997, p. 168) kernachtig. Wanneer we spreken over ‘missionaire leerprocessen’ bedoelen we de wijze waarop kerkelijke gemeenschappen zich oriënteren op deze roeping en met het oog hierop doelbewuste leerprocessen organiseren. In deze leerprocessen staat de gezamenlijke zoektocht centraal van de gemeente naar de wijze waarop het evangelie in onze postmoderne samenleving op een relevante en overtuigende manier gecommuniceerd kan worden. De theorie over lerende organisaties leert ons dat dit open en eerlijke processen moeten zijn waarin de praktijkervaringen van de missionaire en diaconale *practitioners* een grote rol spelen. Alleen dan kan er werkelijk sprake zijn van een leerproces waarin overtuigingen getoetst, bevestigd of vernieuwd worden (§ 4.5) zodat er op verschillende niveaus, zowel persoonlijk als gemeenschappelijk (§ 4.3.4), missionair geleerd wordt. Maar wat moet er nu volgens diverse auteurs centraal staan in missionaire leerprocessen in onze tijd?

6.3.1. *Missionair leren communiceren*

Allereerst is het goed om de term missionair communiceren iets meer diepte te geven. Van der Ven (1993, p. 63) wijst hierbij op de drie transcendente perspectieven die Dalferth (1981) onderscheidt bij religieuze communicatie: receptie, respons en reactie. We kunnen deze ook toepassen op de missionaire communicatie. Onder receptie (ontvangst) wordt het besef verstaan dat de mens in de missionaire communicatie door God zelf wordt aangesproken. Deze receptie leidt tot een respons waarin de mens zich van zijn kant tot God richt. In de missionaire communicatie kan deze respons divers zijn en uiteenlopen van radicale afwijzing tot volledige overgave. Met reactie wordt de manier bedoeld waarin een mens zich tot andere mensen richt en getuigenis aflegt van de betekenis van het geloof in zijn leven. Bij missionaire leerprocessen gaat het met name om dit laatste perspectief, de wijze waarop een gelovige getuigenis aflegt van wat het geloof in God voor hem of haar betekent. Dit kan zowel verkondigend zijn als in de vorm van diaconie. Zonder religieuze communicatie is het verschil tussen diaconie en profane maatschappelijke dienstverlening volgens Van der Ven niet te zien. De diaconie verliest dan haar eigenheid. Maar zonder diaconie als orthopraxie wordt religieuze communicatie leeg gespeculeer (ibid., p. 64-65). Van der Ven zet de zaak hier op scherp; in de praktijk van alledag wordt de missionaire soep niet altijd zo heet gegeten als deze hier wordt opgediend. Wat we hier vooral willen onderstrepen is de gedachte dat missionaire communicatie ten diepste een reactie is op Gods initiatief, op de wijze waarop Hij zich aan een mens heeft bekend gemaakt. Het missionaire leerproces draait daarom om het persoonlijke of gemeenschappelijke antwoord op deze vraag: hoe kunnen wij naar de mensen om ons heen in woorden en daden getuigen van wat het geloof in God voor ons betekent?

6.3.2. *Discipelschap als kern van missie*

We komen daarmee bij de vraag naar de betekenis van het begrip discipelschap (Grieks: mathetes, leerling). In de afgelopen jaren is discipelschap met name in evangelicale kringen gethematiseerd in de missionaire bezinning². Paul Bendor-Samuel (2014, p. 98) vat de aanleiding voor al deze aandacht als volgt samen:

---

2. Publicaties dragen veelzeggende titels als 'Discipelschap met impact' (Ogden, 2008), 'Building a Discipling Culture: How to Release a Missional Movement by discipling People like Jesus did' (Breen & Cockram, 2011), 'Imagine Church: Releasing Whole-Life Disciples' (Hudson, 2012) en 'Discipleship: Reclaiming Mission's Strategic Focus' (McNeal, 2014). Auteurs als Sake Stoppels en theologen uit IZB-kring zorgden voor verwerking met het oog op toepassing in meer klassieke protestantse kerken. Hun titels zijn wat minder strijdbaar: ze spreken over 'Oefenruimte' (Stoppels, 2013) en 'Tijd om mee te gaan' (Dekker, De Leede, & Markus, 2014). Toch onderstrepen ook zij het belang van het persoonlijk volgen van Jezus in het alledaagse leven (zie ook 2.2.3).

The international mission community has struggled to avoid a reductionist approach to mission. Jesus modelled and taught an approach to His Father's Mission that was truly wholistic. It appears that he placed being and making disciples at the heart of his wholistic ministry. This simple but incredibly rich process is what binds wholistic mission together. The challenge for us is to discover daily how we strengthen our own journey in discipleship while making 'whole-life' disciples who are living out and proclaiming the Lordship of Christ in every sphere of life.

In de holistisch bediening van Jezus staat het maken van discipelen centraal. De kern van missie draait daarom om mensen die Jezus volgen in heel hun leven en anderen oproepen om met hen dezelfde weg te gaan. Zo ontstaat een gemeenschap van volgelingen, de kerk van Christus. Hughs en Hymans (1997, p. 154) spreken hier over een 'pedagogie van de gehoorzaamheid': door te participeren in Gods missie leren gelovigen het evangelie op een diepere manier verstaan. Discipelschap en gemeenschapsvorming zijn volgens Bendor-Samuel een correctie op het dominante *integral mission*-paradigma. Integral mission wil – als *transformational mission* - tekenen laten zien van Gods nieuwe wereld in de samenleving, bijvoorbeeld in opkomen voor sociale gerechtigheid. Het verzuimt echter soms om mensen uit te nodigen zich onder de heerschappij van de Koning te stellen. Het koninkrijk mag nooit worden losgemaakt van de koning. Dan dreigt 'doughnut wholism', holisme zonder kern, missie zonder evangelisatie.

De balans tussen kerk en koninkrijk staat ook centraal in de theologie van Mike Breen³. De Bijbel kent twee hoofdlijnen: verbond (covenant) en Koninkrijk (kingdom). De verbondslijn is relationeel en gericht op het vormen van een *community of family*, een gemeenschap van gelovigen. De lijn van het Koninkrijk betreft Gods missie in de wereld. De lijnen komen samen in een visie op de kerk als 'family on mission'. Deze visie wordt concreet in kleine groepen (missional communities) die het Koninkrijk van God uitleven en verkondigen in hun omgeving. Discipel zijn wil zeggen: deel uitmaken van een familie van medegelovigen en samen een missionaire levensstijl ontwikkelen, niet als perfecte voorbeelden maar als *living examples*.⁴

---

3. Breen is verbonden aan de missionaire beweging 3DM en invloedrijk in Nederland via de missionaire leergemeenschappen van *Nederland Zoekt...* en LEF, een onderdeel van de Navigators dat jeugdleiders in kerken toerust en coacht. De tweejarige leergemeenschappen richten zich op teams van kerken en pioniersplekken die als *missional communities* verschil willen maken in hun omgeving. Zie www.nederlandzoekt.nl en www.navigators.nl/lef.

4. Deze samenvatting is op basis van aantekeningen van een workshop bij 3DM in Sheffield op 18-2-2014. Zie voor een uitvoerige verantwoording *Covenant and Kingdom* (Breen, 2010).

6.3.3. *Oefenen in liefhebben*

In zijn boek *Oefenruimte* bevestigt Stoppels (2013) deze lijn van Breen. In de kerk moet met twee woorden worden gesproken: gemeenschapsvorming en discipelschap. Dat kan alleen als de kerk voldoende uitdaging biedt en eisen stelt aan haar leden. Openheid en gastvrijheid zijn onmisbaar voor een (missionaire) kerk, maar zonder uitdaging ontstaat er slechts gezelligheid. Alleen waar *comfort* en *challenge* samen opgaan ontstaat er een cultuur van discipelschap. Dan wordt de kerk een oefenruimte voor het navolgen van Jezus in het alledaagse leven. Dit leerling-van-Jezus zijn vat Stoppels als volgt samen (ibid., p. 73):

Een leerling van Jezus is een mens die in de kracht van de heilige Geest en in verbondenheid met (de) kring(en) van andere leerlingen over de volle breedte van zijn of haar leven het verlangen heeft te leren leven in zijn spoor en zijn leven daadwerkelijk en duurzaam richt op het Rijk Gods zoals Jezus dat belichaamde en verkondigde.

‘Leerlingen van Jezus begeven zich in een leerproces waarin ze steeds dieper gestempeld worden door het weerbarstige geheim dat hun leven draagt.’ (p. 76). De kern van dat leerproces in verbondenheid met Jezus Christus is volgens Stoppels het leren liefhebben (met verwijzing naar Fil. 1: 9-11). Discipelschap hangt daarom nauw samen met het ontwikkelen van een diaconale levensstijl die fijngevoelig is voor de behoeften van de ander en die waar nodig extra aandacht, zorg en hulp geeft of in de bres springt voor rechtvaardige behandeling van medemensen.

6.3.4. *Elementen van een goed leerklimaat binnen kerken*

Wat is er nodig om van de kerk een oefenruimte te maken voor volgelingen van Jezus die op een dergelijke manier willen leren liefhebben? Hoe breng je kerkmensen samen in een leerproces? Stoppels (2013, p. 129) verwijst allereerst opnieuw naar Breen en Cockram. De meest vruchtbare leerprocessen ontstaan volgens hen door drie manieren van leren te combineren: kennis opdoen door onderwijs, ervaring opdoen door stage te lopen en de bijbehorende (begrippen-)taal leren door jezelf er helemaal in onder te dompelen (immersion). De auteurs zien deze drie elementen gecombineerd bij Jezus: Hij geeft onderricht en laat met zijn daden zien wat Hij verkondigt, Hij stuurt zijn discipelen op stage en bespreekt hun ervaringen en Hij dompelt hen onder in de nieuwe taal van het Koninkrijk van God. Aanvullend hierop bepleit Stoppels aandacht voor verschillende leerstijlen van mensen (vergelijk § 4.3.1) en voor het creëren van leerdynamiek door kruisbestuiving van de ene ‘leerplek’ met de andere. Mensen leren meer en beter wanneer ze op meerdere plekken participeren (p. 130). Tot slot vraagt Stoppels aandacht voor zeven elementen die een rol spelen in het vermogen van kerken en gemeenten om te leren (p. 136-140). Hij ontleent deze aan een onderzoek van

het *Indianapolis Center for Congregations* in de Verenigde Staten. Het centrum hanteert inmiddels ook een achtste kenmerk⁵. We vertalen de acht kenmerken vanwege hun relevantie voor ons onderzoek. Gemeenten die goed leren:

1. zoeken en gebruiken hulpbronnen van buiten de gemeente;
2. nemen initiatief;
3. kennen theologische samenhang in hun *worldview*;
4. durven vragen te stellen waarop het antwoord niet direct duidelijk is en luisteren actief;
5. kiezen ervoor om voorgangers en 'leken' samen te laten leren;
6. geven aandacht aan scharniermomenten in het leven van mensen;
7. kunnen vertragen om leren een kans te geven en
8. kunnen ja en nee zeggen zodat ze de goede dingen ook echt goed doen.

'Vertragen' creëert tijd en ruimte voor reflectie en voor het samen leren doen van het goede: het liefhebben van God en de naaste. Prioriteiten stellen is daarvoor onmisbaar, alleen dan komt de gemeente er aan toe om de goede dingen goed te doen.

Ook Johnson en Strobert (1997, pp. 67-68) geven een opsomming van voorwaarden voor effectieve volwasseneducatie in de kerk. De kern daarvan is gevoeligheid voor de behoeften en achtergronden van de lerenden. Deze sensitiviteit krijgt vorm wanneer gewerkt wordt volgens zeven principes. Ook deze vertalen we met het oog op ons theoretische kader. Effectieve volwasseneducatie vraagt om:

1. trouw aan het evangelie als gezamenlijke voedingsbodem;
2. de lerende beschouwen als een partner in het leerproces;
3. het goed kennen van de lerenden en hun behoeften;
4. open staan voor nieuwe vragen;
5. creëren van een gastvrije, veilige en uitnodigende omgeving;
6. ruimte scheppen voor persoonlijke en gezamenlijke herinneringen;
7. respect voor de ervaring van lerenden.

De laatste twee punten benadrukken het belang van ruimte geven aan persoonlijke ervaringen en verhalen. Kerkleden moeten worden geholpen om deze te verbinden met het evangelie als 'the church's story of salvation' (ibid., p. 68).

---

5. Het centrum vat de acht kenmerken (markers) als volgt kort samen: finding and using resources beyond the congregation's four walls; taking the initiative; living within a worldview of theological coherence; asking open-ended questions and practicing active listening; clergy and laity studying together; attending to rites of passage; slowing things down; saying "no" and saying "yes." Zie: <http://www.centerforcongregations.org/workshop/learning-congregation-eight-key-behaviors-gaining-new-skills-create-change> (geraadpleegd 14-12-2016).

6.4. CONCLUSIES

In dit hoofdstuk verdiepten we ons in theoretische perspectieven die licht werpen op de kerk als missionaire leergemeenschap. We vatten deze nu punt voor punt samen:

- a. Fundamenteel voor de kerk is dat zij een leergemeenschap is waarin het geloof 'geleerd' en het heil ontdekt wordt in al zijn dimensies. Ook het communiceren van dit heil is een continu leerproces. Een gemeente is volgens Schippers een leergemeenschap als zij haar gemeente-zijn ziet als een onafgebroken leersituatie, met het oog hierop opzettelijk en systematisch een leerproces organiseert en de resultaten van dit leerproces in haar beleid verwerkt (vergelijk ons missionair-hermeneutische leermodel in § 4.5).
- b. Missionair leren draait om de vraag hoe christenen en kerken in heilzame woorden en daden kunnen getuigen van wat het geloof in God voor hen betekent. Gelovigen zijn hierin levenslang leerling, discipelen. Ze zijn geroepen hun leven daadwerkelijk en duurzaam te richten op het Rijk Gods zoals Jezus dat belichaamde en verkondigde (Stoppels). Een cultuur van discipelschap ontstaat waar gelovigen deel uitmaken van een familie van medegelovigen (comfort) en worden uitgedaagd (challenge) om samen een missionaire levensstijl te ontwikkelen (Breen).
- c. De theorie over lerende organisaties leert ons dat dit open en eerlijke leerprocessen moeten zijn waarin de praktijkervaringen van missionaire en diaconale *practitioners* een grote rol spelen. Effectief leren ontstaat alleen wanneer de volwassene met zijn ervaringen serieus wordt genomen. Alleen dan kan er sprake zijn van een leerproces waarin overtuigingen getoetst, bevestigd of vernieuwd worden en het beleid verrijkt.
- d. De transfer van individuele diaconale ervaringen naar het geheel van de kerkelijke gemeenschap draagt bij aan het vermogen van kerken om zich kritisch te verhouden tot een voortdurend veranderende omgeving. Volgens Senge kan dit door ervaring constant te testen en om te zetten in kennis die toegankelijk is voor de hele organisatie en relevant voor het doel van haar bestaan. Kerkelijke leidinggevendenden moeten hiervoor de juiste vragen leren stellen (zie § 6.1.3).
- e. Voor deze cyclus van diepteleren zijn volgens Senge twee elementen onmisbaar: leerdisciplines en een infrastructuur die leren mogelijk maakt. Hendriks en Jonker vertalen de vijf leerdisciplines van Senge naar de context van kerken (§ 6.1.5). Andere auteurs geven principes en richtlijnen voor een goed leerklimaat binnen kerken en effectieve volwasseneducatie (§ 6.3.4).

- f. Een terugkerend punt bij alle auteurs is de noodzaak van een bewuste keuze om te willen leren en hiervoor een leerproces te organiseren waarin ervaringen methodisch verwerkt worden en doorwerken in het beleid. Een lerende organisatie zorgt bewust voor tijd, ruimte, mensen en middelen die samen leren mogelijk maken.

DEEL III

VELDONDERZOEK

Na onze theoretische verkenning volgen in dit deel de resultaten van het veldonderzoek naar diaconaal leren in een drietal orthodoxe protestantse gemeenten in Veenendaal. De resultaten worden voorafgegaan door een verantwoording van de gevolgde onderzoeksmethode (hoofdstuk 7) en een schets van Veenendaal als maatschappelijke en religieuze context van de drie bestudeerde gemeenten (hoofdstuk 8). Hoofdstuk 9, 10 en 11 geven de resultaten van het onderzoek weer per kerkelijke gemeente. Na deze uitvoerige rapportage worden in hoofdstuk 12 de resultaten samengevat per deelvraag en uitgewerkt in een aantal inzichten en modellen voor diaconale leerprocessen.

7. Verantwoording onderzoeksmethode

*Waar zijn jullie in de woestijn naar gaan kijken? Wat zijn jullie dan gaan zien?
(Jezus over Johannes de Doper - Matt. 11: 7-8)*

7.1. MEERVOUDIGE LOKALE CASESTUDY

Het veldonderzoek voor deze studie is een meervoudige lokale casestudy onder een drietal orthodox-protestantse kerken in Veenendaal, een middelgrote gemeente van ongeveer 63.000 inwoners in het zuidoosten van de provincie Utrecht. Deze intensieve casestudy vond plaats gedurende twee jaar in de periode zomer 2012- zomer 2014 en werd uitgevoerd door de onderzoeker met ondersteuning van een drietal studenten van de Christelijke Hogeschool Ede. De onderzochte kerkelijke gemeenschappen waren een Hervormde wijkgemeente verbonden met de Protestantse Kerk in Nederland, een Nederlands-Gereformeerde kerk en een evangelische gemeente. Ze kunnen worden gezien als representanten van de drie protestantse stromingen die in § 1.1 zijn besproken: bevindelijk (hervormd-)gereformeerd, neo-gereformeerd en evangelisch. Dit maakt onderlinge vergelijking mogelijk van - in dit geval – missionair-diaconale leerprocessen in uiteenlopende protestantse kerken (Baarda, De Goede, & Teunissen, 2005, p. 123). De selectie van de drie kerkelijke gemeenten wordt hierna toegelicht.

Daniel Schipany (2012, pp. 99-100) beargumenteert wat de betekenis is van casestudies voor de praktische theologie. In de eerste plaats helpen zij de kloof te overbruggen tussen ervaring en praktijken aan de ene kant en reflectie en theorie aan de andere kant. Praktisch-theologische reflectie op casestudies kan theorie ontsluiten die inherent aanwezig is in praktijken maar ook actief nieuwe theorie scheppen. Het laatste is één van de doelen van deze studie: bijdragen aan een praktijktheorie over missionair-diaconale leerprocessen in lokale kerken. In de tweede plaats kunnen theologisch onderwijs en de vorming van predikanten profiteren van deze methode doordat praktijksituaties geïntegreerd worden in het academische kader. Casestudies zijn volgens Schipany empirisch gefundeerd en contextueel gesitueerd; hun karakter is hermeneutisch en fundamenteel evaluatief en normatief. Ook zijn ze pragmatisch en strategisch georiënteerd. Daarmee is de methode inherent analoog aan de structuur van de praktische theologie met zijn descriptieve, interpreterende, normatieve en pragmatisch-strategische taken en dimensies (vergelijk Osmer in § 1.3).

Sommigen stellen dat casestudies geen goede wetenschappelijke methode kunnen zijn. Een enkel voorbeeld is geen basis voor gefundeerde kennis. Deze redenering berust volgens Bent Flyvbjerg (2006) op een vijftal misverstanden. Het eerste misverstand is dat een algemene wetenschappelijke ‘theorie’ waardevoller is dan kennis uit

een concrete casus. Concrete casussen leggen echter een stevige basis onder theorieën over menselijk gedrag. Ook wordt gesteld dat een enkele casus niet veralgemeniseerd kan worden. In veel gevallen kan dit echter wel en is de casestudy een goede aanvulling op andere methoden. De kracht van een concreet voorbeeld mag daarom niet ondergewaardeerd worden ten opzichte van algemene theorie. In de derde plaats wordt gedacht dat casestudies alleen geschikt zijn om hypothesen te ontwikkelen en dat andere methoden nodig zijn om deze vervolgens te toetsen. Met casestudies kunnen hypothesen echter zowel ontwikkeld als getoetst worden. In de vierde plaats zou het inherent zijn aan casestudies om gericht te zijn op verificatie, het bevestigen van de eigen vooronderstellingen. Dit kan echter bij elke methode gebeuren en is niet voorbehouden aan casestudies. Onderzoek wijst uit dat het omgekeerde eerder het geval is: casestudies hebben de neiging tot falsificatie, tot weerlegging van vooronderstellingen. Tenslotte wordt gesteld dat het vaak moeilijk is om beweringen (*propositions*) en theorie af te leiden uit concrete casussen. Dit heeft echter meer met de complexe werkelijkheid te maken dan met de methode op zichzelf. Voorzichtigheid is daarom geboden, ook in deze studie.

De meervoudige casestudy kan geplaatst worden in het veld van de *congregational studies*. James Nieman (2012, p. 133) wijst op de gemeenschappelijke kenmerken van deze studies: ze proberen lokale geloofsgemeenschappen op een holistische manier te benaderen met een diversiteit aan onderzoeksmethoden (triangulatie). Deze methoden zijn sociaalwetenschappelijk van aard. Op een geordende manier wordt geëxploreerd en beschreven wat er leeft in een geloofsgemeenschap, zowel datgene wat direct in het oog springt als wat meer verborgen ligt. De onderzoeker probeert de onderlinge interactie in de gemeenschap te verhelderen en algemene patronen en structuren op het spoor te komen. Theoretische denkkaders (*frameworks*) kunnen vervolgens benut worden om de gevonden patronen beter te begrijpen en te relateren aan bestaande theorie. Fundamenteel voor deze onderzoekbenadering is het streven om recht te doen aan de integriteit van een gemeente in plaats van deze te reduceren tot een illustratie bij een wetenschappelijke theorie.

Het veld van de *congregational studies* is sterk beïnvloed door de sociologische en antropologische disciplines. Nieman wijst er op dat ook deze benadering in theologisch opzicht niet neutraal is. De interpreterende stap – de selectie van *frameworks* – kan een theologisch aspect hebben. Zelfs de beschrijvende stap kan al beïnvloed zijn door religieuze waardenclaims die bepalen wat er wel en niet wordt waargenomen. Dat is ook bij deze studie het geval. De keuze om onderzoek te doen naar ‘de leereffecten van diaconaal werk in de samenleving voor de missionaire presentie van orthodox-protestantse gemeenten’ maakt duidelijk dat het veldonderzoek gestuurd is door overtuigingen ten aanzien wat verstaan moet worden onder diaconaal, missionair en

orthodox-protestants. Om die reden zijn deze begrippen in de inleidende hoofdstukken inhoudelijk verantwoord en beschreven in algemene termen. In het veldonderzoek zelf is vervolgens nagegaan welke invulling de respondenten in de gemeente geven aan deze begrippen om recht te doen aan het eigen ‘theologische framework’ van de betrokken kerken. Met name in het deelonderzoek in de evangelische gemeente is dit van belang gebleken. Begrippen als diaken, diaconaat en diaconie zeggen veel evangelische christenen weinig, ze zijn in Nederland vooral afkomstig uit de gereformeerde kerkelijke traditie (Roor B. , 2004, p. 110). Daarom is in het onderzoek gekozen voor een werkdefinitie van ‘diaconaal’ die de onderzochte geloofspraktijken zo concreet mogelijk omschrijft, n.l. het geven van extra aandacht, zorg en hulp aan mensen die dat nodig hebben, om wat voor reden dan ook.

7.2. SELECTIE EN REPRESENTATIVITEIT CASESTUDIES

In hoofdstuk 1 is uiteengezet waarom dit onderzoek focust op orthodox-protestantse kerken. Bij veel van deze gemeenten is sprake van een opleving en herontdekking van het diaconaat in de samenleving. Tegelijkertijd zijn dit kerken die zoeken naar nieuwe wegen om het evangelie van Christus uit te dragen in hun omgeving. De motivatie voor het werken via een casestudy is hierboven uiteengezet. De vervolgvraag bij aanvang van het onderzoek was: aan welke kenmerken moeten kerken voldoen om in aanmerking te komen voor deze casestudy?

De onderzoekspopulatie bestaat uit orthodox-protestantse kerkelijke gemeenten (reformatorisch of evangelisch). Deze zijn gedefinieerd als kerken die de Bijbel beschouwen als het geïnspireerde en daarom betrouwbare en gezaghebbende Woord van God en die bewust willen staan in de protestantse traditie. Gegeven de aanleiding en doelstelling van mijn onderzoek en de beoogde inschakeling van CHE-studenten moesten de kerken tevens voldoen aan de volgende kenmerken. Ten eerste waren we op zoek naar *kerken die diaconaal betrokken zijn vanuit een missionair verlangen*. Dit wil zeggen dat zij zich door God gezonden weten om diaconaal te handelen in de samenleving en/of (mede) door hun daden het evangelie van Jezus Christus zichtbaar willen maken in de samenleving. Daarbij kozen we bewust voor kerken *behorend tot dezelfde burgerlijke gemeente*. De achtergrond hiervan vormt de studie *Community and Congregation* van Nancy T. Ammerman (1997). Zij gebruikt daarin de term *ecology* om duidelijk te maken dat een lokale samenleving functioneert als een organische leefomgeving waarin voortdurend veranderingen plaatsvinden die het functioneren van kerken beïnvloeden. Op hun beurt beïnvloeden kerkelijke geloofsgemeenschappen (congregations) het functioneren van hun lokale samenleving (community), hun maatschappelijke ecosysteem. Dat is ook precies wat we zelf waarnemen in diverse steden, zeker sinds de invoering van de Wmo in 2007. De verantwoordelijkheid voor

zorg en welzijn is komen te liggen bij de lokale overheden die daarvoor nadrukkelijk een beroep doen op de samenleving, waaronder de kerken en hun leden. Vanuit het onderzoek gezien is het van belang dat een goede vergelijking mogelijk wordt in de wijze waarop de onderzochte kerken diaconaal participeren in de samenleving. Door eenzelfde lokale context wordt deze vergelijking mogelijk. Vanwege de veelvuldige bezoeken en daarmee verbonden reistijd moest deze gemeente zich bevinden *in de nabijheid van Ede*. De keuze viel op de gemeente Veenendaal, de buurgemeente van Ede en de woonplaats van de onderzoeker. In deze gemeente is de onderzoekspopulatie uit de vraagstelling ruim vertegenwoordigd. Veenendaal telt meer dan dertig kerken, waarvan het merendeel is te typeren als ‘orthodox-protestantse kerken’. Het is een stad waar veel kerken actief zijn en de laatste jaren met name evangelische gemeenten in opkomst zijn. Ook is het een stad met een breed diaconaal platform van kerken en tal van diaconale initiatieven die zowel elkaar als de lokale kerken wederzijds beïnvloeden¹. Binnen Veenendaal moest *een beperkt aantal gemeenten* geselecteerd worden. Het oorspronkelijke doel was om te werken via de methode van action research, een vorm van onderzoek waarbij de onderzoeker zich nauw verbindt met degenen die hij onderzoekt en samen met hen aan de slag gaat om met behulp van onderzoek bestaande, in dit geval missionair-diaconale, praktijken te verbeteren. Daardoor zou nauwkeurige vergelijking mogelijk worden in de manier waarop zij om zouden gaan met diaconale en missionaire leerprocessen. Om die reden werd gedacht aan twee hervormde wijkkerken in dezelfde plaats². Deze methode bleek echter te veel tijd en inzet te vragen van de benaderde kerken in Veenendaal. Vervolgens is gekozen voor een casestudy zoals hiervoor beschreven en voor variatie op de variabele kerkelijke stroming. Een driedeling werd gemaakt in:

- de Protestantse Kerk in Nederland (PKN): de aloude ‘volkskerk’ met wijkgemeenten en zowel meelevende als minder- of nauwelijks meelevende leden;
- kerken van het gereformeerde, van de protestantse volkskerk ‘afgescheiden’ kerktype, die zich traditioneel kenmerken door een sterke betrokkenheid op de eigen geloofsgemeenschap (Gereformeerde Gemeenten, Gereformeerde Kerken-vrijgemaakt, Christelijke Gereformeerde Kerken en Nederlands Gereformeerde Kerken);
- gemeenten met een evangelische signatuur, die een congregationalistisch karakter hebben (lokaal autonoom) en een evangelische spiritualiteit en liturgie.

---

1. De diverse initiatieven worden beschreven in hoofdstuk 8.

2. Oorspronkelijk werd aan Ede zelf gedacht, een gemeente die ook aan alle kenmerken voldeed. Toen besluitvorming op zich liet wachten is besloten te switchen naar het nabijgelegen Veenendaal.

Een eerste hervormde wijkgemeente die werd benaderd haakte af omdat men de voorkeur gaf aan de interne beleidsvorming boven een naar buiten toe gericht onderzoek. Ook werd getwijfeld aan het directe ‘nut’ voor de eigen gemeente. Vervolgens werd de wijkgemeente ‘Rondom de Oude kerk’ benaderd die snel akkoord ging en het onderzoek zag als een impuls voor haar streven om ‘Kerk op de markt’ te zijn, kerk midden in de lokale samenleving. Ook de lokale Nederlands Gereformeerde Kerk (‘de NGK’) reageerde direct positief op een verzoek om medewerking en met een vergelijkbare motivatie als de Oude Kerk. Het vinden van een evangelische gemeente kostte meer moeite. De eerste die benaderd werd was de Baptistengemeente. Na aanvankelijke interesse werd ook hier besloten prioriteit te geven aan processen van interne gemeenteopbouw. Vervolgens werd Evangeliegemeente De Regenboog-Noord benaderd. Ook hier was belangstelling, maar men kon onvoldoende tijd vrijmaken voor het onderzoek. Daarom werd vervolgens de nog jonge ‘derde gemeente’ van deze groeiende evangeliegemeente benaderd, in de volksmond EDR3 genoemd, en ontstaan uit ‘Noord’. Daar was veel interesse om mee te doen. Het onderzoek sloot aan bij een groeiend verlangen van de oudstenraad om in de wijk rondom het nieuwe gebouw missionair present te zijn.

De drie gemeentes vormen samen een redelijke afspiegeling van de orthodoxe protestantse kerken in Veenendaal en voldoen aan de eis van een duidelijk aanwezig missionair verlangen³. De hervormde wijkgemeente representeert niet alleen de ‘volkskerk’ maar ook de diverse bevindelijk-gereformeerde kerken in Veenendaal. De NGK is qua kerktype en geloofsbeleving vooral vergelijkbaar met de grote ‘progressieve’ Christelijke-Gereformeerde Bethelkerk en de twee nauw samenwerkende vrijgemaakt-gereformeerde kerken. EDR3 is een goede representant van de diverse evangelische gemeenten in Veenendaal. Wel is zij met rond de honderd leden kleiner dan diverse andere evangelische gemeenschappen. In het vervolg worden de drie gemeentes aangeduid als Oude Kerk (Hervormde wijkgemeente Oude Kerk, soms als OK), NGK (Nederlands-Gereformeerde Kerk) en EDR3 (Evangeliegemeente De Regenboog 3, de ‘derde gemeente’).

7.3. VERKENNEND EN VERDIEPEND ONDERZOEK

Binnen het veldonderzoek zijn verschillende methoden ingezet, variërend van verkennend (survey, schriftelijke bronnen, observaties van diensten en vergaderingen) tot verdiepend (diepte-interviews, reflectie op onderzoekresultaten). Samen geven zij een

---

3. De meer ‘streng-protestantse’ gereformeerde gemeenten – in drievoud aanwezig in Veenendaal – zijn niet vertegenwoordigd. Deze hadden eventueel als een vierde stroming beschouwd kunnen worden (bevindelijk-gereformeerd, sociologisch gezien meer wereldmijdend, behorend tot de politieke achterban van de SGP).

multidimensionaal beeld van de geloofspraktijken van de gemeenten en hun leden. De diepte-interviews vormen de kern van het onderzoek, de overige verzamelde data zijn ondersteunend en aanvullend aan de interviews.

Verkennde survey

In het voorjaar van 2013 is via Thesisonline.nl een onlinesurvey uitgezet binnen de drie kerken met het doel een algemeen beeld te creëren van de diaconale betrokkenheid van de leden en vaste bezoekers van 16 jaar en ouder (zie bijlage B ⁴). De vragenlijst kon ook ingevuld worden op papier. Van deze laatste mogelijkheid is vrijwel alleen gebruik gemaakt door ouderen uit de hervormde gemeente. Deze papieren respons is vervolgens digitaal ingevoerd. De resultaten (in Excel) zijn overgezet naar SPSS voor verdere analyse. De resultaten zijn te vinden in hoofdstuk 9-11.

De survey was een mix van kwantitatieve en kwalitatieve vragen en bevatte drie delen: algemene kenmerken van respondenten, vragen over diaconale betrokkenheid en vragen over diaconaal leren. Bij het deel over *diaconale betrokkenheid* ging het zowel om verleende als ontvangen aandacht, hulp en zorg. Dit werd bewust beperkt tot ervaringen in ‘de afgelopen drie maanden’. Bij een termijn van bijvoorbeeld 1 jaar zouden de percentages waarschijnlijk hoger zijn uitgevallen, maar de respons minder nauwkeurig zijn geweest. Ook werden stellingen voorgelegd om een indruk te krijgen van de beleving van de eigen diaconale betrokkenheid en die van de kerkelijke gemeente. In het deel over *diaconaal leren* werd aan alle respondenten die in de afgelopen drie maanden diaconaal betrokken waren geweest, gevraagd één situatie feitelijk te beschrijven. Vervolgens werd er gevraagd naar leerpunten uit deze situatie, zowel voor de respondent als voor de gemeente als geheel. Ook werd nagegaan of deze leerervaringen gedeeld zijn met anderen in de gemeente, op welke plekken en hoe hierop werd gereageerd.

Respondenten die bereid waren tot een interview konden dit aangeven (deze gegevens werden gescheiden van de overige antwoorden bij de verwerking van de vragenlijst).

In tabel 7.1 is de respons weergegeven. Bij een totale populatie van 1346 geeft een steekproef van 332 bij een betrouwbaarheidsniveau van 95% een foutmarge van 4,76%. Hierbij is uitgegaan van de maximaal vereiste steekproefgrootte bij een conservatieve spreiding van 50% in de antwoorden. Daardoor voldoet de steekproef aan

---

4. Bij het opstellen van de vragenlijst is nauw samengewerkt met CHE-student Kees Kersbergen (afstudeerproject Godsdienst-Pastoraal Werk). Ook is dankbaar gebruik gemaakt van gedetailleerde feedback van prof. dr. Joep de Hart, godsdienstsocioloog en bijzonder hoogleraar aan de PThU.

de gebruikelijke eis van 95% betrouwbaarheid met een marge van 5%.⁵ Over de totaalrespons kunnen dus betrouwbare uitspraken worden gedaan. Per afzonderlijke kerk liggen de foutmarges echter hoger omdat de populaties kleiner zijn. Dit speelt vooral bij EDR3 en wanneer er een grote spreiding is in de gegeven antwoorden. Om de schijn van te grote nauwkeurigheid te vermijden zijn alle percentages bij een populatie onder de honderd respondenten in de hoofdstukken 9-11 afgerond op hele getallen.

Tabel 7.1. *Respons op de verkennende survey.*

KENMERKEN VAN DE RESPONS	OK	NGK	EDR3	TOTAAL
<i>Aantal leden/bezoekers 16 jaar e.o.</i> ⁶	856	334	156	1346
<i>Aantal respondenten</i>	164	127	41	332
<i>% van totaal respondenten (1346)</i>	49,4	38,3	12,3	100
<i>% respondenten per kerk</i>	19,2	38,0	26,3	24,7
<i>Foutmarge bij 95% betrouwbaarheid</i>	6,9	6,9	13,2	4,8

Observaties

Tijdens de twee seizoenen van het veldonderzoek (zomer 2012-zomer 2014) zijn binnen elk van de drie kerken diverse diensten en vergaderingen bezocht, met het doel indrukken op te doen via observaties (zie tabel 7.2). Het ging hierbij om directe waarnemingen van het ter sprake brengen van diaconale betrokkenheid en diaconale leerervaringen. Deze zijn ter plekke vastgelegd in aantekeningen. Van enkele bijeenkomsten zijn ook formele verslagen ontvangen. Deze waarnemingen gaven extra profiel en kleur aan de respons in de survey en de interviews. Ook gaven zij een goede algemene indruk van het klimaat en het functioneren van de drie gemeentes en de wijze waarop aan deze gemeentes geestelijk en bestuurlijk leiding wordt gegeven. Het was

5. De berekeningen zijn verricht met behulp van <http://www.journalinks.be/steekproef/>.

6. In deze berekening is niet uitgegaan van het officiële ledenaantal van 1553 leden van 16 jaar e.o., omdat niet verwacht kon worden dat niet-kerkelijk meelevendenden de enquête zouden invullen. Zij zijn hiervoor dan ook niet gericht benaderd. Het aantal van 856 is de optelsom van 733 belijdende leden + 15% niet-belijdende leden > 15 jaar. Deze 15% is ontleend aan onderzoek naar meelevendheid onder niet-belijdende leden van de hervormde gemeente Ede door godsdienstsocioloog Van de Lagemaat (mondelinge informatie). De berekening is dan als volgt: $733 + 15\% \text{ van } 820 = 733 + 123 = 856$. Het responspercentage is dan $856/164 = 19,2\%$. Waarschijnlijk zijn er ook belijdende leden die niet meer kerkelijk betrokken zijn. Er zijn echter ook enkele tientallen 'vaste bezoekers' die geen lid zijn van de wijkgemeente. Het getal 856 is dus een schatting met een moeilijk te berekenen marge.

uiteraard niet mogelijk om alle diensten, bijeenkomsten en vergaderingen bij te wonen. Het ging om een steekproef verspreid over de onderzoeksperiode die een goede indruk zou geven van ‘hoe het er feitelijk aan toeging’ in de drie kerkelijke gemeenten

Tabel 7.2. *Aard en aantallen van bezochte bijeenkomsten.*

AARD VAN DE BIJEENKOMSTEN	OK	NGK	EDR3	TOTAAL
<i>Erediensten</i>	6	4	6	16
<i>Kerkenraad/Leidinggevende Raad⁷</i>	2	2	2	6
<i>Gemeentevergadering/avond⁸</i>	3	1	3	7
<i>Diaconaal overleg⁹</i>	5	1	0	6
<i>Diaconale activiteit¹⁰</i>	0	0	1	1
<i>Totaal</i>	16	8	12	34

Schriftelijke bronnen

Naast bijeenkomsten zijn er diverse schriftelijke bronnen geanalyseerd en zijn de gemeenten gevolgd via hun wekelijkse en/of maandelijkse publicaties. Het gaat hierbij om beleidsdocumenten, kerkbladen, weekbrieven en wekelijkse nieuwsmails e.d. (zie het overzicht in bijlage A). Hierbij waren dezelfde doelen leidend als bij de observaties. Een bijzondere extra bron van informatie vormden twintig persoonlijke verhalen van leden uit de Oude Kerk gepubliceerd achterop het wekelijkse ‘Marktnieuws’. Deze werden verzameld door de ouderling Vorming & Toerusting in het kader van de ‘waarderende gemeenteopbouw’ in de Oude Kerk. Daaronder bevonden zich meerdere diaconale ervaringsverhalen, bijvoorbeeld van een Taalmaatje, diaken Financiële Commissie, over de Voedselbank en over een vrijwilliger actief in opvang van daklozen in Utrecht.

7. Waarvan bij OK één met bespreking resultaten survey en bij NGK één in klein comité met bespreking resultaten deelonderzoek NGK van student.

8. Inclusief: thema-avond over Kerk en Wmo van de centrale hervormde diaconie; avond voor ‘werkers in de kerk’ van OK opgezet via methodiek Waarderende gemeenteopbouw; ontmoeting tussen Leidinggevende Raad EDR3 met ‘huddel’ (ontstaan uit deelname aan *Nederland Zoekt...*).

9. Oude Kerk: twee vergaderingen op wijkniveau. Centraal niveau: bijeenkomst Financiële commissie diaconie en twee vergaderingen ‘College van Diakenen’. NGK: vergadering diaconie.

10. Deelname aan Euroavond van EDR, een tweewekelijkse inloopmaaltijd voor mensen met een beperkt inkomen of een zwak sociaal netwerk.

In aanvulling op lokale bronnen zijn ook enkele landelijke kerkelijke bladen uit de achtergrond of denominatie van de drie kerken ‘gescand’ op hun aandacht voor diaconaat en diaconale leerprocessen. Waar nuttig worden deze vermeld in hoofdstuk 9 bij de bespreking van de resultaten per kerkelijke gemeente. Voorbeelden zijn *De Waarheidsvriend*, weekblad van de Gereformeerde Bond in de PKN (kerkelijke context OK) en *Opbouw*, het landelijke blad van de Nederlands-Gereformeerde Kerken (context NGK).

Selectie respondenten diepte-interviews

Een belangrijk deel van het onderzoek wordt gevormd door 31 interviews met in totaal 36 respondenten. Twee interviews binnen EDR3 en één binnen de OK waren met echtparen die hieraan zelf de voorkeur gaven. Daarnaast vond een groepsinterview plaats met drie vrijwilligers van de inloopmaaltijd van EDR3. De selectie van respondenten vond als volgt plaats:

- Een mix van leidinggevenden en diaconaal betrokken gemeenteleden.
- Bij de diaconaal betrokken gemeenteleden: een mix op leeftijd en geslacht.

Tabel 7.3 Verdeling van interviews over de gemeenten en kenmerken respondenten.

KENGETALLEN INTERVIEWS	OK	NGK	EDR3	TOTAAL
<i>Aantal interviews</i>	12	11	8	31
<i>Totaal aantal respondenten</i>	13	11	12	36
<i>Aantal leidinggevende respondenten</i>	7	3	5	15
<i>Aantal overige respondenten</i>	6	8	7	21
<i>% vrouwelijke respondenten</i>	31%	73%	42%	47%
<i>% respondenten 50 jaar e.o.</i>	62%	46%	42%	50%
<i>Gemiddelde leeftijd</i>	50,8	48,6	49,3	49,7

Tabel 7.3 geeft een kwantitatief overzicht van de respondenten. Nadere kenmerken zijn te vinden in bijlage D. De leidinggevenden werden geselecteerd op basis van hun kerkelijke functies. Daarbij ging het om een mix van voorgangers, diakenen en diaconaal en missionair verantwoordelijken en leidinggevende ouderlingen (EDR3 en OK).

Binnen de OK werd ook een plaatselijke diaconaal consulent geïnterviewd vanwege zijn beïnvloedende rol en brede zicht op de hervormde gemeente. De overige gemeenteleden werden op basis van de selectiekenmerken geselecteerd uit de respondenten van de survey die zich bereid hadden verklaard tot een interview. Bijlage D geeft een overzicht van de respondenten en hun kenmerken.

Inhoud en verloop van de interviews

De opzet van de semigestructureerde interviews is te vinden in bijlage C. Het eerste deel is qua indeling grotendeels vergelijkbaar met de survey: algemene persoonskenmerken en enkele vragen ‘vooraf’ over de eigen visie op de begrippen missionair en diaconaal. Daarna volgt een uitgebreid deel over de eigen diaconale betrokkenheid, inclusief vragen over diaconaal leren (onderzoekvraag 1). Het laatste deel ging in op de missionaire betekenis van het diaconale handelen, opnieuw gericht op het verwoorden van eigen ervaringen en de mogelijke doorwerking daarvan in de missionair-diaconale presentie van de kerkelijke gemeente (onderzoekvraag 2 en 3).

De interviews duurden in de meeste gevallen 1 tot 1,5 uur. Niet alle vragen zijn bij alle interviews behandeld. Dat geldt met name voor subvragen die bedoeld waren als hulpmiddel bij het doorvragen. Tijdens het interview werd soms duidelijk dat bepaalde vragen niet van toepassing waren omdat mensen in beperkte mate diaconaal betrokken waren (sommige leidinggevend) of onvoldoende in staat waren te reflecteren op hun eigen diaconale handelen of leerprocessen in hun gemeente (sommige gemeenteleden).

Methode verwerking interviews

Van alle interviews is een opname gemaakt dat is uitgewerkt in een woordelijk verslag. Deze verslagen zijn gecontroleerd en goedgekeurd door de afzonderlijke respondenten. Ook is begin 2017 door alle respondenten een zogeheten informed consent-verklaring getekend.¹¹ De verslagen zijn gelabeld in Dedoose.com, een internationale website voor wetenschappelijk kwalitatief onderzoek. Voor het labelen is gebruik gemaakt van labels die zijn gebaseerd op een set van analysevragen die werden afgeleid van de deelvragen van het onderzoek (zie bijlage E). Deze labels zijn aangevuld met labels over:

---

11. Deze verklaring werd gedurende het onderzoek door de PThU verplicht gesteld. De respondenten verklaren hierin uitleg te hebben gehad over het onderzoek en te begrijpen dat de resultaten van dit onderzoek zo anoniem als mogelijk is zouden worden verwerkt. Ook geven zij toestemming om geluidsopnamen te maken en te verwerken tot een geschreven tekst, met de kanttekening dat deze oorspronkelijke bestanden alleen toegankelijk mogen zijn voor het onderzoeksteam. Tenslotte verklaren zij te begrijpen dat alle informatie die zij met de onderzoekers hebben gedeeld, kan worden gebruikt in publicaties.

- het algemene functioneren van de gemeenten. Hiervoor werden vier perspectieven gebruikt: Context, Identiteit & Cultuur, Structuur & Middelen, Leiding, ontleend aan het boek *Levend lichaam* over de dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen (Brouwer, De Groot, De Roest, & Stoppels, 2011, pp. 49-67);
- de visie van respondenten op de begrippen diaconaal en missionair en hun onderlinge verhouding. Doel hiervan was om te ontdekken vanuit welke overtuigingen de respondenten zelf invulling gaven aan hun geloofspraktijken;
- de gehanteerde benadering of methodiek van gemeenteopbouw. Op basis hiervan kon een klein deelonderzoekje verricht worden per gemeente naar het effect van deze benadering op het diaconale leren in de gemeente. Het ging achtereenvolgens om Waarderende Gemeenteopbouw (OK), gemeenteopbouw in buurtgroepen (NGK) en het werken via een 'huddel' (EDR3).

De lijst met labels is te vinden in bijlage F. Het labelen is in een eerste ronde gedaan door de onderzoeker en twee van de studenten. Tijdens dit proces zijn tevens memo's gemaakt met vragen, gedachten en inzichten over factoren die missionair-diaconale leerprocessen in gemeenten (lijken te) bevorderen (deelvraag 3). In een tweede ronde heeft de onderzoeker de interviews opnieuw doorgenomen en labels waar nodig gecorrigeerd¹². De analyse van de excerpten is verlopen via de volgende stappen:

- per label is vanuit Dedoose een tekstbestand gemaakt van gemarkeerde citaten;
- binnen deze tekstbestanden zijn subcategorieën gevormd voor met elkaar corresponderende citaten (thematische clustering);
- vervolgens is gezocht naar een samenhangende weergave van deze clusters.

De resultaten van dit inductieve proces gericht op theorievorming zijn verwerkt in hoofdstuk 9-11 (uitgewerkt per kerkelijke gemeente) en hoofdstuk 12 (samenvattend). De labels en subcategorieën worden telkens geïllustreerd met citaten van de respondenten. Deze worden aangeduid met naam, leeftijd, kerkelijke functie (alleen bij leidinggevend) en het exacte fragment uit het interview in Dedoose, het zogenaamde 'excerpt package', afgekort als EP. Bijvoorbeeld: Bea (61), voorzitter HVD, EP 26927-27168. De cijfers duiden de tekens aan van het tekstfragment.

Evaluerende gesprekken

In evaluerende gesprekken zijn delen van het veldonderzoek besproken met betrokken leidinggevend en elk van de drie gemeenten. Deze gesprekken hielpen zowel de betrokken kerken als de onderzoekers om de resultaten te interpreteren.

---

12. Bij één van de meewerkende studenten zijn een aantal toegekende labels achteraf verwijderd omdat de gemarkeerde citaten mogelijk beïnvloed zijn door de reacties van de student. De beide andere studenten hielden zich nauwkeurig aan de interviewinstructie.

Bronnendocument

Deze dissertatie is gebaseerd op tal van tekstbestanden met citaten van geïnterviewden en daaraan gekoppelde analyses. Deze zijn samengevoegd in een bestand ‘Heilzame presentie - Bronbestanden’ en via de PThU digitaal opgeslagen bij de VU in Amsterdam.¹³

7.4. PARTICIPATIE VAN STUDENTEN

Dit promotieonderzoek was een coproductie van de PThU en de Academie Theologie van de Christelijke Hogeschool Ede. In de samenwerkingsovereenkomst was ruimte gecreëerd voor participatie van studenten in het kader van hun afstudeerproject voor de GPW-opleiding. Drie studenten maakten hiervan gebruik: deeltijdstudent Kees Kersbergen en de voltijdstudenten Rik Nijhof en Johan Wlochacz. De studenten droeg elk bij aan het onderzoek binnen een van de gemeenten. In het seizoen 2012-2013 hielp Kees Kersbergen mee bij de ontwikkeling van de vragenlijst voor survey en interviews. Ook verspreidde hij de survey in de NGK en nam hij interviews af binnen deze gemeente. Zijn eindverslag is besproken met de meest betrokken leden van de kerkenraad¹⁴. In het seizoen 2013-2014 namen Rik Nijhof en Johan Wlochacz een deel van de interviews af in de Oude Kerk (Rik) en EDR3 (Johan). Ook observeerden zij diverse gemeentebijeenkomsten en rapporteerden hierover aan de onderzoeker. Daarnaast dachten zij mee over de indeling van de gebruikte labels en analyseerden zij diverse interviews in Dedoose. Ze ronden hun deelonderzoek af met een rapport waarin ze speciaal aandacht besteedden aan het effect van de gebruikte methodiek van gemeentepbouw op de missionair-diaconale leerprocessen.¹⁵

7.5. ONDERZOEKPROTOCOL

Voor het veldonderzoek is een onderzoekprotocol opgesteld dat is goedgekeurd door de promotoren en vooraf ondertekend door de onderzoeker, de deelnemende studenten en de contactpersonen van deelnemende kerkelijke gemeenten. De kerkenraden boden daarin aan onderzoeker en studenten de mogelijkheid het onderzoek uit te voeren, onder een aantal voorwaarden. Enkele belangrijke voorwaarden waren de toegang tot

---

13. Meer informatie hierover is te verkrijgen bij de auteur.

14. Kees Kersbergen. *Rapport van het onderzoek naar de missionaire leereffecten van diaconale betrokkenheid in de Nederlands Gereformeerde Kerk te Veenendaal*. Afstudeerproject CHE, Ede, juni 2013.

15. Johan Jaromir Wlochacz. *Diaconaal leren in de EDR3*. Afstudeerproject ETH-CHE, Ede, januari

2015. Rik Nijhof, *Diaconaal leren in de Oude Kerk*. Afstudeerproject CHE, Ede, december 2016.

vergaderingen, bijeenkomsten en beleidstukken en notulen, het recht om onderzoeksuitkomsten – ook minder positieve- te publiceren en het recht van de gemeenten om bezwaar te maken tegen publicatie van gegevens die schadelijk zouden kunnen werken voor de gemeente. De onderzoeker verklaarde te zullen werken volgens de ethische richtlijnen van de VSNU. Ook is afgesproken dat eindteksten over het onderzoeksgedeelte van de betreffende gemeente voorafgaand aan rapportage zouden worden overgelegd aan de contactpersoon ter beoordeling op een correcte weergave.

Omdat door de gekozen onderzoeksopzet (een casestudy met interviews) de anonimiteit voor de gemeente zelf onmogelijk was, zijn extra zorgvuldigheidseisen gesteld aan alles wat naar buiten zou worden gebracht over het onderzoek. Uitgangspunten hierbij waren openheid én zorgvuldigheid. In principe kon er over alle zaken worden gerapporteerd, maar met de inperking dat dit geen schade mocht meebrengen voor de betrokken personen en de gemeente als geheel. Personen zouden in de regel, tenzij anders werd afgesproken, niet onder hun eigen naam in de publicatie voorkomen. In de publicatie is er voor gekozen de kerkelijke gemeenten met naam en toenaam te benoemen en alle personen te anonimiseren. Voor de rapportage werden de volgende vier uitgangspunten afgesproken:

1. *Objectiviteit*: streven naar een neutrale weergave, scheiden van beschrijven en interpreteren, checken bij betrokkenen of hun inbreng goed is weergegeven.
2. *Zorgvuldigheid*: bewust zijn van gevoelige zaken en terughoudend bij de rapportage hierover. Oog hebben voor effecten op de reputatie van betrokkenen (gemeente, ambtsdragers, leden).
3. *Evenwichtigheid*: zorg dragen voor balans en voorkomen van eenzijdigheden, bijvoorbeeld als kritiek wordt geuit door een enkeling.
4. *Openheid*: over alle zaken kan worden gerapporteerd, behalve wanneer dit schade veroorzaakt voor betrokkenen. Wanneer een directe, volledige rapportage schadelijk is, wordt gezocht naar een manier om deze informatie anoniem te maken, zodat dit in de rapportage alsnog een plaats kan vinden.

Om te voorkomen dat de onderzoeker en zijn team deze uitgangspunten eenzijdig vanuit eigen perspectief zouden beoordelen is via het protocol evenwicht aangebracht tussen alle belangen. De kerkelijke contactpersonen namen op zich deze punten te bekijken vanuit het belang van de betrokken gemeenten. Meningsverschillen zouden tot oplossing worden gebracht in goed overleg met de onderzoeker. In de praktijk is daarvan geen sprake geweest. Alle betrokken hielden zich aan de gemaakte afspraken en de concepthoofdstukken over de kerken zijn gecontroleerd en goedgekeurd door de contactpersonen van de kerkelijke gemeenten. Op hun verzoek is de tekst waar nodig verhelderd en aangevuld. Het ging hierbij om kleine wijzigingen en updates.

7.6. VALIDITEIT EN BETROUWBAARHEID

Over zowel validiteit als betrouwbaarheid is hierboven al een en ander gezegd. Met validiteit bedoelen we de adequaatheid van de gebruikte meetinstrumenten: hebben de instrumenten inderdaad gemeten wat we wilden weten? Met betrouwbaarheid bedoelen we de wijze waarop de gecreëerde meetinstrumenten in de praktijk gehanteerd zijn (metingen en waarnemingen). In tabel 7.4 geven we aan wat gedaan is om validiteit en betrouwbaarheid van onderzoek en meetinstrumenten te waarborgen en waar de methodische beperkingen lagen. Dit schema is een aanvulling op § 7.3 waar de onderzoeksmethoden zijn geïntroduceerd en besproken.

Tabel 7.4 Validiteit en betrouwbaarheid van de gebruikte onderzoeksmethoden.

INSTRUMENTEN	VALIDITEIT	BETROUWBAARHEID
<i>Triangulatie</i>	Er is gebruikt gemaakt van zowel verkennend kwantitatief onderzoek als verdiepend kwalitatief onderzoek via diverse kwalitatieve methoden. Op deze wijze ontstond een diversiteit aan indrukken en perspectieven.	De betrouwbaarheid wordt hieronder per afzonderlijke methode verantwoord.
<i>Operationalisering van werkdefinities</i>	Vanuit brede literatuurstudie zijn de onderzoekbegrippen diaconaal en missionair uit de vraagstelling afzonderlijk en in samenhang omschreven en daarna geoperationaliseerd (hfdst. 3). Deze begrippen zijn vervolgens bevraagd bij de respondenten (wat zijn hun subjectieve concepten) en nagetrokken in kerkelijke schriftelijke bronnen. Per kerk is een vergelijking gemaakt met de gehanteerde werkdefinities.	De werkdefinities zijn consequent gehanteerd in survey en interviews. Beperkingen: mantelzorg is buiten de werkdefinitie van ‘diaconale betrokkenheid’ gehouden. Dit onderscheid was voor sommige respondenten te kunstmatig. Ook werden onbedoeld voorbeelden aangedragen van diaconaal werk in het buitenland. De effecten daarvan zijn meegenomen in de analyses.
INSTRUMENTEN	VALIDITEIT	BETROUWBAARHEID
<i>Survey</i>	De geoperationaliseerde werkdefinitie van diaconale betrokkenheid is consequent gehanteerd en zowel kwalitatief als kwantitatief geoperationaliseerd op handlingsniveau met ruimte hier eigen praktijken aan toe te voegen.	De totaalrespons is voldoende en statistisch betrouwbaar. Naarmate de onderzochte populatie kleiner wordt (per gemeente of bij vragen aan een deel van de respondenten) worden de uitspraken minder betrouwbaar.

	Vragen over diaconaal leren zijn open en divers geformuleerd (wie, wat, in welk opzicht e.d.) en gericht op zelf aangedragen casussen van diaconale betrokkenheid.	Beperkingen: jongeren en ouderen (70+) zijn ondervertegenwoordigd in de respons. Papieren vragenlijsten die niet correct waren ingevuld zijn buiten de verwerking gehouden.
<i>Observaties</i>	<p>Een brede mix van gemeente-activiteiten is geobserveerd (zie tabel 7.2). Beperkingen: achteraf gezien was het bezoeken van kringen (OK, EDR3) en buurtgroepen (NGK) hierop een goede aanvulling geweest, met name om het delen van diaconale leerervaringen in real life te checken. Daarnaast was het vrijwel niet mogelijk en meestal ook ongewenst om diaconale betrokkenheid direct te observeren. Daarom is gewerkt met ervaringsverhalen.</p> <p>De observaties zijn vastgelegd in een logboek en in nauwkeurige verslagen van bijeenkomsten, met gebruikmaking van de eigen bewoordingen van kerkleden.</p>	De beschikbare tijd was te beperkt om alle diensten en bijeenkomsten bij te wonen. Bij diensten is sprake van een willekeurige steekproef. Bij andere samenkomsten is gekozen voor een afspiegeling van de gebruikelijke bijeenkomsten en overlegvormen. Observaties zijn achteraf gecheckt in gesprekken met betrokkenen. De indrukken uit observaties zijn aanvullend op de interviews.
<i>Schriftelijke bronnen</i>	Er is gekeken naar een mix van bronnen: beleidsstukken, folders, websites, gemeentebladen, weekbrieven en wekelijkse nieuws-mails.	Beperking: het was niet mogelijk om alle wekelijkse informatie te volgen en alle publicaties te analyseren, daarvoor was de stroom te groot en de beschikbare tijd te beperkt. De indrukken uit schriftelijke bronnen zijn aanvullend op de interviews.

INSTRUMENTEN	VALIDITEIT	BETROUWBAARHEID
<i>Interviews</i>	<p>De vragen over diaconale betrokkenheid en diaconaal leren zijn open geformuleerd en gericht op het zelf aandragen van casussen en leerervaringen.</p> <p>De respondenten vormen een mix en afspiegeling van betrokken leidinggevend en diaconaal betrokken gemeenteleden (zie tabel 7.3). De gemeenteleden zijn geselecteerd op basis van geslacht en leeftijd.</p>	<p>De gesprekken vonden plaats volgens een vaste methode in rustige, ongestoorde ruimtes. Ze zijn (met toestemming) opgenomen en vervolgens uitgeschreven. Deze teksten zijn gecontroleerd en waar nodig gecorrigeerd door de respondenten. Beperking: één van de studenten was soms sturend aanwezig. Deze fragmenten zijn buiten de uiteindelijke analyses gehouden.</p>
<i>Evaluerende gesprekken</i>	<p>In twee van de drie gemeenten (OK, NGK) zijn deelresultaten gepresenteerd aan leidinggevend waarna een open, niet vooraf gestructureerde gedachteswisseling plaats vond. Ze zijn later gebruikt om vanuit het perspectief van de gemeente naar de eigen analyses te kunnen kijken.</p>	<p>De gesprekken zijn opgenomen en uitgeschreven.</p> <p>Beperkingen: deze werkwijze was niet mogelijk bij EDR3 omdat de gemeente besloot zichzelf op te heffen. Wel vond een slotgesprek plaats met de voorganger (zie ‘observaties’).</p>

8. Veenendaal als maatschappelijk en kerkelijk ecosysteem

‘Mensen helpen elkaar, dat is de cultuur van Veenendaal.’¹

De gemeente Veenendaal is de lokale context waarin het veldonderzoek naar missionair-diaconale leerprocessen heeft plaats gevonden. Deze gemeente is het maatschappelijke en kerkelijke ecosysteem waarin de drie onderzochte kerken en hun leden missionair en maatschappelijk actief zijn en dat hun functioneren op een organische manier beïnvloedt (zie § 7.2). Een beschrijving van deze context gaat daarom vooraf aan de afzonderlijke casestudies. Deze start met een maatschappelijke profielschets (§ 8.1) en een beschrijving van de veranderingen in het sociale domein (§ 8.2). Deze veranderingen hebben grote invloed op de diaconale presentie van de onderzochte kerkelijke gemeenten. Vervolgens worden de recente ontwikkelingen in het kerkelijk leven geschetst (§ 8.3), met speciale aandacht voor de missionaire en diaconale presentie van de vele kerken in Veenendaal (§ 8.4). Het hoofdstuk besluit met een samenvatting en typering van Veenendaal als ‘ecosysteem’ (§ 8.5).

8.1. MAATSCHAPPELIJKE PROFIELSCHETS

Veenendaal is een middelgrote stad in het zuidoosten van de provincie Utrecht.² De stad – Veenendalers spreken liever over ‘t Veen en over hun ‘dorp’ - is de laatste halve eeuw snel gegroeid. Op 31 december 2012 had Veenendaal 63.061 inwoners.³ In 1960 waren dit er nog maar 23.000. De groei is gerealiseerd via diverse nieuwbouwwijken rondom het ‘oude’ Veenendaal. Verwacht wordt dat het inwoneraantal verder op zal lopen tot ca. 70.000 wanneer de nieuwe wijk Veenendaal-Oost gereedkomt. De gemeente is relatief klein (19,8 km²) en vrijwel volgebouwd tot aan zijn grenzen met de buurgemeenten Ede, Rhenen, Utrechtse Heuvelrug en Renswoude. De bevolkingsdichtheid is dan ook hoog, de hoogste van de provincie Utrecht, maar liefst 3.166 inwoners per km², tegen gemiddeld 882 in de provincie en 491 landelijk. Stedebouwkundig is de gemeente te typeren als een compacte woon- en werkstad met relatief veel hoogbouw.

---

1. Directeur Piet de Vrije bij zijn afscheid na twintig jaar van Patrimonium woonservice, de woningcorporatie een derde van de Veenendaalse woningvoorraad bezit (Veenendaalse Krant, 25 november 2015).

2. In 1997 werd Veenendaal verkozen tot Groenste Stad van Europa en in 2000 tot Fietstad van Nederland. Zie voor deze en andere feiten: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Veenendaal> (geraadpleegd 7-12-2015).

3. Bron: <https://www.veenendaal.nl/statistieken-leeftijdsopbouw-inwoners/> (per 1-1-2013). Op 1 december 2015 was dit aantal opgelopen tot 63.793 (geraadpleegd 7-12-2015).

De bereikbaarheid is uitstekend. De gemeente ligt direct aan de snelweg A12 van Utrecht naar Arnhem en heeft uitstekende spoorverbindingen (drie treinstations). Geografisch ligt Veenendaal ingeklemd tussen de Utrechtse Heuvelrug, de Gelderse Vallei en de Veluwe, terwijl ook de Betuwe dichtbij ligt. Het leven in Veenendaal staat met al deze omringend gebieden in nauw contact, zowel economisch als maatschappelijk (onderwijs, voorzieningen, kerkelijk leven). Het winkelhart speelt een belangrijke rol. Veenendaal heeft een groot en attractief winkelcentrum dat bezoekers trekt uit de wijde regio en een belangrijke economische aanjager is. Ook heeft het goede culturele voorzieningen, zoals een theater, filmhuis, volksuniversiteit en moderne bibliotheek, en een groeiend uitgaansleven. Na 2000 zijn alle vier middelbare scholen voorzien van nieuwe of vernieuwde huisvesting. Vrijwel alle tieners volgen hun onderwijs hierdoor dicht bij huis. Na de middelbare school kunnen zij voor vervolgonderwijs terecht in Ede, Arnhem, Nijmegen en Utrecht. Ook Amsterdam is per openbaar vervoer relatief snel bereikbaar.

Economisch is Veenendaal een bloeiende stad na een sterke terugval in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Ruim 44% van de werknemers komt van buiten Veenendaal.⁴ De arbeidsintensieve maakindustrieën, die een groot stempel drukten op Veenendaal in de eerste helft van de 20^e eeuw (wol, textiel, sigaren) werden toen in rap tempo gesloten of verplaatst naar lage lonenlanden. Daarvoor in de plaats kwamen nieuwe bedrijven, vooral in het midden- en kleinbedrijf (ICT, metaal, bouw, handel en transport, voedsel). Ook diverse landelijke bedrijfskantoren en maatschappelijke instellingen vestigden zich in Veenendaal vanwege de gunstige ligging. Daaronder kerkelijke en diaconale instellingen zoals de landelijke bureaus van de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Hersteld Hervormde Kerk, Stichting Schuilplaats (maatschappelijk werk), de Nederlandse Patiëntenvereniging (NPV) en Stichting HiP. Ook de RMU (Reformatorische Maatschappelijke Unie), de stichting Psychopastorale Toerusting (PPT, tot juni 2015) en de evangelische Royal Mission School hebben hun thuisbasis in Veenendaal. Agrarische bedrijven en grote industriële bedrijven zijn in Veenendaal niet te vinden. Veenendaal profileert zichzelf graag als het *silicon valley* van de Regio Food Valley. Dit is een samenwerkingsverband van acht gemeenten met samen 330.000 inwoners dat met name krachten bundelt rond de kennis over voedsel (Wageningen Universiteit, agrarisch onderwijs) en de foodindustrie. De regio strekt zich uit van Ede en Wageningen, via Veenendaal tot aan Barneveld en Nijkerk. Naast veel bedrijvigheid kent Veenendaal ook een rijk sport- en verenigingsleven. Met maar liefst zeven voetbalclubs speelt vooral voetbal een grote rol in het dagelijks leven van veel Veenendalers.

---

4. Bron: Beleidskader Werk en Inkomen Gemeente Veenendaal, aangehaald in Veenendaalse Krant, 9-10-2013.

Uit statistieken van Veenendaal (zie bijlage G) kan worden afgeleid dat traditionele gezinspatronen in Veenendaal meer dan gemiddeld aanwezig zijn. In veel opzichten is Veenendaal echter een doorsneestad. Dat geldt ook, anders dan soms gedacht wordt, voor de multiculturaliteit. Eén op de zes Veenendalers is van niet-Nederlandse afkomst, grofweg zo'n 10.000 inwoners.

Religie en politiek

Veel minder doorsnee is Veenendaal in religieus en politiek opzicht. Naast de duizenden moslims met hun twee moskeeën telt Veenendaal vanouds veel kerken en kerkelijk betrokken inwoners. Het geldt als één van de grotere 'bolwerken' van de zogenaamde *Bible Belt*, streken en plaatsen met een relatief hoog gehalte aan orthodox-protestantse kerken uit de gereformeerde traditie. In dertien gemeenten in deze bijbelgordel ging in de periode 2010–2013 nog meer dan de helft van de bewoners naar een kerk. Veenendaal behoort niet bij deze gemeenten. De kerkgang (minimaal 1x per maand) ligt hier tussen de 20% en 30%. Landelijk lag dit in 2013 op ongeveer 17%, in de provincie Utrecht als geheel op 18,3% van de bevolking.⁵

Hoe christelijk is Veenendaal eigenlijk? Een onderzoek van de lokale Christen-Unie komt in 2003 op basis van opgaven vanuit de kerken tot een berekening van 17.125 kerkgangers, waarvan 6% van buiten Veenendaal. Dit was toen ruim een kwart van de bevolking (ca. 60.000 inwoners). In 2003 was grofweg de helft van de bevolking bij een kerk aangesloten, in 1985 was dit nog 65%. Een herhaling van het onderzoek in 2015 laat zien dat het aantal kerkleden nog steeds rond de 50% ligt (32.482).⁶ Het aantal kerkgangers is dan gestegen naar 22.015, oftewel bijna 68% van de kerkleden. Het is niet duidelijk waardoor deze relatieve stijging te verklaren is. Voor een klein deel kan het samenhangen met toegenomen mobiliteit en de regionale aantrekkingskracht van nieuwe kerken zoals 0318Mozaïek. Mogelijk hangt het ook samen met onnauwkeurigheden in de opgegeven aantallen. Groei zit de laatste jaren vooral bij evangelische gemeenten en de Nederlands Gereformeerde Kerk, neergang bij de PKN-wijkgemeenten. Zo daalde het aantal leden van de meer behoudende Hervormde Gemeente in tien jaar van 14.715 (2003) naar ongeveer 12.000 (2013).

Christenen en andere belangstellenden kunnen op zondag kiezen tussen bijna veertig verschillende diensten en samenkomsten, voornamelijk van orthodox-protestantse snit. De meerderheid is hervormd en gereformeerd, maar Veenendaal telt ook ruim tien evangelische- en baptistengemeenten, variërend van klein tot zeer groot, ontstaan sinds het begin van de jaren '80 in de twintigste eeuw. De eerste evangelische ge-

5. Bron: CBS-rapport *De religieuze kaart van Nederland, 2010–2013* (Schmeets, 2014, pp. 7-10). De aangehaalde cijfers komen uit de enquête Beroepsbevolking (EBB).

6. Bron: ChristenUnie Veenendaal, *Resultaten Kerkenonderzoek Veenendaal 2015*. Veenendaal, 2015.

meente, Evangeliegemeente De Regenboog, is inmiddels doorgegroeid naar drie gemeentes. In de periode 2014-2015 werden kort na elkaar drie nieuwe evangelische kerkgebouwen geopend (De Regenboog, Baptistengemeente Veenendaal en de 'De Basiliek' waarin 0318Mozaïek samenkomt, een gebouw met 1.400 zitplaatsen). Naar schatting enkele duizenden kerkleden van gereformeerde overtuiging wonen twee keer per zondag een dienst bij.⁷ De frequentie van de kerkgang in Veenendaal is nog zo hoog, dat er op zondagochtend of op Bid- en Dankdagen kleine files kunnen ontstaan bij de drukste kruispunten. Sinds 2012 telt Veenendaal ook een *International Christian Fellowship* (ICF, ook wel Internationale Christelijke Familie genoemd), die zich richt op de vele buitenlanders in Veenendaal. Deze groeiende gemeenschap krijgt geestelijke en financiële steun vanuit diverse lokale kerken.

In het CBS-rapport *De religieuze kaart van Nederland, 2010-2013* wijst Hans Schmeets er op dat religie vaak wordt geassocieerd met sociale samenhang (Schmeets, 2014, p. 2): 'Vooral protestanten, en daarbinnen vooral degenen die zeggen tot de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) te behoren, en deels ook gereformeerden, zijn betrokken bij de samenleving. Naast de geloofsgroepen is ook de frequentie van het bezoek aan religieuze diensten onderscheidend. Over het algemeen geldt: hoe frequenter, hoe groter de participatie en het vertrouwen in de samenleving. Religie is ook bevorderlijk voor het welzijn. Zo geven frequente, wekelijkse, bezoekers van religieuze diensten aan meer gelukkig en tevreden te zijn dan degenen die minder vaak naar een dienst gaan.' Juist de hier genoemde kerkelijke stromingen zijn in Veenendaal sterk vertegenwoordigd. Dit blijkt ook uit de politieke voorkeur die het beste is te illustreren met cijfers van recente gemeenteraadsverkiezingen.⁸ De drie christelijke partijen ChristenUnie, SGP en CDA behaalden samen 47% van de uitgebrachte stemmen. De beide orthodox-protestantse partijen ChristenUnie en SGP konden met ruim 11.227 behaalde stemmen (37,9%) de twee grootste fracties vormen in de gemeenteraad met 13 van de 33 zetels (CU 8, SGP 5).⁹ Daarna volgden de VVD (4 zetels), D66 (3) en CDA en Lokaal Veenendaal met elk 3 zetels.

---

7. Dit is een eigen schatting uitgaande van 150-300 bezoekers per middag- of avonddienst binnen de diverse kerken die deze diensten beleggen: Hervormde Gemeente (PKN, in zes wijkkerken), Hersteld-Hervormd, Christelijk-, Nederlands- en vrijgemaakt Gereformeerd (vier kerken) en verschillende Gereformeerde Gemeenten (drie kerken). Voor een actueel overzicht, zie: <http://www.klinkveenendaal.nl/kerken-in-veenendaal/>.

8. Bron: Kiesraad <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?Verkiezings-Typeld=3> (geraadpleegd 7-12-2015)

9. Overigens werd de ChristenUnie in 2014 buiten het college van B & W gehouden. Dit werd gevormd door een coalitie van SGP, D66, VVD, CDA en ProVeenendaal. De politieke verhoudingen kunnen in Veenendaal gespannen zijn. Er is sprake van 'oud zeer' vanwege de politieke dominantie van de christelijke partijen in het verleden. Sinds de jaren '90 is de meerderheid van de raad 'niet-confessioneel'.

De achterban van CU en SGP wordt voor het overgrote deel gevormd door leden van kerken met een orthodox-protestants karakter (hervormd, gereformeerd en evangelisch). In 2014 behaalde het CDA 9,1% van de stemmen en 3 zetels. In 1990 was dit nog 30% en 10 zetels terwijl de raad een kleinere omvang had. De traditionele achterban lijkt in het 'orthodoxe' Veenendaal voor een groot te deel te zijn overgelopen naar ChristenUnie en, in mindere mate, SGP. Opvallend in deze raadsperiode is dat beide SP-raadsleden betrokken zijn bij een evangelische gemeente. Dit geldt ook voor enkele fractieleden van de ChristenUnie. Het illustreert de toenemende politieke betrokkenheid en invloed vanuit evangelische kringen, ook in Veenendaal.

Maatschappelijke problemen

Bij een doorsneestad behoren ook de gebruikelijke maatschappelijke problemen als armoede en eenzaamheid. Aan de hand van berichten uit een lokaal huis-aan-huisblad (VK=Veenendaalse Krant) geven we een beeld van ontwikkelingen op dit terrein gedurende de periode van het veldonderzoek. Aan deze berichtgeving verlenen ook de onderzochte kerken hun informatie.

- Het aantal urgentieverklaringen voor woningzoekenden vertoonde in 2011 een lichte daling. Er werden in dat jaar 200 aanvragen behandeld, waarvan het grootste deel (76) te maken had met relatieverbreking. Het aantal verklaringen om sociale en medische redenen verdrievoudigde in dit jaar (VK, 9-1-2013).
- Relatief veel Veenendalers hadden in 2012 een bijstandsuitkering, ongeveer honderd meer dan in gemeenten met een vergelijkbare sociaaleconomische structuur zoals Gouda en Nieuwegein. Er is een relatief grote oudere groep niet-westers allochtonen die van de bijstand gebruik maakt (30%, landelijk 20%). Zij verloren in de jaren tachtig hun werk in de fabrieken en vonden sindsdien geen nieuw werk. Daarnaast is er een toename geweest van met name Afghanen, Irakezen en vooral Somaliërs. Veenendaal kent daarnaast 1500 alleenstaande ouderen waarvan er 300 bijstand ontvangen (VK, 23-10-2013).
- Het aantal crisisgevallen verdubbelde in 2013 naar 108 per jaar. Het gaat hierbij om huisuitzettingen en het afsluiten van gas, water en licht. Voor schuldhulpverlening melden zich 402 personen bij de gemeente (VK, 19-3-2014).
- In 2013 werd 350 maal bijzondere bijstand toegekend. 300 mensen maakten gebruik van categoriale bijstand, een regeling voor chronisch zieken en gehandicapten (VK, 26-2-2014).
- Lokale organisaties die voedselhulp geven spreken over 'veel verborgen armoede' (VK, 9-1-2013). In het najaar van 2013 wordt hun werk overgenomen en voortgezet via een lokale Voedselbank. Deze ontvangt € 20.000,- aan startsubsidie van de gemeente. De initiatiefnemers zijn afkomstig uit de snelgroeiende evangelische gemeente 0310Mozaiek (VK, 19-6-2013). Volgens het college van B & W is de Voedselbank 'een nieuwe laagdrempelige plek (...) waar mensen zich kunnen melden voor tijdelijke ondersteuning' (VK, 16-10-2013). De VVD-fractie vindt de hoogte van het subsidiebedrag 'buiten proportie'. Particulier initiatief is goed, maar de overheid hoeft dit niet te ondersteunen, 'het armoedebelief is ruimhartig' (VK, 11-9-2013).
- Onderzoek van de Hogeschool Utrecht en het Verweij-Jonker Instituut geeft aan dat de tolerantie onder Veense jongeren 'ver te zoeken is' als het gaat om religie, homoseksue-

aliteit en het allochtonen/autochtonenvraagstuk. Jongeren voelen zich vaker dan voorheen gediscrimineerd op basis van religie. Hierbij gaat het zowel om christelijke als islamitische jongeren. De meeste jongeren hebben echter een positieve houding tegenover mensen met een andere cultuur of religieuze achtergrond. Volgens de politie is er sprake van polarisatie: steeds vaker geven zowel autochtonen als allochtonen van niet-Marokkaanse afkomst Marokkanen de schuld van criminaliteit en overlast (VK, 24-4-2013).

- Uit een 'schoolkrachtonderzoek' in 2012 blijkt dat 32% van de jongeren van 13-17 jaar de afgelopen maand heeft gedronken en 19% vijf glazen in korte tijd, het zogeheten *binge drinking*. Volgens de jongeren weten hun ouders hier niet van af (VK, 16-10-2013).
- Er zijn volgens Stichting Mantelzorg Veenendaal 10.000 mantelzorgers die langdurig en/of intensief zorg verlenen, waarvan 4.000 zowel langdurig als intensief. 835 van hen zijn overbelast. Het lokale Wmo-forum verwacht dat dit aantal gaat toenemen doordat de overheid een steeds sterker beroep gaat doen op mantelzorgers (VK, 21-8-2013).¹⁰
- Door de veranderingen in het sociale domein blijven ouderen steeds langer thuis wonen. Een onderzoek van GGD Midden-Nederland wijst uit dat bijna de helft van de Veenendaalse senioren zich eenzaam voelt en negen procent zelfs (zeer) ernstig eenzaam (VK, 16-10-2013). Er wordt een verdubbeling verwacht van het aantal dementerenden naar 1500 in 2030 waarvan 70% thuis woont (VK, 16-10-13).

Participatieonderzoek

In 2014 publiceerde bureau BMC (2014) een rapport over maatschappelijke participatie in de gemeente Veenendaal. Het onderzoek werd gedaan in opdracht van de gemeente en leverde veel relevante informatie op over maatschappelijke betrokkenheid ten tijde van het veldonderzoek naar diaconaal leren.¹¹ Het participatiegedrag in Veenendaal komt op veel vlakken sterk overeen met de referentiegroep. Uitzonderingen zijn dat een relatief klein aandeel inwoners in Veenendaal zich inzet voor de buurt en dat juist een relatief groot aandeel actief is als vrijwilliger. Net als gemiddeld participeert 14% van de inwoners van Veenendaal 'smal' of 'eenzijdig', met name in Veenendaal-Centrum, de geografische wijk van de hervormde wijkgemeente uit ons onderzoek. 21% van de inwoners van Veenendaal participeert breed, met name in de wijk Veenendaal-West. Het welzijn van inwoners van Veenendaal is over het algemeen hoog. Door twee factoren samen te nemen, 'hoe breed iemand meedoet in de maatschappij' en 'iemand's welzijn' kan de bevolking ingedeeld worden in een aantal groepen. Bijna de helft van de inwoners van Veenendaal is 'weerbaar' (47%) en 16% is 'kwetsbaar'. Bijna een derde van de inwoners participeert weliswaar op weinig vlakken, maar heeft toch een hoge mate van welzijn. De wijken Veenendaal-Zuidoost,

10. De cijfers werden herberekend uit een brief van staatssecretaris Martin van Rijn.

11. In het voorjaar van 2014 namen 1.174 inwoners van 18 jaar en ouder in de gemeente Veenendaal deel aan dit onderzoek door een schriftelijke vragenlijst in te vullen. De resultaten zijn op basis van deze respons volgens de onderzoekers zeer betrouwbaar. De referentiegroep bestond uit 16.000 inwoners, een doorsnee van de Nederlandse bevolking.

Noordoost en Noordwest hebben de grootste aandelen ‘weerbare’ inwoners. Veenendaal-Centrum heeft het grootste aandeel ‘kwetsbare’ inwoners.

Een op de vijf inwoners van Veenendaal verleent enige vorm van mantelzorg¹², 39% voelt zich soms overbelast en 11% regelmatig. Bijna de helft van de inwoners in Veenendaal helpt hun burens op enig vlak (44%). De meest gegeven burenhulp bestaat uit kleine klusjes, zoals planten water geven en post bewaren tijdens vakanties (41%). Ongeveer een op de tien helpt elkaar met op de kinderen passen of klusjes in en rond het huis of de tuin. Vormen van burenhulp die persoonlijker worden (helpen met administratie/invullen van formulieren, het huis helpen schoonhouden, helpen met medicijnen) komen bijna niet voor (1 à 2% doet dit voor de burens). In Veenendaal geeft 10% aan niemand te hebben om op terug te vallen. In aantallen gaat dit om ruim 6.000 inwoners.

Ongeveer een derde ervaart één of meer belemmeringen om mee te doen in de maatschappij. Het meest vaak ervaren mensen financiële belemmeringen (17%), op afstand gevolgd door gezondheidsbelemmeringen (11%) en psychische belemmeringen (5%). Ook het niet om hulp durven vragen (vraagverlegenheid) kan een belemmering zijn voor iemands participatie. Van alle inwoners met één of meerdere belemmeringen durft 4% aan niemand hulp te vragen, 6% vraagt geen hulp aan familie, 9% geen hulp aan vrienden en 17% geen hulp aan burens (BMC, 2014, pp. 1-3).

8.2. VERANDERINGEN IN HET SOCIALE DOMEIN

De veranderingen in het sociale domein, kort beschreven in § 2.2.1, zijn ook in Veenendaal duidelijk merkbaar. In de onderzoekjaren 2012-2014 was dit het grote thema in de lokale samenleving en de raadsverkiezingen van voorjaar 2014. Aanleiding waren de transities in de zorg die per 1 januari 2015 zouden ingaan (Nieuwe Wmo, waarin delen van de AWBZ worden opgenomen; Participatiewet; Jeugdzorg). We geven hiervan enkele hoofdlijnen weer en illustreren deze met enkele voorbeelden van betrokkenheid vanuit kerkelijke kring. Een fundamentele koerswijziging in het sociale domein was de invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning op 1 januari 2007. Ook de gemeente Veenendaal werd hierdoor verantwoordelijk voor de ondersteuning van burgers die hulp nodig hebben of niet goed mee kunnen doen in de samenleving. Daarbij is het nadrukkelijk de bedoeling allereerst een beroep te doen op de zelfredzaamheid en inzet van de burgers zelf en hun maatschappelijke netwerken en verbanden.

---

12. Het merendeel kortdurend en minder dan 8 uur per week. 14% van de mantelzorgers doet dit echter gemiddeld meer dan 24 uur per week en al langer dan 5 jaar.

Adviezen Wmo-forum

De Wmo verplicht gemeenten hun burgers te raadplegen bij de invoering en uitvoering van de Wmo. In 2006 brengt het lokale Wmo-forum haar eerste twee adviezen hierover uit aan de gemeente. Het eerste advies betreft de *civil society*, het tweede de aandacht voor mantelzorgers en zorgvrijwilligers. Met de conditie van de civil society in Veenendaal is het volgens het forum wisselend, maar gematigd positief gesteld. Veenendaal wordt aangemerkt als een zorgzame samenleving, met veel vrijwilligerswerk. Wel zijn er verschillen tussen oude en nieuwe Veenendalers en per wijk. Het forum verwijst naar een monitoronderzoek in het kader van Lokaal Sociaal Beleid 2002-2006 uit 2003. Daarbij komt Veenendaal als een modale gemeente uit de bus voor wat betreft buurtoordeel en sociale samenhang. Het oordeel over de conditie van de civil society blijkt van groep tot groep te verschillen. Zo is de onderlinge zorg voor elkaar binnen de allochtone gemeenschappen wijdverbreid en logisch. Vrijwilligerswerk buiten de eigen gemeenschap is echter minder gewoon. Voor mensen met een psychische beperking geldt dat de aandacht en zorg die zij vragen van hulpbieders uit eigen kring een zware wissel trekt en soms zelfs tot afhaken van familieleden leidt. Organisaties die zich op deze mensen richten, hebben moeite met het vinden van vrijwilligers. Iets soortgelijks, maar in mindere mate, geldt voor mensen met verstandelijke beperkingen. Het behoren tot een groep zoals een vereniging of een kerkelijke gemeente, leidt tot een positiever oordeel over de gesteldheid van de civil society. Het advies gaat nergens in op een mogelijke rol voor de kerken (Gemeente Veenendaal, 2006, p. 2). In het advies over mantelzorg worden kerken en 'levensbeschouwelijke organisaties' wel enkele keren benoemd. Onder kerken is potentieel aanwezig dat ingezet kan worden. Kerken horen bij de organisaties waar vraag en aanbod op een goede manier gematcht worden. De gemeente wordt geadviseerd 'levensbeschouwelijke organisaties en andere maatschappelijk organisaties' bij het beleid te betrekken. Ook pleit het forum (Gemeente Veenendaal, 2006) er voor bij de toewijzing van professionele hulp rekening te houden met de levensbeschouwelijke achtergrond van hulpvragers.

Lokaal beleid

Pas als hulp en ondersteuning vanuit de eigen netwerken tekort schieten of afwezig zijn, komt de overheid in beeld. Een citaat van de wekelijkse pagina 'Gemeentenuws' in de *Veenendaalse Krant* van 17 april 2013 illustreert deze nieuwe benadering. Het betreft bezuinigingen in de huishoudelijke hulp die augustus 2013 ingaan:

Er zal meer dan voorheen rekening gehouden worden met de individuele omstandigheden, de eigen mogelijkheden van mensen, de mogelijkheid om hulp van familie in te schakelen

en de mogelijkheden tot gebruik van algemene voorzieningen. Dat kan leiden tot vermindering van het aantal uren huishoudelijke hulp per week.

Het citaat bevat de visie van de gemeente in een notendop, het zogeheten ‘Model Veenendaal’ (Gemeente Veenendaal, 2012). Inwoners met een ondersteuningsaanvraag moeten eerst hun sociale netwerk aanboren en zich daarna richten tot algemeen maatschappelijke organisaties als kerken en verenigingen en algemeen toegankelijke ondersteuning. Pas daarna kunnen zij een beroep doen op gesubsidieerde professionele ondersteuning. ‘Als inwoner bent u in de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor uw eigen welzijn en uw zelfredzaamheid. We zullen dan ook vaker de vraag stellen: ‘Wat kunt u zelf doen?’ of ‘Wie kan u hierbij helpen?’ Als u andere (tijdelijke) ondersteuning nodig heeft, zoeken we naar een oplossing op maat zodat u de regie weer terug kunt krijgen.’ (VK, Gemeentenieuws, 11-9-2013).

Eind 2013 hakt de gemeente een belangrijke knoop door. De ondersteuning aan burgers wordt per 1 januari 2014 uitbesteed aan één nieuwe ‘hoofdaannemer’ (VitrasCMD) die onder de naam ‘VEENS’ het algemeen toegankelijke ondersteuningsaanbod gaat vormgeven samen met diverse welzijnsorganisaties als onderaannemers. De toekenning aan VitrasCMD betekent het einde van Stichting Welzijn Veenendaal en het Vrijwilligers Netwerk Veenendaal. De opheffing brengt de nodige onrust teweeg in de samenleving, niet alleen onder medewerkers, ook onder de vele vrijwilligers, cliënten en bezoekers van activiteiten (VK, 31-12-2013). Onder de onderaannemers bevindt zich ook Youth for Christ. Onder de naam *The Mall* mogen zij het jongerenwerk in de wijken gaan vormgeven. VEENS krijgt in elke wijk een zogenaamde ‘voordeur’ in een wijklocatie waar bewoners met hun vragen naar toe kunnen. Het eerste contact is met een vrijwilliger die eenvoudige vragen helpt oplossen. Vragen waar professionele ondersteuning voor nodig is worden opgepakt door de wijkcoach (VK, 9-10-2013). Het past in de nieuwe strategie van de gemeente om sterk wijkgericht te gaan werken met per wijk een vaste ambtelijke wijkmanager en een multidisciplinair wijkteam (Gemeente Veenendaal, 2010). Voorjaar 2014 worden deze wijkteams voorgesteld aan de bevolking van Veenendaal (VK, Gemeentenieuws, 19-2-2014).

Eind 2013 start de gemeente met voorlichting over de transitie in het sociale domein die per 1 januari 2015 ingaat. Bijvoorbeeld over de participatiewet die de gemeente verantwoordelijk stelt voor re-integratie en participatie in de samenleving van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt (VK, 6-11-2013). Wethouders, ambtenaren en raadsleden moeten alles op alles zetten om de veranderingen voor te bereiden en in te voeren. De verantwoordelijke CDA-wethouder stelt: ‘Het kan, maar het is een enorme klus’. De voorzitter van het Wmo-forum waardeert de grote inzet van de ambtenaren maar stelt hier tegenover in dezelfde krant: ‘Ik ben ervan overtuigd dat op de manier waarop we nu bezig zijn er na 2015 veel hersteloperaties nodig zijn. Dan pas

blijken de problemen. Het tempo waarin de veranderingen nu plaats vinden brengt risico's met zich.' (beiden geïnterviewd in VK, 27-11-2013).

Participatiesamenleving

Om de lokale participatiesamenleving op een positieve manier te promoten, start de gemeente in 2014 een brede publiekscampagne gericht op het zichtbaar maken en stimuleren van de eigen kracht van haar burgers. Onder de naam 'Veenendaal Kan (meer dan je denkt)' wordt een tijdelijke website gestart, staan reclameborden langs de wegen en worden 'krachtportretten' geplaatst in het wekelijkse 'Gemeentenieuws' in de lokale krant. Regelmatig komen daarin ook kerkelijke vrijwilligers aan het woord. Enkele voorbeelden:

- 'Schuldhulpmaatjes kunnen meer dan je denkt!' Joop van Dijk is vrijwillig coördinator van de Stichting Schuldhulpmaatjes. 'Met ruim 60 vrijwilligers worden al zeker 130 gezinnen geholpen om uit de schulden te komen en zo mogelijk te blijven.' Hij eindigt het gesprek met: 'Het was een enorme klus om het van de grond te krijgen. Maar ik trek me het lot van mijn medemens aan. Mooie verhalen terugkrijgen, naast mensen staan en ze helpen op eigen kracht eruit te komen. Mooi dat je in het leven van mensen iets mag betekenen.' (VK, 14-5-2014)
- 'Marja Jager-Vreugdenhil kan meer dan je denkt!' Marja Jager is lector samenlevingsvraagstukken aan de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle. 'Maar ook thuis in Veenendaal wil Marja betrokken zijn bij mens en maatschappij. Daarom is Marja, naast lid van de werkgroep Zorg van het diaconaal platform en actief binnen de kerk mede-oprichter en voorzitter van Stichting Present Veenendaal.' Marja: 'Ga na wat je voor een ander kunt betekenen en ontdek hoe leuk het is om een ander te helpen! Weet je niet goed hoe je kunt helpen? Klop dan aan bij Stichting HiP, het Vrijwilligers Netwerk Veenendaal, Present of een andere organisatie. Helpen is leuk!' (VK, 29-10-2014)
- 'Een gastgezin kan meer dan je denkt!' Een portret van de familie Berkhof die al jaren opvanggezin is via 't Keerpunt, een 'christelijke werkgroep die crisisopvang regelt voor kinderen, jongeren en volwassenen die in een probleemsituatie verkeren, ongeacht of zij gelovig zijn of een andere godsdienst belijden'. Arna zegt: 'Als je een beetje liefde kan laten zien in deze wereld waar helaas veel liefdeloosheid heerst, is dat ontzettend mooi. In al je onvolkomenheden hoor! Je hoeft geen superopvoeder te zijn. Als je ruimte over hebt in je huis en in je hart, dan is dit mogelijk!' (VK, 5-11-2014)

Bezinning op participatie in christelijke kringen

Op 20 januari besteedt de centrale diaconie van de Hervormde Gemeente haar jaarvergadering aan de Wmo. Op 19 maart 2014 vinden de gemeenteraadsverkiezingen plaats. De verkiezingsdebatten staan vol van 'participatie' en de transities in het sociale domein. De ChristenUnie organiseert hierover een speciaal kerkendebat op 28 februari dat druk bezocht wordt. Na de verkiezingen valt de ChristenUnie uit het college en neemt een nieuwe CDA-wethouder de portefeuille sociaal domein over. Op 7 mei 2015 belegt de christelijke Nederlandse patiëntenvereniging een avond over de nieuwe Wmo (Rijnpost, 16-4-2014). In september vindt een landelijke studiedag

plaats in Veenendaal onder de titel ‘De kerk staat klaar!’. Uit alles blijkt dat de participatie van ‘de samenleving’ in de maatschappelijke ondersteuning door de landelijke en lokale overheid goed op de kaart is gezet. Kerken haken aan en bezinnen zich intensief op hun diaconale presentie en participatie in de lokale samenleving.

8.3. MISSIONAIRE EN DIACONALE PRESENTIE

Tegen de achtergrond van bovenstaande schets van Veenendaal, geven we nu een indruk van de wijze waarop christenen en kerken missionair en diaconaal present zijn in de lokale samenleving. We beperken ons hierbij tot initiatieven vanuit kerkelijke gemeenten en hiermee verbonden initiatieven en projecten. De gegevens zijn ontleend aan het veldonderzoek, aangevuld met informatie van lokale websites¹³. Er is uiteraard ook veel te zeggen zijn over de persoonlijke presentie van christenen, maar zonder nader onderzoek is dat niet mogelijk. Wel presenteren we in de hoofdstukken 9-11 gegevens uit ons veldonderzoek in drie Veenendaalse geloofsgemeenschappen waarbij blijkt hoe respondenten in persoonlijke gesprekken ‘een uitnodigende verbinding leggen met de inhoud van het evangelie’ (De Roest H., 2005, p. 148).

In deze impressie sluiten we aan bij de werkdefinities van missionair en diaconaal zoals deze in hoofdstuk 3 ontwikkeld zijn en in § 3.7 samengevat. Dit betekent dat we de betrokkenheid op de naaste in nood zien als een wezenlijke dimensie van de missionaire presentie van kerken, een vorm van getuigen die volgens De Roest (2005, p. 150) plaats vindt ‘in een daad van solidariteit’. We beschrijven deze diaconale gestalte van de missionaire communicatie in § 8.3.2. We richten onze aandacht nu eerst op die vormen van missionaire communicatie die zijn gericht op de ‘zorg voor de ziel’ en het geestelijke welzijn, op het communiceren van de eigen bezieling en op het uitnodigen van mensen om zich met een bestaande kerkplek te verbinden of met hen een nieuwe kerkplek te vormen. Deze driedeling, ontleend aan De Roest, helpt ons om een ordening aan te brengen in de vele missionaire praktijken in een middelgrote stad als Veenendaal.

8.3.1. Missionaire communicatie in Veenendaal

Missionair spreken en handelen richt zich op het hoorbaar en zichtbaar maken van het evangelie van Jezus Christus als boodschap van Gods heil voor mens en samenleving. Via missionaire communicatie zoeken kerken en christelijk geïnspireerde organisaties naar wegen om de boodschap van het evangelie in hun omgeving bekend te maken en hierover in gesprek te komen met mensen. Daarbij wordt wel onderscheid gemaakt

---

13. Alle geraadpleegd op 14 december 2015. Naast de diverse sites van de genoemde kerken zijn geraadpleegd www.alphaveenendaal.nl en veenendaal.yfc.nl.

tussen kom- en ga-benaderingen. Bij een kom-benadering worden kerkelijke buitenstaanders of ‘randkerkelijken’ uitgenodigd om deel te nemen aan activiteiten in de kerkelijke sfeer die (mede) tot doel hebben het geloof uit te dragen. Bij ga-benaderingen verlaten kerkleden bewust hun kerkgebouwen en hun kerkelijke comfortzone om in contact te komen met anderen, relaties aan te gaan en zo iets van het evangelie te delen. De eerste benadering wordt ook wel outside-in genoemd, de tweede inside-out.

Kom-activiteiten

In Veenendaal vinden zeer veel kom-activiteiten plaats. In de eerste plaats kan gedacht worden aan de zondagse diensten en samenkomsten. Via overzichten in de lokale bladen worden medeburgers wekelijks geïnformeerd over plaatsen, tijden en voorgangers. Bij bijzondere diensten worden extra berichten verspreid en regelmatig opgenomen in de krant. Vrijwel alle Veenendaalse kerken doen hieraan mee. Het effect hiervan is onduidelijk. Het lijkt vooral op een service van de huis-aan-huis bladen aan de kerken en hun leden. Daarnaast plaatsen lokale kranten veel berichten van andere bijeenkomsten zoals thema-avonden, jongerenbijeenkomsten, koor- en orgeluitvoeringen en concerten, variërend van oratoria tot gospelconcerten. Met name rond Pasen en Kerst staan de kranten bol van oproepen tot het bezoeken van kerkelijke bijeenkomsten. Rond deze christelijke feestdagen vinden er ‘laagdrempelige’ diensten plaats zoals op kerstavond of een kerstzangdienst of kinderkerstfeest op Tweede Kerstdag. De informatiestroom wordt aangevuld en ondersteund met websites en sociale media zoals facebook en twitter. Het verspreiden van flyers gebeurt nog slechts incidenteel en lijkt zo langzamerhand tot het verleden te behoren. Al deze oproepen hebben een missionaire intentie, maar in feite is hierbij nog geen sprake van daadwerkelijke missionaire communicatie. De inhoud van het geloof komt niet of nauwelijks ter sprake. Dat gebeurt pas als mensen ervoor kiezen een dienst of samenkomst bij te wonen. Daarbij maakt het uiteraard veel uit welke kerk de uitnodigende partij is. Een kerstavonddienst in de Christelijke Gereformeerde Bethelkerk is verkondigend, maar gegoten in een modern jasje, terwijl een kerstzangdienst in de Hervormde Oude Kerk veel meer een traditioneel karakter heeft. Evangeliegemeente De Regenboog pakte het eind 2014 weer anders aan met haar kerstevent ‘All I want for Christmas’ met hapjes en drankjes, informele ontmoeting en samenkomsten. De behoudende hervormde Julianakerk nodigt mensen vrijmoedig uit voor een gemeenteavond over een geloofsonderwerp als ‘De kracht van het gebed’, terwijl de vrijzinnige groepering ‘Het Venster’ bezoekers werft voor een dienst met een voordrachtskunstenaar of met een deskundige in oosterse meditatietechnieken.

Een tweede categorie activiteiten is speciaal ‘ontworpen’ voor mensen die onbekend zijn met het christelijk geloof of de kerk korter of langer geleden de rug hebben

toegekend, maar nog wel geïnteresseerd zijn in het geloof. Veel van deze activiteiten worden ook bezocht door meer en minder betrokken kerkleden. De grenzen zijn niet scherp te trekken. In bijlage H is hiervan een overzicht opgenomen in de periode 2012-2015 zonder de pretentie te hebben helemaal volledig te zijn.

Ga-activiteiten

Naast de kom-activiteiten, die vrijwel steeds in kerkgebouwen plaats vinden, zijn er ook activiteiten in meer alternatieve, laagdrempelige locaties zonder kerkelijk stempel. Een overzicht hiervan is opgenomen in bijlage I. Het betreft een brede mix van verkondigende activiteiten, waarbij vooral het grote bereik van de Alphacursus in de kerken opvalt. De Poster, het ICF-netwerk en Westerkerkplek Ruisseveen zijn Veenendaalse voorbeelden van nieuwe kerkplekken die gericht zijn op mensen voor wie de drempel naar traditionele kerken te hoog is. De Poster bestaat al geruime tijd, het ICF-netwerk startte in 2012 en Westerkerkplek Ruisseveen in 2013. Verschillende activiteiten vinden plaats in en vanuit Markt10. Dit is het nieuwe diaconaal-missionaire centrum van de Hervormde Gemeente Veenendaal, gelegen aan het marktplein in het hart van het Veenendaalse winkel- en uitgaansleven. Het gebouw staat naast de Oude Kerk maar heeft een duidelijk eigen karakter. Het is door de hervormde gemeente beschikbaar gesteld voor diverse missionaire en diaconale activiteiten. Daarnaast is het de vergader- en werkplek van de hervormde diaconie en de hervormde evangelist/diaconaal consulent.

8.3.2. Diaconale presentie in Veenendaal

Onder diaconaal handelen verstaan we de hulp en ondersteuning die volgelingen van Jezus bieden aan medemensen in moeilijke persoonlijk of maatschappelijke omstandigheden, met name op fysiek, sociaal en materieel gebied. Deze hulp kan onderling geven worden (intern of onderling diaconaat), maar ook naar buiten gericht zijn (extern diaconaat). Onder diaconale presentie verstaan we alle activiteiten die geheel of gedeeltelijk extern gericht zijn. We verdelen deze in ‘presentie’ en ‘interventie’. Onder presentie rangschikken we de activiteiten in Veenendaal die vooral gericht zijn op het geven van extra aandacht aan mensen die dat nodig hebben. Een overzicht is opgenomen in bijlage J. Het gaat om een kop koffie, een spelletje doen of samen eten, waarbij gezelligheid, onderling contact en een luisterend oor centraal staan. Veenendaal kent daarnaast een breed pallet aan christelijke vrijwilligersinitiatieven gericht op interventie: het verlenen van daadwerkelijk hulp of zorg. Bijlage K geeft hiervan een overzicht. Wat opvalt is dat acht organisaties gestart zijn na 2005. Dit laat zien hoe snel de opkomst van diaconaal werk in de Veenendaalse samenleving is verlopen.

Elk van de genoemde initiatieven komt voort uit een christelijke inspiratie. Als voorbeeld de doelstelling van Hulpdienst In-Zicht (2014): ‘... hulp en advies te bieden aan hulpbehoevende mensen en hun zelfredzaamheid vergroten en zo de liefde van Christus zichtbaar maken in de samenleving’. Uiteraard zijn er naast deze diaconale activiteiten ook meer algemene inlooptmogelijkheden in Veenendaal. Mensen zonder vast werk die extra aandacht nodig hebben kunnen dagelijks ergens terecht. Een deel van hen doet dit ook inderdaad en is als bezoeker bekend bij diverse initiatieven.

Diaconaal platform¹⁴

De diaconieën van diverse kerken en christelijke gemeenten in Veenendaal hebben in 2005 een platform opgericht om de diaconale en maatschappelijke betrokkenheid van de kerken te stimuleren. In het platform werken bijna alle diaconieën samen. Het platform voert overleg over interkerkelijke diaconale initiatieven en vertegenwoordigt de kerken in het Wmo-forum van de gemeente Veenendaal. Uit het overzicht in tabel 8.5 en met name tabel 8.6 blijkt hoe noodzakelijk deze afstemming is. Diverse instellingen richten zich op dezelfde doelgroep en bieden vergelijkbare diensten aan, vooral wat betreft financiële en praktische hulp. Voor de betrokken kerken en diaconieën is het soms lastig om het overzicht te bewaren en hierin keuzes te maken.

Een initiatief van het Platform is de introductie van de landelijke Stichting HIP in de Veense Kerken. Ook hebben het Diaconaal Platform, Stichting Gevangenzorg Nederland en de gemeente Veenendaal samen een overeenkomst gesloten om ex-ge-detineerden actief te gaan begeleiden bij hun terugkeer in de samenleving.

Professionele christelijke zorg

Naast deze initiatieven zijn er Veenendaal diverse instellingen voor professionele christelijke zorg. De meeste daarvan zijn in het verleden ontstaan vanuit de kerken, met name op het gebied van ouderenzorg.¹⁵ Voor mensen met een beperking zijn er verschillende christelijke woonvormen van stichting Philadelphia. In 2013 ging Ef5 van start (naar Efeze 5), een nieuwe christelijke woonvoorziening voor mensen met een autistische beperking of niet-aangeboren hersenletsel.¹⁶ In Markt10 is tevens een spreekuur gevestigd van Stichting Schuilplaats, een christelijke instelling voor hulp aan mensen met psychosociale problemen.

Rolopvattingen van kerken in het sociale domein

---

14. Bron: <http://www.markt10.nl/diaconaal-platform/> (geraadpleegd 15 december 2015)

15. Voor een overzicht van christelijke thuiszorgorganisaties en instellingen voor intramurale zorg, zie: <http://www.hervormd-veenendaal.nl/activiteiten-ouderenzorg> (geraadpleegd 15-12-2015).

16. Veenendaal kent tevens aangepaste diensten voor verstandelijk gehandicapten in de hervormde Oude Kerk en Club'95, een vorm van aangepaste catechese in de hervormde Westerkerk, gestart in 1995.

Uit het eerder aangehaalde kerkenonderzoek van de lokale ChristenUnie blijkt ook hoe de Veenendaalse kerken aankijken tegen hun rol in het sociale domein. Negentien kerken spraken zich hierover uit. Alle kerken zijn actief rond budgetadvies en schuldhulp. Op één na zijn ze actief in het verlenen van praktische hulp. Bijna alle kerken geven hulp bij het aanvragen van een uitkering of vinden van werk of geven informatie over zorg en welzijn. Een meerderheid vindt zich daarnaast verantwoordelijk voor het ondersteunen van mantelzorgers en vrijwilligers, opvoedingsondersteuning en zorg voor kinderen en jongeren. De helft van deze kerken ziet dit als taken waarvoor kerk en overheid samen verantwoordelijk zijn. De overige veertig procent ziet deze taken als overheidstaken.

8.4. CONCLUSIE: VEENENDAAL ALS ECOSYSTEEM VOOR DIACONAAL HANDELEN

Veenendaal is te typeren als een middelgrote compacte woon- en werkstad in het centrum van Nederland met relatief veel hoogbouw, een sterke economie, goede voorzieningen en een bloeiend sport- en verenigingsleven. In veel opzichten is Veenendaal een doorsneestad. Dit geldt voor de sociale problemen die horen bij een plaats van 63.000 inwoners, maar ook, anders dan soms gedacht wordt, voor de multiculturaliteit. De veranderingen in het sociale domein hebben sinds 2005 in Veenendaal net als elders veel aandacht gekregen. De burgerlijke overheid zet sterk in op het stimuleren van de participatiesamenleving (campagne 'Veenendaal Kan'). Zij hanteert daarvoor een eigen beleid (Veens model) dat inwoners met een ondersteuningsaanvraag verplicht om eerst hun sociale netwerk aan te boren en zich te richten op algemeen maatschappelijke organisaties en algemeen toegankelijke ondersteuning. Pas daarna kunnen zij een beroep doen op gesubsidieerde professionele ondersteuning. In religieus en politiek opzicht is Veenendaal beslist geen doorsneegemeente. Naast twee moskeeën telt Veenendaal tientallen kerkelijke gemeenschappen. Dit zijn met name de meer behoudende protestantse kerken en evangelische gemeenten. Hun presentie wordt zichtbaar in allerlei missionaire activiteiten, waaronder een breed pallet aan diaconale activiteiten die aanvullend zijn op reguliere zorg- en welzijnsactiviteiten.

9. Diaconaal leren in een hervormde wijkgemeente

*Waar liefde woont, gebiedt de Heer den zegen:
daar woont Hij zelf, daar wordt zijn heil verkregen
en 't leven tot in eeuwigheid.¹*

9.1. LEERPATRONEN PER KERKELIJKE GEMEENTE

De hoofdstukken 9, 10 en 11 tonen de resultaten van ons veldonderzoek naar diaconaal leren in drie protestante gemeenten in Veenendaal gedurende twee seizoenen (zomer 2012-zomer 2014). Met de uitdrukking ‘leerpatronen per kerkelijke gemeente’ vatten we samen wat we inzichtelijk willen maken: de patronen die herkenbaar zijn in de wijze waarop kerken en kerkleden leren uit hun diaconale ervaringen en de factoren die daarin een rol spelen. We onderscheiden individuele en kerkelijke leerpatronen. Individuele leerpatronen beschrijven de min of meer vaste manier waarop individuele leden leren uit hun diaconale ervaringen. Met kerkelijke leerpatronen bedoelen we de wijze waarop de drie gemeenten leren als ‘organisaties’ (vergelijk hoofdstuk 6).

We behandelen de drie gemeenten in volgorde van grootte. Dat is in dit geval tevens de historische volgorde van ontstaan. We beginnen met de hervormde wijkgemeente Oude Kerk (hoofdstuk 9), daarna volgt de Nederlands Gereformeerde Kerk (hoofdstuk 10) en tenslotte Evangeliegemeente De Regenboog 3 (hoofdstuk 11). Per gemeente geven we eerst een profielschets, die uiteenvalt in een kwantitatief en een kwalitatief deel. Het kwantitatieve deel heeft betrekking op de actieve kern van elke gemeente en is gebaseerd op de gehouden survey. Om de complexiteit van de geloofsgemeenschappen recht te doen hanteren we voor de kwalitatieve beschrijving vier perspectieven ontleend aan het boek *Levend Lichaam*: context, identiteit en cultuur, structuur en middelen, leiding (Brouwer, De Groot, De Roest, & Stoppels, 2011, pp. 48-51). Deze vier perspectieven gaan terug op indelingen van Nancy T. Ammerman (1997) en Helen Cameron (2005). De beschrijving wordt voorafgegaan door een korte samenvatting van de activiteiten van elke gemeente.

Na de profielschets typeren we het missionaire en diaconale paradigma zoals dat gehanteerd wordt door de kerk en haar leden. Dit komt naar voren uit beleidsstukken, publicaties, interviews en diensten. Vervolgens brengen we de diaconale betrokkenheid in beeld, zoals deze zichtbaar wordt in kerkelijke en interkerkelijke activiteiten en in de persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden. De volgende stap is het

---

1. Psalm 113 vers 3 (oude berijming). Gezongen in de Oude Kerk op 3 maart 2013 als antwoord op de lezing van de Tien Geboden.

beschrijven van de leereffecten van diaconale betrokkenheid en de doorwerking hiervan in het missionaire paradigma van de betrokken leden en kerken. Na een typering van de gevonden diaconale leerpatronen sluiten we af met een beschrijving van de factoren die het collectieve missionair-diaconale leren bevorderen en remmen. Daarbij geven we speciaal aandacht aan de gehanteerde benadering van gemeenteopbouw. In hoofdstuk 12 vergelijken we de gevonden leerpatronen en proberen we te komen tot een typologie van diaconale leerpatronen in kerken.

9.2. PROFIELSCHETS OUDE KERK

9.2.1. Historie en huidige fase

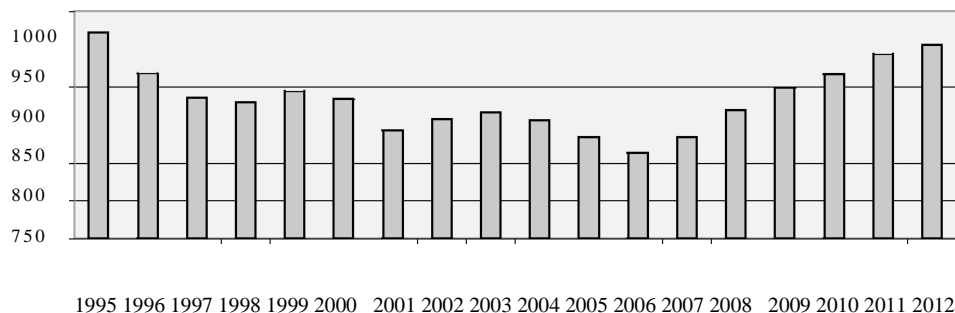
De hervormde wijkgemeente ‘Rondom de Oude Kerk’ is de moedergemeente van de grote Hervormde Gemeente Veenendaal. Lokaal staat deze bekend als de ‘bondsgemeente’ omdat zij sterke banden onderhoudt met de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk, voorheen de Hervormde Kerk. De wijkgemeente komt samen in de Oude Kerk, het oudste gebouw van Veenendaal (1566). De Hervormde Gemeente Veenendaal bestond ten tijde van het onderzoek uit negen wijkgemeenten met in totaal ongeveer 12.000 leden verdeeld over ruim 6.000 pastorale eenheden.² De gemeente telt zes kerkgebouwen die op de Oude Kerk na allemaal gebouwd zijn in de 20^e eeuw. De groei hangt samen met de snelle uitbreiding van Veenendaal. Historisch gezien zijn uit de Oude Kerk vrijwel alle gereformeerde kerken in Veenendaal ontstaan. Tot de Afscheiding begin 19^e eeuw speelt het geloofsleven van de meeste religieus betrokken Veenendalers zich af in en om de Oude Kerk. Nog steeds heeft de kerk een bijzondere plek in de lokale samenleving, al is het maar omdat het gebouw letterlijk centraal staat in Veenendaal, gelegen op het hoogste punt, met de markt, het winkelcentrum en het uitgaansleven aan haar voeten.

De wijkgemeente heeft altijd een flinke omvang gehad. De fase waarin de wijkgemeente zich bevindt ten tijde van het onderzoek is sociaalwetenschappelijk te typeren als revitalisering. Er wordt doelbewust gewerkt aan een verhoging van de kwaliteit van de relaties die wezenlijk zijn voor een geloofsgemeenschap: met God, met de omringende samenleving en onderling (Brouwer, De Groot, De Roest, & Stoppels, 2011, p. 167). Anders dan in de andere hervormde wijkgemeenten is er sprake van

---

2. Begin 2016 zijn twee keer twee wijken samengevoegd omdat het aantal leden en pastorale eenheden gestaag afneemt (1,1% per jaar). Zo daalde het aantal leden van 14.882 per 1 januari 2003 naar 12.126 per 1 januari 2013 terwijl de burgerlijke gemeente in deze 10 jaar groeide met 2.064 inwoners. Het aantal pastorale eenheden daalde in deze periode van 7.122 per 1 januari 2003 naar 6.317 per 1 januari 2013. Landelijk is sprake van een daling van het aantal leden van circa 2,5% per jaar (Hervormde Gemeente Veenendaal, 2013).

groei in leden en kerkgangers. Qua ledenaantal is de wijkgemeente in 2012 bijna weer terug op het niveau van 1995³.

Figuur 9.1. *Aantal pastorale eenheden Wijkgemeente Rondom de Oude Kerk, 1995-2012.*

Deze groei en revitalisering lijken vooral samen te hangen met de komst van een nieuwe wijkpredikant in oktober 2006 (vertrokken april 2013). Met zijn manier van preken trekt hij in zes jaar tijd enkele honderden mensen vanuit de andere wijkgemeenten en vanuit de ‘rand’ naar de diensten in de Oude Kerk. Het percentage leden van de hervormde gemeente dat lid is van de wijkgemeente Oude Kerk groeit van 11 in 2008 naar 13,6% in 2012. Het percentage belijdende leden in de wijkgemeente groeit in dezelfde periode van 37 naar 44%. (Hervormde Gemeente Veenendaal (wijk 2), 2012). Sinds begin jaren 2000 is er ook systematisch gebouwd aan de opbouw en participatie van de gemeente door een professioneel gekwalificeerde ouderling vorming en toerusting. Dit resulteert al in de jaren 2002-2003 in groei. In de jaren 2004-2006 stagneert deze groei. Deze periode valt samen met de tijd dat de gemeente ‘vacant’ is. Vanaf de komst van de nieuwe predikant komt de groei opnieuw op gang. Begin 2012 zijn er 1670 leden waarvan 727 belijdende leden (40%).

9.2.2. *Profiel van de actieve kern in de gemeente*

In de survey bij de start van het veldonderzoek is gevraagd naar de persoonlijke kenmerken van de respondenten. Op basis daarvan is het volgende beeld te schetsen van de actieve kern van gemeenteleden en vaste bezoekers:

- Van de respondenten is 89 procent lid en 11 procent geen lid maar wel vaste bezoeker. Bijna iedereen (98%) woont in Veenendaal.

3. Bron: Hervormde Gemeente Veenendaal binnen de Protestantse Kerk in Nederland, wijkgemeente 2. *Beleidsplan 2013-2016. Een dienende gemeente.* Veenendaal, 2012, p. 29.

- Ongeveer één op de vijf (22%) is jonger dan 30 jaar. Veertig procent is 60 jaar of ouder⁴. Ruim de helft (56%) is vrouw.
- Een kwart is korter dan 5 jaar bij de gemeente betrokken, ruim één op de drie langer dan 20 jaar (37 %). De overige 39% tussen de 5 en de 20 jaar.
- 62% heeft een taak of functie in de gemeente, waarbij taken rond eredienst en jeugdwerk er getalsmatig uitspringen. Dertien procent had eerder een taak of functie. Het overige kwart bezoekt alleen diensten en/of activiteiten.
- Bijna twee op de drie leden geven het mbo op als hoogst genoten opleiding.
- Driekwart (77%) is gehuwd en heeft kinderen, waarvan 34% thuiswonende kinderen. Drie procent is gescheiden. De overigen zijn thuiswonend bij ouders, single of hebben een andere leefsituatie.
- De helft van de respondenten heeft een betaalde baan, een kwart is met pensioen. Van de rest is twaalf procent huisvrouw (of-man) en zes procent ondernemer. De overigen geven aan: scholier, student of ‘anders’.
- Het eigen inkomen wordt als volgt ingeschat:
  - Laag (komt tekort of komt net rond): 6,7%
  - Midden (voldoende, geen geldzorgen): 78,7%
  - Hoog (ruim voldoende of meer): 14,6%

9.2.3. *Activiteiten*

De wijkgemeente kent een veelheid aan activiteiten.⁵ Naast de erediensten (op feestdagen en elke zondag om 9.30 en 17.00 uur), is er een breed scala aan activiteiten voor alle leeftijdsgroepen. Te noemen zijn diverse soorten kringen, gemeenteavonden, op ontmoeting gerichte activiteiten zoals koffiedrinken en een paasontbijt, catechese, kinder- en tienerclubs en een jeugdvereniging. Voor jongeren met gedrags- en/of leerproblemen of een ‘lichte’ handicap is er een speciale catechesegroep. Naast de reguliere diensten zijn er jeugddiensten, schooldiensten en zangdiensten. Gemeentelieden worden toegerust rond huwelijk en doop. De gemeente komt veelvuldig bij elkaar in allerlei vormen. Het pastoraat krijgt vorm via huisbezoek van de predikant en kerkelijk werker, ouderlingen met ‘bezoekbroeders’ en HVD-dames (hervormde vrouwen-dienst). Jongeren krijgen bezoek van andere jongeren via jongerenzoekwerk. De HVD geeft (extra) aandacht aan nieuw-ingekomenen, zieken en ouderen.

De vele diaconale activiteiten van de wijkgemeente krijgen vorm in nauwe samenwerking met de andere hervormde wijken (zie verder § 9.4.1). Onder leiding van een

---

4. In de officiële ledencijfers van de Oude Kerk is 36% ouder dan 65 jaar, waar van 18% ouder dan 75 jaar.

5. Bron: ‘Activiteitengids 2013 – 2014’ van de wijkgemeente. Voor de actuele situatie: www.hervormd-veenendaal.nl onder ‘Oude Kerk’.

evangelisatieouderling probeert de gemeente haar gezicht naar buiten te tonen, bijvoorbeeld via een maandelijkse inloop op zaterdag (marktdag) of een actiedag in en rondom de kerk. Deze zijn met name gericht op het leggen van contacten. In de zomer is de Oude Kerk één van de locaties van de Bijbelweek die zich vooral op kinderen en tieners richt. Vanuit het naast de kerk gelegen diaconaal-missionair centrum Markt10 werken leden mee aan evangelisatie onder bezoekers van het uitgaansleven in het centrum van Veenendaal (§ 8.3.1). Ook wordt de gemeente toegerust voor haar dienende en getuigende roeping, onder meer via de inzet van een evangelist-diaconaal consulent die verbonden is aan de centrale hervormde gemeente. De gemeente steunt een zendeling die werkt via Wycliffe Bijbelvertalers.

9.2.4. Context

De auteurs van *Levend lichaam* verstaan context als een gelaagd concept (p. 53). Het microniveau, de eerste laag, heeft betrekking op de locatie. De lokale context van Veenendaal is uitgebreid beschreven in hoofdstuk 8. Binnen Veenendaal neemt de Oude Kerk als historisch gebouw een bijzondere plek in. Het gebouw wordt regelmatig gebruikt voor concerten en kooravonden. Recent zijn plannen gepresenteerd door het nabijgelegen theater om concerten aan te bieden in de Oude Kerk. Voor de hervormde gemeente is dit een stap in een proces naar meer openheid voor cultuur en samenleving. De wijkgemeente speelt in op haar fysieke omgeving door zich te presenteren als ‘Kerk op de markt’. De ligging aan het marktplein wordt gebruikt als metafoor voor de visie om kerk te zijn voor alle mensen in de omgeving en onder hen te getuigen van het evangelie. Het mesoniveau van context betreft het kerkelijke ecosysteem waar een gemeente deel van uitmaakt. De Oude Kerk is onderdeel van de Hervormde Gemeente Veenendaal, die op haar beurt behoort tot de Protestantse Kerk in Nederland. Daarbinnen is de kerk nauw verbonden met de Gereformeerde Bond, die de ‘rechtervleugel’ in deze kerk samenbindt en representeert, en hieraan gelieerde organisaties als HGJB (jeugdwerk), IZB (missionair werk) en GZB (zending over de grens). In de hervormde gemeente neemt de wijkgemeente een middenpositie in: gehecht aan de hervormd-gereformeerde traditie, open voor vernieuwing. Deze middenpositie geldt ook voor het brede spectrum aan protestantse kerken in Veenendaal (§ 8.1). Bij de derde laag van context, het macroniveau, gaat het om de maatschappelijke processen die inwerken op geloofsgemeenschappen. We verwijzen hiervoor naar de lijnen die eerder al zijn geschetst in hoofdstuk 2 (landelijk) en 8 (lokaal).

9.2.5. Identiteit en cultuur

Geloofsgemeenschappen onderscheiden zich van elkaar door een specifieke cultuur en eigen identiteit. Bij cultuur kan volgens Brouwer et al (2011, pp. 53-57) gedacht worden aan de gedeelde waarden en opvattingen en de wijze van omgaan met elkaar. In de cultuur wordt de identiteit zichtbaar, datgene waarin de gemeente zich onderscheidt en waaraan zij herkenbaar blijft in tijden van verandering. Kenmerkend voor de Oude Kerk is haar verworteling in de bevindelijk-gereformeerde traditie (zie § 1.1). Deze uit zich onder meer in eerbied en ontzag voor God, de noodzaak van geloof en bekering en een zekere wereldmijding en soberheid in liturgie en levensstijl. Voor de Oude Kerk is de Bijbel het geïnspireerde woord van God waarin Hij zichzelf openbaart, bron en norm voor het leven. ‘Ons doen en laten willen we toetsen aan en laten richten door het Woord van God’ (Hervormde Gemeente Veenendaal (wijk 2), 2012, p. 16). De Geest van God moet dit woord toepassen aan het hart van het individu. De biddende omgang met de Bijbel staat dan ook centraal in de spiritualiteit, gemeenteopbouw is gemeenteopbouw rondom het Woord. Al deze bevindelijke kenmerken zijn toepasbaar op de Oude Kerk. Geleidelijk is er echter ook openheid ontstaan voor een meer opgewekte, evangelische geloofsbeleving die zich onder meer uit in liederenkeus, gebedskringen en vrijmoedig spreken over de eigen geloofsbeleving. In de gemeenteopbouw, die wordt vormgeven via de benadering van ‘waarderende gemeenteopbouw’ (Hendriks, 2013), staat niet alleen het Woord centraal maar is ook veel ruimte voor de verhalen en ervaringen van gemeenteleden. Een voorbeeld zijn twintig persoonlijk verhalen van gemeenteleden die in het seizoen 2014-2015 zijn gepubliceerd achterop ‘Marktnieuws’, de zondagse weekbrief.

De gemeente vat haar beleidsplan 2013-2016 als volgt samen (Hervormde Gemeente Veenendaal (wijk 2), 2012, p. 8):

‘Kerk op de markt, een dienende gemeente’

In een christelijke gemeente gaat het om relaties. Deze relaties zijn mogelijk, omdat God de Eerste en de Laatste is die deze relaties legt en onderhoudt. In en vanuit de gemeente zijn deze relaties te onderscheiden in drie richtingen: naar boven (de omgang met God), naar buiten (betrokkenheid op de samenleving, op de markt) en naar binnen (oog hebben voor elkaar binnen de gemeente). De gemeente van de Oude Kerk is een ‘Kerk op de markt’. In de meest letterlijke zin staat ons kerkgebouw op de Markt, het centrum van Veenendaal. De Markt is een drukke plaats van ontmoetingen tussen mensen. In figuurlijke zin drukt de beeldspraak uit dat wij in een samenleving leven waar we op de religieuze markt lopen; mensen lopen rond en kiezen iets van hun gading. Te midden van deze markt willen wij een dienende gemeente zijn: in de periode 2013-2016 is het werk in de gemeente gericht op het dienen van en vanuit de gemeente.

Het dienende karakter van de gemeente wordt samengevat in zes kenmerken, geordend volgens de drie relaties. Naar boven: ‘Een persoonlijke relatie met God is cruciaal. In het dienen van God gaat het om persoonlijk geloof. Wie God persoonlijk dient,

wil open staan voor zijn leiding'. Naar buiten: 'We dienen een ander wanneer we elkaar ruimte bieden. We kijken naar de ander met de vraag: 'Hoe kunnen we de ander tot dienst zijn?' Naar binnen: 'We zijn betrokken bij en leven mee met andere gemeentelieden en de gemeente als geheel. De gemeente is proactief: mensen worden doelgericht en actief gevraagd mee te doen.' Deze kenmerken worden vervolgens uitgewerkt in concrete voornemens als 'We investeren in het onderhouden van goede contacten met de horeca en winkeliersvereniging.' en 'Kerkgangers vallen op doordat ze onderweg van en naar de kerk voorbijgangers zien en vriendelijk groeten.' Uiteraard verwoorden deze intenties wat de gemeente wil zijn en niet altijd wie zij is. Tegelijkertijd zijn ze typerend voor het huidige klimaat in de wijkgemeente. De kenmerken die worden benadrukt zijn een reactie op een kerkelijke cultuur uit het verleden. Meer dan in het verleden ligt de nadruk op het elkaar aanspreken en een actieve gerichtheid op God, elkaar en de wereld. Deze is samengevat in het woord 'dienen'. De genoemde verhalen achterop 'Marktnieuws' zijn hier voorbeelden van, evenals de activerende benadering in de gemeenteopbouw (gavenbank, stimuleren van belijdenis doen onder ouderen, bijeenkomsten voor 'werkers in de kerk'). De gemeente verandert meer en meer van een wat passieve naar binnen gekeerde 'volkskerk' naar een kerk waarin participatie en dienst in de samenleving centraal staan (Hervormde Gemeente Veenendaal (wijk 2), 2012, p. 17):

Onze gemeente wordt geroepen om in de relatie God - wereld een actieve rol te spelen, een illustratie te zijn van de situatie wanneer het Koninkrijk van God ten volle aanbreekt: groten en kleinen, hoogbegaafden en verstandelijk beperkten, rijken en armen, werkgevers en werknemers gaan op harmonieuze wijze met elkaar om, omdat iedereen leeft van de genade en vrede van Christus en zich telkens oefent in het belangrijker achten van de ander. Onze gemeente is een plek om thuis te komen, opgevangen te worden en zo de liefde van de Vader concreet te ervaren. In onze gemeente worden we ook toegerust om te leven in onze samenleving en te werken in/vanuit de gemeente.

9.2.6. Structuur en middelen

Bij structuur denken Brouwer et al (2011, pp. 57-59) aan de 'harde' formele regels en afspraken, waarmee een kerk wordt geordend en vormgegeven. Deze moeten mogelijk maken dat de beschikbare middelen optimaal worden ingezet. Onder middelen wordt alles gevat dat een geloofsgemeenschap nodig heeft om haar doelen te bereiken. Dit betreft materiële zaken zoals geld, gebouwen en personeel, maar ook immateriële zaken als imago, inzet en betrokkenheid, kwaliteit van de organisatie en spiritualiteit.

De Oude Kerk kenmerkt zich door een gereformeerde kerkstructuur waarin een brede kerkenraad, bestaande uit predikant, ouderlingen en diakenen leiding geeft aan de gemeente. De kerkenraad telt naast de wijkpredikant dertien pastorale ouderlingen

en drie ouderlingen met een specifieke taak (jeugdwerk, vorming & toerusting, evangelisatie). De pastorale ouderlingen geven elk leiding aan een geografisch sectieteam, waaraan ook een bezoekbroeder, diaken en HVD-zuster deelnemen. Zij worden in hun werk bij bijzondere situaties ondersteund door een pastoraal werker in deeltijd. Ook is er ondersteuning en toerusting van een evangelist-diaconaal consulent die ook voor de andere wijken beschikbaar is.

De kerkelijke regels liggen vast in de Protestantse Kerkorde en een plaatselijk reglement, waarin bijvoorbeeld is vastgelegd dat alleen belijdende leden welkom zijn aan het avondmaal; ook vindt er geen inzegening plaats van homohuwelijken. Het zijn voorbeelden van de ‘orthodoxe’ overtuigingen waaraan de gemeente vasthoudt. Er is een centraal beleidsplan van de Hervormde Gemeente Veenendaal en een wijkbeleidsplan dat de algemene kaders inkleurt op wijkniveau.

De ouderlingen kennen een pastoraal overleg, de diakenen sinds enige tijd een diaconaal overleg. Tot voor kort kenden zij op wijkniveau alleen informeel overleg. Op centraal niveau nemen zij echter deel aan de formele structuur van het College van Diakenen met tal van commissies waarin alle wijken vertegenwoordigd zijn. Dit college is op zijn beurt een orgaan van de Algemene Kerkenraad die de algemene belangen behartigt van de hervormde gemeente. Het centrale beleid is de laatste jaren gericht op eenheid in diversiteit. De titels van de beleidsplannen getuigen hiervan: ‘Richting geven en ruimte scheppen’ (2009-2012) en ‘Richting zoeken in verscheidenheid’ (2014-2017). In het laatste beleidsplan zijn ook plannen gepresenteerd om de vergaderdruk in de gemeente te verkleinen en meer tijd en energie vrij te maken voor het directe, uitvoerende werk.

De wijkgemeente kent een historisch eigen kerkgebouw dat recent geheel gerenoveerd is. Voor gemeenteactiviteiten is er een vlakbij gelegen hervormd zalencentrum dat ook in gebruik is voor meer algemene bijeenkomsten. Naast de kerk ligt het nieuwe diaconaal-missionair centrum Markt10, dat bezit is van de hervormde gemeente en gevestigd in de voormalige pastorie. Deze pastorie was tot voor kort in gebruik als museum. Toen dit in 2011 vertrok heeft de centrale gemeente het monumentale gebouw aangekocht vanuit haar diaconaal vermogen en geheel laten renoveren. Sindsdien is het in gebruik voor allerlei missionaire en diaconale activiteiten (zie § 8.3.1) en biedt het gastvrij onderdak aan organisaties als Stichting Present en Hulpdienst In-Zicht.

De vele activiteiten in de Oude Kerk zijn uiteraard niet mogelijk zonder betrokken gemeentelieden. Een grove schatting van de ouderling Vorming & Toerusting is dat zo’n 300 leden een of meer taken vervullen.

De financiële middelen van de Hervormde Gemeente Veenendaal zijn aanzienlijk, maar staan al jaren onder druk doordat het ledenaantal per jaar ruim 1% terugloopt.

Aangezien de Oude Kerk binnen de hervormde gemeente een groeiende wijkgemeente is, heeft dit tot nu toe weinig invloed op haar ‘personeel’ en andere middelen.

Wat de immateriële middelen betreft: het imago van de Oude Kerk lijkt in positieve zin veranderd te zijn door de revitalisering en de groeiende openheid naar buiten toe. De toenemende vrijmoedigheid in het geloof die zichtbaar wordt in meer belijdende leden, het delen van ervaringen en het meer naar buiten treden, en de betrokkenheid van nieuwe, jonge gezinnen zijn belangrijke bronnen waaruit de gemeente kan putten.

9.2.7. *Leiding*

De leiding is in deze gemeente toevertrouwd aan mannelijke ‘ambtsdragers’ die samen de kerkenraad vormen en collegiaal leidinggeven. Naast ambtsdragers zijn er allerlei gemeenteleden die leidinggeven op uitvoerend niveau, jong en oud, mannen en vrouwen. De breedte van de kerkenraad bevordert het draagvlak in de gemeente voor genomen besluiten. De gemeente kent geen regelmatig samenkomende gemeentevergadering. De gemeente dient alleen geraadpleegd te worden in bijzondere situaties, zoals het beroepen van een predikant. De kerkenraad kiest er echter voor om veranderingen door te voeren in nauwe samenspraak met de gemeente. Daardoor zijn er de laatste tien jaar redelijk geruisloos diverse veranderingen doorgevoerd waardoor de diensten, samenkomsten en activiteiten beter aansluiten bij jongeren en jonge gezinnen.

Het ambt wordt in de Oude Kerk sterk ervaren als een zaak van ‘roeping’; gekozenen willen innerlijk zeker weten dat het God zelf is die hen roept via de kerkenraad of de gemeente. Tegelijkertijd legt de gemeente een sterk accent op geschonken gaven. ‘Ambtsdragers zijn geroepen om in bijzondere mate *voor te gaan* in het dienen in de gemeente. Gemeenteleden staan in het ambt aller gelovigen. Iedere gelovige heeft een gave ontvangen. Ambtsdragers schakelen het ambt aller gelovigen in. Gemeenteleden worden toegerust om te kunnen meewerken aan de opbouw van de gemeente in overeenstemming met hun gaven’ (Hervormde Gemeente Veenendaal (wijk 2), 2012, p. 17). Deze toerusting vindt onder meer plaats via jaarlijkse avonden voor ‘werkers in de kerk’ en binnen teams als de HVD. Ook is er een gavenbank waarin van een flink deel van de leden nauwkeurig is vastgelegd naar welke taken hun belangstelling uitgaat en wat hun gaven en talenten zijn. Bij vacatures worden deze personen als eerste benaderd. De keuze voor ‘waarderende gemeenteopbouw’ laat zien dat de gemeente werkt maakt van haar keuze om het ‘ambt aller gelovigen’ meer te benadrukken. Er wordt naar gestreefd om de ervaringen van gewone gemeenteleden systematisch mee te nemen in de beleidsontwikkeling.

9.3. MISSIONAIR EN DIACONAAL PARADIGMA

In onze bezinning op de mogelijke betekenis van diaconale ervaringen voor het missionaire kerkzijn, speelt de visie op wat men verstaat onder ‘missionair’ en ‘diaconaal’ en hun onderlinge verhouding een belangrijke rol. Ligt het accent op getuigenis of op dienst? Denkt men missionair ‘integraal’ of is er een scheiding tussen dienen en getuigen, diaconaal handelen en evangeliseren? In deze paragraaf gaan we daarom op zoek naar het missionair-diaconale paradigma van waaruit de leiding en de leden van de Oude Kerk denken en handelen. We analyseren eerst de schriftelijke bronnen en vullen deze aan met observaties uit erediensten. Vervolgens vatten we samen wat de respondenten hierover zeggen in de interviews. Daarna trekken we enkele conclusies.

9.3.1. Uitspraken in beleidsstukken

Het belangrijkste beleidsdocument is het al geciteerde beleidsplan 2013-2016 met de titel ‘Een dienende gemeente’. Onder ‘identiteit en cultuur’ zagen we dat de gemeente werkt met de veelgebruikte drieslag boven, buiten, binnen. De weg naar buiten wordt getypeerd als ‘dienst’: ‘We kijken naar de ander met de vraag: ‘Hoe kunnen we de ander tot dienst zijn?’ Deze dienst wordt nader gespecificeerd als ‘dienst aan mens en samenleving (toegespitst op de kwetsbare, arme mens) door middel van verkondiging, hulp en getuigenis.’ (p. 15). De gemeente weet zich geroepen om in de relatie God - wereld een actieve rol te spelen en een illustratie te zijn van de situatie wanneer het Koninkrijk van God werkelijkheid wordt. De gemeenteleden worden toegerust om hun plek in te nemen in de samenleving (p. 17). Dit wordt als volgt gemotiveerd (p. 18):

Onze gemeente wil graag dienstbaar staan in de samenleving van Veenendaal. Zoals door onze Here Jezus duidelijk wordt gemaakt zijn de volgelingen van Hem zout en licht (Matth. 5:13-16). Als gemeente hebben we de opdracht om ons licht zo te laten schijnen, dat de mensen onze goede werken zien en onze Vader in de hemel, verheerlijken. Deze woorden van onze Here Jezus zijn een toespitsing van de woorden van Jeremia tot de ballingen in Babel: ‘Zoek de vrede voor de stad. Bid ervoor tot de HEERE, want in haar vrede zult u vrede hebben’ (Jer. 29:7).

De woorden missionair en diaconaal komen in het beleidsplan niet voor. De gemeente spreekt echter wel veelvuldig over dienen en enkele keren over getuigen, soms in samenhang. Een voorbeeld: ‘Onze droom is dat we in 2016 een biddende en getuigende gemeente zijn, die een hechte en betrokken geloofsuitstraling heeft!’ (p.22). Deze droom wordt concreet gemaakt door de leden vanuit de Bijbel toe te rusten om een dienend en getuigend leven te leiden en door te werken aan meer gastvrijheid rondom de diensten. Het beleidsplan besteedt geen aandacht aan wederkerigheid in relaties en

de mogelijke betekenis van ontmoetingen die ontstaan door dienen en getuigen voor kerk en geloof.

Samengevat: het begrip ‘dienst’ staat centraal in het missionaire paradigma. Missionair zijn is op een positieve manier betrokken zijn bij de naaste, de omgeving en de samenleving. Deze dienst omvat zowel verkondiging (via de diensten) als hulp aan kwetsbare mensen en persoonlijk getuigenis van het geloof. Daarnaast hoopt de gemeente als gemeenschap een illustratie te zijn van de toekomstige werkelijkheid waarin zij gelooft.

9.3.2. Analyse van publicaties

In aanvulling hierop enkele indrukken uit de wekelijkse kerkbladen. Het *Veens Kerkblad* van de Hervormde Gemeente bevat zowel algemeen nieuws als wijknieuws. In berichten van de centrale diaconie wordt de gemeente veelvuldig aangespoord tot dienstbetoon aan de naaste. Deze oproepen zijn gekoppeld aan de aankondiging van diaconale collecten, zoals ‘helpen wie geen helder heeft’ (voor christelijk maatschappelijk werk, 14-6-2012) en ‘het begint allemaal met een liefdevol hart, een open oog, een luisterend oor’ (voor ouderenzorg, 20-9-2013). Diaconale collecten zijn soms ook voor evangeliserende/verkondigende projecten. Een collecte voor de IZB wordt gemotiveerd door te benadrukken dat de IZB in zijn missionaire visie waardevolle accenten benoemt vanuit het gereformeerde protestantisme (13-9-2013). Over HGJB-collecten wordt gezegd dat de HGJB jongeren toerust om als christen present te zijn in de cultuur (27-9-2013) en vanuit de binnenkamer de buitenwereld tegemoet te treden (25-10-2013). Regelmatig bevat het kerkblad korte getuigenissen. Deze gaan zowel over dienen als getuigen van het geloof. In het wijknieuws lezen we over themadiensten die ingaan op de dienst aan de naaste en een christelijke levensstijl: ‘Warmhartig of koud-bloedig?’ (26-10-2012), ‘Niet wie heeft is rijk, maar wie geeft is rijk’ (7-4-2013), ‘God zoekt hoorders en daders’ (intrededienst nieuwe predikant, 27-10-2013). De evangelisatiewerkgroep kondigt een gemeenteavond aan met Otto de Bruijne over het thema ‘Vuur maakt vuur’. Wat hebben we in Christus ontvangen en hoe gaan we hier mee om in het dagelijkse leven (14-3-2014). In een terugblik wordt gezegd: ‘Otto verving het begrip evangelisatie door presentie. In deze tijd is het vooral van belang dat we present zijn voor onze naaste, oprecht tijd en aandacht hebben en luisteren.’ (13-4 2014).

Samengevat: de begrippen missionair, evangelisatie en diaconaat worden regelmatig gebruikt in het kerkblad. Gemeenteleden worden via het kerkblad aangemoedigd om als gelovige dienend en getuigend present te zijn in hun omgeving. De term

diaconaat is helder: het gaat om de dienst aan de naaste die geen helper heeft.⁶ De term missionair wordt niet expliciet uitgelegd, maar lijkt vooral betrekking te hebben op evangelisatie en getuigenis.

9.3.3. *Observaties uit erediensten*

Observaties vanuit een vijftal min of meer willekeurig bezochte erediensten met verschillende voorgangers bevestigen het accent op dienen en getuigen als vrucht van het geloof. We illustreren dit met voorbeelden van preken, voorbeden en collecten. Op Israëlzondag (7-10-2012) wordt benadrukt dat Abram geroepen wordt met het oog op de wereld. De keus voor Abram is geen afkeer van de wereld, maar een bron van zegen voor alle geslachten op aarde. Daarom zijn ook wij betrokken in deze roeping. Hoe kunnen we een ander tot zegen zijn? De gastpredikant doet op een persoonlijke manier voorbede voor zieke gemeenteleden, maar ook voor Israël, evangelisatie, zending en het bezoek van een Soedanese bisschop aan Nederland. Op 3 maart 2013 preekt de wijkpredikant over 'Jezus' doordringende blik' tot Petrus, wanneer deze Hem verloochent in de nacht voor zijn kruisiging. Naast de belijdende momenten in ons leven, falen ook wij soms als Petrus. De gemeente mag echter weten dat Jezus hen daarom niet afschrijft, maar liefdevol aankijkt. De drie collecten zijn voor de wijkkas, kerkbeheer en de GZB (diaconaal project). De predikant bidt voor het evangelisatiewerk vanuit de gemeente en dankt voor een groep Wit-Russische kinderen die te gast zijn geweest om in Veenendaal aan te sterken. "Laat hun verblijf ten goede geweest zijn, ook het zaad van het evangelie dat gestrooid is." Dienen en getuigen trekken samen op in de opvang van deze kinderen. De week erna viert de gemeente het Avondmaal. De preek gaat in op de verschillende getuigen van Christus' opstanding. Petrus, die eerst zijn Meester de rug had toegekeerd, is de kroongetuige. Jezus volgen betekent als eerste de hand van de verzoening uitsteken als iemand je iets heeft misdaan. In juni van dat jaar spreekt een gastpredikant over Exodus 15, vers 26: 'Ik ben de HEERE, uw Heelmeester' (23-6-2013). God herstelt de relatie met mensen en wil onze arts zijn. Hij gebruikt ons leven, dat vaak een woestijnperiode is, om ons te brengen tot Elim, de volkomen eenheid met Hem. Met al onze kwalen mogen we naar Hem toe gaan: geestelijk, maatschappelijk, fysiek. De collecten zijn voor evangelisatie en diaconale toerusting. Op 27 oktober 2013 is de intrededienst van de nieuwe wijkpredikant. De gelijkenis van het zaad staat centraal (Matt. 13: 1-8) samen met woorden van Jacobus (1: 18-25). Het thema is: 'God zoekt hoorders en daders'. De

---

6. Dat diaconale collectes soms ook worden gebruikt voor evangelisatiedoelinden lijkt hiermee in tegenspraak. De reden hiervoor is dat de kerk maar twee soorten collectes kent: collectes voor kerkbeheer en voor de diaconie. Om toch te kunnen bijdragen aan zending en evangelisatiewerk, wordt gebruikt gemaakt van diaconale collectes. Daar komt bij dat ook verkondiging wordt beschouwd als dienst aan de naaste (9.3.1). Het begrip dienst wordt breder ingevuld dan alleen diaconaal.

predikant sluit aan bij het motto van de gemeente: ‘De wereld is als een markt waar God de mensen aanspreekt.’ Als we horen naar het gezaaide woord en er uit leven worden we andere mensen. ‘Dan leer je het goede te doen, word je koploper in de liefde.’ We zijn immers in Christus geschapen tot goede werken.

Bij alle ochtend- en avonddiensten worden bezoekers sinds enkele jaren verwelkomd bij de ingangen van de kerk en ontvangen zij de weekbrief ‘Marktnieuws’. Het zijn bewuste stappen van de gemeente naar meer gastvrijheid (zie punt a).

9.3.4. Uitspraken in interviews

Aan het begin van de interviews is telkens aan de respondenten gevraagd in eigen woorden uit te leggen wat zij verstaan onder de termen diaconaal en missionair en hun onderlinge verhouding. We vatten hier hun gedachten samen en illustreren deze met enkele typerende citaten.⁷

Diaconaal

Diaconaat is de praktische vorm van de missie van de kerk. Het is vanuit het geloof omzien naar je naaste en een stukje mee oplopen, de ander de hand toe steken en daadwerkelijk helpen met Jezus als voorbeeld.

Ik vind dat de meest praktische vorm van missie van de kerk. Gewoon praktisch. Niet gelijk over verhalen beginnen die mensen soms helemaal niet snappen of niet interesseren.

- Berend (62), diaken, EP 14293-15239

De Heer Jezus wast de voeten van Zijn dienaren, dat is wel een beetje mijn voorbeeld.

- Hetty (29), EP 5083-5388

Missionair

Missionair is de uitgaande beweging van openheid naar de ander: relaties opbouwen met mensen, hen dienen en als de gelegenheid zich voordoet hen vertellen over Jezus Christus, bijvoorbeeld in crisissituaties. Deze contacten moeten een vervolg krijgen in de samenkomsten van de gemeente en in kleine groepen waarbij de gemeenschapsvorming tastbaar aanwezig is.

Missionair is dat je vertelt over het evangelie. [...] Wat je gaat doen met een evangelisatie-activiteit is dat je een nieuw contact probeert te leggen waarvan in de praktijk blijkt dat die helemaal niet zo bestendig zijn. [...] Vaak breekt het al wat in de knop af, door allerlei omstandigheden. [...] Het is verstandiger en effectiever om die contacten die je al hebt via

---

7. Overall waar geïnterviewden geciteerd worden vermelden we hun naam, leeftijd, eventuele functie in de kerkelijke gemeente en het excerpt van de interviews in DeDoose waarin deze uitspraak voorkomt. In bijlage D is een overzicht opgenomen van alle geïnterviewden met de interviewdata.

je werk of in de straat of waar dan ook, om die te benutten. [...] Het kader is toch dat de samenkomsten van de gemeente in staat moeten zijn om die mensen op te vangen met wie je contact krijgt [...] en dat er inderdaad die schakel is van wat ik zie bij die Agapemaaltijden, waarbij de gemeenschapsvorming heel tastbaar aanwezig is.

- Chris (58), evangelist-diaconaal consulent, EP 12616-14924

Verhouding missionair en diaconaal

Missionair en diaconaal zijn twee kanten van dezelfde medaille, twee sporen die naast elkaar lopen maar in de praktijk volgens sommigen ook in elkaar over lopen. Ze zijn als de golven in de branding die elkaar versterken. In het diaconale handelen moet ook pastorale aandacht worden gegeven, in missionaire en pastorale contacten ben je dienstbaar aan de ander. Bij diakenen moet het handelen voorafgaan aan het spreken. Wanneer ze getuigen van wat hen motiveert, moeten ze dat op een uitnodigende en gepaste wijze doen.

Je hebt als missionaire kerk als het ware twee sporen en het is eigenlijk net een rails, je denkt dat ze in de horizon bij elkaar komen maar dat komen ze niet, ze blijven altijd naast elkaar lopen. Aan de ene kant is dat vertellen over het werk van Jezus en aan de andere kant is dat dienstbaar zijn voor naasten.

- Rik (41), evangelisatieouderling, EP 10191-11026

Het klassieke bevestigingsformulier van diakenen zegt: ‘met troostrijke redenen spreken’. Zo zou het moeten zijn. Diaconaat heeft ook zonder meer een pastorale kant. Diakenen hebben een pastorale verantwoordelijkheid. Alleen vragen: ‘kan ik wat voor je betekenen?’ zou ik te mager vinden.

- Frits (predikant), EP 12056-12425

9.3.5. Conclusies

Het missionaire paradigma in de Oude Kerk gaat uit van de noodzakelijkheid van het geloof in Jezus Christus voor alle mensen, binnen en buiten de gemeente, en een dienend leven in navolging van Christus. Dit missionaire paradigma kleurt het diaconale denken en handelen. De gemeente rust haar leden toe om in de dagelijkse contacten daadwerkelijk en praktisch betrokken te zijn bij de naaste en als de gelegenheid zich voor doet te spreken over het geloof. Ze stimuleert hen om anderen mee te nemen naar kerkdiensten of uit te nodigen voor een kleine groep waarin de gemeenschap van het geloof kan worden ervaren. ‘Evangelisatieactiviteiten’, zoals het openstellen van de kerk op zaterdag, zijn vooral bedoeld om de drempel naar de kerk te verlagen. Uiteindelijk draait het om het aangaan en verdiepen van persoonlijke relaties. Diaconaal handelen en getuigen gaan in principe samen op. De wijze waarop is afhankelijk van de situatie: de gelovige dient betrouwbaar te zijn en gepast te handelen en vanuit de bewogenheid van Christus te reageren op de vragen en noden van de ander.

De visie komt grotendeels overeen met de werkdefinities waarmee ons onderzoek is gestart (hoofdstuk 3). Diaconaat is een onderdeel van de missie van de kerk en heeft daarom een missionaire dimensie. Er is aandacht voor de geestelijke aspecten die met persoonlijke en maatschappelijke noden verbonden zijn. Het accent ligt in de diaconale inzet op het verminderen en mee uithouden van problemen. Er is in de gemeente weinig aandacht voor het voorkomen en bestrijden van maatschappelijk onrecht.

9.4. DIACONALE BETROKKENHEID

In onze beschrijving van de diaconale betrokkenheid van de onderzochte gemeenten maken we onderscheid tussen (inter-)kerkelijke activiteiten en de persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden. Voor de eerste categorie maken we gebruik van algemene informatie van de gemeente, voor de tweede van de enquête naar diaconale betrokkenheid die voorjaar 2013 werd gehouden. Waar nuttig en nodig vullen we de informatie aan met gegevens en voorbeelden uit de interviews.

9.4.1. Kerkelijke diaconale activiteiten

Binnen de wijkgemeente wordt het diaconale werk uitgevoerd door de diaconie en de Hervormde Vrouwendienst (HVD); beide organen kennen een regelmatig werkoverleg. De diakenen brengen rouwbezoeken en onderzoeken of er praktische hulp nodig is. Ook geven zij een aantal keren per jaar financiële hulp en brengen ze attenties naar scholieren die eindexamen hebben gedaan. Zij zorgen voor ambtelijke vertegenwoordiging in diensten en assisteren bij de viering van het Avondmaal. Ze verzorgen de diaconale collecten en dragen opbrengsten af aan het kerkelijk bureau. De HVD-zusters brengen talloze bezoeken aan zieken, ouderen en gehandicapten en verzorgen kerstattenties, kerstvieringen en uitstapjes voor ouderen. Ze vervullen tevens een pastorale en diaconale signaalfunctie en schakelen waar nodig anderen in. Op centraal niveau werken de wijkdiakenen nauw samen met de andere hervormde wijkgemeenten in diverse commissies en werkgroepen (zie tabel 9.1) en in het diaconaal-missionair centrum Markt10 (zie § 8.3.1.). Deze activiteiten worden uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van het College van Diakenen, dat hierover rapporteert aan de hervormde gemeente en de Algemene Kerkenraad.

Daarnaast zijn er sinds 2011 activiteiten in het diaconaal-missionair centrum Markt10. Hier vinden vanuit de hervormde gemeente wekelijkse koffieochtenden plaats en (sinds 2015) open maaltijden. Kort na de periode van veldonderzoek is per wijk een

Tabel 9.1. *Gezamenlijke diaconale activiteiten Hervormde Gemeente Veenendaal.*⁸

COMMISSIE OF WERKGROEP	DOEL / DOELGROEP
<i>Diaconaat Landelijk & Wereldwijd</i>	Financiële ondersteuning diaconale projecten
<i>Financiële Hulpverlening</i>	Financiële hulp in de eigen wijkgemeenten
<i>Commissie Ouderenzorg</i>	Diaconale zorg ouderen (ouderenreis, kerstgroet)
<i>Commissie Gehandicapten, Zieken & Zorg</i>	Hulpverlening aan verstandelijk- en/of lichamelijk gehandicapten en langdurig zieken
<i>Commissie Diaconale Zorg voor de Jeugd</i>	Diaconale zorg voor/door jeugd van de gemeente
<i>Werkgroep Diaconaal Trefpunt Creatief</i>	Ontmoeting voor o.a. AOW-ers, WAO-ers, VUT-ers, werklozen, gehandicapten en alleenstaanden
<i>Werkgroep 't Keerpunt</i>	Opvanggezinnen voor crisissituaties en pleegzorg
<i>Marakring</i>	Rouwverwerking o.l.v. emeritus-predikant
<i>Werkgroep Tsjernobyl kinderen</i>	Verblijf in gastgezinnen
<i>Werkgroep Cluj</i>	Ondersteuning diaconaal werk in Roemenië
<i>Werkgroep Lohmen</i>	Uitwisseling met jongeren uit partnergemeente in voormalig Oost-Duitsland

werkgroep ‘Helpende Handen’ opgericht om eenvoudige hulpvragen vanuit de gemeente via inzet van de gemeenteleden op te lossen. Aanleiding was de vernieuwde Wmo (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) die per 1 januari 2015 werd ingevoerd.

9.4.2. *Betrokkenheid in interkerkelijk diaconaat*

Diaconaat in de samenleving vindt vaak plaats in interkerkelijk verband om de krachten te bundelen en één gezicht te tonen naar overheid, instanties en hulpvragers. De hervormde gemeente is al vele jaren participant in de Interkerkelijke Stichting Vrij-

8. Zie: <http://www.hervormd-veenendaal.nl/diaconie> (geraadpleegd 18-1-2016).

willige Thuiszorg. Sinds 2005 is er een diaconaal platform om de diaconale en maatschappelijke betrokkenheid van de kerken te stimuleren. De Hervormde Gemeente speelt hierin een belangrijke rol. Via het platform is samenwerking opgezet met Stichting HiP (Hulp in Praktijk) voor praktische hulp aan Veenendalers die niet-kerkelijk betrokken zijn. Ook leden uit de Oude Kerk werken hieraan mee als vrijwilliger. Daarnaast participeert de gemeente in het project Schuldhulpmaatje, een ander initiatief vanuit het platform. In het centrum Markt10 wordt onderdak geboden aan verschillende algemene en christelijke hulpinstanties. De diaconie verwijst waar nodig door naar deze partnerorganisaties. Markt10 is sinds enige tijd tevens de nieuwe locatie van interkerkelijk inloophuis de Zevensprong dat vier dagdelen per week geopend is. De hervormde gemeente is een van de zeven kerken die dit project samen dragen.

9.4.3. Persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden

a. Diaconale betrokkenheid in de survey

In onze enquête naar diaconale betrokkenheid,⁹ stelden we de vraag: ‘Hebt u in de afgelopen 3 maanden weleens extra aandacht, zorg of hulp hebt verleend aan mensen die hieraan behoefte hadden buiten uw familie- of vriendenkring?’.¹⁰ Mantelzorg voor mensen uit de eigen familie- of vriendenkring is niet in deze vraag meegenomen. Dat geldt ook voor zorg die gegeven wordt vanuit een professionele rol als hulpverlener of zorgmedewerker. Het woordje ‘extra’ in de definitie kan daarom gelezen worden als *aanvullend* op deze vormen van informele en formele zorg. De periode is bewust beperkt tot ‘de afgelopen drie maanden’. Zo’n periode is voor de meeste mensen in hun herinnering nog goed te overzien, ervaringen staan nog helder op het netvlies. Omdat we wilden doorvragen naar details en leermomenten in deze ervaringen, was dit nodig. Als we deze drie maanden niet gehanteerd hadden, hadden waarschijnlijk meer gemeenteleden aangegeven dat ze diaconaal betrokken zijn bij mensen of zijn geweest. Een enkeling gaf dat enigszins teleurgesteld expliciet aan. Welk beeld leverde dit op voor de wijkgemeente? Tabel 9.2 laat zien dat 31% betrokken was bij mensen in de eigen gemeente, 17% bij mensen uit een andere kerk en bijna 30% bij mensen die niet kerkelijk betrokken zijn. Sommigen waren betrokken bij twee of drie doelgroepen. In totaal bleek 46,3% van de respondenten diaconaal betrokken te zijn geweest in de afgelopen drie maanden. De frequenties van de diaconale contacten varieerden per doelgroep. Leesvoorbeeld bij deze tabel: 31,0% van de respondenten

---

9. In de Oude Kerk werd de survey ingevuld door 19,2% van de naar schatting 856 leden en bezoekers van 16 jaar e.o. Deze schatting is toegelicht in § 7.4 (tabel 7.1).

10. De vraag werd ook andersom gesteld: ‘Hebt u de afgelopen 3 maanden zelf weleens extra aandacht, zorg of hulp nodig gehad?’ 10,3% beantwoordde deze vraag bevestigend.

gaf de afgelopen 3 maanden hulp aan mensen uit de eigen gemeente; 1,2 % deed dit vrijwel dagelijks.

Tabel 9.2. *Percentage gemeenteleden dat extra aandacht, zorg of hulp gaf buiten de familie- of vriendenkring in de voorafgaande 3 maanden (Oude Kerk, n=164).*

ACHTERGROND VAN MENSEN	1 OF 2X IN 3 MND.	1 OF 2X PER MND.	VRIJWEL WEKELIJKS	VRIJWEL DAGELIJKS	TOTAAL
<i>Aan mensen uit eigen kerkelijke gemeente</i>	13,4	9,1	7,3	1,2	31,0
<i>Aan mensen uit andere kerkelijke gemeenten</i>	6,1	8,5	2,4	0,0	17,0
<i>Aan mensen van buiten een kerk of gemeente</i>	12,8	8,5	6,1	2,4	29,8

Tabel 9.3 geeft weer bij hoeveel personen of huishoudens men diaconaal betrokken was. Leesvoorbeeld: 25,5% van de respondenten gaf de afgelopen 3 maanden hulp aan mensen uit de eigen gemeente; 6,7% deed dit aan vier of meer personen of huishoudens. Wanneer we goed naar deze cijfers kijken valt het volgende op. Uit tabel 9.2 is op te maken dat tenminste 8,5% vrijwel wekelijks of dagelijks betrokken is bij mensen binnen of buiten de kerk (binnen: 7,3 + 1,2, buiten: 6,1 + 2,4). De diaconale betrokkenheid van de gemeente richt zich met name op mensen uit de eigen gemeente en mensen buiten de kerken. De eigen kerkleden worden bijgestaan in een gemiddeld hogere frequentie, dus intensiever. Samengevat in termen van de socioloog

Tabel 9.3. *Aantal personen of huishoudens waaraan extra aandacht, zorg of hulp werd gegeven in de voorafgaande 3 maanden (Oude Kerk, n=164).*

ACHTERGROND VAN MENSEN	1 P OF H	2 P OF H	3 P OF H	4 OF MEER	TOTAAL
<i>Aan mensen uit eigen kerkelijke gemeente</i>	7,3	8,5	3,0	6,7	25,5
<i>Aan mensen uit andere kerkelijke gemeenten</i>	8,5	7,3	1,2	2,4	19,4
<i>Aan mensen van buiten een kerk of gemeente</i>	15,9	7,3	3,0	3,7	29,9

Putnam (Putnam, 2000): de hoeveelheid *bonding social capital* (onderlinge zorg) is groter dan de hoeveelheid *bridging social capital* naar mensen uit andere sociale groepen, maar er is wel degelijk sprake van omzien naar mensen buiten de eigen kerkelijke

gemeenschap. De betrokkenheid bij mensen uit andere kerken ligt duidelijk lager. Het *bridging social capital* vanuit de Oude Kerk lijkt hier aanvullend op het *bonding social capital* van de eigen geloofsgemeenschappen. Het is te verwachten dat dit wederzijds het geval is voor de verschillende kerken.

Tabel 9.4. *Manieren waarop extra aandacht, zorg of hulp wordt gegeven. Meerdere antwoorden mogelijk (Oude Kerk, n=164).*

VORMEN VAN EXTRA AANDACHT, ZORG OF HULP		%
1	Aandacht geven door meeleven	29,9
2	Aandacht geven door bezoekje aan huis	29,3
3	Thuis uitnodigen op de koffie/thee of om mee te eten	14,6
4	Helpen bij psychische problemen	9,1
5	Helpen bij geestelijke problemen	7,3
6	Goederen geven of uitlenen	6,7
7	Vervoeren naar een afspraak	6,1
8	Samen winkelen of iets leuks ondernemen	4,9
9	Formulier(en) helpen invullen	4,9
10	Geld geven of uitlenen	4,9
11	Helpen bij relatieproblemen	4,9
12	Helpen in het huishouden	4,3
13	Helpen met een technische of praktische klus of in de tuin	4,3
14	Zorg voor mensen met lichamelijke beperking	4,3
15	Helpen bij financiële problemen	4,3
16	Helpen bij opvoedingsproblemen	3,0
17	Zorg voor zieken	2,4
18	13 andere vormen van aandacht, hulp en zorg	< 2

De scores in tabel 9.4 laten zien hoe divers de diaconale betrokkenheid van gemeenten is. In totaal zijn dertig vormen aangekruist of spontaan genoemd. Het geven van extra aandacht (meeleven, op bezoek gaan, thuis uitnodigen) en het helpen bij psychische en geestelijke problemen zijn de belangrijkste vormen van diaconale presentie vanuit de Oude Kerk. Hieruit blijkt de nauwe samenhang met het geven van pastorale aandacht. De antwoordmogelijkheden waren vooraf gegeven. Enkele eigen aanvullingen waren: stafid bij een reis voor gehandicapten en opvang van een Wit-

Russisch kind. Slechts één respondent gaf aan betrokken te zijn bij hulp aan asielzoekers. Spontaan werden ook vormen van dienstbetoon genoemd die formeel niet onder de definitie vallen zoals mantelzorg, koken voor een jeugdkring en het geven van een gratis behandeling in de paramedische zorg.

Voorbeelden van diaconale praktijkervaringen

In totaal gaven 56 respondenten van de survey voorbeelden van diaconale praktijkervaringen. Deze situaties kunnen hier niet allemaal worden weergegeven. Wat opvalt is de grote diversiteit. Bij een nadere analyse blijken deze ervaringen betrekking te hebben op allerlei mensen in de omgeving van de leden en vaste bezoekers¹¹: in de persoonlijke omgeving (met name in de buurt), op het werk (zowel naar collega's als iets extra's doen voor cliënten) en via vrijwilligerswerk binnen en buiten de kerk. Tabel 9.5 toont de dertien voorbeelden van vrijwilligerswerk die met naam en toenaam zijn genoemd. Slechts één respondent noemt een niet-christelijk initiatief (Stichting ETF). De leden van de Oude Kerk tonen hun sociaal-diaconale betrokkenheid vrijwel altijd via christelijke kanalen.

Naast deze vormen van vrijwilligerswerk werden in de survey 43 andere situaties genoemd. Deze lagen meestal in de privésfeer en soms in de werksfeer. In de meeste gevallen gaat het om informele, persoonlijke zorg. Dit betreft zowel zorg voor gemeenteleden als mensen buiten de kerk. Sommige gemeenteleden geven hiervan uitgebreide en gedetailleerde beschrijvingen. Het lijkt erop dat zij graag 'hun verhaal kwijt willen'.

---

11. In een aantal gevallen was niet goed duidelijk wat de sociale setting was.

Tabel 9.5. *Genoemde vormen van vrijwilligerswerk door leden (Oude Kerk, n=56).*

BINNEN DE EIGEN KERK	BUITEN DE EIGEN KERK
Psychopastoraal medewerker	Schuldhulpmaatje (1x voor Nederlander, 2x voor Marokkanen)
Begeleiding van psychiatrisch patiënte om zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen.	Coördinator vrijwilligersorganisatie
Pastorale zorg rond ziekte en overlijden	Vrijwilliger bij Stichting HiP
Aandacht en gesprekken voor vrouw met zowel dochter als schoondochter met kanker	Vrijwilliger bij Stichting ETF: hulp aan alleenstaande ouders en vroegtijdige schoolverlaters
Onderdak verleend aan Wit-Russische onderwijzeres tijdens bezoek Wit-Russische kinderen	Vrijwilliger Stichting Samen geloven (vieringen voor verstandelijk gehandicapten)
Allerlei vormen van hulp en bijstand voor een eenzame hoogbejaarde vrouw	Vrijwilliger bij ISVT (vrijwillige thuiszorg, 2x genoemd)

We noemen enkele voorbeelden die tonen hoe gemeenteleden optreden als informeel ‘zorgmaatje’ voor mensen die op hun pad komen. Kernwoorden zijn: luisteren, beschikbaar zijn en doen wat nodig is.

Buurvrouw, lag in een scheiding, geld tekort en nu huis te koop verplicht. Man was vreemdgegaan. Eten gemaakt voor haar. Samen gesproken over situatie. Gesteund waar nodig.

Een 92-jarige vrouw die niemand meer heeft en die ik via de bezoeken voor de kerk heb leren kennen. Zij was in een situatie van paniek en totale verwardheid. De dokter is gebeld en ik heb haar meerdere keren naar het ziekenhuis begeleid. Al drie jaar help ik haar maar nu was het even heel heftig. Zij heeft niemand en je helpt gewoon een mens. Ik help haar met administratie en kook voor haar. Samen zijn we naar een oplossing aan het kijken want de verstandelijke vermogens zullen minder worden. Eerst bezocht ik haar voor de kerk. Toen zij verhuisde naar een eigen woning hielp ik haar wegwijs te worden met alles en nu heeft ze meer en meer zorg nodig en is het persoonlijk.

Een nadere analyse van de soorten problemen waar gemeenteleden en vaste bezoekers van de Oude Kerk mee te krijgen, is weergegeven in tabel 9.6 Het gehele scala aan menselijke problemen wordt genoemd. Enkele respondenten (7 van de 56) geven daarbij expliciet aan dat er samen is gebeden, troost is geboden of dat geloofsvragen zijn besproken, soms ook met niet-kerkelijken. Het zijn voorbeelden van pastorale aandacht in een diaconale context.

Tabel 9.6. *Soorten problemen waarbij zorg of hulp is geboden (Oude Kerk, n=56).*

OMSCHRIJVING VAN DE PROBLEMATIEK	
1	Problematische schulden, schuldhulp en schuldsanering; actuele financiële nood, uitkering nog niet gestort
2	Ziekte in combinatie met geestelijke problemen of ziekte met overspannenheid
3	Geen geld voor medische behandeling, beperkte vergoeding uit zorgverzekering
4	Kinderen die scheiden
5	Eenzaamheid / geen sociaal vangnet, alleen achterblijven na overlijden partner
6	Taalachterstand
7	Opvoedingsproblemen
8	Licht verstandelijke beperkte jongere, verstandelijke beperking
9	Psychiatrische problemen
10	Steun geven bij overlijden van een gezinslid
11	Afwikkelen administratieve rompslomp na overlijden
12	Zingevingsvragen als gevolg van 'wat er niet meer kan'
13	Ernstige ziektegevallen, met name kanker
14	Tijdelijk onderdak nodig
15	Vreemdgaan en echtscheiding (en alle gevolgen); huwelijksproblemen
16	Ouderdom met gebreken / Ouderen met dementie / Chronisch zieke oudere
17	Verplicht verhuizen of verplicht huis verkopen
18	Respijtzorg voor zwaar belaste mantelzorgers
19	Partner met echtgenoot in verpleeghuis
20	Alleenstaande vrouwen/weduwen waar praktisch werk gedaan moeten worden
21	Oud-collega met vrouw met ernstige Borderlineproblemen
22	Lichamelijk beperkt door spit
23	Revalidatie na operatie
24	Ongewenste tienerzwangerschap in combinatie met zelfmoordpoging

b. Diaconale betrokkenheid in de interviews

Een tweede bron van informatie over diaconale betrokkenheid vormen de dertien gehouden interviews met leidinggevend en diaconaal betrokken leden. De interviews bevestigen het beeld uit de survey en geven het op onderdelen meer profiel. Diaconale betrokkenheid uit zich veel in de eigen omgeving (buren, diverse relaties in de eigen netwerken), af en toe in de werksfeer en veel in kerkelijk verband, waarbij er regelmatig contacten zijn met randkerkelijken. Diaconale betrokkenheid via interkerkelijke of algemene organisaties wordt nauwelijks genoemd. De meeste contacten zijn met

hulpbehoevende en eenzame ouderen, mensen met psychische problemen, mensen met financiële problemen, mensen met een verstandelijke beperking en met mensen die (moeten) verhuizen. De diaconale betrokkenheid wordt zichtbaar in het geven van persoonlijke aandacht en heeft daardoor een pastorale insteek. De betrokkenheid wordt meestal concreet via financiële en praktische hulp en soms via huishoudelijke zorg. In de gemeente is men zich bewust van het belang van meeleven met elkaar bij ziekte en vreugde. Men stuurt trouw kaarten naar zieke mensen. Regelmatig benutten mensen kansen om het geloof ter sprake te brengen. Ook spreken zij hun verlangen uit om via dienende daden te getuigen van het geloof.

c. Beeldvorming over diaconale betrokkenheid

De enquête bevatte twee meningsvragen over de eigen diaconale betrokkenheid en die van de wijkgemeente (tabel 9.7 en 9.8). De stellingen waren op dezelfde manier gesteld zodat vergelijking mogelijk werd.

Tabel 9.7. *Inschatting hulpbereidheid eigen gemeente (Oude Kerk, n=164).*

Stelling: 'Onze gemeente geeft als dat nodig is extra aandacht, zorg en hulp aan...' (in %).

	STERK			STERK	
	MEE EENS	MEE EENS	MEE ONEENS	MEE ONEENS	GEEN MENING
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	24,4	64,0	0,6	4,9	6,1
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	7,3	48,8	3,0	8,5	32,3
<i>Asielzoekers</i>	3,7	18,3	10,4	14,0	53,7
<i>Moslims</i>	3,0	12,2	12,8	14,6	57,3
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	12,2	47,0	4,3	3,7	32,9

De beide tabellen laten zien dat de gemeente positief wordt ingeschat als het gaat om haar diaconale betrokkenheid bij de eigen leden en bezoekers, positiever zelfs dan de eigen betrokkenheid bij medegemeentelieden (88,4% (sterk) mee eens tegenover 78,6%). Dit bevestigt het beeld van de Oude Kerk als 'verantwoordelijke kerk': een kerk die zich als instituut inzet voor de zorg voor haar leden.

Tabel 9.8. *Inschatting eigen hulpbereidheid (Oude Kerk, n=164).*

Stelling: 'Ik ben bereid om als dat nodig is extra aandacht, zorg of hulp te geven aan... (in %).

	STERK MEE EENS	MEE EENS	MEE ONEENS	STERK MEE ONEENS	GEEN MENING
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	19,5	59,1	1,2	12,2	7,9
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	15,2	56,7	3,0	15,9	9,1
<i>Asielzoekers</i>	12,2	48,2	6,1	17,7	15,9
<i>Moslims</i>	11,6	41,5	7,3	18,3	21,3
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	16,5	62,8	4,3	7,3	9,1

Overigens is 20% het hier niet mee eens of heeft hiervan geen duidelijk beeld (geen mening). Gaat het om groepen buiten de eigen gemeente dan is het beeld precies andersom: dan schatten de leden en bezoekers hun *eigen* bereidheid duidelijk *hoger* in dan die van de gemeente. Het verschilt varieert per genoemde groep zoals blijkt uit de vergelijking in tabel 9.9. De vermelde percentages zijn de optelsommen van 'mee eens' en 'sterk mee eens' uit de tabellen 9.7 en 9.8.

Tabel 9.9. *Inschatting hulpbereidheid leden OK: gemeente vs. persoonlijk (in %, n=164).*

	INSCHATTING HULPBEREIDHEID GEMEENTE	INSCHATTING EIGEN HULPBEREIDHEID	VERSCHIL IN %
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	88,4	78,6	9,8
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	56,1	71,9	15,8
<i>Asielzoekers</i>	22,0	60,4	38,4
<i>Moslims</i>	15,2	53,1	37,9
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	59,2	79,3	20,1

De respondenten lijken bij de Oude Kerk niet een beeld te hebben van ‘kerk naar buiten’. Daarbij is het opvallend dat er met name richting asielzoekers en moslims sprake is van grote onzekerheid over de bereidheid van de gemeente tot diaconaal handelen. Ruim de helft geeft aan hierover geen mening te hebben. Slechts 22% denkt dat de kerk bereid is om asielzoekers bij te staan. Bij moslims daalt dit zelfs naar 15%. De scores van de eigen hulpbereidheid liggen hier op 60% en ruim 50%. In een gesprek met de kerkenraad over de uitkomsten van de survey (17-9-2014) werd uitgebreid stilgestaan bij deze discrepantie. Het vermoeden werd uitgesproken dat nogal wat leden van de Oude Kerk moslims ‘te weinig’ ontmoeten. Tegelijk werden er spontaan bemoedigende voorbeelden gedeeld van missionaire en diaconale contacten met moslims. Deze verhalen bleken onbekend en vormden een aanmoediging om hier als kerkenraad meer aandacht en bekendheid aan te geven in de gemeente. Twee citaten uit het gesprek illustreren hoe diaconale contacten leiden tot verdieping in relaties tussen kerkleden en – in dit geval – moslima’s:

Mijn vrouw is toegetreden tot de Taalmaatjes. Is nu twee keer bij een Marokkaanse vrouw geweest. Op een gegeven moment staat die mevrouw op en zegt: ik heb een mooi boek. Mijn vrouw had al een beetje het idee: dat wordt de Koran. Dat bleek ook zo te zijn. Maar toen vroeg ze: heb jij ook een belangrijk boek? Mijn vrouw zegt: Ja, ik heb de Bijbel. ‘Oh, dat is ook heel mooi’. Maar dat was niet van: dat is goed en dat is fout, maar daar hadden ze een heel mooi gesprek over. Dat is al een begin van: hoe kun je de liefde tot elkaar verder uitwerken.

Mijn vrouw is inderdaad ook taalmaatje en haar Turkse dame is hier in de kerk geweest. Die dame wilde heel graag onze kerk vanbinnen zien en die hebben samen van onze koster een rondleiding gekregen in de kerk. Geweldig. En dat was na drie, vier keer taalmaatje, dan komen dat soort gesprekken al op gang.

Als de vraag algemeen gesteld wordt (*Iedereen die...*) blijken de percentages hoger dan als er specifieke groepen genoemd worden. Wanneer medemensen een duidelijk gezicht krijgen wordt het blijkbaar lastiger om positief te antwoorden op de stelling. Voor het stimuleren van diaconale betrokkenheid is dit een belangrijk inzicht.

d. Conclusies

De diaconale betrokkenheid van de Oude Kerk heeft verschillende gezichten. Aan de ene kant is er de formele onderlinge zorg vanuit de wijkdiakenen en de HVD (verantwoordelijke kerk). De bereidheid hiertoe vanuit de eigen gemeente wordt door de leden hoog ingeschat. Deze diaconale zorg wordt aangevuld met ‘omzien naar elkaar’ (dienstbare gemeente). Over de gevraagde periode van drie maanden gold dit voor 31% van de meelevende leden en vaste bezoekers van diensten. We vermoeden dat

dit percentage voor een periode van bijvoorbeeld 1 of 2 jaren hoger zal liggen. Daarnaast is er de gerichtheid naar buiten via het diaconaal-missionair centrum Markt10 en allerlei interkerkelijke en parakerkelijke initiatieven. De wijkgemeente werkt hierin nauw samen met de andere hervormde wijken en kerken uit het diaconaal platform (lokale speler). Het is niet precies duidelijk geworden hoeveel leden aan deze activiteiten deelnemen als vrijwilliger omdat deze vraag niet aan alle respondenten is gesteld. Wel blijkt uit de door hen genoemde praktijkervaringen dat het om allerlei vormen van vrijwilligerswerk gaat, vrijwel steeds via de eigen kerk of een christelijke organisatie (zie het overzicht in § 9.4.3). De persoonlijke diaconale betrokkenheid gaat ook uit naar mensen die niet bij een kerk zijn betrokken en, in minder mate, leden van andere kerken (uitreikende gemeente). In totaal was ruim 46% diaconaal betrokken in de voorgaande 3 maanden, binnen of buiten de gemeente. Deze diaconale presentie kent zeer veel verschijningsvormen en heeft betrekking op zeer uiteenlopende en soms ingrijpende levenssituaties. De leden zijn terughoudend in persoonlijke contacten met asielzoekers en moslims.

Samengevat toont de wijkgemeente Oude Kerk een duidelijk diaconaal profiel met een traditioneel-kerkelijke inkleuring. Leden die zich als formele vrijwilligers inzetten doen dit vrijwel steeds via de kerk of binnen christelijke projecten. De betrokkenheid richt zich met name op de autochtone Veenendaalse bevolking in de persoonlijke omgeving. Deze realiteit staat in spanning met het ideaal om ‘kerk op de markt’ te zijn temidden van met mensen met allerlei culturele en levensbeschouwelijke achtergronden. Voorbeelden van vrijwilligerswerk als taalmaatje voor moslima’s geven aan dat deze contacten de laatste jaren voorzichtig beginnen te ontstaan en leiden tot nieuwe ervaringen die oordelen over anderen helpen bijstellen.

9.5. DIACONALE LEEREFFECTEN

Nu we een gedetailleerd beeld hebben geschetst van de diaconale betrokkenheid in de Oude Kerk, kunnen we de vervolgstap zetten naar de eigenlijke onderzoeksvraag: wat wordt er langs deze vele diaconale wegen geleerd, worden deze leerervaringen onderling gedeeld en beïnvloeden ze het missionaire denken en handelen in de gemeente? We beginnen met een beschrijving en analyse van de gevonden leereffecten. Leerervaringen worden hier min of meer losgepeld uit de rijke en levensechte narratieven van de respondenten. In hun verhalen verwoordt één uitspraak soms meerdere leerervaringen. Er is naar gestreefd aan al deze leerervaringen onder verschillende noemers recht te doen onder het motto ‘elke uitspraak doet er toe’.

9.5.1. Leereffecten in de survey

Aan de respondenten is gevraagd een diaconale praktijkervaring te beschrijven, vervolgens is doorgevraagd naar leereffecten uit deze ervaring. Zestig respondenten (37,5 %) gaven een voorbeeld van diaconale betrokkenheid.

Tabel 9.10. *Hebt u iets geleerd uit deze situatie voor uzelf, voor uw kerkelijke gemeente of voor beiden? (Oude Kerk, n=70).*¹²

LEEREFFECTEN DIACONALE ERVARINGEN	AANTAL	%
<i>Ja</i>	47	67
<i>Nee</i>	6	9
<i>Dat weet ik niet</i>	17	24
<i>Totaal</i>	70	100

Tweederde van de respondenten bevestigt iets uit hun ervaringen geleerd te hebben. Wat opvalt is dat een kwart niet zelf kan aangeven of ze iets geleerd hebben uit hun praktijkervaring. Dit getal is waarschijnlijk iets vertekend en aan de hoge kant (zie voetnoot 12). Aan de groep van 47 die 'ja' antwoordde is vervolgens gevraagd 'wat' zij geleerd hadden. We komen hiermee bij de kern van de eerste onderzoeksvraag. Deze open vraag leidde tot een grote verscheidenheid aan antwoorden, die door ons achteraf zijn onderverdeeld in een aantal categorieën (tabel 9.11).

Tabel 9.11. *Categorieën van diaconale leerervaringen (Oude Kerk, n=47).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.	AANTAL LEEREFFECTEN
A <i>Het eigen diaconale handelen</i>	36
B <i>God en het eigen geloof</i>	12
C <i>Het functioneren van de kerk</i>	6
D <i>Het functioneren van de samenleving</i>	5
E <i>Degene aan wie hulp is geboden</i>	3
F <i>De eigen leefsituatie</i>	3
<i>Totaal</i>	65

12. Dit aantal is groter dan de 60 die een diaconale ervaring beschreven. Een tiental respondenten die geen ervaring beschreef heeft toch deze vraag ingevuld. Dit bleek terug te leiden tot schriftelijke vragenlijsten van kerktelefoonluisteraars, onder meer met de opmerking 'privé'. De meeste van hen vulden 'Dat weet ik niet' in.

De categorie die de meeste leereffecten omvat noemen we als eerste, de kleinste categorie als laatste. Ruim de helft van de leerervaringen heeft betrekking op het eigen diaconale handelen. Hier blijkt een schat aan leerervaringen verscholen te liggen in de gemeente. Ook God, het eigen geloof en de kerk worden regelmatig benoemd. Daar staat tegenover dat weinig leerervaringen betrekking hebben op het beter gaan begrijpen van problemen van mensen en hun maatschappelijke oorzaken. De respondenten lijken de probleemsituaties die ze tegenkomen te nemen ‘zoals ze zijn’.

Tabel 9.12 geeft een nadere analyse van leereffecten met betrekking tot het eigen diaconale handelen (categorie A). Leereffecten met betrekking tot de eigen houding naar de ander springen eruit. Het diaconale handelen leidt bij sommigen ook tot leerervaringen met betrekking tot bidden en spreken over het geloof.

Tabel 9.12. *Leerervaringen m.b.t. het eigen diaconale handelen (op basis van 36 uitspraken).*

SUBCATEGORIEËN	SAMENVATTING GEMAAKTE OPMERKINGEN
A-1 <i>Houding naar de ander (bejegening)</i>	belang van luisteren; respectvolle houding aannemen; niet oordelen; trouw zijn; beschikbaar zijn; onvoorwaardelijk leren liefhebben; handelen in afhankelijkheid van God; positieve houding tonen; duidelijk communiceren; grenzen aangeven
A-2 <i>Betekenis van het eigen handelen</i>	grote betekenis van kleine daden; voldoening en dankbaarheid; betekenis voor zowel hulpvrager als hulpbieder; geven (van tijd, aandacht) maakt de ander rijker en sterker
A-3 <i>Kenmerken van goede hulp</i>	cultuur van de ander is leidend; belang van luisterend oor; sociaal netwerk uitbreiden; betrokken zijn en blijven; eigen grenzen bepalen en aangeven
A-4 <i>Rol van het gebed</i>	biddend betrokken zijn; uitspreken dat je voor iemand bidt; bidden met de ander
A-5 <i>Gesprekken over het geloof</i>	geloofsvragen serieus nemen; eerst de ander leren kennen, dan pas over geloof spreken; de Heilige Geest geeft woorden om te spreken

9.5.2. *Leereffecten in interviews*

a. Labelling van leereffecten

Om antwoord te kunnen geven op deelvraag 1 uit het onderzoek zijn alle uitspraken over leereffecten in de interviews gelabeld met drie vooraf bedachte labels: ‘algemeen’, ‘missionair-algemeen’ of ‘missionair-integraal’. In de categorie ‘algemeen’

vallen uitspraken die van algemene betekenis zijn voor het diaconale handelen. Met ‘missionair’ werden uitspraken gelabeld die specifiek betrekking hebben op de wijze waarop het geloof gedeeld (gecommuniceerd) kan worden met anderen. Wanneer deze uitspraken expliciet ingingen op de samenhang tussen dienen en getuigen kregen ze tevens het sublabel missionair-integraal. Voor de Oude Kerk kwamen we zo uit op in totaal 137 gelabelde fragmenten (excerpten) van de dertien geïnterviewde kerkleden, waarin we 158 uitspraken vonden over leereffecten: 122 over persoonlijke leereffecten en 36 over leereffecten voor de kerk. Gemiddeld zijn dit persoon twaalf leereffecten. De aantallen lopen tussen de respondenten echter sterk uiteen. Bij de persoonlijke leereffecten is een duidelijk onderscheid te zien tussen de geïnterviewde leidinggevendenden en de diaconaal betrokken leden. De leidinggevendenden benoemen gemiddeld vier leereffecten, waarbij de oud-predikant er met tien uitspringt. De diaconaal betrokken leden scoren hier gemiddeld ruim veertien leereffecten, met een spreiding van twaalf tot negentien. Bij de kerkelijke leereffecten zijn bij alle respondenten op twee na slechts een of twee uitspraken gelabeld als leereffect voor de kerk. Uitzonderingen vormen de nieuwe predikant met dertien gelabelde uitspraken en een diaconaal betrokken lid met zes uitspraken. Hoewel ook de hoeveelheid pastorale en diaconale ervaring een rol kan spelen, lijkt het aannemelijk dat de predikanten er onder de leidinggevendenden uitspringen door hun reflectieve vermogen.

Het hoge aantal persoonlijke leereffecten bij de diaconaal betrokken leden hangt naar onze mening samen met het feite dat zij op hun diaconale betrokkenheid geselecteerd zijn. Wat opvalt is dat zij - op de éne genoemde uitzondering na - hun ervaring niet kunnen vertalen in leereffecten voor de kerk als geheel.

Tabel 9.13 geeft de verdeling over diverse categorieën. De aantallen tussen haken van het label missionair-integraal tellen als sublabel niet mee in de totalen. We vatten de genoemde leereffecten nu samen en illustreren deze met citaten. Eerst bespreken we de algemene leereffecten van diaconaal handelen, waarbij we onderscheiden tussen persoonlijke ontdekkingen en ‘lessen’ voor de kerkelijke gemeente. Daarna behandelen we de overige leereffecten die ingaan op persoonlijke en kerkelijke missionaire presentie. De leereffecten worden geclusterd in subcategorieën. Op sommige excerpten bleken meerdere subcategorieën van toepassing waardoor het aantal leereffecten verder opliep. Het aantal leereffecten wordt hierna per categorie en subcategorie aangegeven.¹³

---

¹³ De gemeenteleden beschrijven vrijwel geen negatieve diaconale ervaringen. Methodologisch is dit te verklaren doordat zij zelf konden kiezen of zij een diaconale ervaring wilden beschrijven en welke dit zou zijn.

Tabel 9.13. Aantallen uitspraken over leereffecten in interviews (Oude Kerk, n=13).

SOORTEN LEEREFFECTEN VAN DIACONALE BETROKKENHEID	AANTAL	%
<i>Persoonlijk leereffecten:</i>	122	77,2
van algemene betekenis voor het persoonlijke diaconale handelen	78	
van betekenis voor de eigen missionaire presentie (waarvan specifiek over integrale missionaire presentie)	44 (10)	
<i>Lessen voor de kerkelijke gemeente:</i>	36	22,8
van algemene betekenis voor het kerkelijke diaconale handelen	20	
van betekenis voor de kerkelijke missionaire presentie (waarvan specifiek over integrale missionaire presentie)	16 (6)	
<i>Totaal aantal uitspraken over leereffecten</i>	<i>158</i>	<i>100</i>

b. Algemene leereffecten voor het persoonlijke diaconale handelen

Bij deze hoofdcategorie is uitgegaan van de gevonden categorieën in de survey zoals weergegeven in tabel 9.11 en 9.12. Waar nodig zijn categorieën toegevoegd.

Tabel 9.14a. Algemene persoonlijke leereffecten (Oude Kerk, n=13).

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>Het eigen diaconale handelen</i>	30
B	<i>De leefsituatie van hulpontvangers</i>	13
C	<i>Kennis van medemensen</i>	12
D	<i>Het functioneren van de samenleving</i>	10
E	<i>God en het eigen geloof</i>	8
F	<i>Het functioneren van de kerk</i>	4
G	<i>De eigen leefsituatie</i>	1
<i>Totaal</i>		<i>78</i>

De grote subcategorie ‘voor het eigen diaconale handelen’ is in tabel 9.14b nader uitgesplitst. Een eerste vergelijking met de survey maakt duidelijk dat in de interviews niets is gezegd over de rol van het gebed en nauwelijks iets over geloofsgesprekken en de eigen leefsituatie. Daar staat tegenover dat er verhoudingsgewijs meer is gezegd over het functioneren van de samenleving en de leefsituatie van hulpvragers. Per categorie worden de gemaakte opmerkingen nu samengevat met daarbij één of twee uitspraken als illustratie. Het aantal leereffecten per subcategorie is telkens tussen haakjes aangegeven.

Tabel 9.14b. *Leereffecten voor het eigen diaconale handelen (Oude Kerk, n=13).*

SUBCATEGORIEËN VOOR HET EIGEN DIACONALE HANDELEN		AANTAL
A-1	<i>Kenmerken van goede hulp</i>	10
A-2	<i>Betekenis van het eigen handelen</i>	7
A-3	<i>Houding naar de ander (bejegening)</i>	4
A-4	<i>Bereidheid tot handelen</i>	4
A-5	<i>Bekwaamheid tot handelen</i>	4
A-6	<i>Gesprekken over het geloof</i>	1
<i>Totaal</i>		30

Ad A-1 Het eigen diaconale handelen: kenmerken van goede hulp (10)

Wie regelmatig diaconaal actief is, ontwikkelt visie op ‘goede hulpverlening’ en kan anderen in de gemeente daarmee dienen. Chris concludeert:

[Diaconaal hulp verlenen is] een combinatie van een stukje compassie en een stukje nuchterheid en niet te naïef zijn. Mensen op hun eigen verantwoordelijkheid wijzen, mensen desnoods maar even laten zwemmen. Niet alles voor ze regelen. Toch ook op een ontspannen manier in het hele proces staan van diaconaal hulpverlening en wat het kan betekenen voor iemand. Die grondhouding met wat technieken erbij.

- Chris (58), evangelist-diaconaal consulent, EP 46923-48344

Een ander verwoordt het als: zoek de oorzaak achter het probleem en pak die aan. Begin niet met de gevolgen. Soms is een advies al genoeg, bijvoorbeeld om keuzes te maken in het leven en niet aan alles mee te willen doen. Goede hulp vereist geduld en goed luisteren. Dat kan voor de ander veel opluchting geven. Ook is het verstandig anderen in te schakelen die deskundiger zijn of een andere kijk op de zaak hebben.

Ad A-2 Het eigen diaconale handelen: betekenis toekennen aan eigen handelen (7)

De betekenis van het diaconale handelen wordt al doende ontdekt. Een diaken benadrukt dat hij met veel vreugde financiële hulp heeft gegeven vanuit de kerk. Er is dankbaarheid dat men anderen kan helpen en op een persoonlijke manier iets voor hen kan betekenen. Ook vergroot diaconaal handelen de bereidheid om in beweging te komen voor anderen.

Als je iets voor iemand moet doen, en je had dat een jaar of tien geleden aan mij gevraagd, dan had ik er misschien geen zin in gehad. Bekijk het even, of: daar heb ik nu geen zin in hoor, weet je wel? Ja, en nu denk je daar misschien een keer over na en je gaat er mee aan de slag. Omdat je weet dat, als die ander dat vraagt, dan is er toch wel bij hem of bij haar de behoefte van... dat het nodig is. Dan ben je er meer voor elkaar, zeg maar. Daar heb ik wel iets meer van geleerd. Het is nog niet altijd dat ik zeg van: zo is het goed. Maar je merkt wel in de loop van de tijd, dat je toch meer voor anderen kunt betekenen. Dat je er zelf ook beter voor open staat. Maar dat is ook een groeiproces hoor.

- Herman (38), EP 10897-12101

Daar komt bij dat diaconale contacten een leerschool zijn voor jezelf. Bijvoorbeeld om nederig te blijven bij alles wat je doet.

- Marije, EP 7130-7319.

Ad A-3 Het eigen diaconale handelen: houding naar de ander (4)

Diaconaal handelen helpt om je beter te verplaatsen in mensen. Het vergroot je inlevingsvermogen en je ontwikkelt vaardigheden zoals luisteren en je oordeel uitstellen.

Als er iemand sip kijkt, dan ben ik in staat er heen te lopen en te vragen hoe het gaat. Als je dat goed en recht voor de raap kunt vertellen, dan komt de ander wel los. Soms is het niet altijd even leuk wat je dan te horen krijgt. (V) Er komen dan natuurlijk hele verhalen uit, het is een beetje pastoraal eigenlijk. (A) Ja, dat heb ik mezelf wel aangeleerd. Vooral stil zijn en blijven luisteren en niet gelijk invullen. Dat is ook een kwestie van leren.

- Herman (38), EP 26226-27021

Ad A-4 Het eigen diaconale handelen: bereidheid tot handelen (4)

Verschillende respondenten benadrukken dat de diaconale praktijk de bereidheid vergroot om anderen bij te staan. Het *gevoel* van betrokkenheid wordt er sterker door. Je ziet met eigen ogen dat sommigen het niet op zichzelf redden in de maatschappij. Gerard vat de roeping van gelovigen in dit soort situaties kernachtig samen:

Wat ik al zei, we zijn er om mensen te helpen. Ik ben negen jaar diaken geweest en dat was een schitterende tijd. Ik ben nu wel geen diaken meer, maar probeer nog wel mensen te helpen. Er zit geen sticker op, bij wijze van spreken, maar dat maakt niet uit.

- Gerard, EP 7747-8005

Ad A-5 Het eigen diaconale handelen: bekwaamheid tot handelen (4)

Bereidheid is één ding, bekwaamheid tot helpen is iets anders. Verschillende keren wordt benadrukt dat God hierin voorziet. Hetty zegt: 'Soms kun je uitdelen als je denkt dat je niks te geven hebt.' God schenkt kennis en vaardigheden om anderen te dienen:

In zoverre leer je ervan, dat het voor jezelf een automatisme is. Maar andere mensen zijn er heel blij mee, want die zien er als een berg tegenop. Die krijgen een grote envelop in de brievenbus en denken: wat moet ik er mee? Voor mij is het een fluitje van een cent, bij wijze van spreken. En voor hen is een berg helemaal afgebroken, dus dat is wel leuk.

- Bram (60), EP 4167-4530

Ad A-6 Het eigen diaconale handelen: gesprekken over geloof (1)

Marije werkt als christen in de zorg en heeft hier nieuwe inzichten en vaardigheden opgedaan om over haar geloof te spreken.

Ad B - De leefsituatie van de hulpontvanger (13)

Relatief veel opmerkingen zijn gemaakt over de situaties waarin hulpontvangers leven. ‘Van sommige galerijen straalt de armoede af’, volgens wijkpredikant Frits. De confrontatie met lastige levenssituaties vergroot je inlevingsvermogen: ‘Als je hele nare dingen meemaakt, helpt dat je om je in de schoenen van mensen te verplaatsen en niet te gemakkelijk dingen van de kansel te roepen. Anders worden je woorden goedkoop’ (EP 15546-15729). Veel mensen hebben gezondheidsproblemen of moeten hun best doen om maand in, maand uit rond te komen. Anderen zijn eenzaam of zo kwetsbaar dat ze een buddy nodig om op stap te gaan en hun wereld te vergroten. Oudere mensen krijgen soms weinig aanloop. Wanneer je de levensverhalen hoort ontwikkel je meer begrip voor de situaties waarin mensen leven of de keuzes die ze maken. Situaties zijn niet zwart-wit, de grijsvelden zijn enorm en daar moet je rekening mee houden. Marije geeft een voorbeeld:

Dat heeft hij ook verteld, hij had wel een levensgeschiedenis. Het was wel begrijpelijk dat hij spijt had van bepaalde dingen, want hij had geen leuke dingen gedaan in zijn verleden. Ook wel begrijpelijk hoe een leven dan loopt, hoe dingen dan ontstaan. En dat je dan op die manier reageert, dan vallen stukjes wel op zijn plaats. Daar kun je dan ook wel begrip voor hebben en daar leer je van, dat niet alles koek en ei is bij iedereen en er een heel verhaal achter iemand zit.

- Marije (47), EP 5186-5671

Ad C - Kennis van medemensen (12)

Regelmatig doen respondenten uitspraken over ‘hoe mensen zijn’. Wie diaconaal betrokken is, doet mensenkennis op. Uiteraard gaat het om persoonlijke en dus subjectieve waarnemingen. Enkele punten die genoemd worden: mensen laten zich leiden door wat hen overkomt in het leven, zijn ‘hebzuchtig’, tonen niet altijd dankbaarheid als ze worden geholpen en veel mensen weten niet waar ze hun geld laten. Ook over (autochtone) Veenendalers worden soms stevige uitspraken gedaan:

Het valt mij op dat mensen moeite hebben om te reflecteren. Dat is niet alleen maar onder woorden brengen, maar ook er helemaal geen behoefte aan hebben. Die hebben zoiets van: ‘Ja, je leeft toch gewoon je leven en je zorgt gewoon dat het leuk is om de zoveel tijd. En verder heb je doordeweeks gewoon hard werken - als je werk hebt, want dat is ook een vraag - en verder verzamel je en ben je gewoon bezig en heb je je vrije tijd.

- Johan (61), ouderling, EP 33083-33529

Diaconale contacten helpen om andere mensen beter te gaan begrijpen. Er is maar weinig voor nodig om in een hulpverleningssituatie terecht te komen. Mensen die het

stilst zijn, hebben hulp het meest nodig, maar durven dat niet te vragen. Ze schamen zich richting de kerk voor hun eenzaamheid of armoede. Anderen, zoals licht verstandelijk gehandicapten, staan kwetsbaar in het leven, ‘Ze lijken volwassen maar zijn heel kinderlijk, en daar wordt door de maatschappij heel vaak misbruik van gemaakt’ (Herman, EP 8856-9024). Herman heeft ook meer begrip ontwikkeld voor mensen buiten de kerk. Van huis uit was hij voor hen gewaarschuwd:

Ik moet bijvoorbeeld denken aan meer begrip voor mensen van buiten de kerk. Dat is wel zeker, echt, dat heb ik ook wel geleerd in de loop van de tijd. Er wordt zo snel gedacht dat mensen van buiten de kerk slecht zijn. Dat werd voornamelijk vroeger genoeg gezegd volgens mij. Daar moet je bij vandaan blijven, daar moet je niet mee omgaan. Tenminste, dat is mij weleens verteld thuis. Maar doordat we met heel veel verschillende mensen omgaan, werk je vanzelf wel aan begrip voor de ander. Hoe leeft hij of zij en waarom doet hij of zij dat zo? Dan kun je weleens een gesprek aangaan.

- Herman (38), EP 45633-46246

Bram grijpt terug op zijn ervaring als pastoraal bezoeker en concludeert dat bij niet-meelevende mensen het kaarsje van het geloof vaak nog flakkert. ‘En dat vond ik toch een openbaring voor mijzelf, dat had ik eigenlijk helemaal niet verwacht.’ Ook blijken zij sociaal invoelend te zijn: ‘Niet-kerkelijke mensen kunnen net zo meelevend zijn als kerkelijke mensen.’ Ook het pastoraat blijkt in de gemeente een leerschool voor het leven.

Ad D - Het functioneren van de samenleving (10)

De samenleving wordt volgens sommigen steeds egoïstischer, iedereen voor zich. Mensen worden onzeker van de snelle ontwikkelingen, zeker ouderen. Iedereen is druk. Ouderen durven daarom ook niet altijd meer een beroep op hun kinderen te doen. Hierdoor ontstaat steeds meer eenzaamheid. Ook is er stille armoede. Dat heeft gevolgen voor mensen, maar niet iedereen heeft daar oog voor:

[...] er zijn natuurlijk heel veel mensen die oogkleppen op hebben en die niet zien wat er in de wereld om ons heen gebeurt. We leven natuurlijk in Veenendaal en Veenendaal is betrekkelijk veilig, vergeleken met de rest van Nederland maar onderhuids gebeuren er natuurlijk ook wat dingen. Er zijn ook mensen dakloos, mensen die in de goot zitten of zorgproblemen hebben. Dat gaat wel degelijk Veenendaal niet voorbij.

- Rik (41), evangelisatieouderling, EP 35237- 35923

In het diaconaat worden kerkleden geconfronteerd met de effecten van overheidsbeleid. De situaties nemen toe waarin het overduidelijk is dat mensen het financieel moeilijk hebben. Niet iedereen lukt het om zelfstandig overeind te blijven, zoals licht verstandelijk gehandicapten. Anderen worden geraakt door bezuinigingen. Dit kan vragen oproepen over de rol van de kerk in de samenleving.

Wat mij als eerste opvalt, is dat we helemaal niet meer zicht hebben op wat de regelgeving is. Het is zoeken: waar moeten we dan terecht en wat krijgen we er dan voor? Mensen vangen bot en raken verstrikt in allerlei nieuwe wetjes en regeltjes, die dan ook weer bezuinigingen met zich meebrengen. Daardoor worden mensen op zichzelf aangewezen en raken ze teleurgesteld. Dat is wel lastig, want dan denken wij als kerk: nu moeten wij het gaan oplossen. Want het zijn vaak hele moeilijke dingen. Bijvoorbeeld: mensen kwamen overdag bij een dagopvang en dat wordt dan afgesloten door de gemeente, dan vragen die mensen zich af waar ze dan naar toe moeten. Terwijl juist die opvang een mooie afleiding voor hen was. Wat moet je dan daarvoor in de plaats stellen als je dat als kerk gaat doen?

- Maarten, predikant (55), EP 24518-25307

Goede contacten in de politiek kunnen helpen om hierbij de juiste afwegingen te maken. Dat geldt volgens de diaconaal consulent ook voor ingewikkelde situaties met asielzoekers. Het inschakelen van mensen die politiek het één en ander in de markt te brokkelen hebben kan dan helpen.

Ad E - God en het eigen geloof (8)

Diaconaat is een geestelijke oefenplaats. Je leert bidden en vragen om leiding door de Heilige Geest. Het geloof geeft steun en moed om door te gaan en nieuwe wegen te vinden in levens van mensen. Ook ontdek je dat de ontmoeting met God nodig is om het vol te houden in de dienst aan mensen: 'Als je geen stille tijd neemt, loop je op een gegeven moment vast' zegt de voorzitter van de bezoekzusters (Bea (61), EP 18384-18501). Sommige respondenten benadrukken dat hun beeld van God door de diaconale praktijk niet veranderd is. Wel is hun relatie met God erdoor versterkt en verdiept:

Ik geloof niet dat mijn visie op God veranderd is door bepaalde noodsituaties. Noodsituaties is een groot woord, maar lastige situaties...nee, ik kan dat niet benoemen. Voor mezelf denk ik wel dat door dingen die ik tegenkom, zowel in de praktijk als op de tv, vanuit de media en verhalen uit de krant, - dat voel ik dan - de band met God hechter wordt. Ik ben soms kritisch naar Hem, maar probeer vanuit de Bijbel en door gebed wel antwoorden te vinden op de dingen die ik zie in de maatschappij en waar ik kritisch over ben.

- Bram (60), EP 8676-9249

Ad F - Het functioneren van de kerk (4)

Iedereen heeft volgens Gerard een stukje diaconaal talent waar je mee kunt werken. Sommigen begraven dat, anderen gaan er mee aan de slag. Je doet dan ervaringen op die volgens diaken Berend bruikbaar zijn als toetssteen voor het kerkelijke beleid:

Met name om ook duidelijk te maken in beslissingen, bijvoorbeeld die bij wijze van spreken door een kerkenraad in relatie tot een beleidsplan genomen worden, dat je toch iedere keer je best doet om jouw voorbeelden die je hebt te gebruiken in de uitwerking van die beleidspunten. Met andere woorden: als je naar buiten toe wat wilt bereiken, weet dan dat ik het meeste resultaat heb gehad op dat en dat terrein. Bijvoorbeeld een praktische invulling. Ga geen wolkachtig iets ontwerpen waarvan je zegt: daar zit van alles in, er moet van alles

gebeuren. Blijf met beide benen op de grond, dat vind ik zo belangrijk.
- Berend (62), diaken, EP 43782-44770

Ad G - De eigen leefsituatie (1)

De leefsituatie van hulpontvangers staat veelal in scherp contrast met het leven van de respondenten. Hoewel dit in de interviews nauwelijks naar voren komt lijkt de volgende uitspraak van Herman typerend voor de beleving van de respondenten:

[...] wat ik wel kan vertellen is dat je wel steeds meer waardeert dat je zelf wel normaal bent in dat opzicht. Dat je alles kan en dat je de gezondheid en het verstand gekregen hebt om alles gewoon te kunnen doen en juist om voor die mensen wat te kunnen betekenen.
- Herman (38), EP 10308-10660

Tabel 9.15. *Algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen (Oude Kerk, n=13).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>Effectief diaconaal beleid ontwikkelen</i>	7
B	<i>Participatie van gemeenteleden</i>	5
C	<i>Rol van de kerk in de samenleving</i>	3
D	<i>Diaconale bewustwording</i>	3
E	<i>Imago van de kerk</i>	2
<i>Totaal</i>		20

c. Algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen

Twintig uitspraken zijn gelabeld als algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen. Tabel 9.15 geeft hiervan een nadere analyse. Wat zijn deze leerpunten?

Ad A - Effectief diaconaal beleid ontwikkelen (7)

Het diaconaat van de gemeente kan worden versterkt door onderling meer kennis en ervaring uit te wisselen. Ook kunnen diaconale ervaringen helpen om kerkelijk beleid te maken met beide benen op de grond. Sommigen schamen zich bijvoorbeeld om hulp te vragen. Een kerstpakkettenactie is daarom in diaconaal opzicht effectief: je geeft iedereen iets waarvan bekend is dat ze wel wat hulp kunnen gebruiken, ook al trekken ze zelf niet aan de bel. Daarnaast helpt het vastleggen van ervaringen in handleidingen om niet opnieuw het diaconale wiel uit te vinden:

Ik denk dat het heel vaak zo is, dat dingen die al bestaan opnieuw worden uitgevonden of uitgezocht. Als je dan een leidraad hebt, dan scheelt dat een hoop tijd. Dan kun je veel meer mensen helpen in een kortere tijd.

- Gerard (50), EP 41750-42289

Ad B - Participatie van gemeenteleden (5)

Gemeenteleden zijn volgens de wijkpredikant bereid om wat voor elkaar te doen en beleven hier vreugde aan:

[...] ik merk wel dat mensen er een bereidheid toe hebben, ze laten zich ook best wel daarvoor gebruiken, zeg maar. En ik merk dat ze er ook wel blij door worden als ze dat doen. Dat geeft een gevoel van: ik kan echt wat toevoegen bij een ander en ik kan van betekenis zijn bij een ander. Dat zit hem vaak in de hele kleine dingen, zoals ergens oppas zijn, bij zieken hand- en spandiensten verlenen.

- Maarten (55), predikant, EP: 8817-9289

Een oud-diaken benadrukt dat ieder in de gemeente een eigen taak heeft en dat hij deze taak heeft. Maar iedereen is geroepen in het dagelijks leven een 'diaken' te zijn en heeft een stukje diaconaal talent ontvangen: 'Je moet er gewoon zijn voor je naaste, vind ik. Laten we elkaar gewoon helpen, dan ziet de wereld er anders uit. Op deze manier zijn we samen lichaam van Christus' (Gerard (50), EP 7747-8353).

Ad C - Rol van de kerk in de samenleving (4)

Met name de nieuwe wijkpredikant doet uitspraken over de rol van de kerk in de samenleving. Hij is verrast door de diaconale mogelijkheden in Veenendaal. Mensen lopen volgens hem stuk op regelgeving en zien vaak door de bomen het bos niet meer. 'Daarin kan de diaconie soms ook nog wel wat lijnen trekken, bijvoorbeeld de helpende hand bieden in het aanvragen van uitkeringen en subsidies' (Maarten (55), EP 25528-26043). De uitdaging is volgens hem om op allerlei vlakken waar het menselijk bestaan in nood is kerk en samenleving op elkaar te betrekken (EP 37466-37651). Hulpverlening kan gestalte krijgen waar mensen vastlopen en buiten beeld raken. Dan wordt zichtbaar hoe een kerk een nieuwe omgeving kan scheppen waardoor mensen zich thuis voelen en niet meer eenzaam, maar aanvaard (EP 37746-38212).

Ad D - Diaconale bewustwording (3)

Enkele respondenten benadrukken het belang van diaconale bewustwording in de kerk. Door ook in kleine dingen dienstbaar te zijn, kun je 'je broeder de ogen openen en zeggen: het houdt niet op als je de kerk uit stapt' (Herman (38), EP 33240-33921). Als diakenen hun ervaringen met de gemeente delen, krijgen gemeenteleden een reëler beeld van de samenleving. En andersom: als gemeenteleden zich diaconaal inzetten,

gaan ze begrijpen wat het is om anderen te dienen en wat je kunt doen als diaken of diaconaal werker. Bewustwording komt voort uit confrontatie met de praktijk.

Ad E - Imago van de kerk (2)

Mensen schamen zich soms voor hun problemen en durven er niet mee voor de dag te komen. Mogelijk heeft dit te maken met het imago van de kerk. Het valt een ouderling ‘van buiten’ op dat de kerk vroeger beleefd werd als een dominante instantie, een soort gewetenszedenmeester, een plek waar regels overheersten en je wat te zeggen kreeg als je een maatschappelijke positie had. Mensen hebben hierdoor blessures opgelopen.

En het zet mij wel meer aan het denken van: laten we als kerk/gemeenten een niet te grote broek aantrekken, maar vooral naast mensen staan en echt hun verhalen serieus nemen. Dus serieus nemen en niet te snel op een weegschaal leggen met: ‘het kan wel of het kan niet’. Dus het wordt vaak al als moreel beoordelend ervaren en daarmee voelen de mensen zichzelf weggeserveerd. Dat zet mij wel aan het denken, zeker in de communicatie.
- Johan (55), EP 34198-35211

d. Leereffecten voor de persoonlijke missionaire presentie

Diaconaal handelen leidt ook tot nieuwe inzichten in de manier waarop kerkleden persoonlijk missionair present kunnen zijn (tabel 9.16).

Tabel 9.16. *Leereffecten voor de persoonlijke missionaire presentie (Oude Kerk, n=13).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.	AANTAL LEEREFFECTEN
A <i>Spreken over het geloof met anderen</i>	15
B <i>Belang van diaconale betrokkenheid</i>	10
C <i>Het samengaan van dienen en getuigen</i>	9
D <i>Houding naar de ander</i>	4
E <i>Oordeelsvorming over mensen buiten de kerk</i>	3
F <i>De presentie van God</i>	3
<i>Totaal</i>	44

Ad A - Spreken over het geloof met anderen (15)

De meeste leereffecten voor de persoonlijke missionaire presentie hebben betrekking op spreken over het geloof in een diaconale context. Door de ervaringen heen krijgen mensen nieuwe inzichten en vaardigheden die hen verder helpen om in relaties over het geloof te praten. Bijvoorbeeld dat geduld en voorzichtigheid belangrijk zijn en dat je gerust vragen mag stellen aan mensen. Je kunt daar ook te huiverig voor zijn. Je

ontwikkelt volgens Chris vaardigheid in de communicatie van het evangelie: ‘De gevoeligheid om kernen van het evangelie, wat Christus voor je betekent, wat Christus voor die ander kan betekenen, om dat in te brengen, soort in te vlechten in de gewone gesprekken’ (Chris, EP: 48345-48972). Bea ervaart hierbij meer ruimte dan vroeger:

[...] ik vind het tegenwoordig vrij makkelijk. Je krijgt veel meer ruimte om te getuigen. Kijk, dat anderen dan zeggen: dat is jouw overtuiging en niet de mijne, oké. Maar in de jaren '50 en '60 was de aversie veel en veel groter.
- Bea (61), voorzitter HVD, EP 26927-27168

Marije (47) werkt in de zorg. Ze heeft ervaren dat ze het geloof door mag geven aan anderen en hen daarmee verder kan helpen: ‘Het zal niet altijd perfect zijn, maar op dat moment voel je je er wel sterk in en heb je ook de behoefte om dat aan te bieden. En dat je ook iemand geruststelt, dat hij ook achterblijft met een gevoel van: dat was fijn, daar heb ik wat aan gehad, daar kan ik verder mee’ (EP: 7854-8324). Het geloof kan soms ook ongezocht ‘zomaar’ ter sprake komen als er een aanleiding toe is. Bram heeft geleerd hiernaar te vragen omdat mensen dit vervelend kunnen vinden:

[...] als ik zelf spontaan met mensen in gesprek raak en waar dan ook God of Jezus ter sprake komt... dan vraag ik: vond je het vervelend dat ik dit aankaartte? Want dat vind ik ook wel van belang om te weten, je kunt ook doordriven op een gegeven moment. Ik vraag er dan naar, niet altijd tien op tien, maar ik probeer er wel aan te denken. Misschien hebben ze het wel als vervelend ervaren, omdat ze niet die achtergrond hebben. Dan weet ik dat voor de volgende keer. Ik wil mezelf wel beleren op die manier. [...] Ik zou het heel vervelend vinden als mensen zeggen: die knaap wil ik niet meer in huis hebben, want die is mij te religieus. Dat zou ik niet willen, dat is mijn bedoeling niet. Soms heb ik weleens een heel lang gesprek met iemand. Dan denk ik: vond je het niet een te zwaar gesprek? Dat vraag ik dan wel eens.
- Bram (60), EP 41727-42674

Ook Hetty (29) let er bewust op dat ze niet te veel spreekt over het geloof: ‘Je moet niet te veel praten, maar als je zo vol bent van iets, hoe kan je er dan weinig over praten? Dat is mijn leerdoel, maar over het algemeen praat ik er wel graag over. Maar niet teveel.’ (EP 14967-15360). Volgens haar wordt het diaconale handelen soms moeilijker als je Jezus beter leert kennen, omdat je niet over Hem mag zwijgen. Je zou kiezen voor de gemakkelijke weg als je het er niet over zou hebben: ‘Maar dat mag niet. Als je weet wat verlossing is, moet je het er ook over hebben als het moeilijk is. Ik denk ook - en zo zie ik het ook - sinds ik echt belijdend christen ben, voel ik juist dat ik het kruis van Jezus op mij neem. Dus dan is het ook niet altijd makkelijk, dan wordt het soms moeilijker.’ (EP 16566- 16994).

Ad B - Belang van diaconale betrokkenheid (8)

Verschillende respondenten benadrukken dat ze geleerd hebben hoe belangrijk het is om metterdaad bij mensen betrokken te zijn. Daden zeggen soms meer dan woorden, aldus wijkpredikant Maarten (EP 22839-22973). In de woorden van Hetty: ‘En ik denk dat wij mensen veel eerder moeten zwijgen en meer moeten doen. Dus dat is denk ik concreet mijn ervaring.’ (EP 2675-3185).

Kleine dingen kunnen voor anderen veel betekenen. Je hoeft daarvoor niet per se religieus te zijn, maar het hoort wel bij het geloof. Praktisch dienstbetoon en het geven van tijd en aandacht geven een stuk erkenning bij de ander en openingen tot gesprek. Diaconaat laat iets zien van wie je bent en wat je belangrijk vindt.

Nou, de Heer Jezus zegt het al: “als je de ander dient, dien je mij.” Als je Jezus dient, kan je die ander dienen. Dus dat heeft een hele grote betekenis, ik denk ook dat je dat uitdraagt, dat mensen het zien. Soms zeggen mensen dat ook tegen mij, ook al weten ze niet dat ik christen ben, van: wat heb jij?

- Hetty (29), EP 13817-14256

Twee respondenten dragen voorbeelden aan van het effect van diaconale betrokkenheid. Beide voorbeelden komen uit de dagelijkse werksfeer. Marije (47) ervaart bij haar werk in de zorg dat ze steun kan geven aan bewoners en ‘Dat je soms twijfels weg kunt nemen bij iemand of hoop kunt geven, dat er meer is tussen hemel en aarde. Ja, dat is het eigenlijk wel.’ (EP 19716-19907). Ook geeft ze een praktisch voorbeeld:

We hebben ook iemand die ’s morgens onrustig kan zijn en verdrietig. Dan zet je een bandje op met kerkelijke muziek, dan wordt hij weer rustig. En dan denk ik: ja, daar help je toch weer iemand mee, zodat hij zich wat beter voelt. Het zijn maar kleine dingen, maar die zijn van groot belang.

- Marije (47), EP 20088-20799

Gerard probeert als zakenman niet telkens het onderste uit de kan te halen. Ook daar voelt hij zich geroepen er te zijn voor anderen: ‘Dat zou iedereen moeten doen, dan is de wereld heel anders, denk ik.’ (EP 22203-23305).

Ad C - Het samengaan van dienen en getuigen (9)

Uitspraken over hoe dienen en getuigen in de praktijk kunnen samengaan hebben we gelabeld als leereffecten voor de persoonlijke ‘integrale’ missionaire presentie. ‘Integral mission’ blijkt vanuit verschillende perspectieven te kunnen worden benaderd. De wijkpredikant steekt theologisch in en merkt op ‘Dat het Evangelie dus absoluut zo’n reikwijdte heeft dat het heil vervoegd wordt in allerlei facetten van het leven’ (Maarten (55), EP 22077-22201). Altijd is er daarom weer een hoopvol perspectief in een situatie: ‘Gods creativiteit mag je dan doorvertalen in de dingen van het leven’. Zijn voorganger benadrukt dat ‘bij een gemiddeld mens de daden eerder binnen komen en raken dan woorden. Die kunnen goedkoop zijn. Daden raken dieper. Woorden hebben

daden nodig.’ (Frits (56), EP 11683-11835). *Integral mission* kan ook ecclesiologisch worden ‘ingevuld’. In de gemeente als lichaam van Christus bestaan verschillende gaven. Gerard: ‘De een is goed diaconaal en de ander is begaafd in het praten’ (EP 29198-30632). Zo kan de gemeente als geheel dienen en getuigen combineren. Anderen wijzen op het belang van geduld, voorzichtigheid en betrouwbaarheid in diaconale situaties. Het gelovige diaconale handelen wordt anders ongeloofwaardig.

Ad D - Houding naar de ander (4)

Missionaire presentie begint met de bereid tot luisteren. Die ‘pastorale’ luisterhouding is de ingang naar levensverhaal van mensen.

Ik ben gaan zitten, stil en luisterend, en het hele verhaal kwam eruit. [...] Als de ander het noodzakelijk vindt om te praten, dan is dat zo en zul je er tijd voor moeten nemen. Dus ik ben gaan zitten en heb het gewoon aangehoord. Dan moet je iemand ook in zijn waarde laten en niet onderbreken, want die vindt het belangrijk om het te vertellen. En als je op die manier kijkt, ga je ook op die manier luisteren.

- Herman (38), EP 42457-43602

Bea oriënteert zich daarbij op hoe Jezus omging met mensen:

Ja, geloven blijft leren. Ik raak steeds meer onder de indruk hoe de Heer Jezus in elke situatie inzoomde op de persoonlijkheid van mensen. Dat houd ik steeds meer voor ogen: Hij ziet echt de mens in zijn uniekheid en niet een deel van de groep of gemeente. Nee, de unieke mens. Dat probeer ik wel steeds meer te ontdekken. Dus naast de gebrokenheid die je wel zeker bij mensen ervaart, de verbittering ook, of de teleurstelling, toch zoeken naar de mens die God bedoeld heeft om te laten opbloeien tot Zijn eer. En daarin wil ik stimuleren, heel positief bezig zijn.

- Bea (61), voorzitter HVD, EP 6919-7494

Ad E - Oordeelsvorming over mensen buiten de kerk (3)

Door diaconale ervaringen leren kerkleden om minder zwart-wit en meer genuanceerd te denken over mensen buiten de kerk. Ze ontwikkelen nieuwe inzichten en vaardigheden om het geloof op gepaste wijze ter sprake te brengen.

Ik moet bijvoorbeeld denken aan meer begrip voor mensen van buiten de kerk. Dat is wel zeker, echt, dat heb ik ook wel geleerd in de loop van de tijd. Hoe leeft hij of zij en waarom doet hij of zij dat zo? Dan kun je wel eens een gesprek aangaan.

- Herman (38), EP: 45633-46246

Ad F - De presentie van God (3)

Soms wordt in diaconale situaties Gods aanwezigheid God ervaren, zowel door hulpbieders als hulpontvangers. Herman vertelt over de reactie van een oudere vrouw op huisbezoek: ‘Ze heeft ook geuit dat ze het fijn vond dat ik kwam, en wat ik al eerder zei: dat ik door God gestuurd was en dat ik nog maar een keer moest komen’ (EP 42457-

43602). Evangelist Chris (58) wijst er op dat Christus aanwezig is in de dynamiek van het diaconale handelen, al ziet niet iedereen dat. ‘En dus liggen de woorden [over Christus, AR] daar ook niet zo heel ver bij vandaan’ (EP 55807-57943).

e. Lessen voor de kerkelijke missionaire presentie

Persoonlijke ervaringen leveren ook inzichten op voor de kerkelijke missionaire presentie. Het aantal opmerkingen hierover is echter beperkt en voornamelijk afkomstig van leidinggevend (13 van de 16). De opmerkingen zijn zeer divers. Tabel 9.17 maakt deze diversiteit zichtbaar. Uitspraken over ‘integrale kerkelijke missionaire presentie’ vallen binnen de categorieën A en F.

Tabel 9.17. *Leereffecten voor de kerkelijke missionaire presentie (Oude Kerk, n=13).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>De geestelijke dynamiek van kerkelijke diaconale presentie</i>	5
B	<i>De wervende rol van de kerk</i>	3
C	<i>Oordeelsvorming over mensen buiten de kerk</i>	2
D	<i>Elkaar inspireren om uit het geloof te leven</i>	2
E	<i>Effecten van diaconaat op de relatie met omgeving</i>	2
F	<i>Belang van verscheidenheid in de missionaire presentie</i>	1
G	<i>Effectief missionair beleid ontwikkelen</i>	1
<i>Totaal</i>		16

Ad A - De geestelijke dynamiek van kerkelijke diaconale presentie (5)

Chris (58), evangelist-diaconaal consultant, benadrukt de geestelijke dynamiek die met het diaconale handelen gepaard gaat. Voor hem stelt de kerk Christus present in haar diaconale handelen (vgl. categorie D, persoonlijke missionaire presentie). Wijkpredikant Maarten (55) spreekt de wens uit dat gemeenteleden dit gaan ontdekken. Het gaat volgens hem niet alleen om het geestelijke, maar om alle aspecten van het leven. Het geloof is een levenshouding die in het licht staat van een nieuw bestaan. Het diaconale handelen is daarvan een aspect: ‘En het zou natuurlijk heel mooi zijn als we ook samen ontdekken dat dit handelen ook werkelijk het kanaal is waardoor God nu bezig is, dat we ons daar bewust van zijn. [...] dit is zoals God nu bezig is, dat we concreet heil van Hem mogen zien gebeuren’ (EP 32984-33343).

Ad B - De wervende rol van de kerk (3)

Twee respondenten benadrukken de wervende rol van de kerk. Bram (60) is van mening, op grond van zijn ervaring in het bezoekwerk, dat er mensen zijn die wel weer een voet in de kerk zouden willen zetten. Met meer openheid en gastvrijheid kan de kerk hen misschien ook in reguliere diensten ‘over de streep trekken’ (EP 13546-14235). De wijkpredikant gaat een stap verder. Volgens hem moet de kerk leren dat het niet draait om ‘om onze eigen toko’ – het in stand houden van het instituut -, maar om de kerk als een wervende beweging voor Gods Koninkrijk (EP 37153-37374).

Ad C - Oordeelsvorming over mensen buiten de kerk (2)

Diaconaat leert kerkleden om genuanceerder te spreken over mensen buiten de kerk. Volgens de voorzitter van de HVD is dat hard nodig in de Oude Kerk:

In onze gemeente hebben ze toch nog wel het zwart-wit denken. Je gelooft en weet het als christen eigenlijk beter dan die heiden die niet gelooft, dat is echt een kwalijke zaak.
- Bea (61), EP 27614-27819

Mensen binnen de kerk schieten soms in een verdedigende rol als er in (diaconale) contacten kritiek op de kerk wordt gegeven. Ze moeten beseffen dat dit geen persoonlijke aanval is, maar leren zich af te vragen wat er achter zo’n reactie kan zitten.
- Johan, 61, EP 45327-45709.

Ad D - Elkaar inspireren om uit het geloof te leven (2)

Door diaconale ervaring kun je ontdekken wat het betekent om uit geloof te leven. Voor Herman is dit een reden om medekerkleden aan te sporen hun naaste ook in kleine dingen te dienen: ‘het houdt niet op als je de kerk uit stapt’ (EP 33240-33921). Hetty heeft geleerd om de Heilige Geest om leiding te vragen. Anderen kunnen daar ook wat aan hebben: ‘Ik denk dat je elkaar daarin wel scherp kunt houden, dat is wel belangrijk.’ (EP 18078-18305).

Ad E - Belang van verscheidenheid in de missionary presentie (2)

De kerk moet volgens Bea veel meer verscheidenheid leren in haar presentie. Ze moet ten dienste staan van de samenleving, maar heeft tegelijkertijd het recht om de kern waarvoor ze staat duidelijk te communiceren (EP 27875-28423). Die verscheidenheid wordt volgens Bram mogelijk door de verscheidenheid aan gaven in de gemeente: ‘De één is goed diaconaal en de ander is begaafd in het praten’ (EP 29198-30632).

Ad F - Effecten van diaconaat op de relatie met de omgeving (1)

Diaconaal handelen in de wijk heeft volgens wijkpredikant Frits een positief effect op de relatie van de kerk met haar omgeving. Een vuurwerkopruiactie met nieuwjaar

gaf openingen voor gesprek; de start van het missionair-diaconaal centrum Markt10 leidt tot meer verbinding met de buurt.

Ad G - Effectief missionair beleid ontwikkelen (1)

Diaconale ervaringen kunnen helpen om (missionair) beleid te ontwikkelen dat aansluit op de realiteit van alledag (vgl. categorie A, algemene leerpunten kerkelijk handelen).

9.5.3. Tussenbalans: leerervaringen van diaconaal handelen

Voor we nagaan wat diaconale ervaringen betekenen voor de Oude Kerk als geheel, vatten we de leereffecten kort samen. In de survey geeft bijna de helft van de respondenten (46,3%) aan in de afgelopen drie maanden diaconaal betrokken te zijn geweest door het geven van extra aandacht, zorg of hulp. 37,5% van de respondenten beschreef een concreet voorbeeld waarop werd doorgevraagd. Tweederde van hen zegt hieruit iets geleerd te hebben. Omgerekend is dit een kwart van alle respondenten, een op de vier meelevende kerkleden. Wat leren zij vooral? De helft van de door hen genoemde leereffecten heeft betrekking op het eigen diaconale handelen, de andere helft met name op God en het eigen geloof en het functioneren van kerk en samenleving.

Dertien interviews met leidinggevenden en diaconaal betrokken kerkleden bevestigen en verdiepen dit beeld. Per persoon zijn gemiddeld dertien uitspraken gelabeld als leereffecten. De onderlinge spreiding is echter aanzienlijk en lijkt samen te hangen met de hoeveelheid diaconale ervaring en het reflectieve vermogen van de respondenten. Beide factoren spelen een rol. De diaconaal betrokken leden scoren duidelijk meer leereffecten dan de ondervraagde leidinggevenden. Driekwart van de leereffecten zijn persoonlijk gericht, een kwart heeft betrekking op de kerkelijke gemeente. Bijna tweederde hiervan is afkomstig van twee personen, waarbij één van de predikanten er uitspringt.

Van de leereffecten heeft zestig procent betrekking op het diaconale handelen zelf. In aanvulling op de survey worden binnen de interviews twee nieuwe subcategorieën gevonden: kennis van medemensen en kenmerken van goede hulp. De overige leereffecten (40%) zijn uitspraken over missionaire presentie, opgevat als getuigen van het geloof. Deze betreffen het belang van diaconale presentie voor het geloofsgetuigenis, het samengaan van dienen en getuigen en het (leren) spreken over het geloof. Per persoon wordt gemiddeld één les genoemd voor de kerkelijke missionaire presentie. Deze lessen zijn zeer divers. Alleen opmerkingen over de geestelijke dynamiek die gepaard gaat met het diaconale handelen springen er enigszins uit. Enkele respondenten ervaren dat God aanwezig is in en door het diaconale handelen.

9.6. BETEKENIS VAN LEERERVARINGEN VOOR DE GEMEENTE

9.6.1. Delen van leerervaringen

De leerervaringen zijn hierboven gedetailleerd in beeld gebracht. Maar worden ze door de respondenten ook als betekenisvol ervaren, belangrijk om te delen met anderen? In de survey stelden we hierover twee vragen: wie kunnen hier vooral iets uit leren en in welk opzicht zijn deze ervaringen leerzaam? Zeventig procent is van mening dat de persoonlijke leerervaringen ook voor anderen belangrijk zijn (tabel 9.18).

Tabel 9.18. *Wie kunnen er vooral iets leren uit deze ervaringen? (Oude Kerk, n=53).*

BELANGHEBBENDEN BIJ LEERERVARINGEN	AANTAL	%
<i>Vooral ikzelf</i>	16	30
<i>Zowel ikzelf als anderen in mijn kerkelijke gemeente</i>	35	66
<i>Vooral anderen in mijn kerkelijke gemeente</i>	2	4
<i>Totaal</i>	53	100

Tabel 9.19. *In welke opzicht zijn deze ervaringen vooral leerzaam?*

Meerdere antwoorden mogelijk (Oude Kerk, n=53).

REDENEN WAAROM ERVARINGEN LEERZAAM ZIJN	AANTAL	%
Om meer of anders betrokken te zijn bij mensen met moeilijkheden	44	83
Om meer of anders betrokken te zijn op God en zijn bedoelingen	43	81
Om meer of anders te gaan bidden voor medemensen	32	60
Om meer open te staan voor mensen met andere achtergronden	20	38
Om meer of anders te gaan getuigen van het geloof naar mensen buiten de kerken	16	30
Om onze zondagse diensten beter af te stemmen op mensen van buiten de kerken	5	9
Anders, n.l.	5	9
Antwoorden bij 'anders': De naaste lief te hebben als onszelf Geloofsvragen-twijfel serieus nemen en niet afdoen met bidden maar dan komt het goed Gemeenschap vanuit de kerkdiensten versterken. Om meer tot ons doel te komen wat God heeft... of anders gezegd: minder egoïstisch Zonder vooroordelen met mensen omgaan		

Dat roept de vervolgvraag op waarom diaconale ervaringen leerzaam zijn (tabel 9.19). Vier op de vijf respondenten geven aan dat deze hun zowel leren om meer of anders betrokken te zijn bij mensen met moeilijkheden als op God en zijn bedoelingen. Mogelijk is hier sprake van een samenhang. De hoge respons van 60% bij het meer of anders gaan bidden voor medemensen wijst in die richting. De vragen over de missionaire betekenis van deze ervaringen scoren lager. Ruim één derde geeft aan meer open te staan voor mensen met andere achtergronden, bijna een derde onderschrijft de stelling dat ervaringen helpen om meer of anders te getuigen. Ter relativering: het gaat hierbij om twintig respectievelijk zestien personen uit een groep van 164 respondenten. De uitspraak over het beter afstemmen van de diensten scoort opvallend laag. Men vindt de eigen ervaringen hiervoor niet relevant, mogelijk omdat men zelf geen invloed heeft op deze diensten.

Maar worden diaconale ervaringen ook gedeeld, met wie en op welke plekken? Deze vraag werd gesteld aan alle respondenten met diaconale ervaringen, ook aan degenen die eerder aangaven hieruit niet iets geleerd te hebben (tabel 9.20).

Tabel 9.20. *Hebt u met anderen in uw kerkelijke gemeente over deze ervaring gesproken? (Oude Kerk, n=74).*

	AANTAL	%
<i>Ja</i>	33	45
<i>Nee</i>	41	55

Een minderheid blijkt zijn diaconale ervaring met anderen gedeeld te hebben. Het aantal van 33 betreft ongeveer 20% van het totale aantal respondenten. Een op de vijf gemeenteleden deelt diaconale ervaringen dus met anderen. Uit tabel 9.21 blijkt dat hier vrijwel altijd met belangstelling op gereageerd wordt.

Tabel 9.21. *Hoe werd er gereageerd toen u sprak over deze ervaring? (Oude Kerk, n=37).*

MATE VAN BELANGSTELLING	AANTAL	%
Met veel belangstelling	11	30
Met belangstelling	24	65
Met weinig belangstelling	1	3
Zonder enige belangstelling	1	3
<i>Totaal</i>	<i>37</i>	<i>100</i>

Tabel 9.22. *Op welke manier hebt u over uw ervaring gesproken? Meerdere antwoorden zijn mogelijk. (Oude Kerk, n=33).*

MANIEREN WAAROP WORDT GESPROKEN OVER DIACONALE ERVARINGEN	AANTAL	%
In een persoonlijk contact met iemand	27	82
In mijn gemeentekring of gemeentegroep	11	33
Met onze predikant / voorganger	6	18
Met een diaken	6	18
Tijdens een kerkelijke activiteit (anders dan kring/groep of dienst)	5	15
Met een ouderling	3	9
Op een andere manier dan genoemd	3	9
Tijdens een dienst op zondag	1	3
In mijn jeugdgroep	0	0

Op welke plekken worden diaconale ervaringen gedeeld (tabel 9.22)? Dit gebeurt vooral in persoonlijke contacten, met individuele ambtsdragers en binnen kringen; slechts af en toe binnen andere kerkelijke activiteiten. Het delen gebeurt binnen relaties waarin sprake is van veiligheid en vertrouwen.

9.6.2. Effecten op het missionaire en diaconale denken en handelen

In § 9.3.5. gaven we een samenvatting van het overheersende missionaire paradigma in de Oude Kerk. De gevonden leereffecten blijken hier nauw bij aan te sluiten. De diaconale presentie van de kerkleden leidt niet tot andere opvattingen over de kern van het theologische paradigma: de noodzakelijkheid van het geloof in Jezus Christus voor alle mensen, binnen en buiten de gemeente, en het belang van een dienend leven in navolging van Christus. Wel worden overtuigingen hierover versterkt, met name de opvatting dat betrokkenheid en hulpvaardigheid belangrijk en onmisbaar zijn voor het geloofsgetuigenis van christenen en kerken. Ook leren kerkleden ‘al doende’ over hoe anderen op een goede manier geholpen kunnen worden en dat zij in deze contacten op een respectvolle manier over het geloof kunnen spreken. Diaconale betrokkenheid blijkt een rijke leeromgeving, met name wanneer betrokkenen bereid en in staat zijn om op hun spreken en handelen te reflecteren. Een ruime meerderheid beleeft diaconale ervaringen als verrijkend voor de eigen relatie met God en de betrokkenheid bij medemensen, bijvoorbeeld in gebed. Een op de drie leert om meer open te staan

voor mensen met andere achtergronden of om meer of anders te getuigen van het geloof naar mensen buiten de kerken.

Als er al sprake is van een missionaire paradigmaverandering lijkt deze met name zichtbaar te worden in het ontdekken van de geestelijke dynamiek die met diaconaat verbonden is. Het geloof werkt door in het diaconale handelen en soms wordt ervaren dat God zich in het diaconale handelen openbaart aan hulpbieder en hulpvrager. Het zijn vooral theologisch geschoolde leidinggevendenden die hier opmerkingen over maken.

Eén op de vijf kerkleden was in de afgelopen drie maanden diaconaal betrokken en heeft hierover verteld aan anderen. Dit gebeurt volgens de survey vrijwel uitsluitend in situaties waar veiligheid en vertrouwen gegarandeerd zijn: in persoonlijke contacten, met ambtsdragers en binnen kringen. Uit de interviews blijkt dat dit ook gebeurt in andere veilige 'kringen' zoals de kerkenraad en de HVD en binnen kleine groepjes op bijvoorbeeld gemeenteavonden en vrouwenochtenden. Ook is een aantal ervaringen op verzoek van de kerkenraad op anonieme wijze gedeeld achterop de weekbrief (zie hierna in § 9.8.2). Deze aanvullingen laten zien dat de kerkenraad zich bewust is van de waarde van diaconale ervaringen en naar wegen zoekt om deze te delen met de gemeente. Zij geeft hiermee bewust impulsen aan de missionaire presentie van de kerkelijke gemeente. Ze doet dit vanuit het verlangen om een 'dienende gemeente' te zijn in haar omgeving en vanuit de overtuiging dat dienst op een natuurlijke manier ruimte schept voor getuigenis. Dit verlangen wordt ook omgezet in daden. De gemeente is in toenemende mate als 'instituut' betrokken bij kerkelijke en interkerkelijke diaconale activiteiten, onder meer via haar nieuwe missionair-diaconale centrum.

9.7. PERSOONLIJKE LEERPATRONEN

Met persoonlijke leerpatronen bedoelen we de min of meer vaste manier waarop individuele leden (al dan niet) leren uit hun diaconale ervaringen. In dit onderzoek proberen we deze patronen af te leiden uit de resultaten van survey en interviews. De hoofdlijnen van deze resultaten vatten we voor de Oude Kerk als volgt samen:

- a. Binnen de gemeente zijn drie cirkels te zien van diaconale betrokkenheid. Een diaconaal actieve kern van ca. 5-10% van de respondenten is vrijwel wekelijks of dagelijks bij drie of meer personen of huishoudens betrokken. Daarnaast is er een brede groep van ca. 35-40% die af en toe extra aandacht, zorg of hulp geeft aan mensen. De derde cirkel betreft de 50-60% van de leden die aangeven 'in de afgelopen 3 maanden' niet betrokken te zijn geweest bij anderen of die zelf hulp of zorg ontvangen, met name ouderen (9%).

- b. Binnen de groep diaconaal betrokken leden in de survey kan onderscheid worden gemaakt tussen leden die leren uit diaconale ervaringen en leden die dit niet doen. Tweederde zegt iets te leren, een kwart is hierover onzeker. Slechts 8% meent niet iets geleerd te hebben. Dit beeld wordt bevestigd in de interviews door de aantallen gelabelde leereffecten per persoon. Enkele respondenten springen er duidelijk uit, waaronder de beide predikanten. Diaconaal betrokken leden formuleren duidelijk meer persoonlijke leereffecten dan leidinggevend. Het kunnen formuleren van leereffecten lijkt samen te hangen met de combinatie van diaconale ervaring en reflectief vermogen.
- c. Er is verschil tussen leden die leerervaringen wel of niet belangrijk vinden voor anderen. Zeventig procent is van mening dat persoonlijke leerervaringen ook voor anderen belangrijk (kunnen) zijn.
- d. Diaconaal leren vindt zowel spontaan plaats als via bewuste persoonlijke of gemeenschappelijke reflectie. Reflecteren bevordert het leren uit ervaringen (§ 4.3.1). Betekenisvolle reflectie lijkt samen te hangen met bereidheid tot reflectie (motivatie), attitude en vaardigheid (competentie) en het aanbieden van geschikte, veilige gelegenheden (veiligheid).
- e. Niet iedereen die leerervaringen opdoet, deelt deze met anderen. Sommigen vinden hun diaconale ervaringen hiervoor te persoonlijk of te vertrouwelijk. Anderen denken dat hun ervaringen niet interessant zijn voor anderen (30%). Alleen als er sprake is van voldoende veiligheid en vertrouwelijkheid worden leerervaringen door gemeenteleden gedeeld in persoonlijke relaties, in kleine groepen en via anoniem gepubliceerde verhalen.
- f. Er wordt op verschillende niveaus geleerd. Diaconaal betrokken leden leren het vaakst m.b.t. hun persoonlijke houding en handelen (volgens tabel 9.14 betreft dit in de Oude Kerk driekwart van de respondenten). Daarnaast wordt regelmatig geleerd over medemensen, God en het eigen geloof en het functioneren van kerk en samenleving. Theologisch geschoolde leidinggevenden uit de Oude Kerk leren tevens op conceptueel niveau (theologisch, missiologisch, ecclesiologisch).

In hoofdstuk 12, waar we de resultaten van het veldonderzoek samenvatten en hierop reflecteren, zullen we een typologie presenteren van diaconale leerpatronen die op deze hoofdlijnen is gebaseerd. De belangrijkste conclusie die we nu al trekken is dat er binnen de gemeente onderscheid gemaakt kan worden tussen verschillende groepen diaconaal betrokken leden. Sommigen leren meer dan anderen, omdat hun bereidheid en vermogen tot reflectie groter zijn dan die van anderen. Sommigen zijn bereid zijn om hun leerervaringen te delen met anderen in hun kerk omdat ze ervan overtuigd zijn

dat deze ook voor anderen interessant zijn, anderen niet. Of leerervaringen ook werkelijk gedeeld worden blijkt samen te hangen met de aanwezigheid van geschikte, veilige plekken en gelegenheden. Dit brengt ons als vanzelf bij de vraag welke factoren het collectieve leren in een kerkelijke gemeente beïnvloeden. Die vraag proberen we nu voor de Oude Kerk te beantwoorden.

9.8. FACTOREN DIE HET COLLECTIEVE LEREN BEÏNVLOEDEN

9.8.1. Bevorderende en belemmerende factoren

In de interviews zijn alle uitspraken gelabeld die iets zeggen over de factoren die het gemeenschappelijke leren bevorderen of belemmeren. We hebben deze vervolgens in vier hoofdgroepen ingedeeld (sets van factoren) die elk een eigen perspectief vertegenwoordigen op het collectieve leren uit diaconale ervaringen: sociologisch, psychologisch, religieus en agogisch. Onder sociale en culturele factoren verstaan we invloeden vanuit de lokale en kerkelijke cultuur op het gedrag van de onderzochte kerkleden, toegespitst op de manier van samenleven. Met individuele factoren bedoelen we de persoonlijkheidskenmerken waarin individuele mensen zich van anderen onderscheiden. Bij godsdienstige factoren gaat het om de geloofsovertuigingen (theologie) en geloofsbeleving (spiritualiteit) van de betrokken kerkleden en geloofsgemeenschap. Met organisatorische factoren bedoelen we de manier waar bestuur en leiderschap functioneren en leiding wordt gegeven in en aan kerkelijke activiteiten. Het perspectief is daarom agogisch: hoe wordt er in de gemeente leiding en begeleiding gegeven? Ook de wijze waarop een kerk is georganiseerd en gestructureerd zou het missionair-diaconale leerproces mee kunnen bepalen, maar in de interviews leggen de respondenten vooral nadruk op de manier waarop zij als leidinggevend invulling geven aan hun taak binnen de gegeven structuren. Hierover worden relatief veel opmerkingen gemaakt (tabel 9.23a). De set kerkelijke factoren beslaat 62,5% van de positief gestelde uitspraken (70 van de 112). Deze factoren bleek verdeeld te kunnen worden in drie subcategorieën: leiderschap, bestuur en activiteiten (tabel 9.23b). Het is vooral de stimulerende rol van leidinggevend die er uitspringt (37 uitspraken, oftewel een op de drie uitspraken over bevorderende factoren).

Wanneer we in tabel 9.23a de aantallen uitspraken over bevorderende en belemmerende factoren met elkaar vergelijken dan valt op dat deze min of meer in evenwicht zijn bij de sociaal-culturele en de individuele factoren. Dat geldt ook voor het bestuurlijke functioneren van de kerkenraad (D-2). Over de manier waarop leidinggevend functioneren (D-1) en waarop aan kerkelijke activiteiten invulling wordt gegeven (D-3) zijn de respondenten voornamelijk positief. Hierover worden nauwelijks negatieve opmerkingen gemaakt. Dat geldt ook voor de religieuze factoren, de respon-

Tabel 9.23a. *Factoren die het leren uit diaconale ervaringen beïnvloeden (Oude Kerk, n=13).*

SETS VAN FACTOREN	PERSPECTIEF	UITSPRAKEN OVER BEVORDERENDE FACTOREN	UITSPRAKEN OVER BELEMMERENDE FACTOREN
A <i>Sociale en culturele factoren</i>	Sociologisch	12	16
B <i>Individuele factoren</i>	Psychologisch	16	17
C <i>Godsdienstige factoren</i>	Religieus	14	2
D <i>Organisatorische factoren</i>	Agogisch	70	17
<i>Totaal aantal uitspraken</i>		<i>112</i>	<i>52</i>

denten ervaren deze vooral als bevorderend voor het diaconale leerproces. We behandelen de categorieën nu een voor een om te ontdekken hoe deze verschillen te verklaren zijn. Achter de categorieën herhalen we tussen haken de gemaakte aantallen opmerkingen (bevorderend/belemmerend).

Tabel 9.23b. *Organisatorische factoren die het leren bevorderen (Oude Kerk, n=13).*

KERKELIJKE FACTOREN	UITSPRAKEN OVER BEVORDERENDE FACTOREN	UITSPRAKEN OVER BELEMMERENDE FACTOREN
D-1 <i>Leiderschap (rolvervulling leidinggevend)</i>	37	4
D-2 <i>Bestuur (functioneren kerkenraad)</i>	14	11
D-3 <i>Activiteiten (invulling kerkelijke activiteiten)</i>	19	2
<i>Totaal</i>	<i>70</i>	<i>17</i>

Ad A - Sociale en culturele factoren (12/16)

Verschillende opmerkingen hebben betrekking op de intensiteit van het onderling contact in de gemeente, de betrokkenheid op elkaar en de interesse in elkaars leven.

We zouden hiervoor de term sociale cohesie kunnen gebruiken, opgevat als de onderlinge samenhang in de gemeenschap. De ouderling vorming & toerusting merkt op dat onderling contact een voorwaarde is om persoonlijke ervaringen spontaan te delen. ‘Soms, heel spontaan, zie je weleens van die momenten, maar dan zie ik het gebeuren bij de mensen die elkaar goed kennen’ (Johan (61), EP: 26680-26810). Binnen een grote gemeente als de Oude Kerk spreekt sociale samenhang niet vanzelf. Meerdere respondenten maken hierover kritische opmerkingen: ze ervaren weinig onderling contact, de leden kennen elkaar onvoldoende, ze zijn onbekend met wat anderen in hun dagelijks leven doen. Ook wordt er een scheiding ervaren tussen oud en jong. Dit belemmert het onderling delen van ervaringen. Daarbij signaleert iemand dat jonge mensen gemakkelijker over hun geloofservaringen en bijbehorende gevoelens spreken dan ouderen. Er is in dit opzicht sprake van een generatieverschil. Veelkleurigheid in de gemeente kan de onderlinge uitwisseling volgens iemand verrijken, maar in de Oude Kerk is hier nauwelijks sprake van. Volgens Herman leert de praktijk in de gemeente dat mensen terugkomen op een verhaal dat je eerder verteld hebt (EP 30843-31445). Bram signaleert dat sommige mensen niet de gewoonte hebben om vanuit zichzelf persoonlijke ervaringen te delen. Het stimuleert dan als anderen erover beginnen (EP 43198-43288).

De Oude Kerk wordt volgens één van de leidinggevenden in sterke mate beïnvloed door de cultuur van de ‘oorspronkelijke’ Veenendaalse bevolking die tot in de jaren zeventig tamelijk homogeen was. Deze cultuur belemmert volgens sommigen zowel het delen van persoonlijke ervaringen als het vermogen om hieruit te leren. Oudere Veenendalers zijn merendeels lager opgeleide hardwerkende arbeiders die niet gewend of gestimuleerd zijn om kritisch te reflecteren. Er wordt onderling wel veel gedeeld en besproken, maar dat is minder vanzelfsprekend voor zaken die je persoonlijk bezighouden. Ook steken mensen niet gauw hun hoofd boven het maaiveld, uit angst voor afwijzende reacties (‘wie denk je wel dat je bent’). Dit belemmert het delen van ervaringen en een gezamenlijk leerproces (EP 18648-19388). Over persoonlijke zaken zijn mensen behoorlijk introvert. Er is schroom en onzekerheid om met persoonlijke vragen naar buiten te treden uit angst voor afwijzing. Kritiek wordt vaak emotioneel geuit en door de ontvanger ervaren als afwijzing. Door de generaties heen lijken mensen zo gesocialiseerd te zijn. Gewone mensen kregen of namen weinig ruimte om hun persoonlijke mening naar voren te brengen. Ook hebben veel oorspronkelijke Veenendalers moeite om zich in anderen in te leven. Dat gebrek aan inlevingsvermogen belemmert de reflectie op het eigen handelen (Johan, EP 19954-23014). Een laatste punt dat genoemd wordt is de associatie met schools leren. Zodra je gaat appelleren aan leren, worden sommigen volgens Bea ongemakkelijk. Mensen willen niet dat iets te verplichtend wordt in de kerk of dat de kerk te schools wordt (Bea, HVD-voorzitter, EP 33737-33998).

Ad B - Individuele factoren (16/17)

De cultuur van een gemeenschap vormt mensen en daarmee hun bereidheid en vermogen tot reflectie op ervaringen. Tegelijk zijn er ook verschillen waarneembaar die terug te leiden zijn tot persoonlijke kenmerken. De opmerkingen hierover van de respondenten uit de Oude Kerk hielden elkaar min of meer in balans. De bevorderende en belemmerende kenmerken vormen in de meeste gevallen elkaars spiegelbeeld. Om dit te illustreren vatten we ze samen in tabel 9.24.

Tabel 9.24. *Persoonlijke kenmerken die het diaconale leren beïnvloeden (Oude Kerk, n=13).*

KENMERKEN DIE LEREN BEVORDEREN	GENOEMDE BELEMMERINGEN
1 <i>Eigen diaconale ervaringen die indruk hebben gemaakt (persoonlijk, als vrijwilliger, als professional)</i>	Gebrek aan diaconale ervaringen en het niet bewust zijn van de mogelijke betekenis van ervaringen
2 <i>Enthousiasme en vrijmoedigheid</i>	Algemeen: ervaringen niet in het openbaar durven delen, geremdheid in groepsverband, gebrek aan vrijmoedigheid, angst voor de reacties van anderen Ouderen: niet gewend zijn om met ervaringen naar buiten te treden Professionals in de zorg: geen behoefte aan delen ervaringen in de gemeente, gebeurt al met collega's
3 <i>Emotionele stabiliteit en geestelijke gerijpheid</i>	Weerstand tegen aandacht vragen voor eigen diaconale inzet: ongepast, hechten aan anonimiteit, geen behoefte aan aandacht, 'iets' houdt je tegen, angst Zelfbescherming: delen ervaringen maakt eigen emoties los Onzekerheid vanwege de neiging jezelf te gaan vergelijken met anderen
4 <i>Openheid naar anderen, interesse en leergierigheid</i>	Gebrek aan interesse of selectieve belangstelling
5 <i>Vaardigheid in luisteren, vragen stellen, verwoorden en reflecteren</i>	Ervaringen niet kunnen verwoorden Moeite hebben om een gesprek te beginnen Moeite met zelfstandige reflectie op ervaringen Onvermogen om leerervaring over te brengen

De categorieën zijn niet scherp van elkaar te onderscheiden. Onwil en onvermogen beïnvloeden elkaar en remmen het enthousiasme om ervaringen te delen. Dit lijkt te

spelen bij argumenten die op het eerste gehoor legitiem overkomen als ‘aandacht vragen voor jezelf is ongepast’ en ‘ik wil hier niet over praten vanwege anonimiteit’. Respondenten die zekerder zijn van zichzelf en meer overtuigd van het belang van ervaringen delen, brengen deze argumenten niet naar voren. In plaats daarvan zoeken zij naar wegen om op een verantwoorde manier ruimte te scheppen voor ervaringsverhalen.

Als je hele nare dingen meemaakt, helpt dat je om je in de schoenen van mensen te verplaatsen en niet te gemakkelijk dingen van de kansel te roepen. Anders worden je woorden goedkoop.

- Frits (56), predikant, EP 15546-15729

Als je ergens enthousiast over bent, gaat het vaak vanzelf met het delen. Je kunt elkaar aanmoedigen, anderen aansteken. Zo zou ik het doen, gewoon vertellen.

- Herman (38), EP 21352-21517

Als je zelf weet waar je staat en hoe je erover denkt, dan ben je ook een gedegen gesprekspartner. Als je zegt: ik weet het niet of ik vind het moeilijk...dat schiet niet op. En dat is mooi, het maakt je rijker en het is ook fijn als je er anderen mee kunt helpen.

- Marije (47), EP 32900-33328

Ad C - Godsdienstige factoren (14/2)

Geloofsovertuigingen en geloofsbeleving blijken het diaconale leren in de Oude Kerk op een positieve manier te beïnvloeden. Bijvoorbeeld het besef, verwoord door één van de predikanten, dat daden nodig zijn om woorden geloofwaardig te laten overkomen en dat het vreugde geeft om door God gebruikt te worden voor anderen. Of een preek die gemeenteleden zo raakt dat ze spontaan na afloop ervaringen delen met elkaar. Bidden helpt Herman om echt open te staan voor de ander en goed te luisteren. Leren en handelen vallen hier als het ware in elkaar:

Het hoeft niet per se van tevoren met de ogen dicht en de handen samen, maar het kan ook tijdens het verhaal. Maar God geeft je wel het geduld, want af en toe ben ik helemaal niet zo geduldig om daar maar te zitten. (...) Vooraf wist ik niet eens wat mij te wachten stond, dus dan kan ik vooraf wel bidden, maar ik kwam eigenlijk alleen een boekje brengen. Dat werkt dan niet, maar het bidden kwam in de huiskamer zelf. Nu helpt het gebed mij echt.

- Herman (38), EP 53100-54165

Het lezen van de Bijbel functioneert op een vergelijkbare manier. Het zet aan tot diaconaal handelen, maar kan ook helpen om met moeilijke situaties om te gaan. Voor Hetty is een kring een geschikte leeromgeving om hierin te groeien:

De Bijbel is niet altijd direct toe te passen in de praktijk, dan is het weleens fijn als je wat meer kennis hebt. Of wat meer zienswijzen hoort, dus bijvoorbeeld van gemeenteleden. Ik zou wel graag daarom meer naar een Bijbelkring willen om daar wat meer over te leren, iets meer diepgang.

- Hetty (29), EP: 22338-22665

Ad D-1 Kerkelijke factoren: leiderschap (37/4)

Een derde van alle uitspraken gaat over de manier waarin leidinggevenden invulling geven aan hun rol. Een deel van de al genoemde individuele factoren keert hier terug ‘in ambtsgewaad’. Anders gezegd: wanneer ambtsdragers beschikken over de persoonlijke kenmerken die we onder punt C opsomden, zijn ze ook in staat om hun rol op een stimulerende manier in te vullen. Interesse vanuit de kerkenraad stimuleert gemeenteleden bijvoorbeeld om ervaringen te delen. Leidinggevenden die hun rol actief, enthousiast en vaardig invullen bevorderen het onderlinge leerproces in de gemeente. Dat geldt in de Oude Kerk in het bijzonder voor de ouderling vorming & toerusting en voor de evangelist-diaconaal consultant. Met hun met visie en agogische en didactische vaardigheden brengen zij gericht missionair-diaconale leerprocessen op gang in kerkenraad en gemeente. Zelf kunnen reflecteren is in alle ambtelijke rollen een voorwaarde om anderen hierin te kunnen helpen of voorgaan.

Er werden ook specifieke opmerkingen gemaakt per ambt. Indringende persoonlijke ervaringen helpen *de predikant* om in preken woorden te kiezen die niet goedkoop overkomen. Eigen ervaringen maken gevoelig voor die van anderen. Ook oefent de predikant invloed uit door een luisterend oor en meeleven en een positieve grondhouding ten aanzien van het tonen van diaconale betrokkenheid. In de prediking werpt de schriftuitleg soms verhelderend licht op missionaire en diaconale ervaringen en worden af en toe (anonieme) voorbeelden genoemd.

Het hoort bij de prediking of bij Bijbelstudies met een missionaire of diaconale spits. Ik heb wel concrete voorbeelden genoemd, maar met name uit eerdere gemeenten. Die zijn niet herkenbaar.

- Frits (55) predikant, EP 16040-16232

Diakenen stimuleren anderen wanneer zij enthousiast vertellen over hun diaconale ervaringen en leermomenten. Pastorale *ouderlingen* kunnen hun ambt benutten om situaties te bespreken op huisbezoek (informerende en doorvragen). Het ambtsgeheim blijkt zowel bevorderend als belemmerend te werken. Het bevordert het delen van ervaringen op huisbezoek (veiligheid), maar belemmert ambtsdragers om leerervaringen te delen met de gemeente (privacy).

Onderling kunnen ouderlingen, pastorale bezoekers en diakenen in een vertrouwelijke sfeer ervaringen uitwisselen en hierop reflecteren met het oog op nieuwe situaties, beleidsvorming en missionair kerkzijn. Een ervaren diaken kiest hier bewust voor:

Maar ik vertel wel heel vaak in de vergadering van diakenen over voorbeelden waar ik geweest ben maar puur ook een beetje om de anderen te laten proeven van waar ik mee bezig ben en wat er zoal voor hulpverzoeken zijn, waar het concreet om gaat. Ook omdat je het (...) een keer (...) over gaat dragen. In die zin ben ik ook al bezig met een diaken uit

de wijk aan wie ik het zou willen overdragen. (...) Maar ik vertel het wel aan allemaal om dat toch een beetje levendig te houden.

- Berend (62), diaken, EP 34365-35065

Slechts enkele uitspraken zijn gelabeld als belemmerend. Eén van de predikanten geeft aan dat het niet bij zijn rol hoort om naar diaconale ervaringen te informeren. Iemand constateert dat er leidinggevend zijn die zelf niet goed reflecteren op eigen houding en vaardigheden in situaties. Tenslotte is er de al genoemde geheimhoudingsplicht die door sommigen strikt wordt opgevat en hen belemmert om ervaringen ter sprake te brengen.

Ad D-2 Kerkelijke factoren: bestuur (14/11)

Met 'bestuur' bedoelen we de wijze waarop de kerkenraad bestuurlijk functioneert. Dit begint in de gezamenlijke vergaderingen. De ambtsdragers geven aan dat er weinig ruimte is voor het bespreken van (diaconale) ervaringen, vergaderingen zijn vooral zakelijk. Soms worden persoonlijke ervaringen gedeeld in kleine groepjes bij een bezinnend moment aan het begin. Het bespreken van pastorale en diaconale noodsituaties in speciale overlegvergaderingen leidt wel tot gezamenlijke leermomenten. Lastige situaties bieden kansen om samen de leercirkel te doorlopen, bijvoorbeeld in de HVD waar weleens situaties worden uitgespeeld.

Bij diakenen lijkt een allergie voor teveel vergaderen het delen te belemmeren. Ook zijn zij niet altijd in staat om ervaringen te vertalen naar beleid. Een positieve stimulans gaat uit van de gebruikte benadering voor gemeenteopbouw. Kerkleden worden aangemoedigd om ervaringen onderling te delen, bijvoorbeeld op avonden voor 'werkers in de kerk'. Ook heeft de kerkenraad inspirerende verhalen opgevraagd in de gemeente en deze twintig weken lang gepubliceerd achterop de weekbrief die in diensten wordt uitgedeeld (zie § 9.8.2).

Ad D-3 Kerkelijke factoren: activiteiten (19/2)

Relatief veel positieve opmerkingen worden gemaakt over de invloed van kerkelijke activiteiten op het diaconale leren. Wat er uitspringt is het samen delen in kleine, intieme en veilige groepjes. Vooral kringen worden regelmatig in positieve zin genoemd, naast bijvoorbeeld catechese en een gemeenteweekend. Anderen verwijzen naar de uitwisseling in kleine groepjes op een vrouwenkoffieochtend, een HVD-vergadering of een gemeenteavond. Het effect van kleine groepen wordt volgens Bram verder versterkt door aan te sluiten bij de interesses van gemeenteleden:

Ja, je kan misschien een gemeenteavond beleggen met zo'n specifiek onderwerp. Dat je mensen bij elkaar krijgt die elkaar kunnen vragen: wat doe jij en wie heeft daar affiniteit mee? Dat je elkaar kunt bestuiven op de een of andere manier. Maar dat zal in kleine clubjes moeten, ik denk niet dat het een plenair iets kan zijn, ik denk niet dat dat interessant is.

- Bram (60), EP 51712-52081

Bijbelstudies en preken stimuleren wanneer ze gericht in gaan op diaconale betrokkenheid bij medemensen. Eén van de predikanten doet de suggestie om oefenplekken te creëren voor belijdeniscatechisanten, zodat zij 'de vreugde van het dienen' kunnen proeven.

9.8.2. *Methode van gemeenteopbouw*

In het veldonderzoek is speciale aandacht gegeven aan de methode van gemeenteopbouw die in elk van de drie onderzochte kerken wordt gehanteerd. De Oude Kerk staat in een brede reformatorische traditie die getypeerd kan worden met 'gemeenteopbouw rondom het Woord'. De kerk is daar waar het Woord Gods verkondigd wordt en waar de sacramenten worden bediend (Erwich, 2008, p. 35). Diverse respondenten noemen ook de persoonlijke betekenis van prediking en bijbelstudie. Kerken die kiezen voor deze principiële inzet voelen zich volgens Erwich sterk verbonden met de kerkelijke traditie en zijn vaak huiverig voor strategieën en programma's die hen voorschrijven welke weg ze moeten gaan (p. 37). Het is daarom opvallend dat in de Oude Kerk sinds enige jaren gewerkt wordt met een strategie van gemeenteopbouw die juist inzet op de ervaringen en verhalen van gemeenteleden, de 'waarderende gemeenteopbouw'. In deze benadering is de veranderkundige methodiek van de *appreciative inquiry* vertaald naar de kerkelijke context. Het is vooral de begin 2016 overleden praktisch-theoloog Jan Hendriks die hiervoor de aanzet heeft gegeven (2013).¹⁴ 'De centrale gedachte is: kijk eens vanuit een ander perspectief naar de kerk, krijg oog voor het waardevolle. Zoek in een dialoog met elkaar het waardevolle – dat is er! -, wees daar dankbaar voor en bouw dat uit. En maak ruimte voor allen die mee willen doen' (ibid., p. 15).

In de Oude Kerk is de benadering ingebracht door de ouderling vorming & toerusting die is betrokken bij de landelijke coördinatiegroep. Hij stimuleert de kerkleden op deze manier om elkaar te bemoedigen en van elkaar te leren.

Vooral als er zo'n gesprek gedeeld wordt vraag ik daarop door, gewoon puur informatief. Ik vind dat ook mooi om te horen, mooi om te verhalen en soms zeg ik ook soms: 'Joh, het is een hartstikke mooi verhaal, heb je dan ook weleens breder gedeeld?' 'Nee, waarom?'

---

14. Een aantal nauw betrokkenen heeft een coördinatiegroep gevormd en een website in het leven geroepen om de beweging van waarderende gemeenteopbouw te bevorderen. Zie www.waarderendegemeenteopbouw.nl.

‘Dat moet je eens doen en weet je met wie je dat nou eens zou moeten delen? Dat moet je eens delen met die en die want die is ook op dat terrein bezig en jullie kunnen elkaar helpen daarbij’. ‘Oh, ‘t is goed dat je het zegt joh, dat wist ik eigenlijk niet zo’. Ook hier zie je dat je die verbinding vaak wel nodig hebt.

- Johan (61), ouderling, EP: 23319-23903

De methodiek wordt zowel toegepast in vergaderingen en bijeenkomsten, als in persoonlijke contacten met gemeenteleden. Op een avond voor alle ‘werkers in de kerk’ (vrijwilligers)¹⁵ werd de opdracht gegeven: ‘Vertel elkaar situaties waarvan je nu achteraf zegt: ‘Ja, dat was nu echt kerkenwerk! Dat was toppunt van kerkenwerk!’ De gemeenteleden vertelden elkaar in drietallen hun ervaring. Deze elementen werden plenair ingezameld en samengevat in vier punten: aandacht geven maakt mensen blij; God verrast je door wat Hij doet als je je door Hem laat gebruiken; als je geeft aan anderen, ontvang je ook zelf; kleine dingen kunnen grote uitwerking hebben.

De voorzitter van de HVD (bezoeksters) past de benadering toe in coachgesprekken. Haar leidende vraag is: “Vertel eens waar je van onder de indruk bent geraakt of blij van geworden bent?”. De kerkenraad zamelde persoonlijke, inspirerende verhalen in van gemeenteleden. Twintig daarvan werden verspreid achterop de wekelijkse ‘Marktbrief’. We geven een voorbeeld om te laten zien dat hierin ook diaconale ervaringen aan bod komen. De geanonimiseerde ervaringsverhalen zetten aan tot denken en handelen.

Een onverwachte vraag... Via de dominee had ik als diaken van de Financiële Commissie (verantwoordelijk voor acute hulp in nood) een verzoek gekregen om langs te gaan bij een alleenstaande mevrouw die het persoonlijk nogal zwaar had. ‘Ook financieel waren er problemen en mogelijk kon de diaconie daar iets mee, aldus de ds. Dit soort verzoeken kreeg ik vaker en dus ging ik op een morgen naar deze mevrouw om haar problemen aan te horen. Zij had inderdaad veel persoonlijke problemen, had een scheiding achter de rug en was eigenlijk zeer verbaasd over dat wat haar overkwam uit onverwachte hoek. Eerst al het ongevraagde bezoek van de dominee en vrij snel daarna ook al iemand in mijn persoon die kwam aanbieden om mogelijk te helpen in de moeilijke financiële situatie. Zij begreep niet dat dit nu in onze tijd nog gebeurde en was daar zeer blij mee. Uiteraard kan ik hier niet uitwijden over de situatie. Na overleg met de gehele financiële commissie van de diakenen werd besloten om haar éénmalig te helpen om haar zo uit deze situatie te halen. Omdat de mevrouw zo geraakt was door de hulp, besloot zij ook om naar de Oude Kerk te gaan. Zij was dit geheel niet gewend en was eigenlijk nooit naar de kerk gegaan. Zij vertelde me later dat zij naar de kerk was geweest en dat zij dat ook heel fijn had gevonden. Zij had tijdens de preek iedere keer het gevoel gekregen dat het over haar persoonlijk ging. “Heel fijn” merkte zij tijdens dat gesprek op, “maar ik heb wel een vraag... Wie zijn toch al die mannen in die zwarte pakken die net voor het begin van de dienst binnenkomen....?”

Vormen van waarderende gemeentebouw bevorderen het diaconale leren omdat zij ervaringsverhalen als uitgangspunt nemen. Andere meer traditionele vormen die het

---

¹⁵ Deze vond plaats op 20-9-2013. De onderzoeker nam deel als participerende observant.

diaconale leren in de Oude Kerk bevorderen zijn het kringwerk (zie D-3 hierboven) en het organiseren van toerusting voor kerkelijke vrijwilligers. Zo zijn er speciale toerustingsbijeenkomsten opgezet over thema's als rouwverwerking, stille armoede en psychische klachten. Deze thema's kwamen voort uit uitwisselingsmomenten.

9.9. HET LEERPATROON VAN DE OUDE KERK

Elke kerkelijke gemeente heeft een collectief leerpatroon, een unieke manier waarop zij leert als 'organisatie' (hoofdstuk 6). De hoofdconclusie uit ons onderzoek is dat in de Oude Kerk vooral de godsdienstige en organisatorische factoren bevorderend werken op het diaconale leren, met name de manier waarop leiding wordt gegeven. De individuele en sociaal-culturele factoren zijn zowel bevorderend als belemmerend. We werken deze conclusie uit in de volgende punten die daarmee een aanvulling zijn op de gevonden individuele leerpatronen in § 9.7:

- a. De kerkenraad heeft oog voor het belang van diaconale leerervaringen en creëert hiervoor bewust gelegenheden. Zij nodigt leden bijvoorbeeld uit om ervaringen te delen in korte verhalen die anoniem gepubliceerd worden in de weekbrief. Ook op gemeenteavonden worden geloofservaringen (in de brede zin van het woord, maar ook missionair en diaconaal) soms bewust gedeeld in kleine groepjes en samen besproken. Op pastorale overlegvergaderingen worden situaties soms nagespeeld om hieruit te leren.
Conclusie: op kerkenraadsniveau is visie voor ervaringsleren en vaardigheid om hier leiding aan te geven. In de kerkenraad zelf is meestal geen tijd om hier uitgebreid op in te gaan al worden pastorale en diaconale knelsituaties wel samen besproken. Soms worden ervaringen gedeeld in kleine groepjes bij de bezinning aan het begin van een vergadering.
- b. Een belangrijke stimulans vormt het werken via 'waarderende gemeenteopbouw', een ontwikkeling die in gang is gezet door de ouderling Vorming & Toerusting die als docent gemeenteopbouw betrokken is bij landelijke ontwikkelingen op dit gebied. Deze ouderling speelt een sleutelrol in het stimuleren van het leerproces in gemeente en kerkenraad.
- c. Bewust methodisch verwerken van ervaringen is geconstateerd op een avond voor vrijwilligers in de gemeente die was opgezet volgens de methode van waarderende gemeenteopbouw. Ook het uitspelen en bespreken van praktijksituaties met ouderlingen is een vorm van methodisch werken. Samen wordt de 'leercirkel' doorlopen. Dit gebeurt volgens respondenten echter (nog) niet met diakenen en met diaconale situaties.

- d. Gemeenteleden delen hun ervaringen soms spontaan met elkaar na diensten met inspirerende preken. Preken met Bijbelse perspectieven helpen hen om hun ervaringen betekenis te geven (te duiden) en stimuleren tot diaconaal handelen.
- e. Daarnaast worden ervaringen onderling gedeeld in het gezin en met goede bekenden. Soms ook in de vertrouwde van het huisbezoek en op kringen. Kringen en andere regelmatige samenkomende kleine groepen spelen een belangrijke rol in het uitwisselen van ervaringen. Sommigen voelen zich echter geremd om in een kring hun ervaringen te delen. Deze schroom lijkt samen te hangen met hun 'Veense' achtergrond (zie punt h).
- f. Redenen die genoemd worden om ervaringen niet te delen: geen ervaring hebben, weinig onderling contact, elkaar (nog) onvoldoende kennen, er wordt niet spontaan naar gevraagd, geen reacties ontvangen als ervaringen gedeeld worden, weinig ruimte om ervaringen te delen, angst om anderen te beschadigen, ambtsgeheim (geheimhoudingsplicht bij ambtsdragers). Ook is er een duidelijke allergie te bespeuren tegen 'vergaderen' en 'overleg' in de kerk. Het delen van ervaringen wordt daarmee geassocieerd en daardoor bij voorbaat als niet zinvol ervaren.
- g. De wat oudere ambtsdragers zijn volgens sommige respondenten vaak niet gewend of in staat om visie en beleid te ontwikkelen op basis van het delen van praktijkervaringen. Vaardigheden als inleven in anderen, reflecteren en abstract denken zijn daarvoor niet sterk genoeg aanwezig. In meer algemene zin geldt dit bij oudere gemeenteleden ook voor het moeilijk kunnen verwoorden van ervaringen of kunnen aangaan van een gesprek en niet zelfstandig kunnen reflecteren. Er is daardoor onvermogen om leerervaringen over te brengen.
- h. Dit hangt samen met de Veenendaalse cultuur die in de Oude Kerk nog sterk aanwezig is. Men loopt niet graag te koop met persoonlijke ervaringen of gevoelens; er is schroom om deze te delen, vanwege introvertheid, uit angst voor afwijzing, omdat men het niet gewend is of niet beschikt over voldoende vrijmoedigheid. Ook wil men zichzelf niet in het middelpunt stellen uit angst voor geestelijke hoogmoed.
 Deze reacties hangen samen met de typische arbeiderscultuur die Veenendaal tot jaren zeventig heeft gekenmerkt, waarin hard werken centraal staat en praten over gevoelens niet gebruikelijk is. Men was gewend dat een kleine groep in de samenleving de lakens uitdeelde. Deze cultuur heeft zich vermengd met de piëtistisch-bevindelijke geloofsbeleving die in Veenendaal dominant was en in de gemeente nog steeds aanwezig is.
- i. Te sterk appelleren aan 'leren' kan averechts werken. Mensen worden dan ongemakkelijk omdat ze het associëren met schools leren. Men wil niet dat iets te

schools en te verplichtend wordt in de kerk. Dit lijkt samen te hangen met negatieve onderwijservaringen op jeugdige leeftijd, vooral bij mensen met een wat lager opleidingsniveau.

10. Diaconaal leren in een Nederlands Gereformeerde Kerk

*God roept ons broeders tot de daad, zijn werk wacht, treedt dan aan
en weest gereed om elke weg die Hij u wijst te gaan.¹*

10.1. PROFIELSCHETS NGK-VEENENDAAL

10.1.1. *Historie en huidige fase*

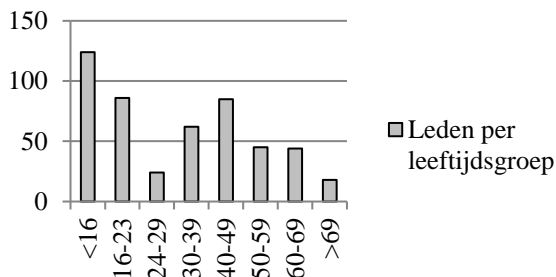
De Nederlands Gereformeerde Kerk van Veenendaal functioneert sinds 1997 als zelfstandige gemeente binnen een landelijk kerkverband van ongeveer 90 lokale kerken. De gemeente is gesticht vanuit de NGK Ede die door een groeiende groep Veenendalers werd bezocht. In de beginjaren telde de gemeente zo'n 100-150 leden. In de ruim vijftien jaar van haar bestaan groeide de gemeente uit tot een middelgrote kerk van ruim 500 leden (eind 2013: 488, waarvan 210 leden 23 jaar of jonger, zie figuur 10.1). De leden zijn overwegend hoog opgeleid, leven overwegend in gezinsverband en hebben de Nederlandse nationaliteit (Kersbergen, 2013, p. 18). Terwijl het kerkverband landelijk gezien een lichte daling in ledenaantal laat zien, zet de groei in Veenendaal zich verder door.² Nieuwe leden zijn met name afkomstig uit meer behoudende protestantse kerken. Ze zijn op zoek zijn naar een kerk met een meer evangelicale inslag.

De fase waarin de gemeente zich bevindt ten tijde van het onderzoek is sociaalwetenschappelijk te typeren als groei. Het ledenaantal neemt toe en daarmee de middelen die de geloofsgemeenschap ter beschikking staan. Er is ook sprake van incarnatorische groei: in toenemende mate probeert de gemeente aanwezig te zijn in de samenleving en daarin verschil te maken (Brouwer, De Groot, De Roest, & Stoppels, 2011, pp. 106-107). Dit wordt onder meer zichtbaar in participatie in het diaconale platform, samenwerking met Stichting HiP en stichting Present, contacten met asielzoekers, een missionair-diaconaal initiatief in een uitgaansgelegenheid (Real Life Café) en plannen om een nieuwe gemeente te stichten in de Betuwe (Bouw & Golstein, 2013).

---

1. Gezang 474 vers 1 (Liedboek voor de kerken). Gezongen op 27 januari 2013 in de NGK-Veenendaal voorafgaand aan een preek over het slot van de Bergrede (Matt. 7: 13-27).

2. Bron: Nederlands Dagblad, 17 mei 2013.

Figuur 10.1. *Leeftijdsopbouw NGK-Veenendaal, 2013.*³

Vanaf de start vinden de zondagse diensten plaats in de aula van het Ichthus College, een orthodox-protestantse scholengemeenschap. De NGK kiest er voor haar financiële middelen niet te investeren in ‘stenen’ (een eigen kerkgebouw), maar in de opbouw van de gemeenschap.⁴ Het aanstellen van een parttime jeugdwerker is daarvan een voorbeeld. In organisatorische zin is de gemeente gegroeid naar een kerk met tal van activiteiten voor kinderen, jongeren en volwassenen.

Gemeentegroei kan volgens Brouwer et al met diverse factoren samenhangen (2011, pp. 110-111). Groeiende kerken zijn veelal jong en nieuw en gericht op missie en/of evangelisatie. Voor de NGK-Veenendaal lijkt tevens mee te spelen dat het een gemeente is die met een evangelisch-gereformeerd profiel aantrekkingskracht heeft op leden van behoudende reformatorische kerken in haar omgeving. Amerikaans onderzoek van Whoolever en Bruce (2004, p. 114) wijst verder op drie groeibevorderende factoren die bij de NGK-Veenendaal in combinatie waarneembaar zijn: openheid voor nieuwe leden, sterke betrokkenheid van leden (veel vrijwilligersinzet) en een goed ontwikkeld kinder- en jeugdwerk.

10.1.2. *Profiel van de actieve kern in de gemeente*

In de survey bij de start van het veldonderzoek is gevraagd naar de persoonlijke kenmerken van de respondenten. Op basis daarvan is het volgende beeld te schetsen van de actieve kern van gemeenteleden en vaste bezoekers (n=127):

3. Bron: ledenbestand NGK Veenendaal 2013-2014. Begin 2017 was het aantal leden opgelopen tot ongeveer 600.

4. Na de onderzoekperiode is hierover een nieuwe discussie gestart vanwege de doorgaande groei.

- Van de respondenten is 98 procent lid. Slechts twee personen zijn vaste bezoeker, waarvan er één geen lid is van een kerk. Negentig procent woont in Veenendaal, de overigen leden in de dorpen rondom Veenendaal.
- Ruim driekwart valt in de leeftijdsgroep 30-60 jaar. Vijftien procent is jonger dan 30 jaar⁵ en slechts zes procent is 60 jaar of ouder (Oude Kerk: veertig procent). De verhouding man-vrouw is exact gelijk.
- Ruim een derde (37,5%) is korter dan 5 jaar bij de gemeente betrokken. De overigen tussen de 5 en de 20 jaar (54%) of langer dan 20 jaar (8%).
- 75% heeft een taak in de gemeente, met name rondom de erediensten (30%) en in het jeugdwerk (23%). Daarnaast vervulde veertien procent een taak in het verleden. Slecht elf procent bezoekt of bezocht alleen diensten en/of activiteiten.
- Bijna zestig procent heeft een opleiding afgerond op het niveau van hbo of universiteit.
- Een overgrote meerderheid (87%) is gehuwd en heeft kinderen, 62 procent heeft thuiswonende kinderen. De overigen zijn single, gescheiden (3%), thuiswonend of hebben een andere leefsituatie.
- Tweederde heeft een betaalde baan (65%), 9 procent is ondernemer of ZZP-er. Van het overige kwart van de respondenten is 9 procent huisvrouw/man, zes procent scholier/student en (slechts) drie procent gepensioneerd.
- Het eigen inkomen wordt als volgt ingeschat: ⁶
  - Laag (komt tekort of komt net rond): 12,5%
  - Midden (voldoende, geen geldzorgen): 64,1%
  - Hoog (ruim voldoende of meer): 22,7 %

De NGK kent dus zowel meer lage als meer hoge inkomens dan de Oude Kerk.

10.1.3. Activiteiten

De NGK kent erediensten op zon- en feestdagen. 's Ochtends worden deze druk bezocht, 's middags gaat het om een kleine groep, voornamelijk veertig plussers. Parallel aan de ochtenddiensten zijn er Arabischtalige bijbelstudies en nevendiensten voor kinderen tot aan de brugklas.⁷ Tieners en jongeren bezoeken voornamelijk de ochtenddiensten en dragen daarin bij aan de muzikale begeleiding. Doordeweeks zijn er kinderclubs, catechesegroepen, kringen en buurtgroepen. De ongeveer vijftien kringen

---

5. Relatief weinig jonge leden hebben de enquête ingevuld.

6. Totaal 99,3 vanwege 1 ontbrekende waarde.

7. De Arabischtalige bijbelstudies zijn inmiddels vervallen vanwege het verhuizen van de betrokken gezinnen. Per 1-1-2017 zijn de traditionele middagdiensten officieel stopgezet. In plaats daarvan biedt de kerkenraad ruimte aan initiatieven van gemeenteleden op de zondagmiddag waar actief gebruik van wordt gemaakt.

zijn ingedeeld op basis van doelgroep en belangstelling en gericht op ontmoeting en geloofsopbouw. Het recent ingevoerde systeem van buurtgroepen (2010) deelt alle leden geografisch in. De groepen vallen organisatorisch onder de diaconie en hebben twee functies: het bevorderen van onderlinge diaconale en pastorale zorg en het stimuleren van gesprek over issues die de gehele gemeente aangaan. ‘In de Buurtgroep zien we elkaar en in de Kleine Kring kennen we elkaar’⁸. De diaconale activiteiten worden hierna uitgediept in § 10.3. Naast de hierboven genoemde missionaire activiteiten organiseert de NGK regelmatig een Alphacursus in samenwerking met de Bethelkerk (CGK). Ook doen verschillende leden actief mee in het evangelisatieproject ‘Markt later’ vanuit diaconaal centrum Markt10.⁹ Met haar jongeren organiseert zij af en toe een diaconale werkvakantie naar Roemenië. Ook participeert ze in de jaarlijkse Week van Gebed.

10.1.4. Context

De leden van de NGK komen uit Veenendaal en voor een klein deel uit omringende plaatsen als Elst, Rhenen, De Klomp en Ede. De gemeente heeft daarom geen speciale band met de wijk waarin zij haar diensten organiseert, een rustige en relatief welvarende buurt in Veenendaal-West. Wel stimuleert zij haar buurtgroepen om ook op anderen in de eigen buurt gericht te zijn met persoonlijke aandacht en kleine initiatieven als een buurtbarbecue.

In kerkelijk Veenendaal positioneert de NGK zichzelf in het midden tussen de traditionele protestantse kerken en de diverse evangelische gemeenten die vanaf de jaren tachtig zijn gesticht¹⁰. Binnen het landelijke kerkverband is NGK-Veenendaal uitgegroeid tot een van de grotere lokale kerken. De gemeente onderhoudt goede relaties met landelijke organisaties als Tear, New Wine, Wycliffe Bijbelvertalers en Missie-Nederland, de voormalige Evangelische Alliantie.

Het diaconaat in de Nederlands-Gereformeerde Kerken is volop in beweging. Het landelijke ‘Informatieboekje 2013’ van de Nederlands Gereformeerde Kerken bevat hierover een uitvoerige bijdrage van ds. J. Mudde (2013). Volgens Mudde was er ‘een werkelijk minimale aandacht voor het diaconaat in zijn studie’ en zijn ‘pastoraat en diaconaat lange tijd welhaast gescheiden circuits in het gemeente- en zelfs kerkelijk leven geweest’ (158). Hij verwijst hierbij naar een recent themanummer van het landelijke blad *Opbouw* over pastoraat (nr. 56/8 in 2012) waarin vijf predikanten schrijven over pastoraat zonder eenmaal de relatie met het diaconaat te leggen. Eén van de

---

8. Maandblad *Op de Hoogte*, februari 2012.

9. Zie: <http://www.markt10.nl/later/>

10. Zie hoofdstuk 8 voor de kerkelijke kaart van Veenendaal.

auteurs poneert de stelling: ‘In en door het pastoraat leer je preken’. Naar de mening van Mudde had hier met evenveel recht kunnen staan: ‘In en door het diaconaat leer je preken’. Mudde constateert ook dat er in 2002 in Opbouw in vergelijking met 2012 ronduit weinig over diaconale thema’s werd geschreven. Het bewijst volgens hem niets, maar lijkt wel ‘te bevestigen dat er sprake is van een diaconale revival’. Met behulp van een door hem zelf in 2012 uitgezette enquête onder NG-kerken laat hij zien dat NG-kerken bij allerlei nieuwe vormen van diaconaat betrokken zijn zoals Present, HiP, voedselbanken, kledingbeurzen, schuldhulpmaatjes en werk onder asielzoekers (189). Vrijwel alle gemeenten vinden het belangrijk of zeer belangrijk om bij dit soort activiteiten betrokken te zijn (190). Over het geheel genomen is de diaconale betrokkenheid van de gemeente toegenomen in de afgelopen jaren (191). Tweederde van de gemeenten (28 van de 44) blijkt echter niet te beschikken over een diaconaal visiedocument (194). De plaatselijke kerken geven aan voor hun diaconale werk nauwelijks steun te ontvangen vanuit hun landelijke kerkverband. Wel profiteren sommigen van de ondersteuning door de diaconale bureaus van de Christelijke Gereformeerde of Gereformeerde Kerken-vrijgemaakt waarmee zij lokaal samen werken (196). De auteur verwacht dat ‘onze diaconieën’ veel baat zullen hebben bij nieuwe afspraken over samenwerking op diaconaal terrein met de GKV (198). Een goed voorbeeld hiervan is het onderzoek van Slendebroek-Meints (2014) in opdracht van het Platform Diaconale Samenwerking van de drie kleinere gereformeerde kerken (CGK, NGK en GKV) naar huidig en gewenst diaconaat en wat daarvoor nodig is. Hieruit blijkt onder meer dat de wens leeft tot een meer naar buiten gericht diaconaat, mits goed georganiseerd. De motivatie is hoog, maar de tijd die men (ervoor over) heeft belemmert de daadwerkelijke inzet. Evangelieverkondiging is volgens de respondenten van de lokale kerken bij diaconaat ondergeschikt aan het geven van hulp.

10.1.5. Identiteit en cultuur

De NGK-Veenendaal staat in de gereformeerde traditie, meer specifiek in de neo-gereformeerde traditie van Abraham Kuiper en de vrijgemaakt-gereformeerde dr. Klaas Schilder (zie § 1.1). In de jaren zestig van de vorige eeuw ontstond een conflict binnen de vrijgemaakte kerken over de ruimte voor lokale kerken om eigen keuzes te maken. Een klein deel van de leden en kerken scheidde zich af en vormde een nieuw verband, de huidige Nederlands-Gereformeerde Kerken.¹¹ Deze geschiedenis stemt de cultuur van de lokale kerken. Er wordt veel nadruk gelegd op de zelfstandigheid van de plaatselijke kerken, waardoor deze onderling kunnen verschillen in bij-

---

11. Voor meer informatie: www.ngk.nl/kennismaken.

voorbeeld de vormgeving van erediensten. De landelijke website geeft aan dat dit onderling weinig spanning geeft, omdat de eenheid in Christus en het luisteren naar de Bijbel als Gods Woord uitgaan boven allerlei verschillen.¹² Vanuit deze houding is er ook ruimte voor samenwerking met andere kerken, met name uit de gereformeerde traditie (vrijgemaakt- en christelijk-gereformeerd).

De lokale kerk in Veenendaal is te typeren als een evangelisch-gereformeerde kerk die vanuit een bijbels gefundeerd persoonlijk geloof midden in de moderne cultuur wil staan en deze positief wil beïnvloeden. In de woorden van de predikant: een gemeente die een evangelische beleving combineert met een reformatische inhoud (Kersbergen, 2013, p. 18).¹³ In de gemeente is veel ruimte voor creativiteit en eigen initiatief van leden. De kerkenraad moedigt dit bewust aan en creëert hiervoor ruimte in de zondagse diensten. De openheid naar de evangelische gezindte werd april 2015 concreet zichtbaar in een kanselruil van de NGK-predikant met voorganger Kees Kraayenoord van de evangelische gemeente 0318Mozaïek.

De identiteit en visie worden door de gemeente als volgt verwoord op haar website:¹⁴

De basis van onze gemeente wordt gevormd door het betrouwbare woord van God, zijn onbegrijpelijke genade in Jezus Christus en de verlossing en vernieuwing door het geloof alleen.

Onze roeping is om 'de grote daden te verkondigen van hem die u uit de duisternis heeft geroepen tot zijn wonderbaarlijk licht' (1 Petr. 2:9) en 'ons te laten gebruiken als levende stenen voor de bouw van een geestelijke tempel' (1 Petr. 2:5).

Wij willen gehoor geven aan deze roeping door het Koninkrijk van God zichtbaar en tastbaar te maken in Veenendaal. Als een 'ANDER LAND' met een andere Koning, een andere cultuur en andere gewoonten. Kortom een gemeenschap die nieuwsgierig maakt en vragen oproept.

10.1.6. *Structuur en middelen*

De NGK kenmerkt zich net als de Oude Kerk door een gereformeerde kerkstructuur waarin een kerkenraad, bestaande uit predikant, ouderlingen en diakenen, leidinggeeft aan de gemeente. De kerkenraad telt naast de predikant twee bestuurlijke ouderlingen, drie pastorale ouderlingen, twee jeugdouderlingen en drie diakenen, waaronder twee vrouwen. De drie pastorale ouderlingen en drie diakenen coördineren de elf buurtgroepen die in drie delen zijn opgesplitst. De gemeente kent zeven taakvelden, voor

12. www.ngk.nl (geraadpleegd juni 2013).

13. Vergelijk: www.ngk.nl/kennismaken/identiteit (geraadpleegd 16-8-2016).

14. Bron: www.ngk-veenendaal.nl (geraadpleegd juni 2013). Inmiddels is er een nieuwe visie geformuleerd voor de jaren 2015-2020: 'Als leerlingen van Jezus met elkaar op weg om Gods Koninkrijk zichtbaar te maken op aarde' met als bouwstenen 'met en voor elkaar', 'leren en oefenen' en 'zichtbaar zijn' (bron: Visiedocument NGK-Veenendaal 2015-2020).

ieder taakveld is één ambtsdrager verantwoordelijk. Beleid wordt in de taakvelden voorbereid en uitgevoerd, na goedkeuring door de kerkenraad. Er wordt efficiënt en ‘zakelijk’ vergaderd¹⁵ waardoor er volgens eigen zeggen meer ruimte is ontstaan voor bezinning en geestelijk leiderschap.

De kerkelijke regels liggen vast in diverse documenten en regelingen die regelmatig worden bijgesteld.¹⁶ Daarnaast is de gemeente gebonden aan het landelijke ‘Akkoord voor Kerkelijk Samenleven’ van de Nederlands Gereformeerde Kerken. De gemeente heeft een eenvoudig maandblad getiteld *Op de Hoogte* dat digitaal verspreid wordt en een goed verzorgde website die vooral intern gericht is.

De gemeente beschikt over voldoende financiële middelen om haar plannen uit te voeren. De financiële middelen groeien mee met de gestage groei van de gemeente. Ze beschikt niet over een eigen gebouw maar huurt ruimtes in een school en een christelijke *art school*. Er is een fulltime predikant en een parttime jeugdwerker. De gemeente is goed georganiseerd en heeft een breed kader van goed opgeleide en betrokken gemeenteleden.

De kerkelijke gemeenschap heeft een goede naam in christelijk Veenendaal, maar lijkt in buitenkerkelijke kringen weinig bekend. Dit heeft te maken met het ontbreken van een eigen kerkgebouw, maar mogelijk ook met de wijze waarop zij present wil zijn in de samenleving: niet als kerkelijk instituut met kerkelijke projecten en activiteiten, maar vooral via de persoonlijke presentie van haar leden en actieve participatie in bestaande initiatieven als Present en HiP.

10.1.7. *Leiding*

De leiding is in deze gemeente toevertrouwd aan ambtsdragers die samen de kerkenraad vormen. De kerkenraad heeft vooral een sturende en bestuurlijke rol en moedigt eigen initiatieven vanuit de leden aan. Wanneer gemeenteleden met ideeën komen wordt er geluisterd en meegedacht en waar mogelijk gefaciliteerd om deze te realiseren. De predikant vat het als volgt samen: ‘Ik ben altijd verrast over de dingen die ontstaan. Ideeën komen puur bottom up’ (Kersbergen, 2013, p. 20). Naast ambtsdragers zijn er allerlei gemeenteleden die leidinggeven op uitvoerend niveau, met name in het jeugdwerk, in de buurtgroepen en in missionaire en diaconale activiteiten.

De kerkenraad roept de gemeente enkele keren per jaar bijeen in gemeente-vergaderingen, onder meer voor het kiezen van ambtsdragers en het doorspreken van beleid.

---

15. Observatie tijdens vergadering kerkenraad op 21-1-2014.

16. Zie: www.ngk-veenendaal.nl/bestanden.

Op een bijgewoonde vergadering na een ochtenddienst (2-12-2012) waren zo'n zeventig leden aanwezig. Wat opviel was de kritische betrokkenheid van de leden en het inbrengen van eigen ideeën.

10.2. MISSIONAIR EN DIACONAAL PARADIGMA

Om het missionair-diaconale paradigma op het spoor te komen van waaruit de leiding en de leden van de NGK denken en handelen analyseren we eerst de schriftelijke bronnen en vullen deze aan met observaties uit erediensten. Vervolgens vatten we samen wat de respondenten hierover opmerken in de interviews. Daarna trekken we enkele conclusies.

10.2.1. *Uitspraken in beleidsstukken*

De visie van de NGK wordt weergegeven op haar website. De gemeente wil de grote daden van God verkondigen en het Koninkrijk van God zichtbaar en tastbaar maken in Veenendaal. Net als de gemeente in Handelingen wil ze bekend staan als vrijgevig, liefdevol en betrokken. 'We willen anderen dienen met wat we zelf hebben ontvangen'.¹⁷ Een tweede bron is een gespreksnotitie over diaconaat en buurtgroepen (zie § 10.3.1). De notitie bepleit een gezond evenwicht tussen diaconaat binnen en buiten de gemeente. Ze wijst op de bijbelse opdracht tot dienen in navolging van Christus en brengt deze in relatie met de actuele situatie van een terugtrekkende overheid. In de buurtgroepen kunnen leden omzien naar elkaar, maar kan 'de kerk ook present zijn in de lokale omgeving'. De buurtgroep kan de kerk een gezicht geven in de buurt en vorm geven aan de visie om het Koninkrijk zichtbaar te maken.¹⁸ Missie staat voor de NGK uit het verkondigen van Gods grote daden, maar ook uit het zichtbaar maken van het evangelie in dienstbaarheid (diaconaat) in de directe omgeving. Diaconaat lijkt als begrip in de gemeente bekend te worden ondersteld. Enkele opmerkingen in de gespreksnotitie geven verduidelijking. Diaconaat heeft betrekking op: elkaar zien in moeite en nood; dienen; beheerder zijn over de gaven die God ons heeft toevertrouwd (zoals talenten, geld, tijd, liefde, gebed); zijn, waar we nodig zijn ('daar is Jezus in ons midden en gebeurt er wat', Matt. 10:40); recht doen; het evangelie belichamen in de gemeenschap. Conclusie: het begrip missie wordt holistisch opgevat als present zijn voor de ander met alle gaven die God geschonken heeft om zo, persoonlijk en gezamenlijk, het evangelie en het Koninkrijk hoorbaar en zichtbaar te maken.

---

17. Bron: website ngk-veenendaal.nl (geraadpleegd juni 2013).

18. Gespreksnotitie Diaconaat en buurtgroepen, oktober 2011, NGK Veenendaal.

10.2.2. *Analyse van publicaties*

In aanvulling hierop een compilatie van indrukken uit het maandelijks kerkblad *Op de Hoogte* (ODH) in de periode januari 2012-juni 2013, de periode die direct voorafgaat aan het onderzoek en samenvalt met het eerste onderzoekjaar. Wat opvalt is dat met grote regelmaat gesproken wordt over missionair gemeentezijn, met name in de rubrieken van de predikant en vanuit de kerkenraad. Een themadienst over zending in Nederland met ds. Siebrand Wierda (CGK) van het netwerk ‘Amsterdam in Beweging voor Jezus Christus’ leidt er toe dat de predikant en een ouderling de City-to-City-conferentie bijwonen in Berlijn van het Europese netwerk van Redeemer Church van Tim Keller. Er ontstaat verlangen om een gemeente in de regio te stichten. Na contact met retraitecentrum l’Abri in Eck en Wiel ontstaat visie voor kerkplanting in de Betuwe. ‘In de Betuwe is behoefte aan een gemeente met een gereformeerde prediking en een evangelische spiritualiteit’ (ODH 2012/9). De predikant deelt dit met de gemeente en voegt eraan toe: ‘Ook verlangen we er als kerkenraad naar dat we de weg mogen vinden om meer mee te gaan maken dat volwassenen de Here Jezus leren kennen en gedoopt worden.’ (ODH, 2012/4). Ook als voorzitter van het lokale convent van pastores laat de voorganger zich door zijn missionaire drive leiden: ‘we zoeken als kerken om gezamenlijk iets van het licht van het Evangelie te laten schijnen’. Op een gemeenteavond wordt gesproken over ‘heilige onrust’ in de kerkenraad (ODH 2012/5). Er is geen sprake van een doelgericht missionair beleid, wel wordt ervaren dat God nieuwe initiatieven schenkt in de gemeente zoals het Real Life Café en het idee voor kerkplanting. De kerkenraad kiest hierbij bewust voor het ondersteunen van wat bottom-up ontstaat (ODH 2012/10). De visie op missionair zijn komt ook tot uitdrukking in het jaarthema ‘Maak het verschil!’ en in artikelen die worden overgenomen uit het landelijk kerkblad *Opbouw*. Deze gaan over evangelie delen in de buurt (ODH 2012/4), gastvrij gemeente-zijn (ODH 2012/7) en het belang van pastoraat in missionair kerkzijn (ODH 2012/10). Missionair-zijn heeft voor de gemeente ook alles te maken met diaconale presentie via de buurtgroepen. De praktijk is echter weerbarstig, want diverse buurtgroepen ‘zijn verlegen met het invullen van (diaconale) activiteiten naar buiten toe (missionair). (ODH 2012/2)’. Ook een diaconale jongerenreis naar Roemenië wordt beschouwd als missie. De catechisanten brengen met hun afsluitende uitje een bezoek aan Villa Klarendal, een missionair initiatief in een Arnhemse volksbuurt. De uitjes zijn bedoeld om ‘kennis te maken met een aspect van het Koninkrijk van God’ (ODH 2012/5).

Samengevat: in het missionair-diaconale paradigma staat de verkondiging van Jezus als verlosser centraal. De gemeente verlangt ernaar dat mensen Jezus leren kennen en zich laten dopen. In Christus is het Koninkrijk nabijgekomen. De gemeente wil dit Koninkrijk hoorbaar en zichtbaar maken via evangelisatie, diaconale presentie en

kerkplanting; ook pastorale aandacht is een aspect van missie. De gemeente denkt integraal, in de publicaties is geen spanning merkbaar tussen verkondiging en dienstbetoon.

10.2.3. *Observaties uit erediensten*¹⁹

Vier bezochte erediensten werpen een eigen licht op het missionaire en diaconale denken en handelen in de gemeente. De algemene sfeer in de ochtenddiensten is open en hartelijk. Een nieuw gezin wordt verwelkomd, stelt zich voor en ontvangt de bloemen van die ochtend. Daar staat tegenover dat de onderzoeker als ‘onbekende’ in de middagdienst door niemand wordt aangesproken. De bezochte middagdienst draagt een sterk ons-kent-ons karakter. De preken draaien allen om het goede nieuws van Jezus Christus. In Hem mogen de hoorders hun nieuwe identiteit vinden, zijn genade en waarheid geven het leven richting (Kol. 3:1-14). Hij is het kerstkind met de vele namen waarover Jesaja spreekt, de vredevorst (Jes. 9:1-8). Een gastpredikant spreekt over God die oordeelt, maar ook zelf het oordeel op zich genomen heeft. Dat is het goede nieuws dat we mogen geloven en delen met de wereld om ons heen. Christus roept zijn volgelingen Hem te erkennen in de praktijk van het leven (Matt. 7:13-27). Maar alle christelijke medailles voor eigen inspanning kunnen in de prullenbak. We leven uit zijn genade. De gemeente zingt over God die ons oproept tot de daad (Gezang 474).

Van de twee wekelijkse collecten heeft de eerste telkens een diaconaal doel, de tweede is voor de kerk.²⁰ In de vier bezochte diensten wordt twee keer voor Stichting HiP (Hulp in Praktijk) gecollecteerd, die leden uit de gemeente inzet bij diaconale hulpvragen uit de samenleving. De beamer deelt mee: ‘Zo werken we aan een zichtbare kerk in de samenleving’. De gemeente kiest ervoor om regelmatig te collecteren voor lokale diaconale initiatieven en zo de gemeente te betrekken bij missionair-diaconaal werk dicht bij huis: HiP, de Voedselbank, het project Schulphulpmaatje, Real Life Café en de interculturele ICF-gemeente. Ook wordt geld ingezameld voor organisaties waar gemeenteleden werkzaam zijn (Tear, Wycliffe Bijbelvertalers, Roemenië) en voor enkele andere missionaire en diaconale organisaties als Jemima (Bethlehem), Open Doors en de Havenkerk in de Haagse Schilderswijk.²¹ Wat opvalt is dat er heel concreet gebeden wordt: voor de lopende kabinetsformatie, voor de Noord-Zuid-crisis (‘help ons om iets van uw gerechtigheid te laten zien’), voor een pleegkind

19. Data: middagdienst 23-9-2012 (gastpredikant), ochtenddiensten 2-12-2012 en 27-1-2013 (predikant) en ochtenddienst 23-6-2013 (ouderling met preekbevoegdheid).

20. Inmiddels wordt de tweede collecte bestemd aan missionaire doelen. De kosten voor de kerk worden volledig gedekt vanuit de jaarlijkse vrijwillige bijdragen.

21. Bron: collecterooster 2012.

uit de gemeente dat door haar verwarde biologische moeder is meegenomen, voor andere gezinnen met pleegkinderen, voor de lopende Alphacursus, voor een stel dat in India gaat lesgeven. In de diensten is ruimte voor initiatieven uit de gemeente: een nieuw missionair initiatief is gestart in een lokaal café; tieners zamelen voedsel in voor voedselpakketten voor mensen die met heel weinig moeten rondkomen; een groep jongeren gaat op reis naar Roemenië. Iemand vertelt over een ziekenzalving in het ziekenhuis. Een gemeentelid dat is overgekomen uit de vrijgemaakte kerk zegt na een dienst tegen de onderzoeker: 'Hier heb ik geleerd om in missionair opzicht niet te denken in activiteiten, maar in hoe je zelf dagelijks leeft'.

Samenvattend: het evangelie wordt gebracht als een boodschap van persoonlijke verandering en vernieuwing door Jezus Christus. Dit goede nieuws wordt in woorden en daden uitgedragen door gemeenteleden in evangelisatie, diaconaat en politieke betrokkenheid, persoonlijk en gezamenlijk, dichtbij huis en ver weg.

10.2.4. Uitspraken in interviews

In de interviews is aan het begin aan de respondenten gevraagd in eigen woorden uit te leggen wat zij verstaan onder de termen diaconaal en missionair en hun onderlinge verhouding. We vatten hun gedachten samen en illustreren deze met enkele citaten.

Diaconaal

Diaconaat is dienen, doen, delen wat je hebt ontvangen, praktische hulp verlenen aan wie hulp nodig hebben en mensen zo recht doen en terecht brengen, hen iets laten ervaren van het leven dat Christus op het oog heeft en zijn gezicht zichtbaar maken. In de eerste plaats onderling in de gemeente, maar ook daarbuiten. De bron is de liefde van Christus, zijn liefde helpt je om te dienen zonder bijbedoelingen en een stapje verder te gaan dan je van nature geneigd bent.

Diaconaal is, en dan haal ik toch het formulier aan - en volgens mij komt dat uit de christelijk-gereformeerde kerken - als diakenen worden bevestigd, is dat mensen het gezicht van Jezus Christus zichtbaar maken, met handen en voeten. En dat vind ik diaconaat, dat mensen iets ervaren alsof er een engeltje langskomt. Dat. En dat inderdaad puur vanuit (...) de liefde van de Here Jezus zonder bijbedoelingen.

- Frank, predikant (51), EP 16607-17526

Waar ik aan denk bij diaconaal is dienstbaarheid. Ik denk dat het gaat om praktische hulp verlenen, in de eerste plaats. Maar ook niet alleen, gewoon er voor een ander zijn. Ik denk zowel binnen als buiten de gemeente.

- Margreet (23), EP 469-864

Missionair

Over het begrip missionair wordt verschillend gedacht. Het gemeenschappelijke element is vooral het heil delen met anderen en uitdragen van het christelijke geloof om

zo mensen naar God toe te trekken. De één denkt aan evangelisatie, de ander aan een lichtpuntje zijn in de eigen omgeving of het tonen van je inspiratie in de omgang met de ander, bijvoorbeeld als je diaconaal betrokken bent. Door dienstbaar te zijn geef je getuigenis van je geloof en kun je missionair zijn. In diaconaat ligt missionaire kracht.

Missionair heeft iets meer de focus dat je ook het evangelie wilt uitdragen. (...) de leden zouden een klein lichtpuntje moeten zijn wat evangelie laat zien aan hun eigen omgeving.

- Kees, lid landelijke diaconale commissie (61), EP 12468-12548

Missionair werk, dat zie ik ook als dat je mensen echt probeert te trekken voor het geloof. Dus dat je de boodschap van het evangelie meer erbovenop legt. Dat je duidelijk zegt als je ergens gaat klussen, nou wij zijn christen, dat je daar ook nog over vertelt of dat je echt over het evangelie gaat praten met mensen.

- Eveline (25), EP 971-1535

Verhouding missionair en diaconaal

Missionair en diaconaal liggen voor de respondenten in de praktijk heel dicht tegen elkaar aan, al zijn ze wel te onderscheiden. Aan diaconaat zijn ook geestelijke en pastorale aspecten verbonden. Dit wordt gezien bij Christus die gelijktijdig mensen geneest en bevrijdt en spreekt over God. Diaconale hulp mag echter geen verborgen agenda hebben, daar prikken mensen snel doorheen. Over de missionaire dimensie van diaconaat wordt verschillend gedacht: sommigen vinden dat diaconaal handelen Christus zichtbaar maakt onder de mensen, volgens anderen krijgt diaconaat alleen missionaire betekenis als de geloofsmotivatie bekend wordt gemaakt aan de ander.

Ja, dat is natuurlijk altijd een beetje tricky. Ik denk dat je het inderdaad gewoon heel primair moet doen. Deze mens, ik zie hem als mens van God, of hij God nou erkent of niet. Hij komt op mijn pad, ik mag er zijn voor hem en wat ik kan doen, een stukje diaconale betrokkenheid. Ja, dan hoeft daar niet direct een boodschap bij van ik doe het namens God. Laat maar eerst gebeuren en laat maar eerst ervaren. Als de tijd daartoe rijp is dan kan je daar misschien wel of misschien niet een gesprek over hebben. Wat zijn je motieven dat je dit doet?

- Anneke (65), EP: 1774-2452

Ja, volgens mij is dat helemaal aan elkaar verbonden. Want als ik dan kijk naar het Real Life Café... dat is natuurlijk vanuit je missie van: ik heb zoveel moois van God gekregen. En ik gun het God ook, het zijn Zijn mensen. En dat wil je ook, dat de mensen God leren kennen en dat God de gelegenheid krijgt om mensen te ontroeren, te pakken. Maar goed, ga met die mensen praten in Real Life en ze hebben allemaal nood. Dus je kan ook diaconaal aan de slag als je wil. (...) En ook andersom, als je diaconaal aan de slag gaat dan komt de geestelijke nood vaak ook naar boven. (...) En ik denk ook dat het alleen kan als dat samengaat, diaconaal en missionair, als je je handelen, je denken, je doen vanuit God doet.

- Trudy (42), EP 4502-5092

Ik heb eigenlijk dat als je de Here Jezus volgt, dat dan missionair en diaconaal samen gaat. Dat je ook Jezus laat zien aan de andere mensen. En diaconaal vind ik dan bijna hetzelfde

als missionair. (...) Als je naar Jezus kijkt dan gaat dat ook allemaal door elkaar. Hij helpt de mensen en geneest en bevrijdt en tegelijkertijd laat hij zien hoe Gods hart is.
- Monique (41), EP

10.2.5. *Conclusies*

De integraliteit van het christelijke getuigenis is een voortdurend terugkerend thema in de NGK. Het missionaire paradigma is dan ook te typeren als holistisch: diaconaat dient gepaard te gaan met aandacht voor de pastorale en geestelijke vragen van de ander. Andersom vraagt getuigen van het geloof in Jezus om de bereidheid de ander onvoorwaardelijk te dienen in zijn concrete noden. De gelovige heeft daarin Christus als voorbeeld. In de praktijk wordt de missionaire roeping in toenemende mate diaconaal ingevuld. Het beeld komt sterk overeen met de werkdefinities van missionair en diaconaal handelen in hoofdstuk 3. Net als bij de Oude Kerk lijkt er echter weinig aandacht gegeven te worden aan het voorkomen en bestrijden van maatschappelijk onrecht.

10.3. **DIACONALE BETROKKENHEID**

In onze beschrijving van de diaconale betrokkenheid van de onderzochte gemeenten maken we onderscheid tussen (inter-)kerkelijke activiteiten en de persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden. Voor de eerste categorie maken we gebruik van algemene informatie van de gemeente, voor de tweede van de enquête naar diaconale betrokkenheid die voorjaar 2013 werd gehouden. Waar nuttig en nodig vullen we de informatie aan met gegevens en voorbeelden uit de interviews.

10.3.1. *Kerkelijke diaconale activiteiten*

Binnen de gemeente wordt het diaconale werk uitgevoerd door de drie diakenen en de buurtgroepen waarin leden omzien naar elkaar (zie § 10.3.1). Niet elke buurtgroep heeft voldoende draagkracht voor de hulpvragen van de deelnemende leden. In die gevallen zoeken de diakenen naar aanvullende hulp uit andere buurtgroepen of springen zelf bij. Bij ernstig zieken ontstaan ook spontaan informele hulpnetwerken rondom mensen vanuit persoonlijke contacten. In het zelf ontwikkelde systeem van buurtgroepen zijn twee vormen van diaconaal kerkzijn zichtbaar en creatief met elkaar verbonden: de dienstbare gemeente (informeel omzien naar elkaar) en de ‘verantwoordelijke kerk’ (actieve rol van de formele diaconie) (Hoek-Burgerhart, Jager-

Vreugdenhil, & Kuiper, 2007, pp. 37-43). De eerder genoemde gespreksnotitie over diaconaat en buurtgroepen geeft de richting aan voor het kerkelijke diaconaat: ²²

Diaconaat binnen de buurtgroepen:

Binnen de buurtgroep is het belangrijk dat u de ander ziet en dat u gezien wordt. Wanneer het nodig is zal de diaconie een beroep doen op hulp van een betreffende buurtgroep. Andersom kan de buurtgroep ook de ondersteuning van de diaken inroepen als er vragen leven op diaconaal gebied.

Diaconaat buiten de buurtgroep:

Als diaconaat betekent dat de kerk present is in de lokale omgeving, kan de buurtgroep ook een gezicht krijgen in de buurt. Voorwaarde is wel dat u, als buurtgroep, zicht probeert te krijgen op wat speelt in de eigen buurt. Echt diaconaat begint juist als we reageren op de vragen die leven om ons heen, in plaats van het gericht zijn op wat wij zelf kunnen bieden aan onze omgeving. De diakenen willen graag ondersteunend zijn aan het groeiend besef van diaconaat binnen de buurtgroepen, deze paper is daar een eerste aanzet toe.

Incidenteel verleent de diaconie financiële steun aan leden. De betrokkenheid op elkaar is dusdanig dat een diaken de uitspraak kan doen: “Wij kunnen onze hand er voor in het vuur steken dat we voldoende aandacht geven aan wie het financieel moeilijk heeft”. ²³

10.3.2. *Betrokkenheid in interkerkelijk diaconaat*

De NGK-Veenendaal maakt deel uit van het Diaconaal Platform Veenendaal. Enkele leden functioneren lokaal als schuldhelpmaatje. Ook werkt de gemeente nauw samen met Stichting HiP. Een handvol leden zet zich af en toe via HiP in voor hulpvragers van buiten de kerken. De HiP-coördinator uit de gemeente is tevens op persoonlijke titel groepenbegeleider bij Stichting Present. De gemeente heeft verschillende keren met haar jongeren meegedaan in een plaatselijke interkerkelijke Nacht zonder Dakactie ten bate van de organisatie Tear. De gemeente is geen participant in het interkerkelijke inloophuis.

10.3.3. *Persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden*

a. Diaconale betrokkenheid in de survey

In totaal was 58,6% van de 127 respondenten volgens eigen zeggen op de een of andere wijze diaconaal betrokken in de afgelopen drie maanden. Tabel 10.4 laat zien dat 46% in de afgelopen 3 maanden betrokken was bij mensen in de eigen gemeente, 34%

---

22. Paper *Diaconaat en buurtgroepen*, oktober 2011, NGK-Veenendaal.

23. Opgetekend tijdens diaconie-overleg NGK-Veenendaal, 6 oktober 2014.

bij mensen uit een andere kerk en 41% bij mensen die niet kerkelijk betrokken zijn. Sommigen kerkleden waren betrokken bij twee of drie doelgroepen.

Tabel 10.1. *Percentage gemeenteleden dat extra aandacht, zorg of hulp gaf buiten de familie- of vriendenkring in de voorafgaande 3 maanden (NGK, n=127).*

ACHTERGROND VAN MENSEN	1 OF 2X IN 3 MND.	1 OF 2X PER MND.	VRIJWEL WEKELIJKS	VRIJWEL DAGELIJKS	TOTAAL
<i>Aan mensen uit eigen kerkelijke gemeente</i>	14,8	18,0	13,3	0,0	46,1
<i>Aan mensen uit andere kerkelijke gemeenten</i>	13,3	13,3	7,0	0,8	34,4
<i>Aan mensen van buiten een kerk of gemeente</i>	19,5	13,3	7,0	1,6	41,4

De meeste aandacht gaat uit naar mensen binnen de eigen kerk en daarna naar mensen buiten de kerken. Dit beeld komt overeen met de Oude Kerk. De NGK-percentages liggen echter duidelijk hoger, tot zo'n 50% bij leden uit de eigen kerken (vergelijk tabel 9.3). Uit tabel 10.1 blijkt dat tenminste 13% van de leden vrijwel wekelijks (of vaker) bij anderen betrokken is. Tabel 10.2 bevestigt dit: zo'n 15% van de respondenten is wekelijks betrokken bij drie of meer personen of huishoudens binnen de eigen kerk (5,5 + 9,4), 7% bij drie of meer personen of huishoudens buiten een kerk of gemeente.

Tabel 10.2. *Aantal personen of huishoudens waaraan extra aandacht, zorg of hulp werd gegeven in de voorafgaande 3 maanden (NGK, n=127).*

ACHTERGROND VAN MENSEN	1 OF 2X IN 3 MND.	1 OF 2X PER MND.	VRIJWEL WEKELIJKS	VRIJWEL DAGELIJKS	TOTAAL
<i>Aan mensen uit eigen kerkelijke gemeente</i>	17,2	14,1	5,5	9,4	46,2
<i>Aan mensen uit andere kerkelijke gemeenten</i>	17,2	13,3	2,3	0,8	33,6
<i>Aan mensen van buiten een kerk of gemeente</i>	21,1	11,7	3,9	3,1	39,8

Tabel 10.3 toont dat de diaconale betrokkenheid van gemeenteleden net als bij de Oude Kerk zeer divers is. In totaal zijn 27 vormen aangekruist of spontaan genoemd. De top 3 is identiek met die van de Oude kerk, wel liggen enkele scores duidelijk hoger. Bij 'aandacht geven door meeleven' gaat het om 47% tegenover 30% in de Oude Kerk bij het 'thuis uitnodigen' om 30% tegenover 15%. De scores bij 'aandacht

geven door een bezoekje aan huis' liggen vrijwel gelijk (NKG 32%, OK 29%). Anders dan bij de Oude Kerk liggen binnen de NGK ook zeven andere scores boven de 10%. Het maakt duidelijk maakt dat de diaconale betrokkenheid in de NGK een hogere intensiteit heeft dan in de relatief 'oude' hervormde wijkgemeente. Enkele eigen aanvullingen binnen de NGK zijn het inschakelen van hulp, het opvangen van een kind ter ontlasting van de ouders (respitzorg) en het geven van taalles.

Tabel 10.3. *Manieren waarop extra aandacht, zorg of hulp wordt gegeven (NGK, n=127).*

VORMEN VAN EXTRA AANDACHT, ZORG OF HULP		%
1	Aandacht geven door meeleven	46,9
2	Aandacht geven door bezoekje aan huis	32,0
3	Thuis uitnodigen op de koffie/thee of om mee te eten	29,7
4	Vervoeren naar een afspraak	14,8
5	Goederen geven of uitlenen	14,1
6	Samen winkelen of iets leuks ondernemen	13,0
7	Helpen bij psychische problemen	12,5
8	Helpen bij geestelijke problemen	12,5
9	Helpen in het huishouden	10,9
10	Helpen bij relatieproblemen	10,2
11	Geld geven of uitlenen	9,4
12	Helpen met een technische of praktische klus of in de tuin	7,0
13	Helpen bij financiële problemen	6,2
14	Helpen bij opvoedingsproblemen	5,5
15	Zorg voor mensen met lichamelijke beperking	5,5
16	Ziekenverzorging	5,5
17	Formulier(en) helpen invullen	4,7
18	Samen een instantie bezoeken	2,3
19	Negen andere vormen van aandacht, hulp en zorg (elk 1 persoon)	0,8

b. Voorbeelden van diaconale praktijkervaringen

Van de 127 respondenten gaven er 74 voorbeelden van diaconale praktijkervaringen (58,3%). Deze hebben betrekking op mensen in de eigen omgeving, zoals burens, collega's en medestudenten, en op vrijwilligerswerk binnen en buiten de kerk. Verschillende leden tonen hun betrokkenheid ook buiten de eigen kerk via interkerkelijke of algemene maatschappelijke initiatieven. Binnen de kerk valt op dat ambtsdragers leden inschakelen bij probleemsituaties en samen met hen werken aan oplossingen.

Tabel 10.4. *Genoemde vormen van vrijwilligerswerk door leden (NGK, n=74).*²⁴

BINNEN DE EIGEN KERK	BUITEN DE EIGEN KERK
Financiële hulpverlening samen met diaken	Buiten werktijd extra hulp bieden in de zorg
Psychosociale hulp samen met ouderling	Vrijwilliger in kindershospice
Buddy voor buitenlands gezin (vanuit diaconie)	Vrijwilliger Voedselbank
Pastorale zorg voor (oud-)bezoekers Alphacursus	Taalles aan asielzoekers
Hulp bij geestelijke/psychische nood onder bezoekers Alphacursus, Real Life Café	Met jeugd NGK kerstpakketten verspreid via Kerk & Minima
Jeugdpastoraat (bezoekwerk)	Vrijwilliger intensieve thuiszorg Vi-tras/CMD

De gemeenteleden van de NGK krijgen met zeer uiteenlopende problemen te maken (tabel 10.5). Wat opvalt in de survey is dat er geen expliciete voorbeelden worden genoemd van betrokkenheid via Stichting HiP, Stichting Present en het project Schuldhulpmaatje. Blijkbaar kozen de respondenten andere voorbeelden of waren deze vrijwilligers niet vertegenwoordigd in de respons. Enkele voorbeelden illustreren het brede spectrum aan diaconale situaties:

Buurvrouw die te horen kreeg dat zij kanker had. Veel bij haar geweest ter ondersteuning, eten gekookt, luisteren. Ik ging wekelijks bij haar langs, gedurende twee maanden. Dit was op persoonlijke basis.

Echtpaar bijstaan die moet rondkomen van uitkering en bovendien in schuldsanering zit. Kunnen maar net de eindjes aan elkaar knopen.

Een jong stel bij ons in de buurt heeft driekwart jaar geleden hun kindje verloren, en steeds probeerde ik met ze in contact te komen door middel van kaartjes door de bus, of een praatje buiten. Een stukje meeleven zonder oordeel. De reacties waren lief en open, en einde-lijk hebben we een paar weken geleden een kopje thee kunnen drinken samen. Er spelen allerhande psychische problemen, daardoor is op aangeboden hulp ingaan moeilijk voor hen.

24. Enkele respondenten reageerden verontwaardigd op de korte periode van 3 maanden waarover ervaringen werden opgevraagd. Zij melden bij deze vraag dat zij voorheen jarenlang diaconaal actief zijn geweest in kerken waarvan zij eerder lid waren, respectievelijk 7 en 30 jaar lang. Een soortgelijke melding doet Debby (60) in haar interview. Zij heeft 35 jaar vrijwilligerswerk gedaan in o.a. een asielzoekerscentrum, de terminale thuiszorg en een hospice. Het zijn voorbeelden uit de NGK van langdurige diaconale betrokkenheid.

Maar ik vind het geweldig dat God me wil gebruiken gewoon door aandacht te hebben en te luisteren.

Tabel 10.5. *Soorten problemen waarbij zorg of hulp is geboden (NGK, n=74).*

OMSCHRIJVING VAN DE PROBLEMATIEK	
1	Sterfgevallen
2	Bezoeken van (eenzame) ouderen
3	Mensen in echtscheidingsprocedures
4	Hulp bij relatieproblemen
5	Extra aandacht na echtscheiding
6	Gemeentelid met psychiatrische problemen in beschermde woonvorm
7	Ernstige ziektegevallen, met name kanker
8	Zware depressiviteitsklachten
9	Financiële problemen, soms in combinatie met schuldsanering
10	Ouderen die extra zorg nodig hebben vanwege dementie of fysieke problemen
11	Drugsgebruik en verslaving (leidend tot financiële problemen)
12	Meeleven met mensen van buitenlandse afkomst
13	Gevonden voorwerp van grote betekenis teruggebracht bij rechtmatige eigenaar
14	Hulp aan collega met nierdialyse
15	Ernstig zieke kinderen
16	Collega's of medestudenten met weinig sociale contacten
17	Jonge mensen met geestelijke problemen
18	Eenzaamheid rondom de kerstdagen (Open Huis georganiseerd)
19	Pestproblematiek bij jongere

c. Diaconale betrokkenheid in de interviews

Een tweede bron van informatie over diaconale betrokkenheid vormen de elf gehouden interviews met leidinggevend en diaconaal betrokken leden. Een analyse van deze interviews bevestigt het beeld uit de survey en geeft het meer profiel.

- Diaconale betrokkenheid uit zich veel in de eigen omgeving (buren, diverse relaties in de eigen netwerken), af en toe in de werksfeer en veel in kerkelijk verband. Er is een duidelijke scheiding tussen contacten in de kerkelijke en de niet-kerkelijke sfeer omdat de NGK geen brede rand van niet-meelevende leden kent.
- Gemeentelieden betrekken hun diaconie soms bij persoonlijke contacten met mensen buiten de kerk. Dit bevestigt het genoemde samenspel van diakenen en leden.

- Sommige NGK-leden kiezen er bewust voor om te werken buiten de kerk omdat dit ook kansen geeft om over hun gelovige motivatie te spreken als de gelegenheid zich voordoet (reactief). Ook geven leden aan dat dienen en getuigen bij elkaar horen. Regelmatig wordt gesproken over bidden, zegenen en geestelijke vragen bespreken in samenhang met diaconale betrokkenheid.
- De buurtgroepen helpen om de onderlinge diaconale betrokkenheid vorm te geven, met name wanneer langere tijd hulp moet worden geboden. Er is echter ook een respondente die meldt afgeknapt te zijn op gebrek aan bereidwilligheid in haar buurtgroep om een man met veel problemen te helpen.
- In de interviews wordt wel af en toe melding gemaakt van inzet via Stichting HiP en Stichting Present. Volgens Peter (48), HiP-coördinator in de gemeente, hebben zich hiervoor een stuk of acht leden gemeld en gaat er ‘een aantal keren per jaar (...) iemand op pad met een activiteit (...)’ De predikant (Frank, 51) vraagt zich echter af of de hulpvragen van HiP wel aansluiten bij het hulpaanbod vanuit de gemeente: ‘Er is wel aanbod, mensen willen zich wel inzetten, maar als er dan een vraag komt is het vaak super structureel.’

d. Beeldvorming over de eigen diaconale betrokkenheid en die van de gemeente

De enquête bevatte twee meningsvragen over de eigen diaconale betrokkenheid en die van de gemeente (tabel 10.6 en 10.7). De gemeente wordt positief ingeschat als het gaat om haar diaconale betrokkenheid bij leden en bezoekers (ruim 90% mee eens).

Tabel 10.6. *Inschatting hulpbereidheid gemeente (NGK, n=127).*
‘Onze gemeente geeft als dat nodig is extra aandacht, zorg en hulp aan...’ (in %).

	STERK			STERK	
	MEE EENS	MEE EENS	MEE ONEENS	MEE ONEENS	GEEN MENING
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	33,6	58,6	1,6	0,8	4,7
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	4,7	53,1	9,4	3,9	28,1
<i>Asielzoekers</i>	7,0	49,2	11,7	4,7	26,6
<i>Moslims</i>	3,9	25,0	19,5	6,2	44,5
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	10,2	45,3	14,1	3,1	26,6

Bij mensen buiten de eigen kerk is er vrij veel onzekerheid over de diaconale bereidheid van de gemeente, vooral naar moslims. Bijna de helft heeft hierover ‘geen mening’; slecht drie op de tien leden denken dat hun kerk waar nodig moslims zal helpen. Naar andere groepen wordt de bereidheid positiever ingeschat. De eigen hulpbereidheid (tabel 10.7) wordt hoog ingeschat, oplopend tot 95% bij onderlinge hulp. Bij moslims zakt deze naar ongeveer 70%.

Tabel 10.7. *Inschatting eigen hulpbereidheid (NGK, n=127).*

‘Ik ben bereid om als dat nodig is extra aandacht, zorg of hulp te geven aan... (in %).

	STERK MEE EENS	MEE EENS	MEE ONEENS	STERK MEE ONEENS	GEEN MENING
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	24,2	70,3	0,8	1,6	2,3
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	15,5	70,3	2,3	1,6	9,4
<i>Asielzoekers</i>	14,1	61,7	6,2	3,1	14,1
<i>Moslims</i>	11,7	59,4	8,6	4,7	14,8
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	18,8	65,6	3,1	0,8	10,9

Tabel 10.8. *Inschatting hulpbereidheid NGK: gemeente vs. leden (in %, n=127).*

	INSCHATTING HULPBEREIDHEID GEMEENTE	INSCHATTING EIGEN HULPBEREIDHEID	VERSCHIL IN %
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	92,2	94,5	2,3
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	57,8	85,8	28,0
<i>Asielzoekers</i>	56,2	75,8	19,6
<i>Moslims</i>	28,9	71,1	42,2
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	55,5	84,2	28,7

Het verschil in inschatting van de eigen hulpbereidheid en die van de gemeente varieert volgens tabel 10.8 per genoemde groep. De eigen hulpbereidheid wordt hoger ingeschat dan die van de gemeente. Bij gemeenteleden is er sprake van een miniem verschil, bij de overige groepen loopt dit op tot ruim 42% bij moslims. De vermelde percentages zijn optelsommen van ‘mee eens’ en ‘sterk mee eens’ uit de tabellen 10.6 en 10.7.

e. Conclusies

De NGK in Veenendaal toont een duidelijk diaconaal profiel. Bijna 60% van de respondenten geeft aan in de afgelopen 3 maanden diaconaal betrokken te zijn geweest. Sommigen benadrukken dat zij zich voorheen langdurig hebben ingezet voor mensen in de knel om te voorkomen dat hun inzet niet wordt ‘meegerekend’ in het onderzoek. De diaconale betrokkenheid is zeer divers. Er is een samenspel te zien tussen de formele zorg door ouderlingen en diakenen en de informele zorg vanuit de leden. Meer dan bij de Oude Kerk is er sprake van vrijwilligerswerk buiten de vertrouwde kerkelijke kanalen. Daarbij is regelmatig sprake van ‘missionaire’ motieven: NGK-leden willen dienen en getuigen combineren en waar nodig ook pastorale steun bieden door met en voor mensen te bidden en een klankbord te zijn voor hun geestelijke vragen. Ongeveer 15% van de leden geeft wekelijks extra aandacht, zorg of hulp aan anderen en een vergelijkbaar percentage doet dit voor minstens drie personen of huishoudens. Met name de betrokkenheid op elkaar is intensief, zowel via onderling contact, als via de buurtgroepen en de inzet van de diakenen. De betrokkenheid bij niet-kerkleden en leden van andere kerken ligt niet veel lager dan die bij de eigen leden. De leden schatten hun eigen hulpbereidheid hoog in. Over de hulpbereidheid van de kerk naar niet-kerkleden bestaat nogal wat onzekerheid, oplopend tot ruim 40% onzekerheid ten aanzien van hulp aan moslims.

10.4. DIACONALE LEEREFFECTEN

Nu we een gedetailleerd beeld hebben geschetst van de diaconale betrokkenheid in de NGK, kunnen we de vervolgstap zetten naar de eigenlijke onderzoeksvraag: wat wordt er langs deze vele diaconale wegen geleerd, worden deze leerervaringen onderling gedeeld en beïnvloeden ze het missionaire denken en handelen in de gemeente? We beginnen met een beschrijving en analyse van de gevonden leereffecten.

10.4.1. Leereffecten in de survey

In de survey is gevraagd een diaconale praktijkervaring te beschrijven. Aansluitend is gevraagd naar leereffecten uit deze ervaring. Van de 127 respondenten gaven er 74

(58,3%) een voorbeeld van diaconale betrokkenheid. Van deze 74 respondenten geeft bijna zestig procent aan hieruit iets geleerd te hebben voor zichzelf of voor de kerkelijke gemeente. De overige veertig procent reageert ontkennend of onzeker (tabel 10.9).

Tabel 10.9. *Hebt u iets geleerd uit deze situatie voor uzelf, uw kerkelijke gemeente of beide? (NGK, n= 74).*

LEEREFFECTEN DIACONALE ERVARINGEN	AANTAL	%
<i>Ja</i>	44	60
<i>Nee</i>	9	12
<i>Dat weet ik niet</i>	21	28
<i>Totaal</i>	74	100

De open vraag naar leerervaringen leidt tot een grote verscheidenheid aan antwoorden, die door ons zijn verdeeld in een aantal categorieën (zie tabel 10.10). Van de 56 genoemde leerervaringen hebben er 31 betrekking op het eigen diaconale handelen (categorie A). Een nadere analyse van de deze 31 leerpunten wordt weergegeven in tabel 10.11. De helft van deze opmerkingen (15 van de 31) heeft betrekking op de wijze waarop gemeenteleden betekenis geven aan hun handelen (A-2).

Tabel 10.10. *Categorieën van diaconale leerervaringen (NGK, n=44).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.	AANTAL UITSPRAKEN	%
A Het eigen diaconale handelen	31	55
B Degene aan wie hulp is geboden	6	11
C Het functioneren van de samenleving	5	9
D De eigen leefsituatie	4	7
E God en het eigen geloof	3	5
F Het functioneren van de kerk	3	5
G De complexiteit van nood onder mensen	3	5
H Nadenken over het leven	1	2
<i>Totaal</i>	65	56

Bij de Oude Kerk lag het accent vooral op A-1, de eigen houding naar de ander. Ook werden daar meer opmerkingen gemaakt over geloofsgesprekken en de rol van het gebed. Het sterke reflecteren op de ‘betekenis’ van het eigen handelen hangt mogelijk samen met het hogere opleidingsniveau van de respondenten in de NGK: 68,6% heeft

hbo of universiteit afgerond, bij de Oude Kerk is dit 37%. De overige leereffecten betreffen vooral de mensen bij wie men betrokken is en het functioneren van de samenleving (categorie B en C). Leereffecten over God, geloof en de kerk (E en F) worden duidelijk minder gerapporteerd.

Tabel 10.11. *Leereffecten m.b.t. het eigen diaconale handelen (NGK, n=44).*

SUBCATEGORIEËN	SAMENVATTING GEMAAKTE OPMERKINGEN
A-1 <i>Houding naar de ander (bejegening)</i>	aanhoudend uitnodigen is een vorm van trouw zijn; afspraken kunnen niet duidelijk genoeg zijn; een man alleen met een vrouw blijft tricky; dienstbaar zijn; goed leren luisteren; spontaan en open een gesprek aangaan; iedereen helpen, ongeacht afkomst
A-2 <i>Betekenis van het eigen handelen</i>	beschikbaar zijn is getuige zijn; diverse opmerkingen over het grote belang en effect van 'kleine' daden van betrokkenheid; belang van aandacht voor ouderen; je kunt niet alles oplossen; door te geven/delen word je zelf rijker; goed voor de ander en voor jezelf om dit te doen, bouwt een band op
A-3 <i>Kenmerken van goede hulp</i>	problemen niet overnemen, maar de ander aanspreken op eigen verantwoordelijkheid; luisteren, geen partij kiezen en er zijn; aandacht en tijd voor mensen in moeilijke periode van hun leven heeft prioriteit
A-4 <i>Overige opmerkingen</i>	oren en ogen open houden voor de nood in de buurt; dat ik me goed kan inleven in mensen die het moeilijk hebben en hun liefde kan geven; voor delen heb je ruimte nodig in je hoofd

10.4.2. *Leereffecten in interviews*

a. Labelling van leereffecten

Om antwoord te kunnen geven op deelvraag 1 uit het onderzoek zijn alle uitspraken over leereffecten gelabeld met één van de labels algemeen, missionair-algemeen of missionair-integraal. In de categorie 'algemeen' vallen uitspraken die van algemene betekenis zijn voor het diaconale handelen en binnen 'missionair' uitspraken die specifiek betrekking hebben op de wijze waarop het geloof gedeeld (gecommuniceerd) kan worden met anderen. Wanneer deze expliciet ingingen op de samenhang tussen dienen en getuigen kregen ze tevens het sublabel missionair-integraal. Voor de NGK

kwamen we zo op 85 gelabelde fragmenten van de elf geïnterviewde kerkleden. Bij een nadere analyse konden bij sommigen fragmenten meerdere leereffecten worden onderscheiden waardoor het aantal leereffecten verder opliep. Tabel 10.12 geeft de verdeling over de diverse categorieën.

Tabel 10.12. *Aantallen uitspraken over leereffecten in interviews (NGK, n=11).*

SOORTEN LEEREFFECTEN VAN DIACONALE BETROKKENHEID	AANTAL	%
<i>Persoonlijk leereffecten:</i>	91	79,1
van algemene betekenis voor het persoonlijke diaconale handelen	74	
van betekenis voor de eigen missionaire presentie	17	
(waarvan specifiek over integrale missionaire presentie)	(3)	
<i>Lessen voor de kerkelijke gemeente:</i>	24	20,9
van algemene betekenis voor het kerkelijke diaconale handelen	16	
van betekenis voor de kerkelijke missionaire presentie	8	
(waarvan specifiek over integrale missionaire presentie)	(0)	
<i>Totaal aantal uitspraken over leereffecten</i>	<i>115</i>	<i>100</i>

Van de 115 leereffecten hebben er 25 betrekking op de persoonlijke en kerkelijke missionaire presentie (17 + 8), ongeveer 22 procent. Net als bij de Oude Kerk verwoorden diaconaal betrokken leden meer leereffecten dan leidinggevend. De bandbreedte bij leidinggevend is 2-3 leereffecten, bij de overige leden 4-11.²⁵ We vatten de genoemde leereffecten nu samen en illustreren deze met citaten uit de interviews. Eerst bespreken we de algemene leereffecten, waarbij we onderscheiden tussen persoonlijke ontdekkingen en ‘lessen’ voor de kerkelijke gemeente. Daarna behandelen we de leereffecten voor de persoonlijke en kerkelijke missionaire presentie. De leereffecten worden geclusterd in subcategorieën.

b. Algemene leereffecten voor het persoonlijke diaconale handelen

Het grote aantal leereffecten voor het eigen diaconale handelen (31 van de 74) benadert de uitkomsten bij de Oude Kerk (30 van de 78). Ook de verdere verdeling in tabel 10.13b komt globaal gezien overeen (vergelijk tabel 9.14a). In vergelijking met de survey is in de interviews minder gezegd over de betekenis van het eigen diaconale handelen en meer over God en het eigen geloof (B) en het functioneren van de kerk

25. De aantallen liggen lager dan bij de Oude Kerk. Dit lijkt samen te hangen met de duur en diepgang van de interviews. Er is door de betrokken student minder doorggevraagd.

(E). We vermoeden dat dit met de vraagstelling te maken had die in de survey heel open was (‘wat hebt u geleerd uit deze situatie?') terwijl bij de interviews verschillende items werden bevraagd, waaronder kerk en geloof.

Tabel 10.13a. *Algemene persoonlijke leereffecten (NGK, n=11).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>Het eigen diaconale handelen</i>	31
B	<i>God en het eigen geloof</i>	11
C	<i>Kennis van medemensen</i>	10
D	<i>Het functioneren van de samenleving</i>	8
E	<i>Het functioneren van de kerk</i>	7
F	<i>De leefsituatie van hulpontvangers</i>	3
G	<i>De eigen leefsituatie</i>	3
<i>Totaal</i>		<i>74</i>

Bij elke (sub-)categorie worden nu de gemaakte opmerkingen samengevat met daarbij een of twee uitspraken als illustratie. Het aantal leereffecten per subcategorie is telkens tussen haken aangegeven.

Tabel 10.13b. *Leereffecten voor het eigen diaconale handelen (NGK, n=11).*

SUBCATEGORIEËN VOOR HET EIGEN DIACONALE HANDELEN		AANTAL
A-1	<i>Houding naar de ander (bejegening)</i>	19
A-2	<i>Betekenis van het eigen handelen</i>	7
A-3	<i>Overige uitspraken</i>	5
<i>Totaal</i>		<i>31</i>

Ad A-1 Het eigen diaconale handelen: houding naar de ander (19)

Al doende wordt sensitiviteit ontwikkeld voor de behoeften van de ander en vaardigheden om hier mee om te gaan. Enkele genoemde leerpunten zijn: open een gesprek in gaan, afgaan op de eigen intuïtie en vragen stellen die de ander uitdagen om iets te zeggen. Jezelf afvragen: willen mensen mijn hulp of het liever zelf oplossen? Iemand is zich door het contact met een zieke bewust geworden hoe vaak mensen grappen maken over kanker of dat als scheldwoord gebruiken. Een ander leert dat hij naar de

mensen toe moet gaan als hij ze thuis gastvrij wil onthalen. Kees vat een aantal lessen samen als hij zegt:

De instelling dat je er voor de ander bent en er voor de ander moet zijn, die instelling heb ik [...] wel meer geleerd, van hoe doe je dat op goede manieren. Niet vanuit jezelf maar dat je vindt dat je naar de ander moet luisteren. Maar je wordt ook anders, dus dan zijn dat misschien wel dingen door levenservaring. Dat je minder [handelt] vanuit 'dit is mijn boodschap' en meer vanuit wat heeft de ander nodig? Dus ook de houding. Ook een stukje ontspannenheid, dat het niet op een bepaalde manier moet maar op allerlei manieren mag. Dat is denk ik ook iets dat voor mij belangrijk is.

- Kees (61), EP 37840-38425

Eén respondente heeft langere tijd opgetrokken met een gemeentelid met psychiatrische problemen. Het is een voorbeeld van een intensieve diaconale relatie die leidt tot veel leerervaringen. 'Daar word je wel een ander mens van. Je leert heel erg over je grenzen heen kijken'. Ze wil altijd op zoek gaan naar het mooie in mensen, 'iets van God in iemand', en zich niet laten leiden door de label die aan iemand hangt. Proberen de ander zichzelf te laten zijn en te laten vertellen wie hij is. Een belangrijke les hierbij: grenzen trekken, want je kunt niet iedereen zo intensief helpen, het is moeilijk om dit liefdevol en blijmoedig vol te houden. Een citaat laat zien hoe zij wederkerigheid leert beoefenen in de relatie:

Mijn kaders niet op de ander te leggen, mijn denkkaders. Maar echt naast de ander te gaan staan, proberen in te leven. Maar dat is ook het bewustzijn dat je dat nooit helemaal kan. Het vraagt van mij om te proberen de ander zichzelf te laten zijn, te laten vertellen: wie ben jij? En ook dat ik mij laat voeden, zelfs door die ander. Want ik bedoel in dat contact wat ik net noemde, met die psychiatrische patiënt: hij zei zulke mooie dingen over God, ondanks dat hij ook heel kritisch was naar christenen. Maar dat ook zeggen: joh, maar jij, je zegt nu hele mooie dingen nu ik heel even bij jou op de bank zit. En dat deed hem ook weer heel veel. Dat is de ander ook hoog houden, dat vraagt het van mij, denk ik.

- Anneke (65), EP 7896-9335

Ad A-2 Betekenis van het eigen handelen (7)

Over de betekenis van het eigen handelen worden diverse uitspraken gedaan, hoewel dit er in verhouding minder zijn dan in de survey. Het eigen handelen krijgt bijvoorbeeld betekenis doordat het leuk blijkt om samen op te trekken of door het effect op de ander (iemand 'voelde zich gesterkt'). De praktijk roept echter ook vragen op over de eigen rol. Verschillende keren wordt opgemerkt dat men de problemen van mensen niet kan oplossen. Een opgeknapte tuin kan er over twee maanden weer net zo bij liggen. Vertrouwen op God helpt in het omgaan met de eigen beperkingen.

Ik doe maar wat, ik drink maar koffie met mensen en ik schilder hun huis. En God moet het verder doen want ik ben te klein om een groot probleem op te lossen of om echt te troosten.

- Marieke (45), EP 9562-11128

Iemand verbindt dat met het geven van een zegen aan mensen. Daarmee legt ze iemand 'helemaal in Gods handen'. Marieke bemerkt de zegen van God in de blijdschap die kan ontstaan in en door de diaconale relatie. Voor haar bevestigt dit dat het goed is om Gods wil te doen.

De restcategorie A-3 bevat uitspraken over kenmerken van goede hulp (2), gesprekken over het geloof (2) en de rol van het gebed (1).

Ad B - God en het eigen geloof (11)

Wat leren de respondenten volgens eigen zeggen over God en hun geloof uit de moeilijke levenssituaties waar ze bij betrokken zijn? Iemand vat het bondig samen: mijn visie op God is niet veranderd, maar verdiept en verrijkt. Diaconale ervaring is een vorm van levenservaring die louterend werkt op de eigen overtuigingen.

Ik ben gelovig opgegroeid en dan weet je dat allemaal zeker en zo is het en zo is het gebracht. God is wel steeds meer persoonlijker geworden en levend. En een liefdevolle God. Het is niet zo dat ik zeg van: zie wat die mensen allemaal wordt aangedaan, dus is dat de schuld van God. Ik las vanmorgen een stukje uitleg: we geven God wel de schuld, maar het komt niet van God. God heeft er ook pijn van maar Hij is er wel altijd bij. En dat wordt wel naarmate je ouder wordt (...) steeds meer realiteit.

- Debby (60), EP: 11990-12807

Anderen zeggen blij te worden als ze God aan het werk zien en dat God hen wil gebruiken, ook al zeggen ze weinig. Tegelijk is er het besef (vgl. A-2 hiervoor) dat ze zelf maar kleine dingen kunnen doen en dat God de grote problemen moet oplossen. Iemand zegt: Het leven is onzeker. De zekerheid van je leven ligt in Christus, de bron van vrede, ook in situaties van onvrede. Je mag moeilijke situaties in Gods hand leggen.

Ad C - Kennis van medemensen (10)

Al doende doe je mensenkennis op. Deze kennis blijkt net zo divers als de situaties waar de respondenten mee te maken krijgen. Een diversiteit aan diaconale ervaringen vergroot je inlevingsvermogen in medemensen. We geven een aantal voorbeelden:

- Mensen vinden het moeilijk hulp te aanvaarden, want dan staan ze 'in het krijt'.
- Er zijn asielzoekers die ondanks moeilijke omstandigheden vasthouden aan hun geloof.
- Iemand heeft de kerk vaarwel gezegd, maar gelooft nog wel in God.
- Aan het einde van hun leven gaan mensen nadenken over God en het leven na dit leven.
- Mensen die niet geloven vinden geloven een beetje gek of overdreven, niet iets voor hen.
- Ernstig zieke kinderen kunnen heel gelukkig zijn en genieten van kleine dingen.

- Psychiatrische patiënten vragen zich af: wat betekenen ik nog?

Ad D - Het functioneren van de samenleving (8)

Diaconale presentie confronteert met de schaduwzijden van de samenleving. Er zijn veel mensen zonder netwerk, en niet alleen buiten de kerk. In sommige gezinnen zijn de problemen groter dan je zelf had kunnen denken.

Bij stichting Present zijn mijn ogen er wel voor open gegaan dat je in elke plaats wel gezinnen hebt die ik normaal niet tegen zou komen. (...) Gezinnen waar echt problemen zijn, een hele jonge moeder met een kindje, mensen die echt nergens geld voor hebben of nergens tijd voor hebben. Dat soort dingen. Dus dat heeft wel mijn eigen ogen geopend voor diversiteiten in de samenleving.

- Eveline (25), EP 4628-5083

Sommigen vinden het heel moeilijk om dingen te regelen in onze samenleving. Soms worden ze 'bedonderd'. Anderen doen zelf dingen die eigenlijk niet deugen.

Iemand die in een AZC werkte als vrijwilliger zegt: mensen staan ontzettend snel met hun oordeel klaar. Er is er veel haat en nijd binnen families. Maar ook geldt: elk huisje heeft zijn kruisje en veel mensen zijn onzeker. Tegen al deze negatieve observaties staat één positieve ontdekking. Wanneer je samen dingen oplost, zoals oppas voor elkaars kinderen, werkt dat samenbindend.

Ad E - Het functioneren van de kerk (7)

De leerpunten zijn zowel positief als negatief. Positief is dat je via de kerk verrijkende ervaringen kunt opdoen, zoals een diaconale reis naar Roemenië. Ook houd je het samen beter vol om aandacht te besteden aan eenzame mensen, bijvoorbeeld in een buurtgroep. Negatief is dat er mensen blijken te zijn die de kerk hebben verlaten vanwege liefdeloos handelen. Daarvoor wordt begrip getoond. Er is ook zelfkritiek: de kerk is teveel intern gericht en met zichzelf bezig. Die tijd kan beter besteed worden volgens Monique:

Mijn visie op de kerk is wel veranderd. Ik heb wel een beetje een afkeer van alle commissies en geregel en vergaderen en weer een enquête, terwijl ik denk: stop daar maar mee en geef je tijd aan naar iemand omkijken. Ik vind dat we erg veel met onszelf bezig zijn. Weer een sing-in voor onze kindertjes. En weer een vrouwendag voor de christelijke vrouwen. Denk ik: man, doe gewoon een vrouwendag met taart bakken en ondertussen een meditatie of zo.

- Monique (41), EP: 7739-8488

Ad F - De leefsituatie van hulpontvangers (3)

Lessen over de leefsituaties van de hulpontvangers bevestigen de opmerkingen over de samenleving: er is veel eenzaamheid en gebrek aan netwerken. Voorbeelden die worden gegeven: een asielzoekster die al bijna twintig jaar niemand heeft die naar

haar verhaal wil luisteren; mensen met psychiatrische problemen die leven aan de rand van de samenleving; mensen die moeilijke keuzes moeten maken en niemand hebben om hen daarin bij te staan.

Ad G - De eigen leefsituatie (3)

De confrontatie met mensen in nood vergroot de dankbaarheid voor het eigen leven, zoals luxe en het hebben van gezonde kinderen, maar laat ook zien hoe kwetsbaar deze rijkdom kan zijn.

c. Algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen

Zestien uitspraken zijn te labelen als algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen. Twee categorieën springen eruit: uitspraken over het functioneren van de eigen kerkelijke gemeente en over het creëren van diaconale bewustwording in de gemeente. De overige uitspraken zijn divers van aard. In vergelijking met de Oude Kerk worden er nauwelijks uitspraken gedaan over het ontwikkelen van diaconaal beleid of over het bevorderen van participatie van gemeenteleden. Vermoedelijk hangt dit samen met de wijze waarop het samen kerkzijn wordt beleefd. Bij de Oude Kerk ligt het accent meer op het institutionele kerkzijn en de verantwoordelijkheid van ambtsdragers, bij de NGK meer op het functioneren van de kerk als gemeenschap en de verantwoordelijkheid van de individuele leden.

Tabel 10.14. *Algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen (NGK Kerk, n=11).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>Kerkelijk functioneren</i>	5
B	<i>Diaconale bewustwording</i>	4
C	<i>Overige uitspraken</i>	7
<i>Totaal</i>		16

Ad A - Kerkelijk functioneren (5)

Twee aspecten worden besproken: hoe er met mensen in de kerk wordt omgegaan en de interne gerichtheid van de NGK. Iemand signaleert dat mensen als ze nieuw zijn veel aandacht krijgen, bijvoorbeeld bij het voorstellen in de dienst. Daarna kan die aandacht zomaar verflauwen. Enkele respondenten vertellen hoe ze zelf verantwoordelijkheid nemen: de één vraagt aandacht bij de diaconie voor mensen die nog wel geloven maar zich niet meer bij de kerk betrokken weten, de ander legt anderen bewust uit waarom haar huisbezoeken aan een psychiatrisch patiënt anders verlopen dan

gebruikelijk in de kerk. Twee keer wordt opgemerkt dat de kerk te veel met zichzelf bezig is en te weinig naar buiten gericht. Peter zou willen dat de gemeente op diaconaal gebied meer naar buiten treedt:

Nou, ik zou het zelf ook wel mooi vinden als de gemeente op dit gebied wat meer naar buiten treedt. (...) Ik denk dat dat goed is, voor de gemeente ook. Ik heb een gemeentevergadering gehad, dan heb je ook over van alles gepraat, en een van de ouderen zei ook, 'Het is allemaal zoveel intern gericht'.

- Peter (48), coördinator HiP, EP 18462-18909

Ad B - Diaconale bewustwording (4)

In contact met mensen in nood leren de respondenten hoe belangrijk het is om bij anderen betrokken te zijn en wat de vormende waarde hiervan is. Bijvoorbeeld dat kleine dingen van grote betekenis kunnen zijn of dat een diaconale reis naar Roemenië een heel goed middel is om jongeren te leren wat dienstbaarheid is. Die ervaring willen ze graag delen met anderen in de gemeente. Het bewust maken van medegemeenteleden heeft voor Trudy een diepere geestelijke reden.

Die visie van mij: God heeft je zo gemaakt en daar ben je voor. Eigenlijk leef je niet voor jezelf. Dat draag ik wel heel erg uit. (...) Ja, daar gaan de gesprekken heel vaak over. (...) het besef hoe duur ik gekocht ben door Jezus. Waar ik uit getrokken ben en wat Jezus voor mij over heeft gehad is gewoon zo enorm. Hij heeft gewoon recht op mij, ik ben gewoon Zijn bezit. Dat is niet negatief bedoeld, dat is positief bedoeld. Ik ben een duur gekocht mens, ik mag vrij en blij leven. (...) En vandaaruit mag ik ook Zijn gereedschap zijn en hoor ik ook daar bereid voor te zijn, zou ik het niet in mijn hoofd halen om eigenwijs te zijn en te zeggen daar heb ik geen zin in. Omdat ik weet dat God het beste met me voor heeft. Dus wat Hij voor mij in petto heeft om te doen, daar word ik alleen maar mooier van. Dus waarom zou je zo eigenwijs zijn om alleen je eigen dingen te willen doen als je gemaakt bent voor een ander. En juist die verbondenheid, die lijntjes met elkaar, dat God daarvan geniet. Hij heeft het recht om van ons te mogen genieten en dat draag ik wel heel erg uit in onze gemeente.

- Trudy (42), EP 19552-21058

We geven dit lange citaat omdat tot uitdrukking komt hoe de diaconale betrokkenheid van Trudy wordt gevoed en gedragen door een doorleefde christelijke spiritualiteit die zij deelt in de gemeente. Zo werkt zij heel bewust aan de diaconale bewustwording van anderen.

Ad C - Overige uitspraken (7)

De overige uitspraken zijn divers. Ze gaan bijvoorbeeld over pijn die mensen is aangedaan door de kerk of een verschillende beleving van het kerkzijn (positief en negatief). Enkelen benadrukken het belang van ondersteuning vanuit de kerk om hun diaconale betrokkenheid langere tijd vol te houden. Twee opmerkingen van respondentes

gaan over het delen van leerervaringen. Anneke deelt in het pastoraal overleg handvatten voor het omgaan met moeilijke mensen, daarbuiten ziet ze hiervoor geen ruimte. Corrie wil haar ervaringen best delen, maar kent in haar omgeving geen mensen waarvan ze denkt dat ze op een vergelijkbare wijze als zichzelf betrokken kunnen zijn.

d. Leereffecten voor de persoonlijke missionaire presentie

Diaconaal handelen kan leiden tot nieuwe inzichten voor de eigen missionaire presentie in dienen en getuigen (tabel 10.15). De uitspraken hierover zijn bij de NGK-respondenten zeer divers, een patroon is er niet in te ontdekken. Wel valt op dat vijftien van de zeventien uitspraken afkomstig zijn van slechts drie vrouwelijke respondenten. Afgaande op deze respons lijken de overige respondenten niet of nauwelijks iets te leren uit hun diaconale presentie met het oog op hun bredere missionaire roeping. Margreet is in haar eentje goed voor het merendeel van de uitspraken in de categorieën A en B. Zij reflecteert actief op haar ervaringen en kan deze goed verwoorden.

Tabel 10.15. *Leereffecten voor de persoonlijke missionaire presentie (NGK, n=11).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>Spreken over het geloof met anderen</i>	5
B	<i>Bekwaamheid om te getuigen</i>	3
C	<i>Effect van de eigen missionair-diaconale presentie</i>	3
D	<i>Oordeelsvorming over mensen buiten de kerk</i>	2
E	<i>Hoe anderen hun geloof belijden</i>	1
F	<i>Belang van diaconale betrokkenheid</i>	1
G	<i>Belang van integriteit</i>	1
H	<i>Leren omgaan met allerlei mensen en problemen</i>	1
<i>Totaal</i>		17

Het leerproces van Margreet speelt zich overigens vooral af in de stagecontext van een sociale opleiding:

Ik denk dat voor mijzelf gewoon het belangrijkste is om meer vertrouwen te hebben in mijn eigen getuigenis, dat dat genoeg is, zeg maar. En dat dat je ook sterker maakt als je missionair wilt zijn. En als je met andere mensen in gesprek gaat... dat heb ik ook gemerkt, van... ik heb op vier christelijke scholen gezeten, tot nu toe. En dan ben je er zo weinig mee bezig. En dat vind ik echt een minpunt eigenlijk. En op mijn stage heb ik er dan redelijk veel

gesprekken erover. En dan merk ik, in het begin, toen durfde ik bijna mijn mond niet open te doen, omdat ik bang was dat ik iets zou zeggen wat nog meer zou afstoten. En het belangrijkste vind ik dat als ik iets zeg over geloof of kerk, dat het dan mensen aanspreekt. Maar dan ben je er mee bezig, en nu merk ik gewoon, er kan weinig misgaan. Als ik het gewoon dicht bij mezelf houd, dan is dat vaak al genoeg. Dat is belangrijk denk ik.

- Margreet (23), EP 21816-22707

e. *Lessen voor de kerkelijke missionaire presentie*

Het aantal leerpunten voor de kerkelijke missionaire presentie is nog beperkter (tabel 10.16). De uitspraken zijn vooral gericht op het ontwikkelen van beter missionair beleid. Geen van de uitspraken heeft betrekking op de integraliteit van de kerkelijke presentie. Dat is een opvallend gegeven omdat we eerder zagen dat het missionaire paradigma sterk integraal van karakter is (§ 10.2.5). De lessen van de respondenten voor de missionaire presentie van de NGK zijn samen te vatten als: *niet meer, maar anders*²⁶: minder tijd besteden aan kerkelijke vergaderingen en activiteiten en meer gericht zijn op ontmoeting met mensen buiten de kerk; bestaande mogelijkheden zoals stichting HiP beter voor het voetlicht brengen; mensen helpen ontdekken dat diaconaat leuk is als het match met je gaven; minder voor de leden bedenken wat ze nodig hebben, maar het aan hen vragen.

Tabel 10.16. *Leereffecten voor de kerkelijke missionaire presentie (NGK, n=11).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>Effectief missionair beleid ontwikkelen</i>	5
B	<i>Overige uitspraken</i>	3
<i>Totaal</i>		8

10.4.3. *Tussenbalans: leerervaringen van diaconaal handelen*

Voor we kijken naar de betekenis van diaconale ervaringen voor de NGK als gemeenschap, vatten we de gevonden leerervaringen van diaconaal handelen samen. In de *survey* geeft 59 % van de 127 respondenten aan dat zij in de afgelopen drie maanden diaconaal betrokken zijn geweest bij mensen binnen en buiten de NGK. Van deze groep beschrijft bijna zestig procent een concrete praktijksituatie. Bij zes van de tien situaties geeft men aan hieruit iets geleerd te hebben. Dit zijn met name leerpunten

26. Een soortgelijk advies gaf student Kees Kersbergen aan de NGK toen hij de resultaten van zijn deelonderzoek aan vertegenwoordigers van de kerkenraad presenteerde. Kersbergen benadrukte dat het niet ging om meer 'activiteiten', maar om anders omgaan met wat er al gebeurde in de gemeente: meer aandacht voor het bespreken en verwerking van ervaringen (Kersbergen, 2013).

voor het eigen diaconale handelen, waarbij het geven van betekenis aan dit handelen er uitspringt. De overige leereffecten hebben vooral betrekking op de mensen bij wie men betrokken is en het functioneren van de samenleving. In veel mindere mate zegt men iets te leren over God, geloof en het kerkelijke functioneren.

Bij de elf *interviews* is ruim zeventig procent van de leereffecten persoonlijk gericht en wordt bijna dertig procent gezien als relevant voor de kerk. Bij de persoonlijke leereffecten springen opnieuw de leereffecten voor het eigen diaconale handelen eruit, toegespitst op de eigen houding naar de ander en de betekenis van het handelen. Daarnaast worden leerervaringen genoemd met betrekking tot God en het eigen geloof en het functioneren van kerk en samenleving. De kerkelijke leereffecten gaan vooral over hoe de kerk functioneert (teveel naar binnen gericht) en over het belang van diaconale bewustwording. Ook kan het missionaire beleid beter worden afgestemd op de mogelijkheden van de leden.

10.5.   **BETEKENIS VAN LEERERVARINGEN VOOR DE GEMEENTE**

10.5.1.   *Delen van leerervaringen*

De leerervaringen zijn hierboven gedetailleerd in beeld gebracht. Maar worden ze door de respondenten ook als betekenisvol ervaren, belangrijk om te delen met anderen? Bijna driekwart is van mening dat de persoonlijke leerervaringen ook voor anderen belangrijk zijn (tabel 10.17). Dat roept de vervolgvraag op waarom diaconale ervaringen leerzaam zijn (tabel 10.18).

Tabel 10.17. *Wie kunnen er vooral iets leren uit deze ervaringen? (NGK, n= 47).*

BELANGHEBBENDEN BIJ LEERERVARINGEN	AANTAL	%
<i>Vooral ikzelf</i>	13	28
<i>Zowel ikzelf als anderen in mijn kerkelijke gemeente</i>	33	70
<i>Vooral anderen in mijn kerkelijke gemeente</i>	1	2
<i>Totaal</i>	47	100

Meer of anders bij mensen betrokken zijn bij mensen met moeilijkheden springt eruit met zeventig procent. Dit komt overeen met de eerder gevonden resultaten over de vele leereffecten voor het persoonlijke diaconale handelen. De ervaringen blijken voor ruim de helft van de respondenten ook leerzaam voor hun betrokkenheid op God en het bidden voor mensen. Een op de drie leert via diaconale presentie om beter te ge-

Tabel 10.18. *In welke opzicht zijn deze ervaringen vooral leerzaam? (NGK, n=47).*

REDENEN WAAROM ERVARINGEN LEERZAAM ZIJN	AANTAL	%
Om meer of anders betrokken te zijn bij mensen met moeilijkheden	33	70
Om meer of anders betrokken te zijn op God en zijn bedoelingen	27	57
Om meer of anders te gaan bidden voor medemensen	24	51
Om meer open te staan voor mensen met andere achtergronden	15	32
Om meer of anders te gaan getuigen van het geloof naar mensen buiten de kerken	16	34
Om onze zondagse diensten beter af te stemmen op mensen van buiten de kerken	6	13
Anders, n.l.	2	4
Antwoorden bij 'anders': Cross-culture communicatie is een vak apart. Mensen blanco willen benaderen levert meer echt contact op. Dat is ook een stukje volgen van Jezus. Hij oordeelde niet vooraf.		

tuigen naar mensen buiten de kerken en meer open te staan voor mensen met andere achtergronden. Gericht vragen naar bepaalde leereffecten levert in deze survey hogere scores op dan het zelf laten benoemen van leereffecten de eigen praktijkvoorbeelden. Dit geldt met name als het gaat om de betekenis voor geloof, gebed en getuigenis. Blijkbaar zijn dit onderwerpen waar de respondenten zelf niet als eerste aan denken of waarover ze uit zichzelf terughoudend zijn.

Tabel 10.19. *Hebt u met anderen in uw kerkelijke gemeente over deze ervaring gesproken? (NGK, n=73).*

	AANTAL	%
<i>Ja</i>	37	51
<i>Nee</i>	36	49
<i>Totaal</i>	73	100

De helft van de mensen die eerder aangaf te hebben geleerd uit diaconale ervaringen, heeft hierover gesproken met anderen in de kerk. In totaal gaat het om 37 van de 127 respondenten van de survey, dat is 29%. Bij de Oude Kerk lag dit percentage op ongeveer 20%. Op welke plekken delen zij hun ervaringen en hoe wordt hierop gereageerd?

geerd? De leden die ervaringen delen in de kerk doen dat vooral in persoonlijke contacten. Daarnaast wordt er gedeeld in de kringen en (buurt-)groepen en met de predikant en ouderlingen. De gevonden percentages komen in grote lijnen overeen met die van de Oude Kerk (tabel 9.21). Er wordt opvallend weinig gedeeld met diakenen. Deze krijgen daardoor weinig ‘terug’ uit de gemeente van de diaconale betrokkenheid die zij stimuleren of faciliteren.²⁷

Tabel 10.20. *Op welke manier hebt u over uw ervaring gesproken? (NGK, n=37).*

MANIEREN WAAROP WORDT GESPROKEN OVER DIACONALE ERVARINGEN	AANTAL	%
<i>In een persoonlijk contact met iemand</i>	26	70
<i>In mijn gemeentekring of gemeentegroep</i>	12	32
<i>Met een ouderling</i>	9	24
<i>Met onze predikant / voorganger</i>	8	22
<i>Tijdens een kerkelijke activiteit (anders dan kring/groep of dienst)</i>	4	11
<i>In mijn jeugdgroep</i>	4	11
<i>Met een diaken</i>	3	8
<i>Op een andere manier dan genoemd</i>	3	8
<i>Tijdens een dienst op zondag</i>	3	8

Het is goed te beseffen dat de percentages lager uitvallen als we deze afzetten tegen de totale groep van 127 respondenten. De hoogste score (delen in persoonlijke contacten) komt neer op 20 % van de totale groep. Bij delen in de kring of groep gaat het om 9,4%, dus om ongeveer een op de tien kerkleden. Anders gezegd: in een kring van tien leden is er één die af toe spreekt over zijn of haar diaconale ervaringen.

Als er wordt gedeeld binnen de NGK, wordt er met belangstelling gereageerd en vaak met veel belangstelling (tabel 10.21).

---

27. Inmiddels is er twee keer per jaar structureel overleg met de buurtgroepen waardoor er meer ruimte ontstaat om ervaringen te delen.

Tabel 10.21. *Hoe werd er gereageerd toen u sprak over deze ervaring? (NGK, n=38).*²⁸

MATE VAN BELANGSTELLING	AANTAL	%
Met veel belangstelling	18	47
Met belangstelling	20	53
Met weinig belangstelling	0	0
Zonder enige belangstelling	0	0
<i>Totaal</i>	<i>38</i>	<i>100</i>

10.5.2. *Effecten op het missionaire en diaconale denken en handelen*

In § 10.3.5. concludeerden we dat het overheersende missionaire paradigma in de NGK-Veenendaal een sterk integraal karakter heeft. Dienen en getuigen worden nauw met elkaar verbonden, zowel in visie, publicaties en erediensten als door de respondenten in de interviews. De gevonden leereffecten sluiten hierop aan. Er wordt volgens de meerderheid van de diaconaal betrokken respondenten het nodige geleerd, met name voor het persoonlijke handelen, maar dit wordt nauwelijks expliciet betrokken op spreken over het geloof. De lessen worden integraal meegenomen en toegepast in de breedte van de persoonlijke missionaire presentie.

De invloed op het missionaire denken en handelen in de kerk is lastig in te schatten. Ongeveer dertig procent van gemeenteleden deelt diaconale ervaringen. Dit gebeurt met name in onderlinge contacten, in kringen en groepen en in gesprekken met predikant en ouderlingen. Hierop wordt altijd positief gereageerd, maar het is onduidelijk of er ook gezamenlijk uit geleerd wordt. Er zijn binnen de NGK geen voorbeelden gevonden van activiteiten of methoden waarin ervaringen bewust worden bevraagd en bereflecteerd. Wel worden ervaringen gedeeld in het gemeenteblad en (soms) in erediensten. Gezien de beperkte terugkoppeling van diaconale ervaringen richting diakenen, is te verwachten dat doorwerking op beleidsniveau afhankelijk is van persoonlijke ervaringen van de drie diakenen, mogelijk aangevuld met observaties uit de buurtgroepen of de HiP-coördinator uit de gemeente.

De efficiënte wijze waarop de kerkenraad sinds enige tijd vergadert creëert ruimte voor bezinning en reflectie. Tijdens de terugkoppeling van de voorlopige onderzoeksresultaten naar een dwarsdoorsnee van de kerkenraad, bleek interesse om samen het

28. Doordat één van de respondenten de enquête niet consistent heeft ingevuld wijkt het aantal respondenten af van tabel 10.20. Omdat de respons één kant op wijst heeft dit geen invloed op het ontstane beeld.

pad van diaconaal leren in te slaan. Kerkenraad en gemeente staan hierin nog aan het begin van een leerweg.

10.6. PERSOONLIJKE LEERPATRONEN

De min of meer vaste manier waarop individuele leden leren uit hun diaconale ervaringen, vatten we voor de NGK als volgt samen:

- a. Net als bij de Oude Kerk zijn binnen de gemeente drie cirkels te onderscheiden van diaconale betrokkenheid. Een diaconaal actieve kern van 10-15% van de leden is vrijwel wekelijks of dagelijks bij drie of meer personen of huishoudens betrokken (OK 5-10%). Daarnaast is er een brede groep van ca. 45-50% die af en toe extra aandacht, zorg of hulp geeft aan mensen (OK 35-40%). De derde cirkel van ongeveer veertig procent betreft leden die aangeven 'in de afgelopen 3 maanden' niet betrokken te zijn geweest bij anderen. Sommigen van hen zijn wel mantelzorger. Anderen ontvangen zelf hulp of zorg (ongeveer 10%, OK 9%).
- b. Van de diaconaal betrokken leden geeft bijna zestig procent aan hieruit iets te leren (OK 66%). Ruim een kwart (28%) is hierover onzeker. Zo'n 12% zegt niet iets geleerd te hebben (OK: 8%).
- c. Diaconaal betrokken leden leren het meest m.b.t. hun persoonlijke diaconale handelen, toegespitst op hun houding naar de ander en de betekenis van het handelen. Daarnaast worden regelmatig leerervaringen genoemd met betrekking tot God en het eigen geloof en het functioneren van kerk en samenleving. De leereffecten voor de kerk betreffen vooral het belang van naar buiten gericht zijn en van aandacht voor diaconale bewustwording.
- d. Van de leden die een leerervaring beschrijven is ruim zeventig van mening dat hun leerpunten ook voor anderen belangrijk (kunnen) zijn, terwijl ongeveer de helft deze ervaringen ook daadwerkelijk deelt met anderen in de kerk.
- e. Diaconaal leren vindt plaats via persoonlijke reflectie en door ervaringen te delen in persoonlijke gesprekken en in kringen en groepen. Een op de tien leden van een kring of buurtgroep deelt met enige regelmaat diaconale ervaringen. Als ervaringen worden gedeeld in de NGK, wordt er altijd met belangstelling op gereageerd.
- f. Voor het delen is een veilige en vertrouwde persoon of omgeving een belangrijke voorwaarde. Genoemd zijn goede bekenden, de predikant en ouderlingen, kringen en buurtgroepen en het pastoraal overleg.

Persoonlijke leereffecten worden versterkt als er voldoende reflectievermogen aanwezig is. Hoger opgeleiden zijn meer gewend om te reflecteren. Daarom kan verwacht worden dat dit vermogen in de NGK meer dan gemiddeld aanwezig is. Er zijn echter – anders dan in de Oude Kerk – geen voorbeelden gevonden van vormen van bewuste methodische reflectie. Dat wil niet zeggen dat er geen reflectie plaats vindt die het persoonlijke leren ondersteunt. Juist als mensen hiertoe competent zijn kan reflectie ook spontaan tot stand komen in gesprekken. De interesse voor ervaringsverhalen is in de NGK in elk geval ruim aanwezig.

De analyses van de NGK – en eerder de Oude Kerk – maken duidelijk dat er vijf groepen te onderscheiden zijn in een kerkelijke gemeente als het gaat om diaconaal leren:

- (1) mensen zonder recente diaconale ervaring (NGK: 40%, zie § 10.3.3)
- (2) mensen met recente diaconale ervaring die zeggen niets te hebben geleerd (tabel 10.13)
- (3) mensen met leerervaringen die deze alleen voor zichzelf belangrijk vinden (tabel 10.21)
- (4) mensen met leerervaringen die deze ook belangrijk vinden voor anderen, maar niet delen in de gemeente (tabel 10.23)
- (5) mensen met diaconale leerervaringen die deze belangrijk vinden voor anderen en ze actief delen in de gemeente, met name in persoonlijke contacten en in kleine, vertrouwde groepen.

Het gezamenlijke leerproces is afhankelijk van de input van deze laatste groep. Of er vervolgens ook persoonlijk en gezamenlijk uit geleerd wordt hangt af van de gelegenheid hiervoor en de bereidheid en het vermogen tot reflectie bij de betrokken personen. Diaconaal leren is van veel factoren afhankelijk!

10.7. FACTOREN DIE HET COLLECTIEVE LEREN BEÏNVLOEDEN

10.7.1. Bevorderende en belemmerende factoren

In de interviews zijn alle uitspraken gelabeld die iets zeggen over de factoren die het gemeenschappelijke leren bevorderen of belemmeren. Net als bij de Oude Kerk zijn deze ingedeeld in vier hoofdgroepen met een eigen perspectief op collectief leren uit diaconale ervaringen: sociologisch, psychologisch, religieus en agogisch (zie de toelichting in § 9.8.1). Getalsmatig lijken in de NGK alleen de sociale en culturele factoren belemmerend te werken en de andere factoren vooral bevorderend (tabel 10.22a). Een nadere analyse leidt echter tot een genuanceerder beeld. De set kerkelijke

factoren beslaat de helft van de positief gestelde uitspraken (12 van de 23). Deze factoren kunnen net als bij de Oude Kerk verdeeld worden in drie subcategorieën: leiderschap, bestuur en activiteiten (tabel 10.22b). Bij de NGK gaat vooral een stimulans

Tabel 10.22a. *Factoren die het leren uit diaconale ervaringen beïnvloeden (NGK, n=11).*

SETS VAN FACTOREN		PERSPECTIEF	UITSPRAKEN OVER BEVORDERENDE FACTOREN	UITSPRAKEN OVER BELEMMERENDE FACTOREN
A	<i>Sociale en culturele factoren</i>	Sociologisch	2	7
B	<i>Individuele factoren</i>	Psychologisch	5	2
C	<i>Godsdienstige factoren</i>	Religieus	4	2
D	<i>Organisatorische factoren</i>	Agogisch	12	8
<i>Totaal aantal uitspraken</i>			23	19

uit van de wijze waarop kerkelijke activiteiten, zoals de diensten op zondag, worden ingevuld. Bij de Oude Kerk sprong vooral de rolvervulling door individuele leidinggevend en er positief uit. Hier lijkt deze stimulans afwezig. De kerkenraad is vooral faciliterend, vervolgens zijn de leden zelf ‘aan zet’ (vgl. 10.4.2, punt c). We behandelen de categorieën nu een voor een om meer inzicht te verkrijgen in de verschillende factoren.

Tabel 10.22b. *Onderverdeling van kerkelijke factoren die het leren bevorderen (NGK, n=11).*

KERKELIJKE FACTOREN		UITSPRAKEN OVER BEVORDERENDE FACTOREN	UITSPRAKEN OVER BELEMMERENDE FACTOREN
D-1	<i>Leiderschap (rolvervulling leidinggevend en)</i>	1	2
D-2	<i>Bestuur (functioneren kerkenraad)</i>	3	0
D-3	<i>Activiteiten (invulling kerkelijke activiteiten)</i>	8	6
<i>Totaal</i>		12	8

Ad A - Sociale en culturele factoren (2/7)

Positief is dat er in de gemeente goed bekendheid wordt gegeven aan diaconale initiatieven. De goede onderlinge contacten stimuleren de uitwisseling van ervaringen. Dit geldt echter niet voor mensen die nieuw zijn in de gemeente. In de diensten is ruimte om ervaringen te delen. Er is echter schroom om dit te doen vanwege het risico van beschadiging van mensen. Wat ook remmend werkt is gebrek aan eigen diaconale ervaring, schroom om anderen hierop te bevragen en zelf niet bevraagd worden door anderen. Dit hangt mogelijk samen met de volgende observatie van Marieke:

De NGK, dat zijn eigenwijze mensen. Allemaal hoogopgeleide éénpitters. (...) Ja, die kunnen dat wel zelf, zeg maar. Zo van: ik weet wel hoe ik dat wil en we kunnen het wel leuk samen doen, maar niet van: joh, vertel.

- Marieke (45), EP 18791-19042

Het vermogen tot reflectie gaat niet automatisch samen met de bereidheid dit samen met anderen te doen.

Ad B - Individuele factoren (5/2)

Naast kerkelijke cultuurverschillen zijn er ook verschillen die terug te leiden zijn tot persoonlijke kenmerken. In de NGK worden genoemd: interesse in missionair werk, enthousiasme over eigen ervaringen en het spreken over deze ervaringen, bijvoorbeeld met een predikant of huisbezoeker. Ook geestelijke rijpheid bevordert het delen met anderen. Remmend voor het leren van elkaar is angst om aandacht naar jezelf toe te trekken (zie ook A), podiumvrees in diensten en het je niet bewust zijn van de mogelijke betekenis van ervaringen. Je vraagt er dan ook niet naar bij anderen.

Ad C - Godsdienstige factoren (4/2)

Geloofsovertuigingen beïnvloeden het diaconale leren in de NGK vooral op een positieve manier. Wat daarbij opvalt is dat alleen enkele vrouwelijke respondenten hierover opmerkingen maken. Het citaat hierboven van Trudy is daarvan een voorbeeld: ze wil zich laten gebruiken als gereedschap in de handen van God en moedigt anderen aan om iets van het geloof uit te stralen. Ook de ervaring dat getuigenissen bemoedigend werken stimuleert het delen van ervaringen. Hierbij ligt volgens iemand wel het gevaar van geestelijke hoogmoed op de loer. Je kunt jezelf op de voorgrond plaatsen met je gaven. Eén respondente wordt geremd door de overtuiging dat het voor iedereen vanzelfsprekend is dat je een zegen ontvangt door je naaste te dienen.

Ad D-1 Kerkelijke factoren: leiderschap (1/2)

Hierover zijn slechts enkele uitspraken gedaan. Een positieve factor is dat de predikant er bewust voor kiest om in elke preek zowel aandacht te geven aan de relatie met God als aan hoe mensen hun geloof in de praktijk handen en voeten kunnen geven. Remmend voor het leren uit ervaringen is de geheimhoudingsplicht voor ambtsdragers en de rolopvatting van de HiP-coördinator. Deze is van mening dat hij geen coachende rol heeft naar deze vrijwilligers die zich diaconaal inzetten in de samenleving.

Ad D-2 Kerkelijke factoren: bestuur (3/0)

Het functioneren van de kerkenraad bevordert het diaconale leren. De raad stimuleert de leden via preken en buurtgroepen om diaconaal betrokken te zijn in de eigen omgeving. In de kerkenraad zelf worden ervaringen gedeeld en besproken in het ‘breed pastoraal overleg’. Ook worden met ambtsdragers korte functioneringsgesprekken gehouden.

Ad D-3 Kerkelijke factoren: activiteiten (8/6)

Het diaconale leren wordt bevorderd door het delen van ervaringen binnen verschillende activiteiten. Dat heeft een stimulerend effect op anderen in de gemeente. Genoemd zijn de kringen en buurtgroepen, de Alphacursus en de Michacursus. Ook is er regelmatig aandacht voor missionair-diaconale activiteiten in de diensten en in de gemeentevergadering. Iemand wijst er echter op dat het meestal gaat over getuigen en niet over dienen. Een ander merkt op dat als ervaringen gemeentebreed in een dienst worden gedeeld ze voor haar op afstand blijven. Ze worden vooral bemoedigend als je ze een op een deelt. Iemand merkt op dat er in georganiseerd verband niet wordt gesproken over diaconale ervaringen. De HiP-coördinator in de gemeente hoort weinig terug van de ervaringen van de HiP-vrijwilligers in de gemeente. Ook bij het landelijke diaconale platform van de NGK komen concrete ervaringen volgens Kees niet op deze manier aan de orde. De conclusie lijkt (opnieuw) te zijn dat er vooral samen geleerd wordt in kleine, veilige groepen en niet in formele diensten en vergaderingen.

10.7.2. Methode van gemeenteopbouw

In het veldonderzoek is speciale aandacht gegeven aan de methode van gemeenteopbouw die in elk van de drie onderzochte kerken wordt gehanteerd. In de NGK is ingezoomd op de recent ingevoerde structuur van wijkteams en buurtgroepen (zie § 10.1.3 en § 10.1.6). De citaten laten zien dat de buurtgroepen het onderlinge contact en het omzien naar elkaar bevorderen (motto: *elkaar zien*, en zo weten wanneer iemand iets nodig heeft). De gekozen structuur legt daarmee een basis voor het uitwis-

selen van ervaringen. Dit geldt ook voor de wijkteams die de buurtgroepen coördineren. Elk team heeft een vaste diaken, ouderling en pastoraal bezoeker. De pastoraal bezoeker schakelt waar nodig mensen uit de buurtgroep in om onderling diaconale zorg te verlenen. Onduidelijk is echter of er ook samen wordt geleerd uit ervaringen die worden gedeeld. Van methodische reflectie is in elk geval geen sprake (zie de overweging hierbij in de slotopmerking in § 10.6). Naast de buurtgroepen spelen ook de kringen een belangrijke rol in de opbouw van gemeente. Deze versterken het onderlinge contact (motto: *elkaar kennen*) en verdiepen het geloof. Eveline plaatst er echter ook kritische opmerkingen bij:

Ik denk soms wel eens: dan is er één keer in de twee weken bijbelkring en dan zit je elkaar weer aan te kijken van: we hebben ons eigen leven geleefd - en er zijn zoveel mensen die ons nodig hebben- en dan zit je er weer een avond over te praten.

- Eveline (25), 12-4-2014, EP 36240-37388

10.8. HET LEERPATROON VAN DE NGK-VEENENDAAL

Elke kerkelijke gemeente heeft een collectief leerpatroon, een unieke manier waarop zij leert als ‘organisatie’ (hoofdstuk 6). Voor de NGK-Veenendaal ziet dit er als volgt uit:

- a. Als diaconale ervaringen worden gedeeld, gebeurt dit vooral in persoonlijke contacten en kleine, veilige groepen zoals kringen, buurtgroepen en cursussen. Daarnaast in kleinschalige vormen van overleg zoals de wijkteams, de diaconie en het pastoraal overleg. Er is geen sprake van gerichte, methodische reflectie. De gemeente is hoogopgeleid. Daarom is het waarschijnlijk dat er wel samen wordt geleerd uit het delen van ervaringen.
- b. De gevonden praktijken lijken samen te hangen met de visie op gemeentezijn waarbij de leiding vooral faciliterend aanwezig is en richtinggevende kaders creëert waarbinnen de leden zelf hun verantwoordelijkheid dienen te nemen (pastoraal, diaconaal en missionair). Het faciliteren richt zich vooral op het stimuleren van het concrete handelen, niet op het leren uit opgedane ervaringen.
- c. Er zijn geen voorbeelden genoemd van doorwerking van diaconale ervaringen op beleidsniveau. Het vormen van buurtgroepen lijkt hier echter wel op te duiden. Ze zijn immers bewust gecreëerd om in een groeiende gemeente het omzien naar elkaar en naar mensen in de buurt te bevorderen. De doorwerking op het niveau van de diaconie lijkt beperkt omdat er weinig ervaringen worden teruggekoppeld naar de diakenen. Dit geldt ook voor de HiP-coördinator die namens de diaconie de inzet van HiP-vrijwilligers coördineert.

- d. Redenen om ervaringen niet te delen zijn vooral het risico om mensen daarmee te schaden (vasthouden aan het ambtsgeheim, podiumvrees in samenkomsten) en angst voor hoogmoed. Motieven om ervaringen wel te delen zijn anderen laten delen in lessen over de omgang met mensen die ‘anders’ zijn en het stimuleren tot missionair-diaconale betrokkenheid bij mensen buiten de kerk.
- e. Leren uit ervaringen gebeurt in de NGK vooral spontaan en incidenteel en niet methodisch en structureel. Gezamenlijk leren vindt vooral horizontaal plaats (onderling binnen bestaande contacten en groepen) en nog weinig verticaal (tussen leden, groepen en de leiding). De doorwerking op beleidsniveau is vooral afhankelijk van het opvangen van signalen in persoonlijke contacten. Dit laatste wordt bevorderd door de ‘platte’ en informele NGK-cultuur waardoor er weinig afstand wordt ervaren tussen leiding en leden.

11. Diaconaal leren in een evangelische gemeente

*Heer, raak mijn hart aan, maak mij bereid uw pijn te voelen, om wie er lijdt,
uw tranen te huilen, bewogen te zijn;
o, kom, raak mijn hart aan, Heer, maak mij bereid.¹*

11.1. PROFIELSCHETS EDR3

11.1.1. Historie en huidige fase

Evangeliegemeente De Regenboog 3 – meestal kortweg EDR3 genoemd - is een kleine evangelische gemeente. Ten tijde van het onderzoek telt de gemeente rond de 100 bezoekers. Een groot deel hiervan bestaat uit jonge echtparen met kleine kinderen. Daarnaast zijn er singles, een klein aantal tieners en enkele ouderen. Samen met haar zustergemeenten ‘Noord’ en ‘Zuid’ vormt EDR3 een lokaal kerkgenootschap onder de naam Evangeliegemeente De Regenboog. De wortels hiervan gaan terug naar het begin van de zeventiger jaren wanneer er drie onafhankelijke bijbelkringen ontstaan in Veenendaal. De kringleiders zoeken eind 1980 toenadering tot elkaar ‘om samen te ontdekken wat de wil van God was voor een nieuw ‘gemeentewerk’ in hun woonplaats. Er wordt gezocht naar een gemeentevorm waarin zoveel mogelijk naar nieuw-testamentisch model en principe het christen-zijn beleefd kan worden’.² In het voorjaar van 1981 starten gezamenlijke kringavonden, waar ook veel belangstellenden aanwezig zijn. Een team van vijf ‘leidinggevende broeders’ gaat aan het werk om een nieuwe christelijke gemeente in Veenendaal vorm te geven. De eerste samenkomst van de evangeliegemeente vindt plaats op 4 oktober 1981 met rond de 100 personen. De eerste evangelische gemeente van Veenendaal is een feit (de snelle toename van niet-traditionele kerken in Veenendaal is verder beschreven in § 8.1). Al snel wordt de zaal uitgebreid naar 350 zitplaatsen. In juni 1988 verhuist de gemeente naar een groter gebouw. De gemeente blijft doorgroeien. In 2003 vormt een deel van de gemeenteleden een nieuwe gemeente (EDR Zuid) en in september 2006 start de derde gemeente (EDR 3). In 2012 wordt afgesproken dat de deelgemeenten elk meer hun eigen weg kunnen kiezen binnen het grotere verband van De Regenboog. De leidinggevende raden maken sindsdien zelfstandig keuzes op het gebied van onderwijs, pastoraat en financiën, maar zoeken samenwerking met de andere gemeentes waar dat

1. Lied 471 uit de bundel Opwekkingsliederen. Gezongen in Evangeliegemeente De Regenboog 3 op 25 november 2012 voorafgaand aan een preek over de Barmhartige Samaritaan.

2. Zie <http://www.regenboognoord.nl/over-ons/geschiedenis/> (geraadpleegd 26-11-2016).

nodig of wenselijk is. Sinds 2014 heeft De Regenboog een nieuw modern pand betrokken en in eigendom, een voormalige ROC-gebouw met diverse zalen en een groot aantal kinder- en vergaderruimtes.

EDR3 ontstaat in 2006 vanuit een verlangen van leden uit de Noord-gemeente om samen te komen in een kleinere setting met meer aandacht voor elkaar. Een aantal jaren gaat dit goed, totdat er onderlinge spanningen beginnen op te treden. Tijdens de onderzoeksperiode 2012-2014 komen deze aan het licht. Enkele leidinggevendenden stoppen en vertrekken naar de moedergemeente. In 2014 vinden enkele gemeentevergaderingen plaats. Oktober 2014 kondigt het voorgangersechtpaar aan te vertrekken omdat zij zich geroepen weten een ICF-gemeente te starten (interculturele kerk). De ontwikkelingen resulteren erin dat de gemeente besluit zichzelf per eind 2014 op te heffen.³ Aan de leden wordt de keuze voorgelegd om terug te keren naar EDR-Noord of – Zuid, de Regenboog te verlaten of een doorstart te maken. Uit de laatste groep ontstaat begin 2015 een nieuwe, kleine gemeente van 30-40 vaste bezoekers onder de naam ‘De Rots’.

De fase waarin de gemeente zich bevindt ten tijde van het onderzoek is te typeren als stagnatie als gevolg van ontwikkelingen op microniveau (Brouwer, De Groot, De Roest, & Stoppels, 2011, p. 209). De toenmalige voorganger benoemt in een extra interview twee oorzaken voor deze stagnatie die elkaar versterkt hebben⁴. In de eerste plaats zijn er leden die zich overbelast voelen omdat EDR3 naar hun mening te veel is vormgegeven naar het model van de moedergemeente. De leden moeten daardoor op hun tenen lopen om alle activiteiten goed te laten functioneren. In een brief van de Leidinggevende Raad (8 oktober 2014) wordt dit als volgt verwoord: ‘De belangrijkste reden is het gemeentebreed ontbreken van leiding. (...) Daarnaast wordt de structuur waarin we ons gemeente-zijn hebben vormgegeven door velen als een zware en drukke taak beleefd’. In de tweede plaats is er sprake van een verschil in visie tussen de leiding (Leidinggevende Raad) en een deel van de leden. Vanaf 2013 zoekt de leiding via deelname aan een tweejarig traject van *Nederland Zoekt....* naar manieren om meer missionair present te zijn in de eigen omgeving (zie verder § 11.7.2: methode van gemeenteopbouw). Het voorgangersechtpaar is daarnaast initiatiefnemer van interculturele samenkomsten voor christenmigranten en andere ‘allochtonen’ in Veenendaal. Een deel van de gemeente kan dit alles niet meer meemaken. De druk wordt hen te groot en ze ervaren een tekort aan rust en aandacht. Intern-kerkelijke factoren geven in deze situatie de doorslag. Leden raken gedemotiveerd door te zware taken en worden in hun beleving te weinig gevoed en bemoedigd. We beschrijven de gemeente nu verder zoals deze functioneert tijdens de onderzoeksperiode.

---

3. Het veldonderzoek is dan al afgerond.

4. Het gesprek vond plaats op 2 december 2014.

11.1.2. *Activiteiten*

Centraal in de gemeente staan de wekelijkse diensten en de tweewekelijkse kringen. De diensten worden geleid door de eigen voorganger, de voorgangers van de beide zustergemeenten of gastvoorgangers. De gebruikelijke opbouw van de dienste is als volgt: in het eerste deel is er aandacht voor de kinderen, mededelingen en de collecte. Na het kindermoment vertrekken de kinderen tot 12 jaar naar hun eigen groepen. Hierna volgt een tijd van zang en aanbidding die uitloopt op de prediking. Soms wordt deze met een moment van respons of toewijding besloten, op andere momenten wordt de verkondiging direct gevolgd door een slotlied en de zegen. Aansluitend ontmoeten de bezoekers elkaar rond de koffie. Soms zijn er *Ieder-heeft-wat*-diensten waarin de leden actief kunnen bijdragen. Maandelijks wordt het avondmaal gevierd.

Alle gemeenteleden zijn ingedeeld bij een kring, ook als zij deze niet of onregelmatig bezoeken. Op de kring wordt vaak doorgepraat over de prediking aan de hand van studiemateriaal van de voorganger. Onder leiding van hun kringleiders zijn de kringleden verantwoordelijk voor de onderlinge pastorale en diaconale zorg in de gemeente. Deze zorg wordt waar nodig aangevuld vanuit een klein pastoraal team waarin de voorganger een spilfunctie vervult. Het pastorale team pakt ook de meer ingewikkelde diaconale hulpvragen op, zoals financiële problemen, waardoor er geen behoefte is aan een aparte diaconale werkgroep. In het jeugdwerk (12+) wordt nauw samen gewerkt met de beide zustergemeenten. Dat geldt ook voor andere activiteiten zoals vrouwenwerk, Alphacursussen, het ondersteunen van een flink aantal uitgezonden zendingswerkers in binnen- en buitenland, een huwelijkskursus, een kinderbijbelweek in het voorjaar, een laagdrempelig kerstevent en tweewekelijkse inloopmaaltijden. Wel kent EDR3 eigen gastenavonden waar nieuwe bezoekers kunnen kennismaken met de gemeente. Vervolgens kunnen zij verzoeken om de doop en/of het lidmaatschap. Enkele keren per jaar zijn er gemeentevergaderingen onder leiding van de oudsten waarin gezamenlijke thema's worden doorgesproken. Deze worden door enkele tientallen leden bezocht.

De gemeente communiceert onderling via een wekelijkse e-mail nieuwsbrief 'Regenboog Kort' die voorheen op zondag werd uitgedeeld. Waar nodig wordt deze aangevuld met brieven van de Leidinggevende Raad. Tot maart 2014 kende de evangeliegemeente ook een maandelijks fullcolour nieuwsbrief voor mededelingen en persoonlijke berichten.

11.1.3. *Context*

EDR3 maakt deel uit van Evangeliegemeente De Regenboog, een lokale, zelfstandige kerk die niet is aangesloten bij een landelijke denominatie. De Regenboog is wel als deelnemer aangesloten bij MissieNederland en voorheen bij haar beide voorgangers: de Evangelische Alliantie en de Evangelische Zendingsalliantie. Binnen Veenendaal staat de Regenboog-gemeente bekend als de eerste ‘evangelische’ gemeente. De voorgangers nemen deel aan het overleg van Veenendaalse pastores. De gemeente is inmiddels breed geaccepteerd binnen kerkelijk Veenendaal. De politieke emancipatie van evangelische christenen is ook in de Regenboog zichtbaar. Enkele leden vonden hun weg naar de lokale politiek.

11.1.4. *Identiteit en cultuur*

De drie Regenbooggemeenten verwoorden hun gezamenlijke missie als volgt op hun gezamenlijke website⁵:

De leden van Evangeliegemeente De Regenboog verkondigen het evangelie van Jezus Christus tot redding en vernieuwing van mensen tot verheerlijking van God. Deze missie vertaalt zich in vijf concrete opdrachten:

- Aanbidding – God liefhebben
- Dienen – Je naaste liefhebben
- Zending – Discipelen maken
- Gemeenschap – Doopt hen
- Discipelschap – Leert hen onderhouden

In de grondslag staat de Bijbel centraal: ‘De gemeente aanvaardt de gehele Bijbel, zoals verwoord in de grondtekst, als het door God geïnspireerde en onfeilbare Woord als richtsnoer voor het leven.’ Daarnaast kennen de Regenbooggemeenten een geloofsbelijdenis waarin zij hun visie op God, de Bijbel, de kerk en de sacramenten uiteenzetten. Het priesterschap van alle gelovigen speelt daarin een belangrijke rol evenals de gaven van de Geest voor de opbouw van de gemeente. De belijdenis is orthodox-evangelisch en besluit als volgt: ‘De diepe waarheid van het hierboven belidene brengt met zich mee dat de absolute noodzaak van bekering en geloof voor een ieder onverzwakt gehandhaafd en op het hart gebonden moet worden.’⁶

De cultuur van de gemeente wordt daarnaast beïnvloed door de kerkelijke achtergrond van de leden. Het grootste deel van de leden is opgegroeid in een van de traditionele protestantse kerken in de regio. Gehechtheid aan traditie en openheid voor

5. <http://www.regenboogveenendaal.nl/over-ons/> (geraadpleegd 26-11-2016).

6. Tekst Kringmap Introductiekring 2010. Zie ook www.regenboognoord.nl/over-ons/wat-wij-geloven (geraadpleegd 30-12-2016).

vernieuwing gaan binnen EDR3 hand in hand en leiden soms tot onderlinge spanningen, bijvoorbeeld over de verdeling van aandacht naar binnen (zorg voor de leden) en naar buiten (contact met de wijk). Ook wordt in de interviews af en toe onvrede geuit over gebrek aan betrokkenheid op elkaar, met name door de oudere respondenten. Het lijkt erop dat de druk die veel dertigers in onze samenleving ervaren ook doorwerkt in EDR3.

11.1.5. Structuur en middelen

EDR3 kent een congregationalistische kerkstructuur waarin – anders dan bij bijvoorbeeld baptistengemeenten – niet de gemeentevergadering het laatste woord heeft, maar een Leidinggevende Raad. Deze bestaat uit enkele oudstenechtparen, waarvan de mannen formeel oudsten zijn, maar de vrouwen meevergaderen en meebesluiten. Eén van de oudsten is voorzitter van de raad, ook de voorganger is oudste. De gemeente kent geen diakenen. De diaconale zorg valt onder het pastorale team. Enkele keren per jaar roept de Leidinggevende Raad de gemeente bijeen voor een gemeentevergadering om lopende zaken en belangrijke besluiten te delen en te bespreken. De raad benoemt zelfstandig nieuwe oudsten die kunnen worden voorgedragen voor de gemeente. De kerkelijke regels liggen vast in de statuten van de gemeente. Er is geen sprake van een meerjarenbeleidsplan of een formeel werkplan. Het beleid dat de Leidinggevende Raad ontwikkelt wordt in nieuwsbrieven en op gemeenteavonden gedeeld met de gemeente. Wel wordt er gewerkt met een begroting en financieel jaarverslag. Van de zeventig betrokken huishoudens wordt verwacht dat ze gemiddeld per maand ruim honderd euro bijdragen om de kosten te dekken (begroting 2013). Het geeft aan dat er ook in materieel opzicht een stevig commitment wordt gevraagd van de leden⁷.

EDR3 maakt tijdens de onderzoekperiode een onrustige periode door als het gaat om locatie en aanvangstijdstip van de diensten. Bij aanvang van het onderzoek (najaar 2012) komt de gemeente 's morgens om 10.00 uur bijeen op de nieuwe Regenbooglocatie die op dat moment verbouwd wordt. Tijdens de verbouwing worden de diensten verplaatst naar het oude gebouw met als aanvangstijd 15.30 uur. Een half jaar later wordt terugverhuisd naar het nieuwe gebouw maar het middagtijdstip blijft gehandhaafd omdat de grotere Noord- en Zuid-gemeenten het gebouw in de ochtend en vroege middag zijn gaan gebruiken. Er wordt al met al veel flexibiliteit gevraagd van de leden en bezoekers.

---

7. EDR3 Mailservice 13-3-2013

Op het eerste gezicht lijkt EDR3 in immaterieel opzicht een rijke gemeente. Bij veel leden is sprake van trouw kerkbezoek en levend geloof. Ook zijn er veel jonge gezinnen en jonge bezoekers. De kleine gemeenschap blijkt echter kwetsbaar als zij geconfronteerd wordt met verloop onder de leidinggegenden.

11.1.6. Leiding

De stijl van leidinggeven is open, de leiding probeert de gemeente actief mee te nemen in het denken over visie, beleid en verandering. De continuïteit onder de leidinggegenden staat echter onder druk tijdens de onderzoeksperiode. De gemeente krijgt in korte tijd te maken met twee vertrekkende voorzitters van de Leidinggevende Raad. Kort daarop vertrekt ook het voorgangersechtpaar omdat het een nieuwe weg wil inslaan (zie § 11.1.1). De gemeente blijft enigszins verweesd achter. Het gebrek aan leidinggevend kader is een belangrijke reden voor het restant van de Leidinggevende Raad om de gemeente eind 2014 voor te stellen zichzelf op te heffen.

11.2. MISSIONAIR EN DIACONAAL PARADIGMA

In deze paragraaf gaan we op zoek naar het missionair-diaconale paradigma van waaruit de leiding en de leden van de EDR3 denken en handelen. We analyseren eerst de schriftelijke bronnen en vullen deze aan met observaties uit erediensten. Vervolgens vatten we samen wat de respondenten hierover zeggen in de interviews. Daarna trekken we enkele conclusies.

11.2.1. Uitspraken in beleidsstukken

De visie op de missionaire en diaconale roeping moet bij EDR3 vooral worden afgeleid uit de statuten, de geloofsbelijdenis en de missie (zie § 11.1.4). De kleine gemeente kent verder weinig schriftelijk vastgelegd beleid. De verkondiging van het evangelie staat sterk centraal, zoals ook blijkt uit de naam ‘evangeliegemeente’. In de geloofsbelijdenis wordt expliciet verwoord dat geloof in het evangelie een voorwaarde is voor eeuwig behoud. Wie zich niet bekeert tot Christus en in Hem gelooft, gaat verloren. De heilsopvatting is daarmee te typeren als exclusivistisch. De gemeente moet naar het bevel van Christus het evangelie in de gehele wereld verkondigen. De heilige Geest stelt de gelovige in staat ‘om te getuigen van en te werken voor de Here Jezus Christus door zijn liefde in deze wereld uit te stralen’. Het evangelie wordt verkondigd ‘tot redding en vernieuwing van mensen tot verheerlijking van God’. Uit deze missie vloeien vijf opdrachten voort. Deze doelen sluiten aan op de visie van de Amerikaanse baptistenvoorganger Rick Warren in zijn boek *Doelgerichte*

gemeente (2003). De eerste twee zijn ontleend aan het ‘grote gebod’ tot liefde voor God en de naaste, de laatste drie aan de zendingsopdracht van de kerk zoals door Jezus uitgesproken bij zijn afscheid (Matteüs 28:19): maak discipelen door mensen te dopen en te leren onderhouden wat Jezus heeft opgedragen.

Het liefhebben van de naaste wordt samengevat in het begrip ‘dienen’. Uit een visiedocument uit 2006 van de Werkgroep Diaconaat blijkt dat deze werkgroep haar werk ziet als onderdeel van deze opdracht: ‘Als werkgroep willen we aansluiten bij de tweede opdracht van de gemeentevisie om te dienen en de naaste lief te hebben.’⁸ Diaconaat als dienst aan de naaste in nood wordt dus beschouwd als een vorm van evangelieverkondiging. Uit de naam van de werkgroep blijkt dat de term ‘diaconaat’ intern gangbaar is wat in die periode nog niet gebruikelijk was onder evangelische gemeenten. In het visiedocument wordt voor de toenmalige gemeente een nieuwe missie, visie en strategie geformuleerd voor de diaconale opdracht van de gemeente. Als aanleidingen voor het document worden genoemd de totstandkoming van het Diaconaal Platform in Veenendaal en de start van de landelijke Micha campagne. Tot nu toe bestond de hulp vanuit de Werkgroep Diaconaat vooral uit financiële steun aan individuen door middel van een gift of renteloze lening. Doordat de werkgroep wordt geconfronteerd met een toename van hulpvragen van praktische aard, wordt voorgesteld ook op dit vlak meer initiatieven te ontplooiën. De weg hiernaartoe is vooral die van diaconale bewustwording ‘zodat een grotere groep van gemeenteleden betrokken raakt bij diaconale activiteiten en bij ondersteunende activiteiten op het gebied van armoede en gerechtigheid. Zo wordt diaconaat meer iets van ons allemaal.’ Dit kan volgens de werkgroep worden gerealiseerd door meer bewustzijn te creëren via themadiensten, door het positioneren van de reeds bestaande werkgroep TWES⁹ als diaconale activiteit (deze werkgroep organiseert open maaltijden, zie § 11.1.2.), door Bijbelse bezinning, het bijeenbrengen van vraag en aanbod via de website, het opzetten van een poule van financiële en praktische deskundigen, een actievere deelname aan het diaconaal platform en ‘de vinger aan de pols houden bij (nieuwe) lokale initiatieven’. De werkgroep ziet voor zichzelf vooral een voorwaarden-scheppende rol. De specifieke invulling moet volgens haar vooral komen van ‘bekwame’ gemeenteleden. Het accent ligt op de gemeenteleden (‘priesterschap van alle gelovigen’), niet op de leiding.

---

8. Visiedocument Werkgroep Diaconaat, november 2006, Evangeliegemeente De Regenboog.

9. Tussen Wal en Schip. De naam duidt op de doelgroep van de werkgroep in de samenleving.

11.2.2. *Analyse van publicaties*

Binnen de EDR3 beperken de publicaties zich sinds voorjaar 2014 tot de wekelijks e-mail-nieuwsbrieven. Daarvoor was er ook de maandelijkse nieuwsbrief 'info'. We analyseren daarom de digitale nieuwsbrieven in de onderzoeksperiode. De nieuwsbrieven bevatten persoonlijke berichten en mededelingen over diensten, activiteiten en ontwikkelingen in de gemeente. We zoomen in op de missionaire en diaconale berichten en de visie die daarin doorklinkt. Zending wordt breed opgevat. Al het werk dat in verkondiging en hulpverlening bijdraagt aan de missie van God wordt beschouwd als zendingswerk. Daaronder vallen bijvoorbeeld uitgezonden zendingen in het Midden-Oosten, een *Servant Trip* voor jongeren naar Roemenië, de nieuwe ICF-gemeente in Veenendaal en stichting 10-site, een initiatief vanuit de gemeente gericht op pleegzorg voor tieners.¹⁰ De jaarlijkse zendingscollecte in de drie zustergemeenten levert in 2013 ruim € 27.000,- op en illustreert de grote betrokkenheid van de gemeente bij zendingswerk. Er wordt gecollecteerd voor overstromingen in Bosnië en noodhulp in de Filipijnen, maar er is ook diaconale aandacht voor de eigen omgeving. De gemeente neemt deel aan een voedselinzameling voor de Voedselbank, er wordt onderdak gevraagd voor een dakloos Roemeens echtpaar in Veenendaal en er worden vrijwilligers gezocht voor hulpvragen van stichting HiP in de wijk rondom het kerkgebouw. Jonge mensen worden geïnformeerd over het zendingsweekend Xplore Mission van OMF en WEC, ouderen worden uitgenodigd voor een thema-avond over contact met buitenlandse bureaus van het ICF-netwerk. Evangelisatie krijgt vorm via een Alpha- en een Youth-Alpha cursus, een Vakantiebijbelfeest voor kinderen en vrouwenwerk. Op allerlei manieren worden de leden uitgedaagd om in woord en daad de liefde van God te delen en uit te dragen. Diaconale hulpverlening en verkondiging van het evangelie zijn twee dimensies van dezelfde 'zending' van de gemeente in de wereld.

11.2.3. *Observaties uit erediensten*

Observaties in een vijftal diensten bevestigen het beeld uit de beleidstukken en publicaties. Er wordt veel gezongen, vooral liederen gericht op aanbidding en toewijding aan God. De liederen zijn vrijwel allemaal uit de bundel Opwekkingsliederen. In de diensten is ruimte voor missionaire initiatieven zoals de City Bible van stichting Loukas Nederland (25-11-2012), het komende Vakantiebijbelfeest (3-2-2013), werving voor de Alphacursussen en een presentatie over de *Servant Trip* van de jongeren (8-9-2013). Wat opvalt is een terugkoppeling over een gesprek met de bewonerscommissie in de wijk over 'wat EDR3 voor de wijk kan betekenen' (2-3-2014). De voorganger

---

10. Van start gegaan op 21-5-2014.

spreekt over de Barmhartige Samaritaan aan de hand van de vraag ‘hoe je in de hemel kunt komen’. Dat heeft volgens zijn uitleg alles met ons leven op aarde te maken: ‘Samenleven, goed doen aan elkaar is wat het verschil maakt tussen hemel en hel’ (25-11-2012). Dat kan een schuldgevoel oproepen, maar Jezus buigt zich net als de Samaritaan vol ontferming over ons heen. Waar het om draait is: volg Hem, kom tot de Heer en blijf in zijn voetspoor. Een preek van een collega van een zustergemeente gaat over het mysterie van het evangelie dat God via de gemeente bekend maakt: er is vrije toegang tot God door Jezus Christus (8-9-2013). De gemeente wordt opgeroepen dit mysterie uit te leven zodat anderen het gaan zien en begrijpen, ‘en bid voor anderen dat God het hen openbaart’. In een preek over Habakuk 3 legt de voorganger uit hoe we net als deze profeet kunnen blijven juichen in tijden van verdriet en crisis. Habakuk klampt zich als een klimplant vast aan God en zo kunnen wij rust vinden in Jezus (3-2-2013). De voorganger geeft hiervan een persoonlijk getuigenis en diverse gemeenteleden volgen zijn voorbeeld als hij hen oproept hun ervaringen met God te delen met de gemeente.

De gerichtheid van een kerk blijkt ook uit voorbeden en collectes. In EDR3 vindt de voorbede echter plaats in de kringen en speciale bidstonden. Ook aan collectes wordt meestal weinig aandacht besteed. Deze vinden plaats aan het begin van de dienst tussen mededelingen en liederen onder het motto ‘de collecte mag worden opgehaald’.

11.2.4. Uitspraken in interviews

In de interviews is de respondenten gevraagd in eigen woorden uit te leggen wat zij verstaan onder de termen diaconaal en missionair en hun onderlinge verhouding. We vatten hun gedachten kort samen.

Diaconaal

Diaconaal is omzien naar medemensen die kwetsbaar zijn door hen extra aandacht, zorg of hulp te geven. Betrokken zijn op mensen en hun noden, vooral de minderen in de samenleving. Dit kun je met vreugde doen vanuit vertrouwen op God. Het is Gods opdracht en een middel om Gods liefde (het evangelie) zichtbaar te maken.

Missionair

Missionair is een manier van leven waarin je in woorden en daden Gods liefde laat zien en wat het evangelie voor jou betekent. Het begint met het aangaan van relaties door op een respectvolle manier het goede te doen voor de mensen. Binnen deze bedding kan ruimte ontstaan om vanuit bewogenheid met de ander het evangelie te delen.

Als mensen belangstelling tonen voor het evangelie is het belangrijk dat er een krachtige kerk is waarin voor hen de liefde van Jezus zichtbaar wordt in de omgang met elkaar. Missionair gaat ook over verantwoordelijkheid nemen voor de samenleving en mensen om je heen.

Verhouding missionair en diaconaal

Het evangelie is bedoeld voor het gehele bestaan. Als je mensen praktisch helpt komen ze ook met hun geestelijke vragen, als je ze geestelijk helpt komen ze al snel met andere hulpvragen. In de praktijk liggen ze daarom in elkaars verlengde. Een diaconale levensstijl is in onze samenleving één van de krachtigste instrumenten om te laten zien wat het evangelie inhoudt. Uiteindelijk geeft geloof in het evangelie de doorslag in het leven.

11.2.5. Conclusies

Het missionaire paradigma in EDR3 gaat uit van aandacht voor de hele mens vanuit geloof in het evangelie dat het hele bestaan op het oog heeft. Hulpverlening en verkondiging van het evangelie zijn twee dimensies van dezelfde ‘zending’ van de gemeente in de wereld.

Missionair is een manier van leven waarin je in woorden en daden het evangelie van Gods liefde laat zien en wat dit voor jou betekent. Een diaconale levensstijl is hiervoor heel belangrijk in onze samenleving. Geestelijke en praktische hulp liggen in de praktijk in elkaars verlengde, ze wisselen elkaar af en vullen elkaar aan. Uiteindelijk komt het echter aan op geloof in Jezus Christus. Geloof is een voorwaarde voor eeuwig behoud.

Het paradigma komt grotendeels overeen met de geformuleerde visie op missie en diaconaat in hoofdstuk 3 en die van de beide andere kerken. Het accent op persoonlijk getuigen van het evangelie lijkt in de EDR3 iets sterker te zijn, hoewel dit naar onze mening gaat om graduele en niet om principiële verschillen. Opnieuw is er weinig aandacht voor het voorkomen en bestrijden van maatschappelijk onrecht.

11.3. DIACONALE BETROKKENHEID

In onze beschrijving van de diaconale betrokkenheid van de onderzochte gemeenten maken we onderscheid tussen (inter-)kerkelijke activiteiten en de persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden. Voor de eerste categorie maken we gebruik van algemene informatie van de gemeente, voor de tweede van de enquête naar diaconale betrokkenheid die voorjaar 2013 werd gehouden. Waar nuttig en nodig vullen we de informatie aan met gegevens en voorbeelden uit de interviews.

11.3.1. *Kerkelijke diaconale activiteiten*

Zoals gezegd kent EDR3 geen diakenen of aparte diaconale commissie, maar worden bijzondere hulpvragen opgepakt door het pastorale team. Waar nodig wordt doorverwezen naar bijvoorbeeld het project Schuldhulpmaatje of andere lokale voorzieningen. Wel wordt af en toe financiële hulp gegeven in samenwerking met de zustergemeenten via een gezamenlijke diaconale werkgroep. Daarnaast participeren leden uit de gemeente in de zogeheten Euro-avonden, een tweewekelijkse inloopavond van de Regenbooggemeenten voor mensen met een laag inkomen of weinig sociale contacten. Deze avonden zijn ruim tien jaar geleden opgezet en voorzien nog steeds in een behoefte (elke avond zo'n 40-50 bezoekers).¹¹ Een nieuwe, innovatieve diaconale activiteit vanuit EDR3 is de opzet van een pleegopvangvoorziening voor tieners onder de naam 10-site.¹² Hiervoor is een stichting opgericht waarvan de bestuursleden en pleegouders afkomstig zijn uit de evangeliegemeente. 10-site, dat inmiddels draait en diverse tieners onderdak biedt, kan functioneren dankzij aanvullende financiële en praktische steun vanuit de gemeente. Een andere vorm van kerkelijk dienstbetoon is het beschikbaar stellen van het nieuwe gebouw voor activiteiten van buurtbewoners, zoals vergaderingen van de bewonerscommissie.

11.3.2. *Betrokkenheid in interkerkelijk diaconaat*

EDR3 participeert via het verband van de drie Regenbooggemeente in het diaconaal platform en in inloophuis de Zevensprong. De relatie met beide initiatieven is vooral indirect, er zijn voorzover bekend geen leden van EDR3 direct bij betrokken.

11.3.3. *Persoonlijke diaconale betrokkenheid van de leden*

a. Diaconale betrokkenheid in de survey

In de voorafgaande periode van drie maanden was 56% betrokken bij mensen in de eigen gemeente en 31% bij mensen uit andere kerken (tabel 11.1). De percentages van de diaconale betrokkenheid liggen hoger dan bij de beide andere onderzochte kerken. Vooral de scores van de Oude Kerk liggen lager (31% eigen gemeente, 17% andere kerken). Bijna een op de drie respondenten is bij niet-kerkelijke mensen betrokken, ongeveer evenveel als in de Oude Kerk, maar iets minder dan in de NGK (41%). In totaal bleek 71% van de respondenten diaconaal betrokken te zijn geweest in de afgelopen drie maanden bij een of meer doelgroepen. De frequenties van de diaconale

---

11. Zie www.euroavond.nl

12. Zie www.10-site.nl

Tabel 11.1. *Frequenties geven van extra aandacht, zorg of hulp buiten de familie- of vriendenkring in de voorafgaande 3 maanden (in %) (EDR3, n=41).*

ACHTERGROND VAN MENSEN	1 OF 2X IN 3 MND.	1 OF 2X PER MND.	VRIJWEL WEKELIJKS	VRIJWEL DAGELIJKS	TOTAAL
<i>Aan mensen uit eigen kerkelijke gemeente</i>	34	15	7	0	56
<i>Aan mensen uit andere kerkelijke gemeenten</i>	15	12	2	2	31
<i>Aan mensen van buiten een kerk of gemeente</i>	12	7	12	0	31

Tabel 11.2. *Aantal personen of huishoudens waaraan extra aandacht, zorg of hulp werd gegeven in de de voorafgaande 3 maanden (in %) (EDR3, n=41).*

ACHTERGROND VAN MENSEN	1 P OF H	2 P OF H	3 P OF H	4 OF MEER	TOTAAL
<i>Aan mensen uit eigen kerkelijke gemeente</i>	20	17	10	5	52
<i>Aan mensen uit andere kerkelijke gemeenten</i>	12	7	2	7	28
<i>Aan mensen van buiten een kerk of gemeente</i>	17	2	10	5	34

contacten variëren. Net als bij de andere kerken is een beperkt aantal leden dagelijks of wekelijks betrokken. Uit tabel 11.1 blijkt dat een kern van tenminste 12% van de respondenten vrijwel wekelijks bij anderen betrokken is. Een percentage van rond de 15% is volgens tabel 11.2 – met wisselende frequenties – bij 3 of meer personen betrokken. De getoonde betrokkenheid heeft net als bij de andere kerken vele gezichten (tabel 11.3). In totaal zijn twintig vormen aangekruist of spontaan genoemd. Het geven van aandacht via meeleven, samen eten of bezoeken springt er duidelijk uit (40-60%) en ligt hoger dan bij de andere gemeenten. Bij de overige vormen zijn de scores vergelijkbaar met Oude Kerk en NGK. Alleen winkelen, vervoer en goederen lenen of weggeven liggen boven de 10%. Niet aangekruist zijn hulp bij financiële- en opvoedingsproblemen zijn en het geven van taalles aan asielzoekers. Opvallend in de lijst is de eigen toevoeging ‘uitleggen wie Jezus is’.

Tabel 11.3. *Manieren waarop extra aandacht, zorg of hulp is gegeven (EDR3, n=41).*

VORMEN VAN EXTRA AANDACHT, ZORG OF HULP		%
1	Aandacht geven door meeleven	59
2	Thuis uitnodigen op de koffie/thee of om mee te eten	46
3	Aandacht geven door bezoekje aan huis	42
4	Vervoeren naar een afspraak	20
5	Samen winkelen of iets leuks ondernemen	17
6	Goederen geven of uitlenen	15
7	Geld geven of uitlenen	10
8	Helpen bij relatieproblemen	10
9	Helpen in het huishouden	10
10	Helpen bij geestelijke problemen	7
11	Formulier(en) helpen invullen	7
12	Zorg voor mensen met lichamelijke beperking	7
13	Helpen met een technische of praktische klus of in de tuin	5
14	Ziekenverzorging	5
15	Samen een instantie bezoeken	5
16	Helpen bij psychische problemen	2
17	Hulp bij verkrijgen van verblijfsvergunning	2
18	Onderdak zoeken voor asielzoekers	2
19	Anders (met specificatie)	7
	- Beroepshalve opnemen in leefgemeenschap	
	- Ophalen/thuisbrengen	
	- Uitleggen wie Jezus is	

b. Voorbeelden van diaconale praktijkervaringen

In totaal gaven 19 van de 41 respondenten van de survey voorbeelden van diaconale praktijkervaringen (tabel 11.4). In de meeste gevallen gaat het om persoonlijke betrokkenheid in de eigen omgeving. Er zijn geen voorbeelden gegeven van vrijwilligerswerk buiten de eigen gemeente. Twee personen noemen vrijwilligerstaken binnen de gemeente: deelname aan de eerdergenoemde Euro-avonden en extra aandacht geven aan deelnemers van een Youth Alphacursus.

Tabel 11.4. *Soorten problemen waarbij zorg of hulp is geboden (EDR3, n=19).*

OMSCHRIJVING VAN DE PROBLEMATIEK	
1	Gescheiden vrouw op zoek naar onderdak na verblijf in buitenland
2	Hulp na echtscheiding (o.a. vervoer)
3	Diverse privéproblemen: in de knoei, eenzaamheid
4	Somalisch gezin met eenzaamheid, gepeste kinderen, handicaps en ziekte, op zoek naar woonruimte
5	Eenzaamheid bij ouderen
6	Eenzaamheid en afwijzing onder jongeren
7	Armoede en sociaal isolement (bezoekers Euroavonden)
8	Meeleven bij operatie
9	Ziekte tijdens zwangerschap
10	Computerproblemen
11	Verhuizen
12	Meisje met aangeboren hersenletsel / overbelaste mantelzorgers
13	Verblijfsvergunning en woonruimte voor Iraans echtpaar
14	Ontslag
15	Vervoer nodig naar de kerk
16	Invullen belastingformulieren
17	Gesprekken met iemand uit disfunctioneel gezin: twijfel aan zichzelf en anderen en aan Gods betrouwbaarheid (via werk)

De ervaringen hebben betrekking op uiteenlopende mensen in de persoonlijke omgeving, op medekerkleden en op contacten via vrijwilligerswerk vanuit de kerkelijke gemeente. Dit roept het beeld op van de Regenbooggemeente als ‘betrokken gemeenschap’ en ‘uitreikende gemeente’, waarbij de individuele leden omzien naar mensen in hun omgeving (Hoek-Burgerhart, Jager-Vreugdenhil, & Kuiper, 2007). Sommige gemeenteleden geven hiervan gedetailleerde beschrijvingen. Het lijkt erop dat zij graag hun verhaal kwijt willen. Enkele voorbeelden tonen hoe diaconale presentie in de directe leefomgeving eruit ziet en hoe hierin wederkerigheid kan worden ervaren.

Een vrouw uit de kerk had een knie-operatie gehad en was daardoor lang niet in de gelegenheid de samenkomsten te bezoeken. Ik ben bij haar langs gegaan met een bosje bloemen. We raakten aan de praat en zij heeft mij enorm bemoedigd met dingen waar ik mee zat. Zo zie je maar, als je uitreikt naar anderen ontvang je zelf ook wat je nodig hebt.

Ik doe sinds kort activiteitenbegeleiding bij een meisje met een niet-aangeboren hersenletsel. Gewone meidendingen doen en haar er zo van zien genieten; wat aandacht en tijd met een ander kan doen heeft behoorlijk indruk op me gemaakt. Dit doe ik nu om de week, de ouders worden ontlast, het meisje geniet en ik geniet lekker mee!

Meneer is weduwnaar en voelt zich alleen. Sinds hij zijn heup gebroken heeft en moest revalideren in De Meent, bezoek ik meneer regelmatig. Drink dan koffie met hem en laat hem lekker praten.

c. Diaconale betrokkenheid in de interviews

Een tweede bron van informatie over diaconale betrokkenheid vormen de interviews met elf leidinggevenden en diaconaal betrokken leden. Verschillende geïnterviewde Regenboogleden zijn veelvuldig en intensief betrokken bij mensen in de buurt en mensen van buitenlandse afkomst. Dit geldt in het bijzonder voor de voorganger en één van de oudsten. Andere genoemde groepen zijn jongeren met psychische en sociale problemen, binnen en buiten de gemeente, mensen met financiële of gezondheidsproblemen in de eigen gemeente en sociaal geïsoleerden en mensen met laag inkomen van buiten EDR3 (via de Euromaaltijden). Binnen de gemeente verstrekken de leden van de kringen onderlinge zorg. De leden zijn niet betrokken bij interkerkelijke of algemene organisaties, uitgezonderd een echtpaar dat zich als vrijwilliger inzet in een christelijk zorgcentrum. Diverse respondenten zetten zich zoals gezegd veel in voor mensen van diverse buitenlandse afkomst met allerlei problemen. Hier ligt een verbinding met de ICF-gemeente (interculturele kerk) die op initiatief van de voorganger is ontstaan, maar ook enkele oudere leden geven voorbeelden van jarenlange betrokkenheid bij mensen uit andere culturen. Omdat deze doelgroep eruit springt geven we hiervan enkele sprekende voorbeelden van spontane beschikbaarheid:

Dus iemand uit de Schuilplaats [evangelische gemeente in Ede, BR] [...] hoorde dat die vrouw - haar man verkoopt straatkranten - [...] borstkanker had en dat heeft ze zich heel erg aantrokken. En dat heeft ervoor gezorgd dat die vrouw hier naar Nederland kwam [vanuit Roemenië, AR] en geopereerd werd. Dat was in november/ december afgelopen jaar. En zij heeft toen voor kerst een berichtje op facebook gepost van 'we zitten met die mensen, en die hebben geen onderdak meer, is er iemand die kan helpen?' Toen hebben Susan en ik gezegd van 'ja, we hebben een zolder die we niet gebruiken, en het sommetje was voor ons gauw gemaakt. Liever hier op zolder die mensen dan dat ze buiten zouden moeten slapen in zo'n situatie met borstkanker.' Ontstellend, toentertijd. Dus daarom hebben we gereageerd en in de maand februari zijn ze bij ons in huis geweest.

- Jaap (oudste, 30), EP 3094-3913

Nou, wij samen zijn eigenlijk begonnen voor de opvang, zo'n vijftientig, dertig jaar geleden ongeveer. Dat we nog in een flatwijk woonden en daar in contact kwamen met Marokkaanse kinderen. En zo is daar op een gegeven moment de kinderclub ontstaan. En het aantal kinderen dat kwam was groter dan we direct verwacht hadden. Dus toen heeft mijn man bijgesprongen als wij uitstapjes gingen maken.

- Karel en Ingrid (68 en 70), EP 1274-1804

Er is een Iraans echtpaar met een klein kindje die al twaalf jaar in Nederland wonen, tot voor kort geen verblijfsvergunning hadden. Er is tot drie keer een procedure opgestart maar steeds op niks uitgelopen door fouten van de overheid of de IND. Uiteindelijk leek het

allemaal goed te komen, maar toen moesten ze een keer ‘s morgens om een uur of acht in Ter Apel zijn vanuit Veenendaal, dat is twee en een half uur rijden en die mensen hebben geen rijbewijs. Dan hadden ze met de trein gemoeten met hun kleine kindje, allemaal moeilijk. Ik heb gezegd: “ik wil met jullie mee, ik ga die dag mee naar Ter Apel”. Het had zo kunnen zijn dat ik hen daar moest achterlaten omdat ze daar dan drie dagen moesten blijven, maar ik heb geprobeerd het binnen een dag te regelen. Ik heb gezegd ‘ik moet weer terug en ik wil ze graag meenemen’. Dus heb ik die dag met hen doorgebracht daar.
- Stef (voorganger, 36), EP 22726-23604

d. Beeldvorming over de eigen diaconale betrokkenheid en die van de wijkgemeente
De enquête bevatte twee meningsvragen over de eigen diaconale betrokkenheid en die van de wijkgemeente. Deze vragen waren identiek geformuleerd zodat vergelijking mogelijk werd. De gemeente wordt zeer positief ingeschat als het gaat om haar diaconale betrokkenheid bij eigen leden en bezoekers, slechts één respondent reageert negatief. Bij andere groepen verschilt de inschatting per groep (tabel 11.5). De onzekerheid ten opzichte van asielzoekers en moslims ligt rond de 40% (percentage ‘geen mening’). Verschil met de Oude Kerk en de NGK is dat de ingeschatte hulpbereidheid voor asielzoekers en moslims bij EDR3 op gelijke hoogte liggen, terwijl de percentages voor moslims bij de beide andere kerken aanmerkelijk lager uitvallen.

Tabel 11.5. *Inschatting hulpbereidheid eigen gemeente (EDR3, n=41).*
Stelling: ‘Onze gemeente geeft als dat nodig is extra aandacht, zorg en hulp aan...’ (in %).

	STERK			STERK	
	MEE	MEE	MEE	MEE	GEEN
	EENS	EENS	ONEENS	ONEENS	MENING
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	34	56	0	2	7
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	7	56	15	0	22
<i>Asielzoekers</i>	5	39	17	0	39
<i>Moslims</i>	7	34	19	0	39
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	10	51	15	2	22

Tabel 11.6. *Inschatting eigen hulpbereidheid (EDR3, n=41).*

Stelling: 'Ik ben bereid om als dat nodig is extra aandacht, zorg of hulp te geven aan... (in %).

	STERK			STERK	
	MEE EENS	MEE EENS	MEE ONEENS	MEE ONEENS	GEEN MENING
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	27	56	2	2	12
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	17	49	2	5	27
<i>Asielzoekers</i>	17	44	5	5	29
<i>Moslims</i>	17	44	7	5	27
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	17	54	5	2	22

De eigen hulpbereidheid ten opzichte van niet-leden ligt tussen de 60-70% (tabel 11.6). Voor de Oude Kerk lag dit op 50-80% en voor de NGK op 70-85%. De EDR-leden lijken iets minder verschil te maken tussen bevolkingsgroepen. Het verschil tussen de inschatting van de eigen hulpbereidheid en die van de gemeente (tabel 11.7) is relatief klein vergeleken met de verschillen bij de NGK en met name de Oude Kerk. Het lijkt erop dat de leden zich meer vereenzelvigen met de eigen gemeente.

Tabel 11.7. *Inschatting hulpbereidheid leden EDR3: gemeente vs. leden (in %, n=41).*

	INSCHATTING HULPBEREIDHEID GEMEENTE	INSCHATTING EIGEN HULPBEREIDHEID	VERSCHIL IN %
<i>Leden en bezoekers van onze gemeente</i>	90	83	7
<i>Mensen die niet kerkelijk zijn</i>	63	66	3
<i>Asielzoekers</i>	45	61	16
<i>Moslims</i>	41	61	19
<i>Iedereen die extra zorg of hulp nodig heeft</i>	71	71	0

e. Conclusies

De leden van EDR3 tonen een sterke mate van diaconale betrokkenheid op elkaar en op mensen in hun omgeving. Ruim 70 procent gaf in de voorgaande drie maanden extra aandacht, zorg of hulp aan mensen in hun omgeving. Dit betreft mensen uit de eigen gemeente, maar vaak ook uit de persoonlijke omgeving, waaronder regelmatig mensen van buitenlandse afkomst. De voorbeelden lopen uiteen van eenvoudige praktische hulp tot intensieve vormen van betrokkenheid zoals opvang in huis. De leden schatten hun gemeente zeer positief in als het gaat om haar diaconale betrokkenheid bij eigen leden en bezoekers. Veel meer onzekerheid is er over de hulpbereidheid ten opzichte van asielzoekers en moslims (40% heeft hierover geen mening).

Uit de voorbeelden blijkt echter dat juist enkele leidinggevendenden persoonlijk zeer betrokken zijn op deze groep. De diaconale betrokkenheid van EDR3 als kerkelijke gemeenschap uit zich met name via eigen initiatieven zoals de Euro-avonden en de pleegzorgvoorziening 10-site. Er worden niet of nauwelijks voorbeelden gegeven van vrijwilligerswerk buiten eigen kring. Een buitenstaander zou hierdoor de indruk kunnen krijgen dat de leden van EDR3 niet betrokken zijn op de samenleving. Uit het onderzoek blijkt echter dat deze betrokkenheid vooral vorm krijgt via persoonlijke contacten en eigen initiatieven. De gemeente is meer te typeren als dienstbare gemeente en uitreikende gemeenschap dan als een lokale speler. Ze lijkt daarin meer op de NGK dan op de Oude Kerk waar initiatieven vooral uitgaan van de verantwoordelijke ambtsdragers.

11.4. DIACONALE LEEREFFECTEN

Nu we een gedetailleerd beeld hebben geschetst van de diaconale betrokkenheid in de EDR3, kunnen we de vervolgstap zetten naar de onderzoeksvraag: wat wordt er langs deze vele diaconale wegen geleerd, worden deze leerervaringen onderling gedeeld en beïnvloeden ze het missionaire denken en handelen in de gemeente? We beginnen met een beschrijving en analyse van de gevonden leereffecten.

11.4.1. Leereffecten in de survey

In de survey is aan de 29 respondenten met een recente diaconale praktijkervaring gevraagd of zij hieruit iets geleerd hebben voor zichzelf of voor de gemeente. De helft van de respondenten bevestigt iets uit hun ervaringen geleerd te hebben (tabel 11.8). Bijna een op de drie antwoordt echter ontkennend en een op de zes weet het niet. We komen hiermee bij de kern van de eerste onderzoeksvraag. Van de 29 respondenten

met een recente ervaring gaven 19 personen hiervan een voorbeeld. Hun antwoorden zijn door ons achteraf onderverdeeld in een aantal categorieën.¹³

Tabel 11.8. *Hebt u iets geleerd uit deze situatie voor uzelf, voor uw kerkelijke gemeente of voor beide? (EDR3, n=29).*

LEEREFFECTEN DIACONALE ERVARINGEN	AANTAL	%
<i>Ja</i>	15	52
<i>Nee</i>	9	31
<i>Dat weet ik niet</i>	5	17
<i>Totaal</i>	29	100

Er worden, anders dan in de beide andere kerken, geen leereffecten genoemd m.b.t. het functioneren van de samenleving, degene aan wie hulp is geboden of de eigen leefsituatie (tabel 11.9). De focus ligt sterk op het eigen diaconale handelen (14 van de 17 uitspraken). Over de kerk (C) wordt opgemerkt dat leden soms (te) weinig van elkaar weten om elkaar te kunnen bijstaan en dat de gemeente veel te bieden heeft, maar de kansen buiten de kerk te weinig benut. Daarnaast wordt opgemerkt (categorie B) dat God door je heen kan werken in relaties.

Tabel 11.9. *Categorieën van diaconale leerervaringen (EDR3, n=19).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.	AANTAL LEEREFFECTEN
A <i>Het eigen diaconale handelen</i>	14
B <i>God en het eigen geloof</i>	2
C <i>Het functioneren van de kerk</i>	1
<i>Totaal</i>	17

Tabel 11.10 geeft een nadere analyse van de leereffecten m.b.t. het eigen diaconale handelen.

---

13. Het totale overzicht is digitaal gearchiveerd in *Heilzame presentie - Bronbestanden*.

Tabel 11.10. *Leerervaringen m.b.t. het eigen diaconale handelen (op basis van 17 uitspraken).*

SUBCATEGORIEËN	SAMENVATTING GEMAAKTE OPMERKINGEN
A-1 <i>Houding naar de ander (bejegening)</i>	Belang van luisteren, vaak al voldoende om last te verlichten; open staan voor de ander heel belangrijk; meer geduld hebben, ook als je ander niet begrijpt.
A-2 <i>Betekenis van het eigen handelen</i>	Omzien naar anderen maakt gelukkiger dan op jezelf gericht zijn; anderen waarderen het heel erg; er zijn voor iemand kan veel verschil maken; simpel om iemand via een bezoek blij te maken; je leert andere gemeenteleden beter kennen; belang van oog hebben voor gasten en buitenstaanders; belang van omzien naar de naaste.
A-3 <i>Leren van medemensen</i>	In mensen veel geloof gezien ondanks tegenslagen, voorbeeld om te bidden en te vertrouwen.
A-4 <i>Bereidheid tot handelen</i>	God kan mij alleen gebruiken als ik mij beschikbaar stel.
A-5 <i>Effect van het handelen</i>	Er volgden bijzondere gebeurtenissen op geven aandacht en gebed.

11.4.2. *Leereffecten in interviews*

a. Labelling van leereffecten

Om antwoord te kunnen geven op deelvraag 1 uit het onderzoek zijn opnieuw alle uitspraken over leereffecten in de interviews gelabeld met algemeen, missionair-algemeen of missionair-integraal. Daarbij was het laatste label een sublabel van missionair-algemeen dat alleen werd toegekend aan uitspraken die expliciet ingingen op de samenhang tussen dienen en getuigen. Voor EDR3 kwamen we zo uit op in totaal 115 uitspraken van de twaalf geïnterviewde kerkleden, verdeeld over 102 persoonlijke leereffecten en (slecht) 13 leereffecten voor de kerk. Per persoon zijn dit ongeveer tien leereffecten. Tabel 11.11 geeft de verdeling over de diverse categorieën. Net als bij de andere kerken zijn er grote verschillen waarneembaar tussen de aantallen leereffecten die respondenten benoemen. Binnen EDR3 scoren enkele leidinggevendenden echter hoger dan de geselecteerde diaconaal betrokken leden. Dit hangt samen met hun persoonlijke diaconale betrokkenheid. Bij de één is dit als professional in de hulpverlening; de beide anderen richten zich actief op mensen in hun nood in hun directe omgeving, zoals asielzoekers en sociaal zwakkeren. Twee jonge leidinggevendenden (27

en 30 jaar) springen eruit met 19 en 20 leereffecten. Beiden hebben een sociale studie achter de rug. De beide andere leidinggevendenden scoren duidelijk lager dan alle overige respondenten. Bij de één lijkt dit te maken te hebben met gebrek aan diaconale ervaring, bij de ander met moeite om leerpunten te formuleren. Het gemiddeld aantal leereffecten voor de kerk is opnieuw beperkt. Negen van de twaalf respondenten scoren 0, 1 of 2 leereffecten, de overige 3, 4 of 5. Ook hier scoren beide jonge leidinggevendenden het hoogst. De combinatie van diaconale ervaring met reflectief vermogen lijkt hiervoor de verklaring.

Tabel 11.11. *Aantallen uitspraken over leereffecten in interviews (EDR3, n=12).*

SOORTEN LEEREFFECTEN VAN DIACONALE BETROKKENHEID	AANTAL	%
<i>Persoonlijk leereffecten:</i>	102	88,7
van algemene betekenis voor het persoonlijke diaconale handelen	44	
van betekenis voor de eigen missionaire presentie	58	
(waarvan specifiek over integrale missionaire presentie)	(8)	
<i>Lessen voor de kerkelijke gemeente:</i>	13	11,3
van algemene betekenis voor het kerkelijke diaconale handelen	3	
van betekenis voor de kerkelijke missionaire presentie	10	
(waarvan specifiek over integrale missionaire presentie)	(0)	
<i>Totaal aantal uitspraken over leereffecten</i>	<i>115</i>	<i>100</i>

b. Algemene leereffecten voor het persoonlijke diaconale handelen

We vatten de genoemde leereffecten nu samen en illustreren deze met citaten uit de interviews. Op sommige excerpten bleken meerdere subcategorieën van toepassing waardoor het aantal leereffecten verder opliep. We beginnen met de algemene leereffecten van diaconaal handelen (tabel 11.12a). Het beter leren kennen van medemensen springt er duidelijk uit. Dit lijkt terug te voeren op confronterende ervaringen van respondenten met sociaal geïsoleerde Veenendalers (Euro-avonden), asielzoekers, psychiatrische patiënten (in de werksetting) en ervaringen in arme landen. Ervaringen in de privé- en werksetting en in binnen – en buitenland worden door de respondenten spontaan ingebracht en met elkaar verbonden. Al deze indringende ontmoetingen leiden ook tot relatief veel leerervaringen m.b.t. het functioneren van de samenleving (C) en de eigen riant leefsituatie (D) in verhouding tot moeilijke leefomstandigheden van anderen (E).

Tabel 11.12a. *Algemene persoonlijke leereffecten (EDR3, n=12).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.	AANTAL LEEREFFECTEN
A Kennis van medemensen	14
B Het eigen diaconale handelen	9
C Het functioneren van de samenleving	8
D De eigen leefsituatie	6
E De leefsituatie van hulpontvangers	4
F God en het eigen geloof	3
<i>Totaal</i>	<i>44</i>

We splitsen A, B en C verder uit om inzicht te krijgen in deze leerervaringen.

Ad A - Kennis over medemensen

Tabel 11.12b. *Kennis van medemensen (EDR3, n=12).*

SUBCATEGORIEËN VOOR KENNIS VAN MEDEMENSEN	AANTAL
A-1 <i>Inzicht in oorzaken van persoonlijke problemen</i>	55
A-2 <i>Negatief zelfbeeld binnen doelgroep</i>	2
A-3 <i>Beperkte zelfredzaamheid doelgroep</i>	2
A-4 <i>Verrast door wat de ander te bieden heeft</i>	2
A-5 <i>Vooroordelen bij mensen in de kerk</i>	1
A-6 <i>Herkennen van de kwetsbaarheid van het leven</i>	1
A-7 <i>Onderlinge communicatie binnen doelgroep</i>	1
<i>Totaal</i>	<i>14</i>

Over de bezoekers van de Euroavonden, tweewekelijkse inloopmaaltijden:

Een aantal zijn gescheiden en zijn daardoor aan lagerwal geraakt, werk kwijtgeraakt.

- Carla (43), EP 8405-8496 (A-1)

Ze hebben ook psychische problemen. Ik denk dat dat een factor is waardoor je sneller eenzaam kunt zijn en geïsoleerder in heel je leven waardoor je wel behoefte kunt hebben aan dit soort dingen.

- Hanna (27), EP 7922-8117 (A-3)

Ad B – Het eigen diaconale handelen

Tabel 11.12c. *Leereffecten voor het eigen diaconale handelen (EDR3, n=12).*

SUBCATEGORIEËN VOOR HET EIGEN DIACONALE HANDELEN	AANTAL
B-1 <i>Houding naar de ander (bejegening)</i>	3
B-2 <i>Bereidheid tot handelen</i>	3
B-3 <i>Bekwaamheid tot handelen</i>	2
B-4 <i>Effecten van het handelen</i>	1
<i>Totaal</i>	9

Ja, je stapt erin, in geloof. Dat hadden we echt gedaan. We geloofden echt dat God ons een zolder extra gegeven heeft om niet voor onszelf te houden en onze spullen op te slaan, maar om iets goeds mee te doen. Alleen hoe snel je daar, als je er in zit, dat haast weer uit het oog kan raken of zo. Of ook als je op een geven moment moet besluiten: we trekken wel ergens een grens, van: dit is het eind. Om dan heel erg dat vast te houden wat je in het begin hebt gehad en dat een goede plek te geven bijvoorbeeld, dat is best wel lastig.
- Jaap (oudste, 30), EP 10098-106 (B-2)

Wat dat betreft heeft het [bezoek aan een asielzoekerscentrum, BR] mij veel gedaan, maar heeft het mij inmiddels ook veel opgeleverd. Dus hoe je persoonlijk omgaat met emoties. Dus dit incident is in zekere zin, in combinatie met de huddel¹⁴, voor mij een moment geweest waar ik tot op de dag van vandaag eigenlijk mee bezig ben om dingen van te leren.
- Stef (voorganger, 36), EP 26419-26728 (B-3)

Ad C – Het functioneren van de samenleving

Bij de respondenten die betrokken zijn bij asielzoekers en mensen met psychische problemen is een duidelijk besef aanwezig van de invloed van maatschappelijke ontwikkelingen op deze situaties.

De manier waarop je binnen gelaten wordt. Het voelt als een soort strafkamp waar je inkomt. Dan druk ik mij sterk uit maar zo heb ik het wel ervaren vooral als toeschouwer.
- Stef (voorganger, 36), EP 23805-23978 (C-1)

We zitten sowieso met de bezuinigingen van de transitie naar de gemeentes, dus dat alle zorg vanuit de gemeente betaald moet worden. Daar gaan heel veel mensen aan onderdoor.
- Marco (24), EP 24217-24391 (C-3)

---

14. Een huddel is een kleine groep waarin gelovigen elkaar bevragen en helpen om te groeien in het volgen van Jezus. Zie ook § 11.7.2.

Tabel 11.12d. *Leereffecten over het functioneren van de samenleving (EDR3, n=12).*

SUBCATEGORIEËN VOOR HET FUNCTIONEREN VAN DE SAMENLEVING		AANTAL
C-1	Hardheid van de samenleving	4
C-2	Aanwezig van nood in de samenleving	2
C-3	Negatief effect transities in de zorg	1
C-4	Impact economische recessie	1
<i>Totaal</i>		8

Ad D – De eigen leefsituatie (6)

Goed en comfortabel, zo kan de eigen leefsituatie worden omschreven in vergelijking met mensen die men ontmoet worden in diaconale contacten binnen en buiten Nederland. Tegelijk is er een duidelijk bewustzijn dat dit niet vanzelfsprekend is:

Alles wat we hebben, hebben we van God gekregen. En dat werd alleen maar meer bevestigd als je ziet hoe andere mensen blijkbaar niks hebben en wij geen haar beter zijn in ons leven.

- Jaap (oudste, 30), EP 20094-20941

En die kant ga je straks zelf ook op natuurlijk hè. Dus nu help je, maar misschien ben je over twintig jaar wel, of nog eerder, zit je er zelf [bij de Euroavonden, BR]. Zou ook nog kunnen. Er hoeft ook maar iets te gebeuren of niets te gebeuren, en dat zou maar zo kunnen.

- Bas (43), EP 15334-15582

Ad E – De leefsituatie van hulpontvangers (4)

Ontmoetingen geven inzicht in de dagelijkse leefsituatie van anderen. Je beeld wordt concreter en completer. Situaties zijn complex en soms uitzichtloos. Vaak ontbreekt een sociaal netwerk zoals een vriendenkring of familie.

Drank, daar is ook iemand aan overleden, die is ook heel lang vaste gast geweest. Was echt een hele knip, boekhouder zeg maar, aan de drank geraakt, accountant.

- Bas (43), EP 8500-8660

Ad F – God en het eigen geloof (3)

De een leert letterlijk zijn zegeningen tellen in de ontmoeting met mensen aan de onderkant van de samenleving. De ander leert God dieper kennen door in hun spiegel te kijken.

Wat wij ... als mensen in de spiegel zien van God. Dat zijn niet alleen de mensen die gestudeerd hebben en die er voorbeeldig bij zitten. Dat zijn ook mensen die we daar te eten krijgen.

- Hanna (27), EP 19007-19409

c. Algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen

Slechts drie uitspraken betreffen algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen. In vergelijking met de Oude Kerk (20) en de NGK (16) is dit een zeer laag aantal. Twee leerpunten zijn op basis van ervaring in professionele hulpverlening (leren omgaan met mensen met psychische problemen, bestrijden vooroordelen in de kerk).

Tabel 11.13. *Algemene leerpunten voor het kerkelijke handelen (EDR3, n=12).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.	AANTAL LEEREFFECTEN
A <i>Diaconale bewustwording</i>	2
B <i>Kennis van medemensen</i>	1
<i>Totaal</i>	3

Tabel 11.14. *Leereffecten voor de persoonlijke missionaire presentie (EDR3, n=12).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.	AANTAL LEEREFFECTEN
A <i>Eigen houding naar de ander</i>	12
B <i>Spreken over het geloof met anderen</i>	12
C <i>Belang van diaconale betrokkenheid</i>	8
D <i>Effecten van de eigen missionair-diaconale presentie</i>	7
E <i>Leren omgaan met allerlei mensen en problemen</i>	5
F <i>Oordeelsvorming over mensen buiten de kerk</i>	3
G <i>Inzicht in sociale beperkingen van de ander</i>	3
H <i>Het handelen van God</i>	3
I <i>Present leren zijn</i>	3
J <i>Het functioneren van andere culturen</i>	2
<i>Totaal</i>	58

d. Leereffecten voor de persoonlijke missionaire presentie

Hier staat tegenover dat de twaalf respondenten veel leerpunten benoemen voor de eigen missionaire presentie (tabel 11.4). In totaal gaat het om 58 uitspraken, bijna vijf per respondent. Ter vergelijking: in de Oude Kerk markeerden we ruim drie uitspraken per persoon en in NGK ruim één per respondent. De wijze van interviewen lijkt te hebben gezorgd voor enige vertekening¹⁵. Tegelijk lijkt er sprake van een sterkere missionaire gerichtheid bij de respondenten uit EDR3. Deze uit zich in het voortdurend nadenken over mogelijkheden om in diaconale relaties het geloof ter sprake te brengen. Dit sluit aan op het gevonden missionaire paradigma zoals samengevat in § 11.2.5.

Ad A - Eigen houding naar de ander (12)

Door diaconale ervaringen heen krijgen respondenten beter zicht op de houding die van hen gevraagd wordt in allerlei relaties. Dit varieert van leren om meer voor anderen over te hebben, tot extra fijngevoeligheid richting moslims, openheid voor iedereen en meer begrip voor het leed van anderen.

Wat ik heb geleerd van mezelf is dat je niet te snel voorbij mag gaan aan het leed dat er is. Waar ik nog wel geneigd ben om te zeggen kom, doe niet zo moeilijk. Dat is nou eenmaal hoe ik voor een deel ben gevormd in mijn opvoeding maar ook voor een deel karakterologisch in elkaar zit. Mijn ouders waren vrij pittig en gaven niet snel toe aan datgene wat ze voelden of wat ze even niet lekker zat.

- Aart (oudste, 55), EP 20734-21132

Getuigen werkt alleen in een relatie waar vertrouwen is opgebouwd. Dan gaat het vanzelfsprekend en is het echt gemeend en niet dwangmatig. Iemand benadrukt dat mensen met psychische problemen benaderd moet worden als mensen die ook recht hebben op een gewoon leven. Bewogenheid met buitenlandse buurtbewoners groeit door hen steeds beter te leren kennen.

Ad B - Spreken over het geloof met anderen (12)

Opnieuw wordt het belang van het opbouwen van vriendschappelijke relaties benadrukt. Alleen een uitnodiging voor een kerkdienst uitdelen werkt niet. Pas wanneer er in diaconale situaties echte ontmoetingen zijn van hart tot hart ontstaat er ruimte voor gesprekken over de diepere vragen die mensen bezighouden.

---

15. Enkele EDR-interviews waren langer dan gemiddeld, de verbatims van NGK-interviews juist korter dan gemiddeld. Hierin is de invloed merkbaar van het inschakelen van student-onderzoekers vanuit de CHE.

Dus wat ik leer uit die gewone contacten met die gewone mensen uit mijn straat, is dat als je betrokken bent op de ander, daar heel veel mooie contacten uit kunnen opbloeien.
- Stef (voorganger, 36), EP 39419-39594

Dat geldt bijvoorbeeld voor mensen met verwijten naar de kerk. Ze beweren dat ze daarom niet meer geloven, maar juist dan zijn er volgens een respondent mooie gesprekken mogelijk over het geloof. Soms kun je zomaar zeggen wat jou motiveert om bij de ander betrokken te zijn: ‘heel bescheiden kunnen we soms een druppeltje uitdelen’ (Willem en Corina). Dat is iets wat je biddend en door de Geest geleid moet doen. Een jonge vrijwilligster van de inloopmaaltijden van EDR3 leerde een heel andere les. Zij houdt bewust het contact af met bepaalde mannen omdat zij zich ‘zeurderig’ opstellen. Voor haar is werken in de keuken voldoende.

Enkele van de uitspraken gaan specifiek over geloofsgesprekken met moslims. Gesprek is af en toe mogelijk, maar alleen in individuele contacten. In een groep of familie is sprake van sociale controle en onderling wantrouwen, soms zelfs van angst om voor het geloof in Jezus uit te komen.

Ik heb weleens gehad dat je merkt dat iemand belangstelling heeft en dat die toch afhaakt of door de rest van de groep teruggefloten wordt. Er is toch een sociale controle op. We hebben het ook wel gehad dat onze dochter een Marokkaanse vriend had. Die ging ook mee naar de kerk en heeft zelfs zijn hart aan de Heer gegeven. Maar toen op de man af gevraagd werd van: hé ben jij christen? Nee, nee. Dan was er toch de angst.

- Karel en Ingrid (68 en 70), EP 37283-37708

Ad C - Belang van diaconale betrokkenheid (8)

Oprechte aandacht, een luisterend oor, iets extra's bij de maaltijd: mensen waarderen het volgens de respondenten zeer. Het geeft hen vreugde en het geeft soms openingen ‘om te evangeliseren’. Het draait echter allereerst om trouw zijn in relaties en daardoor betrouwbaar voor mensen die het moeilijk hebben. Dat is volgens iemand belangrijker dan ‘kerkje spelen’ en ‘geneuzel over welke liedjes we zingen in de kerk’. Carla legt uit hoe de bezoekers van de inloopmaaltijden reageren op haar trouwe inzet:

Ze weten dat je niet na een paar weken weer weg bent. Je bent een paar weken weg maar je komt weer terug, dus een bepaalde stabiele factor. [...] Je komt weer terug, en je bent er weer. Je maakt weer eten, weer een glimlach, hartelijke hand.

- Carla (43), EP 45868-46326

Ad D - Effecten van de eigen missionair-diaconale presentie (7)

Diaconale presentie heeft zowel een positief effect op de ontvangers van extra aandacht, zorg of hulp als op de hulpbieders zelf. Mensen vinden het hartverwarmend als je iets kleins voor hen doet. Daarnaast wordt enkele keren benadrukt dat diaconale betrokkenheid ruimte schept om diepere levensvragen te bespreken en daarin iets van

het eigen geloof te delen. Betrokken zijn heeft ook effect op jezelf. Je gaat je verbinden met mensen en met hen mee lijden. Het afleveren van kerstpakketten opent kerkleden de ogen voor de nood van mensen. Een vrijwilligster van de inloopmaaltijd voelt haar frustratie over de nood in de wereld wegvloeien omdat ze nu concreet iets voor mensen kan betekenen. Haar gevoel van machteloosheid is doorbroken.

Ad E - Leren omgaan met allerlei mensen en problemen (5)

De laatste categorie die we toelichten betreft het leren omgaan met allerlei mensen en problemen. Persoonlijk contacten helpen je begrijpen hoe het dagelijks leven van mensen er uitziet en hoe uitzichtloos dit soms kan zijn. Al doende leer je omgaan met mensen, bijvoorbeeld duidelijker en assertiever zijn in de omgang of rekening houden met sekseverschillen bij het bezoeken van moslimgezinnen.

Integrale missionaire presentie

Acht van de bovengenoemde uitspraken hebben expliciet betrekking op de integraliteit van dienen en getuigen. De respondenten benadrukken het samengaan van woorden en daden in de praktijk. Twee voorbeelden illustreren hun opvattingen:

Als Jezus je denken verandert dan kijk je al op een andere manier naar mensen. Je kunt wel met de theorie komen maar zonder de liefde zullen ze dat nooit met elkaar combineren. Even wat delen dan merk je dat het niet zo veel doet. Maar als ze merken dat het leven is, dan combineren ze dat met elkaar. Je kunt niet alleen het woord brengen en voor de rest zeggen: je redt je maar. Daden en woorden horen bij elkaar.

- Karel en Ingrid (68 en 70), EP 44995-45430

Wat ik merk is dat op het moment dat je echt bij mensen betrokken bent en échte ontmoetingen hebt waarin je elkaar kunt spreken van hart tot hart [...], dan ontstaan daar vaak de mooiste gesprekken en ontmoetingen uit. Wat ik leer van de gewone contacten die ik met gewone mensen heb in diaconale situaties is dat er vaak best wel vragen zijn, ook diepe vragen en daar komen mensen niet mee naar de kerk. Maar op het moment dat de kerk bij hen op de stoep staat en betrokken is bij hun leven, ontstaan er mogelijkheden om te zoeken naar antwoorden op de vragen die zij hebben.

- Stef (voorganger, 36), EP 37686-38295

e. Lessen voor de kerkelijke missionaire presentie

Het aantal leerpunten voor de kerkelijke missionaire presentie beperkt zich tot minder dan één per persoon (tabel 11.15). Enkele keren wordt benadrukt dat de gemeente meer moet omzien naar medemensen. Het is belangrijk dat de kerk hieraan herkenbaar is en dat kerkleden hieraan prioriteit geven (A). Dit vraagt respect in de omgang met

Tabel 11.15. *Leereffecten voor de kerkelijke missionaire presentie (EDR3, n=12).*

RESPONDENTEN GEVEN AAN TE LEREN M.B.T.		AANTAL LEEREFFECTEN
A	<i>Belang van omzien naar mensen door kerkleden</i>	3
B	<i>Goed met mensen buiten de kerk leren omgaan</i>	3
C	<i>Diverse opmerkingen</i>	4
<i>Totaal</i>		<i>10</i>

mensen buiten de kerk en bijvoorbeeld het leren omgaan met licht verstandelijk gehandicapten en (andere) laaggeletterden (B). Voor hen is de drempel naar de kerk te hoog. De predikant beseft dat hij moet leren om meer te spreken in voorbeelden. Enkele andere opmerkingen gaan over meer kennis verzamelen over de samenleving en meer openstaan ‘voor iedereen’ en het uitstellen van oordelen (C). Geen van de gemarkeerde uitspraken over de missionaire presentie van de kerk kreeg het sublabel ‘integrale missionaire presentie’ mee. De respondenten gingen hier niet expliciet op in, vermoedelijk vanwege hun focus op de persoonlijke presentie.

11.4.3. *Tussenbalans: leerervaringen van diaconaal handelen*

In de survey geeft ongeveer zeventig procent aan in de afgelopen drie maanden diaconaal betrokken te zijn geweest door het geven van extra aandacht, zorg of hulp aan medemensen. De helft van hen bevestigt iets uit hun ervaringen geleerd te hebben. Bijna een op de drie antwoordt ontkennend en een op de zes weet het niet. Negentien leden beschreven hun leerervaringen aan de hand van een concreet voorbeeld. In aanvulling daarop zijn twaalf leidinggevend en diaconaal betrokken leden geïnterviewd. Elk van hen benoemt leerpunten in de gesprekken. Wat leren zij vooral? In de survey ligt het accent sterk op leerpunten voor het eigen diaconale handelen. Deze spitsen zich toe op de bejegening van anderen en de betekenis van het eigen handelen. Ook in de interviews staan persoonlijke leerpunten centraal. Negentig procent van de 115 leereffecten is persoonlijk gericht, tien procent heeft betrekking op de kerkelijke gemeente. Bij de beide andere kerken ligt deze verhouding op 77/23 (Oude Kerk) en 80/20 (NGK). Er zijn algemene leereffecten en leerpunten voor het missionaire handelen. Bij de algemene leerpunten springt het beter leren kennen van medemensen eruit, vooral het verkrijgen van meer inzicht in de oorzaken van hun problemen. Dit lijkt binnen EDR3 terug te voeren op indringende ontmoetingen met mensen die onder druk staan in de samenleving: sociaal geïsoleerde medeburgers, mensen met psychia-

trische problemen en asielzoekers. Deze ervaringen leiden ook tot relatief veel leerervaringen met betrekking tot het eigen diaconale handelen, het functioneren van de samenleving en de eigen bevoorrechte leefsituatie.

De helft van de 115 leereffecten heeft betrekking op leerpunten voor de persoonlijke missionaire presentie. Respondenten krijgen beter zicht op de houding die van hen gevraagd wordt in allerlei relaties (conform de survey). Getuigen werkt alleen in een relatie waar vertrouwen is opgebouwd. Wanneer er echte ontmoetingen zijn van hart tot hart ontstaat er ruimte voor gesprekken over diepere vragen die mensen bezighouden. Het draait in relaties echter allereerst om trouw en betrouwbaar zijn voor mensen die het moeilijk hebben. Ook met moslims worden in diaconale relaties geloofsgesprekken gevoerd, maar alleen in individuele contacten. In een groep of familieverband worden deze gesprekken volgens de respondenten belemmerd door sociale controle.

Diaconaal betrokken zijn bij medemensen heeft ook effect op jezelf. Je gaat je verbinden met mensen en met hen mee lijden. De ogen van kerkleden worden geopend voor de nood van medemensen. Het eigen handelen doorbreekt volgens iemand het gevoel van machteloosheid over de nood in de wereld.

Het aantal leerpunten voor de kerkelijke missionaire presentie is beperkt. Het accent ligt op het belang van actiever omzien naar medemensen en het beter met hen leren omgaan. Over de integraliteit van de kerkelijke presentie worden geen uitspraken gedaan. Het accent ligt in EDR3 vooral op de persoonlijke presentie. Het belangrijkste leerpunt hierbij is dat oprechte, trouwe betrokkenheid ruimte creëert voor diepere gesprekken. Daaruit blijkt dat de respondenten ervaren dat missionair-diaconale presentie in de praktijk inderdaad een integraal karakter heeft. De aandacht voor de ander en het praktische dienstbetoon gaat voorop, maar schept een bedding voor gesprekken over geloof en zingeving.

11.5. BETEKENIS VAN LEERERVARINGEN VOOR DE GEMEENTE

11.5.1. Delen van leerervaringen

Worden de beschreven leerervaringen ook ervaren als belangrijk om te delen met anderen? Ongeveer zestig procent is van mening dat de persoonlijke leerervaringen ook voor anderen belangrijk zijn (tabel 11.16). Uit tabel 11.17 blijkt dat dit met name gaat om de wijze waarop zij bij God en hun naaste betrokken zijn. In wat mindere mate helpen de ervaringen ook in de voorbede, in het getuigen van het eigen geloof en in het open staan voor mensen met allerlei achtergronden.¹⁶

---

16. Door het geringe aantal respondenten geven de percentages slechts een grove indicatie voor de gemeente als geheel. Dit geldt ook voor de tabellen die hierna volgen.

Tabel 11.16. *Wie kunnen er vooral iets leren uit deze ervaringen? (EDR3, n=17).*

BELANGHEBBENDEN BIJ LEERERVARINGEN	AANTAL	%
<i>Vooral ikzelf</i>	7	41
<i>Zowel ikzelf als anderen in mijn kerkelijke gemeente</i>	10	59
<i>Vooral anderen in mijn kerkelijke gemeente</i>	0	0
<i>Totaal</i>	17	100

Tabel 11.17. *In welke opzicht zijn deze ervaringen vooral leerzaam? (EDR3, n=17).*

REDENEN WAAROM ERVARINGEN LEERZAAM ZIJN	AANTAL	%
Om meer of anders betrokken te zijn bij mensen met moeilijkheden	10	59
Om meer of anders betrokken te zijn op God en zijn bedoelingen	10	59
Om meer of anders te gaan bidden voor medemensen	7	41
Om meer open te staan voor mensen met andere achtergronden	6	35
Om meer of anders te gaan getuigen van het geloof naar mensen buiten de kerken	5	29
Om onze zondagse diensten beter af te stemmen op mensen van buiten de kerken	4	24

Worden deze ervaringen en lessen ook gedeeld in de gemeente? Deze vraag is aan alle 28 respondenten voorgelegd met recente diaconale ervaringen. De helft van hen sprak hierover met anderen in de gemeente (tabel 11.18). Omgerekend gaat het om een derde van de respondenten (14 van n=41).

Tabel 11.18. *Hebt u met anderen in uw kerkelijke gemeente over deze ervaring gesproken? (EDR3, n=28).*

	AANTAL	%
<i>Ja</i>	14	50
<i>Nee</i>	14	50

Alle leden die hun diaconale ervaringen delen doen dat in persoonlijke contacten. Daarnaast wordt er vooral gedeeld in gemeentekringen en in diensten (tabel 11.19). Hoewel de aantallen te klein zijn om absolute conclusies te trekken, valt op dat binnen

EDR3 ervaringen ook gedeeld worden in diensten, meer dan bij de andere kerken. Dit gegeven hangt samen met de ruimte voor persoonlijke getuigenissen.

Tabel 11.19. *Op welke manier hebt u over uw ervaring gesproken? (EDR3, n=14).*

MANIEREN WAAROP WORDT GESPROKEN OVER DIACONALE ERVARINGEN	AANTAL	%
In een persoonlijk contact met iemand	14	100
Tijdens een dienst op zondag	5	36
In mijn gemeentekring of gemeentegroep	4	29
Met onze predikant / voorganger	2	14
Tijdens een kerkelijke activiteit (anders dan kring/groep of dienst)	2	14
Met een oudste	2	14
In mijn jeugdgroep	2	14
Op een andere manier dan genoemd	1	7

Als diaconale ervaringen worden gedeeld wordt er net als bij de Oude Kerk en de NGK met belangstelling gereageerd (tabel 11.20).

Tabel 11.20. *Hoe werd er gereageerd toen u sprak over deze ervaring? (EDR3, n=14).*

MATE VAN BELANGSTELLING	AANTAL	%
Met veel belangstelling	3	21
Met belangstelling	11	79
Met weinig belangstelling	0	0
Zonder enige belangstelling	0	0
<i>Totaal</i>	<i>14</i>	<i>100</i>

11.5.2. *Effecten op het missionaire en diaconale denken en handelen*

De gevonden leereffecten helpen de respondenten om beter aan te sluiten bij de mensen bij wie ze betrokken zijn en met meer openheid mensen die ‘anders’ zijn tegemoet te treden. Het inlevingsvermogen in andere mensen lijkt te worden vergroot. Veel uitspraken hebben betrekking op de eigen houding in het diaconale handelen en de wijze waarop het geloof in een diaconale context ter sprake kan komen. Ook versterken de ervaringen de gerichtheid op God en zijn bedoelingen, vooral als het gaat om

betrokken zijn bij mensen in moeilijke omstandigheden. Belangrijk is de ontdekking dat spreken over het geloof vaak ‘als vanzelf’ gaat wanneer je trouw en betrouwbaar bent in relaties en hieraan prioriteit geeft in het contact.

De helft van de respondenten deelt diaconale ervaringen in persoonlijke contacten in de gemeente, sommigen ook op hun kring of in een dienst. Hier wordt belangstellend op gereageerd. Het is echter niet duidelijk geworden of diaconale ervaringen ook worden gedeeld als *leerervaringen*.

11.6. PERSOONLIJKE LEERPATRONEN

De min of meer vaste manier waarop leden leren uit hun diaconale ervaringen, vatten we voor EDR3 als volgt samen:

- a. Net als bij de beide andere onderzochte kerken zijn binnen de gemeente drie cirkels te onderscheiden van diaconale betrokkenheid. Een diaconaal actieve kern van 10-15% van de leden is vrijwel wekelijks of dagelijks bij drie of meer personen of huishoudens betrokken. Daarnaast geeft een groep van ca. 55-60% af en toe extra aandacht, zorg of hulp aan mensen. De derde cirkel van ongeveer dertig procent betreft leden die aangeven ‘in de afgelopen 3 maanden’ niet betrokken te zijn geweest bij anderen. Gezien de samenstelling van de gemeente gaat hierbij om (jonge) echtparen, gezinnen en/of singles.
- b. Van de diaconaal betrokken leden geeft bijna de helft aan hieruit iets te leren (OK 66%, NGK 60%). Een derde is hierover onzeker en zo’n 16% zegt niets geleerd te hebben (OK: 8%, NGK: 12%).
- c. Diaconaal betrokken leden leren door hun ervaringen mensen beter kennen, begrijpen en benaderen, met name zij die indringende ontmoetingen hebben gehad met mensen die te maken hebben met bijvoorbeeld armoede, sociaal isolement en psychische problemen. Ook geven ze aan beter te gaan begrijpen wat de betekenis van hun handelen is voor zichzelf en voor de ander.
- d. De meeste leereffecten zijn waarneembaar bij respondenten met indringende diaconale ervaringen die goed zelfstandig kunnen reflecteren.
- e. In EDR3 worden nauwelijks leereffecten genoemd voor de gemeente als geheel. Dit lijkt samen te hangen met de nadruk op de persoonlijke missionaire presentie van de leden.
- f. Van de leden die een leerervaring beschrijven is zestig procent van mening dat deze ook voor anderen belangrijk (kunnen) zijn. Ongeveer de helft deelt zijn ervaringen ook daadwerkelijk met anderen in de kerk.

- g. Diaconaal leren vindt plaats via persoonlijke reflectie en door ervaringen te delen met anderen in persoonlijke contacten. Sommigen doen dit ook in gemeentekringen of in een dienst. Als ervaringen worden gedeeld binnen EDR3, wordt er altijd met belangstelling op gereageerd.
- h. Binnen EDR3 is één vorm van methodische reflectie aangetroffen, een zogeheten huddel. Een huddel is een kleine groep waarin gelovigen elkaar bevragen en helpen om te groeien in het volgen van Jezus (zie verder onder § 11.7.2). De huddel leidt tot bewustwording en zelfreflectie bij de deelnemers, maar de impact op de gemeente lijkt beperkt gezien het geringe aantal deelnemers.
- i. Voor het delen is een veilige omgeving een belangrijke voorwaarde. Het is opvallend dat in EDR3 ook de zondagse dienst zo ervaren wordt. Verschillende leden delen ook daar hun diaconale ervaringen.

11.7. FACTOREN DIE HET COLLECTIEVE LEREN BEÏNVLOEDEN

11.7.1. Bevorderende en belemmerende factoren

In de interviews zijn alle uitspraken gelabeld die iets zeggen over de factoren die het gemeenschappelijke leren bevorderen of belemmeren (deelvraag 3). We presenteren deze in dezelfde hoofdgroepen die we eerder aantroffen bij de Oude Kerk en de NGK. Elk hiervan vertegenwoordigt een eigen perspectief op het collectieve leren uit ervaringen.

Tabel 11.21a. *Factoren die het leren uit diaconale ervaringen beïnvloeden (EDR3, n=12).*

SETS VAN FACTOREN	PERSPECTIEF	UITSPRAKEN OVER BEVORDERENDE FACTOREN	UITSPRAKEN OVER BELEMMERENDE FACTOREN
A <i>Sociale en culturele factoren</i>	Sociologisch	2	8
B <i>Individuele factoren</i>	Psychologisch	4	4
C <i>Godsdienstige factoren</i>	Religieus	2	0
D <i>Organisatorische factoren</i>	Agogisch	4	3
<i>Totaal aantal uitspraken</i>		<i>12</i>	<i>15</i>

Drie dingen vallen op bij een eerste analyse: het aantal uitspraken is gering, de uitspraken over belemmerende factoren zijn in de meerderheid en dit laatste geldt met name voor sociale en culturele factoren (tabel 11.21a). We splitsen deze laatste categorie daarom hieronder uit (tabel 11.21b). We behandelen de factoren nu een voor een om te begrijpen wat volgens de respondenten het diaconale leren in de EDR3 bevordert of belemmert. Achter de categorieën de gemaakte aantallen opmerkingen (bevorderend/belemmerend).

Ad A - Sociale en culturele factoren (2/8)

Tabel 11.21b. *Sociale en culturele factoren die het leren beïnvloeden (EDR3, n=12).*

SOCIALE EN CULTURELE FACTOREN		UITSPRAKEN OVER BEVORDERENDE FACTOREN	UITSPRAKEN OVER BELEMMERENDE FACTOREN
A-1	Onderling meeleven, interesse in elkaar	2	2
A-2	Weinig gesprek over diaconale ervaringen	0	2
A-3	Kloof tussen jongere en oudere generatie	0	2
A-4	Gebrek aan geheimhouding	0	2
<i>Totaal</i>		2	8

Onderlinge nabijheid stimuleert het delen van ervaringen. Mensen voelen zich dan vrij om te delen. Echte interesse van mensen maakt het fijn om over ervaringen te praten. Niet iedereen beleeft dit echter zo. De geïnterviewde ouderen ervaren afstand tot de jongere generatie. De gemeente maakt volgens hen weinig gebruik van de ervaring van ouderen. Er wordt weinig interesse ervaren voor diaconale ervaringen, zoals contacten met ‘buitenlanders’. Sommigen wijten dit aan de Nederlandse cultuur: Nederlanders vragen niet zo snel naar elkaars ervaringen. Spreken over contacten met moslims ligt bij sommigen gevoelig. Een oproep tot gebed voor een in het christelijk geloof geïnteresseerde moslim had een averechts effect op hem toen hij hiervan hoorde. Dit heeft de betrokken leden geremd in hun bereidheid om dit soort ervaringen vaker te delen met de gemeente.

Dat kun je niet in het openbaar vertellen. Ik kan het wel globaal vertellen. Maar niet alle details. Dan breng ik ze in moeilijkheden, ook met andere Moslims. We kunnen er niet vrij en openlijk over praten, want het risico bestaat dat mensen er niet integer mee omgaan. Sommigen doen ongeveer hetzelfde als wat wij doen. Het is heel fijn om dan vrijmoedig te kunnen praten. Maar niet voor de hele gemeente. Of op een speciaal moment voor mensen die er geïnteresseerd in zijn.

- Karel en Ingrid (68 en 70), EP 50759-51296

Ad B - Individuele factoren (4/4)

De uitspraken over psychologische factoren houden elkaar getalsmatig in evenwicht. Belangrijker is echter wat de respondenten hierover inhoudelijk te zeggen hebben. Bevorderend voor het diaconale leren is volgens hen persoonlijk contact, plezier in het delen van ervaringen en oefenen in reflectie. Dat laatste is volgens iemand een voorwaarde om zelf te kunnen leren uit ervaringen en die met anderen te kunnen delen. Belemmerend zijn gebrek aan vrijmoedigheid en angst voor de reacties van anderen. Sommigen voelen zich in een kring geremd om vrijuit over hun ervaringen te spreken. Ook wordt er op gewezen dat ouderen niet zo gewend zijn om met hun ervaringen naar buiten te treden. Generatieverschillen lijken mee te spelen bij het diaconale leren.

Ad C - Godsdienstige factoren (2/0)

Het delen van ervaringen is volgens iemand een impliciete aanmoediging aan anderen om meer verhalen te delen waarin het evangelie meekomt. Een ander wijst erop dat als je ervaringen in het juiste perspectief van het evangelie leert plaatsen, ze leerervaringen worden. Het zijn voorbeelden van bewust nadenken over de betekenis die het evangelie kan geven aan de eigen ervaringen. Andersom kan gezamenlijke reflectie ertoe leiden dat diaconale ervaringen gaan fungeren als 'gelijkenis' van het evangelie.

Ad D - Kerkelijke factoren (4/3)

We kijken opnieuw naar de rol van de leidinggevendenden, de manier van besturen en de wijze waarop activiteiten worden vormgegeven. Er wordt opgemerkt dat leidinggevendenden niet vanuit zichzelf vragen naar diaconale ervaringen. Oudste Jaap (30) denkt dat een missionaire leeromgeving ontstaat door een combinatie van theologische onderbouwing van het handelen en het oefenen in dit handelen, gewoon doen. Het mag volgens hem niet in een te sterk programmatische opzet worden vormgegeven. De oudstenraad kan het delen van missionaire en diaconale ervaringen aanmoedigen via toerusting en door te wijzen op de verantwoordelijkheid om samen missionair kerk te zijn. Gemeenteleden hebben namelijk de neiging hun ervaringen voor zichzelf te houden. Een zangleider merkt op dat hij in zijn rol ook persoonlijke ervaringen kan delen

met de gemeente. Dit bevestigt de eerdere waarneming dat ook de dienst een plek is waar persoonlijke ervaringen worden doorverteld.

De overige opmerkingen hebben betrekking op de kerkelijke activiteiten. Enkele keren wordt genoemd dat binnen EDR3 de bijbelkring de plek is waar ervaringen gedeeld worden. Daar vindt ook gerichte reflectie plaats, met name op de motivatievraag: waarom doen we bepaalde dingen? Door de koppeling van studies in preken aan bespreking in kringen stelt de voorganger thema's als praktisch diaconaat en het evangelie doorgeven gericht aan de orde.

11.7.2. Methode van gemeenteopbouw

De methode van gemeenteopbouw beïnvloedt het diaconale leren, ook binnen EDR3. In de gemeente spelen de kringen – die meestal tweewekelijks samenkomen – traditiegetrouw een grote rol (zie § 11.1.2). Het is de plek waar de leden elkaar persoonlijk ontmoeten, ervaringen delen, elkaar opbouwen in geloof en pastoraal en diaconaal voor elkaar zorgen. Ook vindt hier – meer dan in de diensten - de gezamenlijke voorbede plaats. Hiervoor bleek al dat de kringen het samen leren bevorderen. Er is ruimte om ervaringen te delen, al heeft niet iedereen hiervoor de vrijmoedigheid. Ook is er een koppeling tussen de zondagse prediking en de kringgesprekken waardoor de voorganger invloed kan hebben op de onderlinge uitwisseling.

Deze werkwijze is recent aangevuld met deelname van een kleine kerngroep met onder meer de voorganger en een oudste aan een landelijke leergemeenschap van *Nederland Zoekt....*¹⁷ De kerngroep volgt een tweejarig leertraject waarin zij halfjaarlijks een weekend bijeenkomt met teams uit andere kerken en tussendoor gecoacht wordt. Doel is het bevorderen van een cultuur van discipelschap in de gemeente, een cultuur die zich zowel kenmerkt door openheid en gastvrijheid als door de oproep tot geloof en het volgen van Jezus in het dagelijkse leven (Breen & Cockram, 2011).

Ze gaan met je een proces in waarin je zelf gaat ontdekken hoe je betrokken kunt zijn op de buurt of je netwerk of misschien wel verder weg want je hoeft niet allemaal op Veenendaal betrokken te zijn, je kunt ook betrokken zijn op een project in het buitenland.
- Stef (voorganger, 36), EP 42638-42931

In de gemeente vertaalt de deelname zich in een zogeheten 'huddel', een kleine hechte groep waarin langs methodische wijze persoonlijke doelen worden geformuleerd en ervaringen worden gedeeld en besproken. Doel is om elkaar te stimuleren en te steunen in discipelschap. Het oudstenteam heeft daarbij de intentie het aantal huddels

---

17. Zie www.nederlandzoekt.nl

langzaam te gaan uitbreiden om zo de gemeente op te bouwen in een missionaire levensstijl.

Denk je dat die huddel ook van betekenis kan worden voor de diaconale en missionaire betrokkenheid van de gemeenteleden?

Ja, ik denk het wel. We zijn sowieso al veel meer betrokken op elkaar. En dat we dat heel erg merken. Je ziet en spreekt elkaar wat meer omdat je... als je bij elkaar bent moet je ook heel persoonlijk worden. Dus je moet eigenlijk een grens over en heel erg in de persoonlijke relatie. *Nederland Zoekt...* is ook heel erg vanuit de relatie, dat we nu op elkaar betrokken raken en elkaar heel goed leren kennen en betrokken raken bij elkaars leven. Met als doel om met meer mensen binnen en buiten de gemeente met elkaar betrokken te raken.
- Marco (deelnemer huddel, 24), EP 17709-18365

Het effect van de huddel op het diaconale leren is door CHE-student Johan Wlochaz nagegaan in een deelonderzoek (2015, pp. 25-26). Hieruit blijkt dat de deelnemers enthousiast zijn over de werkwijze. Ze leren vaardigheden die ze voorheen niet of nauwelijks ontwikkeld hadden, zoals het herkennen van personen die open staan voor het evangelie. Ook voor het delen en bespreken van diaconale ervaringen leent de huddel zich uitstekend. Het effect op de gemeente als geheel blijft binnen EDR3 echter beperkt. Tijdens gemeenteavonden blijkt dat de gemeente niet zit te wachten op nog meer initiatieven, vooral niet als deze naar buiten zijn gericht. Men ervaart overbelasting en te weinig ondersteuning vanuit de leiding. Het is één van de redenen waarop de gemeente zichzelf eind 2014 opheft (zie § 11.1.1).

We concluderen dat de kringenstructuur een goede basis vormt voor het delen van diaconale ervaringen. Voorwaarden zijn dat de leden zich veilig voelen en durf hebben om hun verhaal te delen. Of er ook samen geleerd met het oog op de missionaire presentie van de gemeente wordt niet duidelijk. De theorie maakt duidelijk dat dit vooral afhangt van het reflectieve vermogen van de deelnemers, in het bijzonder de kringleiding.

De leiding stimuleert het bespreekbaar maken van de missionaire en diaconale roeping van de leden in de kringen. Dit past in de evangelische gemeentevisie: de presentie van de kerk moet in de eerste plaats gestalte krijgen via de individuele leden. Van een terugkoppeling naar het beleid van de gemeente lijkt echter geen sprake. Het werken met huddels vormt in potentie een aanvulling en verdieping op het werken in kringen. Deze belofte is binnen EDR3 niet verzilverd door de stagnatiefase waarin de gemeente verkeert. In feite is deze stagnatie zelfs versterkt door de aansluiting van de leiding bij *Nederland Zoekt.....* Deze riep te veel weerstand op bij de leden die in deze fase vroegen om meer persoonlijke aandacht en ondersteuning.

11.8. HET LEERPATROON VAN EDR3

We werken nu het leerpatroon van EDR3 als gemeente uit en verwerken daarbij enkele van de gevonden individuele leerpatronen uit § 11.6.

- a. De meeste leereffecten zijn waarneembaar bij respondenten met indringende diaconale ervaringen die goed zelfstandig kunnen reflecteren. Het betreft zowel algemene leerpunten als inzichten voor de eigen missionaire presentie. Er wordt nauwelijks expliciet ingegaan op de integraliteit van de missionaire presentie. Tegelijk is duidelijk dat deze benadering meestal de dragende visie is achter het handelen van de respondenten (zie § 11.2.5 voor het missionaire paradigma).
- b. Diaconale ervaringen worden vooral opgedaan via persoonlijke betrokkenheid, activiteiten van de gemeente en in de werkomgeving. Onder de respondenten zijn geen vrijwilligers aangetroffen van algemene of interkerkelijke organisaties.
- c. In EDR3 worden nauwelijks leereffecten benoemd voor de gemeente als geheel. Er lijkt geen sprake van systematische terugkoppeling van ervaringen naar het beleid, afgezien van oudsten die zelf diaconaal betrokken zijn. Dit hangt samen met de evangelische nadruk op de persoonlijke missionaire presentie.
- d. Gezamenlijk leren vindt in EDR3 met name plaats in de kringen die de basisstructuur van de gemeente vormen en tweewekelijks samen komen. Voorwaarden zijn volgens de respondenten dat de kringleden zich veilig voelen en over voldoende vrijmoedigheid beschikken om hun verhaal te delen.
- e. Het gesprek in de kringen over dienen en getuigen wordt gestimuleerd door de voorganger die materiaal aanreikt in aansluiting op zondagse preken.
- f. Ervaringen worden daarnaast gedeeld in persoonlijke contacten en in diensten. Met name het laatste is opvallend. Het heeft te maken met de kleinschaligheid van de gemeente en de ruimte die er in diensten is om ervaringen te delen. Dit past bij de evangelische, meer informele manier van gemeentezijn.
- g. Ouderen zijn minder gewend en geneigd om ervaringen te delen in een groep dan de jongere leden. Er lijkt sprake van een kloof tussen de jongere en de oudere generatie in de gemeente die de uitwisseling van ervaringen belemmert.
- h. De onlangs gestarte huddel is beloftevol als het gaat om diaconaal leren vanwege de gerichtheid op samen leren en reflecteren en de methodische aanpak. De betrokken leden zijn hier enthousiast over. Voor de gemeente als geheel ligt deze aanpak nog te ver buiten de eigen comfortzone.

12. Conclusies: diaconaal leren in protestantse gemeenten

Een praktisch lerende gemeente leert van het probleem dat ideaal en werkelijkheid niet sporen in het leven van haar leden en in haar eigen bestaan. Lerende gemeenten hebben zich de kunst eigen gemaakt van aanpassing enerzijds en bewaring van eigen richting en identiteit anderzijds (Van Well H. , 2009, p. 250).

12.1. INLEIDING

We besluiten dit empirische deel af met het formuleren van antwoorden op onze centrale vraagstelling:

Wat zijn de leereffecten van diaconaal werk in de samenleving binnen orthodox-protestantse kerkelijke gemeenten in Nederland en onder welke voorwaarden worden deze van betekenis voor hun missionaire presentie?

We richten ons in onze beantwoording op de patronen en verbanden die zichtbaar worden in de casestudies. Deze bieden ons aanknopingspunten voor het formuleren van een praktijktheorie van en voor het missionair-diaconale leren, één van onze doelstellingen. De aanpak is als volgt: per deelvraag vatten we de gevonden resultaten samen. Waar mogelijk en zinvol relateren we deze aan de verschillen tussen de drie gemeenten die elk een hoofdstroming van het orthodoxe protestantisme in Nederland vertegenwoordigen. Ook maken we verbindingen met relevante conclusies uit de literatuurstudie. In een slotparagraaf maken we de balans op van ons onderzoek.

12.2. LEEREFFECTEN VAN DIACONAAL WERK

Wat kunnen we concluderen over de leereffecten van diaconaal werk in de samenleving voor de betrokken gemeenteleden en -groepen en hun kerkelijke gemeenten? We kijken eerst naar waar en wanneer er wordt geleerd (§ 12.2.1), vervolgens naar wat er wordt geleerd (§ 12.2.2) en tenslotte naar wie er leren (§ 12.2.3).

12.2.1. Waar en wanneer wordt er geleerd?

Diaconale leereffecten worden zichtbaar onder kerkleden wanneer zij diaconaal betrokken zijn, hun ervaringen op de een of andere manier indruk op hen maken en zij hierop actief reflecteren. In onze theoretische verkenning wordt met name het laatste

voortdurend benadrukt als noodzakelijke voorwaarde om te komen tot leren uit ervaring. We gaan hier later verder op in wanneer we bespreken wie er leren en wie niet. Hieraan vooraf gaan echter de omvang en de intensiteit van de diaconale ervaring. De *omvang* hangt samen met de duur en frequentie van de diaconale inzet of het aantal situaties of activiteiten waarbij mensen betrokken zijn. Bij *intensiteit* gaat het om de persoonlijke beleving van de diaconale situatie. Deze hangt samen met het nieuw, vreemd of ‘anders’ zijn van mensen en met de ernst en complexiteit van hun problemen. De ervaren intensiteit is uiteraard altijd subjectief, afhankelijk van de persoon en zijn of haar levenservaring. Wanneer we deze twee dimensies tegen elkaar afzetten krijgen we een diagram die helpt begrijpen waar en wanneer er geleerd kan worden uit diaconale ervaringen (figuur 12.1).

OMVANG VAN DE ERVARING	Groot	Gestage druppel volgehouden herhaling	Exposure langdurig en complex
	Klein	Alledaags handelen beperkt en eenvoudig	Onderdompeling kort, maar heftig
		Klein	Groot
		INTENSITEIT VAN DE ERVARING	

Figuur 12.1. *Typologie van diaconale ervaringen.*

Een diaconale ervaring die eenmalig of kortdurend is en zich bijvoorbeeld richt op mensen uit de eigen kerk of sociale laag zal eerder worden ervaren als alledaags handelen dan als een leerervaring, hoewel ook deze ervaringen vormend kunnen werken. Denk aan het brengen van een bloemetje namens de kerk of iemand heen en weer rijden naar een afspraak met een dokter. Meer impact heeft het als een groep met Stichting Present een vervuild huis moeten schoonmaken van iemand die ernstig sociaal geïsoleerd is. Wie dit niet gewend is zal het ervaren als een diaconale onderdompeling die hem dwingt na te denken over bijvoorbeeld de ernst van eenzaamheid of de eigen bereidheid om zich een dagje weg te cijferen voor het welzijn van de ander. Een voorbeeld uit ons onderzoek is voorganger Stef die voor dag en dauw op pad moet om met een gevlucht echtpaar het aanmeldcentrum in Ter Apel te bezoeken. De wijze

waarop zij daar worden bejegend zet hem erg aan het denken, ook over zijn eigen keuzes. De geïnterviewde vrijwilligers die regelmatig een inloopmaaltijd verzorgen komen bij herhaling in contact met een groep mensen die meestal niet (meer) deelnemen aan het arbeidsproces, om wat voor reden dan ook. Deze zich herhalende ontmoetingen werken als de bekende gestage druppel. Al doende krijgen mensen meer inzicht in de oorzaken en gevolgen van de problemen van hun gasten en leren zij vaardigheden die ze ook buiten deze context kunnen inzetten. Tenslotte zijn er de respondenten die veelvuldig en langdurig contact hebben met mensen met ernstige sociale, psychische of maatschappelijke problemen, zoals asielzoekers of psychiatrische patiënten. In het diaconale domein kan ook gedacht worden aan medewerkers van inloophuizen, pleegouders of schuldhulpmaatjes. Voor deze langdurige en intensieve blootstelling aan de complexe nood van medemensen gebruiken we de term *exposure*. Mensen zijn gevoelig voor hun omgeving, zeker als deze een sterk appèl op hen doet (relationeel, emotioneel, moreel, fysiek). De impact daarvan kan groot zijn en leiden tot een blijvende transformatie van opvattingen over bijvoorbeeld de rol van overheden en instanties naar mensen in de marge of de eigen houding naar andersdenkenden.

De matrix van diaconale ervaringen en hun mogelijke impact sluit aan op de theorie over ervaringsmomenten in het missionair-diaconale handelen (§ 4.4). In diaconale situaties kan er sprake van zijn van ontmoeting of confrontatie. Beide momenten hebben effect op de eigen overtuigingen. Ontmoetingen kunnen leiden tot identificatie met de ander of creatieve vernieuwing van de eigen overtuigingen, confrontatie tot kritische heroverweging of verharding. Hoe complexer de situatie, hoe meer kans op confrontatie. Langdurige inzet voor mensen met complexe problemen is alleen vol te houden als er niet te veel spanning komt te staan op de eigen overtuigingen. Ook vraagt deze inzet veel van de eigen houding en vaardigheden. Andries Baart (2001) heeft de hiervoor benodigde grondhouding nauwkeurig beschreven in zijn theorie van de presentie.

12.2.2. Wat wordt er geleerd?

De gevonden leereffecten hebben we in de hoofdstukken 9, 10 en 11 uitvoerig beschreven en geïllustreerd met citaten van respondenten. We proberen deze nu op hoofdlijnen samen te vatten en vervolgens te ordenen. We gebruiken daarbij ordeningen uit de hoofdstukken 4 (reflecteren) en 5 (diaconaal leren).

Samenvatting

De meeste leereffecten van diaconaal handelen hebben - zoals te verwachten is - betrekking op het eigen handelen in diaconale situaties. Dit spitst zich toe op twee aspecten. Het eerste is de eigen houding naar anderen. Hierbij gaat het vooral om respectvolle bejegening, grotere openheid voor andersdenkenden, onbevooroordeeld leren zijn en trouw en betrouwbaarheid in relaties. Daarnaast worden regelmatig uitspraken gedaan over de betekenis van het eigen handelen (zingeving), bijvoorbeeld over het positieve effect van kleine daden van betrokkenheid, over meer zelfinzicht, de eigen bevoorrechte positie in het leven en de belangrijke waarde van diaconale betrokkenheid voor het eigen geloofsgetuigenis en dat van de kerk. Deze algemene leerpunten worden integraal meegenomen en toegepast in de persoonlijke missionaire presentie die wordt opgevat als het in woorden en daden zichtbaar maken van de liefde van God. Het belangrijkste missionaire leerpunt is verder de ervaring dat trouwe diaconale betrokkenheid ruimte creëert voor diepere persoonlijke gesprekken. De respondenten bevestigen daarmee de stelling van De Roest in § 3.5 dat diaconale ervaringen dienstbaar zijn aan het meenemen van mensen op de weg van het geloof en hen in contact brengen met het evangelie (De Roest H. , 2005, p. 142). Diaconaat blijkt volgens de respondenten inderdaad een missionaire dimensie te hebben. Ook wordt de hypothese bevestigd dat diaconaal leren een missionair tegoe met zich meedraagt in de vorm van leerervaringen voor de missionaire communicatie. Deze stelling gaat echter alleen op voor kerkleden die kunnen en willen leren uit hun handelen. Zij maken melding van meer inlevingsvermogen, van beter kunnen aansluiten bij anderen en van leren hoe je het geloof respectvol ter sprake kunt brengen. Ook wordt er regelmatig melding gemaakt van meer kennis over medemensen en soms van meer inzicht in het (dis-)functioneren van kerk en samenleving. Daarnaast zijn er effecten op het eigen geloof, zoals een sterkere gerichtheid op God en zijn bedoelingen en het meer of anders bidden voor medemensen. Het godsbeeld zelf lijkt niet te veranderen. Ook zijn er geen aanwijzingen dat respondenten de Bijbel anders gaan lezen of interpreteren. Er zijn in de drie gemeenten ook geen voorbeelden gevonden van situaties waarin theologisch geschoolde professionals de leden helpen om op een reflectieve manier hun ervaringen te verbinden met Bijbelse verhalen of geschiedenissen. Wel versterkt de eigen diaconale presentie de overtuiging dat christenen en kerken geroepen zijn om (meer) om te zien naar medemensen en langs deze weg Gods liefde te delen. Enkel benadrukken expliciet dat deze roeping zwaarder weegt dan bijvoorbeeld interne kerkelijke discussies of deelname aan kerkelijke activiteiten.

Incidenteel wordt er ook theologisch gereflecteerd. Hierbij gaat het om hoger opgeleide respondenten, met name de theologisch geschoolden. Zij spreken bijvoorbeeld

over de geestelijke dynamiek die met diaconaal handelen gepaard gaat, zoals de ervaring dat God present is in het eigen handelen en in de ontmoeting met de ander.

Slechts een beperkt deel van de leereffecten heeft direct betrekking op de kerkelijke gemeenten. Verweg de meeste van de respondenten doen hierover maximaal een of twee uitspraken, sommigen enkele meer met een uitschieter voor een hervormde predikant. Het gaat dan bijvoorbeeld om de noodzaak om meer naar buiten gericht te zijn en meer aandacht te besteden te werken aan diaconale bewustwording. Daarnaast om het ontwikkelen van effectief diaconaal beleid door onderling meer kennis en ervaring uit te wisselen en ervaringen te gebruiken om kerkelijk beleid te maken met beide benen op de grond. Deze leerpunten worden vooral benadrukt door leidinggevers in de hervormde wijkgemeente. Bij deze gemeente spelen ambtsdragers en kerkelijke activiteiten een grotere rol dan in de onderzochte evangeliegemeente en Nederlands Gereformeerde Kerk. Daar ligt de nadruk vooral op de persoonlijke missionaire en diaconale presentie van de leden. De verschillen tussen de kerken zijn terug te voeren op hun kerkopvatting (ecclesiologie): EDR3 denkt sterk congregationalistisch en legt verantwoordelijkheid bij de leden, de Oude Kerk denkt presbyteriaal en benadrukt meer de rol van ambtsdragers. De NGK neemt een tussenpositie in: zij staat in de presbyterale gereformeerde traditie, maar combineert deze met een evangelische spiritualiteit. Deze combinatie wordt zichtbaar in het streven van de kerkenraad om initiatieven van leden te ondersteunen en te faciliteren.

Ordering

We vergelijken de gevonden resultaten met een viertal ordeningen uit de literatuur.

a. Niveaus van reflectie

De eerste ordening is het door ons ontwikkelde *model van niveaus van reflectie* (§ 4.3.4, tabel 4.3). Het accent in de leerervaringen ligt sterk op het eerste niveau van de persoonlijke reflectie: wat leer ik uit deze ervaringen over mijzelf en de ander die ik ontmoette? Wat leer ik voor mijn toekomstig handelen? In mindere mate wordt er gereflecteerd op de niveaus van kerk en maatschappij. De kerkelijke leerpunten betreffen met name het belang van (meer) diaconale presentie in de samenleving als vorm van missionaire communicatie. Dit is wat God vraagt van de kerk in deze tijd en trouwe beschikbaarheid kan zomaar een deur openen om goed te spreken over God. Op het maatschappelijke niveau worden zaken gesignaleerd, maar is er nauwelijks sprake van reflectie op hoe deze signalen kunnen worden doorgegeven aan de politiek. Op theologisch niveau wordt alleen gereflecteerd door hoger opgeleiden, met name theologisch geschoolde respondenten. Deze kunnen goed verwoorden door welke overtuigingen zij zich laten leiden, maar slechts enkelen onttelen nieuwe inzichten

aan hun ervaringen. Een voorbeeld is de ontdekking van de presentie van God in het eigen handelen.

b. Lagen van reflectie

Het niveau van de persoonlijke reflectie kan nader geordend worden met behulp van *het ui-model van Korthagen* dat verschillende lagen van reflectie onderscheidt (§ 4.3.2, tabel 4.2). De grootste nadruk bij de respondenten ligt op hun eigen houding en gedrag in concrete diaconale situaties en de competenties die deze van hen vragen. Daarnaast reflecteren ze op wat er in de samenleving gaande is (omgeving/context), maar in mindere mate. Er worden (nood)signalen opgevangen over het functioneren van kerk en samenleving, maar dit gebeurt incidenteel en blijft vrij algemeen, zoals het waarnemen van sociaal isolement. In de kern van het ui-model liggen de twee binnenste schillen: de reflectie op de eigen identiteit en rolvervulling en de persoonlijke missie of betrokkenheid: waar doe je het allemaal voor? Hier springt met name het betekenis geven aan het eigen handelen eruit. Veel respondenten handelen vanuit een duidelijke roeping: omzien naar mensen vanuit Gods liefde. Ze beschouwen zichzelf niet als een vrijwilliger, maar in de eerste plaats als een medemens die in God gelooft en vanuit bewogenheid met de situatie van anderen bij hen betrokken wil zijn. Bij kerkelijke beroepskrachten en ambtsdragers ligt dit iets anders, met name in de hervormde gemeente. Zij zijn zich sterk bewust van hun formele rol en reflecteren op hun mogelijkheden en beperkingen.

c. Dimensies van diaconaal leren

De derde ordening betreft *de vijf dimensies van diaconale leren* van Horstmann. Deze ordening lijkt op de indeling van Korthagen, maar is door Horstmann meer theoretisch uitgediept en toegepast op diaconale *Bildung* (zie § 5.3). Diaconaal leren in de zin van diaconale *Bildung* kent volgens Horstmann vijf met elkaar samenhangende dimensies: kennen, kunnen, waarden, houdingen en zingeving of betekenisgeving. We lopen deze dimensies langs en maken aan aantal verbindingen met de gevonden leerervaringen.

Kennen

Bij *kennen* maakt Horstmann onderscheid tussen subjectieve en objectieve kennis en impliciete en expliciete kennis. Ervaringskennis is volgens Horstmann vooral impliciet, subjectief en intuïtief. In zekere zin is dat inderdaad het geval: de kennis wordt pas geëxpliciteerd door de respondenten wanneer er om gevraagd wordt. Diaconaal leren lijkt te werken als het krasblok van een kind. De gerichte vraag van de een functioneert als een potlood dat de verborgen leerervaring bij de ander tevoorschijn tovert.

Tegelijk lijkt ervaringskennis minder impliciet dan Horstmann suggereert. In de survey is de respondenten gevraagd kort een diaconale ervaring te beschrijven. Vervolgens werden twee vervolgvragen gesteld: hebt u hier iets uit geleerd? En bij een bevestigend antwoord: wat hebt u met name geleerd uit deze situatie? De antwoorden op de eerste vraag dwingen de respondenten om snel voor zichzelf te beslissen of ze iets geleerd hebben. Tabel 12.1 laat zien dat een meerderheid van 61% direct aangeeft iets geleerd te hebben.

Tabel 12.1. *Hebt u iets geleerd uit deze situatie voor uzelf, uw kerkelijke gemeente of voor beide?*

LEEREFFECTEN DIACONALE ERVARINGEN	OUDE KERK		NGK		EDR3		TOTAAL	
	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>Ja</i>	47	67	44	60	15	52	106	61
<i>Nee</i>	6	9	9	12	9	31	24	14
<i>Dat weet ik niet</i>	17	24	21	28	5	17	43	25
<i>Totaal</i>	70	100	74	100	29	100	173	100

De overigen reageren ontkennend of weten het niet (25%). De open geformuleerde vervolgvraag aan de groep ja-zeggers gaf een grote verscheidenheid aan antwoorden waaruit blijkt dat de respondenten het geleerde ook kunnen benoemen (zie de tabellen 9.11, 10.10 en 11.9). Dit is een duidelijke indicatie dat een flink deel van de respondenten zich bewust is van nieuwe kennis en inzichten.

Om welke kennis gaat het dan? We hebben de antwoorden van de respondenten geordend in tabel 12.2.¹ Het overzicht is een optelsom van alle respondenten. Hier kunnen dus geen conclusies aan worden verbonden voor individuele kerkleden. De eerste drie categorieën betreffen de mensen aan wie aandacht gegeven wordt: hun leefsituatie, kenmerken en beleving van kerk en geloof. De vierde categorie betreft het functioneren van de samenleving. In één zin samengevat: diaconale betrokkenheid vergroot de kennis van hoe medemensen denken, handelen en geloven, van hun leefsituaties en van de problemen waar zij mee te maken hebben. Deze kennis kan kerken helpen in hun missionair-hermeneutische leerproces (4.4) en de afstemming van hun missionaire communicatie op de context.

1. De bronnen voor deze tabel zijn de tabellen 9.12, 10.11 en 11.10 die de leerervaringen uit de survey samenvatten en de paragrafen 9.5.2, 10.4.2 en 11.4.2 waarin de leerervaringen uit de interviews zijn uitgewerkt.

Tabel 12.2. *Kennis die volgens respondenten vergaard wordt.*

CATEGORIE	GENOEMDE KENNIS
<i>Leefsituaties</i>	Complexiteit en uitzichtloosheid van situaties Inzicht in de oorzaken van problemen Ontbreken van sociale netwerken
<i>Medemensen</i>	Gebrek aan zelfredzaamheid en zelfvertrouwen Inzicht in sociale beperkingen van mensen Sommigen vinden het heel moeilijk om dingen te regelen Mensen worden soms ‘bedonderd’ Mensen doen soms zelf dingen die niet deugen Ook mensen met problemen hebben iets te bieden Mensen vinden het moeilijk hulp te aanvaarden Ernstig zieke kinderen kunnen heel gelukkig zijn en toch genieten Psychiatrische patiënten voelen zich sociaal overbodig
<i>Beleving van kerk en geloof</i>	Negatief imago van de kerk Mensen houden ondanks moeilijkheden vast aan hun geloof Ook buiten de kerken zijn gelovige mensen Bij levenseinde gaan mensen nadenken over God en het leven na dit leven Mensen die niet geloven vinden geloven een beetje gek of overdreven
<i>Functioneren samenleving</i>	Hardheid van de samenleving Mensen staan snel met hun oordeel klaar Negatieve effecten van transities in de zorg

Kunnen

Bij de dimensie *kunnen* gaat het om vaardigheden. Tabel 12.3 geeft het beeld dat ontstaat wanneer we de antwoorden uit survey en interviews samenvatten en ordenen. Het gaat in dit overzicht opnieuw om het clusteren van de antwoorden van alle respondenten. We kiezen voor een indeling in algemene sociale (communicatieve) vaardigheden die een rol spelen diaconaal en pastoraal handelen en daarnaast specifieke diaconale en pastorale vaardigheden. Diaconale vaardigheden hebben betrekking op het omgaan met mensen met lichamelijke, psychische of sociaal-maatschappelijke

problemen. Pastorale vaardigheden reserveren we voor vaardigheden die direct betrekking hebben op het aandacht (kunnen) geven aan de geestelijke dimensie. De opsomming maakt duidelijk dat diaconale betrokkenheid inderdaad een leeromgeving is voor de presentie van kerken en hun leden in de samenleving. Al doende worden er vaardigheden geleerd die helpen om missionair en diaconaal te leven.

Tabel 12.3. *Vaardigheden die volgens respondenten ontwikkeld worden.*

CATEGORIE	GENOEMDE VAARDIGHEDEN
<i>Algemene sociale vaardigheden</i>	Goed leren luisteren en geen partij kiezen Geduld oefenen als je de ander niet begrijpt Vragen stellen die de ander uitdagen iets te zeggen Eigen oordeel uitstellen Spontaan en open een gesprek aangaan Duidelijk communiceren Assertiever zijn, eigen grenzen bepalen en aangeven Afgaan op je eigen intuïtie
<i>Specifieke diaconale vaardigheden</i>	Oog hebben voor gasten en buitenstaanders in diensten Oren en ogen openhouden voor de nood in de buurt Omzien naar medemensen Omgaan met mensen met allerlei problemen Aanhoudend uitnodigen Dienstbaar zijn en de ander liefhebben Open staan voor anderen Inleven in mensen die het moeilijk hebben Iedereen helpen, ongeacht afkomst Mensen op hun eigen verantwoordelijkheid aanspreken De oorzaak achter problemen zoeken en aanpakken Sociaal netwerk van mensen uitbreiden Deskundigen en politici inschakelen Betekenis geven aan eigen handelen
<i>Specifieke pastorale vaardigheden</i>	Spreken over het geloof met anderen Kernen van het evangelie communiceren Anderen aansporen om uit geloof te leven Uitspreken dat je voor iemand bidt, samen bidden met anderen

Waarden

De derde dimensie betreft de vorming (Bildung) van *waarden* in en door het diaconale handelen. Hier gaan echter enkele vragen aan vooraf. Is er bij de respondenten sprake van gemeenschappelijke richtinggevende waarden die hun diaconale handelen sturen? Zo ja, zijn deze impliciet aanwezig of worden ze ook expliciet door hen benoemd? Zijn ze algemeen menselijk of specifiek christelijk in die zin dat ze – in de woorden

van Horstmann – iets van het bevrijdende handelen van God zichtbaar willen maken? Pas wanneer dit helder is kunnen we nagaan of er ook ten aanzien van waarden een leerproces plaats vindt. Waarden kunnen worden omschreven als overtuigingen over wat waardevol is om na te streven, oriëntaties die het handelen richting geven. De onderzochte kerken en de respondenten geven aan zich primair te willen laten leiden door de overtuiging dat zij geroepen zijn om de liefde van God te delen met medemensen die extra aandacht, zorg of hulp nodig hebben. Dit blijkt uit hun bereid om relaties aan te gaan, aandacht te schenken, trouw te zijn en de ander concreet bij te staan. Soms, als de gelegenheid zich aandient, delen ze iets van wat hen drijft. Ze spreken over het geloof of bidden met of voor de ander. Er is dus sprake van een expliciete christelijke waarde – de liefde van God delen – die inkleuring geeft aan de algemeen menselijke waarde van omzien naar medemensen. Ze vormt daarvoor zowel het motief als het doel.

Naar onze mening is er inderdaad sprake van een leerproces bij de respondenten. Christen-zijn betekent voor hen leren om mens te zijn met en voor medemensen. Dat blijkt uit de concrete leerpunten die zij voor zichzelf formuleren op het gebied van kennis, houding en vaardigheden, al zijn niet alle ondervraagden hier even bewust mee bezig of toe in staat. Diaconale ervaringen fungeren als stapstenen in een levenslang leerproces dat soms stilstaat en zich dan weer dankzij een indringende ervaring kan versnellen. De oriëntatie op Jezus Christus stimuleert hen te blijven leren en steeds meer mens te worden naar Gods bedoeling. Deze oriëntatie blijft levend wanneer deze regelmatig gevoed en gestimuleerd wordt, bijvoorbeeld in de kerkelijke gemeenschap.

Achter het centrale motief van het delen van Gods liefde liggen andere Bijbelse waarden zoals de overtuiging dat mensen geschapen zijn door God en dus waardevol en onderling gelijkwaardig. Soms worden deze door respondenten expliciet benoemd, vaker lijken ze impliciet aanwezig te zijn. Er wordt gehandeld vanuit de overtuiging dat elk mens recht heeft op aandacht, hulp en zorg en op het horen van Gods bevrijdende boodschap. Deze basale overtuigingen en waarden keren terug in het holistische missionaire paradigma van de drie kerken en resoneren in de uitspraken van de respondenten over wat hen drijft.

Houdingen

De vierde dimensie, die van houdingen, vormt volgens Horstmann het ‘eigenlijke’ van diaconaat. Het gaat in het diaconale handelen om houdingen *van het christelijke geloof* die bepaald worden door achterliggende overtuigingen zoals de waarden die we zojuist bespraken. Horstmann presenteert hiervoor drie groepen houdingen die sociaal handelen van christenen tot waarachtig *christelijk*-sociaal handelen kunnen ma-

ken. Het gaat om houdingen die de blik op het zelf richten, op God, geloof en religiositeit en op de ander. Leerprocessen rond deze houdingen ontstaan met name wanneer de eigen vooronderstellingen worden ontdekt en blootgelegd, waar nodig door confrontatie. Is dit het geval onder de respondenten? En om welke concrete houdingen gaat het dan? Echte confrontatie in de praktijk ontstaat alleen wanneer er sprake is van een shockervaring of langdurige exposure (figuur 12.1). Hiervan is bij de respondenten slechts af en toe sprake. Ook komt het zelden voor dat mensen door anderen methodisch een spiegel wordt voorgehouden waardoor zij tot bewustwording komen. Toch geven sommige respondenten voorbeelden van houdingen die volgens hen versterkt zijn. Vrijwel altijd gaat het dan om houdingen naar de ander: onvoorwaardelijk leren liefhebben, sensitiever worden voor de behoeften van de ander, openheid tonen, bereid zijn te luisteren, respect tonen, de ander serieus nemen en niet oordelen, betrokkenheid tonen en begrip voor het leed van anderen, trouw en geduldig leren zijn, beschikbaar zijn en dienstbaar, bereid zijn om iedereen te helpen, ongeacht de afkomst. Daaruit blijkt dat de ontmoeting met mensen in moeilijke omstandigheden wel degelijk iets losmaakt bij betrokkenen en hen aan het nadenken zet over hun eigen houding.

Zingeving

De vijfde en laatste dimensie is *zingeving*. Gebeurtenissen die mensen overkomen hebben in zichzelf niet altijd zin, volgens Horstmann. Daarom spreekt hij over zingeving als het samen ontdekken van samenhang in gebeurtenissen die mensen overkomen. Waar deze zingeving of betekenisverlening ontbreekt, komt de geloofwaardigheid van diaconaal handelen volgens hem onder druk te staan. Dit lijkt vooral een eis die gesteld kan worden aan professionele werkers en minder past bij de persoonlijke diaconale betrokkenheid van de ondervraagde kerkleden. Wel geven zij af en toe aan over het geloof te spreken en met mensen te bidden voor de situaties waar zij mee worstelen. Het accent ligt op het samen dragen van nood en gebeurtenissen die mensen overkomen.

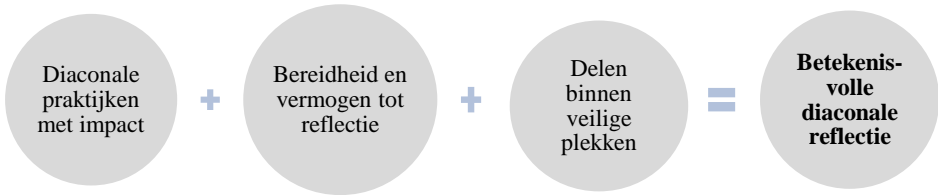
d. Doelen van diaconaal leren

De vierde en laatste ordening die we naast de gevonden leereffecten leggen is de indeling in *richtingen of doelen van diaconaal leren* van diaconiewetenschapper Heinz Schmidt (§ 5.2). Schmidt formuleert deze voor gearrangeerde diaconale leertrajecten, zoals diaconale stages op middelbare scholen en cursussen voor werkers in diaconale instellingen. Ervaringsleren speelt daarin een belangrijke rol, maar is ingebed in een methodisch uitgewerkte leercirkel. De vraag is daarom of deze doelen ook bruikbaar zijn voor het ordenen van de informele leereffecten van diaconale betrokkenheid van kerkleden. Om die vraag te kunnen beantwoorden vatten we ze eerst nog even kort

samen. Schmidt definieert diaconaal leren als een vorm van sociaal leren die inhoudelijk gekwalificeerd wordt door het handelen van Jezus. Het kan daarom getypeerd worden als christelijksociaal leren en richt zich op het aanleren van sociaal-relationale en maatschappelijke vaardigheden vanuit gedragspatronen en waarden die aan Christus ontleend zijn. Net als sociaal leren richt formeel diaconaal leren zich op affectief-relationale en cognitief-kritische aspecten van het sociaal-morele handelen, in aanvulling daarop ook op de spiritualiteit die het christelijksociale handelen draagt. Deze indeling, die sterke verwantschap toont met die van Martin Horstmann, is niet bedoeld voor informeel diaconaal leren, maar werpt er wel een interessant licht op. Het informele diaconale leren blijkt vooral veel leereffecten te hebben voor het affectief-relationale handelen: hoe verhoud ik mij tot de ander in mijn diaconale handelen? De beide andere ‘doelen’ – van doelen is eigenlijk geen sprake – worden in mindere mate bereikt. Respondenten geven regelmatig aan meer kennis te verkrijgen over medemensen en de oorzaken en gevolgen van hun problemen. Zij benutten deze kennis echter vooral om beter aan te sluiten in persoonlijke contacten en niet om deze kritisch in te zetten in het kader van belangenbehartiging. Ook in spiritueel opzicht is er sprake van positieve leerervaringen, maar ook hier minder duidelijk dan bij de sociaal-relationale vaardigheden. Respondenten geven aan dat hun motivatie wordt versterkt om Gods liefde te delen met medemensen. Ook wordt het besef van de geestelijke betekenis van het diaconale handelen verdiept. Dit zijn stuk voor stuk waardevolle leerervaringen.

Reflecties

We hebben in deze paragraaf de leereffecten van diaconale betrokkenheid samengevat en geordend. Deze leereffecten blijken samen te hangen met de impact van diaconale praktijken en de reflectie hierop door betrokkenen. De impact is afhankelijk van de omvang en intensiteit van de diaconale situatie. Reflectie is op haar beurt afhankelijk van de bereidheid en het vermogen tot reflecteren en de aanwezigheid van geschikte, veilige plekken om ervaringen te delen (§ 9.7, punt e). Drie factoren spelen dus een rol in het ontstaan van betekenisvolle reflectie op diaconale ervaringen. Hoewel er ook incidenteel en impliciet geleerd wordt, worden leereffecten toch vooral zichtbaar wanneer er bewust wordt nagedacht over het eigen handelen. Bijvoorbeeld als deze ervaringen worden gedeeld en gericht door anderen worden bevraagd. Dit onderzoek is daarvan een voorbeeld, al vragend komen de leerervaringen tevoorschijn. De onderzoekers beïnvloeden met hun vragen het manifest worden van leerervaringen die zich bij de respondenten onder de oppervlakte bevinden. Bij een kleine meerderheid zitten ze dicht onder de oppervlakte: zodra zij bevraagd worden,

Figuur 12.2. Voorwaarden voor betekenisvolle reflectie op diaconale ervaringen.

kunnen zij deze verwoorden. Bij anderen zitten ze dieper verborgen of zijn ze volgens eigen zeggen afwezig. De vraag is of dit laatste werkelijk zo is of samenhangt met de gelegenheid, de bereidheid en/of het vermogen om zelfstandig te reflecteren. De interviews tonen voorbeelden van respondenten met een positieve attitude ten aanzien van reflectie. Daar staan enkele andere respondenten tegenover die aangeven moeite te hebben om zelf leerpunten te formuleren bij hun ervaringen. Zij zijn hiertoe wel bereid maar hebben de hulp van anderen nodig om tot leren te komen. Een voorbeeld: de spiritualiteit van het diaconale handelen kan naar onze mening verder worden verrijkt wanneer betrokkenen hulp krijgen om hun ervaringen explicieter te verbinden met hun religieuze bronnen. Dit kan hen helpen om de spanning tussen openheid en identiteit te hanteren (§ 4.6). In de woorden van de apostel Paulus: hun diaconale ervaring kan dan gaan bijdragen aan ‘de vernieuwing van hun denken’ over hun identiteit en roeping, het onderscheiden van wat in het dagelijkse leven goed en volmaakt is in Gods ogen (Rom. 12, 2).

12.2.3. Door wie wordt er geleerd?

Met kruistabellen zijn we in SPSS nagegaan welke groepen leden in de onderzochte kerken vooral aangeven iets te leren uit hun ervaringen. De eerste vergelijking geeft de relatie tussen geslacht en leerervaringen (tabel 12.4). Deze analyse betreft alleen de respondenten uit de drie kerken die eerst een recente diaconale leerervaring beschreven. Er blijkt sprake van een significant verschil tussen mannen en vrouwen ($p=0,004$ in de chikwadraattoets) (Baarda & Goede, 2006, pp. 302-302). Van elke tien vrouwen geven er zeven aan een leerervaring te hebben, bij de mannen vijf op de tien. Vrouwen leren dus vaker uit diaconale ervaringen dan mannen. De reden is niet duidelijk. Mogelijk heeft het te maken met hun bereidheid en vermogen tot reflecteren, maar in de literatuur over reflectie zijn hiervoor geen aanwijzingen gevonden. De tweede onderzochte relatie is die tussen leeftijd en leerervaringen. Hierbij waren de aantallen te klein om conclusies te kunnen trekken.

Tabel 12.4. *Relatie tussen geslacht en leerervaringen (n=173).*

HEBT U IETS GELEERD UIT DEZE SITUATIE, VOOR UZELF OF VOOR UW KERKELIJKE GEMEENTE?			
<i>Wat is uw geslacht?</i>			
	<i>Vrouw</i> (n=95)	<i>Man</i> (n=78)	<i>Totaal</i>
<i>Nee</i>	12,6%	15,4%	13,9%
<i>Dat weet ik niet</i>	15,8%	35,9%	24,9%
<i>Ja</i>	71,6%	48,7%	61,3%
<i>Totaal</i>	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,004

De derde vergelijking is die tussen opleidingsniveau en leerervaringen (tabel 12.4). De groep hbo-ers springt hier enigszins uit boven de rest. Zij kunnen hun leerervaringen gemiddeld vaker benoemen en scoren duidelijk lager op ‘dat weet ik niet’. We vermoeden dat dit samenhangt met de nadruk op reflectievaardigheden in veel hbo-opleidingen.

Tabel 12.4. *Relatie tussen opleidingsniveau en leerervaringen (n=173).*

HEBT U IETS GELEERD UIT DEZE SITUATIE, VOOR UZELF OF UW KERKELIJKE GEMEENTE?						
<i>Wat is de hoogste opleiding die u hebt afgerond?</i>						
	VMBO MAVO	HAVO VWO	Mbo	Hbo	WO	<i>Totaal</i>
	(n=23)	(n=17)	(n=47)	(n=64)	(n=22)	
<i>Nee</i>	13,0%	17,6%	12,8%	14,1%	13,6%	13,9 %
<i>Dat weet ik niet</i>	30,4%	29,4%	31,9%	15,6%	27,3%	24,9%
<i>Ja</i>	56,5%	52,9%	55,3%	70,3%	59,1%	61,3%
<i>Totaal</i>	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

12.2.4. Typologie van persoonlijke leerpatronen

We hebben vastgesteld dat niet alle respondenten leren uit hun diaconale ervaringen en dat dit samenhangt met hun bereidheid en vermogen tot reflectie. Niet iedereen beschikt in gelijke mate over het benodigde abstractievermogen. Ook zagen we in de casestudies verschil in de mate waarin respondenten hun ervaringen delen met anderen (zie ook hierna in § 12.3.1). Ook het delen lijkt samen te hangen met niet kunnen (het vermogen om ervaringen goed onder woorden te brengen) en niet willen (de bereidheid om te delen loopt onderling uiteen). We kunnen de bereidheid en het vermogen om te reflecteren afzetten tegen de bereidheid en het vermogen om diaconale ervaringen te delen. Er ontstaat dan een schema met vier leerpatronen voor diaconaal betrokken kerkleden (figuur 12.3). We noemen deze vier types doeners, delers, denkers en donors.

BEREIDHEID EN VERMOGEN TOT DELEN	Hoog	Delers	Donors
	Laag	Doeners	Denkers
		Laag	Hoog
BEREIDHEID EN VERMOGEN TOT REFLECTEREN			

Figuur 12.3. Typologie van persoonlijke leerpatronen.

Doeners zijn diaconaal actief, maar niet gericht op reflecteren en delen. Wat ze leren, leren ze spontaan en ‘al doende’, maar ze zijn zich hiervan niet altijd bewust en houden deze ervaringen meestal voor zichzelf. Ze vinden het lastig om zonder hulp van anderen hun leerervaringen te benoemen en onder woorden te brengen. Wel kunnen ze gevraagd worden om over hun ervaringen te vertellen. *Denkers* reflecteren actief op hun ervaringen waardoor ze er voor zichzelf veel uit leren. Ze delen dit echter niet met anderen. Soms is dat uit onvermogen omdat ze het lastig vinden om persoonlijke zaken te delen. Er kan ook sprake zijn van onwil. Uit de survey bleek dat sommigen vinden dat diaconale ervaringen vertrouwelijk moeten blijven (geheimhouding). Anderen vinden het ongepast om jezelf in de aandacht te plaatsen of vinden aandacht voor reflectie overdreven. Door in gesprek te gaan kunnen deze weerstanden mogelijk

worden weggenomen. Dat maakt de weg vrij om hen uit te nodigen om hun ervaringen en inzichten te delen met anderen. *Delers* zijn de mensen die enthousiast en uitgebreid over hun ervaringen vertellen aan anderen, maar moeite hebben om hier zelfstandig conclusies aan te verbinden voor zichzelf of anderen. Door goede vragen te stellen en samen conclusies te trekken kunnen zij meer leerwinst halen uit hun praktijkervaringen. De vierde groep, die we *donors* noemen, combineert beide elementen en draagt daardoor actief bij aan het missionair-diaconale leerproces van hun kerk. Zij kunnen goed reflecteren en leren hierdoor veel uit hun ervaringen. Tegelijk zijn ze bereid en in staat om deze leerervaringen te delen met anderen en kunnen zij deze goed communiceren.

De belangrijkste donors zijn kerkleden die behoren tot de diaconaal actieve kern van de gemeente, die goed zelfstandig kunnen reflecteren, bereid zijn om leerervaringen te delen met anderen en in staat zijn om hun ervaringen en verworven inzichten effectief te communiceren. Dit laatste betekent meestal dat zij ze goed onder woorden kunnen brengen, maar er kan ook gedacht worden aan andere vormen van communicatie zoals liederen of gedichten, verhalen en creatieve of dramatische expressie. Kerken die bereid en in staat zijn om hun diaconale donors op te sporen en hun leerervaringen te laten delen met de gemeente, helpen hiermee hun geloofsgemeenschap in het doorgaande missionair-hermeneutische leerproces zoals we dat beschreven in hoofdstuk 4. Zij verzilveren het ‘diaconale leergeld’ dat verscholen ligt in de gemeente en kunnen hun leden daarmee verrijken en stimuleren. Deze donors zijn meer te vinden onder vrouwen dan onder mannen en relatief veel onder hbo-opgeleiden. We denken dat de gevonden leerpatronen niet alleen van toepassing zijn op de verwerking van diaconale ervaringen, maar ook gelden voor andere vormen van kerkenwerk zoals pastoraal werk, jeugdwerk en missionair werk.

Voorbeelden van de gevonden leerpatronen

We illustreren ons model met enkele voorbeelden. Om te beginnen met een observatie over reflecteren van een ouderling uit de Oude Kerk: ‘Het valt mij op dat mensen moeite hebben om te reflecteren. Dat is niet alleen maar onder woorden brengen, maar ook er helemaal geen behoefte aan hebben.’ (Johan, 7-6-2014, EP 33083-33529). Dit citaat geeft een nauwkeurige omschrijving van de doeners in het model. Elders in het interview legt hij een verband met de mentaliteit van de oudere, lager opgeleide Veenendalers. Zij zijn opgegroeid in een arbeiderscultuur van hard werken waar een kleine bovenlaag het voor zeggen had in kerk en samenleving. Reflectief en kritisch denken werd niet gestimuleerd en gewaardeerd en daardoor ook niet geleerd. Johan is tevens degene die als ouderling de benadering van ‘waarderende gemeenteopbouw’ heeft geïntroduceerd in de gemeente. Deze methodiek maakt gebruik van het delen

van positieve ervaringen van mensen. Johan: ‘Ik roep weleens om de zoveel tijd, ook naar predikanten, van ‘waarom benoemen we niet bepaalde ervaringen die gewoon sprekend zijn in een dienst, als casuïstiek geabstraheerd, maar aan het denken zettend’ (EP 53795-54130). Ook een diaken met veel ervaringsjaren in het diaconale werk benadrukt het belang van delen. Als hij spreekt over de pastorale aspecten van zijn werk als diaken zegt hij:

Eigenlijk vind ik dat daar veel te weinig over gesproken word. Binnen een kerkenraad. [...] Ja, ik vind eigenlijk dat ik veel meer zou, niet uit nieuwsgierigheid, maar veel meer zou willen horen over persoonlijke dingen die ze horen tijdens hun bezoeken, waar mensen mee komen. Waar mensen moeite mee hebben, wat ze van de kerk vinden. Noem het maar op. Zoveel dingen. Daar kun je je voordeel vaak weer mee doen dat je zegt: dat moeten we anders gaan benaderen misschien. Mensen kijken toch op een bepaalde manier tegen het instituut aan en hoewel dat losstaat van het evangelie in die zin is het toch ook een verbondenheid die heel belangrijk is. Want het is weer, en we komen weer op uitstraling, wat straalt een kerk uit? Wat stralen we uit naar buiten toe? Heb ik burens die zeggen: goh, daar zou ik ook wel graag bij willen horen. Of heb ik burens die door mijn handelen zeggen van: hij woont op zijn eigen eilandje. En soms heb ik dat laatste gevoel ook nog weleens.
- Berend (diaken Oude Kerk), 1-10-2014, EP 55069-56198

Berend legt al vertellend relaties tussen diaconale en pastorale praktijksituaties en de missionaire uitstraling van de kerk. Dit soort gesprekken zou hij vaker willen voeren in de kerkenraad. Daar kan de kerk volgens hem zijn voordeel mee doen en indien nodig haar beleid op aanpassen.

Vanuit het bredere missionair-diaconale werkveld geven we vijf voorbeelden van diaconale ‘donors’. Ze laten zien wat we bedoelen met de combinatie van delen en reflecteren. Missionair werker Arjen ten Brinke schreef samen met zijn vrouw Annemarie het boekje *Zet de deur van je huis maar open* (2015). Het bevat reflecties op persoonlijke ervaringen die anderen inspireren om de kracht van gastvrijheid te ontdekken. In *Verskil maken* doet missionair predikant Dirk de Bree (2013) verslag van zijn persoonlijke missionair-diaconale ontdekkingstocht in Nieuwegein. Jaren eerder publiceerde Daniël de Wolf (2006) al een indringende ‘reportage’ over zijn tropenjaren als christelijke jongerenwerker in de Rotterdamse Millinxbuurt. Een vierde voorbeeld is Roel Kuiper, bekend als ChristenUnie-politicus en hoogleraar. In een lezing voor diakenen deelde hij een indringende leerervaring die hij opdeed na zijn verhuizing van Barneveld naar Amsterdam. Het *Reformatisch Dagblad* van 26 januari 2015 tekende deze op:

Hij begon met een gebeurtenis uit zijn eigen leven. Niet lang geleden kreeg hij een telefoontje. Of hij ruimte had voor een Marokkaanse man die een slaappleats zocht. Het gezin had een kamer over en haalde Mohammed op. Het viel niet helemaal mee, ook omdat de moslim een actief gebedsleven kende en dat praktiseerde „in ons christelijke huis.” Het vereist moed om lief te hebben, aldus het Eerste Kamerlid. „Ik denk dat de barmhartige Samaritaan uit de gelijkenis ook ergens overheen moest stappen om lief te hebben.”

Een boeiend voorbeeld tenslotte is het christelijke boekenweekgeschenk *Het naaiatelier* van Mirjam van der Vegt (2016). In verhaalvorm verwerkt zij haar persoonlijke ervaringen met vluchtelingen in de internationale missionaire gemeenschap ‘Huis van Vrede’ op Kanaleneiland in Utrecht. Het is een creatieve literaire verwerking van een persoonlijk leerproces.

Binnen de meer behoudende protestantse kerken zijn dit illustraties van een nieuwe manier van leven die meer betrokken is op alledaagse ervaringen in de marge van de samenleving. Ervaringen worden bewust bereflecteerd en gedeeld vanwege hun bredere betekenis voor geloof, missie en kerk. Diaconaat blijkt voor elk van hen een missionaire leerweg en de persoonlijke ervaring wordt ingezet om de missionaire presentie te stimuleren van anderen in christelijke geloofsgemeenschappen. We komen daarmee toe aan de beantwoording van de beide andere deelvragen die ingaan op de doorwerking van persoonlijk ervaringen in de gemeenten.

12.3. DOORWERKING IN DE GEMEENTEN

Deelvraag 2 luidt: werken de gevonden leereffecten door bij het ontwikkelen van integere en integrale missionaire presentie van protestantse kerken in de Nederlandse samenleving? Zo ja, in welke zin en op welke wijze? Deze vraag kent een bepaalde gelaagdheid: het gaat zowel om doorwerking in de missionaire presentie in het algemeen als om de vraag of diaconale leerervaringen helpen om *integer en integraal* present te zijn. Missionaire presentie hebben we gedefinieerd als al het spreken en handelen dat zich richt op het delen van het evangelie van Jezus Christus en op het vormgeven van deze boodschap in heilzame en bevrijdende daden (§ 3.7). Wanneer kunnen leereffecten hiervoor van betekenis worden in een gemeente? De eerste voorwaarde is dat ze gedeeld worden met elkaar (§ 12.3.1). In hoeverre gebeurt dit? Door wie, waar en op welke wijze? En wat bepaalt of ervaringen gedeeld worden? De tweede voorwaarde is dat er reflectie plaats vindt op de betekenis voor de missionaire presentie. De vragen over delen spitsen zich nu toe op het samen reflecteren op deze betekenis (§ 12.3.2). De derde en laatste vraag is of gezamenlijke reflectie doorwerkt in de missionaire presentie van de kerken en hun leden. We kijken daarbij zowel naar het *denken* (visie, missionair paradigma) als het *handelen* en maken onderscheid tussen individuele kerkleden en de gemeente als geheel (§ 12.3.3). Daarna trekken we in § 12.3.4 een conclusie: is er sprake van lerende gemeenten zoals beschreven in hoofdstuk 6? Helpen diaconale ervaringen de onderzochte kerken om samen de missionair-hermeneutische cirkel te doorlopen? We ronden af met een voorstel voor een typologie van leerpatronen in protestantse kerken.

12.3.1. Ervaringen delen

Ongeveer de helft van de leden met recente diaconale ervaringen deelt deze in de gemeente². Tabel 12.5 toont waar of met wie dit gebeurt.

Tabel 12.5. *Plekken waar diaconale ervaringen gedeeld worden (afzonderlijke kerken in absolute aantallen, kerken samen in %).*³

LEEREFFECTEN DIACONALE ERVARINGEN	OUDE KERK n=33	NGK n=37	EDR3 n=14	TOTAAL n=84
<i>in persoonlijke contacten</i>	27	26	14	80%
<i>in kringen</i>	12	12	4	33%
<i>in diensten</i>	1	3	5	11%
<i>binnen het jeugdwerk</i>	0	4	2	7%
<i>binnen andere kerkelijke activiteiten</i>	5	4	2	13%
<i>met predikanten/voorgangers</i>	6	8	2	19%
<i>met ouderlingen/oudsten</i>	3	9	2	17%
<i>met diakenen</i>	6	3	0	11%

Delen gebeurt vooral in persoonlijke contacten (80%) en binnen kringen (33%). De andere plekken komen gemiddeld niet boven de 20% uit. Predikanten en voorgangers scoren met 19% relatief hoog omdat er maar één predikant per gemeente is, terwijl er vele kringen en ambtsdragers zijn. Bij de afzonderlijke gemeenten valt op dat er in de NGK relatief veel gedeeld wordt met de predikant en de ouderlingen (1 op 4) en binnen EDR3 in diensten (1 op 3). De laatste score hangt samen met de ruimte om in diensten persoonlijke getuigenissen te geven. Bij de groepen ambtsdragers scoren diakenen het laagst. Een logische verklaring hiervoor is dat er zowel binnen de Oude Kerk als de NGK minder diakenen zijn dan ouderlingen en dat EDR3 geen aparte diakenen kent. Ook zijn diakenen meer achter de schermen actief en voeren zij minder gesprekken in de breedte van de gemeente. Gevolg is dat er relatief weinig ervaringsverhalen met hen gedeeld worden.

De vraag is of het delen van leerervaringen verband houdt met bepaalde kenmerken van de respondenten. Dit bleek alleen te kunnen worden vastgesteld voor het hebben of gehad hebben van een taak of functie in de gemeente (tabel 12.6, $p=0,061$). Van de leden die een taak hebben of hebben gehad deelt ongeveer 52% zijn of haar

2. Zie voor de onderliggende data de tabellen 9.20, 10.19 en 11.18.
3. Zie voor de onderliggende data de tabellen 9.21, 10.20 en 11.19.

ervaringen, bij leden zonder taak of functie slechts 26,9%. Andere kenmerken als geslacht, leeftijd en opleiding hebben hierop geen duidelijke invloed te hebben. In § 12.4 gaan we dieper in op de vraag welke factoren het delen beïnvloeden aan de hand van uitspraken van de respondenten.

Tabel 12.6. *Invloed taak of functie op het delen van diaconale ervaringen (n=172).*

HEBT U IETS GELEERD UIT DEZE SITUATIE, VOOR UZELF OF VOOR UW KERKELIJKE GEMEENTE?				
	<i>Hebt u een taak of functie in uw gemeente?</i>			<i>Totaal</i>
	<i>Ja</i>	<i>Nee, ook niet gehad</i>	<i>Nee, nu niet, wel gehad</i>	
<i>Nee</i>	60	19	10	89
	48,0%	73,1%	47,6%	51,7%
<i>Ja</i>	65	7	11	83
	52,0%	26,9%	52,4%	48,3%
<i>Totaal</i>	125	26	21	172
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,061

12.3.2. Samen reflecteren op ervaringen

Wordt er in de gemeenten samen actief gereflecteerd op diaconale leerervaringen? Door wie, waar en op welke wijze? Functioneren de drie gemeenten inderdaad als interpretatiegemeenschappen (Van den Brink en Van der Kooij, § 4.1) die samen ‘intersubjectief leren’ (Lanser, § 4.2) en in de spanning tussen openheid en identiteit (Pasveer, § 4.6) hun ervaringen zo verwerken dat dit leidt tot een nieuwe creatieve ordening van de werkelijkheid (Schaap, § 4.5)? Bewust delen en methodisch reflecteren hebben we alleen aangetroffen binnen de Oude Kerk en binnen EDR3. Binnen de Oude Kerk gebeurt het vooral via de methodiek van waarderende gemeenteopbouw. Deze start met het inventariseren van positieve ervaringen en gebruikt deze om samen factoren op het spoor te komen die bijvoorbeeld bidden, dienen en getuigen versterken. Voorbeelden zijn een avond voor ‘werkers in de kerk’ en ervaringsverhalen achterop de weekbrief. Daarnaast worden ervaringen soms uitgewisseld en besproken in besloten vergaderingen van kerkelijke vrijwilligers. In EDR3 wordt actief gereflecteerd en geleerd in de ‘huddel’ die in gang is gezet door deelname aan het missionaire leertraject *Nederland Zoekt....* Meer informele en spontane vormen van reflectie zijn bij alle drie gemeenten te vinden in diaconale vergaderingen en in gesprekskringen en binnen de NGK in buurtgroepen.

Een belangrijk gemeenschappelijk kenmerk bij de gevonden voorbeelden van reflectie is het delen in kleine, veilige en vertrouwde groepen. Uitzonderingen daarop vormen de schriftelijke ervaringsverhalen in de Oude Kerk (anoniem en geanonimiseerd) en persoonlijke getuigenissen in diensten van EDR3. Bij de laatste is echter niet duidelijk of hier ook leerervaringen gedeeld worden. De enige respondent die dit bewust zegt te doen is de voorganger die daarbij terugvalt op een leermoment uit de huddel waaraan hij deelneemt. Zowel hij als enkele leidinggevendenden uit de Oude Kerk onderscheiden zich door hun vermogen om bewust en methodisch reflecteren en anderen daarin mee te nemen. Zij laten gemeenteleden hun ervaringen delen en bevragen deze op hun betekenis. Vervolgens worden de gevonden inzichten samengevat en mee gegeven voor het toekomstige handelen. Hier wordt inderdaad iets zichtbaar van een collectief, missionair leerproces. Bij de beide andere gemeenten wordt er alleen incidenteel in kleine groepen samen geleerd en lijkt er geen sprake van verdere doorwerking in de gemeente. De spanning tussen (missionaire) openheid en (kerkelijke) identiteit wordt het sterkst beleefd in EDR3. Daar is het een van de aanleidingen geweest voor de opheffing van de gemeente. Het gezamenlijke leerproces stagneerde en de wegen gingen uiteen (§ 11.1.1).

12.3.3. *Doorwerking in het missionaire denken en handelen*⁴

Werken de gedeelde leerervaringen ook door in het missionaire denken en handelen? Het is belangrijk om hierbij onderscheid te maken tussen diaconaal betrokken leden en de gemeente als geheel. Op individueel niveau zien we duidelijke voorbeelden van veranderingen in overtuigingen en houdingen en van nieuwe ‘missionaire’ vaardigheden. We lichten elk aspect kort toe. Een drietal overtuigingen verandert als gevolg van diaconale betrokkenheid. Ten eerste versterkt het handelen de overtuiging dat betrokkenheid en hulpvaardigheid onmisbaar zijn voor het getuigenis van christenen en kerken. In de tweede plaats ontdekken respondenten dat spreken over het geloof ‘als vanzelf’ gaat wanneer zij trouw en betrouwbaar zijn in relaties en hieraan prioriteit geven. Deze trouwe betrokkenheid creëert een bedding om op een integere en persoonlijke manier over het geloof te spreken. In de derde plaats is bij sommige theologisch geschoolde respondenten de overtuiging gegroeid dat God werkt in het diaconale handelen en zich daarin kan openbaren. Deze drie overtuigingen vormen vooral een bekrachtiging van de bestaande missionaire visies en praktijken. Dienen en getuigen gaan binnen de onderzochte kerken samen op, zowel in de missionaire visie als in de praktijkvoorbeelden van de respondenten. Uiteraard is hierbij sprake van persoonlijke verschillen en variatie in activiteiten, maar de hoofdlijn is dat getuigen niet kan zonder

---

4. Zie voor de onderliggende data de paragrafen 9.6.2, 10.5.2. en 11.5.2.

dienen en dat in de dienst aan de naaste het geloof ter sprake kan en mag komen, mits met respect voor de ander en de omstandigheden waarin deze verkeert. Het is niet duidelijk geworden of deze vernieuwde overtuigingen ook doorwerken in de visie van de gemeenten. Wel is aan nieuwe beleidsdocumenten te zien dat zij meer dan voorheen accent leggen op het belang van diaconale betrokkenheid in de eigen omgeving. Af en toe zijn er indicaties waaruit blijkt dat dit een gevolg is van persoonlijke leerervaringen van de opstellers. Er is echter geen sprake van een systematische terugkoppeling van ervaringen naar visie en beleid.

Op het handelingsniveau benadrukken de respondenten dat diaconaal handelen hun inlevingsvermogen vergroot en hen helpt om meer open te staan voor mensen met andere achtergronden en beter bij hen aan te sluiten. Ook versterkt het diaconale handelen hun betrokkenheid bij anderen, bijvoorbeeld in gebed. Ze leren hoe zij anderen op een goede manier kunnen helpen en hoe zij in deze contacten op een respectvolle manier over het geloof kunnen spreken. Deze leerervaringen worden geïntegreerd in de persoonlijke missionaire presentie en versterken zo de integraliteit en geloofwaardigheid van het persoonlijke getuigenis. Al doende vergroten zij hun diaconale competentie, zij leren om op gepaste wijze extra aandacht, hulp en zorg te geven (§ 5.6). Een deel van deze ervaringen wordt gedeeld in de gemeente (§ 12.3.1) en soms ook samen bereflecteerd (§ 12.3.2) maar over het algemeen krijgen deze weinig expliciete betekenis voor de missionaire visie en praktijken van de betrokken gemeenten. De missionair-hermeneutische cirkel wordt slechts af en toe samen doorlopen, double loop-learning (§ 6.1.1) komt nauwelijks van de grond.

12.3.4. Conclusie: zoekende gemeenten

In § 12.3.1 zagen we dat een kleine meerderheid van de diaconaal betrokken leden zelfstandig leert uit diaconale ervaringen, vrouwen significant vaker dan mannen, en dat deze leerervaringen bijdragen aan hun persoonlijke, missionaire presentie. We voegen daar nu als tweede hoofdconclusie aan toe dat een deel van deze leerervaringen gedeeld wordt in de gemeenten, maar dat er slechts in beperkte mate sprake is van een bewust collectief leerproces gericht op het versterken van de gezamenlijke missionaire presentie. Wel is duidelijk geworden dat de Oude Kerk en EDR3 hiermee pionieren. Daarbij is de Oude Kerk via de benadering van waarderende gemeenteopbouw verder in haar proces dan EDR3 die recent aanhaakte bij een missionair leertraject van Nederland Zoekt... De NGK blijkt haar ervaringen nog niet systematisch te verwerken, maar gaf in reactie op de resultaten van het onderzoek wel aan hier meer werk van te willen maken. De algemene conclusie is daarom dat er sprake is van een zoektocht binnen de onderzochte kerken naar hoe zij meer lerende organisaties kunnen

worden, gemeenschappen die de ervaringen van hun leden actief gebruiken als input voor hun missionaire-hermeneutische leerproces (§ 4.5). In hun verlangen om missionair present te zijn ervaren zij de spanning tussen de openheid die dit van hen vraagt en hun orthodoxe protestantse identiteit. Voor een leerklimaat dat helpt om deze spanning te hanteren zullen zij meer moeten investeren in het ontwikkelen van leerdisciplines en een infrastructuur die leren mogelijk maakt (Senge). Dit vraagt bewuste keuzes om samen te willen leren, het hierbij passende leerproces te organiseren en de hiervoor benodigde tijd, ruimte, mensen en middelen vrij te maken.

12.3.5. *Typologie van kerkelijke leersituaties*

We besluiten deze paragraaf met een typologie van kerkelijke leersituaties. Op welke plekken wordt er samen geleerd en welke manieren van samen leren komen we tegen in de onderzochte kerken? Welke mogelijke vormen zijn daar aan toe te voegen? Persoonlijke leerervaringen krijgen meer betekenis wanneer deze worden gedeeld en verwerkt. Dit blijkt te gebeuren op informele manieren in onderlinge contacten, in meetengroepen en gemeentebreed, bijvoorbeeld als spontaan getuigenis in een dienst.

NIVEAUS VAN LEREN	Gemeente	Gemeentebreed delen	Gezamenlijke leeractiviteiten
	Groepen	Delen in kleine groepen	Groepsverwerking
	Leden	Onderling delen	Persoonlijke begeleiding
		Informeel	Formeel
MANIEREN VAN LEREN			

Figuur 12.4. *Typologie van kerkelijke leersituaties.*

Het kan ook op een meer formele en methodisch wijze. Leden kunnen via persoonlijke begeleiding worden geholpen om hun ervaringen te verwoorden en te duiden. Kleine groepen gaan met hun ervaringen aan de slag, bijvoorbeeld in een kring of commissie. Ook worden ervaringen gemeentebreed gedeeld en verwerkt op een gemeenteeavond,

in de diaconie of in de kerkenraad. We kunnen deze praktijken met elkaar verbinden in een schema waarin we het niveau en de manier van leren combineren. Er ontstaat dan een model met zes kerkelijke situaties (figuur 12.4).

De kerk als lerende organisatie kan dus allerlei gezichten vertonen. Een kerk die werk wil maken van een collectief leerproces kan dit schema als uitgangspunt nemen voor haar beleid en activiteiten. Daarbij kan zij aansluiten bij haar identiteit en daarmee verbonden kerkelijke cultuur. Kerkelijke gemeenten die meer congregationalistisch zijn zullen beginnen om wegen te zoeken die het informele leren van hun leden stimuleren en faciliteren. Kerken die een zwaarder accent leggen op de leiding (ambten) zullen methoden zoeken die leden en groepen actief begeleiden in hun leerprocessen en de resultaten hiervan samenbrengen in een gemeentebreed leerproces. Gemeenten die echt prioriteit willen geven aan samen leren in een open context kunnen zich bezinnen op de vraag hoe ze de krachten van informeel en formeel leren kunnen bundelen. Om hierin de juiste keuzes te kunnen maken is het nodig om bewust rekening te houden met de factoren die het samen leren binnen kerken bevorderen of belemmeren.

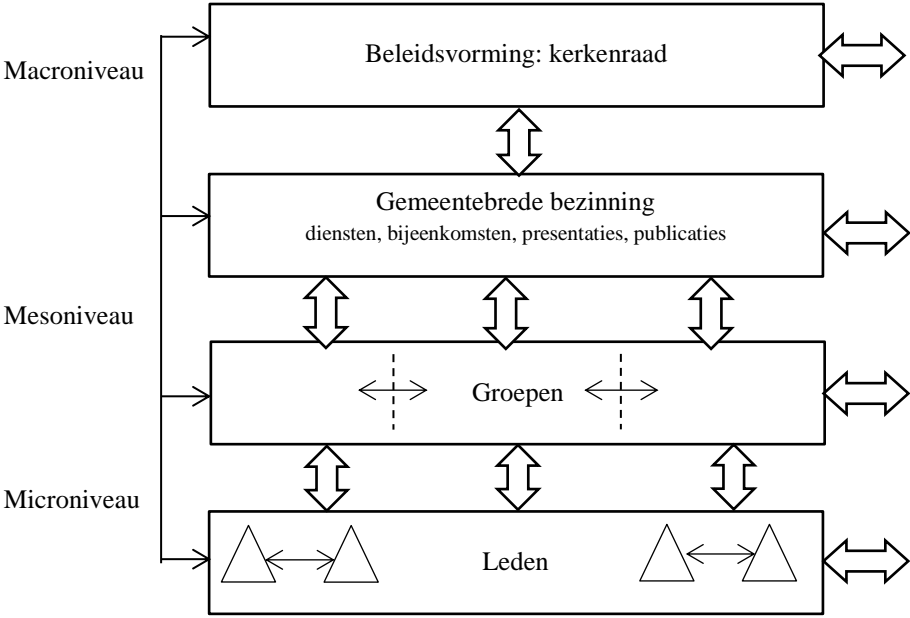
12.4. FACTOREN DIE HET SAMEN LEREN BEVORDEREN

We hebben hiervoor vastgesteld of in de onderzochte gemeenten persoonlijk en gezamenlijk geleerd wordt uit diaconale ervaringen. De vraag die resteert is welke factoren binnen kerkelijke gemeenten bevorderen dat diaconale leereffecten van betekenis (kunnen) zijn voor hun missionaire presentie (deelvraag 3). We komen hiermee bij de afsluitende vraag van ons onderzoek. In de analyses van deze factoren bij de drie gemeenten bespraken we zowel bevorderende als belemmerende factoren. In samenhang met elkaar laten deze zien wat het missionair-diaconale leren in een kerkelijke gemeente bevordert of kan bevorderen. Niet alle factoren zijn beïnvloedbaar door de leiding en/of de leden, sommigen zijn een ‘gegeven’. Ook dan is het echter een gegeven waar rekening mee kan worden gehouden. Eerst presenteren we een model dat helpt om het samen leren te begrijpen en te analyseren (§ 12.4.1). Daarna bespreken we de gevonden factoren die het samen leren beïnvloeden en relateren we deze aan het model (§ 12.4.2).

12.4.1. Schematisch model van de lerende gemeente

Leren in de kerk gebeurt individueel op microniveau, in kleine groepen op mesoniveau en gemeentebreed op macroniveau. Het missionair-diaconale leerproces kan daarom zowel horizontaal als verticaal verlopen. Horizontaal wordt er samen geleerd

wanneer individuen hun ervaringen onderling delen of gemeentegroepen deze met elkaar uitwisselen. Er wordt verticaal geleerd wanneer leerervaringen worden samengebracht op een overstijgend niveau: individuele ervaringen krijgen dan betekenis voor de groep, groepservaringen voor de gemeente als geheel. Hierbij kan onderscheid gemaakt worden tussen input (de ervaring) en output, opgevat als de betekenis die hieraan wordt verbonden voor het denken en handelen. Output kan geformaliseerd worden, bijvoorbeeld in een verslag of beleidsaanbevelingen. Voor een optimaal missionair-diaconaal leerproces is het belangrijk dat er sluizen gecreëerd worden waardoor relaties met binnen en buiten onderhouden kunnen worden. We ontleen deze term aan Pasveer die geprobeerd heeft de systeemtheorie vruchtbaar te maken voor de opbouw van de gemeente.

Figuur 12.5. Schematisch model van de lerende gemeente

Dit proces heeft volgens hem het karakter van een voortdurend leerproces waarin de gemeente stap voor de stap haar weg leert ontdekken en gaan (Pasveer J. , 1992, p. 242). Daarbij zijn sluizen nodig om signalen (informatie) heen en weer te ‘sluizen’ tussen binnen en buiten zodat deze kunnen worden opgevangen en uitgewisseld en vervolgens besproken en verwerkt in een proces van evaluatie (p. 253). Dergelijke

sluizen (vormen, methoden, gelegenheden) kunnen de gemeente helpen om de uitwisseling tussen verschillende niveaus te faciliteren. Op deze wijze kan de kerk een lerende gemeente worden, een ecclesiologische en missionaire leergemeenschap, een kerk die telkens opnieuw haar missie in context op een nieuwe manier leert verstaan en vormgeven. Dankzij deze sluizen en de gezamenlijke verwerking van binnenkomende ‘signalen’ behoeft de gemeente haar identiteit niet prijs te geven of krampachtig vast te houden, maar kan zij in open leerproces vormgeven aan haar roeping in de wereld (p. 269). De besproken inzichten zijn verwerkt in figuur 12.5. De dunne horizontale pijlen verwijzen naar het horizontale leren, de dikke pijlen naar de sluizen die het verticale leren en de horizontale uitwisseling met de omgeving mogelijk maken. De lijnen aan de linkerkant verwijzen naar de gebruikelijke informatielijnen in de gemeente.

12.4.2. Factoren die het samen leren beïnvloeden

Bij onze analyse van de factoren die volgens respondenten het diaconale leren beïnvloeden, kwamen we tot indeling in vier sets van factoren (§ 9.8.1). Elke set vertegenwoordigt een eigen perspectief: sociologisch, psychologisch, religieus en agogisch. Om de relatieve invloed van deze factoren op het spoor te komen geven we in tabel 12.6 eerst een kwantitatieve indicatie. We nemen daarvoor als richtpunt de aantallen uitspraken van respondenten over bevorderende en belemmerende factoren in hun gemeente. Een positief saldo wil zeggen dat de meeste uitspraken gaan over bevorderende factoren. Bij een negatief saldo overheersen de uitspraken over belemmerende factoren. Uiteraard zeggen de getallen nog weinig over de daadwerkelijke invloed van de factoren. Wel geven ze een indicatie van de beleving van de verschillende factoren onder de respondenten. Doordat de aantallen uitspraken per kerk sterk uiteenlopen moeten de aantallen vooral per kerk vergeleken worden.

Het eerste wat dan opvalt is het grote aantal positieve uitspraken in de Oude Kerk over organisatorische factoren. Hieronder rangschikten we opmerkingen over de wijze waarop leidinggevenden hun rol vervullen, het functioneren van de kerkenraad en de invulling van kerkelijke activiteiten. Hiervan blijkt een belangrijke impuls uit te gaan op het diaconale leren. Ook de godsdienstige beleving lijkt in de Oude Kerk vooral een positieve invloed te hebben. Bij de andere kerken houden de uitspraken over de verschillende factoren elkaar meer in evenwicht. Kijken we toch ook naar het globale beeld van de drie kerken samen dan valt op dat alleen de sociale en culturele factoren vooral remmend werken. Hiertoe rekenen we uitspraken over invloeden vanuit de lokale en kerkelijke cultuur op het gedrag van de onderzochte kerkleden, toegespitst op hun manier van samenleven. We verfijnen onze analyse nu door per set

factoren samen te vatten wat volgens de respondenten het diaconale leren met name beïnvloedt. Daarbij nemen we ook de kritische opmerkingen hierover mee omdat deze indicaties zijn voor wat er nodig is bij het bevorderen van een positief leerklimaat.⁵

Tabel 12.6. *Relatieve kracht van de sets factoren die het diaconale leren beïnvloeden.*

LEEREFFECTEN DIACONALE ERVARINGEN	SALDO AANTAL UITSPRAKEN OVER BEVORDERENDE EN BELEMMERENDE FACTOREN		
SETS VAN FACTOREN	OUDE KERK	NGK	EDR3
A. <i>Sociologisch: sociale en culturele factoren</i>	- 4	- 5	- 6
B. <i>Psychologisch: individuele factoren</i>	- 1	+ 3	0
C. <i>Religieus: godsdienstige factoren</i>	+ 12	+ 2	+ 2
D. <i>Agogisch: organisatorische factoren</i>	+ 53	+ 4	+ 1
<i>Totaalsaldo per kerk</i>	+ 60	+ 4	- 3
<i>Totaal aantal uitspraken per kerk</i>	164	42	27

A. *Sociale en culturele factoren*

De meest genoemde factor is de sociale cohesie, de intensiteit van het onderlinge contact en de betrokkenheid op elkaar. Diaconaal leren staat of valt met elkaar persoonlijk kennen en interesse tonen in elkaars leven. Dit stimuleert het delen van ervaringen en is daarmee een basisvoorwaarde voor samen leren. We zien dit terug in de analyse van de plekken waar verhalen vooral gedeeld worden: in persoonlijke contacten, in veilige kringen en kleine groepen en in gesprekken met ambtsdragers die een belofte van geheimhouding hebben afgelegd. Uitspraken die wijzen op een lage sociale cohesie gaan bijvoorbeeld over elkaar onvoldoende kennen, de scheiding tussen ouderen en jongeren en onbekendheid met wat anderen doen in hun leven. De sociale cohesie verschilt per kerk en hangt samen met de kerkelijke cultuur die op haar beurt beïnvloed wordt door de samenstelling van de gemeente en de lokale cultuur.

5. Een gedetailleerde analyse is te vinden in de Bronbestanden onder de naam ‘Factoren die het leren uit diaconale ervaringen beïnvloeden’. Deze paragraaf grijpt terug op de paragrafen 9.8, 10.7 en 11.7.

We geven voor elke kerk een voorbeeld. Tot de Oude Kerk behoren relatief veel oorspronkelijke Veenendalers en ook relatief veel ouderen. In de Veense cultuur waarin zij zijn opgegroeid is het minder vanzelfsprekend om dingen te delen die je persoonlijk bezighouden. Factoren die hierbij een rol spelen zijn introvertheid, schroom, onzekerheid, angst voor afwijzing en gebrek aan ruimte om je verhaal te doen. Ook hebben volgens een leidinggevende veel Veenendalers moeite om zich in anderen in te leven. Dit belemmert hun persoonlijke en gezamenlijke reflectie. In de NGK wordt gesproken over ‘eigenwijze hoogopgeleide éénpitters’ die de neiging hebben hun eigen boontjes te doppen. In EDR3 klagen ouderen over een kloof met de jongere generatie waardoor er geen uitwisseling tot stand komt. Ook zou de gemeente weinig gebruik maken van de ervaring van ouderen. Iemand wijst ook nog op de invloed van de Nederlandse cultuur. Nederlanders zouden niet gewend zijn om naar elkaars ervaringen te informeren en zijn in het algemeen niet zo gemakkelijk te benaderen.

Uit de survey blijkt dat als diaconale ervaringen worden gedeeld hier vrijwel altijd met belangstelling op wordt gereageerd. In de interviews worden hier ook kritische opmerkingen bij geplaatst. Er wordt volgens sommigen weinig over gesproken en spontaan naar gevraagd, uitgezonderd in kringen. Een ander ontvangt geen reacties als ervaringen gedeeld worden. De geïnterviewde respondenten doen daarom ook praktische suggesties om het spreken over diaconale ervaringen te bevorderen. De gemeente kan meer bekendheid geven aan diaconale initiatieven. Dit bevordert het gesprek over de eigen ervaringen. Er zelf voor kiezen om te vertellen over praktijkervaringen stimuleert de onderlinge uitwisseling, ook door hen die deze gewoonte zelf niet hebben. Hetzelfde geldt voor informeren en elkaar vragen stellen. De onderlinge uitwisseling kan verrijkt worden door meer diversiteit in de samenstelling van de gemeente, waarbij concreet wordt gedacht aan het opnemen van christenen uit andere culturen.

Tenslotte is er nog een duidelijke remmende factor die ook bij de godsdienstige factoren zal terugkeren, n.l. de angst om mensen te beschadigen wanneer je over hen spreekt in het openbaar. Mede daardoor zijn sommigen terughoudend om ervaringen te delen in een dienst of erover te schrijven in een gemeenteblad.

B. Individuele factoren

Individuele factoren onderscheiden zich van de sociaal-culturele invloeden doordat het gaat om persoonlijke kenmerken die het delen en reflecteren beïnvloeden. Het maakt bijvoorbeeld veel verschil of iemand diaconale ervaringen heeft die echt indruk hebben gemaakt (vgl. figuur 12.1). Ook kan men zich niet bewust zijn van de mogelijke betekenis van ervaringen. In zo’n geval vraag je er ook niet naar bij anderen.

Daarnaast noemen respondenten eigenschappen als enthousiasme en vrijmoedigheid, emotionele stabiliteit en geestelijke gerijpheid, openheid naar anderen, interesse en leergierigheid. Ook vaardigheden als luisteren, vragen stellen, verwoorden en kunnen reflecteren spelen een belangrijke positieve rol. Diverse ‘negatieve’ uitspraken van respondenten over zichzelf of anderen onderstrepen dat het hebben van een bepaalde persoonlijkheid en goede sociale vaardigheden voorwaarden zijn om te komen tot diaconaal leren. Diverse keren wordt er melding gemaakt van geremdheid, gebrek aan vrijmoedigheid en angst om met de eigen ervaringen naar buiten te treden. Ook is er weerstand tegen het aandacht vragen voor de eigen diaconale inzet. Dit kan verschillende redenen hebben: het wordt gezien als ‘ongepast’, mensen hechten aan anonimiteit, ze hebben geen behoefte aan aandacht of ‘iets’ houdt hen tegen. Voor sommigen is het een zaak van zelfbescherming, omdat het delen van ervaringen eigen emoties los maakt. Anderen worden onzeker wanneer ze uitgenodigd worden om ervaringen te delen, omdat ze zichzelf gaan vergelijken met anderen.

Concrete vaardigheden die respondenten zeggen te missen zijn moeite hebben om een gesprek te beginnen, het niet kunnen verwoorden van ervaringen, moeite met zelfstandige reflectie op ervaringen en onvermogen om eigen leerervaringen op anderen over te brengen. Al met al kunnen er veel individuele redenen zijn die het diaconale leren belemmeren.

C. Godsdienstige factoren

Onder godsdienstige factoren verstaan we de geloofsovertuigingen (theologie) en geloofsbeleving (spiritualiteit) van de betrokken kerkleden en hun geloofsgemeenschap. Uiteraard hangen deze samen met de kerkelijke cultuur (A) en persoonlijke kenmerken (B) maar ze onderscheiden zich daarvan door hun religieuze dimensie. De hierover gemaakte opmerkingen waren voornamelijk positief.

Overtuigingen kunnen een stimulerende invloed hebben op het spreken over diaconale betrokkenheid. Het is met name een predikant die dit onderstreept: het besef dat daden nodig zijn om geloofwaardig over te komen of het inzicht dat God mensen wil gebruiken voor anderen en dit vreugde geeft. Er gaat ook een positieve impuls uit van missionair bewuste gemeenteleden die anderen aanmoedigen hun geloof te delen in woorden en daden. Het delen van geloofservaringen is volgens een respondent ook in zichzelf een aanmoediging aan anderen om meer verhalen te delen waarin het evangelie meekomt. Wanneer je deze ervaringen in het perspectief van het evangelie leert plaatsen, worden ze leerervaringen. Een andere respondente wijst op de rol van het gebed. Bidden voor situaties helpt haar om open te staan voor anderen en beïnvloedt daarmee haar persoonlijke leerproces.

Het eigen geloof kan echter ook een remmende werking hebben op het delen van ervaringen. In de bevindelijk-gereformeerde traditie van de Oude Kerk is volgens één

van de geïnterviewde predikanten weinig aandacht in theologie en verkondiging voor de wijze waarop de Geest mensen door hun door ervaringen heen vormt naar het beeld van Christus. Uitspraken van kerkleden lijken dit te bevestigen. Er bestaat onder sommigen weerstand tegen een opgelegde manier van getuigen. Daarnaast is er religieus gefundeerde angst om jezelf op de voorgrond te plaatsen met je gaven, een angst die ook door sommigen in de NGK wordt verwoord. Met name oudere, autochtone Veenendalers vinden dat je met getuigenissen (persoonlijke verhalen) jezelf in het middelpunt plaatst. Ook is men terughoudend om de eigen daden en ervaringen te snel en te expliciet te verbinden met het geloof. Kan dat zo maar? Het aantal positieve religieus geladen uitspraken overtreft echter deze kritische opmerkingen.

D. Organisatorische factoren

Leiderschap

Verweg de meeste uitspraken over factoren die invloed hebben op diaconale leerprocessen betreffen organisatorische en leidinggevende aspecten. Deze uitspraken zijn vooral afkomstig zijn uit de hervormde wijkgemeente. Dit hangt samen met de omvang van de gemeente en de centrale rol die ambtsdragers binnen een traditionele hervormde gemeente vervullen. Toch blijkt uit het onderzoek vooral dat niet zozeer de formele positie van leidinggevend van invloed is op het diaconale leren, maar de wijze waarop zij hun rol invullen. Leerprocessen in de gemeenten worden bevorderd wanneer leidinggevend hiervoor visie hebben en interesse tonen, wanneer zij hiervoor tijd en ruimte creëren en wanneer zij agogisch en didactisch bekwaam zijn om leerprocessen te begeleiden. Zelf kunnen reflecteren is een voorwaarde om anderen hierin te kunnen helpen of voorgaan. Dit geldt voor alle soorten leersituaties in de gemeente: in de omgang met individuele leden, binnen kleine groepen en op het gemeentebrede niveau (figuur 12.4).

Interesse vanuit kerkenraadsleden stimuleert gemeenteleden om hun ervaringen te delen. Het algemene principe van belangstelling tonen (zie punt A hiervoor) geldt hier in versterkte mate vanwege de positie die ambtsdragers innemen en de vertrouwelijkheid die daarmee gepaard gaat. Het ambtsgeheim bevordert het delen, zowel in pastorale contacten als wanneer ambtsdragers samen komen voor overleg en bezinning. Op huisbezoek kunnen pastorale ouderlingen hun ambt benutten om situaties te bespreken en door te vragen. In overlegvormen wisselen ouderlingen, pastorale bezoekers en diakenen ervaringen uit in een vertrouwelijke sfeer en reflecteren zij hierop met het oog op vervolcontacten, beleidsvragen en missionair kerkzijn. Wel blijkt het ambtsgeheim sommigen te belemmeren om ervaringen te delen in de gemeente. Zij interpreteren hun geheimhoudingsplicht als een algemene zwijgplicht. Daar staan echter

diakenen en predikanten tegenover die hun ervaringen anonimiseren en bewust inzetten. Diakenen doen dat onderling en in persoonlijke contacten, predikanten vanaf de preekstoel.

Persoonlijke ervaringen helpen een predikant om in preken woorden te kiezen die niet goedkoop overkomen bij de luisteraars. Een ander gebruikt (anonieme) voorbeelden en benoemt daarbij zijn eigen leerervaringen. Een predikant kan daarnaast ook positieve invloed uitoefenen door een positieve grondhouding te tonen ten aanzien van diaconale betrokkenheid en via Schriftuitleg licht te werpen op missionaire en diaconale ervaringen.

Het onderzoek toont ook voorbeelden van leidinggevend en in elk van de drie gemeenten die zich niet geroepen voelen om te vragen naar diaconale ervaringen en eventuele leereffecten. De persoonlijke rolopvatting is daarin bepalend. Een predikant laat dit terrein over aan diakenen en een oudste concentreert zich op zijn bestuurlijke rol. Een diaken gaat uit van het principe dat hij dient te handelen in stilte. Een kerkelijke contactpersoon van stichting HiP vindt dat hij geen coachende rol heeft naar leden die zich via HiP diaconaal inzetten. Mede daardoor hoort hij ook weinig terug.

Samengevat draait het volgens de respondenten bij leiderschap vooral om:

- visie op het belang van het samen verwerken van (diaconale) ervaringen
- rolopvatting, in combinatie met het hanteren van het ambtsgeheim
- vaardigheid in het vormgeven en hanteren van leerprocessen
- interesse tonen en daardoor anderen stimuleren om ervaringen te delen
- anderen inspireren met persoonlijke voorbeelden en leerervaringen
- zelf kunnen reflecteren en anderen hierin begeleiden
- ervaringen helpen verbinden met de bronnen van het geloof.

Bestuur

Ook het bestuurlijk functioneren speelt een rol in het al dan niet bevorderen van missionaire en diaconale leerprocessen. Een kerkenraad kan de leden aanmoedigen om inspirerende en leerzame ervaringen gemeentebreed te delen. In het onderzoek gebeurt dit delen zowel in diensten als op papier. De drie onderzochte gemeenten maken hierin keuzes die passen in hun kerkelijke traditie. Daarnaast kan het kerkelijke bestuur bewust tijd nemen voor evaluatie van diaconale ervaringen met oog op toekomstig handelen. Ook daarvan worden voorbeelden gegeven. Openingen van grote kerkenraadsvergaderingen bieden kansen om te delen kleine groepjes. In overlegvergaderingen kan bespreking van bijzondere pastorale en/of diaconale situaties leiden tot gezamenlijke leermomenten. Bij lastige situaties kan samen de leercirkel worden doorlopen, bijvoorbeeld door ontmoetingen uit te spelen en na te bespreken. De Oude

Kerk laat zien dat dit ook daadwerkelijk kan gebeuren als er een competente begeleider aanwezig is. De ouderling vorming & toerusting doet in dit verband ook concrete suggesties. Via begeleide intervisie zouden diakenen, bijvoorbeeld één keer per jaar, hun ervaringen kunnen delen en samen specifieke leervragen kunnen articuleren. Daarnaast zou regelmatig contact tussen diakenen en de evangelisatieouderling het uitwisselen van ervaringen kunnen stimuleren. Op dit moment zijn dit nog teveel gescheiden circuits waardoor bezinning op integrale missionaire presentie moeizaam van de grond komt. De NGK kent functioneringsgesprekken met ambtsdragers. Deze bieden gelegenheid om op ervaringen door te vragen als hiervoor tenminste voldoende tijd wordt uitgetrokken. In de praktijk blijkt tijd in de kerk echter vaak een beperkende factor. Ook dragen vergaderingen vaak een zakelijk karakter. Daarnaast is er onder kerkelijke vrijwilligers soms sprake van een zekere vergaderallergie. Diakenen in de onderzochte hervormde gemeente willen vooral concreet helpen en zijn volgens een respondent ook niet gewend om ervaringen te vertalen naar beleid. Zonder die verstaalslag werken ervaringen echter onvoldoende door in de missionaire visie en het kerkelijke functioneren.

Samengevat draait het volgens de respondenten bij het kerkelijke bestuur vooral om:

- stimuleren en mogelijk maken dat ervaringen gemeentebreed worden gedeeld
- tijd nemen voor onderling delen en gezamenlijke reflectie op eigen ervaringen
- het kunnen begeleiden van gezamenlijke leerprocessen in groepen
- wegen zoeken (vormen, methoden) om ervaringen te vertalen in beleid.

Kerkelijke activiteiten

De wijze waarop kerkelijke activiteiten worden georganiseerd heeft veel invloed op de doorwerking van persoonlijke en gemeenschappelijke ervaringen. De factoren die hierin volgens de respondenten een rol spelen geven we weer met behulp van de typologie van kerkelijke leersituaties die we eerder in dit hoofdstuk ontwikkelden (tabel 12.7). Per leersituatie worden praktijkvoorbeelden genoemd uit de drie kerken waaruit blijkt wat bevorderend werkt en wat de positieve effecten hiervan belemmert. Ook zijn enkele concrete suggesties toegevoegd van respondenten. Uit het schema blijkt de diversiteit aan bestaande praktijken in de drie kerkelijke gemeentes en de kansen die elk van de leersituaties biedt om diaconale ervaringen te delen en hier samen uit te leren. Deze mogelijkheden zijn in de praktijk verder uit te breiden. Met name meer expliciete diaconale activiteiten komen in het schema weinig naar voren terwijl juist deze kansen bieden voor diaconale leerprocessen onder kerkleden en hun gemeenten.

Tabel 12.7. *Genoemde kerkelijke factoren die het samen delen en leren bevorderen, met genoemde belemmeringen die de leereffecten beperken.*

GEMEENTEBREED	<p><i>Gemeentebreed delen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Inspirerende preken bevorderen het onderlinge informele delen - Ruimte voor getuigenissen in diensten stimuleert het delen van ervaringen - Zangleiders delen ervaringen (EDR3) <p>Genoemde belemmeringen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Preken gaan niet in op communicatie met buitenkerkelijken over het geloof - Diaconale ervaringen worden weinig gedeeld - Ervaringen blijven te veel op afstand - Publiek delen heeft risico's - Hoge drempel om publiek te delen 	<p><i>Gezamenlijke leeractiviteiten</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Diensten, Bijbelstudies en lezingen helpen eigen ervaringen te duiden - Gemeentevergaderingen en -weekenden bevorderen contact en onderling delen (EDR3) - Bewust leren van ervaringen door ze te delen op bijeenkomsten met werkers in de kerk (OK) - Ervaringen delen achterop weekbrief (OK) of in gemeenteblad (idee NGK) <p>Genoemde belemmeringen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Er wordt in georganiseerd verband niet gesproken over diaconale ervaringen (NGK)
GROEPEN	<p><i>Delen in kleine groepen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Kleine, veilige groepen (kringen, buurtgroepen) stimuleren onderling delen <p>Genoemde belemmeringen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Niet iedereen heeft positieve ervaringen met kleine groepen - Soms weinig ruimte voor delen eigen ervaringen 	<p><i>Groepsverwerking</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Delen in kleine groepjes in taakgerichte vergaderingen (OK) - Delen in cursusgroepen (Alpha, Micha) - Kennisdeling in thematische groepen rond verslaving, zorg, rouw, financiën (OK) - Studies in preken bespreken in kringen geeft kans op diaconale verdieping (EDR3) - Oefenplekken creëren voor belijdenisca-techisanten en kortlopende activiteiten voor gemeenteleden <p>Genoemde belemmeringen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zakelijk vergaderen schept afstand - Een te sterk programmatische opzet kan weerstanden oproepen
LEDEN	<p><i>Onderling delen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Leren om ervaringen op een tactvolle, niet kwetsende manier te delen 	<p><i>Persoonlijke begeleiding</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Delen van ervaringen tijdens huisbezoek helpt met eigen situaties om te gaan
	INFORMEEL LEREN	FORMEEL LEREN

Denk aan gezamenlijke inzet en reflectie als kring of groep of persoonlijke inzet als vrijwilliger. In al deze situaties kan ook persoonlijke begeleiding of coaching worden aangeboden en kunnen ervaringen worden gedeeld en uitgewisseld zodat samen kan worden geleerd. Dit vraagt intern om meer bezinning op de mogelijkheden en extern om betere afstemming tussen kerken, diaconale organisaties en bijvoorbeeld een lokaal diaconaal platform. In de Veenendaalse context is een dergelijk platform actief maar het blijkt voor de respondenten geen enkele rol te spelen in de verwerking van hun diaconale ervaringen. Een methodische verwerking en begeleiding van ervaringen is in de Veenendaalse casus slechts hier en daar zichtbaar. We denken dan aan de op ‘waarderende gemeenteopbouw’ gebaseerde activiteiten van de Oude Kerk en de ‘huddel’ in de evangeliegemeente. Opvallend genoeg gaan deze initiatieven niet uit van diakenen, maar van bepaalde oudsten of ouderlingen die overtuigd zijn van de betekenis van diaconale betrokkenheid en die beschikken over de competenties die nodig zijn om leerprocessen te organiseren en te begeleiden.

Samengevat draait het bij kerkelijke activiteiten:

- in de *informele* sfeer om het creëren van randvoorwaarden zoals ruimte in diensten en publicaties om ervaringen te delen, inspirerende preken die het onderlinge delen stimuleren en kleine, veilige groepen die de drempel verlagen om spontaan ervaringen uit te wisselen;
- in meer *formele* settingen om bewust ruimte maken voor het opdoen van ervaringen (oefenplekken) en het delen van ervaringen, zowel in persoonlijke begeleiding, in functionele taakgroepen als in gemeentebrede activiteiten. Daarbij moet aan twee voorwaarden worden voldaan. In de eerste plaats moeten er agogisch competente begeleiders zijn die anderen kunnen helpen bij het delen, reflecteren en samen leren. In de tweede plaats moeten zij beschikken over en gebruik maken van laagdrempelige methodische verwerkingsvormen.

12.5. WAT VOORKOMT DAT KERKLEDEN SAMEN LEREN UIT ERVARINGEN?

Voor we onze conclusies formuleren, maken we een pas op de plaats. Onder de prikkelende titel ‘What prevents Christian adults from learning?’ publiceerde John Hull in 1991 een studie over volwassenleren in de kerk (1991). Een van zijn waarnemingen is dat de confrontatie met andersdenkenden bij orthodoxe christenen kan leiden tot spanningen tussen de eigen overtuigingen en die van anderen en dat dit leerprocessen in de weg kan staan (zie § 4.1). Het lijkt het ons daarom terecht zijn observatie bewust te verkennen voor de onderzochte protestantse kerken voordat we conclusies trekken

over wat diaconaal leren kan bevorderen. Enige empirische achterdocht kan ons wellicht behoeden voor een te rooskleurige inschatting van de mogelijkheden van protestantse kerken om de ervaringen van hun leden te hanteren als input voor missionair-diaconale leerprocessen. Daarom stellen we de vraag: wat ‘voorkomt’ in de onderzochte kerken dat de leden samen leren uit hun diaconale ervaringen? Heeft het onderzoek bijvoorbeeld weerstanden aan het licht gebracht die gezamenlijke leerprocessen in orthodoxe protestantse kerken fundamenteel belemmeren? Is er sprake van gebrek aan ervaring, onkunde en onbekendheid of zijn er tekenen die wijzen op onwil omdat de eigen overtuigingen onder spanning komen te staan door diaconale praktijken?

We passen deze vragen toe op onze beide hoofdconclusies. De eerste is dat diaconale betrokkenheid inderdaad leidt tot uiteenlopende leerervaringen en dat deze leerpunten integraal worden toegepast in de persoonlijke missionaire presentie (§ 12.2.2). Dit geldt echter niet voor alle respondenten. De doorwerking hangt samen met de impact van diaconale ervaringen en het vermogen en de bereidheid om hierop te reflecteren (figuur 12.2). Vaak zijn leerervaringen in eerste instantie impliciet en sluiwend onder de oppervlakte aanwezig. Het vraagt bewuste reflectie om deze expliciet te maken. Delen en bespreken met anderen is daarvoor in veel gevallen een noodzakelijke voorwaarde, maar dit stuit bij een deel van de respondenten op weerstanden. Er is angst om mensen te beschadigen, waarbij ambtsdragers soms verwijzen naar hun belofte van geheimhouding (ambtsgeheim). Ook wordt gewezen op het gevaar van geestelijke hoogmoed: met praten over je diaconale inzet zet je jezelf met je prestaties van naastenliefde in het middelpunt. Het principe ‘laat je linkerhand niet weten wat je rechterhand doet’ wordt ook toegepast op het geven van extra aandacht, zorg of hulp. Een enkeling deelt niet uit zelfbescherming. Praten over indringende ervaringen kan onbedoeld ongewenste emoties losmaken. Achter onwil om te delen blijken altijd duidelijke persoonlijke redenen schuil te gaan. Er is daarom eerder sprake van terughoudendheid en voorzichtigheid dan van echte onwil. Wel is er bij sommigen sprake van onvermogen om te delen of zelfstandig te reflecteren, zelfs van een bepaalde verlegenheid wanneer zij bevraagd worden op hun ervaringen. Deze verlegenheid is volgens de survey significant meer aanwezig bij mannen dan bij vrouwen.

Helpen diaconale ervaringen om beter af te stemmen op anderen in de missionaire communicatie? De gevonden leerervaringen hebben in sterke mate betrekking op het eigen handelen (respectvolle houding, sociale vaardigheden) en op de betekenis van diaconale betrokkenheid voor de ander en zichzelf. Daarnaast leidt het diaconale handelen tot het beter kunnen inleven in anderen en tot meer inzicht in het functioneren van de samenleving. De meeste respondenten komen echter niet zover dat zij lessen formuleren voor de missionaire presentie van hun kerk. Ook het delen van leereffecten spreekt niet vanzelf. Alleen een kleine groep van diaconale ‘donors’ (figuur 12.3) is

bereid en in staat om zelfstandig ervaringsverhalen met anderen te delen en hierbij leerpunten te benoemen. Voor anderen, met name de ‘delers’ en de ‘denkers’, zijn plekken en momenten nodig (sluizen, § 4.6) waar agogisch competente begeleiders hen helpen om via laagdrempelige werkvormen te leren uit hun ervaringen.

Dat brengt ons bij de tweede hoofdconclusie. Deze luidt dat er binnen de drie onderzochte kerken vooral sprake is van een zoektocht in het samen verwerken van ervaringen. Er is geen sprake van voluit lerende gemeenschappen. Dit hangt samen met diverse factoren. Soms is er sprake van onvoldoende cohesie: kerkleden kennen elkaar niet of zijn niet werkelijk geïnteresseerd in elkaars leven. Daarnaast moeten kerkelijke leidinggevendenden er van overtuigd zijn dat allerlei nieuwe diaconale ervaringen het waard zijn om besproken te worden omdat deze bijvoorbeeld pastorale of missionaire implicaties kunnen hebben. Dat bewustzijn is slechts bij enkelen aanwezig en hangt samen met hun professionaliteit of persoonlijke ‘diaconale biografie’. Zij zijn het ook die experimenteren met vormen en gelegenheden om ervaringen te delen en hier samen met anderen uit te leren. Het merendeel van de leidinggevendenden beschikt echter niet over de benodigde kennis en ervaring, is zich niet bewust van de potentiële betekenis van diaconale betrokkenheid of ontbeert het aan tijd, bereidheid en vaardigheid om hier mee aan de slag te gaan. De prioriteit wordt in het kerkenwerk vooral gelegd bij wat er moet worden gedaan, niet bij wat hieruit kan worden geleerd met het oog op het handelen. Kerkelijke vergaderingen worden veelal functioneel ingevuld. Slechts af en toe is er rust en ruimte voor gezamenlijke reflectie, noodzakelijke voorwaarden om te komen tot leren (§ 6.4, f).

12.6. SAMENVATTENDE CONCLUSIES

In dit hoofdstuk zijn op basis van een case study de leereffecten van diaconaal werk in de samenleving binnen protestantse kerken in kaart gebracht (§ 12.2). In antwoord op het eerste deel van onze hoofdvraag kunnen we concluderen dat diaconale ervaringen vooral doorwerken op persoonlijk niveau. Dit geldt met name voor reflectief ingestelde kerkleden, zoals vrouwen en leden met een hbo-achtergrond. Zij kunnen zich dankzij hun ervaringen beter inleven in anderen en beter aansluiten op hun leefomstandigheden en de vragen die deze losmaken. Ook kunnen zij in religieuze zin betekenis geven aan hun ervaringen. Slechts af en toe worden persoonlijke leerervaringen van bredere betekenis voor de missionaire communicatie en presentie van de betrokken kerken. Bijvoorbeeld de constatering dat trouwe diaconale betrokkenheid ruimte schept voor het bespreken van persoonlijke levensvragen en het ter sprake brengen van God (§ 12.3.3).

Het tweede deel van de hoofdvraag heeft betrekking op de doorwerking van persoonlijke ervaringen in de missionaire presentie van kerken. Allerlei factoren blijken hierop van invloed. In de onderzochte praktijken blijken vooral de sociaal-culturele factoren het onderlinge delen van ervaringen te belemmeren (gebrek aan contact en interesse). Ook is er sprake van persoonlijke weerstanden: een deel van de kerkleden is om uiteenlopende redenen voorzichtig en terughoudend in het delen van persoonlijke ervaringen. Geloofsargumenten spelen hierbij een rol. In het algemeen werken godsdienstige factoren als persoonlijk geloof en deelname aan kerkdiensten echter vooral stimulerend. De meest genoemde bevorderende factoren zijn van organisatorische aard. In alle drie onderzochte kerken wordt delen gefaciliteerd door kleine, veilige groepen, al zijn er ook enkele respondenten die hier kritische opmerkingen bij plaatsen. Ook worden ervaringen gedeeld in diensten of door voorgangers verwerkt in preken. Het meest lijkt te worden geleerd in situaties die hiervoor speciaal gecreëerd worden, zoals een bijeenkomst met kerkelijke vrijwilligers, uitwisseling in functionele teams en een 'huddel' die werkt volgens de principes van de leercirkel van Kolb. Het zijn voorbeelden van interne 'sluizen' die langs formele weg uitwisseling mogelijk maken. Naar buiten toe, bijvoorbeeld naar diaconale organisaties, zijn dergelijke sluizen niet gevonden. Sluizen alleen zijn echter niet voldoende. Cruciaal is de aanwezigheid van agogisch competente leidinggevers die leerprocessen kunnen begeleiden en innerlijk overtuigd zijn van de waarde van ervaringsleren. Dit leidt er toe dat er tijd en ruimte wordt vrijgemaakt om samen stil te staan bij het handelen en leerpunten te verzamelen voor de missionaire presentie en communicatie.

DEEL IV

REFLECTIES

In enkele afsluitende hoofdstukken reflecteren we op de opbrengst van onze studie voor de missionair-diaconale praktijken van protestantse kerken in Nederland. In hoofdstuk 13 formuleren we handvatten voor kerken die in woorden en daden missionair present willen zijn in hun omgeving. We baseren deze op ons theoretisch kader en de uitkomsten van ons empirische onderzoek.

Na deze agogische reflecties verkennen we in hoofdstuk 14 de mogelijke betekenis van het begrip ‘heilzame presentie’ voor missionair-diaconale praktijken in Nederland. Het biedt een missionair paradigma dat zowel integraal is als wederkerig en richting kan geven aan christelijke presentie in de samenleving. Eerst verankeren we het begrip in de wijze waarop God heilzaam present is in de wereld. Vervolgens beschrijven we de vormen waarin heilzame presentie zichtbaar kan worden. Daarna werken we een werkdefinitie en een werkmodel uit.

We sluiten ons onderzoek in hoofdstuk 15 af met een korte evaluatie en formuleren daarbij vragen voor verdere bezinning en nader onderzoek.

13. Handvatten voor missionair-diaconale leerprocessen

*In die gezindheid, vol liefde voor u, waren we
niet alleen bereid u te laten delen in Gods evangelie,
maar ook in ons eigen leven.¹*

Hoe kunnen kerkelijke gemeenschappen en hun leden groeien in hun missionaire presentie vanuit de verwerking van hun ervaringen? Hoe kunnen zij missionair-diaconale leerprocessen zo vormgeven dat deze ervaringen hen helpen om goed aan te sluiten bij de ander en hun omgeving wanneer zij hun geloof, hoop en liefde willen delen? In de hoofdstukken 4-6 brachten we hierover inzichten bij elkaar vanuit de literatuur en in hoofdstuk 12 vanuit ons praktijkonderzoek. Op basis daarvan presenteren we nu aanbevelingen voor missionair-diaconaal leerprocessen in kerkelijke gemeenschappen. We hopen dat deze handvatten hen helpen om het tegoed van hun ervaringen te verzilveren en goed om te gaan met de spanning tussen missionaire openheid en de eigen vertrouwde identiteit. We gebruiken als kapstok de architectuur voor lerende organisaties van Peter Senge (zie § 6.1.4 en 6.1.5) die bestaat uit richtinggevende ideeën (§ 13.1), passende theorieën, methoden en instrumenten (§ 13.2) en een infrastructuur die leren faciliteert (§ 13.3). Ook missionaire en diaconale organisaties kunnen er hun voordeel mee doen door de transfer te maken naar hun eigen context. De handvatten worden kernachtig verwoord met hulp van theoretische en empirische inzichten uit onze studie. Voor meer informatie wordt verwezen naar de paragrafen of figuren waaraan de inzichten zijn ontleend.²

13.1. BAKENS

Voor missionair-diaconale leerprocessen zijn om te beginnen richtinggevende ideeën nodig die enthousiasme creëren en een gezamenlijk doel. Deze ‘bakens’ geven kerkelijke gemeenschappen houvast en voorkomen dat zij ad hoc beleid voeren. We werken tien richtinggevende ideeën uit die de missionaire presentie kunnen bevorderen.

---

1. Paulus aan de gemeente in Tessalonica (1 Tess. 2, 8).

2. De architectuur van een lerende geloofsgemeenschap is samen te vatten in drie letters: BMI, de bakens, middelen en infrastructuur die het samen leren uit ervaringen mogelijk maken. Een ‘BMI-test’ kan kerken helpen om na te gaan of ze beschikken over een gezond leerklimaat dat de groei in heilzame presentie bevordert. In bijlage L is daarom een eenvoudige zelfscan opgenomen die kerken kan helpen om beleid te ontwikkelen.

a. Integraal denken en handelen

Fundamenteel is het denken vanuit de eenheid en integraliteit van het geleefde leven, het heil van God, het christelijke geloof, de christelijke gemeenschap en de missie en het getuigenis van de kerk en haar leden (§ 1.2.3, 3.3 en 13.1). Hoewel het organisatorisch nodig en nuttig kan zijn om taken en functies te onderscheiden, dient christelijke presentie vorm te krijgen vanuit aandacht voor heel de mens en heel zijn leefomgeving. Dit uitgangspunt legt een stevige bodem onder het samen leren waarbij ieder vanuit zijn eigen betrokkenheid inzichten, ervaringen en vragen kan inbrengen tot opbouw van ‘het geheel’. Met name missionaire, diaconale en pastorale ervaringen dienen met elkaar in gesprek te worden gebracht om te ontdekken hoe gemeenten en hun leden op een integere en integrale manier present kunnen zijn en elkaar daarin kunnen ondersteunen en versterken. Dat laatste kan alleen als er onderlinge uitwisseling plaats vindt, horizontaal tussen leden en tussen groepen en verticaal tussen de verschillende niveaus in een kerkelijke gemeenschap (figuur 12.4). Individuele ervaringen kunnen dan betekenisvol worden voor de visie, het beleid en de praktijken van de gemeenschap als geheel.

b. Werken aan bewustwording

Leerprocessen beginnen bij het bewustzijn dat er iets te leren valt en dat de ervaringen van alledag een waardevol ‘tegoed’ bevatten. Diaconaal handelen is volgens Heinz Schmidt ook altijd diaconaal leren. Daaraan vooraf gaat het verlangen naar het handelen zelf. Wie er van binnenuit naar verlangt om heilzaam present te zijn, stelt zich ook open voor de leerweg daarnaartoe. Het is goed wanneer actie en reflectie daarbij elkaar afwisselen. Aandacht geven aan ervaringen en persoonlijke verhalen is hierin de eerste stap. Wat leren we uit onze diaconale praktijken? Dit geeft ruimte aan wat weleens ‘stille kennis’ wordt genoemd en aan stemmen die niet altijd toegang hebben tot formele reflectieprocessen. Op de eerste stap van het analytische *zien* volgt de meer hermeneutische stap van de *reflectie*. Hoe interpreteren we wat we zien, horen en waarnemen in het licht van Gods Woord en de komst van zijn Koninkrijk? Welke betekenis geven we aan onze eigen ervaringen en die van mensen in de marge? Op welke wijze worden we uitgedaagd om te handelen en te participeren in Gods holistische missie? Dit leidt tot de derde stap van nieuwe vormen van missionaire presentie die als het goed is gebaseerd zijn op nauwkeurig waarnemen en zorgvuldige reflectie. Van daaruit krijgt de cyclus weer haar vervolg (§ 4.3.1). Met name leidinggevendenden kunnen dankzij hun positie dit bewustzijn versterken in de gemeente. Predikanten kunnen er aandacht aan besteden in preken en publicaties. Voorgangers, ouderlingen/oudsten, diakenen, kringleiders en pastorale bezoekers kunnen er naar vragen in persoonlijke contacten, op huisbezoek en in onderlinge vergaderingen. Ook kunnen

zij hun eigen betekenisvolle ervaringen delen en anderen hiermee stimuleren tot navolging, zowel letterlijk als figuurlijk. Daarnaast kan er gewerkt worden aan bewustwording binnen kerkelijk onderricht, via diaconale stages of werkvakanties en bij het begeleiden van kerkelijke vrijwilligers in missionaire, diaconale en pastorale activiteiten. Eerder onderzoek naar diaconaal leren heeft duidelijk gemaakt dat dit het beste kan worden behandeld als positief neveneffect van het handelen zelf in de *slipstream* van activiteiten. Het handelen zelf moet begin- en eindpunt blijven. Wanneer praten en denken gaan heersen over het doen haken mensen af (Roor B. , 2010, p. 70).

c. Ervaringen serieus nemen en waarderen

Persoonlijke ervaringen zijn meer dan alleen maar individuele, subjectieve indrukken en belevingen. Ze vormen mensen, roepen vragen op en creëren nieuwe inzichten. Ons praktijkonderzoek heeft laten zien welke leereffecten daar zoal mee gepaard (kunnen) gaan (§ 12.2.2). In het geloof kunnen deze ervaringen ook worden gezien als ‘handelingen der discipelen’ die getuigen van de weg die de Geest van God met de kerk gaat door de wereld en van de moeiten en zegeningen die daarmee gepaard gaan. Reflectie op deze ervaringen helpt kerken en hun leden om zich te bewegen in het missionair-hermeneutische spanningsveld tussen openheid naar anderen en de eigen identiteit en overtuigingen (§ 4.5 en figuur 4.1). Daarom is het belangrijk ervaringen van personen en groepen serieus te nemen en hiervoor oprechte belangstelling te tonen. Gebrek aan interesse blijkt in de praktijk het leren van elkaar te belemmeren, terwijl belangstelling – met name van leidinggevenden – het delen en samen reflecteren stimuleert. Met name de in § 9.8.2 besproken benadering van waarderende gemeentebouw lijkt hiervoor passend en bruikbaar (Hendriks, 2013).

d. Informeel en formeel leren verbinden

Een leerpunt uit ons veldonderzoek is het actief verbinden van informeel en formeel leren in de kerk. De typologie van kerkelijke leersituaties (figuur 12.4) laat zien dat dit zowel kan op het niveau van individuele leden, als dat van groepen in de kerk en van gemeentebrede activiteiten (§ 12.3.5 geeft hiervan enkele voorbeelden). Kerkelijke gemeenten die meer congregationalistisch zijn kunnen beginnen met het zoeken van manieren om het informele leren van hun leden te stimuleren en te faciliteren. Kerken die een zwaarder accent leggen op de leiding (ambten) kunnen methoden zoeken die leden en groepen actief begeleiden in hun leerprocessen en de resultaten hiervan samenbrengen in een gemeentebreed leerproces.

e. Niveaus van reflectie onderscheiden

De kern van missionair-diaconaal leren is reflecteren. Hoe beter er gereflecteerd wordt, hoe meer er geleerd wordt (§ 4.3.3). Reflectie kan plaats vinden op verschillende niveaus. Voor de gemeente als geheel kan onderscheid worden gemaakt tussen persoonlijke, kerkelijke, maatschappelijke en theologische reflectie. Het ui-model van Korthagen (§ 4.3.2) is een veelgebruikt middel voor persoonlijke reflectie. Het maakt verschillende lagen van de persoon in relatie tot ervaringen bespreekbaar. Dit model kan verdiept worden met de theorie over uiteenlopende ervaringsmomenten in het missionair-diaconale handelen en hun effect op de eigen overtuigingen (tabel 4.5).

f. Zoveel mogelijk mensen betrekken

De impact van missionair-diaconale ervaringen neemt toe als meer mensen kunnen delen in de praktijkverhalen, de reflectie en de lessen die hieruit geleerd worden. Daarom is het goed om zoveel mogelijk mensen uit de gemeente te betrekken. Dat kan op individueel niveau via persoonlijke gesprekken, op groepsniveau en via gemeentebrede bezinning in diensten, bijeenkomsten, presentaties en publicaties. De opbrengst van al deze reflectiemomenten kan worden verzameld en op beleidsniveau worden vertaald naar visie, beleid en activiteiten (zie figuur 12.2, model lerende gemeente).

g. Doelen formuleren

Een gezamenlijk leerproces wint aan kracht als er heldere en inspirerende doelen worden geformuleerd waar het leren aan kan bijdragen. Dit kan voor de gemeente als geheel maar ook bijvoorbeeld voor de diaconie, een missionaire werkgroep of een groep jongeren die een diaconaal project doen (§ 5.4). Ook ervaringen uit de persoonlijke, informele sfeer kunnen worden ‘opgehaald’ en bijdragen aan het bereiken van deze doelen en het leerproces van de gemeente. Wat leren we dit seizoen bijvoorbeeld over eenzaamheid onder ouderen en hoe we daarin als gemeente iets kunnen betekenen? Welke mensen kampen er in onze gemeente en onze stad met financiële problemen en waarom juist zij? Wat ontdekken we in pastorale en diaconale contacten over vragen die mensen bezighouden en hoe kan het evangelie daarin voor hen een houvast zijn?

h. De hele leercirkel doorlopen

Leren verloopt effectief en betekenisvol wanneer de gehele leercirkel wordt doorlopen. De vier elementen daarin zijn actief oefenen en experimenteren, concreet ervaren, reflectief observeren en abstract conceptualiseren, kort samen te vatten als ervaren, reflecteren, conceptualiseren en toepassen (§ 4.3.1). Omdat mensen verschillende

voorkeuren van leren hebben, is er geen vaste route in het doorlopen van deze cirkel. De een zal willen beginnen met denken en bezinnen, om daarna te gaan oefenen en ervaren, terwijl de ander er sterke behoefte aan heeft om eerst te ervaren en/of te observeren en deze ervaringen en waarnemingen daarna met anderen te doordenken. In protestantse kerken met een sterke Woordtraditie ligt het accent vaak op bezinnen, doordenken en belijden. Het is belangrijk hier niet in te blijven steken, maar met gemeenteleden de stap te maken naar het concrete doen en ervaren. Die stap kan zowel inspirerend zijn als confronterend en vraagt daarom om vervolgmomenten van delen en doordenken. Via projectmatig of cursorisch werken kan een gehele groep of gemeenschap worden meegenomen in een dergelijk leerproces.³

i. Rekening houden met individuele leerpatronen

De leercirkel houdt rekening met verschillende leerstijlen. Ons veldonderzoek maakte ook verschillende diaconale leerpatronen zichtbaar die hiermee nauw verwant zijn: doeners, delers, denkers en donors (figuur 12.3). Deze types ontstaan door het combineren van de bereidheid en het vermogen tot het delen van ervaringen en tot reflecteren op en leren uit deze ervaringen. Het is belangrijk om in leerprocessen in te spelen op deze verschillende leerpatronen (§ 12.2.4). Diaconale donors zijn actief diaconaal betrokken, leren uit hun handelen en kunnen hun leerervaringen goed verwoorden. Daarmee kunnen zij anderen in de gemeenten verrijken en stimuleren. Leerprocessen in kerken kunnen worden gestimuleerd door hen op te sporen en een actieve rol te geven. Dat geldt op een vergelijkbare manier ook in het pastoraat en het missionaire werk. Deze donors zijn volgens ons onderzoek significant meer te vinden onder vrouwen dan onder mannen en relatief veel onder hbo-opgeleiden. Delers hebben hulp nodig bij het reflecteren op hun ervaringen, bijvoorbeeld via goede vragen en werkvormen. Denkers kunnen worden aangemoedigd om hun leerervaringen te delen, bijvoorbeeld in een verhaal of kort artikel, of door goede vragen te stellen aan anderen. De echte doeners kunnen worden gefrustreerd door een ‘verplichting’ tot praten en reflecteren. Hun voorbeeld kan echter een belangrijke stimulans zijn voor anderen.

j. Erkenning geven aan weerstanden

In de praktijk blijken er verschillende weerstanden en bezwaren te bestaan tegen het delen en bespreken van persoonlijke ervaringen. Het is belangrijk deze te erkennen en de signalen hieruit op te pakken. Wanneer anonimiteit en vertrouwelijkheid worden gewaarborgd, ontstaat er bijvoorbeeld onder ambtsdragers meer draagvlak voor gezamenlijke reflectie, ondanks hun ambtsgeheim. Wanneer uitgelegd wordt dat persoonlijke ervaringen een geschenk van God kunnen zijn tot opbouw van de gemeente kan

---

3. Goede voorbeelden hiervan in Nederland zijn de Michacursus en het Umoja-leertraject van Tear en Present.

dit het argument van geestelijke hoogmoed ontzenuwen. Goede uitnodigende reflectie spreekt niet vanzelf. Soms is zelfs beter om het woord ‘reflectie’ consequent te vermijden omdat alleen dit al weerstand kan oproepen. Een vraag als ‘Wat wil God ons door deze ervaringen heen duidelijk maken?’ appelleert meer aan het hart van mensen. Het werkt averechts als echte doeners voortdurend worden bevraagd op manieren die niet bij hen passen (zie het punt hiervoor). Ook didactisch is de gemeente geroepen om aan te sluiten bij wie en waar mensen zijn.

13.2. METHODEN

De tien genoemde ideeën geven richting aan het samen leren in kerken. Ervaringsleren vraagt echter ook om passende methoden en de *skills* om deze goed te hanteren. Deze verdiepen het leerproces en helpen om te komen tot nieuwe inzichten en vaardigheden die kunnen worden ingezet bij de dienst aan de naaste in kerk en samenleving. In ons veldonderzoek kwamen we hiervan af en toe voorbeelden tegen, maar de hoofdconclusie is dat de onderzochte kerken zoekend zijn in hun missionair-diaconale leerproces. Methodisch werken kan lokale kerken helpen om meer leerwinst te behalen uit de ervaringen van hun leden. We geven daarom zes methodische handvatten die kunnen helpen bij het verwerken van deze ervaringen.

a. Leren dialogiseren

Met dialogiseren bedoelen we in dit verband het methodisch in gesprek brengen van ervaringen en overtuigingen met als doel elkaar beter te leren begrijpen en samen nieuwe kennis en inzichten op te bouwen die verder helpen in de praktijk. Het gaat om een opbouwend gesprek waarin de inbreng van elke deelnemer essentieel en onmisbaar is. Daarbij behoren spelregels als elkaar aan het woord laten, elkaar uit laten praten, verhelderingsvragen stellen, het zorgvuldig onderscheiden van feiten, gevoelens en meningen, anonimiteit en vertrouwelijkheid. Deze spelregels moeten vooraf worden uitgelegd en benadrukt door de gespreksleider. Hierdoor kan volgens Van den Berg (2011) een constructieve samenspraak ontstaan met ruimte voor woord en weerwoord en respect voor ieders stellingname. In deze dialogen kunnen de eigen ervaringen en overtuigingen in gesprek worden gebracht met die van medegelovigen, de kerkelijke traditie en de bronnen van het geloof, in het bijzonder de Bijbel. Wanneer meerdere gemeenteleden of teamleden dit gelijktijdig doen kan er worden doorgeproken over overeenkomsten en verschillen in de beleving van praktijksituaties en de wijze waarop hieraan betekenis wordt gegeven. Persoonlijke verhalen kunnen daarvoor onderling worden verweven en verbonden met het Bijbelse verhaal over Gods presentie onder de mensen. De dieptecyclus van missionair-diaconaal leren wordt in

werking gezet en de gemeenschap kan functioneren als ‘community of interpretation’. Verhalen delen kan zo leiden tot gezamenlijke geconstrueerde, betekenisvolle verhalen die richting geven aan het missionair-diaconale handelen van de geloofsgemeenschap en haar leden (Brown & Duguid, 1996, p. 64). Het begeleiden van dergelijke gesprekken vraagt om agogische en hermeneutische competenties. In de meeste gevallen zal hierbij als eerste gekeken worden naar de aanwezige voorganger of kerkelijk werker, maar ook ervaren vrijwilligers kunnen met enige oefening leren om dergelijke gesprekken te begeleiden.

b. Drievoudig leren luisteren

In § 4.3.4 citeerden we John Stott die pleitte voor ‘dubbel luisteren’ in de missie van God, luisteren naar het Woord van God en naar de wereld, *the Word and the World*. Alleen dan is het volgens hem mogelijk om beide werelden met elkaar te verbinden. Dubbel luisteren vraagt een open en onbevangen leerhouding waarin ook de ervaringen van alledag worden ‘uitgeluisterd’ inclusief de soms confronterende en ontregende stemmen vanuit de marge. Naast deze stemmen zijn er echter ook de eigen innerlijke stemmen die moeten worden beluisterd (Pol, 2010, p. 105) en in dialoog gebracht met de stemmen van openbaring en ervaring. In feite is er dus sprake van drievoudig luisteren en een dialoog die helpt om nieuwe ervaringen te duiden en betekenis te geven. Dat kan spanningen opleveren tussen de eigen identiteit, overtuigingen en waarden en die van de gemeenschap. Juist daarom is het van belang dat deze dialoog niet plaats vindt in een persoonlijk isolement maar in dialoog met anderen uit de geloofsgemeenschap als *community of learning*.

c. Verhalen delen

Ervaringen delen begint met het vertellen van persoonlijke verhalen. Dat vraagt in de kerkelijke praktijk allereerst om ruimte, tijd en interesse. Maar het vertellen van deze verhalen is ook een methode en vaardigheid die geoefend kan worden. Voor sommigen is het een tweede natuur om boeiend te vertellen. Zij trekken anderen als het ware in hun ervaring en laten hen meekijken en -luisteren naar wat er is gebeurd en wat dit met hen deed. Anderen zoeken naar de juiste woorden, weten niet waar ze moeten beginnen of worden belemmerd door emoties of onzekerheid (§ 11.7.1). Vertellen aan de hand van een foto of symbolisch voorwerp kan voor hen de drempel verlagen. Ook kunnen zij geholpen worden met een eenvoudige structuur zoals het rijtje wie-wat-waar-wanneer-en-hoe en de gevoelens en gedachten die een situatie bij hen oproept. Met de 4xW+H-vragen maken ze een *beschrijving* van de situatie in een denkbeeldige foto of film, met hun gevoelens en gedachten geven ze hun *beleving* hierbij weer. Het gesprek kan vervolgens gaan over de *betekenis* die anderen of zichzelf hieraan geven. Deze ervaring kan ook op andere manieren worden verwerkt. Een goed voorbeeld is

het ABCD-tje van Korthagen (2008) dat met name geschikt is voor persoonlijke begeleiding en gebruik in kleine groepen. Het model bestaat uit vier vragen:

A – Aan de hand:	Wat is/was er aan de hand?
B – Belangrijk:	Wat vind/vond je daarin belangrijk?
C – Conclusies:	Welke conclusies trek je hieruit?
D – Doen:	Wat ga je hier mee doen?

d. De juiste vragen stellen

Reflectie staat of valt met het stellen van de juiste vragen. Goede vragen zijn vragen die aansluiten op het niveau van de reflectie en op gezamenlijk gestelde doelen (de bakens e en g hierboven). Dat begint met de vragen die we in § 6.1.5 formuleerden en die leidinggevend in kerkelijke gemeenschappen een spiegel voorhouden op beleidsniveau:

- Maakt u ervaringen doorlopend bespreekbaar binnen teams en breder in de gemeente?
- Trekt u hieruit duidelijke lessen, ofwel kunt u een effectief leergesprek voeren?
- Is het geleerde gemeenschappelijk, ofwel toegankelijk voor alle leden in de gemeente?
- Is het samen leren relevant, ofwel gericht op de kerndoelen van de gemeente?

De vervolgvraag is waar en met wie er wordt gereflecteerd, op welk niveau en over welk onderwerp. Gaat het in een leergesprek alleen om persoonlijke reflectie of mogen/moeten ook de kerkelijke, maatschappelijke of theologische niveaus aan de orde komen? Is het een open gesprek of gericht op een vooraf bepaald doel? In dat geval zijn er vragen nodig die de gesprekspartners hierop richten. Bijvoorbeeld: welke houdingsaspecten komen we in deze voorbeelden op het spoor die ons kunnen helpen in de omgang met moslimvrouwen? Welke vooroordelen dragen we met ons mee over mensen die in armoede leven? Hoe kijken de mensen die we tegenkomen in onze missionaire en diaconale ontmoetingen aan tegen ‘de kerk’ en geloven in God? Ook de al eerder genoemde reflectiemodellen van Korthagen - het ui-model en het ABCD-tje - reiken goede vragen aan. Het ui-model is vooral bruikbaar voor persoonlijke reflectie. Het ABCD-tje biedt ook een basis voor gezamenlijke bezinning op het functioneren van kerk en samenleving. Theologische reflectie vraagt om vragen die meer expliciet ingaan op de (impliciete en expliciete) geloofsovertuigingen die een rol spelen in het handelen en de betekenisverlening.

e. Activerende werkvormen inzetten

Reflectie op ervaringen kan boeien en inspireren, maar ook vermoeien en frustreren. Daarom is het belangrijk te kiezen voor afwisselende en activerende werkvormen die zo snel mogelijk de activiteit bij de lerende neerleggen. Hiervoor zijn in handboeken tientallen creatieve werkvormen beschikbaar die het verwerken van missionaire en

diaconale ervaringen leuk en effectief kunnen maken (Bijkerk & Van der Heide, 2006). Ze kunnen worden gebruikt naast of in plaats van al genoemde methoden als het ABCD-tje, het ui-model of een open gesprek in een team, kring of kerkenraad.

f. Intervisie in functionele teams

Intervisie wordt meestal gebruikt in professionele contexten. Het is een gestructureerde vorm van begeleiden en leren waarin persoonlijke ervaringen, veelal werkproblemen, worden gedeeld en doordacht met collega's.⁴ Voor functionele teams en taakgroepen in kerken en christelijke organisaties kan intervisie behulpzaam zijn om lastige missionaire en diaconale ervaringen bespreekbaar te maken. Voorwaarde is dat één van de deelnemers een beschikbare intervisiemethode kent en kan hanteren, bijvoorbeeld een predikant, kerkelijk werker, docent of gemeentelid met een sociaal-agogische beroepsopleiding (Hendriksen, 2003).

13.3. INFRASTRUCTUUR

De architectuur van een lerende gemeenschap vraagt in de derde plaats om de juiste infrastructuur: voorzieningen die leren mogelijk maken. Leren mag niet aan het toeval worden overgelaten maar moet met dezelfde inzet worden georganiseerd als de andere essentiële activiteiten van de kerk. We reiken vier elementen aan die structureel kunnen worden geregeld en bevorderend zijn voor het missionair-diaconale leren in kerken.

a. Oefenplekken creëren

Niet iedereen zet vanuit zichzelf de stap om diaconaal, missionair of pastoraal present te zijn in de eigen omgeving. Daarom is het belangrijk dat de kerk als 'oefenruimte' voor het leren volgen van Jezus voorziet in voldoende oefenplekken (Stoppels, 2013). Onder oefenplekken verstaan we praktijkstages met V-U-U-R, plekken die Veilig, Uitnodigend, Uitdagend Realistisch zijn. Veiligheid is nodig om ervaring op te doen, fouten te kunnen maken en te kunnen groeien in verlangen en vertrouwen. Stageplekken moeten ook uitnodigend zijn: de deelnemers moeten zich welkom heten en gewaardeerd voelen. De werkzaamheden moeten zowel uitdagend zijn, als realistisch. Ze moeten aansluiten bij wat mensen kunnen en willen en een reëel beeld geven van de werkelijkheid. Met goede begeleiding kunnen zowel jonge als oudere gemeenteleden zo kennismaken met nieuwe vormen van missie en kerkenwerk en groeien in liefde en dienstbetoon (Ef. 4, 12). Een voorbeeld is het samen optrekken van een jongere met een oudere die bezoekwerk doet, politiek actief is of vrijwilliger is in een

---

4. Een korte introductie is te vinden op www.groepsdynamiek.nl/intervisie.html.

verpleeghuis of voedselbank (apprenticeship learning, § 4.4.3). Voor jonge mensen kan dit een zeer leerzame ervaring zijn, zeker als ze dit doen in het kader van een jongerengroep en hun ervaringen onder begeleiding kunnen uitwisselen en delen met de gemeente. Andere oefenplekken zijn bijvoorbeeld inloophuizen, diaconale werk-vakanties, mission trips, projecten via stichting Present of natuurwerkdagen van A Rocha.

Een oefenplek met een wat ander karakter is de in het onderzoek beschreven *huddel*, een werkvorm die zich momenteel in Nederland verspreidt (§ 11.7.2). Een kleine groep gemeenteleden trekt hierin samen op om te groeien in het dagelijks volgen van Jezus. Daarbij wordt gewerkt via een aantal vaste principes en modellen, waaronder een leercirkel die lijkt op de cirkel van Kolb. Het is een veelbelovende vorm voor kerkleden die zich bewust willen toewijden aan God en zijn missie in hun omgeving.

b. Zorgen voor veilige groepen

Een belangrijke voorwaarde om te komen tot missionair-diaconaal leren is volgens het veldonderzoek de beschikbaarheid van kleine, veilige groepen. Mensen ervaren drempels om ervaringen te delen als een groep te groot is en ze niet zeker weten hoe er op hun persoonlijke verhalen gereageerd zal worden. In vergaderingen en grotere bijeenkomsten kan daarom het beste gedeeld worden in kleine groepjes. Daarbij kan een duidelijk afgebakend doel worden aangegeven met gespreksvragen en spelregels zoals beschreven onder dialogiseren. Dat geldt ook voor bestaande groepen zoals kringen, buurtgroepen en functionele teams. Leidinggevendenden kunnen de veiligheid verder vergroten door te benadrukken dat iedereen vrij is om te delen, maar niemand hiertoe verplicht.

c. Sluizen bouwen

Voor een optimaal missionair-diaconaal leerproces is het belangrijk dat er sluizen worden gecreëerd om de relaties met binnen en buiten te onderhouden (Pasveer, zie § 12.4.1). Daarmee bedoelen we bewust gecreëerde mogelijkheden voor onderling contact en uitwisseling van ervaring, met het doel hieruit samen te leren en te groeien in heilzame presentie. Dergelijke sluizen kunnen de kerkelijke gemeenschap helpen om de uitwisseling tussen verschillende niveaus in de gemeente te faciliteren. Denk bijvoorbeeld aan een gemeentevergadering, een overleg tussen taakgroepen of een maaltijd waarin diakenen en diaconaal betrokken gemeenteleden ervaringen uitwisselen. Daarnaast kunnen er sluizen worden gebouwd die uitwisseling tot stand te brengen tussen kerken en lokale, diaconale organisaties, bijvoorbeeld in een diaconaal platform. Diaconale organisaties zijn een veelgebruikt kanaal voor de maatschappelijke

presentie van kerkleden. Het is belangrijk dat hun ervaringen terugkeren in de kerk en deel uitmaken van het leerproces.

d. Deskundigheid inzetten

Een laatste, maar zeer essentieel element in de infrastructuur van lerende gemeenten, is de beschikbaarheid van agogisch en didactisch competente begeleiders. Uit onze casestudy blijkt dat samen leren alleen goed van de grond komt als er leidinggevend zijn met visie voor het belang van ervaringen, met voldoende tijd en met vaardigheid om deze ervaringen te inventariseren, te delen en te bespreken. Wanneer zo iemand niet in de leiding vertegenwoordigd is, kan er naar gezocht worden binnen of buiten de gemeente.⁵

---

5. In de Nederlandse context kan buiten de gemeente gedacht worden aan een kerkelijk werker, gemeenteadviseur, missionair of diaconaal consulent of een Umoja-gemeentecoach van Tear-Present. Anderen die gevraagd kunnen worden zijn kerkleden met ervaring als docent, intervisor of supervisor in het beroepsonderwijs of als coach, trainer of organisatieadviseur.

14. Heilzame presentie: een ontwerp

*Gemeenten waar duidelijkheid is over de vraag
wat het unieke van de geloofsgemeenschap is en wat heil of heilzaam is,
lijken beter in staat om verschillende missionaire activiteiten
met elkaar te verbinden en op elkaar af te stemmen.
Er is ook een grotere bereidheid om van elkaar te leren (De Roest H. , 2013, p. 5).*

Een nevendoelstelling van ons onderzoek is het helpen overbruggen van de vermeende tegenstelling tussen diaconaal werk als christelijk sociaal handelen en andere vormen van missionaire presentie gericht op het delen van de eigen geloofsovertuiging (§ 1.2.3). In het veldonderzoek ontdekten we dat hier in de praktijk in veel gevallen ‘ontspannen’ mee om wordt gegaan. Pastoraat en diaconaat worden onderscheiden maar kunnen elkaar ook overlappen. Ook dienen en getuigen lopen zo maar in elkaar over. Er is sprake van sensitiviteit in de omgang met mensen in hun specifieke persoonlijke omstandigheden en van een oprecht verlangen om met hen het heil van God te delen in heel hun leven. Eén van de predikanten vat het dragende theologische paradigma kernachtig samen: ‘Het evangelie heeft zo’n reikwijdte dat het heilervoegd wordt in allerlei facetten van het leven’ (Maarten (55), EP 22077-22201). Het heil van God is betekenisvol voor het hele leven en valt daarom in vele kleuren uiteen in specifieke maatschappelijke contexten en persoonlijke omstandigheden. Kerkleden zijn persoonlijk of namens hun gemeenschap present onder mensen in hun omgeving. Ze gaan relaties aan, luisteren, helpen, bemoedigen, getuigen en bidden. Tegelijk zijn deze ontmoetingen ook voor hen zelf betekenisvol. Er is één begrip dat deze wederkerige ervaringen treffend typeert: heilzame presentie. Het is een begrip dat hier en daar opdook in onze theoretische verkenning en dat naar onze mening richting kan geven aan het missionaire denken en handelen in de Nederlandse context. We werken dit begrip daarom uit in dit hoofdstuk als bijdrage aan de missionaire en diaconale theorie en praktijk. Eerst verkennen we de mogelijke betekenissen en onderbouwen we de bruikbaarheid van ‘heilzame presentie’ als missionair paradigma. Daarna verankeren we het begrip in de wijze waarop God heilzaam present is in de wereld. Vervolgens beschrijven we de uiteenlopende vormen en gestalten waarin heilzame presentie zichtbaar kan worden in mensenlevens. Dit loopt uit op een werkdefinitie en een werkmodel.

14.1. HEILZAME PRESENTIE ALS MISSIONAIR PARADIGMA

In de literatuur wordt de term heilzame presentie op verschillende manieren gebruikt. We noemen drie interpretaties die elkaar aanvullen tot een veelzijdig theologisch en missiologisch begrip. De eerste interpretatie betreft de heilzame presentie van God in de wereld die in het Engels wordt aangeduid als *salvific presence*. Het heil van God komt tot ons doordat Hij present is in de wereld en in ons leven. Dit heil wordt in het bijzonder belichaamd in het leven, het sterven en de verrijzenis van zijn Zoon. Deze presentie is *salvific*, vol van reddende kracht. Het woord is afgeleid van *salvation* (Gr. *soteria*) en duidt op heil, redding en verlossing.

Heilzame presentie wordt daarnaast gebruikt voor de heilzame presentie van christenen en kerken in de samenleving. Zo spreekt De Roest (2010, pp. 320-322) over heilzame presentie als aspect van de missionaire communicatie. Deze krijgt volgens hem in de eerste plaats gestalte door communicatie van vrede door heilzame presentie, het gericht zijn op de zorg voor en het welzijn van de mens, vrede naar lichaam en ziel, shalom voor stad en land. Mensen kunnen hierdoor ‘heilzaam geraakt’ worden. God kan mensen tegemoet komen in mensen die met Jezus in het leven staan. Het Engels gebruikt hiervoor begrippen als *beneficial presence* en *faithful presence*. In hun trouwe en integere presentie kunnen christenen iets weerspiegelen van de heilzame presentie van God.

In de derde plaats kan het accent gelegd worden op de heilzame uitwerking van presentie op degenen die present zijn. Ontmoetingen kunnen heilzaam zijn (*beneficial, wholesome*) voor de gelovigen die present zijn (zie § 4.1). De heilzame ontmoeting tussen kerkmensen en mensen die buiten de samenleving staan resulteert in een nieuw besef van wat geloven is en hoe essentieel de praktische kant van geloven is voor de kerken en voor de samenleving (Present Nederland, 2009, p. 35). In ons empirische onderzoek worden deze effecten bevestigd en in bredere zin geconcretiseerd en gespecificeerd. Daarbij is duidelijk geworden dat dit heilzame effect niet van vanzelf spreekt, maar afhankelijk is van tal van factoren. Deze liggen deels in mensen zelf - de een kan bijvoorbeeld beter reflecteren dan de ander -, deels in de impact van hun diaconale ervaringen en hun diaconale biografie en deels in de wijze waarop de kerkelijke gemeenschap hen helpt om hun ervaringen te verwerken. Frits de Lange (1993, p. 40) gaat nog een stap verder gaat wanneer hij stelt dat er in de ontmoeting met niet-gelovigen sprake kan zijn van een heilzame onteigening van het ‘vertrouwde’ evangelie. Doordat de gelovige zij aan zij met de niet-gelovige tegenover het ‘vreemde’ evangelie komt te staan, moet dit opnieuw worden toegeëigend wat kan leiden tot een nieuw geloofsverstaan. Heilzame presentie heeft dus een dubbele betekenis en een wederkerig karakter: wanneer ik heilzaam present probeer te zijn voor anderen, kan dit ook heilzaam zijn voor mijzelf. In de Nederlandse term heilzaam komen dus drie

verschillende betekenissen samen. Dat maakt ‘heilzame presentie’ een waardevol alternatief voor begrippen als presentie (sec), missionair-diaconaal en *integral mission*. We werken onze argumentatie hiervoor nu nader uit.

Om te beginnen merken we op dat de term *presentie* (sec) gemakkelijk ook los van haar kerkelijke ontstaansgeschiedenis kan worden gebruikt en toegepast in een meer algemene zin. Dit is wat volgens Van der Kolm gebeurt bij Andries Baart. Baart laat zich inspireren door het werk van Kor Schippers maar trekt volgens Van der Kolm (2001, pp. 48-49) alleen zijn methodische kant door en niet zijn missionaire. ‘Het oorspronkelijk missionaire presentiebegrip wordt hiertoe door hem uit het missionaire discours in het welzijnsdiscours getrokken’. Ook ontbreekt volgens sommigen een theologische kijk op de werkelijkheid in zijn presentietheorie (Menken-Bekius & Meulen, 2007, p. 142). Later heeft Baart hier samen met anderen alsnog aanzetten toe gegeven in theologische reflecties (Baart & Vosman, 2003). Daarin benadrukt hij bijvoorbeeld dat het goed kan zijn om uit respect voor de ander het (kerkelijke) woord niet bij de daad te voegen, maar de communicatie af te stemmen op wat mensen kunnen begrijpen en wat past in de aangeknoopte relatie en de bewegingen die daarin plaats vinden (ibid., 249). In de praktijk leidt dit nogal eens tot terughoudendheid in het spreken over God. Fundamenteler is zijn vraag of de werkelijkheid in zichzelf een theologische lading heeft of dat deze betekenis ontstaat in het theologische spreken zelf (ibid., 269). Naar onze mening is dit een wat ongelukkige vergelijking. God werkt immers op een verborgen, geestelijke manier waar wij als mens niet zomaar de vinger op kunnen leggen. Volgens Jezus waait de Geest waarheen Hij wil zonder dat wij weten waar Hij vandaan komt of naar toe gaat (Joh. 3, 8). Wel kunnen we soms iets bespeuren van zijn werkzaamheid door ‘de wind die waait’ en mensen in beweging zet. Theologie is echter mensenwerk en geeft daarom per definitie zelf betekenis aan de werkelijkheid. Theologisch kunnen daarom ook uiteenlopende betekenissen worden toegekend aan presentiegericht werken. Daarbij reflecteert de theoloog de ene keer op de scherpe waarnemingen van de sociale wetenschapper, de andere keer helpt hij deze – en in zijn verlengde de sociaal-agogische werkers – voorafgaand aan begrippen die helpen om de werkelijkheid gelovig tegemoet te treden. Heilzame presentie is daarvan een voorbeeld: het concept geeft, mits goed onderbouwd, richting aan het handelen.

Een tweede argument voor het gebruik van ‘heilzame presentie’ is de koppeling van het betekenisvolle begrip heil aan het neutrale ‘presentie’. Etymologisch is het van oorsprong Duitse begrip heil terug te leiden tot betekenissen als heel, gaaf en gezond. Het bijvoeglijk naamwoord heilzaam verwijst daarom naar dat wat het welzijn en de gezondheid van mensen bevordert. In Bijbel en theologie heeft het begrip

een religieuze betekenis gekregen. Onder heil wordt het verlossende en reddende handelen van God verstaan. Door zijn handelen wil God de relatie met mensen herstellen en het menselijke leven weer maken zoals het vanaf het begin bedoeld was: goed en heel. Volgens Jezus is niemand goed dan God alleen (Marc. 18, 19). Daarom is Hij zowel de bron van alle goed als voorbeeld voor het goede humane handelen. Volgelingen van Jezus zijn geroepen om barmhartig te zijn voor mensen zoals hun hemelse Vader voor hen barmhartig is en God daarmee te eren (Luc. 6, 36, Matt. 5, 17). Ook verkondigen zij het goede nieuws dat deze barmhartige God zich in Christus met de wereld heeft verzoend en roepen zij op om Jezus de eer en het vertrouwen te geven die Hij waard is. Dit goede nieuws is een betrouwbare en gezonde 'heilzame' boodschap (Tit. 1:9, 2:1, 2:8) omdat in Jezus de goedheid en mensenliefde van God aan alle mensen wordt geopenbaard, niet vanwege hun goede en rechtvaardige daden maar alleen vanwege zijn eigen barmhartigheid (Tit. 3:4). De toevoeging heilzaam aan presentie verbindt dit reddende en verzoenende handelen van God met de medemenselijke presentie en geeft er een diepere bedoeling en betekenis aan. Presentie is dan niet alleen heilzaam omdat mensen met geduld en liefde goede dingen doen (Baart A. , 2001) of zelfs tijdelijk de positie innemen van een afwezige geliefde (Menken-Bekius & Meulen, 2007, p. 135), maar ook omdat de presente gelovigen direct of indirect van zichzelf afwijzen naar God als de bron van hun handelen, een bron die ook voor de ander beschikbaar en toegankelijk is.

Dit brengt ons bij ons derde argument: wanneer aan heilzame presentie een integrale missionaire betekenis wordt gegeven, benadert het de inhoud van de internationaal veel gebruikte uitdrukking 'integral mission' en kan het deze technische uitdrukking in de dagelijkse praktijk vervangen. De eenvoudige vraag 'hoe kan ik/kunnen wij vanuit ons geloof heilzaam present zijn in deze situatie?' richt christenen en kerken namelijk zowel op het brengen van verzoening en vrede in vastgelopen relaties als op redding en genezing voor lichaam en ziel, op herstel van menselijke waardigheid en zelfredzaamheid en op gerechtigheid in het beheren van Gods schepping. Al deze aspecten – al deze kenmerken van *mission* (§ 3.3) - vloeien integraal voort uit de ene missie van God om de shalom van zijn Rijk te vestigen op aarde in en door zijn Zoon. Heilzame presentie zoekt de vrede en gerechtigheid die daarbij passen (Matt. 5, 17) in de omgang met alle mensen, in heel het leven en heel de geschapen werkelijkheid. Dat zal altijd voorlopig en ten dele zijn, maar ook dan is er sprake van betekenisvol handelen dat verwijst naar de goedheid van God en naar een hoopvolle toekomst waaraan mensen in het hier en nu kracht kunnen ontleenen. Paas (2015, p. 151) spreekt over een vredelievende, gelovige presentie te midden van een omringende cultuur die niet alleen gericht is op het eigen belang maar op dat van velen, zonder er agenda's op na te houden van verovering of transformatie. Ook James Hunter (2010, p. 280) pleit voor trouwe en geloofwaardige presentie van christenen en kerken

(‘faithful presence’). Daarbij past volgens Hunter geen denken in termen van politieke macht, ‘het Koninkrijk van God bouwen’ of ‘transformatie van de cultuur’. Deze taal moeten christenen achter zich laten omdat deze niet past bij de presentie die God van gelovigen vraagt in onze tijd. Christenen moeten tegenover de werkelijkheid van alledag het radicale alternatief plaatsen van de shalom van God die is gefundeerd in de hoop op de nieuwe schepping (ibid., p. 282). Geloofwaardige presentie draait volgens hem om gericht zijn op vrede en welzijn midden in de samenleving, een gelovige inzet die de wereld een klein beetje beter kan maken. Die inzet vindt plaats vanuit de overtuiging dat christenen bevrijde mensen zijn die deze vrijheid mogen gebruiken om actief, creatief en constructief het goede te zoeken in hun relaties, hun werk en hun leefomgeving (p. 286). De vraag is of Hunter met zijn opmerking over het niet denken in termen van politieke macht de politieke participatie van christenen en christelijke organisaties niet ten onrechte verdacht maakt. Vanuit het perspectief van de Bijbelse shalom kan er immers ook bewust worden gekozen voor ‘kritische participatie’ (Noordegraaf H., 2012) in politiek en samenleving om op te komen voor mensen in de knel en voor de bedreigde schepping, voor gerechtigheid en duurzaamheid. Deze politieke presentie hoeft zich niet te kenmerken door ‘machtsdenken’, maar neemt zijn uitgangspunt juist in dienstbaarheid aan de naaste.

David Fitch (2016) werkt de gedachten van Hunter verder uit in zijn boek ‘Faithful Presence’. De kerk is geroepen om ‘Gods faithful presence’ in de wereld te zijn, zijn trouwe presentie te belichamen, om ‘met’ mensen te zijn zoals Christus God-met-mensen was - Immanuël. Daarbij mag ze weten dat haar Heer ‘met’ haar is tijdens haar zending in de wereld (Mat. 28, 20). In de kerk als zijn tempel (1 Kor. 3, 16) woont God in de wereld en maakt Hij zijn presentie bekend in Christus. Met zijn presentie komen de gerechtigheid, verzoening, vernieuwing en genezing van zijn nieuwe rijk. ‘This is faithful presence. It is the way God works. This is how God will change the world. This is the mission of God’ (ibid., p. 29-30). Deze geloofwaardige heilzame presentie is alleen vol te houden als de kerk volhardt in het aanbidden van God en het ontmoeten van haar Heer. Het herdenken van zijn lijden en sterven in de eucharistie vormt daarvan het hart. Daar wordt de nieuwe gemeenschap van Gods rijk zichtbaar: een groep mensen is rondom de tafel aanwezig (present) om Gods presentie in Christus te gedenken en te vieren (ibid., p. 48). Geloofwaardige presentie vraagt echter ook om trouw in de andere *disciplines* die Christus heeft onderwezen aan zijn discipelen. Daartoe rekent Fitch de dienst der verzoening in de wereld, het verkondigen van het evangelie, het zijn met kinderen en de minsten van Christus broeders, het ruimte bieden aan uiteenlopende gaven en bedieningen in de kerk en het volharden in gebed om de komst van het Koninkrijk.

Een vierde argument is dat de integraliteit en reikwijdte van het begrip heilzame presentie ruimte bieden voor herkenning van *practitioners* uit uiteenlopende kerkelijke tradities en praktijken. Een protestantse diaconie, een katholieke charitasinstelling en een evangelisch pastoraal team kunnen tot nauwere afstemming en samenwerking komen als zij ontdekken dat zij alle drie heilzaam present willen zijn vanuit het evangelie en Gods heilzame presentie in Jezus Christus. Het samen zoeken van zijn presentie in de liturgie van woord en sacrament, gebed en lofprijzing, kan hen versterken om ook samen op te trekken in dienst en getuigenis en zo geloofwaardig present te zijn in de wereld (Joh. 17, 18-21).

Tenslotte wijzen we nogmaals op het wederkerige karakter van heilzame presentie. Dit voorkomt eenrichtingsverkeer in de missionaire communicatie en onderstreept dat participatie in Gods missie zowel betekenis heeft voor de ander als voor mijzelf. Volgens het Nieuwe Testament helpt God mensen om in de kracht van zijn Geest getuigend present te zijn (Hand. 1, 8) als leesbare brieven van Christus (2 Cor. 3, 3). Maar wanneer zij Hem in hun woorden en daden communiceren roept dit wel telkens weer de vraag op of zij Hem ook werkelijk representeren en of hun spreken en handelen verstaanbaar zijn voor anderen. In de ontmoeting met die ander wordt hen een spiegel voorgehouden die hen dwingt rekenschap af te leggen van wie zij zijn, wat zij denken en hoe zij zich gedragen. God is het die hen door zijn Geest meeneemt in zijn heilzame beweging door de wereld. In deze beweging beweegt en werkt Hij ook in henzelf en wil Hij hen transformeren naar het beeld van Christus, de nieuwe mens die zichzelf in liefde gaf aan God en mensen. De ontmoeting met medemensen kan Hij gebruiken om hen meer zicht te geven op zichzelf, soms bevestigend, dan weer corrigerend, vernieuwend of ronduit confronterend. Zij hebben zijn hulp en genade nodig om deze verschillende ervaringsmomenten (tabel 4.5) op hun volle, heilzame waarde te leren schatten. Al met al zijn er naar onze overtuiging voldoende redenen om de term heilzame presentie te hanteren voor reflectie op missionair-diaconale praktijken in onze samenleving.

14.2. GODS HEILZAME PRESENTIE WEERSPIEGELEN

De christelijke presentie kan heilzaam genoemd worden als zij een afspiegeling is van Gods heilzame presentie onder de mensen. We komen deze op het spoor in de geschriften van het Oude en Nieuwe Verbond tussen God en de mensheid. In het begin schept God hemel en aarde en alles wat daarop leeft, verheugt Hij zich in zijn schepping en is Hij persoonlijk present onder de mensen (Gen. 1-2). Nadat de mensheid God meer en meer de rug toekent, roept en zegt Hij Abraham en belooft hem dat hij een zegen zal zijn voor de volken (Gen. 12). God openbaart zich aan Mozes als degene die present is: Ik ben en Ik zal er zijn (Ex. 3:14). Presentie vindt haar bron in

de God van Israël en zijn aanwezigheid onder de mensen. Hij roept Israël om zijn presentie in de wereld te weerspiegelen (Noordegraaf A. , 1998, p. 263). ‘Van de presentie van Israël als door God gezegend en geheiligd volk gaat een getuigenis uit onder de volken zodat de volken aangelokt door het licht dat men uitstraalt in een leven naar de Thora tot Israël komen (Jes. 2, 5; Zach. 8, 23)’ (Noordegraaf A. , 2007, p. 11). De HEER bewijst zijn presentie wanneer Hij zijn volk bevrijdt uit Egypte, onder hen tabernakelt en hen leidt door de woestijn. In het beloofde land maakt Hij voor zichzelf een woonplaats en tempelt Hij te midden van zijn volk als een vergevingsgezinde en zegenende God en Vader. Zelfs de oordelen van zijn profeten zijn tekenen van zijn heilzame presentie: Hij is altijd weer bereid tot vergeving wanneer zij zich afwenden van hun afgoden en ongerechtigheid. In de ballingschap wanhoopt het volk Israël aan Gods presentie, maar zelfs in de diepste duisternis laat Hij hen niet in de steek. Het is de goedheid van God dat zij niet zijn omgekomen. Daarom is het goed om ook in de ellende te hopen op God en stil te wachten op het heil van de HEER (Klaagl. 3, 22-26 HSV).

Dat heil wordt uiteindelijk vlees en bloed in Jezus, de beloofde Messias van Israël, Gods goedheid en waarheid (Joh. 1, 14). In Hem schittert Gods luister (Hebr. 1, 3) en is deze heilzaam present onder de mensen, zichtbaar, tastbaar en kwetsbaar (I Joh. 1, 1-3). Hij laat zijn goddelijke gestalte los, daalt af naar de aarde en neemt de gestalte aan van een dienstknecht (Fil. 2). Incarnatie is Gods heilzame presentie in een menselijke persoon op een bepaalde plaats in een bepaalde cultuur en op een concreet tijdstip in de geschiedenis (Baron, 2010, p. 59). Het is daarmee een inspirerend paradigma voor heilzame presentie in onze tijd. ‘In Hem, het vleesgeworden Woord, is de Eeuwige onder ons komen wonen en werken’ (Noordegraaf A. , 1998, p. 263). In deze Messias is Gods Koninkrijk nabijgekomen en wordt het zichtbaar in wonderen en tekenen. Jezus trekt rond door het land als een weldoener en geneest dankzij Gods nabijheid mensen die in de macht van de duivel zijn (Hand. 10, 38). Zijn heilzame presentie richt zich in het bijzonder op armen en beperkten, gevangenen en verdrukten (Luk. 4). Aan het kruis lijkt het of God de Vader de grote Afwezige is, maar juist dan openbaart zich zijn weggevende liefde op een nog nooit vertoonde wijze (Joh. 3, 16; I Joh. 3, 16). Zo verzoent God zich in Jezus Christus met zijn schepping.

De gekruisigde Christus wordt door God opgewekt en toont zich als de Levende aan zijn volgelingen. Dit evangelie brengt volgens het Nieuwe Testament ingrijpende veranderingen teweeg in menselijke harten en verhoudingen en brengt hen samen in nieuwe gemeenschappen met God en elkaar. In doop en avondmaal is Hij hen heilzaam nabij, maar ook in kerkleden en leiders die zijn liefde en wijsheid weerspiegelen. De kerk is het lichaam waarin Christus nog steeds present is in de wereld. Zij is bekrachtigd met zijn Geest en met de belofte van zijn voortdurende aanwezigheid in de

periode dat zij zal participeren in Gods missie (Matt. 28, 19-21). De aansporing van Jezus om de volken te dopen, nodigt mensen uit ‘om binnen te treden in de ruimte van de gemeenschap van gelovigen die uiteindelijk verwijst naar de dynamische ruimte die God zelf is (...)’. Het is de steeds onverwachte, steeds heilzame presentie van de God van wie Jezus in leven, sterven en verrijzenis de ikoon is’ (Borgman, 2008, p. 19). Ook in de gestalte van de gemeente is Hij heilzaam present in de wereld, in het bijzonder als zijn volgelingen dienstbaar aanwezig zijn onder de minsten van zijn broeders. ‘Wanneer het waar is dat Hij zich kenbaar maakt als Diegene, die kiest voor de onaanzienlijke, de zwakke, de niet-gekende, dan heeft dat verstrekkende gevolgen’ volgens Kor Schippers en moet de kerk zich tot hen bekeren¹. Zo is de gemeente met de armen en eenzamen, de zieken en hongerigen, de verdrukten en de gevangenen op weg naar Gods toekomst. En ook in hen is Hij verrassend genoeg aanwezig, incognito, voortdurend appellerend aan onze bereidheid om heilzaam present te zijn in daden van solidariteit en hulpbereidheid (Matt. 25, 31-46). Op deze manier is volgens Meeuws ‘het verhevene’ - Gods genadige aanwezigheid - als ‘surplus van de liefde’ zichtbaar in ‘het gewone’, de liefdedienst die we diaconie noemen (Meeuws, 2011, p. 3).

14.3. KWETSBARE PRESENTIE

Heilzame presentie voltrekt zich in kwetsbaarheid. Zowel Eleonora Hof (2016) als Bernhard Reitsma (2017) hebben hiervoor aandacht gevraagd. Hof benadrukt dat de missionaire roeping gestalte krijgt in navolging van Christus die vrijwillig zijn goddelijke heerlijkheid heeft afgelegd om mensen te redden (kenosis, Fil. 2, 7; van kenoun, ontledigen, het opgeven van macht en bezit). Deze kenosis is voor haar een belangrijke bouwsteen van een missiologie die afziet van het uitoefenen van macht. ‘De navolging van Jezus-Christus opent daarom de mogelijkheid om op dezelfde manier hem na te volgen in kwetsbaarheid als een zich uitstrekken naar kracht-in-kwetsbaarheid waarbij de menselijke fragiele conditie verdisconteerd wordt’ (Hof, 2016, p. 312).² Zending/mission draait om kwetsbare ontmoetingen (ibid., p. 22). In de missionaire praktijk gaat het daarom in de eerste plaats om kwetsbare aanwezigheid: aanwezig zijn in de marges, in het grensgebied, uit identificatie met Jezus-Christus, de grensganger. In de verbinding met mensen die arm zijn of gemarginaliseerd kan zich een profetische spiritualiteit ontwikkelen waarin de transformerende kracht van het evangelie zichtbaar wordt (ibid., p. 313).

---

1. Geciteerd - zonder nadere bronvermelding - in *De kramp voorbij* (Van der Spek, 2011, p. 206).

2. Zie hiervoor ook *Kwetsbaar bestaan* van Hans Pasveer (2017) .

Hof ontwikkelt haar visie op missionaire roeping met het oog op integere zending in een postkoloniale tijd. Reitsma (2017, p. 195) komt tot vergelijkbare conclusies in zijn zoektocht naar christelijke presentie onder moslims en in islamitische contexten. Het rijk van God laat zich volgens hem niet met behulp van aardse (machts-)middelen realiseren. De kracht van het getuigenis van de gemeente ligt in de levende presentie van God in Jezus Christus door zijn Geest. God wordt present wanneer gemeenteleden hun leven delen met anderen. Missie is een *way of life* (ibid., p. 191). De missionaire ontmoeting staat of valt met integriteit, het leven van het geloof. ‘Is werkelijk zichtbaar dat Jezus Koning is? (...) Is het leven van de volgelingen van Jezus echt gestempeld door het kruis?’ (p. 196). De kwetsbare liefde van Gods is relationeel, inclusief en omarmend. Het kwetsbare missionaire karakter van de gemeente van Christus schept daarom ondanks de exclusiviteit van het evangelie geen tegenstanders, maar zoekt de relatie (p. 201).

De pleidooien van Hof en Reitsma sluiten aan op die van Paas, Hunter en Fitch in § 14.1. Vanuit het evangelie gezien kan missionaire presentie alleen heilzaam zijn als zij kwetsbaar is, zo kwetsbaar als Christus aan het kruis, als de onvoorwaardelijke liefde van God die het risico neemt om afgewezen te worden. Heilzame presentie is kwetsbare presentie omdat zij leeft uit het evangelie en hiervan in woorden en daden wil getuigen.

14.4. DE PRAKTIJK: HET KLEURENSPECTRUM VAN HEILZAME PRESENTIE

De missionair-diaconale presentie van kerken en gelovigen oriënteert zich op deze heilzame presentie van God in de wereld en is geroepen die te weerspiegelen in haar houding en handelen. Over kerkelijke presentie is in de afgelopen decennia het nodige gezegd en geschreven³. We kiezen er hier voor om een aantal vormen van heilzame presentie te benoemen die binnen het bereik liggen van kerkelijke gemeenschappen en die de term van een brede inhoud voorzien. Samen reflecteren ze de veelkleurigheid van Gods goedheid, waarheid en wijsheid. Om te voorkomen dat we doorschieten in het ‘organiseren van activiteiten’ of missionair activisme, onderstrepen we eerst de grondhouding die volgens ons past bij heilzame presentie als reflectie van Gods karakter.

---

³ Zie voor overzichten van de ontwikkeling van de kerkelijke presentie onder meer *Gastvrijheid* (Stoppels, 1996, pp. 37-62), *Vijf broden en twee vissen* (Noordegraaf A., 1998, pp. 262-267) en meer recent en zeer uitvoerig over presentie in Nederland: *De kramp voorbij* (Van der Spek, 2011, pp. 11-209).

14.4.1. *Op gepaste wijze present zijn*

De sleutel tot heilzame presentie ligt naar onze overtuiging bij de vraag hoe christenen en kerken in een concrete situatie *op een gepaste manier* present kunnen zijn. Het eigenlijke van de christelijke presentie bestaat in een bewustzijn of houding van het christelijke geloof (vergelijk Horstmann in § 5.3). Deze passende grondhouding, die vrucht van de Geest is in levens van mensen, is te typeren met woorden als liefde, bescheidenheid, vriendelijkheid, goedheid en zelfbeheersing (Gal. 5, 22). We oriënteren ons hiervoor in de eerste plaats op Jezus' onderwijs over naastenliefde, met name de bekende gedeelten over de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan (Lucas 10, 25-37) en over de werken der barmhartigheid (Matteüs 25, 31-45). In beide verhalen roept Jezus op om oog te hebben voor de behoeften van medemensen en te doen wat nodig is voor hun welzijn. Dit vraagt om een onbevangen ontmoeting met de ander. Ontmoetingen kunnen volgens Schuilenga (2003) geblokkeerd worden wanneer eigen verlangens naar 'heil' worden geprojecteerd op de ander. Een missionaire 'overdrive' is niet heilzaam, omdat deze de ander tot object kan maken van de eigen vrome bedoelingen en daardoor averechts kan uitwerken. Welzijn in bijbelse zin betreft echter wel alle aspecten van het geleefde leven en dus ook de geloofs- en levensvragen die hier mee samen hangen. Jezus maakt ook duidelijk dat alleen God de diepste verlangens kan vervullen die hierachter schuilgaan (Joh. 4, 1-25) en dat Hij is gekomen om leven te geven in al zijn volheid (Joh. 10,10). Hij heeft hart voor heel de mens en zijn liefde omvat het hele leven (Van Loon R. , 2010, p. 30). Persoonlijke interesse en diaconale en pastorale aandacht horen daarom bijbels gesproken met elkaar verweven te zijn. Dat kan in de praktijk echter alleen wanneer de ander voldoende innerlijke ruimte heeft om iemand toe te laten in zijn noden en existentiële vragen (Van Leeuwen, Vosselman, & Leget, 2016). Gepaste presentie betekent respect tonen voor deze innerlijke ruimte en voor de grenzen die de ander hierin trekt. Deze mogen niet op een ongezonde of schadelijke manier worden overschreden. Mechteld Jansen (2008) benadrukt terecht dat er alleen vanuit respect sprake kan zijn van missionaire presentie als heilzame grensoverschrijding. 'Presentie is zonder pretentie, zonder zelfingenomenheid, zonder betweterigheid, maar in alle eenvoud en kwetsbaarheid' (Van Loon R. , 2010, p. 30).

Gepaste presentie respecteert uit liefde niet alleen de grenzen van anderen, maar ook de eigen beperkingen. In geestelijke zin moet de balans bewaard worden tussen ontvangen (inademen, spiritualiteit) en uitdelen (solidariteit). In praktische zin moet rekening worden gehouden met de beschikbaarheid van bijvoorbeeld menskracht, tijd, energie, kennis, vaardigheden en andere hulpbronnen. Wie hierin eigen grenzen overschrijdt loopt het risico om vroeger of later zowel zichzelf als de ander tekort te doen.

14.4.2. *Vormen van heilzame presentie*

Een breed missionair handelingsspectrum geeft ruimte aan de bestaande diversiteit van mensen en gemeenschappen en hun uiteenlopende gaven, roepingen en manieren van geloven. Elke vorm van presentie heeft een eigen kleur en betekenis. We starten onze beschrijving bij het aangaan van trouwe en heilzame relaties en waaieren van daar uit naar andere vormen van heilzame, missionaire presentie waarmee gelovigen kunnen bijdragen aan Gods missie in de wereld om hen heen. We focussen op vormen die binnen het bereik liggen van de meeste christenen en kerkelijke gemeenschappen⁴. Elke keer kan daarbij de vraag gesteld worden:

***Hoe kan ik/kunnen wij vanuit ons geloof
heilzaam present zijn in onze omgeving?***

a. Aangaan van trouwe, heilzame relaties

De praktijk van heilzame presentie begint bij het leggen en onderhouden van contacten met mensen die om wat voor reden dan ook behoefte hebben aan ondersteuning of solidariteit van anderen door middel van extra aandacht. Deze diaconale en pastorale presentie is bereid om trouw aanwezig te blijven zolang het nodig en gewenst is. Juist daarin worden de trouw en betrouwbaarheid van God weerspiegeld onder de mensen. Sleutelwoorden zijn aandacht geven, beschikbaar zijn en de ander bevestigen in zijn mens-zijn. Het is met name Andries Baart (2005, pp. 105, 157, 172) die het belang onderstreept van aandacht geven ‘om niet’. Alleen aanwezigheid kan al heilzaam zijn. Aandacht vormt een geschenk aan de ander dat hem of haar aanmoedigt om tevoorschijn te komen. De beide andere kenmerken worden benadrukt door de Australische pastorale theoloog Neil Pembroke (Menken-Bekius & Meulen, 2007, pp. 145-147). Beschikbaarheid wordt gekenmerkt door openheid, trouw – ook in moeilijke situaties – en de bereidheid je met de ander te willen verbinden. Pembroke grijpt hier terug op het denken van de Franse filosoof Gabriel Marcel. Het belang van bevestiging ontleent hij aan Martin Buber. Bevestiging draait om het aanvaarden van de ander, ja zeggen tegen de ander als persoon. Dit aanvaarden vraagt om het inbrengen van jezelf in de ontmoeting met de ander en het honoreren van het anders zijn van de ander.

---

4. Heilzame presentie is een open missiologisch ontwerp. De opsomming is nog verder uit te breiden. We denken bijvoorbeeld aan christelijke presentie in sport en recreatie, het onderwijs, de wetenschap en het publieke debat. Ook daarin kunnen gelovigen en kerken heilzaam present zijn met hun persoon en bijdragen.

De ervaring leert dat ook deze trouwe beschikbaarheid in het leven van alledag haar grenzen kent. De ander kan zich terugtrekken en de relatie afhouden of verbreken. Ook de presente gelovige of geloofsgemeenschap kan vroeger of later afhaken, bijvoorbeeld door persoonlijke omstandigheden of omdat de gevraagde aandacht niet meer op te brengen is. Mensen beschikken over gelimiteerde middelen en mogelijkheden. Zij mogen hun ‘vijf broden en twee vissen’ echter inzetten in het vertrouwen dat God ze kan gebruiken en vermenigvuldigen tot zegen voor mensen. Zijn presentie overstijgt de eigen beperkingen. Tegelijk dient christelijke presentie ook oog te hebben voor wat nog meer nodig is maar wat zij zelf niet aan kan reiken. Dit vraagt bereidheid om met en voor de ander op zoek te gaan naar passende hulp en zorg (Lucas 10, 35).

b. Gepaste hulp en zorg bieden

In één adem met het schenken van aandacht noemen we de bereidheid om op gepaste wijze diaconale en pastorale hulp en zorg te bieden. Bij diaconale hulp gaat het om doen wat nodig is in moeilijke fysieke, psychische, sociale of materiele levensomstandigheden. Pastorale zorg draait om het optrekken met mensen op hun geloofs- en levensweg, om heilzame ontmoetingen waarin gesprekspartners samen tot de kern komen (Smit, 2006). Van der Voet (2017) introduceert hiervoor de metafoor van de tempel: pastor en pastorant ontmoeten elkaar in de voorhof waar aandacht wordt geschonken aan de feiten, de dingen van alle dag (meeleven). In het tweede deel van het voorhof wordt doorgevraagd naar de gevoelens die gebeurtenissen oproepen (meevoelen). Daarna wordt de pastorant uitgenodigd om samen binnen te gaan in de ruimte van het heilige waar hardop wordt nagedacht over God en geloof (meedenken). Al luisterend en sprekend kan daar iets ervaren worden van Gods presentie en kan samen – als de ander het wil – de stap gezet worden naar het Allerheiligste. Gods Woord werpt licht op het leven, biddend worden de noden en vragen voor Gods aangezicht gebracht en wordt gevraagd om zijn zegen (meebidden).

Diaconale en pastorale zorg moeten – afgezien van acute noodsituaties - nooit worden opgedrongen, maar afgestemd op wat de ander aangeeft en nodig heeft en daarom vorm krijgen in nauw overleg. De ander mag geen object worden van goedbedoelde zorg of liefdadigheid, maar moet gerespecteerd worden in zijn menselijke waardigheid en zelfstandigheid.⁵ Dit uitgangspunt staat ook centraal in de definitie van ‘positieve gezondheid’ die Machteld Huber introduceerde.⁶ In dit concept wordt

---

5. Zie bijvoorbeeld het krachtige statement hierover van Interdiac, de internationale academie voor ‘Diakonia and Social Action’, die ondermeer als uitgangspunt heeft: ‘The safeguarding and promotion of the human dignity of each person’ en daarom de cliënt beschouwt ‘as a subject (not the object) of social, diaconal or community development work’. Te vinden op <http://www.interdiac.eu/about-us/vision> (geraadpleegd 25-4-2017).

6. Zie <http://www.allesisgezondheid.nl/content/positieve-gezondheid> (geraadpleegd 25-4-2017).

gezondheid niet meer gezien als de af- of aanwezigheid van ziekte, maar als het vermogen van mensen om met hun fysieke, emotionele en sociale uitdagingen in het leven om te gaan en hierover zoveel mogelijk eigen regie te voeren. Huber onderscheidt zes dimensies van gezondheidswelzijn. Gezondheid betreft niet alleen gezonde lichaamsfuncties, maar ook het mentale functioneren, de spiritueel/existentiële dimensie, kwaliteit van leven, sociaal-maatschappelijke participatie en het vermogen tot dagelijks functioneren. Deze holistische benadering heeft aandacht voor wat heilzaam is voor heel de mens in zijn leefomgeving en sluit daarom goed aan op de bijbelse visie op welzijn (shalom). De betrokkene voert zelf regie over zijn of haar leven terwijl anderen, zoals het eigen netwerk, vrijwilligers en professionals, hem bijstaan in de zorg voor een gezond en gelukkig leven.

c. Zelfredzaamheid vergroten

Heilzame presentie richt zich daarom ook op het vergroten van de zelfredzaamheid van mensen. Presentie gaat niet alleen over met mensen zijn in hun noden, maar ook over ‘empowerment’, mensen versterken en bemoedigen en hen de kennis, middelen en netwerken aanreiken om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor hun leven en hun leefomstandigheden (Cameron H., 2012, pp. 21-22). Door herstel van eigen krachten en capaciteiten kunnen mensen de regie hernemen over het eigen leven en weer volwaardig deelnemen in kerk en samenleving (Lutheran World Federation, 2009, p. 46). De kerk gelooft dat Gods Geest zwakke mensen hierin te hulp wil komen en van binnenuit bekrachtigen. Deze overtuiging moet daarom leidend zijn in het vormgeven van diaconale inzet (ibid., 46). Ook in deze houding van heilzame presentie wordt de nabijheid van God weerspiegeld. Het zijn vooral de Psalmen die hiervan getuigen. God verheft uit het stof die berooid zijn en alles ontberen en geeft hen een plek onder hooggeplaatsten (Ps. 113, 7-8). Wie gebukt gaan richt Hij op en Hij herstelt daarmee hun menselijke waardigheid (Ps. 145, 14; 146, 8). Presentie die hieraan voorbij gaat doet mensen geen recht, maar maakt hen afhankelijk van de eigen hulp, hoe goedbedoeld ook. Tegelijk geldt dat het demonstreren van een bepaalde mate van zelfredzaamheid geen voorwaarde mag worden voor het ontvangen van ondersteuning. In de huidige samenleving is dat gevaar nadrukkelijk aanwezig. Door persoonlijke omstandigheden kan het ‘doenvermogen’ van mensen onder druk komen te staan waardoor zij niet (meer) kunnen voldoen aan de maatschappelijke norm van autonomie en zelfredzaamheid⁷. Christelijke presentie is daarom geduldig en bereid met

---

7. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid wees er bijvoorbeeld op dat burgers lang niet zo rationeel en redzaam zijn als de overheid vaak veronderstelt, omdat hun ‘doenvermogen’ door persoonlijke omstandigheden onder druk kan komen te staan. Weten is nog geen doen. Dit vraagt een ‘Realistisch perspectief op redzaamheid’ van overheden en instanties en bereidheid om persoonlijk contact aan te gaan met burgers die van hun regelingen afhankelijk zijn (WRR, 2017).

mensen een tweede mijl te gaan. Zo weerspiegelt zij Gods genade en geduld met mensen.

d. Present zijn in het lijden

Niet alle problemen kunnen duurzaam worden opgelost, niet alle relaties hersteld en niet alle ziekten genezen, zowel lichamelijk als psychisch. Diaconale presentie betekent daarom ook het mee uithouden van lijden in solidariteit met mensen. ‘Soms is lijden (vrijwel) niet op te heffen en zijn individuele mensen of groepen het meest gediend met mensen die hen niet in de steek laten, maar proberen het lijden mee uit te houden’ (Stoppels, 2004, p. 14). Van Well (2011, p. 343) wijst erop dat Baart het lijden een nadrukkelijke plek geeft in zijn theorie van diaconale weldadigheid. Deze weldadige presentie vraagt volgens Baart (2004, p. 287) radicale toewending naar het lijden en de wil het daarbij vol te houden. Juist in deze situaties wordt de spiritualiteit van het kruis zichtbaar en de menselijke waardigheid geëerd. Het is heilzaam voor mensen wanneer anderen bij hen blijven in hun nood en uitzichtloosheid, hen aandacht geven, met hen stil zijn, voor hen zorgen en - als zij daarmee instemmen - met hen bidden tot God of hen zalven of zegenen. De nabijheid van mensen geeft moed om het vol te houden in zware omstandigheden; samen bidden schenkt kracht in situaties die ogenschijnlijk hopeloos zijn⁸. Door een houding van solidariteit en mee uithouden kan er ruimte ontstaan om samen door te spreken over zingeving en levensvragen en de geloofsvragen die hieruit voortvloeien. Juist lijdende mensen stuiten hierop en kunnen er mee worstelen. Voorwaarde is dat dit gesprek zich ontwikkelt in de vrijheid van een ontmoeting en de ander niet ongewild tot object wordt gemaakt van ‘missionaire’ zielzorg (Laepfle, 2008, p. 123).

e. Opkomen voor de waardigheid en rechten van mensen

Heilzame presentie maakt zich sterk voor de waardigheid en rechten van mensen en heeft daarmee een profetische en politieke dimensie. Net als de profeten van het oude Israël komt zij bij beleidsmakers op voor een menswaardige en gelijkwaardige behandeling van alle mensen omdat zij gelooft en belijdt dat zij hier van Godswegen recht op hebben. Ze zijn naar Zijn beeld geschapen en hebben daarom recht om gehoord te worden en op gelijke behandeling als het gaat om inkomen, huisvesting, zorg, hulp of rechtspraak. Dit geldt in het bijzonder voor hen die door persoonlijke of maatschappelijke omstandigheden beperkt zijn in hun rechten, middelen en mogelijkheden. Juist in deze situaties dient christelijke presentie bereid te zijn om hen als pleitbezorger een stem te geven en op te komen voor hun waardigheid en rechten, ongeacht hun ken-

---

8. Verdere verdieping in het thema ‘Diaconaat en lijden’ kan gevonden worden in het gelijknamige artikel van Van Well (2011).

merken, problemen, religie of afkomst. Latijns-Amerikaanse diaconale werkers hebben er zelfs een speciaal woord voor bedacht: ‘dignification’. Hiermee worden diaconale praktijken bedoeld die de waardigheid van mensen versterken en hun mogelijkheden om te participeren in kerk en samenleving (Lutheran World Federation, 2009, p. 46). Creatieve diaconieën zien volgens De Roest (2010, p. 332) dat het essentieel is dat de ervaringen meetellen van mensen op wie het diaconale beleid zich richt. Daarom proberen zij met hen verbindingen te scheppen. De geloofwaardigheid van de diaconale inzet wint aan gezag als zij authenticiteit kent, dat wil zeggen ‘berust op een door het geloof geïnspireerde en gevoede inzet met en voor mensen in de knel, die niet plaats vindt op grond van kerkelijke belangen maar omwille van de verbetering van de situatie van mensen in nood’.

f. Pleiten voor mensen bij God

Als gemeenschap van priesters vertegenwoordigt de kerk volgens Paas (2015, p. 241) niet alleen God voor de wereld, maar ook de wereld voor God. ‘Daarom is zij op zoek naar de dankbaarheid, de klachten en het verdriet van de wereld, om ze voor God te brengen’. Heilzame presentie krijgt ook vorm in deze priesterlijke voorbede voor mensen in nood. Er mag samen gebeden worden in het besef van Gods tegenwoordigheid. Zijn heilzame presentie biedt houvast, troost en vertrouwen (Immink, 2016). Dit kan zowel persoonlijk op een verborgen wijze (Matt. 6, 6), op huisbezoek of in andere situaties waar de veiligheid en anonimiteit gewaarborgd zijn, zoals in een teamoverleg, een diaconale vergadering of een nevenruimte in een kerkelijk inloopcentrum. De christelijke gemeente mag leven vanuit de verwachting dat haar God bij machte is om meer te doen dan zij kan vragen of denken (Ef. 3, 20). De profeet Elisa bad voor een weduwe in nood en haar kinderen en God verlost hen van hun financiële schulden (2 Kon. 4, 1-7). De psalmist moedigt mensen in nood aan om hun hoop te vestigen op de HEER, de God van Israël, die trouw is tot in eeuwigheid. Jezus en de apostelen baden voor zieken, verstotenen, verlamden en bedelaars. Bidden tot een heilige en verheven God spreekt niet vanzelf. Volgens Berkhof (2002, p. 481) hoeft dat echter niet te betekenen dat ons vragen angstvallig en geremd wordt, alsof we op audiëntie waren bij een hooggeplaatst persoon. ‘Juist in de vader-kind-verhouding mag en moet zich ook de spontaneïteit laten gelden. Ten overstaan van deze God durven we te komen met alles wat ons beweegt en met alle tekorten die we in ons leven en in deze wereld ervaren’.

g. Verwelkomen in gastvrije, heilzame gemeenschappen

Missie is volgens Florian Barth (2011, p. 103) het samenkomen van naastenliefde, gemeenschap en gebed. Dit samenspel heeft een uitstralingskracht die mensen aantrekt en hen toont wat de liefde van Christus inhoudt. Mensen die eenzaam zijn, gemarginaliseerd of sociaal geïsoleerd, hebben grote behoefte aan dergelijke inclusieve en gastvrije gemeenschappen. Gemeenschappen van onvoorwaardelijke aandacht en liefde kunnen een genezend effect hebben op teleurgestelde en gebroken mensen. Dit kunnen gezinnen zijn, inloophuizen, een wekelijkse inloopmaaltijd, een kleine diaconale geloofsgemeenschap of een kerkelijke pioniersplek. Gastvrije gemeenschappen zijn een krachtige expressie van heilzame presentie voor mensen van wie het levensgeluk onder druk staat. Het geven van koffie en aandacht kan van grote betekenis zijn in een kille samenleving. Stoppels (1996, p. 244) wijst erop dat inloophuizen laten zien hoe heilzaam gezelligheid is. Ze zijn te zien 'als heilzame plekken waar mensen (weer) elkaars met-gezel-len kunnen worden'.

Deze opmerkingen raken aan de bezinning op de kerk als *healing community* die genezing als taak van de kerk heeft herontdekt en parallel loopt aan een meer algemene hunkering naar heelheid in de samenleving (Borgman, et al., 2003). Genezing betreft dan zowel psychische, lichamelijke en geestelijke genezing als het heel maken van gebroken relaties en het verzoenen van maatschappelijke tegenstellingen (Lutheran World Federation, 2004, pp. 50-51). Christelijke gemeenschappen kunnen heilzaam zijn in engere zin, omdat zij lichamelijk en geestelijk heling bieden aan gewonde mensen, maar ook in bredere zin, omdat zij geborgenheid geven, een veilig thuis (Roor B., 2012, pp. 22-23). Heilzame presentie heet mensen welkom in deze veilige en liefdevolle gemeenschappen. Welkom betekent van origine 'gekomen naar de wil of wens' van de gastheer. Bezoekers van gastvrije kerkplekken zijn gewenst en hebben recht op gelijke behandeling, wie zij ook zijn, omdat God hun schepper is, hen in Christus liefheeft en wil dat zij zonder aanzien des persoons behandeld worden (Jac. 2, 1-5). Verschillende keren wordt dit benadrukt in de Nieuwtestamentische brieven (Ef. 6,9, Kol. 3, 25, Jac. 2, 1-5 en 9, vgl. Rom. 2,11).

Paas (2015, p. 210) benadrukt dat Gods heil sociaal van aard is, het gaat in Gods missie om herstel van relaties tussen God en mens en tussen mensen onderling. Er moet een gemeenschap zijn waar dit heil daadwerkelijk plaats vindt, al is het voorlopig en gedeeltelijk. Die gemeenschap is de kerk die als 'koninkrijk van priesters' (1 Petr. 2, 4-5 en 9) samenkomt om geestelijke offers te brengen van gebed en lofprijzing en de grote daden van God te verkondigen. Wanneer gastvrije kerkplekken ook hier ruimte voor bieden, in alle eenvoud, worden ze zichtbare voortekenen van het uiteindelijke herstel dat God voor ogen heeft (ibid., 211).

h. Communiceren van het evangelie

Het evangelie is wat haar naam suggereert: goed nieuws, speciaal voor de armen (Luc. 4, 18; 6,20). Volgens de apostel is het zelfs 'een heilzame, onbetwistbare boodschap' (Tit. 3,8). Met name voor mensen die lijden of arm zijn is het leren kennen van God als vader heilzaam (Herbst M. , 2008, p. 51). Dit heil kan echter alleen ervaren worden in de gemeenschap met Jezus Christus (Noordegraaf A. , 2005, p. 258). Het aanbod van genade en vergeving vraagt het antwoord van geloof en bekering tot een op God gericht leven (Marc. 1, 15). Een relatie die gekenmerkt wordt door onvoorwaardelijke liefde en dienstbaarheid kan ruimte scheppen om dit heilzame nieuws over vrede met God door Jezus Christus te delen. Dit bijbelse inzicht (1 Tim. 3, 13) wordt in ons veldonderzoek bevestigd door ervaringen van respondenten. Trouwe en betrouwbare relaties kunnen harten openen voor het verlossende Woord van God dat levens kan redden en vernieuwen. In een diaconale setting, waar mensen veelal kwetsbaar en afhankelijk zijn, is het verbale getuigenis volgens Stoppels (1996, pp. 61-62) 'niet opzettelijk en verkondigend, maar contextueel en dialogisch. Zij ontstaat uitsluitend in de communicatie tussen mensen. Communicatie van het evangelie vooronderstelt communicatie tussen mensen die elkaar als subject bejegenen'. In dergelijke situaties wordt de waarheid van het evangelie eerder ontdekt in een gemeenschappelijk zoeken dan via eenzijdige proclamatie. De apostel Petrus maakt duidelijk welke houding daarbij past voor gelovigen: bereidheid tot verantwoording, elke keer wanneer mensen zich afvragen waar de hoop waaruit zij leven op gebaseerd is. Die verantwoording moet gepaard gaan met zachtmoedigheid en respect, zodat het getuigenis geen aanleiding geeft tot laster (1 Petr. 3, 13-17).

i. Solidair zijn met de omgeving

Diaconale presentie dient niet alleen het welzijn van het individu, maar ook de shalom van de gemeenschap waartoe de enkeling behoort. Dit motief van solidariteit met de leefomgeving, wordt onderstreept door de profeet Jeremia in een brief vanuit Jeruzalem aan de Joodse ballingen in Babel, een minderheid in een vijandige samenleving. In de eerste plaats roept hij hen namens de HEER op om zichtbaar present te zijn door huizen te bouwen, tuinen aan te leggen, huwelijken aan te gaan en gezinnen te stichten. Vervolgens spoort hij hen aan om te bidden voor de stad en zich in te inzetten voor haar bloei, in deze volgorde. Als de stad zal bloeien, zullen zij immers zelf delen in de vruchten (Jer. 29, 4-7). Paas (2015) laat zien dat dezelfde lijn ook al zichtbaar is bij Noach en Abraham. Na de verwoesting van de aarde wordt Noach opgeroepen om vruchtbaar te zijn en de aarde te vervullen (Gen. 9, 1 en 7). Abraham wordt door de HEER geroepen om zijn land te verlaten en tot een zegen te zijn voor alle volken (Gen. 12, 1). 'Telkens ontmoeten wij hier mensen in een situatie van ontworteling,

een situatie waarin zij ‘vreemdelingen en bijwoners’ zijn op aarde en telkens krijgen zij een opdracht die hen in een positieve missionaire betrokkenheid tot de wereld plaatst’ (pp. 175-176). Via samenwerking kunnen christelijke organisaties en gemeenschappen zich inzetten voor (herstel van) humaniteit in de samenleving en zo de dubbele betekenis ervaren van heilzame presentie: bijdragen en bijleren. Presentiedenken schept ruimte om het accent meer te leggen op wat verbindt dan op wat (onder)scheidt (Stoppels, 1996, p. 62). Vanuit een incarnationele benadering – een benadering die het geloof handen en voeten wil geven in een concrete maatschappelijke context – kan zo worden bijgedragen aan de leefbaarheid van een dorp of stadswijk, inclusief de natuurlijke omgeving (Bookless, 2009). Dat vraagt bereidheid om te participeren in bestaande maatschappelijke en politieke structuren en ‘volop aanwezig te zijn in de situatie, nauw betrokken bij de vragen van mensen, onzekerheden, bedreigingen en mogelijkheden’ (De Roest H., 2010, p. 334). Ook het gewone dagelijkse werk heeft zin voor de gemeenschap en mag beleefd worden in het perspectief van het komende rijk van God (Hoek & Van Schepen, 2013).

Bij deze solidariserende vormen van presentie passen volgens De Roest (2010, p. 335) kerkplekken die in hun vieringen zoeken naar passende expressievormen die aansluiten bij de mensen waarmee men contact maakt en die ruimte laten voor interactiviteit. Zo wordt het mogelijk een evangelie ‘van en voor de wijk’ of gemeenschap te formuleren waarin ook de waarde en kracht van de sociale gemeenschap onder woorden wordt gebracht.

j. Vrede stichten

Nauw verbonden met het bevorderen van shalom, is vrede stichten tussen mensen, groepen en volken. Het Nieuwe Testament stelt duidelijk dat verzoening één van de doelen van Gods missie is: ‘Het is God die door Christus de wereld met zich heeft verzoend [...] en ons heeft hij de verkondiging van de verzoening toevertrouwd’ (2 Kor. 5, 19). Verzoening is de kern van het bijbelse heil en de verzoening met God spoort aan tot vergeving, verzoening en vrede in menselijke verhoudingen. Deze opdracht geldt zowel dicht bij huis in kerken, gezinnen en alledaagse relaties als in de samenleving wanneer groepen tegenover elkaar staan en elkaar veroordelen, uitsluiten en bedreigen. De huidige (inter)nationale samenleving staat bol van dit soort spanningen en tegenstellingen. De kerk is geroepen om hierin op te treden als gezant van Gods verzoening. Deze taak van vrede stichter omvat *mediation*, herstel van vreedzaam samenleven en bouwen aan begripvolle relaties. De kerk kan hiervoor inspiratie ontleen aan haar Heer. Zij gaat de weg van het kruis wanneer zij de pijn van slachtoffers en de arrogantie van daders op zich neemt in een poging ruimte te maken voor vrede en verzoening. Dat is een zware en moeilijke taak, maar Gods kracht wordt juist zichtbaar in de kwetsbaarheid en dwaasheid van de missie van de kerk (Lutheran

World Federation, 2004, pp. 34-35). Jezus belooft dat de vredestichters kinderen van God zullen worden genoemd (Matt. 5, 9).⁹

k. Creatieve presentie

Een vorm van presentie die soms over het hoofd wordt gezien maar in het dagelijks leven een grote rol speelt is creatieve presentie. We denken daarbij aan handvaardigheid, muziek, kunst, theater, dans, literatuur, film en fotografie, kortom allerlei vormen van creatieve expressie waarmee mensen hun geloof uitdrukken en communiceren. Dat kan variëren van een persoonlijk zelfgemaakt kaartje voor een zieke tot een foto-expositie over de wijk in de kerk, deelname aan een talentenjacht of kunstroute of een grootschalig mediaevenement als *The Passion*. In deze creativiteit weerspiegelen mensen iets van de veelkleurige scheppingskracht van God. Het zijn bij uitstek communicatieve vormen die christenen kunnen helpen om verbinding te maken met hun omgeving, creatief te zijn met de burens (De Roest H., 2010, pp. 279-291), te laten zien wat hen bezielt (Dorsen, 2006, pp. 40-42) en hun licht te laten schijnen over wat goed, recht en waar is (Ef. 5, 8-9). In een tijd dat de geloofwaardigheid van woorden onder druk staat, kan creatieve presentie deuren en harten openen en samenwerking mogelijk maken. Contact en dialoog, getuigenis en wederkerigheid wisselen elkaar daarin op een natuurlijke manier af. Kunstenaars en creatieve professionals kunnen bijvoorbeeld bijdragen aan diaconale projecten. Hun inzet en inspiratie werken volgens Van de Perk (2013) stimulerend, want creativiteit en diaconaat bezitten beide spirituele kracht. Anderen zoeken missionair de grens op met kunst, theater en creatieve, solidaire acties met asielzoekers.¹⁰ Maar ook een traditioneel koor kan mensen tot ontroering brengen.

l. Digitale presentie

In een relatief korte tijd hebben internet en de sociale media de publieke communicatie en onze onderlinge relaties ingrijpend gewijzigd. Ze zijn overal en altijd ‘present’ en daarmee ook de mogelijkheid om op meningen, ervaringen, foto’s en filmpjes van anderen te reageren. Een voorbeeld daarvan is de opgestoken duim - het *like*-symbool - dat op 9 februari 2009 door Facebook werd geïntroduceerd. ‘De *like*-cultuur tiert welig. Te pas en te onpas vinden we ergens wat van en ventileren we de eigen mening, online en offline. Het recht op een mening viert hoogtij en het aantal likes is een graadmeter geworden van relevantie en kwaliteit.’ (Van der Sluis-den Dikken, 2017,

9. Vrede stichten vormt ook een hoofddoel van de politieke participatie van christenen. Stefan Paas heeft dit gegeven fundamenteel uitgewerkt in *Vrede stichten. Politieke meditaties*. (Paas S., 2007).

¹⁰ Zie bijvoorbeeld theoloog en theatermaker Rikko Voorberg (www.rikko.nl, geraadpleegd 21-4-2017). Missie speelt zich per definitie af op of over de grenzen van het vertrouwde en vraagt daarom om grensgangers (Erwich & J.M. Praamsma, 2016).

p. 12). Heilzame presentie raakt ook de wijze waarop gelovigen present zijn op internet en sociale media. Volgens Eric van den Berg (2017), adviseur in online communicatie, bieden deze reële kansen voor digitale werken van barmhartigheid, met name voor geestelijke professionals. Ze kunnen ‘digitaal present’ zijn als klankbord of geestelijke vraagbaak, geestelijke bijstand geven aan mensen die met levensvragen zitten. ‘Of als digitale buurtwerker aanwezig zijn en samen zoeken naar nieuwe wegen’.

Vrijwel alle eerder genoemde vormen van heilzame presentie hebben hun equivalenten op en langs de digitale snelweg. De digitale wereld biedt nieuwe mogelijkheden voor diaconale presentie en missionaire communicatie. Maar als er ergens sprake is van kwetsbaarheid van mensen, dan wel hier. We denken bijvoorbeeld aan tieners of mensen in een sociaal isolement. Sommigen hebben moeite met het stellen van duidelijke grenzen of het filteren van de eigen gedachten en gevoelens. Anderen hebben een sterke behoefte aan emotionele bevestiging. Wie verwelkomen we in ons netwerk? Zijn we trouw in relaties? Wie hebben er extra aandacht nodig? Voor wiens belangen komen we op? Ons *like*-gedrag is volgens Van der Sluijs-den Dikken (2017, p. 14) de lakmoesproef van onze normen en waarden. Heilzame digitale presentie maakt de ander niet tot een object, maar zoekt zorgvuldig naar goede en gepaste woorden die opbouwen en bemoedigen en mensen respecteren en waarderen.

m. In de spiegel durven kijken

Al deze uiteenlopende vormen van presentie zijn ook heilzaam voor christenen en kerken zelf, wanneer zij bij alles wat zij doen en meemaken in de spiegel durven kijken. Dat is de rode draad van deze studie. Dit vraagt een innerlijke bereidheid om te luisteren naar de ander, hoe anders deze ook is, en te leren van een situatie of relatie. Waarmee kan de ander mij verrijken en aanvullen? Wat heeft deze ontmoeting of situatie ons te zeggen? Wat leren wij hieruit voor onze houding en ons handelen en voor onze manier van geloven en kerkzijn? Wat betekent deze ontmoeting voor ons als de niet-armen, voor onze dagelijkse keuzes en onze politieke en maatschappelijke opstelling? Is er onder ons inderdaad sprake van ware, zuivere godsdienst die omziet naar mensen in nood en het leven heiligt voor God (Jac. 1, 23-27)? Welk licht werpt het Woord van God op onze ervaringen? Wanneer actie en reflectie op deze wijze voortdurend samengaan en elkaar afwisselen ontstaat er een missionair-diaconaal leerproces dat tot verdieping kan leiden bij alle betrokkenen mits het goed wordt gefaciliteerd en begeleid (hoofdstuk 13).

14.5. EEN WERKDEFINITIE VAN HEILZAME PRESENTIE

De opgesomde praktijken van heilzame presentie maken duidelijk hoe breed het missionaire spectrum is waaraan we denken. Bij elk van deze vormen kan de vraag naar

heilzame presentie worden geconcretiseerd in een vervolgvraag. Bijvoorbeeld: hoe kunnen we in onze wijk relaties opbouwen met mensen die extra aandacht, zorg of hulp nodig hebben? Hoe kunnen we eenzame ouderen op een gepaste wijze extra aandacht geven? Hoe kunnen we opkomen voor de belangen van asielzoekers in onze omgeving? Hoe kunnen we in gesprekken getuigenis afleggen van wat het geloof in Jezus voor ons betekent? Welke noden kunnen we samen in gebed brengen bij God? Hoe kunnen we vrede stichten tussen moslims en andere groepen in ons dorp of onze stad? Hoe kan ik met mijn talent iets delen van het geloof dat mij bezielt? Wat bij dit alles nog ontbreekt is een korte omschrijving die de samenhang duidelijk maakt tussen de diverse aspecten en functioneert als de bekende as in een wiel met spaken. We doen hiervoor nu een voorstel. In ons ontwerp zoeken we aansluiting bij de eerder geformuleerde werkdefinities van de begrippen 'missionair' en 'diaconaal' in hoofdstuk 4 en de concepten presentie en *integral mission*. Tegelijk maken we ons hier ook enigszins van los omdat we ruimte zoeken voor een missiologisch concept dat bestaande termen en tegenstellingen overstijgt.

Onder heilzame presentie verstaan we alle manieren waarop mensen vanuit hun geloof in Jezus Christus met mensen zijn en op gepaste wijze het heil van God delen in liefdevolle aandacht, trouwe contacten, priesterlijke gebeden, hoopvolle woorden en concrete daden en alles wat zij hierin wederkerig ontvangen en leren van God en hun naaste.

Onze werkdefinitie valt uiteen in drie delen die we elk toelichten.

Onder heilzame presentie verstaan we alle manieren waarop mensen vanuit hun geloof in Jezus Christus met mensen zijn en op gepaste wijze het heil van God delen ...

Het gaat in heilzame presentie om het vanuit het geloof in Jezus Christus met en bij mensen zijn en zo het heil van God delen en communiceren. Wie vanuit het geloof present is, mag geloven dat hij met God onder de mensen is. De gelovige brengt door zijn presentie God nabij in het leven van de ander en mag daarbij aansluiting zoeken bij het werk dat God reeds aan het doen is. Presentie is heilzaam wanneer zij bescheiden en kwetsbaar is, maar in vertrouwen mag zij ook moedig en vrijmoedig zijn. Zo kan er iets gedeeld worden van het heil dat zich realiseert in geloof, hoop en liefde. Deze kostbare schatten van het christelijke geloof zijn wel omschreven als de drie christelijke deugden. Dat wekt de suggestie dat het gaat om goede zedelijke eigenschappen van religieuze mensen – 'christenen' – waarin zij zich van anderen onderscheiden of zelfs boven hen verheven zijn. Hoewel het soms zo wordt opgevat, is het

hier beslist niet zo bedoeld. Het gaat ons om wat christenen dankzij Gods genade *ontvangen* en vervolgens met anderen in hun omgeving op heilzame manieren kunnen *delen*. Hoewel gelovigen hun geloof, hoop en liefde ontleen aan iets - en vooral Iemand - buiten zichzelf, zijn dit toch vooral subjectieve 'eigenschappen' die van mens tot mensen kunnen verschillen en in inhoud en intensiteit kunnen fluctueren en veranderen. Soms is er vooral twijfel en weinig geloof te delen. De hoop kan vervliegen als alles bij de handen afbreekt, de liefde kan verkillen, de ziel kan droog komen te staan. Christenen - en hun geloofsgemeenschappen - kunnen alleen delen wat *zij* geloven en hopen en wat *zij* aan liefde ervaren en hebben ontvangen. In alle denken over missionair kerkzijn is dit de bottleneck. Zonder geloof, hoop en liefde is participatie in Gods missie een onmogelijke opgave en leidt deze tot kramp en frustratie. Daar staat tegenover dat geloof ter grootte van een mosterdzaad al genoeg kracht heeft om levens te veranderen (Mat. 17, 19-20). Dat delen kan 'op allerlei manieren' die samenhangen met de eigen mogelijkheden en aansluiten op de vragen en behoeften van mensen in de context. Dat vraagt gesprek, bezinning en wijsheid om te onderscheiden waar het op aankomt. Alleen zo kan het heil op gepaste wijze gedeeld worden.

... in liefdevolle aandacht, trouwe contacten, priesterlijke gebeden, hoopvolle woorden en concrete daden...

In het tweede deel worden de kernelementen samengevat van de vele manieren waarop het heil van God in geloof, hoop en liefde gedeeld kan worden. Het startpunt van heilzame presentie is het geschenk van persoonlijke tijd en aandacht voor mensen en trouw en betrouwbaarheid in contacten. Deze contacten krijgen verdere verdieping via gebeden, hoopvolle woorden en concrete daden. In priesterlijke gebeden wordt gedankt en bij God gepleit voor de ander, zijn directe omgeving en de gemeenschap(pen) waarvan men deel uitmaakt. Hoopvolle woorden zijn woorden die de ander opbouwen, bemoedigen en zegenen. Zij vinden hun bron en concentratiepunt in de verlossende woorden van God, het evangelie, heilzaam voor alle mensen. Ook die woorden kunnen in een respectvolle relatie worden gedeeld en besproken. De kern daarvan is het bekend maken (verkondigen) van de verlossing die God mogelijk heeft gemaakt door Jezus Christus en die een keuze vraagt van de hoorder (Noordegraaf A., 2005, p. 594). Deze boodschap kan worden geloofd, maar ook afgewezen, om wat voor reden dan ook. Dat mag nooit een reden zijn om de hoorder als persoon af te wijzen. Juist op die momenten zijn gelovigen geroepen om aandachtig te blijven luisteren en de liefde van God te weerspiegelen.

Onmisbaar tenslotte zijn de vele concrete daden waarin geloof, hoop en liefde kunnen worden gedeeld. We denken aan gastvrijheid, lichamelijke, psychische en pastorale zorg, materiele en praktische hulpverlening, vergeving en verzoening, creatieve

en digitale presentie, solidariteit en maatschappelijke betrokkenheid. Op allerlei wijzen kunnen mensen uitdrukking geven aan de trouw en liefde van God voor mensen. Vaak kunnen zij daarin ook samen optrekken met mensen die zich vanuit andere motieven of overtuigingen inzetten voor medemensen en een leefbare samenleving. Die samenwerking kan ruimte scheppen voor persoonlijke gesprekken over wat mensen voor anderen in beweging zet.

... en alles wat zij hierin wederkerig ontvangen en leren van God en hun naaste.

Gelovigen die op deze wijze present proberen te zijn, zullen op hun beurt veel ontvangen van elkaar en de mensen die zij ontmoeten: humor, een bemoedigend woord, een nieuw inzicht, een geestelijke les, het voorrecht toegelaten te worden in iemands persoonlijke, innerlijke ruimte, het gevoel van samen voor de goede zaak staan, een glimlach, bedankje of creatieve verrassing. Het kan echter ook confronterende feedback zijn of een ontregelende ervaring, met name in de confrontatie met mensen in de marge van de samenleving, zoals dak- en thuislozen. Hun levensverhalen houden een spiegel voor en bieden belangrijke ‘oefenstof’ voor diaconaal leren (Bakker, 2010) (Huissen & Kaai, 2006). Er kan in de praktijk zelfs sprake zijn van ‘lege momenten’ waarbij goedbedoelende mensen het even niet meer weten en de onderlinge verhouding herzien moet worden (Schlatmann & Van Waarde, 2012, p. 78). Met een schok kunnen kerkleden ontdekken dat hun kerk het contact met bepaalde lagen van de bevolking verloren heeft (Purnell, 2013). De eigen politieke en maatschappelijke overtuigingen kunnen onder druk komen te staan.

Deze wederkerigheid is een fundamenteel gegeven van samenleven en medemenselijkheid. Zelfs wanneer de ander moeite heeft om tevoorschijn te komen en iets van zichzelf te geven, houdt dit onvermogen een spiegel voor en vraagt het om volharding in geloof, hoop en liefde. In dat alles kan de gelovige ook God ontmoeten, ervaren en aan het werk zien, vaak in bemoedigende zin, soms op een verwarrende of confronterende manier. Al deze uiteenlopende ervaringsmomenten (tabel 4.5) zijn naar onze overtuiging momenten van genade: ze kunnen mensen dichterbij tot God en de ander brengen en tot Gods bedoeling met hun leven. Het kunnen leermomenten worden die nieuw licht werpen op de eigen persoon, op de ander die ‘anders’ is en op God en de wereld.

14.6. EEN WERKMODEL VOOR HEILZAME PRESENTIE

Deze missionaire visie vatten we samen in een werkmodel voor heilzame presentie van christenen en kerkelijke gemeenschappen (figuur 14.1). Het verbindt de roeping van elke gelovige tot bidden, dienen en getuigen met uiteenlopende praktijken van

diaconale en pastorale betrokkenheid. Deze praktijksituaties kunnen variëren van overwegend diaconaal tot overwegend pastoraal, met daar tussenin situaties waarin deze samengaan en elkaar aanvullen.

De eerste situatie is die waarin diaconale presentie centraal staat, de materiële, fysieke en sociale hulp en zorg van gelovigen voor medemensen. In de tweede situatie wordt deze presentie aangevuld met aandacht voor vragen rond geloof en zingeving die ter sprake komen.

bidden (present als pleiter)	pleiten voor mensen bij God			
dienen (present als dienaar)	diaconale presentie	diaconaal present met pastorale hulp en zorg	pastoraal present met diaconale hulp en zorg	pastorale presentie
getuigen (present als getuige)	getuigen van God onder de mensen			

Figuur 14.1. *Werkmodel voor heilzame presentie.*

In de derde situatie – in de figuur rechts van het midden – gaat het om pastorale presentie met aandacht voor diaconale vragen van pastoranten. In de situatie geheel rechts staat pastorale, geestelijke zorg primair in het contact. In elk van deze situaties zijn gelovigen geroepen om te pleiten voor mensen bij God en te getuigen van God onder de mensen. Zo krijgt hun priesterschap vorm in de wereld om hen heen. Het pleiten voor mensen bij God mag gebeuren in het geloof dat de Geest onvolkomen menselijke gebeden doorgroondt en voor mensen pleit bij God (Rom. 8, 26-27). Ook het getuigen van Christus is vaak fragmentarisch, maar geschiedt in het vertrouwen dat de Geest van God de wereld overtuigt en in de waarheid leidt (Joh. 16, 8-15).

In de praktijk bestaat het risico van opdringerigheid en misbruik van situaties voor evangelisatiedoelen, zeker wanneer diaconale en pastorale zorg elkaar overlappen. In dat geval is er echter geen sprake van heilzame presentie, maar van heilloze grensoverschrijding (Mechteld Jansen). Gepaste presentie respecteert, zoals eerder benadrukt, uit liefde de grenzen van anderen (§ 14.3.1). Zij wacht tot zij wordt binnen gelaten in de innerlijke ruimte van mensen, al klopt zij uit liefde en bewogenheid wel aan de deur. Wanneer mensen net als Paulus inderdaad gedreven worden door liefde (2 Kor. 5, 14) zal deze liefde hun woorden stempelen en zullen zij fijngevoelig zijn om te onderscheiden waar het op aankomt in een contact of relatie (Fil. 1, 8-9). De

liefde doet de naaste geen kwaad (Rom. 13,10), maar is geduldig, vol goedheid en zonder zelfgenoegzaamheid (1 Kor. 13, 4). Diaconale en pastorale zorg zijn in zichzelf al een zichtbaar teken van de liefde van God, maar mogen daarbij ook van zichzelf afwijzen. Zij hoeven zich niet te schamen voor het evangelie, want het is Gods reddende kracht voor ieder die gelooft (Rom. 1, 16 HSV).

We vatten heilzame presentie tenslotte samen in drie vragen, drie richtingwijzers voor missionaire en diaconale praktijken van christenen en hun geloofsgemeenschappen:

1. Hoe kunnen wij vanuit ons geloof heilzaam present zijn in onze omgeving?
2. Hoe kunnen wij in deze situaties op gepaste wijze getuigen van ons geloof in Jezus Christus in wie God heilzaam present is voor alle mensen?
3. Op welke manier is deze presentie heilzaam voor onszelf en onze kerk of organisatie?

De drie vragen brengen de lijnen van presentie, getuigenis en wederkerigheid bij elkaar en laten zien hoe deze onderling nauw verbonden zijn. In elk van deze drie lijnen ontvouwt zich het heil van God tot zegen van mensen.

15. Evaluatie en discussie

Als je denkt er te zijn, ben je er geweest (gezegde).

15.1. EVALUATIE

We besluiten ons onderzoek met een korte evaluatie en discussie. Ons doel was om via praktijkonderzoek te verhelderen wat de (mogelijke) betekenis is van diaconaal werk en daaraan verbonden leerervaringen voor het ontwikkelen van de missionaire presentie van orthodox-protestantse kerken in Nederland. Via een casestudy in Veenendaal is duidelijk geworden wat deze leereffecten zoal kunnen zijn, bij wie ze vooral optreden en in welke mate ze doorwerken in de missionaire presentie. Voor de reflectie hierop maakten we gebruik van theoretische inzichten over diaconaal leren als ervaringsleren en als diaconale *Bildung*. Vanuit daaruit ontwikkelden we een praktijktheorie over missionair-diaconale leerprocessen en modellen en handvatten om deze vorm te geven in lokale protestantse kerken. Deze theorieën en modellen zijn ook van bredere betekenis voor het kerkenwerk, bijvoorbeeld in het pastoraat.

In vervolg hierop hebben we een ontwerp gepresenteerd voor heilzame presentie dat verbindend kan werken tussen diaconaal werk gebaseerd op de presentiebenadering en meer op verkondiging gerichte vormen van missionaire presentie. Een verschil met de presentiebenadering is dat deze met name is ontwikkeld als METHODIEK in het omgaan met kwetsbare mensen. Het concept heilzame presentie is bedoeld als RICHTINGWIJZER voor heel het leven van christenen, kerken en christelijke initiatieven en organisaties. Werken via de presentiebenadering past daarin, wanneer er ruimte wordt geboden voor het pastorale en getuigende gesprek over het geloof. Met name het vanuit het geloof ‘met mensen zijn’ kan theologisch een verbinding leggen tussen de theorie van de presentie van Andries Baart (2001) en de Bijbelse opdracht tot communicatie van Gods heil in Christus. Dat geldt ook voor het accent op wederkerigheid en voor het werkmodel dat toont hoe diaconale en pastorale presentie elkaar kunnen aanvullen en verrijken in aandacht voor de hele mens. Dat vraagt dan wel om kwetsbare en fijngevoelige presentie die op gepaste wijze het goede zoekt door aan te sluiten bij de ander en af te zien van dwang en manipulatie. Zo kunnen bidden, dienen en getuigen op een integere manier met elkaar worden verbonden in het dagelijkse leven en in missionair-diaconale praktijken van kerken en christelijke initiatieven en organisaties.

Heilzame presentie geeft in de Nederlandse context ‘taal’ aan het internationale concept *integral mission*. Het is een wederkerig concept dat recht probeert te doen aan de integraliteit en diversiteit van Gods missie en de integriteit van missionaire praktijken. In alle bescheidenheid menen we daarom dat we de gestelde doelen hebben bereikt en zo bijdragen aan de diaconiewetenschap en de missiologie, met name in het doordenken van de samenhang tussen missionaire en diaconale presentie. Het is aan anderen om te beoordelen of onze antwoorden overtuigen en werkelijk dienstbaar zijn aan de missionaire en diaconale praktijken van christenen en kerkelijke geloofsgemeenschappen.

15.2. DISCUSSIE

De discussie gaat daarom verder, want ‘als je denkt er te zijn, ben je er geweest’. We hebben vastgesteld dat diaconale leereffecten vaak onder de oppervlakte aanwezig zijn en pas tevoorschijn komen als deze worden gedeeld, bevraagd en besproken. Als dit zo is, is het dan voor veel lokale kerken niet te hoog gegrepen om methodisch met missionaire en diaconale leerervaringen aan de slag te gaan? Is het ontwikkelen van een goed leerklimaat geen te hoog gegrepen ideaal? Het vraagt immers visie op de relevantie, volharding om het proces stap voor stap in gang te zetten en de nodige agogische en didactische vaardigheden om dit proces te laten slagen. Het ontwikkelen van de hiervoor benodigde visie en vaardigheden lijkt ons daarom een belangrijk aandachtspunt voor de scholing van professionele werkers in de kerk op universiteiten en hbo-instellingen.

De vraag is of de genoemde visie, volharding en vaardigheden op dit moment in voldoende mate aanwezig zijn onder leidinggevend, met name in de kleinere lokale geloofsgemeenschappen. Belangrijk is volgens ons vooral of kerkleden de moed en durf kunnen opbrengen om samen de werkelijkheid onder ogen te zien, te dialogiseren en de drie stemmen van het Woord, de wereld en de eigen innerlijke beleving met elkaar in gesprek te brengen. In het begin zal dat zeker wennen zijn, maar al doende leert men, ook als het gaat om ‘leren uit ervaringen’. Tegelijkertijd is een zekere nuchterheid op zijn plaats. De werkelijkheid is weerbarstig. Het leven spoort niet altijd met theorieën en modellen. Kerken en kerkleden zijn vaak druk met andere zaken en missen daardoor de mentale ruimte om tijd en energie te investeren in missionaire leerprocessen. Maar waar deze ruimte er wel is, kan de ontwikkelde theorie helpen om samen een nieuwe leerweg in te slaan. Daarbij vraagt ons onderzoek om een vervolg in pilots en nieuwe casestudies met een passend aanbod aan ondersteuning en onderzoek. Een kwantitatief vervolgonderzoek zou bijvoorbeeld meer licht kunnen werpen

op verschillen in leren en reflecteren tussen mannen en vrouwen en mensen van verschillende opleidingsniveaus. De diaconale presentie van kerkleden kan worden onderzocht in samenhang met de missionaire communicatie van de betrokken kerken. Dat vraagt om goede samenwerking van universiteiten en hogescholen met diaconale en missionaire organisaties. We denken daarbij met name aan de landelijke bureaus van de protestantse kerkgenootschappen, de IZB met haar Focustrajecten, de missionaire leergemeenschap Nederland Zoekt... en aan Umoja Nederland, het gezamenlijke project van Tear en Present dat kerken wil helpen om verandering te brengen in hun omgeving. Ook de Stichting Waarderende Gemeenteopbouw zou zich kunnen aansluiten met haar ervaring en expertise. Samen kunnen zij een leergemeenschap vormen die op metaniveau de vragen rondom heilzame presentie en daaraan verbonden leerprocessen doordenkt en die meehelpt om passende werk- en begeleidingsvormen te ontwikkelen. Is onder deze partners de bereidheid aanwezig om hierin vanuit verschillende visies en belangen samen op weg te gaan? Daarbij denken we ook aan fondsen: zullen zij bereid zijn om niet alleen uitvoerende presentieactiviteiten te ondersteunen, maar ook de uitwisseling, reflectie, onderzoek en theorievorming die hieraan dienstbaar zijn?

In de derde plaats denken we dat het belangrijk is om het concept heilzame presentie in discussie te brengen en door te ontwikkelen met missionaire en diaconale denkers en *practitioners*. Is het bijbels-theologisch voldoende onderbouwd? Dient het de breedte van de missionaire communicatie of is het bijvoorbeeld te sterk gefocust op diaconale presentie of juist getuigenis? Is het bruikbaar en behulpzaam in de praktijk, zowel in toerusting en onderwijs als binnen de missionaire presentie van christenen, kerken en christelijke organisaties? Helpt het om uiteenlopende visies en praktijken met elkaar te verbinden? Waarin heeft het correctie nodig, aanvulling en verdieping? Het gesprek is geopend.

Geciteerde literatuur

- Alagbe, M. (2015). *The Church is boring! If it is not relevant*. Z.pl.: Galilee Media.
- Alblas, M. (2006). *Maatschappelijke stage; een MaSterlijke actie*. Utrecht: CIVIQ.
- Ammerman, N. & Farnsley, A. (1997). *Congregation and Community* (6e druk ed.). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Baarda, D. & De Goede, M. (2006). *Basisboek methoden en technieken. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwantitatief onderzoek* (Vierde, geheel herziene druk ed.). Groningen/Houten.
- Baarda, D., De Goede, M. & Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek* (2 ed.). Groningen/Houten: Stenfort Kroese.
- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.
- Baart, A. (2004). Diaconaal handelen. In H. Crijns et al (Red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 282-294). Kampen: Kok.
- Baart, A. (2005). *Aandacht. Etudes in presentie* (2 ed.). Utrecht: Uitgeverij Lemma.
- Baart, A. & Vosman, F. (2003). *Present. Theologische reflecties op verhalen van buurtpastores*.
- Bäckström, A. & Davie, G. (Red.). (2010). *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Volume 1. Configuring the Connections*. Farnham: Ashgate.
- Bakker, A. (Red.). (2010). *Mijn leven is een verhaal. Proza en poëzie van de straat*. Amsterdam: Protestantse Diaconie Amsterdam.
- Baron, J. (2010). Back from the Brink - Zurück vom Abgrund. Warum die Kirche in England hoffnungsvoll in die Zukunft schauen kann. *Theologische Beiträge*, 41(1), 54-67.
- Barth, A. et al (Red.). (1990). *Het hele evangelie aan de hele wereld door de hele gemeente*. Sliedrecht: Merweboek.
- Barth, F. (2011). Gemeindearbeit im Kontext van Armut und Ausgrenzung. *Brennpunkt Gemeinde. Impulse für missionarische Verkündigung und Gemeindeaufbau*(3), 100-103.
- Barneveld, J. van & Diepeveen, H. (1984). *Uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Veenendaal*. Veenendaal: Kool.
- Beaumont, J. & Noordegraaf, H. (2013). Aid, Presence, Protest: Working Group, the Poor Side of the Netherlands/EVA. In P. Cloke, J. Beaumont, & A. Williams (Red.), *Working Faith. Faith-based Organizations and Urban Social Justice*. London: Paternoster.
- Bebbington, D. (1989). *Evangelicalism in modern Britain. A History from the 1730s to the 1980s*. London/New York: Routledge.
- Beek, A. van de (2013). *Gemeente van Christus. Schetsen voor de praktijk* (2e herziene druk ed.). Zoetermeer: Meinema.
- Bendor-Samuel, P. (2014). Discipleship: Centre of Mission. In M. McNeal (Red.), *Discipleship: Reclaiming Mission's Strategic Focus* (pp. 98-115). Kuala Lumpur: Interserve.

- Berg, C. van den (2011). *Werken in dialoog. De basis voor coaching en begeleiding*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Berg, E. van den (2017, Juni 1). Digitale werken van barmhartigheid: iemand liken op Facebook. *Nederlands Dagblad*.
- Berkhof, H. (2002). *Christelijk geloof* (8e druk ed.). Kampen: Kok.
- Beumer, J. (2004). Spiritualiteit. In H. Crijns et al (Red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid* (pp. 300-305). Kok: Kampen.
- Beusekom, J. van et al (1967). *Terzake I - Presentie en pretentie*. Utrecht: Ambo n.v.
- Bijkerk, L. & Van der Heide, W. (2006). *Het gaat steeds beter! Activerende werkvormen voor de opleidingspraktijk*. Houten: Bohn Stavleu van Loghum.
- BMC. (2014). *Maatschappelijke participatie. Meedoen en belemmeringen 2013-2014*. Z.pl.: BMC.
- Boekaerts, M. & Simons, P. (1993). *Leren en instructie. Psychologie van de leerling en het leerproces*. Assen: Koninklijke van Gorcum B.V.
- Boer, M. de (2011). *Nooit meer evangeliseren*. Amsterdam: Ark Media.
- Boersema, P. & Paas, S. (Red.). (2011). *Onder spanning. Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving*. Utrecht: Kok.
- Bookless, D. (2009). *Het groene hart van het geloof. Zorg voor Gods wereld*. Kok: Kampen.
- Borgman, E. (2008). Altijd ongekend. De Heilige Geest als Gods aanwezig komende toekomst. In H. Bakker (Red.), *De werking van de Heilige Geest in de Europese cultuur en traditie* (pp. 7-18). Kampen: Kok.
- Borgman, E. et al M. (2003). *Hunkering naar heelheid. Over nieuwe religiositeit in Nederland*. Budel: Uitgeverij DAMON.
- Bosch, D. J. (1998). *Transforming mission. Paradigm Shifts in Theology of Mission* (13 ed.). New York: Orbis Books.
- Bouw, R. & Golstein, J. (2013). *Huizen van hoop in de Betuwe?! Afstudeerscriptie naar aanleiding van het onderzoek naar de mogelijkheden voor het stichten van een gemeente in de Betuwe*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Bouw, W. (Red.). (1981). *Evangelisatie - Wat verstaan we er onder? Een bezinning vanuit de Bijbel en vanuit de praktijk over evangelisatie en zending*. Kampen: Kok.
- Bouw, W. (1982). *Evangelisatie in de tachtiger jaren. Het Pattaya-beraad over wereldevangelisatie en de betekenis daarvan voor Nederland*. Amersfoort: Echo.
- Bree, D. de (2013). *Verskil maken. Kwetsbaar en kleurrijk kerkzijn*. Amersfoort: IZB.
- Breen, M. (2010). *Covenant and Kingdom: The DNA of the Bible*. Pawleys Island: 3DM.
- Breen, M. & Cockram, S. (2011). *Building a Discipling Culture: How to Release a Missional Movement by discipling People like Jesus did*. Pawleys Island: 3D Ministries International.
- Brienen, T. (1999). *Handboek voor de diaconologie. Inleiding in de theologie van de 'bediening van het Woord' in al zijn dimensies*. Heerenveen: Groen.
- Bringle, R. & Hatcher, J. (1999). *Reflection in Service Learning: Making Meaning of Experience. Evaluation/Reflection. Paper 23*. Opgeroepen op Januari 6, 2016, van <http://digitalcommons.unomaha.edu/slceeval/23>

- Brink, G. van den & Van der Kooi, C. (2012). *Christelijke dogmatiek. Een inleiding* (Tweede druk ed.). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Brink, T. van den (2009, Juni). Eerste voorlopige resultaten van een onderzoek naar short term uitzending. *Zending Nu*, 6-9.
- Brouwer, R., De Groot, K., De Roest, H. & Stoppels, S. (2011). *Levend lichaam. Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland* (Tweede druk ed.). Utrecht: Kok.
- Brown, J. & Duguid, P. (1996). Organizational learning and communities-of-practice: towards a unified view of working, learning and innovation. In M. Cohen, & L. Sproull, *Organizational Learning* (pp. 430-460). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bruning, M., Bron, J., Hoek, A., Oorschot, F. & Rodenboog, M. (2011). *Verankeren in de school. Maatschappelijke stage in het curriculum*. CPS, SLO en Movisie.
- Cameron, H. (Red.). (2005). *Studying Local Churches*. London.
- Cameron, H. (2012). *Poverty and Fresh Expressions. Emerging Forms of Church in Deprived Communities*. Oxford: OxCEPT.
- CBS. (2011). *Gemeente op Maat: Veenendaal*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Chester, T. & Timmis, S. (2011). *Total Church. Evangelie en gemeenschap*. Amerongen: The Media Alliance.
- Chester, T. & Timmis, S. (2012). *Midden in het leven. De kerk als levende gemeenschap*. Barneveld: Groei.
- Cook Everist, N. & Nachtigal, S. (1997). Making the Connections. In R. Grothe (Red.), *Lifelong learning. A Guide to Adult Education in the Church* (pp. 168-193). Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Crijns, H. & Miedema, L. (2004). Pastoraat. In H. Crijns et al (Red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 325-331). Kampen: Kok.
- CWME. (2012). *Together Towards Life: Mission and Evangelism in Changing Landscapes*. World Council of Churches, Geneve.
- Dalferth, I. (1981). *Religiöse Rede von Gott*. München: Kaiser.
- Davelaar, M., Van den Toorn, J., De Witte, N., Beaumont, J. & Kuiper, C. (2011). *Faith-based Organisations and Social Exclusion in the Netherlands*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Dekker, W. (2011). *Marginaal en missionair. Kleine theologie voor een krimpende kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Dekker, W. (2015, Januari 16). Vier jaar na 'Marginaal'. *De Waarheidsvriend*, p. 21.
- Dekker, W., De Leede, B. & Markus, A. (2014). *Tijd om mee te gaan; over discipelschap vandaag*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Dijkhuizen, L. & Bakker, H. (2017). *Typisch evangelisch. Een stroming in perspectief*. Amsterdam: Ark Media.
- Dijkstra-Algra, N. (2005). *Kerk naar buiten. Gids voor vrijwilligers in missionaire werkgroepen*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Dijkstra-Oosterman, A. (Juni 2008). *Rapport naar aanleiding van het onderzoek over het effect van diaconale werkvakanties*. Driebergen: GZB.

- Doorewaard, H., Kil, A. & Van de Ven, A. (2015). *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek. Een praktische handleiding*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Doornenbal, R. (2012). *Crossroads. An Exploration of the Emerging-Missional Conversation with a Special Focus on 'Missional Leadership' and Its Challenges for Theological Education*. Delft: Eburon Academic Publisher.
- Dorsen, H. van (2006). *Laat zien wat je bezielt. Missionair werk: waarom, wat en hoe*. Utrecht: Protestantse Kerk in Nederland.
- Douma, J. (1982). *Evangelistiek*. Kampen: Copiëerinrichting Van den Berg.
- Dow, R. (1971). *Learning Through Encounter. Experiential Education in the Church*. Valley Forge: Judson Press.
- Edwards, J. (2010). *Gods agenda: een wereld van verschil. Een wereldwijde oproep voor geestelijke en maatschappelijke verandering*. Heerenveen: Medema.
- EKD. (1998). *Herz und Mund und Tat und Leben. Grundlagen, Aufgaben und Zukunftperspektiven der Diakonie. Eine evangelische Denkschrift*. Gutersloh: Kirchenamt der Evangelische Kirche in Deutschland.
- Erwich, R. (2008). *Veelkleurig verlangen. Wegen van missionair gemeente-zijn*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Erwich, R. & J.M. Praamsma (Red.). (2016). *Grensgangers. Pendelen tussen geloof en cultuur*. Utrecht: Kok.
- Eschbach, H. (Red.). (1996). *Vurig verlangen. Evangelische vernieuwing in de traditionele kerken*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Ferguson, M. M. (2007). *Places of Redemption. Theology for a Worldly Church*. New York: Oxford University Press.
- Fitch, D. (2016). *Faithful Presence. Seven Disciplines that Shape the Church for Mission*. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Flyvbjerg, B. (2006, April). Five Misunderstandings about Case Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219-245.
- Fountain, J. (2004). *Leven als volk van hoop. Geloof, hoop en liefde in de 21e eeuw*. Gorinchem: Christelijke Uitgeverij Initiaal.
- Giles, D. & Eyler, J. (1994, Fall). *Service-Learning, The Theoretical Roots of Service-Learning in John Dewey: Towards a Theory of Service-Learning*. Opgeroepen op Januari 6, 2016, van <http://digitalcommons.unomaha.edu/slceslgen/150>
- Goethem, A. van, Van Hoof, A., et al (November/December 2014). The Role of Reflection in the Effects of Community Service on Adolescent Development: A Meta-Analysis. *Child Development*, 85 (6), 2114–2130.
- Gort, G. (2011). *God in de stad. Missionair leven in een stedelijke omgeving*. Amsterdam: Ark Media.
- Groen, M. (2011). *Reflecteren: de basis. Op weg naar bewust en bekwaam handelen* (Tweede druk ed.). Groningen / Houten: Noordhoff.

- Groot, J. de, De Jong, N. & Markus, A. (2007). *Missionair is mogelijk. Een praktische handreiking voor missionair gemeentezijn*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Grote, C. (2003). Zur diakonischen Kompetenz christlicher Gemeinde. In *Diakonische Kirche. Anstösse zur Gemeindeentwicklung und Kirchenreform*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Hanisch, H. (2000). Dimensionen diakonischen Lernens, in: Schule und Diakonie. *Diakonie Dokumentation*(03), 11-18.
- Hanisch, H. & Schmidt, H. (Red.). (2004). *Diakonische Bildung. Theorie und Empirie*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Hauerwas, S. & Vanier, J. (2016). *Zalig de zachtmoedigen. Het profetisch getuigenis van zwakheid*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Heitink, G. (1993). *Praktische theologie: geschiedenis, theorie, handelingsvelden*. Kampen: Kok.
- Heitink, G. (2007). *Een kerk met karakter. Tijd voor heroriëntatie*. Kampen: Kok.
- Hendriks, J. (1995). *Terug naar de kern. Vernieuwing van de gemeente en de rol van de kerkenraad*. Kampen: Kok.
- Hendriks, J. (2008). *Verlangen en vertrouwen. Het hart van gemeenteopbouw*. Kok: Kampen.
- Hendriks, J. (2013). *Goede wijn. Waarderende gemeenteopbouw*. Utrecht: Kok.
- Hendriks, J. & Jonker, E. (2000). 'Laat u geen meester noemen'. Een praktisch-theologische benadering van het leren als enkeling en als gemeente. *Praktische Theologie*, 27(2), (153) 49.
- Hendriksen, J. (2003). *Intervisie bij werkproblemen. Procesmatig en taakgericht problemen oplossen* (11 ed.). Amsterdam: Boom/Nelissen.
- Hendriksen, J. (2006). *Cirkelen rond Kolb. Begeleiden van leerprocessen* (2 ed.). Amsterdam: Boom.
- Herbst, M. (2008, Maart/April). Ein Trostwort für Gemeinden in Umbruch - eine Ermächtigung für die Wending nach aussen. *Brennpunkt Gemeinde*, 61, 49-51.
- Herbst, M. & Laepple, U. (Red.). (2010). *Das missionarische Mandat der Diakonie. Impulse Johann Hinrich Wicherns für eine evangelisch profileerte Diakonie im 21. Jahrhundert* (2 ed.). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Herrmann, V. & Horstmann, H. (Red.). (2010). *Wichern drei - gemeinwesendiakonische Impulse*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlagsgesellschaft mbH.
- Den Hertog, G. (2005). Heil, bevrijding, redding, behoud. In A. Noordegraaf et al (Red.), *Woordenboek voor bijbellezers* (p. 255). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Den Hertog, G. & Noordegraaf, A. (2009). *Dienen en delen. Basisboek diaconaat*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Hettema, T. L. (2010). *De missionaire gemeente: blijvend binnenste buiten? Een vergelijking tussen Hoekendijk en de Emerging Churches*. Opgehaald van <http://home.kpn.nl/tlhettema/pdf/HoekendijkEM.pdf>
- Hirsch, A. (2006). *The Forgotten ways. Reactivating the Missional Church*. Grand Rapids: Brazos Press.

- Hoek-Burgerhart, E. van, Jager-Vreugdenhil, M. & Kuiper, R. (Red.). (2007). *Nabije naasten. Kerken actief in lokaal diaconaat*. Barneveld: De Vuurbaak.
- Hoek, J. (Red.). (2014). *De kerk leeft. Vitaal gemeente-zijn vandaag*. Heerenveen: Groen.
- Hoek, J. & Paas, S. (Red.). (2010). *Praktijkgericht. Handboek voor de hbo-theoloog*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Hoek, J. & Van Schepen, D. (2013). *Werken met zin. Het goede nieuws voor ons dagelijks werk*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Hoekstra, E. & Ipenburg, M. (2000). *Wegwijs in religieus en levensbeschouwelijk Nederland. Handboek religies, stromingen en organisaties* (Derde sterk gewijzigde en aangevulde druk ed.). Kampen: Kok.
- Hof, E. (2016). *Reimagining Mission in the Postcolonial Condition. A Theology of Vulnerability and Vocation at the Margins*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Horstmann, M. (2011). *Das Diakonische entdecken*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH.
- Houwelingen, P. van (2009). *Timoteüs en Titus. Pastorale instructiebrieven*. Kampen: Kok.
- Hudson, N. (2012). *Imagine Church: Releasing Whole-Life Disciples*. Nottingham: InterVarsity Press.
- Hughes, M. & D.J. Hymans. (1997). Exploring Opportunities for Adult Learning. In R. Groth (Red.), *Lifelong Learning. A Guide to Adult Education in the Church* (pp. 143-167). Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Huissen, L. & Kaai, R. (2006). *Straatleven. Verhalen van dak- en thuislozen*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Hull, J. (1991). *What Prevents Christian Adults from Learning?* Valley Forge: First Trinity Press.
- Hunter, J. (2010). *To Change the World. The Irony, Tragedy and Possibility of Christianity in the Late Modern World*. New York: Oxford University Press.
- Immink, G. (2014, Juni 1). Theological Analysis of Religious Practices. *International Journal of Practical Theology*, 18(1), 127-138.
- Immink, G. (2016). *Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Iperen, W. van (2014). *Balanceren in de kerk. Onderzoek naar presentie, profilering en receptie van het Evangelisch Werkverband binnen de Protestantse Kerk in Nederland, 1995-2010*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- IZB. (1985). *Met het Woord in de tijd. Een bundel artikelen rondom het thema 'evangelisatie en cultuur', uitgegeven ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Hervormde Bond voor Inwendige Zending (IZB) te Amersfoort*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Jager-Vreugdenhil, M. (2012). *Nederland participatieland!? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jager-Vreugdenhil, M. (2013). Maatschappelijke ondersteuning. In W. Beekers & B. van den Berg (Red.), *Achter de schutting. Kansen na de decentralisaties* (pp. 29-38). Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

- Jansen, M. (2008). God op de grens. Missiologie als theologische begeleiding bij grensoverschrijding (oratie). Utrecht/Kampen/Leiden: PThU.
- Johnson, K. & Strobert, N. (1997). Principles of Adult Learning. In R. Groth (Red.), *Lifelong Learning. A Guide to Adult Education in the Church* (pp. 58-87). Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Jong, G. de (2008). *Doen alsof er niets is: sociologische gevalsstudie over een kerkelijke gemeente als dynamische configuratie*. Nijmegen: s.n.
- Jonker, E. (2000). Leren en onderwijzen, een onderwijskundig perspectief. *Praktische Theologie*, 27(2), 5-24.
- Keller, T. (2010). *Ruim baan voor gerechtigheid. Rechtvaardig worden door Gods genade*. Franeker: Van Wijnen.
- Keller, T. (2014). *Centrum-Kerk. Het evangelie midden in je stad*. Franeker: Van Wijnen.
- Kersbergen, K. (2013). *De missionaire leereffecten van diaconale betrokkenheid in de Nederlandse Gereformeerde Kerk te Veenendaal*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Kilpin, J., & Murray, S. (z.j.). *Creatieve gemeentestichting in aandachtswijken van de stad*. Den Haag: Urban Expression.
- Klaver, M. (2011). *This is my Desire. A Semiotic Perspective on Conversion in an Evangelical Seeker Church and a Pentecostal Church in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kock, A. de (2012b). Promising approaches to catechesis in church communities: towards a research framework. *International Journal of Practical Theology*, 16(2), 176-196.
- Kock, A. de (2014). Leren geloven: de kerk als leergemeenschap? In J. Hoek (Red.), *De kerk leeft. Vitaal gemeente-zijn vandaag* (pp. 163-187). Heerenveen: Groen.
- Kock, J. de & Verboom W. (2012a). *Altijd leerling. Basisboek catechese* (Tweede druk ed.). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Koet, B. (2011). Exegetische kanttekeningen over diakonia in het Nieuwe Testament - Leren of doen? In H. Crijns et al (Red.), *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 69-96). Utrecht: Kok.
- Kolm, G. van der (2001). *De verbeelding van de kerk. Op zoek naar een nieuw-missionaire ecclesiologie*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Kolm, G. van der (2005). Barmhartigheid en gerechtigheid. Een nieuw oecumenisch handboek diaconiewetenschap. *Praktische Theologie. Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen*, 32(4), 502-511.
- Korthagen, F. & Lagerwerf, B. (2008). *Leren van binnenuit. Onderwijsontwikkeling in een nieuwe tijd*. Amsterdam: Boom.
- Kuiper, R. & Visser, C. (2005). *Over de schutting. Op weg naar nieuwe solidariteit*. Barneveld: De Vuurbaak.
- Laepplé, U. (2008). "Die wiedergewinnung der Entfremdeten". Vom Erbe Wicherns zu den Aufgaben einer missionarischen Diakonie heute. *Theologische Beiträge*, 39(2), 109-124.
- Lagemaat, T. van de (2013). *De stille evolutie. Individualisering in de Gereformeerde Bond*. Barneveld: BDUMedia.

- Lam, E. & Roor, B. (2014, oktober 14). *Ruim baan voor de kracht van kerken*. Opgehaald van [www.socialevraagstukken.nl: http://www.socialevraagstukken.nl/site/2014/10/14/ruim-baan-voor-de-kracht-van-kerken/](http://www.socialevraagstukken.nl/site/2014/10/14/ruim-baan-voor-de-kracht-van-kerken/)
- Lange, F. de (1993). *Onszelf als een ander. Evangelistiek: van techniek naar hermeneutiek*. Kampen: Kok.
- Lanser-Van der Velde, A. (2000). *Geloven leren. Een theoretisch en empirisch onderzoek naar wederkerig geloofsleren*. Kampen: Kok.
- Leliezorggroep. (2014, November). 'De overheid vraagt het nu, maar we zijn al tien jaar met mantelzorg bezig'. *Leliemagazine*, p. 7.
- Leeuwen, R. van, Vosselman, M. & Leget, C. (2016). *Zingeving in zorg en welzijn*. Amsterdam: Boom.
- Lieburg, F. van (2012). *Jeugdwerk met een watermerk. De hervormd-gereformeerde jeugdbeweging 1910-2010*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Lindberg, L. (1997). Teaching matters: the Role of the Teacher. In R. Grothe (Red.), *Lifelong Learning. A Guide to Adult Education in the Church* (pp. 88-120). Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Loon, C. van (2000). Van pretentie naar presentie. Pleidooi voor een zendingshouding van de kerk. In W. Dekker & P. Visser (Red.), *Uitgedaagd door de tijd. Christelijke zending in een postmoderne samenleving* (pp. 248-266). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Loon, R. van (2010). *Kerk voor de buurt. Zo kun je als kerkelijke gemeente iets betekenen voor je dorp of wijk*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Luken, T. (2010). Problemen met reflecteren. De risico's van reflectie nader bezien. In T. Luken & W. Reynaert (Red.), *Puzzelstukjes voor een nieuw paradigma? Aardverschuivingen in loopbaandenken* (pp. 9-36). Eindhoven/Tilburg: Lectoraat Career Development Fontys Hogeschool HRM en Psychologie.
- Lutheran World Federation. (2004). *Mission in Context: Transformation, Reconciliation, Empowerment. An LWF Contribution to the Understanding and Practice of Mission*. Geneve: The Lutheran World Federation.
- Lutheran World Federation. (2009). *Diakonia in Context. Transformation, Reconciliation, Empowerment. An LWF Contribution to the Understanding and Practice of Diakonia*. Geneve: The Lutheran World Federation.
- McNeal, M. (Red.). (2014). *Discipleship: Reclaiming Mission's Strategic Focus*. Kuala Lumpur: Interserve.
- Medema, H. P. (2011). *Totaal christendom. Zending in de hele wereld, van Kaapstad tot Lausanne*. Heerenveen: Medema.
- Meeuws, H. (2011). *Diaconie. Van grondslagenonderzoek tot een pleidooi voor een diaconale mystagogie*. Gorinchem: Narratio.
- Menken-Bekius, C. & Van der Meulen, H. (2007). *Reflecteren kun je leren. Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*. Utrecht: Kok.
- Meij, J. van der (2012). Logische niveaus. Het model om belemmerende patronen te transformeren en gewenste effecten te bereiken. In S. Van Ass, *Het Coachingstechnieken Boek* (pp. 114-117). Amsterdam: Boom/Nelissen.

- Miedema, L. (2005). *Wederkerigheid in het diaconaat?* Gorinchem: Narratio.
- Miedema, L. (2010). *Nieuw diaconaat: Gids voor diakenen en diaconale vrijwilligers* (2e ed.). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Mudde, J. (2013). 'Zoekt eerst Gods Koninkrijk en zijn gerechtigheid'. In J. Mudde, *Informatieboekje voor de Nederlands Gereformeerde Kerken* (pp. 157-203). Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.
- Newbigin, L. (1989). *The Gospel in a Pluralist Society*. Londen: SPCK.
- Nieman, J. (2012). Congregational Studies. In B. J. Miller-McLemore, *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology* (p. 133). Chichester.
- Noordegraaf, A. (1991). *Oriëntatie in het diaconaat*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Noordegraaf, A. (1998). *Vijf broden en twee vissen. Missionair gemeentezijn in een (post)moderne samenleving*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Noordegraaf, A. (2007). Diaconale presentie in bijbels perspectief. *Soteria*, 24(2), 6-15.
- Noordegraaf, A. et al (Red.). (2005). *Woordenboek voor bijbellezers*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Noordegraaf, H. (2004). Conclusies en vragen. In H. Crijns et al (Red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 110-115). Kampen: Kok.
- Noordegraaf, H. (2006). Diaconaat: een literatuurbericht. *Praktische Theologie*(4), 494-521.
- Noordegraaf, H. (2010). Aid under Protest? Churches in the Netherlands and material Aid to the Poor. *Diaconia. Journal for the Study of Christian Social Practice*, 1(1), 47-61.
- Noordegraaf, H. (2011). Diaconaat en verzorgingsstaat. In H. Crijns et al (Red.), *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 271-293). Utrecht: Kok.
- Noordegraaf, H. (2012). *Kerk en Wmo: de eerste vijf jaren (2007-2011). Een onderzoek naar (kritische) participatie van kerken in de Wmo*. Groningen: Stichting Rotterdam.
- Noort, G., Paas, S., De Roest, H. & Stoppels, S. (2008). *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- NZR (2005). *Gezonden om te genezen. Wereld en Zending* (3).
- Ogden, G. (2008). *Discipelschap met impact. Groeien als leerlingen van Jezus in een triade*. Driebergen: Navigator Boeken.
- Osmer, R. R. (2008). *Practical Theology: an Introduction*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Paas, S. (2001). *Jezus als Heer in een plat land. Op zoek naar een Nederlandse evangelie*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Paas, S. (2003). *De werkers van het laatste uur. De inwijding van nieuwkomers in het christelijke geloof en in de christelijke gemeente*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Paas, S. (2007). *Vrede stichten. Politieke meditaties*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Paas, S. (2015). *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Padilla, C. R. (2010). *Mission Between the Times. Essays on the Kingdom*. Carlisle: Langham Monographs.
- Padilla, C. R. (2012). *Misión Integral. Ensayos sobre el Reino de Dios y la Iglesia*. Buenos Aires: Ediciones Kairós.

- Palland, A. (2012). *To be continued? Een onderzoek naar de behoefte van 'plaatselijke groepen' en kerken aan concrete handreikingen om na een werkvantie van World Servants aan de slag te gaan met dienstbaarheid van jongeren in de kerk*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Pasveer, H. (2017). *Kwetsbaar bestaan. Een pleidooi voor zachtmoedigheid*. Gorinchem: Narratio.
- Pasveer, J. (1992). *De gemeente tussen openheid en identiteit. Een open-systeemtheorie als model voor de gemeente ten dienste van haar opbouw*. Gorinchem: Narratio.
- Perk, N. van der (2013). *Creatief diaconaat. Voorbeelden uit de praktijk*. Vught: Skandalon Uitgeverij.
- Pop, F. (1967). *Zo is God bij de mensen*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Pol, H. van de (2010). *Harthorend. Luisteren voor professionals*. Ede: Vanbinnenuit.
- Poll, E. van der (1984). *Ik zal mijn gemeente bouwen. Een evangelische visie op gemeentevernieuwing, nieuwe uitdaging voor zending en sociale verantwoordelijkheid*. Driebergen: Bijbel Kiosk Vereniging.
- Present Nederland (2009). *Rapportage Kerk: Present?! Rapportage van het onderzoek naar de samenwerking van gemeenten van de Protestantse Kerk Nederland en Stichting Present*. Zwolle: Stichting Present Nederland.
- Purnell, D. (2013). *Speaking the Unspeakable. Who cares about the working classes? An observation regarding the absence of the working classes in the English Church and a call for a response*. Manchester: Urban Presence.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone, the collapse and revival of civic America*. New York: Simon & Schuster.
- Ramachandra, V. (2011, November 18). *What is integral mission?* Opgehaald van Michanetwork.org: <http://www.michanetwork.org>
- Randall, I. & Hilborn, D. (2001). *One Body in Christ. The History and Significance of the Evangelical Alliance*. Carlisle: Paternoster Press.
- Reformatorisch Dagblad. (2015, Januari 26). "Kerk kan helpen in grote sociale nood". *Reformatorisch Dagblad*, p. 2.
- Reitsma, B. (2017). *Kwetsbare liefde. De kerk, de islam en de Drie-enige God*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Reuver, R. de (2012). *Anders verder. Missionair kerk-zijn in een dynamische samenleving*. Amsterdam: Ark Media.
- Robbins, S. P. (2000). *Essentials of Organizational Behaviour* (Sixth Edition ed.). Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Roest, H. de (2005). *En de wind steekt op! Kleine ecclesiologie van de hoop*. Zoetermeer: Meinema.
- Roest, H. de (2010). *Een huis voor de ziel. Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer: Meinema.
- Roest, H. de (2011). Ko-Initieren, Ko-Wahrnehmen und strukturell "dazwischen" sein. In J. Eurich et al, *Kirchen aktiv gegen Armut und Ausgrenzung. Theologische Grundlagen und praktische Ansätze für Diakonie und Gemeinde* (pp. 232-235). Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH.

- Roest, H. de (2013). Pionieren en lekepreken. Een praktisch-theologische analyse van de nieuwe missionaire dynamiek in de Nederlandse kerken, met name de Protestantse Kerk in Nederland. *Diesrede*. Groningen: PThU.
- Roest, R. (2014). Fresh Expressions. *Opbouw*, 58(3), p. 19.
- Roor, A. (2014). Diaconaat op nieuwe wegen. In J. Hoek (Red.), *De kerk leeft! Vitaal gemeentezijn vandaag* (pp. 117-134). Heerenveen: Groen.
- Roor, B. (2004). Gelovige bewogenheid: diaconaat in evangelische geloofsgemeenschappen. In H. Crijns et al, *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 104-110). Kampen: Kok.
- Roor, B. (2010). *De leerzijde van diaconaat. Een praktisch-theologische verkenning van diaconale leerprocessen onder vrijwilligers werkzaam via Stichting HiP en Stichting Present*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Roor, B. (2012). De hervormende kracht van diaconale presentie. In B. Roor & H. van Well, *Diaconaat als kans. Twee casestudies in diaconale gemeenteopbouw* (pp. 17-27). Z.pl.: Stichting Rotterdam.
- Roor, B. (2015, Januari). Mission at the center. Leren van nieuwe missionaire praktijken in Engeland. *WKO-bulletin*(Nr. 87), 24-26.
- Roor, B. & Well, H. van (2012). *Diaconaat als kans. Twee casestudies in diaconale gemeenteopbouw*. Z.pl.: Stichting Rotterdam.
- Rüegger, H. & Sigrist, C. (2011). *Diakonie - eine Einführung. Zur theologischen Begründung helfenden Handels*. Zürich: Theologischer Verlag Zürich.
- Schaap, J. (1984). *Samen leren en geloven. Omgaan met kernwoorden van geloven in dialogisch leren en begeleiden*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Schipany, D. (2012). Case Study Method. In B. Miller-McLemore, *The Wiley-Blackwell Companion to Practical Theology*. Chichester: Blackwell Publishing Limited.
- Schippers, K. (1977). *De gemeente als leergemeenschap*. Kampen: Kok.
- Schippers, K. (1990). *Kerkelijke presentie in een oude stadswijk. Onderzoek naar buurtpastoraat vanuit behoeften en belangen van buurtbewoners*. Kampen: Kok.
- Schlatmann, T. & Van Waarde, R. (2012). *"Zo wordt het spel gespeeld". Over empowerment en gemeenschap - een praktijkonderzoek*. Ootmarsum: Van der Ros Communicatie.
- Schmeets, H. (2014). *De religieuze kaart van Nederland, 2010-2013*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Schmidt, H. (2004). Diakonisches Lernen: Grundlagen, Kontexte, Motive und Formen. In H. Hanisch, & H. Schmidt (Red.), *Diakonische Bildung. Theorie und Empirie* (pp. 9-28). Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg.
- Schubert, B. von (2003). Soziales Lernen/Diakonisches Lernen. Ein Weg zur diakonischen Gemeindeentwicklung. In A. Götzmann (Red.), *Diakonische Kirche. Anstöße zur Gemeindeentwicklung und Kirchenreform*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Schuilenga, M. (2003). *God in de marge. Over diaconie en spiritualiteit, armoede en gemeenschap*. Antwerpen: Halewijn.
- Senge, P. (1990). *The Fifth Discipline*. New York: Doubleday.

- Senge, P. M., Kleiner, A., Roberts, C., Boss, R. B. & Smith, B. J. (1995). *Het Vijfde Discipline Praktijkboek. Strategieën en instrumenten voor het bouwen van een lerende organisatie*. Schoonhoven: Academic Service.
- Sengers, E. (2012). *Caritas. Naastenliefde en liefdadigheid in de diaconia van de kerk*. Delft: Eburon.
- Sine, T. (2008). *De Nieuwe Samenzweerders. Werken aan de toekomst, mosterzaadje voor mosterdzaadje*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Slendebroek-Meints, J. (2014). *Help! Onderzoek binnen de CGK, NGK en GKv naar huidig en gewenst diaconaat en wat daarvoor nodig is*. Zwolle: Centrum voor Samenlevingsvraagstukken.
- Sluis-den Dikken, L. van der (2017, Juni 22). Digitale weerbaarheid. Christelijk leven in de huidige like-cultuur. *De Waarheidsvriend*, pp. 12-14.
- Smit, J. (2006). *Tot de kern komen. De kunst van het pastorale gesprek*. Kampen: Kok.
- Smith, M. (2001). *Peter Senge and the learning organization*. Opgeroepen op juni 30, 2015, van The encyclopedia of informal education: <http://infed.org/mobi/peter-senge-and-the-learning-organization>
- Spek, J. van der (2011). *De kramp voorbij. Theologische notities bij zending, presentie en kerk* (2 ed.). Gorinchem: Narratio.
- Stoppels, S. (1996). *Gastvrijheid. Het inloopcentrum als vorm van kerkelijke presentie*. Kampen: Kok.
- Stoppels, S. (2004). In het begin was er diakonia. In H. Crijns et al (Red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 11-18). Kok: Kampen.
- Stoppels, S. (2013). *Oefenruimte. Gemeente en parochie als gemeenschap van leerlingen*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Stott, J. (1978). *Zending in de moderne wereld*. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.
- Ten Brinke, A. & Ten Brinke, A. (2015). *Zet de deur van je huis maar open*. Amsterdam: Ark Media.
- Tiekstra, J. (2013, September). De missie van de diaconie. *De Nieuwe Koers*, pp. 20-25.
- Tomlin, G. (2008). *Een kerk die prikkelt. Uitdaging om provocerend gemeente te zijn*. Kampen: Voorhoeve.
- Vegt, M. van der (2016). *Het naaiatelier*. Zoetermeer: Mozaïek.
- Ven, J. van der (1993). *Ecclesiologie in context*. Kampen: Kok.
- Verboom, W. (2002). *De Alpha-cursus onderzocht. Een onderzoek naar hedendaagse missionaire catechese*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Verkuyl, J. (1978). *Inleiding in de evangelistiek (met medewerking van dr. O. Jager)*. Kampen: Kok.
- Versteeg, J. et al (1978). *Gij die eertijds verre waart... Een overzicht van de geschiedenis en taken van de zending*. Utrecht: De Banier.
- Visser, C. (2013). *In de gunst bij het hele volk. Evangelicalen, religie en civil society*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Vlaardingerbroek, M. (2011). *Grensverleggend. Hoe de kerk opnieuw missionair kan zijn*. Heerenveen: Medema.

- Voet, N. van de & Romkes, A. (2017). *Priesterlijk pastoraat. Een verrijking van de pastorale theologie*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Ward, P. (2003). *Kerk als water. Pleidooi voor een vloeibare manier van kerk-zijn*. Kampen: Kok.
- Warren, R. (2003). *Doelgerichte gemeente met hart voor God en hart voor mensen*. Vaassen: Medema.
- Well, H. van (2009). Diaconale gemeenteopbouw. In G. den Hertog & A. Noordegraaf (Red.), *Dienen en delen. Basisboek diaconaat* (pp. 235-264). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Well, H. van (2011). Diaconaat en lijden. In H. Crijns et al (Red.), *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 342-378). Utrecht: Kok.
- Well, H. van (2013). Tarwewijk Rotterdam. International Christian Fellowship en House of Hope. *Handelingen. Tijdschrift voor Praktische Theologie en Religiewetenschap*, 40(2), 25-30.
- Well, H. van & Stoppels, S. (2004). De definitie opnieuw beschouwd. In H. Crijns et al (Red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid* (pp. 392-398). Kampen: Kok.
- Whoolever, C. & Bruce, D. (2004). *Beyond the ordinary. Ten strenghts of U.S. congregations*. Louisville-London: Westminster John Knox Press.
- Wijma, H. (Red.). (2014). *Handboek voor diakenen*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Wissink, J. (2011). De zorg voor de mens in nood in het Nieuwe Testament. In H. Crijns et al (Red.), *Diaconie in beweging. Handboek diaconiewetenschap* (pp. 97-112). Utrecht: Kok.
- Wlochacz, J. (2015). *Diaconaal leren in EDR3*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.
- Wolf, D. de (2006). *Jezus in de Millinx. Woorden én daden in een Rotterdamse achterstandswijk*. Kampen: Kok.
- Wolf, D. de (2009). *De ontdekking van het Koninkrijk. Verslag van een persoonlijke zoektocht*. Vaassen: Medema.
- Wright, C. (2010). *The Mission of God's People. A Biblical Theology of the Church's Mission*. Michigan: Zondervan.
- WRR. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid. WRR-rapport nr. 97*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Wulffraat, H. (2011). *Een Koninkrijk van Hoop*. Doorn: Stichting Johannes Multimedia.

Geraadpleegde websites

Lokaal

veenendaal.yfc.nl
www.alpha-veenendaal.nl
www.euroavond.nl
www.hervormd-veenendaal.nl
www.hervormd-veenendaal.nl/activiteiten-ouderenzorg
www.hulpdienstinzicht.nl
www.hulpinveenendaal.nl (gestart na veldonderzoek, Stichting HiP)
www.isvt.nl
www.kerkenminima.nl
www.klinkveenendaal.nl/kerken-in-veenendaal
www.markt10.nl
www.markt10.nl/diaconaal-platform
www.ngk-veenendaal.nl
www.regenboognoord.nl/over-ons
www.regenboogveenendaal.nl
www.stichtingpresent.nl/veenendaal
www.verkiezingsuitslagen.nl (Veenendaal)
www.wikipedia.org (Veenendaal)
www.veenendaal.nl
www.10-site.nl

Nationaal

www.allesisgezondheid.nl/content/positieve-gezondheid
www.amsterdam-inbeweging.nl
www.che.nl
www.clcutrecht.nl
www.diaconaaloketzeist.nl
www.diaconaat2020.nl
www.diaconaalsteunpunt.nl
www.exodus.nl
www.groepsdynamiek.nl/intervisie
www.happietaria.nl
www.heartcry.nl
www.icpnetwork.nl

www.izb.nl
www.kerkinactie.nl
www.kerklab.nl
www.ngk.nl/kennismaken
www.leernetwerkeducatie.nl
www.leliezorggroep.nl
www.michacampagne.nl / www.michanederland.nl
www.missionnederland.nl
www.navigators.nl/lef
www.nederlandzoekt.nl
nederland.alpha.org
www.ngk.nl/kennismaken
www.presentie.nl
www.protestantsekerk.nl/missionair
www.pthu.nl
www.rikko.nl
www.schuldhulpmaatje.nl
www.servethecity.nl
www.tear.nl
www.themall.nl
www.tijdvooractie.nl
www.umojanederland.nl
www.urbanexpression.nl
www.vianova-amsterdam.nl
www.waarderendegemeenteopbouw.nl

Internationaal

www.centerforcongregations.org
digitalcommons.unomaha.edu/slce
www.dwi.uni-heidelberg.de
www.integralmission.net
www.interdiac.nl
www.journalinks.be/steekproef
www.lausanne.org
www.liccc.org.uk
www.michanetwork.org
www.theforgottenways.org

Summary – Beneficial Presence

Since the turn of the century a diaconal revival manifests itself in the Netherlands through a great number of diaconal initiatives. This increase is connected to the overturn of the welfare state into a participatory society, but also to a new missional desire among Christians. Especially in the more orthodox protestant churches Christians are looking for new ways to share the love of God with others in concrete nearness and actual involvement. In this study we explore the question if this diaconal involvement functions as a learning environment for protestant churches and which factors play a role in this.

Objects of the study

The study focuses on the significance of these diaconal learning experiences for the development of the missionary presence of protestant churches. Is it possible in daily life to combine serving and testifying in an upright way, a way that does justice to people, even if they are vulnerable? A secondary object of this study is to search for a missional paradigm that can unite two missional diaconal approaches: the presence-approach, that became well known through the work of Andries Baart, and the concept of integral mission. The first approach wants to connect to people in a judgeless way, the second aims to integrate the testimony of faith into social involvement. The study has a practical-theological character and wants to contribute to the diaconal science and missiology.

Research question

Chapter 1 develops the research question and design of the study. The research question is as follows: what are the learning effects of diaconal work in society within orthodox protestant churches in the Netherlands and under which conditions do these become significant for their missionary presence? This question is answered in two steps on the basis of a case study in the city of Veenendaal that contains a lot of active protestant churches. The first step is mapping the learning effects of diaconal work for the involved church members and their congregations. After that the factors are described that further the impact of these learning effects in the congregations. This results in a theory for the practice of diaconal learning and the concept of *beneficial presence* (Dutch: heilzame presentie) as a proposal for a new missional paradigm in the Dutch context.

Missional presence in transition

Part I continues I in *chapter 2* with a sketch of missional and diaconal developments in the Netherlands from the fifties of the last century till nowadays. These developments form the background of the research question. Using a lot of examples, publications and debates the sketch shows how the missional presence in the Netherlands has been influenced by changes in society. At the beginning of the 21st century new missionary visions and practices develop that, among other things, lead to a new emphasis on the service of the church to the Kingdom of God and on the personal imitation of Christ in daily life. Besides that new, more flexible forms of church emerge as well as pioneering places and a new language with concepts as missional and diaconal presence. More and more ‘presence’ becomes a way to testify to the love of God outside the church and for many people this has a missional intention. All these changes are jointly stimulated by movements of spiritual renewal that make faith in God less doctrinal and more open and receptive for God and fellow people.

Theoretical framework

Part II develops a theoretical framework. It starts with an exploration of the widely used conceptions of ‘missionair’ (missional) and ‘diaconaal’ (diaconal) in the Netherlands. *Missional acting* is interpreted as (the wish for) participation in and contribution to the mission of God in the world of Christians and churches. The concern for the neighbor is an essential expression and dimension of mission. *Diaconal acting* is characterized as the personal and communal service of followers of Christ to fellow people in difficult personal or social circumstances, especially to those who have no helper or are being excluded by others. This service is directed towards the prevention, fighting, diminishment and enduring of both physical and mental suffering, as well as social and material need and social injustice and has an eye for the spiritual aspects that are included. Through this the believer communicates the word and love of God among the people. Diaconal acting therefore has a missional dimension. At the same time, it can be a missional learning path. For the field research a simplified description is used: diaconal involvement as *extra attention, help and care from churches and their members for people that are in need of this, whatever the cause*.

The theoretical framework continues with a study of diaconal learning (chapter 4), diaconal Bildung (chapter 5) and the church as a missional learning community (chapter 6). Diaconal learning is an expression of experiential learning (chapter 4). Through the interaction of action and reflection people come to know themselves and their living environment and get more concerned about this environment and the significance for their lives. In a hermeneutical dialogue with their own faith tradition and

faith community they give religious meaning to their experiences. Personal convictions can be affirmed, modified or reconsidered. The two constants that define this learning process are identity and openness (Hans Pasveer). Reflection leads to a deepening insight in the self and in the personal acting in a concrete context. This makes it pre-eminently relevant for diaconal workers and volunteers. Prior Dutch research however shows that diaconal volunteers learn less than professionals hope. It seems as if this pertains especially to the desire to suit the action to the word so that their willingness to speak (reflect) is limited. This attitude can hinder missional hermeneutic learning processes in churches. Proper meaningful reflection is fostered by a variety of factors. Some of these only relate to the diaconal practitioners, e.g. the ability to think abstractly, others only to churches and some to both of them. It is the combination of the diverse factors that creates a rich learning environment. Of special importance is the availability of professional leadership that guides and supports the learning process and, if necessary, confronts the church members. Chapter 5 collects insights from German literature about diaconal learning as diaconal *Bildung*. Diaconal acting always goes along with diaconal learning (Heinz Schmidt). Faithful acting implies the willingness to be occupied with the ecclesiological dimension and the spiritual content of the personal diaconal praxis. Diaconal learning can be typified as an expression of ethical learning that focuses on acting in a social and moral way in human relations and the social domain. In addition, diaconal learning is also directed to the spirituality on which the Christian social acting is based. Learning to practice inclusive forms of Christian community is also an essential aspect.

According to Martin Horstmann diaconal *Bildung* as intentional learning process consists of five dimensions that are interconnected: knowing, being capable, values, attitudes and attaching sense of meaning. These five dimensions help to arrange the learning effects of diaconal experiences. The object of diaconal *Bildung* is diaconal competence, the ability of Christians to give extra attention, care and help to people in need in appropriate ways. This competence can be developed through courses and training, but also as a spontaneous side effect of diaconal acting if one has a reflective attitude. German scholars less extensively go into the results of diaconal learning, such as a better understanding of personal skills, consciousness of prejudices and more sense of togetherness. If and how far diaconal spirituality is being developed is not clear. These studies are mainly based on diaconal apprenticeships of German pupils. Therefore, a research among church members in the Netherlands is of extra interest.

An important question is in what way personal experiences can be transferred to local faith communities. For that reason in *chapter 6* the theoretical framework is complemented by a study on *the church as a missional learning community*. It is fundamental for the church that it is a learning community in which faith is 'learned' and

salvation (Dutch: *heil*) is being discovered in all its dimensions. Likewise the communication of salvation is an ongoing learning process. According to Kor Schippers a church is a learning community if she regards her being a congregation as a continuous learning situation, organizes a learning process in view of this both intentionally and systematically and elaborates on the results of this learning process in her policies. The central question in missional learning is in what ways Christians and churches can testify to what faith in God means for them in salvific words and wholesome deeds. In regard to this believers are lifelong learners, disciples that are called to direct their lives both actual and sustainable at the Kingdom of God as it was embodied and proclaimed by Jesus (Sake Stoppels). A culture of discipleship is needed in which believers form part of a family of fellow believers and are challenged to develop a common missional lifestyle (Mike Breen). The transfer of diaconal experiences to the whole of the church community helps churches to relate to a permanently changing environment in a critical way. This asks for leaders that ask the right questions and open up the gained knowledge for the entire congregation (Peter Senge).

Field Research

In part III the design and results of the field research are presented. *Chapter 7* starts with the *methodical design*. The research is a multiple case study in Veenendaal, a medium sized city in the center of the Netherlands with a strong protestant character. Three local congregations have been investigated during two years (mid 2012 till mid 2014). Each of the three congregations represents a part of the orthodox Protestantism. It concerns a reformed parish of the Protestant Church in the Netherlands (pietistic reformed), a Dutch Reformed Church (neo-reformed) and an independent evangelical congregation (evangelical). The research was shaped by a mix of methods (triangulation): a review among church members (332 respondents), interviews with 32 leaders and church members that are diaconally involved, a study of source materials and participatory observation in church services, gatherings and deliberations. *Chapter 8* describes *Veenendaal as context* and social and religious ecosystem of the three churches. In many respects it is an average city. This also applies to the social problems belonging to a city of 63.000 inhabitants, like multiculturalism. Religiously and politically however Veenendaal is far from average. Besides two mosques Veenendaal counts dozens of church communities, especially more conservative protestant and evangelical congregations. Their presence is shown in a variety of missional activities, including a broad spectrum of diaconal activities that are supplementary to the regular subsidized welfare.

Chapters 9 till 11 describe the results of the field research. For each church, a quantitative and qualitative profile is given. After that the missional and diaconal paradigm of the churches and their members is characterized. For the three investigated churches this can be typified as holistic: diaconate should be accompanied by paying attention to pastoral and spiritual questions. The other way around testifying for faith in Jesus asks for willingness to serve others in their needs in an unconditional way. Next the diaconal involvement is made visible in church and interchurch activities as well as the personal diaconal involvement of members. Each chapter continues with a detailed description of the learning effects of this diaconal involvement and the impact on the missional paradigm of the concerned members and churches. After a characterization of the diaconal learning patterns that are found per church the description is concluded by an analysis of the factors that further and restrain the collective missional diaconal learning. *Chapter 12 presents a summary and elaboration of the results.* In answer to the first part of the main question the conclusion can be drawn that diaconal experiences indeed have impact on a personal level. This is especially valid for church members with a reflective attitude, such as a lot of women and members with a degree in applied sciences. Due to their diaconal experiences these members are more able to empathize with others and to relate to their living circumstances and the questions that are raised by them. Furthermore, they can attach religious meaning to their experiences. Many learning effects concern the personal attitude and social and relational skills. Learning effects appear to be closely bound up with the impact of diaconal practices and reflection on these by the involved people. The impact depends on the extent of the diaconal involvement and the intensity of the situation or relation. Reflection in turn depends on the willingness and ability to reflect in combination with the presence of suitable secure places to share experiences. Three factors therefore play a role in the development of meaningful reflection on diaconal experiences: impact, reflection and security.

The second part of the main question concerns the impact of personal experiences on the missional presence of churches. The research shows that only occasionally personal learning experiences become of wider significance to the missional communication and presence of the involved churches. An example is the observation that faithful diaconal involvement creates space to speak about vital personal questions and to talk about God. Only in a limited sense we can speak of collective learning processes. This has to do with a variety of factors. Socio-cultural factors in particular hinder the mutual sharing of experiences (lack of contact and interest). Besides that there is personal resistance. For various reasons a part of the church members are discrete and reserved in sharing personal experiences. Faith arguments play a role in this, like the fear to honor human people instead of God. In general however religious

factors like personal belief and participation in church services have a stimulating effect. The stimulating factors that are mostly mentioned have an organizational character. In all of the three churches sharing is facilitated by small and secure groups. Experiences are also shared in services or used in sermons. It looks as if most is learned in situations especially created for this, like exchange in functional teams, a gathering of church volunteers set up in accordance with the principles of appreciative church growth and a huddle that follows the principles of the learning cycle of Kolb. These are examples of internal ‘channels’ that make exchange possible in formal ways (Hans Pasveer). These channels are not found outwards in the direction of diaconal organizations. Effective learning however ask for more then merely channels. Crucial is the presence of leaders with agogic competences that can supervise learning processes and are intrinsically convinced of the value of experiential learning.

Based on the results that are found *four models are developed for a practical theory of missional diaconal learning*. The first model is a typology of diaconal experiences in which the intensity and duration are set off mutually. This results in four types of experiences with varying impact. The second one is a typology of personal learning patterns that develop from the comparison of the willingness and ability to *share* and the willingness and ability to *reflect*. This results in people that *do, share, think* and *donate*. The last group, called ‘donors’, is strategic in a common learning process. Recommendations are given to involve each of these four groups in diaconal learning processes. The third model is a typology of learning situations in the church. These proceed from combining the *levels* of learning (individual, group and community) with *ways* of learning (formal and informal). In the fourth place a schematic model of a learning congregation is offered in which the recommended channels of Pasveer are integrated. Through these channels (moments of deliberation, encounter and exchange) church members can share their experiences and knowledge both horizontal as vertical as well with other churches and organizations.

Reflections and evaluation

Part IV concludes with agogic and theological reflections and a short evaluation.

Chapter 13 formulatea *recommendations* for missional diaconal learning processes in church communities. The architecture of learning organizations of Peter Senge is used as a peg. In the first place directive convictions are needed that create enthusiasm and a common goal. Ten of these *beacons* are reached that give church communities grip and prevent them from ad hoc policies. Fundamental is to learn to think from the unity of the lived life, the salvation of God, the community and the testimony of the church and her members. Experiential learning however also asks for suitable *methods* and skills to handle these. These deepen the learning process and

help to arrive to new insights and skills for the service to neighbours in society. The study results in six methodical handles: learning to dialogue, threefold listening (to the Word, the world and personal inner voices), sharing stories, asking the right questions, activating teaching methods and intervision in functional teams. In the third place a proper *infrastructure* is needed: provisions that make learning possible. For this four elements are suggested: creating practice grounds, taking care of secure groups, building channels and using expertise and leaders that value experiences and have enough time and skills to collect, share and evaluate experiences.

Chapter 14 introduces the concept of *beneficial presence* (Dutch: heilzame presentie) as a paradigm for the missionary presence of Christians and churches in Dutch society. The term expresses both the calling to be present in beneficial ways as the wholesome effect of this on the own person and faith community. As a missional paradigm that is both integral and reciprocal it can direct Christian presence in society. The concept is anchored in the salvation of God and his salvific presence in the world. It is a vulnerable presence (Eleonora Hof, Bernhard Reitsma) following the example of Christ who showed his power in love and willingness to lay down his exalted position for humanity. Beneficial presence manifests itself in all the ways people from their faith in Jesus Christ are *with people* and share Gods salvation in suitable manners through loving interest, faithful contacts, priestly prayers, hopeful words and concrete deeds and all they receive and learn reciprocally. We elaborate this color palette into twelve ways of beneficial presence. These are divergent answers to a recurring question for Christians and churches: how can we be present in a beneficial way in our environment? Along with this comes a more explicit question: How can we testify in these situations in an appropriate way to our faith in Jesus Christ in whom God is salvific present to all people? A third question concerns missional learning: in what way is this presence wholesome for Christians and churches?

Chapter 15 closes the research with a *short evaluation*. We asset the results and come up with proposals for further research surrounding pilots with missional diaconal learning processes in local churches. The commissioners of the research (Protestant Theological University (PThU) and Christian University of Applied Sciences Ede (CHE)) are challenged to co-operate in this with a variety of churches and parachurch organizations. The thesis is completed by an overview of the used resources, a register on persons and organizations and a number of appendices that accompany the field research.

Register van personen en organisaties

Dit register bevat de namen van personen en bovenplaatselijke organisaties die expliciet in de lopende tekst of de voetnoten zijn vermeld. Zie voor een totaaloverzicht van auteurs de lijst van geciteerde literatuur.

Lokale organisaties uit Veenendaal zijn opgesomd in de bijlagen A en H t/m K

3

3DM · 40, 113

A

A Rocha · 341

Agapè · 26, 42

Alagbe, M. · 42

Alpha Cursus Nederland · 31

Ammerman, N.T. · 122

Amsterdam in Beweging voor Jezus

Christus · 39, 220

Anglicaanse Kerk · 58

Arme Kant van Nederland/EVA · 27

B

Baart, A. · 16, 32, 57, 296, 345, 353, 356

Barth, F. · 358

Bateson, G. · 74

Bebbington, D.W. · 13, 14

Becker, J. · 13

Beek, A. van de · 41

Belmonteraad · 31

Bendor-Samuel, P. · 112, 113

Berg, E. van den · 362

Berkhof, H. · 357

Blok, O. · 39

Boer, M. de · 42

Bohm, D. · 107

Bosch, D. · 57, 58, 60, 64, 65

Bottenbleij, O. · 31

Bree, D. de · 47, 310

Breen, M. · 40

Breen, Mike · 46, 113, 114, 116

Brienen, T. · 51, 52, 53

Brinke, A. ten · 310

Brouwer, R. · 156, 157

Bruce, D. · 213

Buber, M. · 353

Bultmann, R. · 93

C

Cameron, H. · 151

CDA · 26, 28, 35, 139, 140, 144, 145

Chester, T. · 40

Christelijke Geformeerde Kerken · 38

Christelijke Hogeschool Ede · 10, 12, 20, 26, 120, 131

ChristenUnie · 35, 66, 138, 139, 140, 145, 150, 310

Collins, J. · 52

Compassion · 29

Cray, G. · 41

Crijns, H. · 55

CU · *Zie* ChristenUnie

D

D66 · 28, 139

Dalferth, I.U. · 112

De Hart, J. · 13

De Hoop · 25
 De Windroos · 26, *Zie* IZB
 De Wittenberg · 38
 Dekker, W. · 12, 40
 Dewey, J. · 70, 71
 Dijkstra-Algra, N. · 40
 Dilts, R. · 74
 DISK · 27, 36
 Dorcas · 28
 Douma, J. · 27
 Dreisbach, D. · 92

E

EA · *Zie* MissieNederland,
 EA-EZA · *Zie* MissieNederland
 Edwards, J. · 42
 EKD · 89, 90, 97
 Eleos · 25
 EO · 26, 31, 37, 66
 Erwich, R. · 10, 207
 Eschbach, J. · 30
 Escobar, S. · 65
 Esping-Andersen, G. · 34
 Europese Evangelische Alliantie · 35
 Evangelisch Begeleidingscentrum 'De
 Schuilplaats' · 25
 Evangelisch Werkverband · 13, 30, 41
 Evangelische Alliantie · 28, 42, 66, 88,
 215, 258
 Evangelische Hogeschool · 26
 Evangelische Zendingsalliantie · 66, 79,
 258, *Zie* MissieNederland
 EW · *Zie* Evangelisch Werkverband

F

FairFood · 36
 Fitch, David · 347, 351
 Flyvbjerg, B. · 120
 Fortuijn, E. · 36
 Fountain, J. · 35

G

Gelder, C. van · 59
 Gereformeerde Bond · 13, 128, 152, 155
 Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt · 13,
 38
 Gereformeerde Sociale Academie · *Zie*
 Christelijke Hogeschool Ede
 GLIAGG · *Zie* Eleos
 Goethem, A. van · 98
 Graafland, C. · 59
 Groen, M. · 73, 95
 Grote, C. · 97, 101, 102
 Grözinger, A. · 92
 GZB · 28, 155, 162

H

Hanisch, H. · 97
 Happietaria · 36
 Hart, J. de · 125
 Hauerwas, S. · 90
Heart Cry · 42
 Heijden, S. van der · 38
 Heitink, G. · 21, 22, 28, 41, 60
 Hendriks, J. · 41, 108, 110, 111, 116, 207
 Hendriksen, J. · 73, 75
 Herbst, M. · 17
 Hertog, G.C. den · 51
 Hetteema, T.L. · 44
 Heusden, A.J. van · 30
 HGJB · 26, 28, 155, 161
 HiP · *Zie* Stichting HiP
 Hirsch, A. · 39
 Hoekendijk, J.C. · 44
 Hoekstra, E.G. · 13
 Hof, E. · 350, 351
 Holy Trinity Brompton · 31, 44
Hope for Europe · 35
 Horstmann, M. · 91, 92, 93, 94, 96, 97,
 101, 102, 299, 300, 303, 304, 305, 352
House of Hope · *Zie* International
 Christian Fellowship

Houwelingen, P.H.R. van · 62
 Huber, M. · 354
 Hughs, M.E. · 113
 Hull, J. · 68, 83, 327
 Hunter, J. · 5, 346, 347, 351
 Hybels, B. · 30
 Hymans, D.J. · 113

I

ICF · *Zie* International Christian Fellowship
 ICP-network · 39
 IFES · 31, 66
 Immink, G. · 22
Indianapolis Center for Congregations · 115
 Inspiratienetwerk TijdVoorActie · 36
 Interdiac · 354
 International Christian Fellowship · 29, 139
 Ipenburg, M.H. · 13
 Iperen, W. van · 13, 30
 IZB · 12, 26, 28, 31, 32, 38, 40, 41, 44, 47, 112, 155, 161, 370

J

Jager · *Zie* Jager-Vreugdenhil, M.
 Jager-Vreugdenhil, M. · 24, 56, 145
 Jansen, M. · 352, 366
 Joas, H. · 93
 Johnson, K.L. · 115
 Jong, G. de · 44, 103
 Jonker, E. · 108, 116
 Jüngel, E. · 63

K

Keller, T. · 39, 59, 88, 220
 Kerk in Actie · 27, 36, 37, 41
Kerklab · 39

Kersbergen, K. · 10, 125, 131, 243
 Klaver, M. · 13
 Klompé, M. · 24
 Kock, J. de · 79, 80, 110
 Kolb, D. · 72, 85, 109, 330, 341
 Kolm, G.J. van der · 21, 345
 Korthagen, F. · 73, 74, 75, 95, 299, 335, 339
 Kuiper, R. · 56, 310
 Kuyper, A. · 13, 14, 216

L

l'Abri · 220
 Lanser-van der Velde, A.M. · 70, 71
Lausanne Beweging · 27, 58
 Lausanne Comité Europa · *Zie* Lausanne Beweging
 Leliezorggroep · 94
 Lindberg, L.E. · 72
 Livingstone · 29, 79
 Loon, R. van · 31, 38, 46, 47
 Lubbers, R. · 26
 Lugt, S. van der · 38

M

Marcel, G. · 353
 McClinton-Fulkerson, M. · 68
 Meeuws, H. · 350
 Merz, R. · 92
 Micah Network · 17, 36, 42, 65
 Micha Campagne · 17, 36, 65
 Miedema, L. · 16, 52, 55, 62
 MissieNederland · 42, 66, 215, 258
 Mudde, J. · 215, 216

N

Navigators · 26, 47, 113
 Near East Ministry · 47

Nederland Zoekt... · 39, 127, 256, 292,
315, 370
Nederlands Gereformeerde Kerken · 13,
37
Newbigin, L. · 27
NGK · *Zie* Nederlands Gereformeerde
Kerken
Nieman, J. · 121
Nijhof, R. · 10, 131
Noordegraaf, A. · 27, 29, 51, 52
Noordegraaf, H. · 10, 15, 28
NPV · 35, 137

O

Operatie Mobilisatie · 26
Osmer, R. · 20, 120
Otto, G. · 55

P

Paas, S. · 24, 38, 43, 346, 351, 357, 358,
359, 361
Padilla, R. · 64
Pasveer, J. · 83, 84, 85, 313, 318, 341
Pembroke, N. · 353
Perk, N. van de · 361
PKN · *Zie* Protestantse Kerk in Nederland
Plaisier, B. · 44
Pol, H. van de · 76
Pop, F.J. · 60
Pop, F.J. · 44
Present · *Zie* Stichting Present
Prison Fellowship · *Zie* Stichting
Gevangenenzorg
Project Serve · *Zie* Youth for Christ
Protestantse Diaconie Amsterdam · 36
Protestantse Kerk · *Zie* Protestantse Kerk
in Nederland, *Zie* Protestantse Kerk in
Nederland
Protestantse Kerk in Nederland · 13, 30,
40, 52, 56, 120, 123, 155

PThU · *Zie* Protestantse Theologische
Universiteit
PvdA · 35

R

Raad van Kerken · 27, 28, 36
Ramachandra, V. · 17
Reimer, J. · 88
Reitsma, B.J.G. · 58, 350, 351
Reuver, R. de · 40, 45
Roest, H. de · 10, 17, 40, 41, 45, 146,
297, 344, 357, 360
Rokeach, M. · 93
Roor, A. · 15, 16, 36, 37, 78, 122, 334,
358
Roor, B. · *Zie* Roor, A.
RPF · 26
Rüegger, H. · 51, 53
Ruler, A.A. van · 44
Rutte, M. · 33

S

Schaap, J.G. · 70, 71, 72, 75, 76, 80, 81,
82, 83, 313
Schilder, K. · 216
Schipany, D. · 120
Schippers, K. · 27, 110, 116, 345, 350
Schmeets, H. · 139
Schmid, W. · 96
Schmidt, H. · 10, 53, 58, 89, 90, 91, 100,
101, 102, 304, 305, 333
Schubert, B. von · 97, 99, 102
Schuilenga, M. · 352
Schulphulpmaatje · 221
Schwarz, C. · 88
Senge, P. · 95, 104, 105, 106, 107, 108,
109, 116, 316, 332
Sensor · 35
Serve the City · 36
Setz, R. · 15, 36, 39, 47
SGP · 124, 139, 140

Sies, C. en J. · 35
 Sigrids, C. · 51
 Sine, T. · 43
 Slendebroek-Meints, J. · 216
 Smith, M. · 105
 Soul Survivor · 37, 47
 Spek, J. van der · 32, 60
 Stichting Exodus · 29
 Stichting Gave · 29
 Stichting Gevangenzorg · 29, 32
 Stichting HiP · 12, 14, 36, 78, 145, 167,
 171, 212, 221, 225, 228, 230
 Stichting Opwekking · 26
 Stichting Present · 12, 15, 36, 46, 47, 78,
 145, 158, 225, 228, 230, 295
 Stichting Schuilplaats · 137
 Stichting Timon · 28
 Stichting Waarderende Gemeenteopbouw
 · 370
Stop the Traffic · 36
 Stoppels, S. · 32, 40, 46, 103, 112, 114,
 116, 358, 359
 Stott, J. · 27, 28, 76, 338
 Strobert, N.T. · 115

T

Tamboer, W. · 31
 Tear · 9, 10, 36, 37, 65, 88, 215, 221, 225,
 336, 342, 370
 TEAR Fund · *Zie* Tear
 Tillich, P. · 96
Time to Turn · 29, 36, 43
 Timmis, S. · 40
 Tomlin, G. · 44

U

Umoja Nederland · 37, 370
Urban Expression · 39, 46, 47

V

Van de Lagemaat, T. · 13
 Van den Brink, G. · 69, 313
 Van der Kooij, C. · 69, 313
 Van der Meij, J. · 74
 Van der Sluijs-den Dikken, L.E.C. · 362
 Van Leeuwen, R. van · 96
 Vanier, J. · 90
 Veenhuizen, E. · 30
 Vegt, M. van der · 311
 Ven, J.A. van der · 21, 22, 111, 112
 Verbraak, C. · 9
 Verenigde Protestantse Kerk i.w. · *Zie*
 Protestantse Kerk in Nederland
 Verkuy, J. · 27
 Visser, C. · 13, 39, 43, 66
 Visser, M. · 29
 Visser, T. · 29
 Viteria · 12
 Vlaardingebroek, M. · 39
 Voedselbank · 12, 35, 127, 140, 221, 228,
 262, 341
 Voet, N.C. van der · 354
 Voorberg, R. · 361
 Vrije, P. de · 136
 VVD · 28, 139, 140

W

Ward, P. · 45
 Warren, R. · 30, 260
 Well, H. van · 16, 39, 356
 Wetenschappelijke Raad voor het
 Regeringsbeleid · 355
 Whoolever, C. · 213
 Wichern, J.H. · 88
 Wieland, J. · 93
 Wierda, S. · 220
 Willigenburg, W. · 14, 36
 Willow Creek · 30, 38
 Wlochacz, J. · 10, 131
 Wolf, D. de · 310

Woord & Daad · 25
World Servants · 28, 29, 79, 80
World Vision · 29
Wright, C. · 17, 58, 59
Wright, N.T. · 44
Wycliffe Bijbelvertalers · 155

Y

YfC-The Mall · *Zie* Youth for Christ
Youth for Christ · 26, 28, 29, 30, 31, 32,
35, 37, 38, 47, 64, 144

Z

ZOA · 25

Inhoudsopgave bijlagen

- A. Bronnenlijst veldonderzoek
- B. Topics survey diaconale betrokkenheid
- C. Topics vragenlijst interviews
- D. Kenmerken respondenten interviews
- E. Analysevragen interviews
- F. Codering interviews in Dedoose
- G. Statistieken over Veenendaal
- H. Missionaire activiteiten in kerkgebouwen
- I. Missionaire activiteiten op alternatieve locaties
- J. Diaconale activiteiten gericht op presentie
- K. Diaconale activiteiten gericht op interventie
- L. BMI-test voor gezonde(n) kerken

Bijlage A: Bronnenlijst veldonderzoek

Gemeente Veenendaal – www.veenendaal.nl:

Advies van het Wmo-forum over de Civil Society. (2006)

Advies van het Wmo-forum over mantelzorg en zorgvrijwilligers. (2006)

Programmaplan Wijkzaken. Thuis in je wijk. (2010)

Model Veenendaal. Vernieuwing van het sociale domein in Veenendaal. (2012).

Hervormde Gemeente Veenendaal – www.hervormdveenendaal.nl:

Beleidsplan 2014-2017, onderdeel financieel beleid. (2013)

Hervormde Gemeente Veenendaal (wijk 2). *Kerk op de markt: een dienende gemeente (beleidsplan 2013-2016)*. (2012)

Hervormde Gemeente Veenendaal (wijk 2). Activiteitengids 2013 – 2014. (2013)

Veens Kerkblad, wekelijks gedurende gehele onderzoeksperiode

Nederlandse Gereformeerde Kerk Veenendaal – www.ngk-veenendaal.nl:

Gespreksnotitie *Diaconaat en buurtgroepen*, oktober 2011, NGK Veenendaal

Maandblad ‘Op de Hoogte’, gedurende gehele onderzoeksperiode

Visiedocument NGK-Veenendaal 2015-2020

Evangeliegemeente De Regenboog-3 – www.regenboogveenendaal.nl:

EDR3 Mailservice, wekelijks gedurende gehele onderzoeksperiode

Tekst Kringmap Introductiekring 2010

Visiedocument Werkgroep Diaconaat, november 2006

Overige bronnen:

ChristenUnie Veenendaal, *Resultaten Kerkenonderzoek Veenendaal 2015*. Veenendaal, 2015.

Hulpdienst In-Zicht. (2014). *Beleidsplan 2014-2017*. Veenendaal: Hulpdienst In-Zicht

Bijlage B: Topics survey diaconale betrokkenheid

Introductie en invulinstructie

Algemene kenmerken van respondenten

Diaconale betrokkenheid

- Wel/niet zelf ontvangen van extra aandacht, zorg of hulp vanuit de eigen gemeente in de afgelopen 3 maanden
- Inschatting eigen hulpbereidheid en die van de gemeente naar diverse groepen m.b.v. stellingen (Likertschaal)
- Wel/niet zelf extra aandacht, zorg of hulp verleend in de afgelopen 3 maanden
- Bij NIET:
  - Motieven om geen extra aandacht, zorg of hulp te verlenen
  - Einde vragenlijst voor deze groep
- Bij WEL:
  - Frequentie van verlenen extra aandacht, zorg of hulp
  - Aantal personen of huishoudens waarbij betrokkenheid is getoond
  - Eventuele opvang van mensen in huis (wie)
  - Manieren waarop extra aandacht, zorg of hulp is verleend

Diaconaal leren

- Ruimte om een concrete situatie te beschrijven in de afgelopen 3 maanden waarin extra aandacht, zorg of hulp is verleend
- Vraag naar leerervaringen: wel of niet
- Bij NIET: einde vragenlijst voor deze groep
- Bij WEL:
  - Wie kunnen er iets uit leren (betrokkene en/of kerk)
  - In welk opzicht waren deze ervaringen leerzaam
  - Ruimte voor beschrijven van eigen leerervaringen
  - Wel/niet gesproken over leerervaringen in de gemeente
  - Indien besproken: met wie en waar in de gemeente
  - Indien besproken: hoe werd hierop gereageerd

De volledige vragenlijst is opgenomen in de bronbestanden die zijn gearchiveerd bij de VU.

Bijlage C: Topics vragenlijst interviews

De vragen vormden een leidraad voor een gesprek over diaconaal leren. De interviewers sloten aan bij reacties van de respondenten en stelden niet altijd alle vragen.

Uitleg doel en opzet interview

Deel A: Kenmerken respondent (vergelijk survey)

Deel B: Diaconale betrokkenheid

- Omschrijving leidinggevende, diaconale of missionaire verantwoordelijkheid
- Visie op de begrippen diaconaal en missionair en hun onderlinge verhouding
- Inleidend gesprekje: spreken over diaconale ervaringen in de gemeente
- Bespreken van diaconale ervaringen in vergaderingen en bijeenkomsten
- Eigen rol en verantwoordelijkheid in het spreken over diaconale ervaringen
- Eigen diaconale betrokkenheid in de afgelopen maanden
- Leerpunten uit de eigen diaconale betrokkenheid
- Visie op belang eigen leerervaringen voor anderen in de gemeente
- Wel of niet bevraagd worden door anderen op de eigen leerervaringen

Deel C: Missionaire betekenis van diaconale betrokkenheid

- Vragen over het impliciete getuigenis van diaconaal handelen
- Vragen over expliciet getuigen in een diaconale situatie of relatie
- Vragen over diaconaal handelen in een missionaire situatie
- Vragen over missionaire leereffecten van diaconaal handelen
  - Leerpunten die van bredere missionaire betekenis zijn
  - Mogelijke betekenis voor anderen in de kerk
  - Spreken over leerervaringen met anderen (van jezelf en van de ander)
  - Reacties op het spreken over leerervaringen
- Voorwaarden waaronder diaconale leerervaringen missionaire betekenis krijgen. Stimulerende en belemmerende factoren.
- Gelegenheid om zelf iets toe te voegen

De volledige vragenlijst is opgenomen in de bronbestanden die zijn gearchiveerd bij de VU.

Bijlage D: Kenmerken respondenten interviews

OUDE KERK		LEEFTIJD	TAAK OF ROL IN GEMEENTE	DATUM
1	Frits	56	Predikant	06-03-2014
2	Johan	61	Ouderling Vorming & Toerusting	01-06-2013
3	Rik	41	Evangelisatieouderling	11-06-2013
4	Chris	58	Evangelist/Diaconaal consulent	12-06-2013
5	Berend	62	Diaken	12 -06-2013
6	Maarten	55	Predikant	26-05-2014
7	Bea	61	Voorzitter HVD (bezoekzusters)	03-07-2014
8-9	Herman & Josien	38 en 43	Diaconaal betrokken leden	07-05-2014
10	Bram	60	Diaconaal betrokken lid	08-05-2014
11	Gerard	50	Diaconaal betrokken lid	20-05-2014
12	Marije	47	Diaconaal betrokken lid	12-06-2014
13	Hetty	29	Diaconaal betrokken lid	17-06-2014
NGK		LEEFTIJD	TAAK OF ROL IN GEMEENTE	DATUM
1	Kees	61	Landelijke diaconale taken	12-04-2013
2	Frank	51	Predikant	11-04-2013
3	Peter	48	Coördinator HiP in NGK	11-04-2013
4	Trudy	42	Diaconaal betrokken lid	11-04-2013
5	Marieke	45	Diaconaal betrokken lid	11-04-2013
6	Debby	60	Diaconaal betrokken lid	04-04-2013
7	Margreet	23	Diaconaal betrokken lid	04-04-2013
8	Corrie	74	Diaconaal betrokken lid	04-04-2013
9	Anneke	65	Diaconaal betrokken lid	11-04-2013
10	Monique	41	Diaconaal betrokken lid	04-04-2013
11	Eveline	25	Diaconaal betrokken lid	12-04-2013
EDR3		LEEFTIJD	TAAK OF ROL IN GEMEENTE	DATUM
1	Stef	36	Voorganger	27-05-2013
2	Marco	24	Leider diaconale werkvakantie	27-05-2013
3	Henrike	36	Lid pastoraal team	04-06-2013
4	Aart	55	Voorzitter oudstenraad	06-06-2013
5	Jaap	30	Oudste	25-04-2014
6, 7, 8	Hanna, Bas, Carla	27, 43, 43	Vrijwilligers inloopmaaltijd	05-11-2013
9, 10	Willem & Corina	80 en 80	Diaconaal betrokken leden	12-05-2014
11, 12	Karel & Ingrid	68 en 70	Diaconaal betrokken leden	26-05-2014

Bijlage E: Analysevragen interviews

Vragen die zijn gebruikt om in de interviews te zoeken naar antwoorden op de drie deelvragen. De labels/codes in bijlage F zijn hiervan afgeleid.

Welke persoonlijke leereffecten van diaconaal werk in de samenleving worden er benoemd?

Label: persoonlijke diaconale leereffecten; uitwerking deelvraag 1.

Welke leereffecten van diaconaal werk in de samenleving worden er benoemd als betekenisvol voor de kerkelijke gemeente?

Label: leereffecten voor de kerk; uitwerking deelvraag 1.

Welke leereffecten worden in verband gebracht met de wijze waarop de respondenten zelf missionair present zijn of kunnen zijn in de samenleving?

Label: persoonlijke missionaire leereffecten; uitwerking deelvraag 1.

Welke leereffecten worden in verband gebracht met de wijze waarop de kerkelijke gemeente van de respondenten missionair present is of kan zijn in de samenleving?

Label: kerkelijke missionaire leereffecten; uitwerking deelvraag 1.

Welke van de genoemde leereffecten werken volgens de respondenten door in het ontwikkelen van integere en integrale missionaire presentie vanuit de gemeente? In welke zin of op welke wijze? Betreft de doorwerking de persoonlijk of de kerkelijke presentie?

Label: ontwikkeling integere en integrale missionaire presentie; uitwerking deelvraag 2. Onderscheiden in persoonlijke en kerkelijke doorwerking.

Worden er factoren benoemd binnen de kerkelijke gemeente die bevorderen dat leereffecten van diaconaal werk van betekenis zijn of kunnen worden voor de missionaire presentie van deze gemeenten? Zo ja, welke?

Label: voorwaarden voor missionaire betekenis van leereffecten; uitwerking deelvraag 3. Aandachtspunt: neutrale en belemmerende factoren.

Bijlage F: Codering interviews in Dedoose

ALGEMENE CODES

Codes (labels en sublabels) die zijn gebruikt om een algemeen beeld te kunnen schetsen van de respondenten en hun kerkelijke gemeenten.

Typering gemeente

Algemene uitlatingen over de eigen gemeente die indicaties geven van de cultuur, identiteit en het functioneren.

- Leiding
- Structuur en middelen
- Identiteit en cultuur
- Context: macro, meso en micro

Diaconale betrokkenheid

Voorbeelden van de wijze waarop de gemeente, de geïnterviewde of andere gemeentelieden diaconaal betrokken zijn (extra aandacht, zorg of hulp)

Missionaire gerichtheid

Voorbeelden van de wijze waarop de gemeente, de geïnterviewde of anderen gemeentelieden contact opbouwen en onderhouden met mensen buiten de kerk, met de intentie om - als zich de gelegenheid voordoet - het eigen geloof ter sprake te brengen of hen op de een of andere manier te winnen voor het christelijke geloof.

Missionair effect

Missionaire effecten van diaconaal handelen, d.w.z. iemand raakt als gevolg van diaconaal handelen meer betrokken bij geloof of kerk.

Visie

Eigen visie op wat missionair en diaconaal is en hoe deze zich onderling verhouden.

- Visie-Diaconaal
- Visie-Missionair
- Visie-Relatie Missionair en diaconaal

SPECIFIEKE CODES

Codes die zijn gebruikt om de deelvragen te kunnen beantwoorden (afgeleid van analysevragen in bijlage E).

LE-Persoonlijk / LE-Kerkelijk

Persoonlijke / Kerkelijke leereffecten van diaconaal werk in de samenleving

- Persoonlijk / Kerkelijk - Algemeen
- Persoonlijk / Kerkelijk – Missionaire presentie
- Persoonlijk / Kerkelijk – Integrale Missionaire presentie

Factoren

Factoren die beïnvloeden of leereffecten van diaconaal werk van betekenis zijn of kunnen worden voor de missionaire presentie van gemeenten

- Factoren-Negatief - Belemmerende factoren
- Factoren-Positief - Bevorderende factoren,
- Aanvullende inzichten - Aanvullende inzichten die relevant zijn voor de vraagstelling maar buiten de voorbedachte codering vallen

Methode gemeenteopbouw

De methode(n) die gehanteerd wordt/worden voor de opbouw van de gemeente.

- Waarderende Gemeenteopbouw - In gebruik binnen Oude Kerk
- Huddels - In gebruik binnen EDR3
- GO anders - Andere methoden van gemeenteopbouw

Bijlage G: Statistieken over Veenendaal

Gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek uit het rapport ‘Gemeente op Maat: Veenendaal’ (CBS, 2011). Deze cijfers dateren van 1 januari 2010.

- Driekwart van de oppervlakte is bebouwd (landelijk ca. 20%).
- De bevolking is relatief jong: 45,9% is 19 jaar of jonger tegenover landelijk 38,9%. Het geboorteoverschot is 4,7% (landelijk 2,9%).
- Het aantal allochtonen is 16,0% tegen over landelijk 20,3%. Een op de zes Veenendalers is dus van niet-Nederlandse afkomst, zo’n 10.000 inwoners.
- Het aantal niet-westers allochtonen is 10,2% van de bevolking (landelijk 11,2%), waaronder opvallend veel Marokkanen (ruim 3.000, oftewel 5,0%, tegenover landelijk 2,1%). In een aantal buurten ligt het percentage Marokkanen boven de 10%, in de zogeheten Schrijverswijk (oude flats) op 23%. Het aantal niet-Westerse allochtonen ligt hier op 42%. Hier staan diverse wijken en buurten tegenover waar geen of vrijwel geen niet –westerse bewoners wonen.
- Gehuwde inwoners: 58,4% (landelijk 50,3%), gescheiden 6,9% (landelijk 8,3%).
- Eén persoonshuishoudens: 29,2%, landelijk 36,1%.
- Het percentage meergezinswoningen van alle nieuwe woningen bedroeg 61% in 2010 tegenover 46% landelijk.
- De gemiddelde woningwaarde van € 244.000,- is vrijwel gelijk aan het Nederlandse gemiddelde, maar onder dat van de provincie Utrecht (€ 287.000,-).
- Het niveau van leerlingen in het voortgezet onderwijs en het percentage studenten in het hoger onderwijs is vrijwel gelijk aan het landelijke gemiddelde.
- Het gemiddelde inkomen ligt bij de meeste groepen in de bevolking iets lager dan het landelijke gemiddelde. Dat geldt echter ook voor het aantal uitkeringen.
- Ook het criminaliteitscijfers is lager dan gemiddeld: 60,7 gevallen op 1.000 inwoners tegen 70,5 gemiddeld voor Nederland.

Bijlage H: Missionaire activiteiten in kerkgebouwen

ACTIVITEIT	ORGANISERENDE KERK(EN)	PRIMAIRE DOELGROEP
<i>Alphacursus</i>	Evangeliegemeente De Regenboog Drie hervormde wijkgemeenten Mozaïek0318 (evangelische gemeente) CGK (Bethelkerk) & NGK	Zoekers, belangstellenden voor christelijke geloof
<i>Bijbelcursus</i>	Hersteld Hervormde Gemeente	Zoekers, belangstellenden voor christelijke geloof
<i>Bijbelweek</i>	Hervormde Gemeente	Kinderen en tieners van binnen en buiten de kerken
<i>Emmaïcursus</i>	CGK (Pniëlkerk)	Zoekers, belangstellenden voor christelijke geloof
<i>Kinderclub</i>	Hersteld Hervormde Gemeente	Kinderen van binnen en buiten de kerken
<i>Vrouwenochten-</i> <i>den</i>	Evangeliegemeente De Regenboog	Vrouwen van binnen en buiten de kerken
<i>Youth Alpha</i>	CGK (Bethelkerk)	Tieners van binnen en buiten de kerken

Bijlage I: Missionaire activiteiten op alternatieve locaties²²⁷

ACTIVITEIT	ORGANISERENDE KERK(EN), LOCATIE	PRIMAIRE DOELGROEP
<i>De Poster</i>	CGK (Pniëlkerk) / Hervormde Gemeente <i>Eigen gebouwtje aan rand Schrijverswijk</i>	Sociaal kwetsbare mensen Migranten, waaronder moslims
<i>ICF-netwerk</i>	ICF-netwerk gesteund door diverse kerken <i>Gebouw Art School Elevate</i>	Mensen van niet-westerse afkomst, waaronder moslims
<i>Kerstlichtjestocht</i>	Poortkerk (Geref. Kerk-vrijgemaakt) <i>Buitenlocatie</i>	Jong en oud met belangstelling
<i>Kinder- en tienerwerk</i>	Youth for Christ <i>Diverse locaties in de wijken, ook op straat</i>	Kinderen en tieners uit de buurt en van de straat
<i>Kinderkaravaan</i>	CGL (Pniëlkerk) & Hersteld Hervormde Gemeente - <i>Mobiele wagen</i>	Kinderen, vooral van buiten de kerken
<i>Koffiekraampje</i>	Aller Erf (Protestantse Wijkgemeente) <i>Jaarlijks bij drie buitenevenementen</i>	Bezoekers Lampegietersavond, kerstmarkt, winkelcentrum
<i>ManUnited</i>	Mannen uit diverse kerken <i>Bij mannen thuis en op diverse locaties</i>	Mannen die elkaar willen steunen in geloof en leven
<i>Marktevangelsing</i>	Team uit diverse kerken <i>Op de markt met inloop in Markt10</i>	Winkelende voorbijgangers
<i>Markt Later, 't Pré-Café</i>	Team uit diverse kerken <i>Inloop in Markt 10 in weekend</i>	Cafébezoekers
<i>Markt Later, straatevangelsing</i>	Team uit diverse kerken <i>Op straat bij cafés rondom de markt</i>	Cafébezoekers
<i>Real Life Café</i>	NGK <i>Markt10</i>	Cafébezoekers

227. De Veenendaalse kerk hebben een gezamenlijke site voor Alphacursussen: www.alphaveenendaal.nl (geraadpleegd 15-12-2015).

<i>Student Alpha</i>	Team jongeren uit diverse kerken <i>Markt10</i>	Studenten van binnen en buiten de kerken
<i>ValleyOne80</i>	Evangeliegemeente De Deur <i>Buurthuis</i>	Zoekers, belangstellenden voor christelijke geloof
<i>Westerkerkplek Ruisseveen</i>	Westerkerk (Hervormde Wijkgemeente) <i>Ontmoetingscentrum Buitenzorg</i>	Sociaal kwetsbare mensen
<i>Youth Alpha</i>	Aller Erf (Protestantse Wijkgemeente) <i>Thuis bij organiserend echtpaar</i>	Tieners van binnen en buiten de kerken

Bijlage J: Diaconale activiteiten in Veenendaal gericht op presentie²²⁸

ACTIVITEIT	ORGANISERENDE KERK OF ORGANISATIE	PRIMAIRE DOELGROEP
<i>Contactmiddagen 'SolaMix'</i>	Hervormde wijkgemeente 'Sola Fide' (PKN))	Inloopmogelijkheid voor wie contact en gezelligheid zoekt
<i>Creatief</i>	Julianakerk (hervormde wijkgemeente)	Mensen die behoefte hebben aan ontspanning en contacten
<i>Euro-avonden (open maaltijden)</i>	Evangeliegemeente De Regenboog DAC Op Track	Mensen met laag inkomen, sociaal geïsoleerden
<i>Inloophuis De Zevensprong</i>	Interkerkelijk, in diaconaal centrum Markt10 van Hervormde Gemeente	Inloopmogelijkheid en maaltijden voor contact en gezelligheid
<i>Koffie met een Oortje</i>	Protestantse Wijkgemeente De Goede Reede	Inloopmogelijkheid voor wie contact en gezelligheid zoekt
<i>Koffiemorgen</i>	Hervormde Gemeente in Markt10	Inloopmogelijkheid voor wie contact en gezelligheid zoekt
<i>Maaltijdkringen</i>	Hervormde Gemeente in diverse wijken	Kerkleden en belangstellenden
<i>Onder Ons</i>	Zelfstandige christelijke organisatie in voormalig gebouw Leger des Heils	Diverse laagdrempelige activiteiten
<i>Open Kerk</i>	Baptisten Gemeente	Inloopmogelijkheid voor wie contact en gezelligheid zoekt
<i>Stichting Present</i>	Zelfstandige christelijke organisatie	Sociale activiteiten voor mensen met beperking, ouderen e.d.

228. Enkele geraadpleegde websites (op 15 december 2015): www.euroavonden.nl, www.markt10.nl

Bijlage K: Diaconale activiteiten in Veenendaal gericht op interventie²²⁹

ACTIVITEIT	ORGANISERENDE KERK(EN)	PRIMAIRE DOELGROEP
<i>'t Keerpunt</i>	Hervormde Gemeente	Crisisopvang binnen gezinnen voor kinderen, jongeren en volwassenen
<i>Hulpdienst In-Zicht*</i>	CGK (Bethelkerk), locatie Markt10	Mensen met financiële vragen en problemen
<i>ISVT (Thuiszorg)</i>	Interkerkelijke stichting die werkt met vrijwilligers uit diverse kerken	Mensen die hulp nodig hebben, aanvullend op de reguliere zorg
<i>Kerk & Minima</i>	Interkerkelijke stichting waarin acht kerken samenwerken	Mensen op of onder het minimuminkomen
<i>Kledingbank*</i>	Zie Voedselbank	Mensen op of onder het minimuminkomen
<i>Kledingwinkel</i>	Leger des Heils korps Valleistreek	Mensen op of onder het minimuminkomen
<i>Netwerk voor jou*</i>	Christelijke organisatie met jonge vrijwilligers uit allerlei achtergronden	Praktische hulp aan mensen zonder netwerk
<i>NPV Thuiszorg</i>	Zelfstandige christelijke organisatie, met vrijwilligers uit diverse kerken	Mensen die hulp nodig hebben, aanvullend op de reguliere zorg
<i>Schuldhulpmaatje*</i>	Interkerkelijk, verbonden met Diaconaal Platform, vrijwilligers uit diverse kerken	Mensen met problematische schulden
<i>Stichting HiP* (Hulp in Praktijk)</i>	Zelfstandige christelijke organisatie met vrijwilligers uit diverse kerken	Praktische hulp aan mensen zonder netwerk
<i>Stichting NN*</i>	Interkerkelijke stichting	Kerstpakketten voor mensen op minimuminkomen
<i>Stichting Present*</i>	Zelfstandige christelijke organisatie, die werkt met groepen uit o.a. kerken	Praktische hulp aan mensen zonder netwerk
<i>Voedselbank*</i>	Algemene stichting, initiatief van Mis-sie0318, diaconale arm Mozaïek0318	Mensen op of onder het minimuminkomen

* Asterisk: organisaties die zijn opgericht na 2005

229. Veel informatie is gebundeld onder www.markt10.nl (geraadpleegd 15-12-2015). Zie verder onder meer de lokale websites www.hulpdienstinzicht.nl, www.isvt.nl en www.kerkenminima.nl.

Bijlage L: BMI-test voor gezonden(n) kerken

Deze test helpt bij het maken van een snelle beoordeling van het leerklimaat in de eigen kerkelijke gemeenschap. De test is vooral behulpzaam wanneer meerdere personen uit één gemeenten de test maken en de resultaten onderling uitwisselen en bespreken.

Stap 1: Zelfscan maken

Neem de handvatten voor missionair-diaconaal leren in hoofdstuk 14 stuk voor stuk door en ken uw kerkelijke gemeenschap punten toe. Zijn de handvatten helemaal van toepassing: 2 punten, gedeeltelijk van toepassing: 1 punt en nog niet van toepassing: 0 punten.

Stap 2: Score vaststellen

Neem de toegekende punten over in onderstaand schema.

B = Bakens: ideeën die samen leren richting geven

M = Methoden: wegen die samen leren effectief maken

I = Infrastructuur: voorzieningen die samen leren mogelijk maken

Stelling	B - 1	B - 2	B - 3	B - 4	B - 5	B - 6	B - 7	B - 8	B - 9	B - 10
Score										
Stelling	M - 1	M - 2	M - 3	M - 4	M - 5	M - 6	I - 1	I - 2	I - 3	I - 4
Score										

Totaal aantal punten: _____

< 24 punten	< 60%	tijd voor beleid	– samen leren mogelijk maken
25-32 punten	60-80%	tijd voor kwaliteit	– samen leren beter maken
> 32 punten	> 80%	tijd voor continuïteit	– samen leren vasthouden

Stap 3: Prioriteiten stellen

Met welke punten wilt u als eerste aan de slag gaan?

Wanneer, met wie en op welke wijze?

Curriculum Vitae

Albertus Roor werd op 16 november 1958 geboren in Veenendaal, waar hij opgroeide in een hervormd gezin en in 1977 aan het Christelijk Lyceum Veenendaal zijn VWO-diploma behaalde. Van 1977-1981 studeerde hij Sociaal-Cultureel Werk aan de Gereformeerde Sociale Academie 'De Vijverberg' te Ede. Ook was hij actief binnen verschillende christelijke jongerenorganisaties. Na zijn dienstplicht werkte hij voor een vrijwilligerscentrale in Huizen en van 1985 tot 1989 als provinciaal medewerker bij de CNV-jongeren. Parallel hieraan volgde hij de kaderopleiding evangelisatiewerk van de IZB en de hbo-opleiding Arbeidsmarktpolitiek-Personeelbeleid bij de SOSA in Amsterdam. Van 1989 tot 1996 was hij coordinator vrijwilligerswerk en hoofd voorlichting & fondsenwerving bij de christelijke ontwikkelingsorganisatie TEAR fund. In 1996 trad hij in dienst van de RPF als politiek vormingswerker. In 1999 werd hij directeur a.i. van het partijbureau tot de RPF begin 2000 opging in de Christen-Unie. In dat jaar maakte hij de overstap naar de Evangelische Alliantie waar hij onder meer de aandachtsvelden diaconaat en gebed coördineerde en de supervisie had over het jongerenproject *Time to Turn* en het missionaire netwerkcongres HOOP21 (2004). Namens de EA was hij initiatiefnemer en bestuurslid van de Stichting Gedragscode Leidinggevend (SGL).

Zijn werk bij de EA combineerde hij met de studie Godsdienst-Pastoraal Werk aan de Evangelische Theologische Hogeschool in Veenendaal. In 2005 ontving hij zijn bachelordiploma aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) waarmee de ETH onder-tussen gefuseerd was. Ook verwierf hij een preekbevoegdheid in de Federatie van Vrije Evangelische Gemeenten. Hij studeerde af op diaconaat binnen evangelische gemeenten. Sinds 2007 is hij opleidingsdocent en afstudeercoördinator aan de GPW-opleiding van de CHE, waar hij zich heeft toegelegd op missionaire en diaconale presentie. Van 2007-2009 vervolgde hij zijn theologiestudie met een master *Evangelical and Reformation Theology* aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zijn masterthesis betrof de leereffecten van diaconaal werk onder vrijwilligers van Stichting Present en Stichting HiP. Dit onderwerp diepte hij vanaf 2011 verder uit in een promotietraject aan de PThU.

Bert Roor is sinds 1980 gehuwd met Janneke Karssen. Hun leven werd verrijkt met vier dochters (Marlien, Tirza, Irene en Annebeth), een schoon- en kleinzoon en diverse pleegkinderen uit binnen- en buitenland die zij voor kortere of langere tijd opvingen. Samen zijn ze actief betrokken bij de christelijke natuurorganisatie A Rocha en bij een pioniersplek van de Hervormde Gemeente Veenendaal.